

HEDI VILUMAA

Avatud sõna- ja sakramendiosadus.
Ristitud laste ja noorte armulaua
admissioon: kontekstid ja arusaamad
Eesti luterlikus kirikus 1917–2005

HEDI VILUMAA

Avatud sõna- ja sakramendiosadus.
Ristitud laste ja noorte armulaua admissioon:
kontekstid ja arusaamad
Eesti luterlikus kirikus 1917–2005

TARTU ÜLIKOOL
kirjastus

Tartu Ülikool, humanitaarteaduste ja kunstide valdkond, usuteaduskond

Usuteaduskonna nõukogu otsusega 13. juunil 2022 on Hedi Vilumaa doktori-väitekirja „Avatud sõna- ja sakramendiosadus. Ristitud laste ja noorte armulaua admissioon: kontekstid ja arusaamad Eesti luterlikus kirikus 1917–2005“ (Open Communion of the Word and Eucharist. Admission of baptized children and young people to Holy Communion: Contexts and Conceptions in Estonian Lutheran Church 1917–2005) lubatud kaitsmisele filosoofiadoktori kraadi religiooni-uuringute erialal kaitsmiseks TÜ usuteaduskonna doktorikraadide kaitsmise komisjonis.

Juhendaja: professor Riho Altnurme (Tartu Ülikool)

Eelretsensendid: *dr theol* Tiit Pädam (EELK),

professor Bård Eirik Hallesby Norheim (NLA University College, Norra)

Oponent: professor Bård Eirik Hallesby Norheim (NLA University College, Norra)

Kaitsmine toimub 10. oktoobril 2022 kell 16.15 TÜ kunstimuuseumis.

ISSN 1406-2410

ISBN 978-9916-27-001-1 (trükis)

ISBN 978-9916-27-002-8 (pdf)

Autoriõigus: Hedi Vilumaa, 2022

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ee

SISUKORD

TÄNUSÕNAD	9
LÜHENDID	10
SISSEJUHATUS.....	12
I RISTITUD LASTE JA NOORTE ARMULAUA ADMISSIOONI KONTEKSTID	27
1.1. Ristitud laste ja noorte armulaua admissiooni eklesioloogiline kontekst	27
1.1.1. Avatud sõna- ja sakramendiosadus	27
1.1.1.1. Koguduse osadus Uues Testamendis ja varases kirikus.....	27
1.1.1.2. Osadus Martin Lutheri ja luterlike usutunnistus- kirjade järgi.....	29
1.1.1.3. Osadus kirikutevahelises koostöös	32
1.1.2. Kiriku liikmete armulaua admissioon	37
1.1.2.1. Liikmesus ja kirikukäsitlus	37
1.1.2.2. Liikmesus ja kiriku tüübid.....	41
1.1.2.3. Liikmesus ja admissioon	43
1.1.3. Kokkuvõte.....	46
1.2. Ristitud laste ja noorte armulaua admissiooni kirikulooline kontekst	48
1.2.1. Admissiooni alus ja mudelid.....	48
1.2.1.1. Armulauakäsitlus Uues Testamendis.....	48
1.2.1.2. Admissiooni mudelid ja korrad	50
1.2.2. Admissioon kiriku ajaloos	52
1.2.2.1. Admissioon algkoguduse aegadest kuni XX sajandi keskpaigani	52
1.2.2.1.1. Alkoguduse ja varase kiriku admissioonipraktika	52
1.2.2.1.2. Admissiooni korra muutmine keskajal	55
1.2.2.1.3. Admissiooni mudeli kinnitamine reformatsiooniajal ja uusajal	57
1.2.2.1.4. Liturgilise uuendusliikumise mõju admissiooni mudelite valikule	61
1.2.2.2. Diskussioon admissiooni mudelite vahetamise teemadel Saksamaa ja Soome protestantlikes kirikutes alates XX sajandi keskpaigast	64
1.2.2.2.1. Diskussiooni areng ja tulemused 1950–1980.....	64
1.2.2.2.2. Admissioonipraktika kujunemine alates 1990. aastatest	69

1.2.2.2.3. Admissiooni mudeli kehtestamine	73
kirikutevahelises koostöös	76
1.2.3. Kokkuvõte.....	76
1.3. Ristitud laste ja noorte armulaua admissiooni kirikliku noorsootöö	
kontekst	77
1.3.1. Teoloogiline vaade kiriklikule noorsootööle avatud sõna- ja	
sakramendiosaduses.....	77
1.3.1.1. Piibellikud alused	77
1.3.1.2. Eklesioloogiline alus	80
1.3.1.3. Kirikliku noorsootöö ülesanded	81
1.3.2. Kiriklik noorsootöö ajaloos	83
1.3.2.1. Ristitud laste ja noorte olukord kirikus kuni	
XIX sajandini	83
1.3.2.2. Kirikliku noorsootöö kujunemine Saksamaa ja Soome	
protestantlikes kirikutes XIX sajandil	86
1.3.2.3. Kirikliku noorsootöö peajooned Saksamaa ja	
Soome protestantlikes kirikutes XX sajandil ja	
XXI sajandi alguses.....	88
1.3.3. Kokkuvõte.....	92

II RISTITUD LASTE JA NOORTE ARMULAUA ADMISSIOON	
EESTI LUTERLIKUS KIRIKUS 1917–2005 VAATEGA	
KIRIKLIKULE NOORSOOTÖÖLE.....	94
2.1. Eellugu. Ristitud laste ja noorte armulaua admissiooni kord ja mudel	
ning kiriklik noorsootöö XIX sajandil ja XX sajandi alguses.....	94
2.1.1. Osadus, liikmesus ja admissioon	94
2.1.1.1. Osadus ja liikmesus perioodi kirikuseadustes ja	
agendades	94
2.1.1.2. Admissiooni kord ja mudel perioodi kirikuseadustes ja	
agendades	99
2.1.1.3. Diskussioonid kiriku seadusandlikes ja teoloogilistes	
juhtorganites ning trükisõnas.....	102
2.1.2. Kiriklik noorsootöö.....	108
2.1.2.1. Ristitud laste ja noorte kiriklik organiseerimine	
XIX sajandil	108
2.1.2.2. Kiriklik noorsootöö XX sajandi alguses.....	113
2.1.3. Kokkuvõte.....	116
2.2. Ristitud laste ja noorte armulaua admissiooni kord ja mudel	
ning kiriklik noorsootöö 1917–1940.....	117
2.2.1. Osadus, liikmesus ja admissioon	117
2.2.1.1. Osadus ja liikmesus perioodi kirikuseadustes ja	
agendas	117

2.2.1.2.	Admissiooni kord ja mudel perioodi kirikuseadustes ja agendas	123
2.2.1.3.	Diskussioonid kiriku seadusandlikes ja teoloogilistes juhtorganites	125
2.2.1.3.1.	Diskussioonid kirikupäevadel ja kirikukogudel	125
2.2.1.3.2.	Diskussioonid usuteadlaste konverentsidel	126
2.2.2.	Kiriklik noorsootöö	135
2.2.2.1.	Diskussioonid kiriku seadusandlikes ja teoloogilistes juhtorganites	135
2.2.2.1.1.	Diskussioonid kirikupäevadel ja kirikukogudel	135
2.2.2.1.2.	Diskussioonid usuteadlaste konverentsidel	141
2.2.2.2.	Kirikliku noorsootöö areng	146
2.2.2.2.1.	Üldkiriklik tegevus	146
2.2.2.2.2.	Tegevused praostkondades ja kogudustes	156
2.2.2.2.3.	Kirikutevaheline koostöö	165
2.2.2.3.	Muutused kiriklikus noorsootöös ning tegevuse keelustamine	169
2.2.3.	Kokkuvõte	174
2.3	Ristitud laste ja noorte armulaua admissiooni kord ja mudelid ning kiriklik noorsootöö 1940–1991	176
2.3.1.	Osadus, liikmesus ja admissioon	176
2.3.1.1.	Osadus ja liikmesus perioodi kirikuseadustes ja agendas	176
2.3.1.2.	Admissiooni kord ja mudelid perioodi kirikuseadustes, agendas ning kiriklikus praktikas	187
2.3.1.3.	Diskussioonid kiriku seadusandlikes ja teoloogilistes juhtorganites ning konverentsidel ja trükisõnas	195
2.3.2.	Kiriklik noorsootöö	203
2.3.2.1.	Töö korraldamine ja areng 1940–1944	203
2.3.2.2.	Tegevused kirikus ja kogudustes 1945–1991	212
2.3.2.3.	Kirikutevaheline koostöö	228
2.3.3.	Kokkuvõte	232
2.4.	Ristitud laste ja noorte armulaua admissiooni korra muutmine ning kiriklik noorsootöö 1991–2005	234
2.4.1.	Osadus, liikmesus ja admissioon	234
2.4.1.1.	Osadus ja liikmesus perioodi kirikuseadustes ja agendas	234
2.4.1.2.	Admissiooni korrad ja mudelid kirikuseadustes ja agendas	237
2.4.1.3.	Diskussioonid kiriku seadusandlikes ja teoloogilistes juhtorganites	239

2.4.1.3.1. Diskussioonid kirikukogudel ja nende komisjonides	239
2.4.1.3.2. Diskussioonid õpetajate konverentsidel	247
2.4.1.3.3. Diskussioonid piiskoplikus nõukogus ja liturgilises komisjonis	250
2.4.1.4. Admissioonipraktika praostkondades ja kogudustes ...	255
2.4.2. Kiriklik noorsootöö	258
2.4.2.1. Diskussioonid kiriku seadusandlikes ja teoloogilistes juhtorganites	258
2.4.2.2. Kirikliku noorsootöö areng.	263
2.4.2.2.1. Üldkiriklik tegevus.	263
2.4.2.2.2. Tegevused praostkondades ja kogudustes ...	269
2.4.2.2.3. Kirikutevaheline koostöö	277
2.4.3. Kokkuvõte	279
2.5. Järellugu. Ristitud laste ja noorte armulaua admissiooni rakendamine ning avatud sõna- ja sakramendiosaduse perspektiiv	281
2.5.1. Diskussioonid admissiooni rakendamise üle ning kirikliku noorsootöö roll selle juures	281
2.5.2. Osadus, liikmesus ja admissioon kirikukäsiraamatus	289
2.5.3. Osadus, liikmesus ja admissioon EELK strateegiates	294
2.5.4. Kokkuvõte	296
KOKKUVÕTE	298
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS	305
ZUSAMMENFASSUNG	339
ELULOOKIRJELDUS	350
CURRICULUM VITAE	352

TÄNUSÕNAD

„...võta kätte ja hakka tööle! Issand olgu sinuga!” (1Aj 22:16) – nende sõnadega andis kord kuningas Taavet oma pojale Saalomonile pühakoja ehitamise ülesande. See lihtne ja innustav üleskutse seostub omamoodi hästi doktoritöö kirjutamise protsessiga, mida kujundlikult võib võrrelda templiehitusega. Materjali vormimine visiooni- ja eesmärgipäraseks lõpptulemuseks nõuab muu vajaliku kõrval olulisel määral ettevõtlikkust ja julgust, valmidust ja oskust pingutada, panustada või loobuda. Käesoleva kirjatöö tegemise juures kulus küll hulk erinevaid ressursse, kuid ligi oli palju abilisi, tunda oli põnevust ja õnnistust. Seejärest ütlen esmalt tänu Jumalale selle eest, et lootusega ette võetu on lõpetatud. Olgu aga tänatud ka kõik need, kes mind sellel pikal teel saatsid. Mõtlen austusega tagasi varalähkunud dotsent Urmas Pettile, kelle juhendamisel väitekirja koostamist alustasin. Suur tänu kuulub juhendaja professor Riho Altnurmele, kes mind tasakaalukalt ja konkreetsetl tööd lõpetama suunas. Tänan eelretsensente *dr theol* Tiit Pädamit ja professor Bård Eirik Hallesby Norheimi, kelle asjatundlikud kommentaarid ja konstruktiivne kriitika aitasid kaasa töö selgema lõpptulemuse kujundamisele. Sügava kummarduse teen arhivaar Janis Tobrelutsule, kelle abiga avanesid Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku Konsistooriumi arhiivi varasalved. Aitäh väga hea koostöö eest teile, toimetaja Riina Ruut ning tõlkijad Ülle Kramer ja Kadri Metsma. Uurimuse valmimist toetasid olulisel määral Pfalzi evangeelse kiriku ja Dora Pluss stipendiumid töötamiseks Leibnizi-nimelises Euroopa Ajaloo Instituudis Mainzis Saksamaal ja Helsingi Ülikooli raamatukogus. Väsimatu toetuse eest tunnustan Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku Kõpu Peetri ja Suure-Jaani Johannese kogudusi, kus vaimulikuna teenin ning kus Jumala abiga on osutunud võimalikuks taastada nii kogudusi kui ka kirikuid käsikäes doktoritöö kirjutamisega. Tänan kõiki sõpru ning kaastöötajaid, kes mind hea sõna, palve ja teoga innustasid ning edasi aitasid – olgu väitekirja otsese valmimise või töötamise aegse elukorralduse peale mõeldes. Südamlik tänu igakülgse mõistmise eest kuulub kogu mu perekonnale. Eriliselt tänan aga oma lapsi ja abikaasat, kelle toetus on doktoritöö kirjutamise ajal olnud hindamatu. Minu sügav lugupeidamine teile kõikidele!

LÜHENDID

abipr	abipraost
ar	aruanne
ass	assessor
AU	Augsburgi usutunnistus
BBLD	Baltisches biografisches Lexikon digital
EAÕK	Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik
EEKBKL	Eesti Evangeeliumi Kristlaste ja Baptistide Koguduste Liit
EELK	Eesti Evangeelne Luterlik Kirik
E.E.L.K.	Eesti Evangeeliumi Luteri usu Kirik; Välis-Eesti kirik
EELKKA	Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku Konsistooriumi arhiiv
EK	Eesti Kirik, ajaleht
EKD	Evangelische Kirche in Deutschland
EKN	Eesti Kirikute Nõukogu
EKOE	Evangeelsete Kirikute Osadus Euroopas
ELK	Evangeeliumi Luteriusu Kirik Eesti NSV-s
em	emeeritus
EMK	Eesti Metodisti Kirik
EONN	Euroopa Oikumeeniline Noortenõukogu
ij	istungjärk
ingl	inglise keeles
JK	juriidiline komisjon
kirjavah	kirjavahetus
KJT	Kirik ja Teoloogia
KK	kirikukogu
KKR	kirikukäsiraamat
KMN	Kirikute Maailmanõukogu
kog	kogudus
kons	konsistoorium
konv	konverents
kr	kreeka keeles
KP	kirikupäev
KS	kirikuseadus
KSD	kirikuseadustik
KT	Kiriku Teataja
kt	kohusetäitja
KTS	kiriklike talituste seadus
ld	ladina keeles
LJT	lastejumalateenistus
LK	liturgiline komisjon
LML	Luterlik Maailmaliit
LNÜ	Laste- ja Noorsootöö Ühendus
mat	materjal
NFSV	Nõukogude Föderatiivne Sotsialistlik Vabariik

NK	Noorsootöö Keskus
N.M.K.Ü.	Noorte Meeste Kristlik Ühing
N.N.K.Ü.	Noorte Naiste Kristlik Ühing
NS	Noorsootöö Sekretariaat
NSV	Nõukogude Sotsialistlik Vabariik
NSV Liit, NSVL	Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit
NT	Noorsootöö Toimkond
peapiiskopk	peapiiskopkond
peasekr	peasekretär
pihtk	pihtkond
piisk vik	piiskoplik vikaar
PK	põhikiri
PKK	põhikirja komisjon
PM	põhimäärus
PN	Piiskoplik Nõukogu
PPK	pühapäevakool
pr	praost
praostk	praostkond
prof	professor
prot	protokoll
PÜ	Pühapäevakooliühendus
RA	Rahvusrhiiv
RT	Riigi Teataja
SELK	Suomen Evankelis-Luterilainen Kirkko
sekr	sekretär
sks	saksa keeles
sm	soome keeles
tk	tegevuskava
TÜ	Tartu Ülikool
täisk	täiskogu
UA	Usuteaduslik Ajakiri
UI	EELK Usuteaduse Instituut
UK	Usuteadlaste konverents
UKN	NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu Usukultusasjade Nõukogu
UKPM	Usukoondiste põhimäärus
UN	NSV Liidu Ministrite Nõukogu juures asuv Usuasjade Nõukogu
usuteadusk	usuteaduskond
UT	Uus Testament
VE	Vaimulike elulood, EELK veebileksikon
VELKD	Vereinigte Evangelisch-Lutherische Kirche Deutschlands
VK	Vaimulike konverents
VL	Vaimulike leksikon, EELK veebileksikon
ÕK	Õpetajate konverents
õp	õpetaja, koguduse vaimulik
ÜN	Ülemnõukogu

SISSEJUHATUS

Ristitud laste ja noorte armulaua osalemise küsimus on teoloogide mõtteis püsinud sajandeid ja vaat et kiriku ajaloo algusest alates. Käesolevas väitekirjas vaatlen selle teema käsitlemist Eesti luterlikus kirikus. Kuna juba sissejuhatuses kasutan spetsiaalseid mõisteid, siis selgitan esmalt neid. Mh piiritlen mõistet „kirik“, et töös esitatud täpsemalt määratleda ja mõista.

Mõisted

admissioon – üldmõistena juurdepääs armulauale, siin konkreetsetl ristitud laste ja noorte armulaua osalemine, armulauale pääsemine või lubamine

admissiooni mudel – armulaua osalemise tingimusi väljendav teoloogiline lühiskeem

admissiooni kord – kiriku seadusandluses, agendas või kirikukäsiraamatus fikseeritud admissiooni mudeli kasutamise seadus, määrus või korraldus, mille alusel admissiooni võimaldatakse

avatud sõna- ja sakramendiosadus – *koinonia*-ideel põhinev ning admissiooni diskussiooni ja kirikutevahelise koostöö toel kujunenud idee sellest, et Jumala sõna ja armulauasakrament on kõikide ristitute jaoks võrdväärselt avatud ja kättesaadav

baptismus est admissio – täisadmissiooni mudel, mille järgi on admissiooni ainus tingimus ristimine

baptismus et confirmatio est admissio – osalise admissiooni mudel, mille järgi kehtib täisadmissioon vaid osaliselt ning admissiooni tingimustena arvestatakse samaaegselt nii ristimist kui ka konfirmatsiooni koos selle juurde kuuluvaga

confirmatio est admissio – astmelise admissiooni mudel, mille järgi on admissiooni tingimus konfirmatsioon koos sellele eelneva õpetuse ja kontrolli, pihi jm nõuetega

kirik – üldmõiste läänekirikule viidates, kui ei ole nimetatud teisiti. Protestantlike kirikute all mõtlen luterlikke ja evangeelseid kirikuid ning ühinenud kirikute vahelisi osaduskondi (nii näiteks Saksamaal; Soomes pean konkreetsetl silmas SELK-d). Teised protestantlikud kirikud (näiteks anglikaani või reformeeritud kirikud) on nimetatud eraldi. Eesti luterliku kiriku all mõtlen Eesti aladel eri perioodidel tegutsenud eri nimetusi kandnud evangeelset luterlikku kirikut. Nimekujuga E.E.L.K. märgin okupatsioonide eelse aja kirikut kuni nimetuse ELK kasutuselevõtmiseni 1949. aastal. Kuna E.E.L.K. nimetust kandis okupatsioonide vahetumise perioodil edasi alates 1944. aastast välismaal korraldatud Eesti luterlik kirik, siis tuleb arvestada kahe mõnda aega kõrvuti eksisteerinud sama nimekujuga kirikuga. Seetõttu kasutan 1944–1949 ja hiljem välismaal tegutsenud E.E.L.K. kohta suurema selguse huvides nimetust Välis-Eesti kirik.

koinonia – UT-l põhinev idee; osadus Jumala tõelisuses, kuhu Jumala sõnas ja armulauasakramendis kuuluvad kõik kiriku ristitud liikmed ning mis avaldub ühises usus, ristimises ja armulauas

Teema valiku põhjendus ja piiritlemine

Admissiooniga seotud teemade juurde juhatasid mind esmalt otsesed kokkupuuted kirikuga, täpsemalt EELK-ga. Nii kirikliku noorsootöö tegija, vaimuliku kui ka lapsevanemana olen seisnud küsimuse ees – miks kiriku ristitud liikmed, eriti aga lapsed ja noored, kelle organiseerimise, kasvatamise ja õpetamisega kirikus tegeletakse, ei pääse ristimise alusel armulauale. Väitekirja koostamisel toetusin juba oma uurimistöödele ja kirjutistele, kus olen vaadelnud admissioonidiskussiooni ning admissiooni mudelite kasutamist Eesti konteksti enam mõjuvates Saksamaa ja Soome protestantlikes kirikutes või arutlenud kirikliku õpetus- või kasvatustöö üle EELK-s. Ei ole tähtsusetu ka asjaolu, et teoloogi ja vaimulikuna olen tunnistanud olukorrale, kus ühes kirikus puudub piisav informatsioon või ühtne arusaam avatud sõna- ja sakramendiosadusest ning admissiooni küsimustes. EELK seisukohast on teemat vaid mõnes osas käsitletud ning põhjalikum admissiooni-alane uurimus puudub.

Religiooni uurimine laiemalt on seotud tekstide, ideede ja uskumuste uurimisega selleks, et mõtestada religiooni rolli ajaloos ja tänapäeval.¹ Iseseisva uurimisvaldkonna – religiooniuuringute – raames vaadeldakse ühiskonna religioosseid arusaamu ja vaimset pärandit kultuuri ja ühiskonna osana nii mineviku kui tänapäeva perspektiivis. Seejuures kasutatakse mitmekülgset ajaloo, antropoloogia, kultuuriuuringute, sotsioloogia jt erialade uurimismeetodeid.² Kristliku kiriku admissiooni uurimine religiooniuuringute vaates – ning religiooni rolli mõtestamine selle kaudu – on võimalik mitmest aspektist. Teemat saab käsitleda ajalooliste, kirikupoliitiliste ja -õiguslike otsuste valguses, aga ka teoloogilisele argumentatsioonile keskendudes, sotsioloogilist või pastoraalset horisonti silmas pidades. Käesoleva uurimuse võib paigutada laiemalt religiooniuuringute ja teoloogia valdkonda. Kitsamalt esmajärjekorras kirikuloo, aga selle kõrval süstemaatilise ja praktilise teoloogiaga seotud väitekirjas analüüsin teemat ühes kiriklikus traditsioonis. Annan ülevaate admissiooniga seotud küsimuste avaldumisest, nende käsitlemisest ja mõistmisest ehk kiriklikust õpetusest tulenevast arusaamade kujunemisest ning kirikuseadustel põhinevast praktilisest käitumisest. Uurijana olen teemaga seotud, kuid püüan seda käsitleda tasakaalukalt. Esitan nii vormiliselt kui ka sisuliselt kirikukeskse – Eesti luterliku kiriku keskse – töö, sest väitekirja teemat on siin vähe uuritud. Samuti napib teoloogiliste arusaamade kujunemist jälgivaid ja kiriklikku elu puudutavaid käsitlusi nõukogude perioodist või uuemast ajast. Kuna väitekiri ei mahuta kõike huvipakkuvat, siis keskendun peamiselt küsimuste kirikuloolisele küljele ning töös esitatud teemade põhjalikum üldajalooline, antropoloogiline, religioonisotsioloogiline või -pedagoogiline pool koos selliste aladega nagu näiteks lapsekäsituse areng, laste roll ja õigused ühiskonnas jäävad siin laiemalt lahti kirjutamata.

¹ Religiooniuuringud [*sine loco sine anno*], <https://usuteaduskond.ut.ee/et/sisu/religiooni-uuringud> (vaadatud 17.01.2022).

² Uskontotiede [*sine loco sine anno*], <https://www2.helsinki.fi/fi/teologinen-tiedekunta/tutkimus/tieteenalat-ja-tutkijat/uskontotiede> (vaadatud 23.05.2022).

Protestantlike kirikute armulauaõpetuse ja -praktika kujunemist jälgides selgub, et pikka aega on oma ristitud noorliikmetele jagatud küll Jumala sõna, kuid mitte niivõrd armulauda. Sellisena ei teostu aga kõikidele ristitud liikmetele võrdväärsena avatud sõna- ja sakramendiosadus, mille rakendamist uustestamentliku *koinonia*-idee alusel on seatud ja seatakse tänapäevalgi kirikutes eesmärgiks. Mitmetes protestantlikes kirikutes läbitud pikk ja põhjalik admissioonidiskussioon koos admissiooni praktiseerimisega on näidanud kätte teemaga seotud kitsaskohad ja toonud välja probleemid, aga kinnitanud ka avatud sõna- ja sakramendiosaduse idee elluviimise jätkuvat vajadust ja võimalusi. Kirikus peetakse oluliseks seda, et sõnaosadus on kõikidele avatud ja kättesaadav. Kuid armulaua ja admissiooni osas teravdatakse vaadet. Küsimus aga on, millistel tingimustel ja kui avatult võimaldatakse kiriku liikmetele juurdepääs armulauale ning kas vastavad tingimused kehtivad kõikidele ristitutele ühtviisi. Admissiooni teema puudutab protestantliku kiriku olemust ning väljendab põhiseisukohti kahe sakramendi – ristimise ja armulaua osas, seega ka osaduse ja liikmesuse suhtes. Võib küsida – missugune on ristimise ja armulaua suhe, kuidas on seda aegade jooksul tõlgendatud ja praktiseeritud? Missugustel põhjustel on ristimist kord käsitletud admissiooni ainsa eeldusena, siis aga jälle vaid ühe eeldusena teiste seas? Kes täpsemalt ja mille alusel on kiriku liikmed, missugused õigused neil on, kas liikmesust loetakse ristimise või konfirmatsiooni järgi? Miks ja mille alusel selekteeriti, limiteeriti või laiendati aegade jooksul liikmete õigusi seoses admissiooniga? Millist rolli mängivad liikmesuse kõrval osadus, liikmesus, konfirmatsioon ja piht? Kuidas on laiemalt läänekirikus, kitsamalt protestantlikus ja Eesti luterlikus kirikus kasutatud erinevaid admissiooni mudeleid ning mille alusel on fikseeritud admissiooni korrad – teades, et kirikuõiguslikult on kehtestatud admissiooni kordade vahetamine pikaajaline ja tõsine ülesanne, mis nõuab harjumuspärase õpetuse ja praktika kriitilist analüüsi, eeldab diskussioonide pidamist jms. Millist rolli mängib või kui suurt mõju omab admissiooni teema juures kiriklik noorsootöö? Kas see on toetanud avatud sõna- ja sakramendiosaduse idee rakendamist ja täisadmissiooni mudeli kasutusele võtmist kirikutes? Neile küsimustele vastuseid otsides tuleb arvestada kirikuloo ja varase kiriku, reformatsiooni- või oikumeenilise teoloogiaga, süstemaatilise ja praktilise teoloogiaga, eklesioloogia ja kiriku õigusajalooga.

Eesti luterliku kiriku admissiooni mudelite valikut on mõjutanud Saksamaa ja Soome protestantlikud kirikud. Kuid arvestades Eesti ajaloo käiku, ei ole siinset admissioonidiskussiooni võimalik nendega sarnaselt ja ühtlase protsessina kirjeldada ning arvestada tuleb teatud ajaliste nihetega. Korduvalt on Eesti luterlik kirik pidanud ennast uuesti määratlema, mõtestama uuesti teoloogia ja kujundama uuesti praktilise tegevuse. Seepärast on siin käsitletud osaduse, liikmesuse ja admissiooniga seotud teemasid ajaliselt oluliselt lühemas ja piiratumas diskussioonis ning väga erinevates ühiskondlik-poliitilistes oludes. Saksamaa ja Soome kirikutes viljeletud teoloogial ja praktilal on aga sellele vaatamata oluline osa siinsete arusaamade kujunemise loos. Kuigi seda ei ole varem nõnda tehtud, leidsin, et koos admissiooni puudutava teoloogilise mõtte arengu ja vastava seadusandluse kujunemisega tuleb paralleelselt vaadelda ka kirikliku noorsootöö

arengut. Luterlikus praktikas on viimane pikka aega olnud seotud liikmesuse ja admissiooni ettevalmistamise küsimustega ning järjest spetsiifilisemaks vormitud tööalast on kujunenud omalaadne admissiooni indikaator, aga ka initsiaator. See võib mõjutada arusaamu admissioonist ja vastava diskussiooni suundumusi ning propageerida, genereerida, kritiseerida või kiirendada admissiooni mudelite vahetamise protsesse. Tundub, et paratamatult tõstatab kokkupuude ristitud laste ja noortega kirikus ka admissiooni teema ning et kirikliku noorsootöö side ja suhe admissiooniga on vastastikune. Seetõttu on selle tööala üheks võimalikuks ülesandeks ka ristimis- ja armulauaosaduse loomine, hoidmine ja praktiseerimine. Taolist huvi raamib laiem küsimus avatud sõna- ja sakramendiosaduse idee kohta, sest selle järgi kehtestatakse ja kindlustatakse kõikide ristitute võrdväärne osasaamine Jumala sõnast ja armulauasakramendist. Samas võib admissioon olla vastuoluline faktor nii ühe kiriku sees kui ka kirikutevahelises koostöös juhul, kui selle suhtes ei saavutata näiteks ühist teoloogilist mõistmist, saavutatud kokkulepe jääb formaalseks või ei realiseerita admissiooni-ideed tugeva konfirmatsioonipraktika või juurdunud armulauakäsituste tõttu.

Vaadeldava perioodi 1917–2005 piiritlesin nõnda, et see võimaldaks uurida Eesti iseseisvas luterlikus kirikus tehtud osadust ja liikmesust, aga eriti admissiooni puudutavaid olulisi seadusandlikke otsuseid, mitmel tasandil peetud diskussioone ning neile alustele toetuvat kiriku praktikat. Sissejuhatavalt avan eel- loos tausta nimetatud perioodil vaadeldavate arusaamade kujunemise paremaks mõistmiseks. On vaieldud, kas Eesti iseseisev luterlik kirik saab alguse 1917. või 1919. aastal. Arvestan esimesena mainitu kui praeguse EELK asutamise algusaastaga ning lähtun nimetatud daatumist oma töö koostamisel, sest just 1917. aastal langetati Tartu I kirikukongressil otsus Eesti luterliku kiriku iseseisvumise kohta, toimus kiriku uue põhikirja esimene lugemine ning tegeleti kirikukorralduse väljatöötamisega.³ Periodiseerimisel arvestan kirikuloo põimumist poliitilise ajalooga, mistõttu tuleb tähele panna Eestis erinevatel aegadel toimunud võimuvahetusi ja neist tingitud asjaolusid. Okupatsiooniaegade ideoloogiad vormisid kiriklikku elu ning mõjutasid kristluse rolli või kiriku positsiooni ühiskonnas.⁴ Seega lähtun oma uurimuses nii kirikus kui ka riigis toimunud muutustest. 1940. ja 1991. aasta puhul tuleb meenutada, et kirikulugu mõjutavad poliitilised sündmused leidsid aset kalendriaasta keskel. Siinse admissioonidiskussiooni vaatlemise lõpp-punktiks jääb 2005. aasta, mil EELK kirikuseadustikus muudeti senist admissiooni korda. Faktiliselt on see teema käsitlemise üheks konkreetseks lahenduseks ja kindlaks versta-postiks. Kuna vastuvõetud otsust hakati alles pärast kinnitamist laiemalt analüüsima ja selgitama, kõnelemata praktika juurutamisest kogudustes kirikliku noorsootöö toetusel, siis lisan järeelloo, mis ulatub sisuliselt tänapäeva ja näitab ilmekalt kogu kestva teemakäsituse võlu ja vaeva.

³ Riho **Saard**. Väitlus. EELK sünd ja eestlaste võimuletulek kirikus. – *Akadeemia* 9/2011, 1745–1753; Priit **Rohtmets**, Erik **Salumäe**. Väitlus. Vaba rahvakiriku asutamisest 1917. aastal. – *Akadeemia* 9/2011, 1754–1759.

⁴ Lea **Altnurme**. The History of the Marginalisation of Christianity in Estonia (1857–2017). – *Old Religion, New Spirituality. Implications of Secularisation and Individualisation in Estonia*. Ed. Riho Altnurme. Leiden: Brill, 2021, 4 (=Altnurme 2021a).

Teema senine uurimine ja vajadus tööga jätkata

Admissioonidiskussioon aktualiseerus Euroopa protestantlikes kirikutes XX sajandi keskpaigas, kuid selle juured ulatuvad ajas tagasi kaugemale. Uuemal ajal esitavad kirikud oma admissioonipraktika selgitamiseks tavaliselt kirikuloolise ekskursi, analüüsivad või korrigeerivad admissiooni kordi, kuid avaldavad ka pikemaid teemakohaseid uurimusi või käsitusi, kokkuvõtteid ja juhendeid. Tihti on need lähtunud kriitilistest küsimustest ristimise, konfirmatsiooni ja armulaua suhete kohta või ka vajadusest vahetada admissiooni mudeleid. Laiem admissioonidiskussioon algas Euroopa protestantlikes kirikutes Saksamaa ja Põhjamaade teoloogide eestvedamisel 1950. aastatel. Saksamaal ilmus 1962. aastal admissiooni küsimuses oluline materjalide kogumik kirjutistega konfirmatsiooni ajaloost ja korrast, kus teiste seas astusid üles toonase arutelu juhtfiguurid Kurt Frör ja Helge Nyman.⁵ Esimeseks põhjalikumaks admissiooni-alaseks uurimuseks sai 1980. aastal Saksamaal avaldatud Eberhard Kenntneri teos „Abendmahl mit Kinder. Versuch einer Grundlegung unter Berücksichtigung der geschichtlichen Wurzeln der gegenwärtigen Diskussion in Deutschland“, mis andis ülevaate laste ja noorte armulaual osalemisest Saksamaa protestantlikes kirikutes.⁶ Teema ajaloolis-süsteemiline ning praktilis-teoloogiline esitlemine autori poolt on süvitsi minev. Kenntner esitab UT eksegeetilise ja liturgia-ajaloolise uurimuse armulauast, suuremate konfessioonide admissiooni-alased seisukohad, religiooniajaloolise ekskursi armulaua kujunemise kohta ning toob välja diskussiooni arengu Saksamaal koos tähtsamate autorite nimetamisega. Samuti analüüsib ta ristimise, konfirmatsiooni, pihi ja armulaua suhteid ja vaatleb sellealaseid diskussioone, lisab humanitaartheadusliku vaatenurga ning uurib laste armulaual osalemisega seotud levinud üksikküsimusi. Kenntneri sulest ilmus hiljem ka entsüklopeedia-artikkel ja teda võib lugeda teema üheks paremaks, kui mitte parimaks asjatundjaks Saksamaal. 1998. aastal avaldas Soome uurija Petri Hiltunen põhjalikkuse poolest ehk samalaadse, kuid vastavalt Soome konteksti arvestava uurimuse „Aikuisten ateria? Keskustelu lasten ehtoollisesta Suomessa vuosina 1950–1980“, kus nimetas Kenntneri tööd omal alal üheks põhjalikumaks üldse.⁷ Teatud osas tugines ta oma uurimuses Kenntnerile ning tõi välja seosed, mis tekkisid kahel maal peetud arutelu käigus. Hiltunen heidab samuti pilgu teema ajaloolisele käigule ning analüüsib siis SELK-s peetud admissioonidiskussiooni ning arutleb samuti admissiooni praktiliste küsimuste üle nagu Kenntner. Hiltuneni töö üheks

⁵ *Zur Geschichte und Ordnung der Konfirmation in den lutherischen Kirchen. Aus den Verhandlungen des Internationalen Seminars des Lutherischen Weltbundes in Loccum 1961 über Fragen der Konfirmation.* Hrsg. Kurt Frör. München: Klaudius Verlag, 1962 [kogumik= *Zur Geschichte und Ordnung der Konfirmation in den lutherischen Kirchen* 1962].

⁶ Eberhard **Kenntner**. *Abendmahl mit Kindern. Versuch einer Grundlegung unter Berücksichtigung der geschichtlichen Wurzeln der gegenwärtigen Diskussion in Deutschland*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1980.

⁷ Petri **Hiltunen**. *Aikuisten ateria? Keskustelu lasten ehtoollisesta Suomessa vuosina 1950–1980*. Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran Julkaisuja 214. Helsinki: Suomalainen teologinen kirjallisuusseura, 1998, 41–42.

väärtuseks on mh põhjaliku ülevaate andmine varem tehtud uurimustest.⁸ Saksa-maa ja Soome protestantlike kirikute admissiooniteooria ja -praktika käsitlemine nimetatud põhiteostes on mõjutanud ja mõjutab edaspidigi vastavat diskussiooni, mh ka minu uurimistööd.⁹ Oma varasemalt tehtud või täiendatud tähelepanekud toon siin ka osaliselt esile, et anda teemast vajalik ülevaade.

Tänapäeval ei pruugi admissiooni teema alati tervikküsimusena esil olla ning võib olla seotud näiteks kiriku õpetus- ja kasvatustöö, koguduse osaduse ja jumalateenistustliku elu käsitlemisega, aga ka muu asjakohasega. Uuemates Soome asjakohastes uurimustes tegeleb näiteks Kimmo Heinilä konfirmatsiooni-käsituse¹⁰ ning Eriikka Jankko kaasaegse lapsekäsitusega Soome luterliku kiriku kontekstis.¹¹ Mõlemad vaatlevad aga mh admissiooni teemat. Eestis on admissiooni küsimuses otseselt sõna võtnud näiteks Randar Tasmuth¹² ja Kaire Puumets-Sõber.¹³ Mitmed Eesti uurijad käsitlevad admissiooni teema juures olulisi ja siin vaadeldud perioodi kirikuloo etappe – näiteks Riho Altnurme,¹⁴ Riho Saard,¹⁵

⁸ Hiltunen 1998, 38–44. Autor esitab ka rea soomekeelseid mõisteid admissiooni kohta. *Ibid.*, 316–318

⁹ Hedi **Vilumaa**. Ristitud laste armulaua admissiooni küsimus kirikuajaloolises perspektiivis. – *UA* 1/2017; Hedi **Vilumaa**. *Laste osalemine armulaul: diskussiooni areng ja praktika kujunemine Saksamaa ja Soome protestantlikes kirikutes 1950–1990*. Magistritöö. Tartu: 2007. Käsikiri TÜ usuteadusk; Hedi **Vilumaa**. *Laste osalemine armulaul*. Diplomitöö. Tallinn: 2003. Käsikiri EELK UI raamatukogus.

¹⁰ Kimmo **Heinilä**. Konfirmaatio ja vahvistaminen. Luterilaiset konfirmaatiokäytännöt ja -käsitukset vahvistamisen näkökulmasta reformaatiosta 2000–luvun alkuun. Akateeminen väitöskirja. Helsingin yliopisto. Helsinki: Helsingin yliopisto, 2019, <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/304904/Konfirma.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (vaadatud 13.01.2020).

¹¹ Eriikka **Jankko**. Lapsi Suomen Evankelis-Luterilisessa Kirkossa. Akateeminen väitöskirja. Helsingin yliopisto. Helsinki: Helsingin yliopisto, 2019, <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/305134/lapsisuo.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (vaadatud 31.12.2021).

¹² Randar **Tasmuth**. Armulaud ja laste probleem. ÕK ettekanne 20.01.2001. Käsikiri EELKKA. EELKKA.1.1.185. ÕK prot 23.–24.01.2001.

¹³ Kaire **Puumets-Sõber**. Eesti Evangeelne Luterlik Kirik 1970. aastatel. Magistritöö. Tartu: 2017. Käsikiri TÜ usuteadusk (=Puumets-Sõber 2017a); Kaire **Puumets-Sõber**. Hääbumine ja uuenemine – EELK 1970. aastatel. – *Eesti Evangeelne Luterlik Kirik 100. Kirik. Teoloogia. Mälestused*. Koost. ja toim. Priit Rohtmets ja Atko Remmel. EELK UI toimetised XXVI. Tallinn, Tartu: EELK Usuteaduse Instituut, Tartu Ülikool, 2017 [kogumik=*EELK 100* 2017]. (=Puumets-Sõber 2017b).

¹⁴ Vt artiklid kogumikus Eesti oikumeenia lugu. Toim. Riho Altnurme. Tartu-Tallinn: Tartu Ülikool ja Eesti Kirikute Nõukogu, 2009 [kogumik=Eesti oikumeenia lugu 2009]; Riho **Altnurme**. Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kirik ja nõukogude riik 1944–1949. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001.

¹⁵ Vt näiteks Saard 2011; Riho **Saard**. *Eesti rahvusest luterliku pastorkonna väljakujunemine ja vaba rahvakiriku projekti loomine, 1870–1917*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 184. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, 2000; Riho **Saard**. „On küll kahju...“. Luteri kiriku vaimulike välissõitudest ja välismaa kirikutegelaste külaskäikudest Eesti NSVsse. – *Akadeemia* 7/2014; Riho **Saard**. „Rõõmustame selle üle...“. Usulise ja teoloogilise kirjanduse saatmine Soomest Eestisse 1950.–1980. aastatel. – *Akadeemia* 4/2004.

Priit Rohtmits,¹⁶ Atko Remmel,¹⁷ Ringo Ringvee¹⁸ jt. Põhjalikult tutvustab XIX sajandi mh Eesti luterliku kiriku kirikuõigust ja siinseid luterlikke agendasid Leedu uurija Darius Petkūnas.¹⁹ Konfirmatsiooni rolli ja positsiooni Eesti luterlikus kirikus on vaadelnud Toomas Paul,²⁰ Kaido Soom²¹ ja Hannele Päiviö (varem Repo),²² osadusest kirjutanud näiteks Elmar Salumaa²³ ja Ingmar Kurg.²⁴ Siiski ei ole lähemalt uuritud avatud sõna- ja sakramendiosadust, admissiooni kontekste, arusaamade kujunemist või admissiooni mudelite ja kordade kasutamist Eesti luterlikus kirikus ning laiem käsitus teema kohta puudub.

Avatud sõna- ja sakramendiosaduse või admissiooniga seotud ideid toetavad või läbivad mitmed religiooni ja kiriklikke praktikaid puudutavad laiemad või eri vaates koostatud teooriad või analüüsid. Nimetatud põhimõtete seisukohast ei ole aga ilmselt esmalt oluline mitte näiteks traditsioonilise kristluse ja kiriku mõju vähenemine, kuivõrd pigem süstemaatilise ja praktilise teoloogia omavaheline suhe, kirikliku teoloogia ja praktika sünergia või asünergia tekkimine. Siiski nähakse kirikus, nagu ka kirikliku noorsootöö arengu ja Lääne ühiskonna noorte religioossete hoiakute kujunemise juures oluliste mõjuteguritena sekulariseerumist, religioosset pluralismi, individualiseerumist või religioosse sfääri privatiseerumist. Kuid need avaldavad laiemat mõju kogu ühiskonnas, mitte ainult religiooni suhtes või kirikus. Pikemas perspektiivis ei pruugi need olla ainsad täiemahuliselt pädevad teooriad selleks, et analüüsida kirikliku elu kujunemist ja kriisi. Juba mõnda aega kritiseeritakse näiteks sekulariseerumise ideed kristluse marginaliseerumise ainsa põhjusena. Kuna tegurid on erinevad, siis on religiooni tähtsuse ja tähendusega seotud tulevikusuundumusi hinnata raske, sest jätkuvalt pannakse religiooni väidetava taandumise kõrval tähele ka selle uusi rolle ja

¹⁶ Vt näiteks Priit **Rohtmits**. *Teoloogilised voolud Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kirikus aastatel 1917–1934*. Dissertationes Theologiae Universitatis Tartuensis 26. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2012; Priit **Rohtmits**. *Riik ja usulised ühendused*. Tallinn: Eesti Vabariigi Siseministeerium, 2018.

¹⁷ Vt näiteks Atko **Remmel**. *Religioonivastane võitlus Eesti NSV-s aastail 1957–1990. Tähtsamad institutsioonid ja nende tegevus*. Dissertationes Theologiae Universitatis Tartuensis 24. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2011.

¹⁸ Vt näiteks Ringo **Ringvee**. *Riik ja religioon nõukogudejärgses Eestis 1991–2008*. Dissertationes Theologiae Universitatis Tartuensis 23. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2011.

¹⁹ Darius **Petkūnas**. *Russian and Baltic Lutheran liturgy in the nineteenth and twentieth centuries*. Monograph. Klaipėda: University of Klaipėda, Klaipėdos universiteto leidykla, 2013.

²⁰ Toomas **Paul**. Leeri likvideerimise lugu. – *Looming* 4/1996.

²¹ Kaido **Soom**. *Täiskasvanute leeritöö Eesti Evangeelses Luterlikus Kirikus ja selle arengustrateegia koostamine*. Dissertationes Theologiae Universitatis Tartuensis 12. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2007.

²² Hannele **Repo**. *Askel seurakuntaan. Virolaisen rippikoulunopettajien käsitykset rippikoulusta ja konfirmaatiosta*. Käytännöllisen teologian laitoksen julkaisuja 103. Helsinki: Helsingin yliopisto, Käytännöllisen teologian laitos, 2002.

²³ Elmar **Salumaa**. Kristliku osaduse kaks dimensiooni. – *Evangeelium ja eetos*. Koost. Thomas-Andreas Pöder. Eesti mõttelugu; 84. Tartu: Ilmamaa, 2008 (=Salumaa 2008a).

²⁴ Ingmar **Kurg**. Communio-eklesioloogia – katoliiklaste ihalus osaduse järele. – *UA* 2/2018.

võimalusi, mis avanevad globaalsel skaalal, eetilistes ja poliitilistes küsimustes või uue spirituaalsusena.²⁵ Viimane võib olla tihti negatiivsete assotsiatsioonide poolt kahjustatud eriti kristlust silmas pidades, sest religioossed uskumused on muutunud nii täiskasvanute kui ka laste või noorte silmis ebausaldusväärseteks või kaheldavateks. Spirituaalsest teadlikkusest välja kasvavaid väärtushinnanguid mõjutavad ja moonutavad aga massikultuur, tarbimismentaliteet ja individualism.²⁶ Traditsioonilise kristliku kiriku kunagise mõjujõu vähenemise korral tulebki ühe võimalusena arvestada religioossete muutuste, mitte üksnes sekulariseerumisega. Vaatamata kristluse marginaliseerumisele on kirikutel aga võimalik oma positsiooni ühiskonnas uute olukordadega kohandudes alati tõsta. Samuti on inimesed Euroopa traditsioonilise kristluse kriisist hoolimata jätkuvalt religioossed ning nende religioossus areneb pidevalt. Muutunud on aga see, et traditsioonilisi uskumusi ja praktikaid täiendatakse üha enam individuaalsete valikutega. Nende teadmiste valguses ollakse tunnistajaks religioossete paradigmade vahetumisele.²⁷

Admissiooni teema suhtes saab nimetatud üldisi, aga ka näiteks religioosse sotsialisatsiooni²⁸ jt teooriaid arvestada. Analüüsides Eestis esinevaid admissiooniga seotud arusaamu võib heaks näiteks tuua Norras tehtud religioonisotsioloogilist uurimust ristitud laste ja noorte armulaua osalemisest rituaalteooria perspektiivis. Selles vaadeldakse traditsioonilist kollektiivset armulauatraditsiooni ning uuritakse, kuidas rituaali järgimine toimub – kas armulaua puhul on tegemist osadusliku või eksklusiivse suhtega ning kas laste armulaua osalemine aitab kaasa koguduse osaduse püsimisele. Viimast nähakse kui religioosset rituaali ja tõdetakse, et osaduse kultuur täienes tänu noorsoole, kes armulauale lubati. Samas märgatakse ka kirikliku teoloogia ja praktika lahknevust ristimise kui kaasava ehk inklusiivse ning armulaua kui eksklusiivse toimingu vahel. Kahe sakramendi sidumiseks püütakse järgida elukestvat ristimis- ja armulauakasvatust.²⁹ Eestis ei

²⁵ Friedrich **Schweitzer**, Wolfgang **Ilg**, Henrik **Simojoki**. Introduction. – *Confirmation Work in Europe: Empirical Results, Experiences and Challenges. A Comparative Study in Seven Countries*. Eds. Friedrich Schweitzer, Wolfgang Ilg, Henrik Simojoki. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2010, 18–19.

²⁶ David **Hay**. Lapse spirituaalsus. – *Töid religioonipedagoogikast. I*. Toim. Pille Valk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2008, 53.

²⁷ Lea **Altnurme**. Kristlusest oma usuni. Uurimus muutustest eestlaste religioossuses 20. sajandi II poolel. *Dissertationes Theologiae Universitatis Tartuensis* 9. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005, 22–50. Vt ka Altnurme 2021a, 3–28. Samuti Riho **Altnurme**. Conclusion. – *Old Religion, New Spirituality. Implications of Secularisation and Individualisation in Estonia*. Ed. Riho Altnurme. Leiden: Brill, 2021, 139–140, 150–152.

²⁸ Kalevi **Tamminen**. Kodin uskontokasvatus. – *Johdatus uskontokasvatukseen*. Koost. Kalevi Tamminen, Juha Vermasvuori, Hannele Niemi, Lassi Kontula. Helsinki: Helsingin Yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, 1987, 78–80.

²⁹ Olaf **Aagedal**, Ånund **Brottveit**, Tore **Witso Rafoss**. Då barna opna nattverden. Ein studie av barnenattverd i Den norske kyrkja. KIFO Rapport 2019: 1. Oslo: KIFO, Institutt for kirke-, religions- og livssynsforskning, 2019, 18–32, 109–116, <https://www.kifo.no/wp-content/uploads/2019/08/Rapport-barnenattverd-2019.pdf> (vaadatud 23.05.2022).

ole admissiooniga seotud küsimused religioonisotsioloogilistes uurimustes olnud eraldi fookuses. Kuid tehtud küsitluste kaudu on näha, et põlvkondadevahelises võrdluses langeb siin usklikkuse määr ja et üha rohkem noori jääb kirikust eemale. Samas on täheldatud nii sellise tendentsi kordumist läbi aegade kui ka moderniseerumise suuremat mõju noortele võrreldes vanemaelistega.³⁰ Admissiooni-praktikat uurides võib küsida, kas ristitud laste ja noorte lubamine armulauale enne leerikooli seoks neid ja peresid kirikuga tugevamini ja enam? Uuringu „Elust, usust ja usuelust 2015“ käigus ilmnis, et ristitud luterliku kiriku liikmete seas mängib vaimuliku praktika osas olulist rolli perekond. Kuigi kodust saadakse usulisi teadmisi, kiriklikke traditsioone ning armulaua osalemist peetakse tähtsaks, ristitakse oma lapsi siiski vähe ja osalemine jumalateenistustel on passiivne. Seepärast julgustatakse kirikuid uuringu põhjal ristitud lapsi ja leerikoolis käijaid armulauale kutsuma, et kujundada armulauast inimese „igapäevase elu osa“ ning liita noorsugu seeläbi paremini kogudusega.³¹ Samas tõdetakse, et kirikuga liitumisel võivad märkimisväärteteks takistusteks olla just kodu või ka kool.³² Nähakse sedagi, et noored on kiriku suhtes tihti ükskõiksed või skeptilised ning et neil puudub tihti ligipääs usulisele haridusele.³³

Kiriklikku noorsootööd uuritakse tänapäeval rahvusvaheliselt nii makro-, meso- kui ka mikrotasandil ühiskondlikus, kiriklikus, kooli kui ka isiklikus plaanis. Laste ja noorte moraalse ja religioosse identiteedi arendamisest Euroopa ja USA kirikute kogemuste baasil kõneleb näiteks Saksa teoloog ja religioonipedagoog Bert Roebben, kelle sõnul on vajalik enam keskenduda tööala teoloogilistele rakursidele, luua praktilise ja süstemaatilise teoloogia vahele toimiv konstruktiivne pingeväli ning vaadelda noorsootööd kiriku õppe- ja kasvatustöö protsessis ja suhetes ümbritsevaga.³⁴ Kiriku ja noorsootöö seotust käsitlevad tänapäeval mitmed autorid. Nii analüüsivad teemat põhjalikult mitmes vaates näiteks Mark H. Senter III, Wesley Black, Chap Clark ja Malan Nel, kes toovad noorsootöö teoloogiliste ja piibellike aluste kõrval välja tööala arendamise ja kaasajastamise erinevad võimalused. Nende nn noorsootöö inklusiivse kogudusliku vaate järgi integreeritakse ristitud lapsed ja noored kogudusse võrdväärtetena täiskasvanutega. Kuid tööala vaadeldakse ka misjoni tegemise, kiriku töötajate ette-

³⁰ Altnurme 2005, 21.

³¹ Kaido Soom; Erik Jõks. Eestimaa ristiusu süda – kristlaste analüüs EEU 2015 põhjal. – *Kuhu lähed Maarjamaa? Quo vadis, Terra Mariana?* Koost. Erik Jõks. Tallinn: EKN, 2016, 74–84. Ka Telpt 2016, 45–47; Liina Kilemit, Kerstin Kask, Timo Švedko. Kristlaseks saamine ja kristlaseks jäämine. – *Kuhu lähed Maarjamaa? Quo vadis, Terra Mariana?* Koost. Erik Jõks. Tallinn: EKN, 2016, 98–99.

³² Kerstin Kask. Takistused kogudusega liitumisel. – *Kuhu lähed Maarjamaa? Quo vadis, Terra Mariana?* Koost. Erik Jõks. Tallinn: EKN, 2016, 111.

³³ Olga Schihalejev. Noored kui missioloogiline võimalus. Kirjeldav osa. – *Kuhu lähed Maarjamaa? Quo vadis, Terra Mariana?* Koost. Erik Jõks. Tallinn: EKN, 2016, 263–269.

³⁴ Bert Roebben. International Developments in Youth Ministry Research: A Comparative Review. – *Religious Education*. Vol.107. 2/2012, 192–203, <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1080/00344087.2012.660424>.

valmistamise või kiriku strateegilise kasvatamise ja uuendamise seisukohast.³⁵ Nii inklusiivne kui ka strateegiline vaade võimaldab toetada avatud sõna- ja sakramendiosaduse loomist ja hoidmist. Kristlik noorsootöö kiriku ühe tegevusalana, aga ka uurimisvaldkonnana on tänaseks süsteemselt ja professionaalselt organiseeritud. Teema kohta antakse välja erialaseid trükiseid ja see on seotud teiste distsipliinidega, seda õpetatakse erinevatel tasemetel ning uuritakse süvendatult edasi.³⁶ Siinses uurimuses vaatlen kristlikku noorsootööd laiemalt admissiooni ühe kontekstina ja kirikuloolises perspektiivis avatud sõna- ja sakramendiosadust toetava või mittetoetava tegurina. Püüan välja tuua tööala rolli ja võimalused eeskätt admissiooni teema valguses ega esita noorsootöö üldist põhjalikumat analüüsi. Tänapäevane Eesti üldine noorsootöö valdkonna uurimine on kiriku suhtes pigem puudulik ja vajab kindlasti täiendamist.³⁷ Eesti luterliku kiriku vaates on teemaga seotud mõned lõputööd³⁸ või ilmunud mõni ülevaade.³⁹ Puudub nii kirikulooline kui ka praktilise või süstemaatilise teoloogia vaates tehtud analüüs ning samuti ei ole tööala teadaolevalt admissiooni kontekstis vaadeldud. Arvestades kirikliku noorsootöö üldiste teoloogiliste aluste esitamisega saab analüüsida Eesti luterliku kiriku vastava tööala kujunemist ja suhteid admissiooniga. Kokkuvõttes on võimalik presenteerida uut teemakohast informatsiooni, mis edendab admissioonidiskussiooni ja avatud sõna- ja sakramendiosaduse loomist ning aitab kaasa kirikliku noorsootöö arendamisele.

Töö eesmärk, väide ja uurimisülesanded

Töö eesmärgiks on avatud sõna- ja sakramendiosaduse perspektiivis analüüsida (1) admissiooni eklesioloogilist, kirikuloolist ning kirikliku noorsootöö konteksti

³⁵ Mark H. **Senter III**, Wesley **Black**, Chap **Clark**, Malan **Nel**. *Four Views of Youth Ministry and the Church: Inclusive Congregational, Preparatory, Missional, Strategic*. E-raamat. Grand Rapids: Zondervan, 2009. Samuti Malan **Nel**. *Youth Ministry. An Inclusive Missional Approach*. HTS Religion & Society Series. Vol.1. Aosis, 2018, 23–64, <https://books.aosis.co.za/index.php/ob/catalog/book/83> (vaadatud 20.07.2022).

³⁶ Vt näiteks rahvusvahelist noorsootöö uurimisplatvormi The International Association for the Study of Youth Ministry, <https://iasym.org/> (vaadatud 21.05.2022).

³⁷ Marti **Taru**, Eli **Pilve**, Peeter **Kaasik**. Noorsootöö Eestis 19. sajandi keskpaigast kuni 21. sajandi esimese kümnendi lõpuni. Ajalooline ülevaade. Tallinn: Eesti Noorsootöö Keskus, 2015; *Noorsootöö õpik*. Toim. Marit Valge. Tallinn: Archimedes, Euroopa Noored Eesti büroo, 2013.

³⁸ Lõputöödest näiteks Kristina **Kaljulaid**. Lastetöö alused ja praktika Eesti Evangeelses Luterlikus Kirikus. Bakalaureusetöö. Tartu: 2003. Käsikiri TÜ usuteadusk; Tõnis **Kark**. EELK noorsootöö areng Eesti Vabariigis aastatel 1924–1940. Bakalaureusetöö. Tartu: 2005. Käsikiri TÜ usuteadusk; Tauno **Toompuu**. Kristliku laste- ja noortetöö eesmärgid luterlikus kontekstis. Tartu Teoloogia Akadeemia lõputöö. Tartu: 2007. Käsikiri Tartu Teoloogia Akadeemia, <https://tartupastoraat.ee/ajalugu-loputood> (vaadatud 29.12.2021).

³⁹ Näiteks *Jätkusuutlik lastetöö koguduses. Oikumeeniline lastetöö käsiraamat*. Toim. Olga Schihalejev ja Kaisa Kirikal. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu, 2012; Hedi **Vilumaa**. Noortetöö. – *Eesti oikumeenia lugu* 2009, 408–420.

ja (2) arusaamu admissioonist Eesti luterlikus kirikus aastatel 1917–2005 vaatega kiriklikule noorsootööle.

Väidan, et kuigi avatud sõna- ja sakramendiosaduse idee eeldab ja võimaldab ristitud laste ja noorte armulaua admissiooni praktiseerimist ning Eesti luterlikus kirikus on seda põhimõtet vaadeldaval perioodil osaliselt ka toetatud või järgitud, puudub EELK-s ühtne arusaam admissioonist ning siinset admissiooni mudeli ja korra valikut mõjutab tugevalt konfirmatsioonitraditsioon.

Selleks et mõista EELK tänast situatsiooni avatud sõna- ja sakramendiosaduse perspektiivis, küsin – millised on Eesti luterliku kiriku arusaamad admissioonist? Kuidas need kujunesid, millele need toetuvad, kuivõrd ühtsed need on ja kuidas neid on põhjendatud või põhjendatakse? Kas Eesti luterlikus kirikus esinevad arusaamad armulaua admissioonist toetuvad *koinonia* printsiibil toimivale avatud sõna- ja sakramendiosaduse ideele? Milliseid armulaua admissiooni mudeleid Eesti luterlikus kirikus kasutati või kasutatakse? Uurimuse põhiosa täpsemaks mõistmiseks vajaliku eel- ja taustainfo saamiseks otsin esmalt vastust küsimusele, missugused on teemaga seotud põhilised laiemad kontekstid ehk uurimuse põhiosa kaastekstid ning kuidas need väljendavad osaduse, liikmesuse ja admissiooni omavahelisi suhteid kirikus? Seejärel tahan pikemas tagasivaates teada, milline roll on olnud või on armulauakäsitusel, millised on ajaloos välja kujunenud admissiooni põhimudelid ning kuidas neid on kirikus kasutatud. Miks kaotas ligi 1000-aastane täisadmissiooni mudel kehtivuse ja vahetati välja astmelise või osalise mudeli vastu? Kuna teema on seotud laste ja noortega, küsin protestantliku kirikliku noorsootöö aluste ja kujunemise järele ning seda, kas tööala areng võis tuua kaasa muutused admissioonidiskussioonis või praktiseerimises. Lähemalt uurin juba nimetatud näidetel avatud sõna- ja sakramendiosaduse ning admissiooni käsitamise protsessi järele Eesti luterlikus kirikus vaadeldaval perioodil. Selle kõrval arvestan vastava eel- ja järelooga ning vaatlen siingi eraldi Eesti luterlikus kirikus arendatud kirikliku noorsootöö eesmärgi ja võimalusi – kas ja kuidas toetas see tööala admissiooni korra või erinevate mudelite praktiseerimist?

Uurimismetoodika

Ristitud laste ja noorte armulaua admissiooni laiemate kontekstide ja Eesti luterlikus kirikus kujunenud arusaamade järele küsides toetun oma töös suures osas kiriku ajaloole ehk kirikuloole. Teaduslikus perspektiivis tähendab kirikulugu kiriku uurimist ajalooliste meetoditega, st ajalooliste allikate kriitilist analüüsi. Teoloogilise distsipliinina eeldab see Jumala tegelikkuse aktsepteerimist ja kiriku tunnistamist pühade osadusena, mille uurimise juures arvestatakse uurija isiku eripäraga ning allika ja interpretatsiooni diskontinuiteediga.⁴⁰ Kirikuloo – üheaegselt nii tõelise ajaloo kui tõelise teoloogia – uurimisel lähtutakse isiklikust ettekujutusest kirikust, uuritava kiriku omapärast ja selle eesmärkidest,⁴¹ ning selle abil saab otsustada traditsioonidest välja sõelatud algupärase säilitamise või

⁴⁰ Urmas **Petti**. Kirikulugu teoloogilise distsipliinina. – *UA* 2/2001, 111–117.

⁴¹ Riho **Altnurme**. Kirikulugu ajaloolise teoloogia distsipliinina. – *UA* 2/2001, 105–107.

edasi arendamise üle.⁴² Kirikulooga on suhtes nii süstemaatiline kui ka praktiline teoloogia. Viimane läbib ja uuendab omakorda teoloogiat ja kirikut⁴³ ning vastates tänapäeva inimeste religioossetele vajadustele, seob religioosse praktika ja teoloogilise teooria.⁴⁴ Selle ülesandega haakuvad laiemalt ka religiooniuuringud. Praktilist teoloogiat täiendavad tänapäeval sotsiaal- ja kasvatusteadused, antropoloogia või psühholoogia, samal ajal kui ajaloo või süstemaatilise teoloogia roll on vähenenud. Ometi on see väga oluline ning kiriku ja kiriklike tegevuste mõistmine eeldab nii kirikulooga kui ka teoloogilise õpetuse, mõistete ja käsituste tundmist. Praktilise teoloogia mõtestamine vajab seega alati teoloogilist analüüsi.⁴⁵

Kuidas kõneleda admissiooni-alastest arusaamadest ja nende kujunemisest Eesti luterlikus kirikus vaatega kiriklikule noorsootööle? Sellele küsimusele vastamiseks olen seadnud kaks eeldust – esmalt mõjutavad kogu teemat tervikuna juba nimetatud kontekstid. Alustan oma uurimust põhiteema laiemate kontekstide avamisega, mis selgitavad esmalt admissiooni tihedat seotust osaduse ja liikmesuse teemadega, aga ka kirikliku noorsootööga. Need tegurid on töö põhiosas kasutusel peamiste vahenditena, kui vaatlen arusaamade kujunemist admissioonist. Samuti näitan seda, kuidas on admissiooni käsitletud läbi kiriku ajaloo ja milline teemakohane roll on sel kirikutevahelises koostöös. Esitatud kontekstid läbivad uurimust, sest avatud sõna- ja sakramendiosaduses elavate kõikide ristitute armulauale pääsemine eeldab esmalt eklesioloogilist selgust kiriku osaduse ja liikmesuse suhtes. Ka tuleb tänapäeval arvestada kiriku ajaloolise admissioonipraktika, vastavate argumentide ja diskussioonidega. Lisaks on noorsootöö olnud üks võimalikke mõjutegureid ristitud noorliikmete kaasamisel kiriklikus elus, admissiooni mudelite või isegi kordade muutmisel ja kasutamisel. Teiseks vaatlen juba otseselt admissiooni teema käsitlemist ja vastavate arusaamade kujunemist EELK-s. Tuleb arvestada, et eri aegade jooksul kujunenud arusaamad admissioonist on kõige selgemalt esil kirikuseadustes ja agendades – need on fikseeritud admissiooni ametlike kordade ja mudelitena. Samas võivad erineva taseme diskussioonide tulemusel tekkida või kasutusse jõuda ka teised mudelid. Neid asjaolusid arvestades vaatlen Eesti luterliku kiriku kirikuseadusi, agendasid, õpetuslikke seisukohti ja diskussioone. Kogu temaatika asetan kõrvuti kirikliku noorsootööga, sest selle kaudu avaldub kiriku suhtumine oma ristitud noorliikmetesse. Toon välja, kas ja kuidas on tööala areng mõjutanud arusaamu ristitud laste ja noorte armulauale pääsemisest. Arvestan seda, et kui osaduse, liikmesuse ja admissiooni küsimused formuleeritakse õiguslikult kirikuseadustes, agendades ja kirikukäsiraamatus ning nende üle diskuteeritakse kirikus erinevatel tasanditel, siis on sellel konkreetne mõju ka kiriklikule noorsootööle. Teisalt peegeldub see

⁴² Riho **Saard**. Kirikulugu ajaloolise teoloogia distsipliinina. – *UA* 2/2001, 126–127.

⁴³ Kaido **Soom**. Praktiline usuteadus kiriku uuendajana. – *KJT*, 26.09.2014, <https://kjt.ee/2014/09/praktiline-usuteadus-kiriku-uuendajana/> (vaadatud 30.11.2021).

⁴⁴ Kaido **Soom**. Kuhu lähed, praktiline teoloogia? – *KJT*, 19.11.2021, <https://kjt.ee/2021/11/kuhu-lahed-praktiline-teoloogia/> (vaadatud 30.11.2021).

⁴⁵ Heinilä 2019, 14–17.

tagasi, ja nii võib tööala areng mõjutada ka osaduse, liikmesuse ja admissiooni teemade käsitlemist.

Käesoleva diakroonilise uurimuse koostamisel kasutasin kirikuloos tava-päraselt rakendatud allikate ja tekstide kriitilist ja süstemaatilist analüüsi ning võrdlesin ka lokaalseid ja rahvusvahelisi teemakäsitusi või kiriklikke suhteid. Tekstide, mõistete, arusaamade kui ka tähenduste uurimiseks sobiv süstemaatiline analüüs kuulub erinevate, mh ka humanitaarteaduste juurde, kus samuti taotletakse süsteemset, täpset ja kriitilist teadmist. Analüüsides püütakse leitud tulemustest moodustada uus teadmiste tervik ehk mõtestatud süntees. Süstemaatilist analüüsi täiendab omakorda hermeneutiline uurimisviis, mis aitab kaasa uuritava tekstide osade ja terviku tõlgendamisele ja mõtestamisele. Samuti mängib olulist rolli kontekstuaalsus. Analüüs on süstemaatiline, kui selle abil selgitatakse välja uuritava materjali sisu, tähendus ja positsioon süsteemse struktuuri kui terviku osana.⁴⁶ Meetod sobib ka arhiiviallikate kriitiliseks hindamiseks ja esitamiseks. Siinse uurimusega on seotud hulk nii trükis avaldatud kui ka avaldamata arhiivimaterjale, käsikirju ja mälestusi. Kasutasin lisaks kirikuõiguslikke jm allikaid, teoloogilisi dokumente, otsuseid ja juhendeid. Suur osa arhiiviallikatest on pärit EELKKA-st, aga ka Rahvusarhiivist, EELK Viljandi praostkonna arhiivist ja Tartu Ülikooli raamatukogust. Uurimistöö koostamiseks kogunes materjali piisavalt. EELKKA puhul tuleb arvestada, et suur osa materjalidest ootab veel fondidesse jagamist, kuid osaliselt on allikad juba koodidega varustatud ning see teeb arhiivi kasutamise ja viitamise lihtsamaks. Praegust süsteemi ja võimalusi arvestades on allika nimetus uurimuses esitatud joonealuses viites, arhiiviallikate süstematiseeritud ja EELKKA arhivaariga kooskõlastatud nimistu on esitatud uurimuse lõpus. Noorsootööd, aga ka isikuid jm puudutavad osad selles arhiivis on veel korrastamisel ning tööpõld eriti esimesena mainitu puhul on päris suur. Lisaks arhiividele kasutasin käsikirjalisi, perioodilisi või publitseeritud allikaid, mis samuti on liigi kaupa töö lõpus esitatud. Oluline roll allikate kõrval on ka sekundaarkirjandusel ning muul materjalil. Nõnda püüan taastada ja esitada admissiooniga seotud arusaamade kujunemise ja sellega liituvate sündmuste käiku ning analüüsida ja hinnata admissiooni teema käsitlemist Eesti luterlikus kirikus. Uurimuses kasutatud lühendid ja mõisted nimetan töö alguses. Vaimulike ametinimetuste lühendid on esitatud EELK Vaimulike Leksikonis⁴⁷ kasutatud süsteemi järgi. Olulisemad nimetused toon neid tekstis esimest korda mainides välja. Kasutades tekstis esimest korda isiku nime, lisan sellele ametinimetuse lühendi ning hiljem seda enam ei korda, lühikesed isikukirjed annan viidetes.

⁴⁶ Outi **Törmänen**, Leena **Paasivaara**. Systemaattinen analyysi tutkimusmenetelmänä – sovellus tekstiaineistoon terveyshallintotieteellisessä tutkimuksessa. – *Hallinnon Tutkimus*. Vol.28. 5/2009, 13–18, <https://journal.fi/hallinnontutkimus/article/view/100515/58030> (vaadatud 16.07.2022).

⁴⁷ VL, <https://eelk.ee/et/kirik/meie-vaimulikud/vaimulike-leksikon/> (vaadatud 31.05.2022).

Töö struktuur

Uurimistöö on esitatud kahes osas. Esimeses osas esitan töö põhiteemaga otseselt seotud ja vajalikud, seletavad ja täpsustavad kontekstid kolmes osas. Sellisena moodustuv kaastekst kuulub uurimuse põhikorpuse juurde ning aitab mõista ja analüüsida aja jooksul esitatud seisukohti admissiooni osas tervikuna ning kujundada edaspidist vastavat kiriklikku mõtlemist ja praktikat. Admissiooni eklesiooloogiline, kirikulooline ning kirikliku noorsootöö kontekst annab vajaliku rakursi nii käsitletava teema põhipunktidele kui ka avatud sõna- ja sakramendiosaduse idee rakendamiseks. Kogu uurimuse lõikes on olulised selles jaotuses esitatud kolm põhitegurit – osadus, kiriku liikmesus ja admissioon, mis on omavahel tihedalt seotud ja vastastikuses suhtes, mõjutades erinevatel perioodidel admissiooni mudelite ja kordade kasutamist. Samuti esitan uurimuses lokaalse kõrval kirikutevahelise koostöö mõõtme, mis aitab paremini suhestada Eestis toimunut.

Teema paremaks mõistmiseks ja mõtestamiseks avan esmalt admissiooni eklesiooloogilise konteksti ning vaatlen esimese osa peatükis 1.1 avatud sõna- ja sakramendiosaduse tähendust kiriku osaduse, liikmesuse ja admissiooni vaatenurgast. Näitan, kuidas on tänapäevani olulist, UT-st ja varasest kirikust lähtuvat osaduse ideed vormitud ja erinevalt mõtestatud läbi aja, kuidas seda esitavad luterliku kiriku õpetusalused ning kuidas see esineb kirikutevahelises koostöös, milles Eesti luterlikul kirikul on oma positsioon. Samuti toon välja kiriku liikmesuse ja admissiooni küsimusi mõjutavate erinevate kirikukäsituste ja kiriku tüüpide rolli. Peatüki 1.2 juhatan sisse UT armulauakäsituste ja neist võrsuvate admissiooni mudelite esitamisega. Kirikuloolises vaates admissioonile toon välja erinevad läänekirikus kasutatud praktikad ning admissiooni põhimudelite esinemise, jälgides täisadmissiooni mudeli kui kiriku varasest traditsioonist pärineva eeskuju kasutamist kirikuloos ning tänapäeval. Uurimuse kese ei võimalda siin teha ulatuslikumat võrdlust teiste mudelite praktiseerimisega või tuua neid samavõrra esile. Lisan ka lühikese ülevaate Saksamaa ja Soome protestantlikes kirikutes toimunud arutelust, mis aitab mõista siinse hilisema admissiooni mudelite või kordade kasutamise või vahetamise põhjusi. Kolmandana esitan peatükis 1.3 kirikliku noorsootöö konteksti, mille kaudu avaneb tööala seotus avatud sõna- ja sakramendiosaduse ning admissiooni ideega. Kokkuvõttes koondab esimene peatükk nõutavat eelteavet armulaua admissiooni teema süvendatud uurimiseks ja edasiseks käsitlemiseks.

Teises osas – ühtlasi uurimuse põhiosas – annan ülevaate sellest, millised olid arusaamad admissiooni kohta Eesti luterlikus kirikus aastatel 1917–2005 ja kuidas need kujunesid. Teema paremaks mõistmiseks esitan selle eel- ja järelloo ning vaate kiriklikule noorsootööle. Vaadeldava perioodi jagan kolme etappi – aastad 1917–1940, 1940–1991 ja 1991–2005. Periodiseerimise põhimõtetest oli juttu eespool. Peatükis 2.1 näitan, milline alus pandi XIX sajandil uurimuses vaatluse all olevale admissiooniga seotud teemade käsitlemisele ja kiriku ristitud noorliikmete koondamisele. Selle nn eelloo järel vaatlen juba põhjalikult nimetatud ajaetappe iseseisva E.E.L.K. loomisest kuni aastani 2005, mil seni kehtinud admissiooni kord EELK-s muutus. Peatükis 2.2 avan aastatel 1917–1940 toimunud

osaduse, liikmesuse ja admissiooni käsitlemise ning kirikliku noorsootöö arengu-
loo; samalt pinnalt lähtun ka peatükis 2.3 aastatel 1940–1991 ja peatükis 2.4
aastatel 1991–2005 toimunut kirjeldades ja analüüsides. Iga perioodi puhul toon
välja osaduse, liikmesuse ja admissiooni määratluse kehtinud või kehtivates
kirikuseadustes ja agendas, diskussioonid nimetatud teemadel ning ristitud laste
ja noorte kirikuellu kaasamise temaatika. Viimase puhul vaatlen omakorda lisaks
arengule ka kirikutevahelist koostööd, millel oli või on mitmekülgne mõju mh
admissiooni osas. Lõpuks esitan peatükis 2.5 järeelloo, kus toon välja admissiooni
uue korra ja mudelite kasutamise viisid praktikas, sellega kaasnenud probleemid
ja kahtlused ning lõpuks võimalused uue kirikukäsiraamatu ja kiriku strateegiate
järgi. Iga peatükk lõpeb eraldi kokkuvõttega ning kogu uurimus üldkokkuvõttega.

I RISTITUD LASTE JA NOORTE ARMULAUAA ADMISSIOONI KONTEKSTID

Esimeses peatükis avan armulaua admissiooni olulised kontekstid ehk kaastekstid, mis võimaldavad paremini mõista uurimuse teise osa põhitekti tähendust – admissiooni puudutavate arusaamade kujunemist Eesti luterlikus kirikus. Eklesioloogilise, kirikuloolise ning kirikliku noorsootöö konteksti abil toon siin välja osaduse, liikmesuse ja admissiooni omavahelise seotuse, mis on aluseks avatud sõna- ja sakramendiosaduse ideele. Annan ülevaate nii kristlikku osadust ja kiriku liikmesust puudutavate käsituste kujunemisest kui ka erinevate admissiooni mudelite kasutamisest läbi aja. Noorsootöö teoloogilise ja kirikuloolise aspekti kaudu toon välja tööala kasvava rolli ja tähenduse kogu teema puhul.

1.1. Ristitud laste ja noorte armulaua admissiooni eklesioloogiline kontekst

1.1.1. Avatud sõna- ja sakramendiosadus

1.1.1.1. Koguduse osadus Uues Testamendis ja varases kirikus

Avatud sõna- ja sakramendiosadus iseloomustab olemusliku ja määrava suurusena kogu kristlikku kirikut ning teema kutsub läbi aegade küsima kogudustes õpetatava ja praktiseeritava admissiooni tava järele. Arusaam ühisest osadusest mõjutab teiste seas ka ristitud laste ja noorte armulaua osalemist ristimis- ja sõnaosaduse kõrval, tagades või pärssides ühtsuse saavutamist kõikide ristitute kogus. Püüd viimase järele ulatub tagasi kiriku algusaegadesse ja põhineb algkoguduse osadusel, mida vaadeldakse komplekselt ühtse usu ja tegevuse kontekstis.¹ Koguduse osaduse tuntuimaks väljenduseks peetakse Ap 2:42 salmi „... nemad püsisid apostlite õpetuses ja osaduses, leivamurdmises ja palvetes“,² ning esimese koguduse identiteet toetus algelise eklesioloogiana juutluses esinenud ideele Jumala poolt välja valitud pühast rahvast.³ Kui Vanas Testamendis võib otsese suhte inimese ja Jumala vahel Jumala pühaduse tõttu isegi välistada ja seda näha pigem horisontaalse suurusena, siis Uus Testament (UT) tunneb taolist osadust juba vertikaalse dimensioonina. Kristusega osaduses elamine ilmneb Pauluse

¹ Torleiv **Austad**. Kirchengemeinschaft in Einheit des Glaubens und des praktischen Handelns – Utopie oder Realität? – *Darstellung und Grenzen der sichtbaren Einheit der Kirche*. Veröffentlichungen der Luther-Akademie e.V. Ratzeburg. Bd 4. Erlangen: Martin Luther-Verlag, 1982, 27–31.

² Siin ja edaspidi kasutan Eesti Piibliseltsi poolt 2018. aastal välja antud Piiblit.

³ Ulrich **Luz**. Unterwegs zur Einheit: Gemeinschaft der Kirche im Neuen Testament. – *Sie aber hielten fest an der Gemeinschaft. Einheit der Kirche als Protzess im Neuen Testament und heute*. Link, Christian; Luz, Ulrich; Visser, Lukas. Zürich: Benzinger Verlag AG, 1988, 73–75; Salumaa 2008a, 383–384.

armulauakäsitus esiti selgelt, sest: „... siin saab kristliku osaduse vertikaalne dimensioon oma täieliku suuruse ning ulatuse, mis mõtestab ja dünamiseerib kõiki muid osaduse avaldusvorme ka horisontaalsel dimensioonil“.⁴ Taolist piibellikku kahemõõtmelist osadust tuleks kirikul inimestele ka jagada.⁵ UT-s nimetatakse ühe usu, evangeeliumi, ristimise ja armulaua kaudu konstitueeritud kogudust Jumala koguduseks ja templiks, Kristuse ihuks, Püha Vaimu osaduseks, koguks või rahvakoguks (nt Ap 20:28; 1Kr 3:16; 10:32; 12:27; 15:9; Ef 2:19–22; 4:3–6, 16; Gl 1:13) ning need metafoorid on mõjutanud koguduse ja kiriku määratlemist.⁶ Pühakirjas kirjeldatud algkoguduse osadust ongi püütud järgida kui kogudust esmaselt iseloomustavat suurust ning seetõttu võib avatud sõna- ja sakramendiosadust pidada üheks üldiseks kristliku kiriku tunnuseks.

UT-s väljendatakse inimese osadust Jumala ja Kristusega, mis kutsub elus esile kvalitatiivse muutuse ja usu, kreekakeelse terminiga *koinonia* (ld *communio*). Selline osadus eeldab nii kokkupuudet evangeeliumi ja Jumala sõnaga kui ka armulaua aktis sündivat ja Püha Vaimu kaudu loodavat ühendust Kristuse ihu ja verega. Nii tekib evangeeliumi ja armulaua ühenduses inimese personaalne ja lähedane eksistentsiosadus Kristusega, millega kaasneb kristlaste omavaheline osadus usus ja tavaelus (1Kr 1:30; 9:23; 10:16–17; 2Kr 5:17; 13:13; Gl 2:20; Fl 2:1–2).⁷ UT-s esineb kaks osaduse mudelit: Ap 2:44–45 kirjeldab materiaalse vara jagamist koguduses ning 1Kr 10:16–17 sakramentaalset osadust. Just viimast peetakse vanimaks ja mõjukamaks *koinonia* kirjelduseks, aga ka algseks armulaua jagamise vormeliks,⁸ ning seda osaduse mudelit vaatlen ka siinses uurimuses. Piibellikku osaduse idee väljendab seega selgelt arusaama, et sõna kõrval ollakse Kristusega ühenduses ka armulaua kaudu. Kuna viimase läbi kogevad koguduse ristitud liikmed ühendust ka omavahel, siis märgib *koinonia* Kristuse ihu ja vere kahekordset liitu. Kirikliku osaduse juured on euharistlikke ande jagavas armulauakoguduses, kus realiseeruvad osadus Jumala sõnas ning ühine vastutus selle ees. Osadus sõnas ja sakramendis peab puudutama koguduse elu laiemalt ning aktiviseerima omakorda ligimese teenimise ülesande (kr *diakonia*).⁹

⁴ Salumaa 2008a, 384–386.

⁵ *Ibid.*, 392.

⁶ Luz 1988, 73–75; Austad 1982, 27; Reiner **Preul**. *Kirchentheorie: Wesen, Gestalt und Funktionen der Evangelischen Kirche*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1997, 59–71.

⁷ Juha **Junttila**. *Congregatio sanctorum. Traditionshistoriallinen tutkimus Confessio Augustananaan ekklesioloogisen perusilmaisun merkityssisällöstä*. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisu 164. Jyväskylä: Suomalainen teologinen kirjallisuusseura, 1989, 17–20; Salumaa 2008a, 384–387; Kurg 2018, 31.

⁸ Barbara **Rossing**. Modelle der Koinonia im Neuen Testament und in der alten Kirche. – *Die Kirche als Gemeinschaft. Lutherische Beiträge zur Ekklesiologie*. LWB-Dokumentation 42. Hrsg. Heinrich Holze. Genf: Lutherischer Weltbund, Abteilung für Theologie und Studien, Referat für Theologie und Kirche, 1998, 66–67 [kogumik=*Die Kirche als Gemeinschaft* 1998].

⁹ Jürgen **Werbick**. *Kirche: ein ekklesiologischer Entwurf für Studium und Praxis*. Freiburg im Breisgau, Basel, Wien: Herder, 1994, 325–326.

Nõnda on kiriku sakramentaalsel praktikal oluline roll koguduse täieliku osaduse loomisel ning seeläbi on võimalik kogudust jätkuvalt elustada ja uuendada.¹⁰

Kuid osaduse mõiste sisaldab veel teisigi nüansse ja tähenduste mitmekülgsus nõuab tähelepanu. Personaalse jumalasuhte kõrval märgib mõiste ka kollektiivset ühendust kristlaste vahel. Aja jooksul kristlikus kirikus tekkinud ning koguduse osaduse määratlemisel kasutatud väljend „pühade osadus“ (kr *koinonia ton hagon*, ld *communio sanctorum*)¹¹ on UT-s ja idakirikus seotud armulaua kollektiivse tähendusega ja viitab otsesele seosele koguduse osaduse ja armulaua vahel. Sel alusel on sõna- ja sakramendiosadus kiriku iga ristitud liikme jaoks avatud ning armulauda saab jagada ka ristitud lastele ja noortele, nagu seda tänapäevani näiteks idakirikus ongi tehtud. Seevastu läänekiriku traditsioonis esinevad mõlemad osaduse tõlgendused – varasemalt pigem kollektiivne, kuid hiljem pigem personaalne vaade.¹² Samuti väljendab kreeka mõiste *koinonia ton hagon* läänekirikus pigem osasaamist pühadest armuvahenditest ja ladina *communio sanctorum* pigem pühade isikute omavahelist osadust. Seetõttu peab arvestama, et eklesioloogia ajaloos esinevad nimetatud osadust defineerivad mõisted erinevate aktsentidega ning nende vahel püsib keelte eripäradest põhjustatud pinge. Kreeka *koinonia* rõhutab Jumala tõelisust, milles usklike kogu elab ja millest kõik liikmed võrdselt osa saavad; ladina *communio* on seotud pigem institutsionaalse ja kujuneva kiriku juriidilise süsteemiga.¹³ Et avastada end taas Jumala ümber kogunenud rõõmsa osaduskonnana, soovitatakse läänekirikul oma tegevuse mõtestamisel lähtuda järjest enam algsest *koinonia*-ideest.¹⁴

1.1.1.2. Osadus Martin Lutheri ja luterlike usutunnistuskirjade järgi

Avatud sõna- ja sakramendiosaduse tähenduse mõistmiseks luterlikus perspektiivis tuleb seda Pühakirjas ja varases kirikus esinenud mõistet vaadelda Martin Lutheri ja teiste reformaatorite arusaamades. Osadust puudutavad põhjooned on fikseeritud luterlikes usutunnistuskirjades¹⁵ ning need on kirikliku usu, õpetuse

¹⁰ Werbick 1994, 371.

¹¹ Junttila 1989, 17–24; Pühade osaduse tähendusest apostlikus usutunnistuses vt Toomas Paul. *Sanctorum communionem*. – *UA* 1/2001, 45, 53, 59.

¹² Junttila 1989, 29–37; Hiltunen 1998, 24–25; Kallistos Ware. *Õigeusu tee*. Tallinn: EAÕK kirjastustoimkond, 2001, 109.

¹³ Werbick 1994, 329, 345. Nimetatud mõistete mitmeti tõlgendamisest vt Paul 2001, 46–47. *Communio*-teoloogia muutumisest roomakatoliku kirikus vt Kurg 2018, 41–44. Keelte vahetumisest tingitud teoloogiliste kontseptsioonide muutumisest vt Tarmo Toom. *Varakristlik teoloogia*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2022, 24–25.

¹⁴ Werbick 1994, 67.

¹⁵ *Luterlikud usutunnistuskirjad*. EELK Usuteaduse Instituudi õppekirjandus, 11. Toim. Randar Tasmuth. Tallinn: SA Ajaleht Eesti Kirik, EELK Usuteaduse Instituut, 2014 [kogumik=*Luterlikud usutunnistuskirjad* 2014]. Nimetatud kogumiku tekstid on tõlkinud EELK Usuteaduse Instituut ning neile viidates jään autoriteetse tõlkija poolt eestindatu juurde ega too alustekste siin enam välja.

ja tegutsemise lähtekohad ka EELK põhikirjas (PK 2004).¹⁶ Reformaatorid kasutasid UT eklesioloogilist pildikeelt tagasihoidlikult ning kiriku käsitlemise alused leiti usutunnistuste tekstidest.¹⁷ Apostlikus usutunnistuses öeldakse: „Mina usun... üht püha kristlikku kirikut, pühade osadust...“¹⁸ Kuigi see väljendusviis võimaldab mitte-piibelliku *communio sanctorum*’i idee arendamist, mõistetakse seda laiemalt siiski vaimuliku osadusena Kristuses ja tema ihu liikmeks olemisena.¹⁹ Võrdluseks kirjeldatakse Nikaia usutunnistuses kiriku iseloomulikke näitajaid nõnda: „Meie usume ühtainust, püha, kristlikku ja apostlikku kirikut...“²⁰ Athanasiose usutunnistuses osadust eraldi ei mainita, kuid rõhutatakse ühise usu soterioloogilist rolli: „Kes eales tahab saada päästetud peab ennekoike katoelsest usust kinni hoidma.“²¹

1519. aastal kirjutas Luther armulaul täituvast pühade osadusest, eristades altarisakramendi juurde kuuluvat välist märki leiba ja veini ning sisemist märki pühade osadust koos selle juurde kuuluva vara jagamise idee ja usuga, mis muudab välise märgi elavaks, toimivaks ja mõjukaks.²² Osaduse juurde kuulub ühelt poolt nii vaimulike andide jagamine ja nendest ühine osasaamine kui ka ristiteoloogiast lähtuv ühine patu, kannatuse ja häda jagamine. Armulaud on seetõttu tegu, kus Kristuse heast annist said osa kõik armulaul osalejad ning milles Kristuse armastus ilmneb ka kogu maises ja vaimulikus osaduskonnas – õige ligimesearmastuse ja inimsuhete eeskujuna.²³ Kuigi armulaul võivad osaleda vaid ristitud, suunatakse Jumala sõna ja jutlus ka kogudusest väljapoole ning kuna nii sõna kui sakrament juhatavad Kristuseni, ei vastandanud Luther neid üksteisele.²⁴ *Communio sanctorum* tähendab Lutheri jaoks ühelt poolt päästet toovat ühendust ja teisalt pühade isikute osadust. Usus realiseeruv osadus Kristusega võrdub kuulamisega Kristusesse koos tema olemuse ja päästeandidega, mida väljendasid osaduse nähtavad märgid – sõna ja sakramendid. Need peavad olema ühtviisi puhtad, õiged ja sihipäraselt kasutatud, lisaks peab Jumala sõna kuulutamine sünnitama

¹⁶ EELK põhikiri ptk 2, § 4. – *EELK seaduste kogumik [sine anno]*. [=PK 2004]

¹⁷ Preul 1997, 68–71; AU apoloogia VII–VIII. – *Luterlikud usutunnistuskirjad* 2014, 98.

¹⁸ Apostlik usutunnistus. – *Luterlikud usutunnistuskirjad* 2014, 23.

¹⁹ Rolf Schäfer. *Communio in der lutherischen Ekklesiologie*. – *Die Kirche als Gemeinschaft* 1998, 133–134; Paul 2001, 45.

²⁰ Nikaia usutunnistus. – *Luterlikud usutunnistuskirjad* 2014, 23.

²¹ Athanasiose usutunnistus. – *Luterlikud usutunnistuskirjad* 2014, 24.

²² Martin Luther. Sermon vom hochwürdigen Sakrament des heiligen wahren Leichnams Christi und von der Bruderschaften. – Martin Luther. Deutsch-Deutsche Studienausgabe. Bd 2. *Wort und Sakrament*. Hrsg. Dietrich Korsch und Johannes Schilling. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2015, 34–35, <http://www.theologische-buchhandlung.de/pdf/978-3-374-02881-8%20.pdf> (vaadatud 15.04.2020); Alejandro Zorzin. *Luthers Verständnis der Kirche als Communio in seinen frühen Flugschriften*. – *Die Kirche als Gemeinschaft* 1998, 76; Jari Jolkkonen. *Uskon ja rakkauden sakramentti. Opin ja käytännön yhteys Martti Lutherin ehtoollisteologiassa*. Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja 242. Helsinki: Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura, 2004, 165–166 (=Jolkkonen 2004a).

²³ Jolkkonen 2004a, 167–170.

²⁴ *Ibid.*, 299.

usku ja koguma juurde uusi *communio sanctorum*’i liikmeid.²⁵ Seega on evangeeliumi puhas kuulutamine ja sakramentide õige jagamine koguduse osaduse suhtes esmatähtis ning kõik teised põhjendused teisejärgulised.²⁶

Luther kasutas UT algkoguduse *koinonia* taasavastatud kontseptsiooni instrumendina oma aja kiriklike olude korrigeerimiseks. Sellega mõjutas ta märgatavalt 1530. aastal välja antud Augsburgi usutunnistuse (AU) koostamist, kus kajastuvad tema mõtted kirikust kui universaalsest suuruselt ning evangeeliumi, ristimise ja altarisakramendi ümber kogunenud usklite kogust Kristuse valitsuse all, ning kus kirikut kirjeldatakse kui tõelist usklite kogu, mis on seotud pühaga, sünnitab pühasid ning on leitav seal, kus on pühad armuvahendid.²⁷ Kiriku kohta öeldakse AU-s:

„Samuti õpetatakse, et kogu aeg peab olemas olema ja püsima jääma üks püha kristlik kirik, mis on kõigi usklite kogu, kus evangeeliumi puhtalt kuulutatakse ja pühi sakramente evangeeliumikohaselt toimetatakse.“²⁸

Nikaia usutunnistusele kohaselt nimetab AU kiriku märkidena üheks olemist ja pühadust, mille järgi peetakse oluliseks Kristuse poolt seatud nõude täitmist sõnas ja armulauas ning Püha Vaimu poolt loodud viljastava osaduse hoidmist usklite vahel. Kuigi artikkel VIII järgi on kirikus alati ka mitteusklikke, ei sõltu neist kiriku pühadus. Kui Jumala sõna kuulutatakse korra kohaselt ja armulauda jagatakse Kristuse seatud korra järgi, siis toimib pühadus ning püsivad pühadki.²⁹ Kiriku ühtsust ja usklite osadust väljendatakse sõnadega:

„Kristliku kiriku tõelise ühtsuse jaoks piisab sellest, et seal üksmeelselt ja õiges arusaamises evangeeliumi kuulutatakse ning Jumala sõna kohaselt sakramente jagatakse. Ja kristliku kiriku tõelise ühtsuse jaoks pole vaja, et kõikjal samasugustest, inimeste sisseseatud usutalitustest kinni peetaks; nagu ütleb Paulus, kirjas efeslastele 4[:4j]: “On vaid üks ihu ja üks vaim, nii nagu te ka olete kutsutud oma kutsumise antud ühesainsas lootuses; üks Issand, üks usk, üks ristimine.”“³⁰

AU apoloogia täpsustab osaduse ja ka kiriku mõistet. Koguduses tõendavad osaduse kehtivust Jumala sõna kuulutamise ja sakramentide jagamine. Kuid osadusele iseloomulikke jooni on veelgi ning tõeline kirik eristub pelgalt institutsionaalsest vormist lisaks Jumala sõnale ja armulauale ka ristimise, võtmete meelevallaga teenimise, jutlustamise ameti, avaliku palve ning Kristuse risti ja kannatuse järgmise poolest. Selliseid märke kandva kiriku moodustab püha ristirahvas ehk

²⁵ Junttila 1989, 233–234; Schäfer 1998, 121–122.

²⁶ Preul 1997, 82.

²⁷ Zorzin 1998, 82–83.

²⁸ AU VII. – *Luterlikud usutunnistuskirjad* 2014, 29; Junttila 1989, 235–236; Austad 1982, 30; Paul 2001, 49–50.

²⁹ Schäfer 1998, 123.

³⁰ AU VII–VIII. – *Luterlikud usutunnistuskirjad* 2014, 29.

sancta catholica Christiana.³¹ Kirikus kui Kristuse kuningriigis peab valitsema „... ühe ja sama evangeeliumi ehk õpetuse ning ühe ja sama Püha Vaimu osadus, mis teeb südamed uueks, pühitseb ja valitseb“.³² Sisuliselt sama kinnitatakse Schmalkaldeni artiklites:

„... Jumalale tänu, teab ka seitsmeaastane laps, mis on kirik – see on pühad usklikud ja „lambukesed, kes kuulevad oma Karjase häält“. Kuna lapsed paluvad nii: „Mina usun ühte pühasse kristlikku kirikusse.“ See pühadus ei seisne mitte koorirüüdes, paljastes peades, pikkades kuubedes ega teistes tsere-mooniates, mis nad Pühakirjale lisaks on välja mõelnud, vaid Jumala sõnas ja õiges usus.“³³

Oma katekismustes õpetas Luther osaduse kohta, et Jumal hoiab kristlasi Püha Vaimu läbi nii enese juures kui ka inimeste keskel ühes õiges usus.³⁴ Suures Katekismuses peatus ta pikemalt mõiste *communio sanctorum* juures ning soovitas tõlkida sõna *communio* kogudusena. Lutheri põhjenduse järgi on „maa peal elav pühadest koosnev püha kogukond“ kokku kutsutud Püha Vaimu kaudu, seda juhib koguduse pea Kristus ning see toimetab „ühes usus, meeles ja mõistmises, erinevate annetega, aga ometi üksmeelne armastuses, ilma lahkusu ja lõhenemisteta“.³⁵ Taoline usku ja armastust kristliku elu keskmes hoidev osaduse mõistmine mängib olulist rolli Lutheri nn armastuse teoloogias.³⁶

1.1.1.3. Osadus kirikutevahelises koostöös

Alates keskajast hakkas varem levinud osaduse sakramentaalse mõistmise kõrval tugevnema idee hierarhilisest kirikust. Reformatsiooni ajal püüti küll esile tõsta mõtet koguduse osadusest kui Kristuse ihust, kuid laiemalt see ei õnnestunud ning hilisemas protestantlikus traditsioonis käsitleti kirikut pigem konkreetse ühenduse kui usklike osadusena. Alles XX sajandi teisel poolel hakati taas enam kõnelema osaduse määravast rollist kiriku mõtestamisel.³⁷ Samal ajal sõlmis EELK uusi suhteid mitmete oikumeeniliste või konfessionaalsete koostööpartneritega, kellest siin loetlen olulisemad. Pärast EELK ja Välis-Eesti kiriku ühinemist

³¹ Else Marie **Wiberg Pedersen**. Wo in der Welt steht die Kirche? Über die Notae Ecclesiae. – *Zwischen Vision und Realität: Lutherische Kirchen im Übergang*. LWB-Dokumentation 47. Lutherischer Weltbund, Abteilung für Theologie und Studien. Hrsg. Wolfgang Greive. Stuttgart: Kreuz Verlag, 2003, 29–30.

LWB-Dokumentation 47, Dezember 2003. Im Auftrag des Lutherischen Weltbundes (Abteilung für Theologie und Studien) hrsg. von Wolfgang Greive. Stuttgart: Kreuz Verlag, 2003

³² AU apoloogia VII–VIII. – *Luterlikud usutunnistuskirjad* 2014, 98.

³³ Schmalkaldeni artiklid. – *Luterlikud usutunnistuskirjad* 2014, 195.

³⁴ Martin **Luther**. Käsiraamat. Doktor Martin Lutheri Väike Katekismus lihtsatele pastoritele ja jutlustajatele. – *Luterlikud usutunnistuskirjad* 2014, 213 (=Luther 2014 a).

³⁵ Martin **Luther**. Suur Katekismus. – *Luterlikud usutunnistuskirjad* 2014, 266 (=Luther 2014b); Paul 2001, 48–49; Kurg 2018, 32.

³⁶ Jolkkonen 2004a, 164–165.

³⁷ Kurg 2018, 32–37.

2010. aastal tunnustasid maailmaorganisatsioonid KMN ja LML ühinenud EELK-d ühe oma liikmeskiriku ja asutajaliikmena nii, et seda loetakse 1947. aastal loodud LML-i ja 1948. aastal loodud KMN-i asutajaliikmeks. Euroopa tasandil on EELK 1959. aastal rajatud Euroopa Kirikute Konverentsi asutajaliige, alates 1975. aastast liige ühenduses EKOE (endise nimega Leuenbergi kirikuosadus) ning asutajaliige 1996. aastal loodud Porvoo Osaduskonnas. Eestis on EELK alates 1989. aastast EKN-i asutajaliige.³⁸ Sellest tulenevalt toon siin välja olulisemad osadust puudutavad seisukohad ja otsused, mis on siduvad või soovituslikud nimetatud organisatsioonides kõikidele nende liikmeskirikutele, sh EELK-le.

Tänapäeval toimub *koinonia* mõiste analüüsimine ja mõtestamine nii konfessionaalse kui oikumeenilise koostöö raames ning kirikud peavad omavahelist osadust oluliseks, sest ühtsel usul ja teenimisel põhineb nende identiteet, kuid kostab võimsamalt ka tunnistus ja kuulutus.³⁹ Mh tõuseb koos *koinonia*-idee levimisega esile admissiooni niisugune käsitus, mis põhineb piibellikel arusaamadel koguduse osadusest. Oikumeenilistes diskussioonides on üha enam kõne all mõisted „kiriku ühtsus“ ning *koinonia*.⁴⁰ Seejuures nimetatakse eelpool välja toodud AU definitsiooni kirikust kui evangeeliumi kuulutavast ja sakramente jagavast usklikte kogust nn protestantliku kiriku oikumeeniliseks programmiks.⁴¹ See lihtne ja selge vorm võimaldab kirikut kujutada ühe osaduskonnana läbi aegade ning kogudust iseloomustav osadus väljendab ka erinevate kirikute osadust.⁴² Siiski ei rahulda see kõiki, osadust nähakse erinevalt ning kirikusse kuulumise või selle liikmeks olemise kriteeriumid ei ole samasugused isegi mitte protestantlikus ringis.⁴³ Tõepoolest, osadus võib väljenduda vormides nagu *koinonia* või *communio*, mis väljendavad kirikute sõprust ja ühtsust, nende korporatiivset

³⁸ Välissuhted ja oikumeenia, <https://eelk.ee/et/kiriku-korraldus/toovaldkonnad/valissuhted-ja-oikumeenia/> (vaadatud 16.04.2020). Oikumeenilistest suhetest E.E.L.K-s vt Ingmar **Kurg**. Oikumeenilise liikumise kaasajastamine Eesti kirikuelus 1910–1940. – *UA* 1/2004 (=Kurg 2004 a); Priit **Rohtmets**, Veiko **Vihuri**. Luterliku kiriku oikumeenilised suhted. – *Eesti oikumeenia lugu* 2009, 29–56; Peeter **Kaldur**, Ingmar **Kurg**, Riho **Altnurme**. Luterliku kiriku oikumeenilised suhted. – *Eesti oikumeenia lugu* 2009, 114–155; Veiko **Vihuri**, Toivo **Pilli**. Eesti kirikute osalemine oikumeenilistes initsiatiivides. – *Eesti oikumeenia lugu* 2009, 439–449.

³⁹ Kirikuosadus – Church Communion – Communion Ecclésiale. I osa. Evangeelsete Kirikute Osaduse Euroopas õpetuskõneluse tulemus. Vastuvõetud EKOE 8. täiskogul 2018. Saatesõna ja tõlkinud Thomas-Andreas Pöder. – *KJT*, 01.05.2020. URL: <https://kjt.ee/2020/05/kirikuosadus-church-communion-communion-ecclesiale/> (vaadatud 01.05.2020).

⁴⁰ Harding **Meyer**. „Koinonia/Communio“ und das Verständnis von „Kirchengemeinschaft“ im Luthertum, insbesondere in LWB. Historische und theologische Überlegungen. – *Die Kirche als Gemeinschaft* 1998, 309. Kurg 2018, 31–39.

⁴¹ AU VII–VIII. – *Luterlikud usutunnistuskirjad* 2014, 29; Schäfer 1998, 119, 126; Austad 1982, 29.

⁴² Christoph **Schwöbel**. Die Suche nach Gemeinschaft. Gründe, Überlegungen und Empfehlungen. – *Die Kirche als Gemeinschaft* 1998, 212–215.

⁴³ Walter **Sper**. „Kommet her zu mir alle...“ Die Einladung zum Heiligen Abendmahl in der pluralistischen Gesellschaft. – *Offenheit und Identität der Kirche. Die Einladung zum Heiligen Abendmahl in der pluralistischen Gesellschaft*. Veröffentlichungen der Luther-Akademie Sonderhausen-Ratzburg e.V. Bd 4. Erlangen: Martin Luther-Verlag, 2007, 114–115.

ühendust või üksteisemõistmist sõnas ja sakramendis.⁴⁴ Viimase saavutamiseks on kirikutel vaja vastastikku tunnustada ristimis-, kantsli- ja sakramendiosadust, sest ilma ühise Kristuse tunnistamiseta altarisakramendi läbi ei ole kiriku ühtsus täielik. Teoloogiliselt tähendab just armulauaosaadus n-ö lõpp-peatust teel koguduse täieliku osaduseni.⁴⁵ Kirikutevahelises koostöös jälgiti XX sajandi lõpus juba teadlikult seda, kuidas *koinonia* 't realiseeritakse lähtuvalt keele, sakramentide, eetika või ka institutsiooni seisukohtadest ning kui osaduse-altid või ka mitte kirikud selles suhtes on.⁴⁶ Teema on seega tänapäeval laialdaselt teadvustatud ning on ka märgatud, et just osaduse mõiste ühine käsitlemine lisas oikumeenilistesse suhetesse uut energiat ja vaateid, mis aitavad kirikutel piibellikku mudelit järgides omavahel paremini vaimseid ja materiaalseid ressursse jagada.⁴⁷ Oikumeenilises ringis töötavad kirikud armulauaosaaduseni jõudmiseks jätkuvalt selle nimel, et ühine armulaud oleks nii teoreetiliselt kui praktiliselt läbi tunnetatud, elatud ja pühitsetud märk lepitusest. Teoloogilist koostööd sel alal peetakse lootusrikkaks.⁴⁸ Kristuses ja tema kaudu eksisteeriv *koinonia* kristlaste nähtava ja toimiva ühisosana tuleb kirikutel taas leida. Sekulariseerumise või pluralismi poolt põhjustatud raskusi aitab sel teel ületada tolerantsuse ja demokraatia põhimõtete rakendamine.⁴⁹

Oikumeenilisel tasandil on nähtava armulauaosaaduse saavutamise nimel töötatud alates KMN-i loomisest ning kirikutel on soovitatud korrigeerida oma arusaamu euharistlikust osadusest.⁵⁰ Samm-sammult liigutakse siiani edasi ning armulauaosaaduse saavutamiseks püütakse leida ühiseid arusaamu usu ja tunnistuse suhtes.⁵¹ Kiriklikelt institutsioonidelt oodatakse ühtsuse taotlemist vaat et

⁴⁴ Heinz **Schütte**. *Ziel: Kirchengemeinschaft. Zur ökumenischen Orientierung*. Paderborn: Verlag Bonifatius-Druckerei, 1985, 19; Kurg 2018, 40–41, 44, 60.

⁴⁵ Austad 1982, 32–33.

⁴⁶ Werbick 1994, 348.

⁴⁷ Rossing 1998, 61.

⁴⁸ Peter **Neuner**. Die Einheit der Kirche und die Gemeinschaft im Herrenmahl. - *Offenheit und Identität der Kirche. Die Einladung zum Heiligen Abendmahl in der pluralistischen Gesellschaft*. Veröffentlichungen der Luther-Akademie Sonderhausen-Ratzeburg e.V. Bd 4. Erlangen: Martin Luther-Verlag, 2007, 77, 85–88; *Konfliktist osaduseni*. Luterlaste ja katoliiklaste ühine reformatsiooni aastapäev aastal 2017. Luterlaste ja roomakatoliiklaste ühtsuse komisjoni raport. Tallinn: EELK ja Rooma-Katoliku Kirik Eestis, 2017, 50–56.

⁴⁹ Ingun **Montgomery**. Das Verständnis der Kirche im 16. und frühen 20. Jahrhundert. – *Die Kirche als Gemeinschaft* 1998, 164.

⁵⁰ Meyer 1998, 313–314.

⁵¹ Otto Hermann **Pesch**. Einheit der Kirche – Einheit der Menschheit. Eine theologische Besinnung. – *Einheit der Kirche – Einheit der Menschheit. Perspektiven aus Theologie, Ethik und Völkerrecht*. Hrsg. Otto Hermann Pesch. Freiburg: Herder, 1978, 44. Ka *Konfliktist osaduseni* 2017, 50–56. Samuti näiteks **Armulauaõpetusest ja -praktikast**. I osa. Evangeelsete Kirikute Osadus Euroopas õpetuskõneluse tulemus. Tõlkinud Thomas-Andreas Pöder. – *KJT*, 08.12.2017, <https://kjt.ee/2017/12/armulauaõpetusest-ja-praktikast-1-osa/> (vaadatud 24.07.2022); **Armulauaõpetusest ja -praktikast**. II osa. Evangeelsete Kirikute Osadus Euroopas õpetuskõneluse tulemus. Tõlkinud Thomas-Andreas Pöder. – *KJT*, 15.12.2017, <https://kjt.ee/2017/12/armulauaõpetusest-ja-praktikast-2-osa/> (vaadatud 24.07.2022).

juba kohustusliku ülesandena, mille täitmine on ajaloolises olukorras üha pakilisem ning mis eeldab kõikide kiriku ametikandjate julgust ja teoloogilist mõttetavust.⁵² Esimese ühise nähtava osaduse märgina on kirikud tunnistanud ristimist – seda nii KMN-i Usu ja kirikukorra komisjonis kui ka KMN-i täiskogudel.⁵³ 1963. aastal Montreali KMN-i täiskogul käsitleti osaduse tähendust ning ristimise kõrval väärtustati jumalateenistuslikku elu, mille kestel ristitu saab osa ka armulaust. Komisjon lähtus oma töös varase kiriku sakramentaalsest elust, kus ristimine ja armulaud olid omavahel tihedalt seotud. Ristimine, konfirmatsioon ja armulaud sooviti liita üheks initsiatsiooni tervikuks või kollektiivseks sakramendiks. Kuid samal ajal peeti kirikute vahel vaidlusi näiteks admissiooni osas, sest armulauda kõikidele ristitutele siiski ei jagatud. 1970. aastatel jätkus diskussioon ristimise, pihi, konfirmatsiooni ja armulaua seoste üle, ning kuigi 1974. aastal jõuti seisukohani, et ristimine, konfirmatsioon ja armulaud moodustavad olemusliku terviku, jäi konfirmatsiooni suhe ristimisega endiselt lahendamata.⁵⁴ Murrang saabus, kui KMN-i Usu ja kirikukorra komisjon võttis 1982. aastal Limas vastu dokumendi ”Ristimine, armulaud ja vaimulik amet” – nn Lima raporti. Selles kinnitatakse esmaseks kiriku osadust ja ühtsust väljendavaks teguriks ristimine, millele omakorda toetub armulauaosadus.⁵⁵ Avaldust peeti üheks olulisemaks saavutuseks osaduse otsimise teel ning sellele vaadati suure lootusega.⁵⁶ 1991. aastal kinnitas KMN-i täiskogu Canberras tahet järgida Lima raportit ning tunnistas, et piibellik osadus ehk Püha Vaimu poolt loodav *koinonia* avaldub kirikute ühises usus, ristimises ja armulauas.⁵⁷ Dokumenti vaatlen admissiooni kontekstis lähemalt edaspidi.

⁵² Karl **Rahner**. Einheit der Kirche – Einheit der Menschheit. Eine theologische Besinnung. – *Einheit der Kirche – Einheit der Menschheit. Perspektiven aus Theologie, Ethik und Völkerrecht*. Hrsg. Otto Hermann Pesch. Freiburg: Herder, 1978, 74.

⁵³ Lukas **Vischer**. Schwierigkeiten bei der Befragung des Neuen Testaments. – *Sie aber hielten fest an der Gemeinschaft. Einheit der Kirche als Protzess im Neuen Testament und heute*. Hrsg. Christian Link; Ulrich Luz; Lukas Vischer. Zürich: Benzinger Verlag AG, 1988, 36–39; Samuel **Salmi**. „Yksi herra, yksi usko, yksi kaste.” *Partisipaatioajatuksen tulkinnat Faith and Order-liikkeen katedraalioikeudessa Lundista 1955 Budapestiin 1989*. Helsinki: Vammalan Kirjapaino Oy, 1990, 268–269.

⁵⁴ Salmi 1990, 112–117, 135.

⁵⁵ Ristimine, armulaud ja vaimulik amet. – *Documenta Oecumenica. Kirik. Ühiskond. Misjon*. Koost. Peeter Kaldur, Ingmar Kurg, Alar Laats, Tauno Teder, Veiko Vihuri. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, 2006, 47–85 [kogumik=*Documenta Oecumenica* 2006]. Dokumendi originaal vt Baptism, Eucharist and Ministry – Faith and Order Paper No. 111. 1982, <https://www.oikoumene.org/en/resources/documents/commissions/faith-and-order/i-unity-the-church-and-its-mission/baptism-eucharist-and-ministry-faith-and-order-paper-no-111-the-lima-text?searchterm=lima+> (vaadatud 16.04.2020). [=Lima raport 1982]

⁵⁶ Jeremy **Morris**. *Das Christentum im 20. Jahrhundert. Kirche zwischen Politik und Gesellschaft*. Stuttgart: Verlag Kreuz, 2008, 137–138; Peeter **Kaldur**. Lühike oikumeenilise liikumise ajalugu. – *Documenta Oecumenica* 2006, 16–18; Salmi 1990, 268–269.

⁵⁷ The Unity of the Church: Gift and Calling – The Canberra Statement. 20.02.1991, <https://www.oikoumene.org/en/resources/documents/commissions/faith-and-order/i-unity-the-church-and-its-mission/the-unity-of-the-church-gift-and-calling-the-canberra-statement> (vaadatud 16.04.2020).

Euroopas toetab kirikutevahelise osaduse saavutamist oma tegevusega jätkuvalt Euroopa Kirikute Konverents, ning EELK on olnud selle töös aktiivne partner.⁵⁸ Luterlaste ja reformeeritute ühenduse EKOE järgi piisab koguduse osaduse mõistmise juures küll AU VII peatüki vormelist, kuid kirikute osadus tähendab sõna- ja sakramendiosaduse kõrval püüdlemist suurema sarnasuse poole tunnistuses ja maailma teenimises.⁵⁹ EKOE taotleb seega ka kirikutevahelist osadust, kui vaatleb kirikut kui Kristuse ihu ja pühade osadust sõnas ja sakramendis *koinonia* kontekstis. Samal ajal soovitatakse kirikutel osadust kasvatada ja hoida ning kanda nõnda oikumeenilist vastutust.⁶⁰ Luterlikke ja anglikaani kirikuid ühendava Porvoo Osaduskonna deklaratsiooni järgi kuulub osadus kiriku olemuse juurde. Dokumendi järgi juhatab osadus kirikuid nähtava ühtsuse poole ning hoiab alal mitmekülsust. Ülesanne osadust kirikute sees ja vahel kaitsta ning süvendada on kõikide kiriku liikmete kanda.⁶¹ *Koinonia* 'st lähtudes tunnistatakse:

„... Seega rajab kiriku osaduse sõna kuulutamine ja sakramentide pühitsemine, mida teostab ordineeritud vaimulikkond. Läbi nende andide loob ja säilitab Jumal kirikut ja toob iga päev ilmale usku, armastust ja uut elu. Kirikut kui osaduskonda tuleb pidada vahendiks Jumala lõpliku eesmärgi saavutamisel.“⁶²

Lepingu järgi kehtib liikmeskirikutes üks osadus mh armulaual iga maa ja kiriku tavade järgi, ning ka laste armulaual osalemise suhtes käitutakse samamoodi.⁶³

⁵⁸ Kaldur 2006, 19–22.

⁵⁹ Meyer 1998, 318–319.

⁶⁰ Kirikuosadus – Church Communion – Communion Ecclésiale. I osa. Evangeelsete Kirikute Osaduse Euroopas õpetuskõneluse tulemus. Vastuvõetud EKOE 8. täiskogul 2018. Saatesõna ja tõlkinud Thomas-Andreas Pöder. – *KJT*, 01.05.2020. URL: <https://kjt.ee/2020/05/kirikuosadus-church-communion-communion-ecclesiale/> (vaadatud 01.05.2020); Kirikuosadus – Church Communion – Communion Ecclésiale. II osa. Evangeelsete Kirikute Osaduse Euroopas õpetuskõneluse tulemus. Vastuvõetud EKOE 8. täiskogul 2018. Saatesõna ja tõlkinud Thomas-Andreas Pöder. – *KJT*, 08.05.2020. URL: <https://kjt.ee/2020/05/kirikuosadus-church-communion-communion-ecclesiale-2-osa/> (vaadatud 08.05.2020); Kirikuosadus – Church Communion – Communion Ecclésiale. III osa. Evangeelsete Kirikute Osaduse Euroopas õpetuskõneluse tulemus. Vastuvõetud EKOE 8. täiskogul 2018. Saatesõna ja tõlkinud Thomas-Andreas Pöder. – *KJT*, 15.05.2020. URL: <https://kjt.ee/2020/05/kirikuosadus-church-communion-communion-ecclesiale-3-osa/> (vaadatud 15.05.2020). Vt lähemalt II osa 2.1. p.39 ja 41; 2.2. p.44–47; 2.4. p.53–57; III osas 4.1. *Ibid*.

⁶¹ Risto **Saarinen**. Das Verständnis von Communio in den ökumenischen Gesprächen. – *Die Kirche als Gemeinschaft* 1998, 267–268; Porvoo ühisavaldus. Tallinn: EELK Konsistooriumi Kirjastusosakond, 1996, 11, 15–26.

⁶² *Ibid.*, 16.

⁶³ *Ibid.*, 27, 36–39. Näiteks võivad Norras lapsed armulaual osaleda koos oma PPK-i õpetajaga, aga Soomes mitte. Eestis ja Soomes pääsevad lapsed armulauale samadel tingimustel. Rootsis, Walesis, Šotimaa episkopaalses kirikus ja Inglismaa anglikaani kirikus jagatakse armulauda kõikidele ristitud lastele. Nii *Tytöt ja pojat ehtoollisella*. Toim. Anita **Ahtiainen**. Helsinki: Lasten Keskus, 2012, 52; Jankko 2019, 223. Lisaks vt Fira nattvard. Brev från biskoparna till Svenska kyrkans präster och församlingar. Uppsala: Svenska kyrkan, Biskopsmötet, 2020, <https://www.svenskakyrkan.se/biskopsbrev/biskopsbrev-om-nattvarden> (vaadatud 16.08.2021). [=Fira nattvard 2020] Ka Agedal, Brottveit, Witsø Rafoss 2019.

Eesti kiriklikus olukorras tuleb tähelepanu pöörata ka 2013. aastal tehtud EELK ja EAÕK ühisavaldusele, mille järgi soovitakse ühine osadus luua nii sõnas kui sakramendis: „EAÕK ja EELK kõnelused on samm üksteisemõistmise teel, lootusega koguneda kord ühiselt Issanda laua ümber.”⁶⁴

Luterliku eklesioloogia uuem diskussioon sai alguse 1947. aastal koos LML-i loomisega. Aastatel 1963–1990 kestnud identiteedikõnelustes kasutati mõisteid *koinonia* ja *communio* osaduse samaväärsete väljendustena, osadust nähti lähtuvat Jumalast ning usklike omavahelist osadust sündivat Kristusest.⁶⁵ 1990. aastatel avaldas LML-i eklesioloogia töörühm konfessionaalse nägemuse kirikliku osaduse kohta ja ütles, et oma usku tunnistav kogudus on pühade osadus, kui kuulutab evangeliumi ja jagab sakramente.⁶⁶ Liikmeskirikutel paluti seda nägemust analüüsida ning teha järeldused usu ja osadusliku elu kohta.⁶⁷ *Koinonia* uustestamentlike ja tänapäeva kirikut kõnetavate alustena esitati konkreetseid Piibli kirjakohti (1Kr 1:9, 2Kr 13:13; 1Kr 10:16; Mk 14:25; 1Jh 1:3,7; Ap 2)⁶⁸ ja toodi välja osaduse avaldumise vormid, nagu näiteks ühtsus ja erinevus, vaimulike ja materiaalsete andide jagamine, erinevate vaimuandide kasutamine, universaalsus ja partikulaarsus, osalemine misjonitöös.⁶⁹ Apostliku usu ja tunnistuse järgi kehtiv osadus pidi esmalt avalduma jumalateenistuses, seejärel sotsiaalses sfääris,⁷⁰ ning kokkuvõtteks kinnitati, et kiriklik *koinonia* ühendab ja tugevdab kõiki inimesi ja kogu loodut.⁷¹

1.1.2. Kiriku liikmete armulaua admissioon

1.1.2.1. Liikmesus ja kirikukäsitlus

Koguduse osaduse ja armulaua admissiooni kontekstis on ajast aega küsitud kiriku liikmeks olemise ehk liikmesuse aluse või tunnuste järele, sest sihtrühma määratlemata ei ole armulaua jagamine mõeldav. Kiriku või koguduse liikmesuse idee toetub UT-le ja eeskätt Pauluse nägemusele kogudusest kui Kristuse ihust (1Kr 6:15; 12:12–14, 27; Ef 3:6; 5:30), mille liikmeteks saadakse ristimise kaudu. Ristimises liitutakse Kristusega ja kõikide teiste Kristusesse kuulujatega, see juhatab koguduse osadusse, ilma milleta Kristuse ihu ei funktsioneer (Rm 6:3;

⁶⁴ EAÕK ja EELK ühisavaldus „Euharistia ja jumalateenistus” 2013, <https://eelk.ee/et/kiriku-korraldus/toovaldkonnad/valissuhted-ja-oikumeenia/lepingud-ja-deklaratsioonid/eaok-ja-eelk-uhisavaldus/> (vaadatud 19.05.2020).

⁶⁵ Meyer 1998, 310–314.

⁶⁶ Auf dem Weg zu einem lutherischen Verständnis von Communio. Beitrag einer Arbeitsgruppe zum Thema Ekklesiologie. P.1. – *Die Kirche als Gemeinschaft* 1998, 15.

⁶⁷ *Ibid.*, P.5, 16–17.

⁶⁸ *Ibid.*, P.10, 18–19.

⁶⁹ *Ibid.*, P.13–19, 20–25.

⁷⁰ *Ibid.*, P.20, 22, 24–25; 26–27.

⁷¹ *Ibid.*, P.27–28, 30; 28–30.

1Kr 12:12–13; Gl 3:27).⁷² Ristimisega ja ristimises kujundatakse ümber isiklik elu, kuid see mõjutab kollektiivselt ka kõikide ristitute ühendust.⁷³ Nii oikumeenilisel kui konfessionaalsel tasandil on ristimine kogu kristliku kiriku ühtsust väljendav sakrament, kus usu tunnistamisele järgnenud ristimise aktis võetakse inimene koguduse osadusse vastu. Ristimine on seega aluseks ja eelduseks kiriku liikmesusele.⁷⁴ Ühelt poolt on kiriku liikmeks olemine oluline inimese isikliku religioossuse jaoks, kuid see määrab ka kogu kiriku kui terviku tegevuse kavandamise ja teostuse.⁷⁵ Kiriku liikmesuse küsimus on seega tihedalt seotud kiriku-käsitusega.

Protestantliku vaate järgi tähendab ristimine kõikide jaoks ja olenemata vanusest elamist Jumala armus ja pühitsuses.⁷⁶ Alkoguduses ristiti lapsi perede koosseisus (Ap 16:15, 33; 18:8) ning tava levis alates V sajandist juba laialdaselt.⁷⁷ Selleks ajaks olid omavahel seotud religioosselt eksklusiivne, dogmaatilise ja institutsionaalse korraldusega kristlik kirik ning väljakujunenud õigussüsteemiga Rooma keisrivõim.⁷⁸ Kirikliku teoloogia sidumine riikliku juriidilise mõtteviisiga mõjutas edaspidist kirikukäsituse ja liikmesuse idee arengut. Esialgu lähtuti kirikus algkoguduse osaduskonnast välja kujunenud suhete määratlemisel Piiblist ja vana-kiriklikest usutunnistustest ning kiriku sisulist olemust avasid mõisted *koinonia* ja *communio sanctorum*, nagu eespool kirjeldatud. Kuid kirikukäsitus hakkas aja jooksul muutuma. Esialgset osaduslikku arusaamist kogudusest täpsustas näiteks Augustinus, kes pidas kirikut nii laiemaks sakramentaal-institutsionaalseks koguks kui ka jumalikus armastuses toimivaks pühade või usklike koguks – *congregatio sanctorum* või *congregatio fidelium*. Läänekirik säilitas selle mõtte läbi sajandite ja sellele toetus hiljem ka näiteks Aquino Thomase nägemus kirikust kui usklike

⁷² Ulrich **Heckel**. Die Taufe im Neuen Testament. – *Taufe und Kirchenzugehörigkeit. Zum theologischen Sinn der Taufe, ihrer ekklesiologischen und kirchenrechtlichen Bedeutung*. VELKD. Hrsg. Christine Axt-Piscalar und Claas Cordemann. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2017, 81. [=Taufe und Kirchenzugehörigkeit 2017]

⁷³ Christine **Axt-Piscalar**. Die Bedeutung der Taufe für das ganze Leben des Christenmenschen. – *Taufe und Kirchenzugehörigkeit* 2017, 42–43.

⁷⁴ Heckel 2017, 105–106.

⁷⁵ Seppo **Häkkinen**. *Ihanne ja todellisuus. Jäsenyyteen sitoutuminen Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa 1960–luvulta 2000–luvulle*. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 108. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus, 2010, 56, 124.

⁷⁶ Peter **Meinhold**. Das Problem der Kirchengliedschaft aus lutherischer Sicht. – *Das Problem der Kirchengliedschaft heute*. Hrsg. Peter Meinhold. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1979, 349–350.

⁷⁷ Jarkko **Seppälä**. Rippikoulun ja konfirmaation kehitys. – *Kartalla. Rippikoulutyön käsikirja*. Toim. Antero Rissanen. Helsinki: Kirkkohallitus, Kirkon kasvatusasiain keskus, 1998, 21–24; Elmar **Salumaa**. Ristimisprobleem teoorias ja praktikas. – *Evangeelium ja eetos*. Koost. Thomas-Andreas Pöder. Eesti mõttelugu; 84. Tartu: Ilmamaa, 2008, 374–375 (=Salumaa 2008b).

⁷⁸ Dietz **Lange**. Die Kirche als Institution. – *Zwischen Vision und Realität: Lutherische Kirchen im Übergang*. LWB-Dokumentation 47. Lutherischer Weltbund, Abteilung für Theologie und Studien. Hrsg. Wolfgang Greive. Stuttgart: Kreuz Verlag, 2003, 107.

ühendusest või ühisest usust lähtuvast osaduskonnast.⁷⁹ Kiriku liikmeteks loeti seejuures endiselt kõiki ristitud inimesi.

Arusaamu piibellikust osaduskonnast ja kirikust vormisid omakorda reformatsiooni põhimõtete järgi luterlikud usutunnistuskirjad, sest Lutheri järgijatel tuli end kirikuna selgelt määratleda uutel või taas avastatud vanadel alustel.⁸⁰ Luther tõlgendas *communio sanctorum*’it pühade osadusena, kus usu kaudu sündiv osadus Kristusega tähendab kuulumist Kristusesse koos tema olemuse ja päästeandide vastuvõtmisega.⁸¹ Tema arvates kutsub usklike koguduse kokku Kristus ise Pühas Vaimus ja seetõttu võrdub koguduse liikmesus eluga ühes ihus ja osaduses. Kiriku liikmeks olemine ei tähenda seega mitte juriidilist või institutsionaalset seisundit, vaid teoloogilist – pattude andeksandmises elatud ja Püha Vaimu poolt pühitsetud – elu. See on seotud inimese päästmise ja lunastamisega, puudutades kogu tema eksistentsi. Teiste ühenduste või organisatsioonide juures taoline vaimulik mõõde puudub, kuid kirikus on vaja inimese enda initsiatiivi selleks, et kasvada vaimulikult ja liituda teadlikult Kristuse ihuga. Kuivõrd kõik ristitud seda ei taotle, leidub ka vaimses mõttes nn surnud liikmeid. Liikmesusel on lisaks eetilise mõõde, sest armulauaosaduse juurde kuulub ka kristliku armastuse viljelemine – diakoonia ja hoolekanne.⁸² Nii Luther ise kui AU defineerisid kirikut jumalateenistuslikus tähenduses Jumala sõna ja sakramente jagava kogudusena ning mõiste *communio sanctorum* asemel kasutati mõistet *congregatio sanctorum*. Kokkutulnuid nimetati pühadeks usklikeks ning täpsustati, et selline osaduskond jaguneb vaimulikuks ja maiseks, nähtavaks ja nähtamatuks kirikuks.⁸³ Kuid Lutheri arusaamad kirikust ning eriti Philipp Melanchthoni tähelepanu koondumine AU koostamisel teoloogiale, õpetusele ja õpetamisele tõid kaasa protestantliku kiriku liikmeskonna määratlemise eraldi kas ristitute või armulaualistena,⁸⁴ samuti võis neid eristati näiteks pihil käimise järgi: „... meie peame kinni tavast, et sakramenti ei jagata neile, keda pole enne järele katsutud ja pattudest lahti mõistatud.”⁸⁵

XVII ja XVIII sajandil jäadi protestantlikes kirikutes üldiselt Melanchthoni poolt kujundatud liikmesust puudutava seisukoha juurde, mis vähendas oluliselt mõiste *koinonia* või *communio* kaalu. Kirikut iseloomustati kui ühendust ehk *coetus*’t, mida hoiti koos sõna kuulutamise ja sakramentide jagamise alusel ning kuhu kuulusid nii valitud kui mitte-pühad liikmed. *Communio* mõiste kuulus leiva ja veini õnnistamise juurde, seda aga ainult andidest ühise osasaamise ehk *communicatio* ’na, mitte kiriku olemusliku märgina. Kuid XIX sajandil ei jäänud protestantlik kirikukäsitlus ei *communio*, *congregatio* ega *coetus*’e ideede juurde,

⁷⁹ Junttila 1989, 230–231.

⁸⁰ Preul 1997, 58.

⁸¹ Junttila 1989, 233–234.

⁸² Meinhold 1979, 346, 350–352.

⁸³ AU VII–VIII. – *Luterlikud usutunnistuskirjad* 2014, 29; Preul 1997, 73–76.

⁸⁴ Schäfer 1998, 129–136.

⁸⁵ AU XXV. – *Luterlikud usutunnistuskirjad* 2014, 37.

vaid toetus sellistele põhimõtetele nagu *status ecclesiasticus*, *status politicus* ja *status oeconomicus*. Nende järgi tugevdati kiriku struktuuri, tehti koostööd riigiga, osaleti ühiskondlikus elus, anti tooni majanduses või perekonna tasandil. Idee kirikust kui jumalateenistuslikust kogudusest ja õpetusele toetuvast *coetus*’est jäi püsima, jumalateenistuslikku elu täiendati uute võtetega, kirikliku elu tugevdamiseks loodi hulgaliselt uusi ühinguid, kõneleti rahvakirikust ja kogudusekesksusest. Seejuures oli protestantlike kirikute eneseteadvus XIX sajandi lõpus ja XX sajandi alguses orienteeritud pigem Jumala sõna ja tunnistuse rõhutamisele, mitte niivõrd armulauaosadusele.⁸⁶ Taolise kirikukäsituse järgi muutus oluliseks kirikuõiguslike ja täiskasvanuks kuulutamise komponentidega konfirmatsioonil põhinev liikmesuse arvestus.⁸⁷ Statistika abil jälgisid protestantlikud kirikud oma liikmete staatust ja organisatsioonilisi suhteid alates XIX sajandi lõpust kasvava hoolega, sest kirikuvalitsemise üldine professionaalsus kasvas. Samas hägustas liikmete ja erinevate tegevustega seotud andmete pidev jälgimine kirikute tunnetust nii, et vaade religioossusele või vaimulikule elule võis olla üsna kitsas.⁸⁸ Seepärast püüti XX sajandi alguses sügavama identiteedi otsinguil taas rakendada UT eklesioloogiast lähtuvat *koinonia* printsiipi. Samal ajal levisid ka erinevad kirikukäsitused ning Euroopa kirikuelu mõjutas oluliselt liberaalne protestantlik teoloogia.⁸⁹

XIX sajandist sai aga protestantlik kirik omamoodi probleemina kaasa diferentseeritud liikmesuse ehk liikmesuse kahekordse iseloomu. Ühelt poolt sündis koguduse osadus ja kinnitati liikmesus kirikus ristimise läbi, kuid teisalt saadi liikmeks ka eraldiseisva konfirmatsiooni kaudu. Seetõttu eristatakse sageli praegugi teineteisest üldist kirikusse kuulumist ja armulauaõigusega liikmesolemist.⁹⁰ Tekkinud kord arvestab seega nn üldise ja täisõigusliku liikmesusega – esimesel juhul ristimise, teisel juhul konfirmatsiooni alusel. Uuema aja rahvakiriku ees seisab seetõttu ühe väljakutsena esitada liikmete arvestuses uus nägemus. Seda olukorras, kus liikmesuse profiil on muutunud ebastabiilseks, sest suur osa liikmetest ei soovigi enam kogudustega aktiivselt seotud olla ning nad võivad kiriku tegevustes osaleda erinevatel motiividel.⁹¹

⁸⁶ Schäfer 1998, 129–136; Kurg 2018, 33.

⁸⁷ Kurt Frör. Die Ordnung der Konfirmation in der lutherischen Kirche. – *Zur Geschichte und Ordnung der Konfirmation in den Lutherischen Kirchen* 1962, 122–123.

⁸⁸ Morris 2008, 114–116.

⁸⁹ *Ibid.*, 94, 110; Kurg 2018, 33. Olukorras Eestis vt Rohtmets 2012, 453–454. Eestis avaldas Theodosius Harnack juba varem, 1870. aastal oma luterliku rahvakiriku kontseptsiooni, mis sai üheks aluseks E.E.L.K. rajamisele 1917. aastal. Nii Urmas Petti. Praktilise teoloogia suurkuju. – *KJT*, 06.01.2017, <https://kjt.ee/2017/01/praktilise-teoloogia-suurkuju/> (vaadatud 02.03.2020).

⁹⁰ Meinhold 1979, 344–345; Heinrich de Wall. Zu aktuellen Fragen des kirchlichen Mitgliedschaftsrechts. – *Taufe und Kirchenzugehörigkeit* 2017, 140–141.

⁹¹ Kimmo Ketola; Veli-Matti Salminen; Jussi Sohlberg; Leena Sorsa. Johdanto: Hierarkioista verkostoihin – kirkon muuttuva yhteisöllisyys. – *Erilaisista yhteisöistä elävä kirkko*. Toim. Maarit Hytönen, Kimmo Ketola, Veli-Matti Salminen, Jussi Sohlberg, Leena Sorsa. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 124. Kuopio: Kirkon Tutkimuskeskus, Grano Oy, 2016, 29.

1.1.2.2. Liikmesus ja kiriku tüübid

Erinevate kirikukäsituste ja nende rakendamise põhimõtete järgi on mitmed uurijad⁹² nimetanud kirikute tüüpe, nagu näiteks riigikirik või riigist lahutatud kirik, tunnistav või pietistlik, liturgiline või rahvakirik. Kirikukäsituse pinnalt praktikas tekkinud konkreetne kiriku tüüp mõjutab liikmesuse küsimust ja selle järgi seatakse reeglid kirikusse kuulujatele. Kuna liikmesuse põhimõtete järgi kujundatakse admissiooni kord ja praktika, siis on kiriku tüüpide analüüs oluline osa koguduse avatud sõna- ja sakramendiosaduse uurimise juures.

Osa Euroopa protestantlikke kirikuid, näiteks Saksamaal või Skandinaavias, on tänapäevalgi traditsiooniliselt rahva- või riigikirikud, millel on erineva tihedusega suhted riigiga või mis kannavad rahvuslikku identiteeti.⁹³ Paljudes maades esineb nn *laïcité* põhimõttele toetuv riigist lahutatud kiriku tüüp, mille puhul on religioon privaatsfääri osa, kehtib riigi neutraliteet religiooni suhtes, riik on konfessioonivaba ega finantseeri otseselt kirikute tegevust. Moodsas sekulariseerunud ühiskonnas peetakse üsna tõenäoliseks taoliste riigi suhtes eraldi seisvate kirikute marginaliseerumist. Kirikud peavad aga toime tulema nii oma püsimise kui ka poliitilises diskursuses efektiivse osalemisega.⁹⁴ Tunnistava või pietistliku kiriku tüüp eeldab, et kiriku liikmed on tõelised usklikud isikliku tunnistuse alusel, omavad ja hoiavad teadlikult isiklikku jumalasuhet ning traditsioonilist kirikusse kuulumist peetakse teisejärguliseks. Liturgilise kiriku tüüp kannab jumalateenistuslikku ja sakramentaalset nägemust ning soodustab oikumeenilise koostöö arengut. Kiriku liikmetelt oodatakse osalemist koguduse jumalateenistuslikus elus ja armuvahendite kasutamist. Oluline on kirikusse kuulumine ning usu ja õpetusega tegelemine, esile tõuseb ka religiooni praktiseerimise vajadus kohustuse kõrval.⁹⁵ Erinevad kiriku tüübid toovad nõnda esile erinevad vaatenurgad liikmesuse küsimuses.

Protestantliku rahvakiriku areng intensiivistus romantismiajal, mil kirikud kinnitasid enda jaoks kristliku rahvusteadliku legitiimsuse ja kasvasid koos riikide poliitilise ja kultuurilise vilumuse edenemisega.⁹⁶ Taoline kirik tegutseb oma liikmete heaks ning selle eesmärgiks ei ole esmalt sugugi kogu rahva kuulumine

Nimetused siin Soome uurimuse Gallup Ecclesiastica 2011 järgi. *Ibid.* Eesti kaasaegset analüüsi vt näiteks Liina **Kilemit**. *Kristlike kogudustega liitumise põhjustest*. Dissertationes Theologiae Universitatis Tartuensis 39. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2020. Teemaga on seotud ka nn asenduskristluse idee. Vt Lea **Altnurme**. Asenduskristlus. – *Kuhu lähed Maarjamaa? Quo vadis, Terra Mariana?* Koost. Eerik Jõks. Tallinn: EKN, 2016, 152–164.

⁹² Näiteks Ralf **Hoburg**. *Protestantismus und Europa: Erwägungen für eine Kirche der Konfessionen; Geschichte, Modelle, Aufgaben*. Berlin: Wichern-Verlag, 1999; Werbick 1994; Preul 1997; Theodor **Jørgensen**. *Volkskirche und Taufe. Initialritus und Bad der Wiedertaufe. – Das Sakrament der heiligen Taufe*. Veröffentlichungen der Luther-Akademie Ratzeburg. Bd 27. Hrsg. Joachim Heubach. Erlangen: Martin-Luther-Verlag, 1997; Häkkinen 2010.

⁹³ Hoburg 1999, 126–127; Morris 2008, 101–102.

⁹⁴ Hoburg 1999, 150–151, 159.

⁹⁵ Preul 1997, 178–180; Häkkinen 2010, 68–71.

⁹⁶ Jørgensen 1997, 79–81.

kirikusse. Pigem väljendatakse oma kohalolu kõikide jaoks, osaleb rahva elus kiriklike tegevuste kaudu ja pakutakse erinevatele rühmadele võimalusi kiriku-elus osaleda. Usutunnistuskirjadel põhineva kirikukäsituse järgi on rahvakirikul tegutsemiseks kolm reformatoorset argumenti – vaba institutsionaalne enesemääramine, eksisteerimine varjatud kirikuna ja üldise preesterluse põhimõtte kasutamine. Viimase järgi kaasatakse kiriklikku tegevusse kõiki liikmeid, ja nõnda võib rahvakiriku tüüp sisaldada ka demokraatlikku nägemust.⁹⁷ Kuigi suurt tähelepanu pööratakse riigi ja kiriku koostööle, otsustatakse rahvakirikus erinevalt riigikirikust oma toimimise üle ise ning väljakutseks on enese pidev reformimine sekulaarses ühiskonnas.⁹⁸ Oma tegevuses hoitakse esil Lutheri kahe riigi õpetust – vertikaalse Jumala-suhte ja horisontaalse inimliku suhte arendamist, väljendades kiriku olemust evangeeliumi kuulutava ja sakramente jagava pühade osadusena.⁹⁹ Seega peaks kaasaegne tugeva identiteediga rahvakirik esitama oma kontseptsiooni ühiskonnas usutavalt ning teenima rahvast, olenemata oma liikmete arvust. Kui kirik tahab olla presentne ja tegutseda religioosse ja kultuurilise institutsioonina nii oma liikmete kui ka ühiskonna jaoks, peab ta seda pidevalt avalikult tõestama.¹⁰⁰ Selline ülesanne ei ole lihtne, sest sageli on levinud erinevad kirikukäsitused, mureneb kiriku traditsiooniline osaduskond või vähe- neb liikmete teadlikkus oma kiriku suhtes. Kuid samal ajal tugedab ja toetab kirik kasvatustegevuste kaudu nii individuaalset kui ka kollektiivset identiteeti ning pakub oma liikmetele seotust sotsioloogilisel, praktilisel ja teoreetilisel tasandil.¹⁰¹ Seega tuleb leida kaasaegsed võimalused ja alternatiivid koguduses osalemiseks nii aktiivsetele kui passiivsetele liikmetele.¹⁰² Lisaks tuleb moodsal rahvakirikul leida oma püsimiseks kesktee kirikliku kollektiivsuse ja individualiseerumise vahel. Liikmete kaasamise ja motiveerimise seisukohast on protestantliku kiriku jaoks olulised vaimuliku tegevuse süvendamine, turvalise ja aktsepteeriva atmosfääri loomine, ilmikute kaasamine ning avatud osaduskonnana toimimine.¹⁰³ *Koinonia* printsiipi rakendaval protestantlikul rahvakirikul on seega võimalus viljeleda avatud sõna- ja sakramendiosadust ning ristitud laste ja noorte armulaua osalemist.

Kuigi Eesti ja EELK kontekstis võib rääkida ka nii liturgilisest kui ka riigist lahutatud kiriku tüübist, soovitakse seda sageli näha just rahvakirikuna. Traditsiooniliselt on see tähendanud kirikut ühe rahva või rõhutatult ühe rahvuse jaoks, kuid seda võib vaadelda ka kui ühiskonna mõjutajat eri sfäärides.¹⁰⁴ Erinevate

⁹⁷ Preul 1997, 178–180, 182–193.

⁹⁸ Hoburg 1999, 141.

⁹⁹ Lange 2003, 121.

¹⁰⁰ Preul 1997, 194–197.

¹⁰¹ Häkkinen 2010, 140–141, 247. Seejuures eeldatakse kirikusse kuulumist, tegevustes osalemist ning õpetusega liitumist. *Ibid.*

¹⁰² de Wall 2017, 146–148.

¹⁰³ Olli Seppälä. Jäsenyyden kahdet kasvot. Intervjuu Seppo Häkkineniga. – *Kotimaa. Suola* 3/2012, 41–43.

¹⁰⁴ Hoburg 1999, 141–142.

kirikukäsituste kriisi sattudes võib kiriku tüüp aja jooksul muutuda. Seda arvestades presenteerib näiteks SELK end tänapäeval mitte enam kogu rahva religioosse elu range kujundajana, vaid avara vaatega, rahva kristliku kasvatus eest vastutava ühingu ja usku tunnistava, kristlikku sõnumit kandvate inimeste osaduskonnana.¹⁰⁵ Ajaloos ja kriisides toimunud muutusi tunneb ka EELK, kus kiriku identiteet on rajatud rahvakiriku ideele, mida 2017. aastal EELK 100. aastapäeva raames püüti uuesti mõtestada.¹⁰⁶

1.1.2.3. Liikmesus ja admissioon

Algkogudusliku mõtte järgi ja luterliku õpetuse perspektiivis juhatab ristimise kaudu loodav koguduse osadus ja kiriku liikmesus inimese armulauale. *Koinonia*-idee järgi avaneb osadus sõnas ja sakramendis põhimõtteliselt kõikidele kogudusse kuuluvatele ristitud isikutele, kuigi osadusse astumist on aegade jooksul erinevalt diferentseeritud. Algkoguduses arvestati sellega, et ristimis- ja armulauakogudus on identsed ning mitte-ristitud armulauale ei pääsenud. Laste ristimist tunnistades loetakse ka lapsed sama põhimõtte järgi armulauakoguduse hulka.¹⁰⁷ See eklesioloogiline argument tõusis esile XX sajandi admissiooni diskussioonis, kus rõhutati vajadust taastada koguduse terviklik osadus ning kinnitati admissiooni õigsust. Viimast on nähtud ka evangeelse tegevusena *sola gratia* (ld üksnes [Jumala] armust) põhimõttel.¹⁰⁸ Kuna kristlase ja tema Issanda vaheliseks osaduse märgiks on kirikut konstitueerivad ristimine ja armulaud,¹⁰⁹ siis võtab kirik eri vanuses inimesi ristides endale ka kohustuse neid armulauale lubada. Luterliku mõtte järgi juhatatakse inimene ainult sel juhul kristlikku ellu, kui usu läbi kasutatakse kõiki armuvahendeid – Jumala sõna ja sakramente. Kui usk on olemas, ei ole admissiooniks takistusi.¹¹⁰ Seega võivad ristitud lapsed ja noored uuemal ajal lasteristimist praktiseerivates kirikutes ka armulaul osaleda.¹¹¹

Luterlikus traditsioonis on admissiooni juures oma kindel roll konfirmatsioonil, mis tavaliselt ei võimalda käsitleda ristimisosadust otseselt armulauaosadusena. Kuigi ristimine tagab koguduse osaduse ja liikmesuse, tegelevad paljud kirikud

¹⁰⁵ Häkkinen 2010, 60–65.

¹⁰⁶ EELK kirikukongressi avaldus. 27.05.2017, <https://eelk.ee/et/uudised/eelk-kirikukongressivottis-vastu-avalduse-kiriku-rollist-uhiskonnas/> (vaadatud 29.04.2020); Urmas **Viilma**. EELK – rahvakiriku ajalugu ja tänapäev. 27.05.2017, <https://eelk.ee/et/kirik/vabaduse-teetahised/eelk-100/juubelikongressi-ettekanded/eelk-rahvakiriku-ajalugu-ja-tanapaev-peapiiskop-urmas-viilma/> (vaadatud 22.04.2020).

¹⁰⁷ Sper 2007, 111.

¹⁰⁸ Kenntner 1980, 171–172.

¹⁰⁹ Werbick 1994, 76.

¹¹⁰ Helge **Nyman**. Erwägungen zur Theologie der Konfirmation in ihrer Beziehung zur Kindertaufe und zum Abendmahl. – *Zur Geschichte und Ordnung der Konfirmation in den lutherischen Kirchen* 1962, 103–105.

¹¹¹ Jørgensen 2007, 44. Tänapäeval on uueks kontekstuaalseks väljakutseks kirikutele saanud üleskutse aktsepteerida nende inimeste ristimissoovi, kes enne ristimist on spontaanselt osalenud armulaul. *Ibid*.

oma liikmetega avatud sõna- ja sakramendiosaduse tasandil enamasti ainult pärast konfirmatsiooni. See välistab ristitud liikmete admissiooni võimaluse enne konfirmeerimist ning liikmesuse otsese arvestuse ristimise järgi, ning sellisele vaatele on üles ehitatud traditsiooniline luterlik katekumenaat.¹¹² Seega toetuvad luterlik leeriõpetus ja konfirmatsioon küll ristimisele, kuid sisuliselt on need asetatud ristimise ja armulaua vahele nii kiriku õpetuse kui ka inimese elukaare vaatenurgast. Arvestatakse, et kui ristimise kaudu saab laps osa Kristuse kirikust ja kristlikust usust, siis süvendatakse ja kinnitatakse seda osadust hiljem leerikoolis ning kinnitatakse konfirmatsioonis õnnistuse ja eestpalvetega.¹¹³ Nii on üsna levinud praegugi arusaamine, et ristimises rajatud liikmesus saavutab protestantlikus traditsioonis oma täieliku efekti alles pärast konfirmatsiooni. Ristitu nn täisõigusliku liikmesuse legitimeerib alles isiklik usu tunnistamine ning konfirmatsiooniga antavate õiguste ja kohustuste vastuvõtmine. Tähelepanu väärib seik, et seejuures võib lapsena ristitud, ent hiljem konfirmeerimata inimene taolise kinnituse ära jäädes kaotada oma kiriklikus elus osalemise õigused. Konfirmatsioon asendab või dubleerib seega suurt osa ristimise annist, ning kirikuseadused on sageli välja töötatud just konfirmatsioonil põhinevat ja kehtivat liikmesust järgides.¹¹⁴ Konfirmatsiooni loetakse ka otseselt armulauale pääsemise eelduseks, mistõttu muutub admissioon vastuoluliseks aktiks, nõudes ühelt poolt kollektiivset ja teisalt isiklikku küpsust. See kõik kitsendab ristitute õigusi ja võib põhjustada pealiskaudset suhtumist kogu teemasse.¹¹⁵

Reformatsiooni käigus tõi konfirmatsiooni ja armulaua sidumine kaasa admissiooniks ettevalmistamise kohustusliku ja kõrgelt hinnatud konkreetse õpitsükli.¹¹⁶ Lisaks katehheetilisele konfirmatsioonile kujunes XVI sajandil välja Strasbourgi reformaatori Martin Buceri evangeelse konfirmatsiooni tseremoniaalne ja liturgiline kord, mille aluseks oli distsipliin ja kirikuseadus ning mis kujunes ristimist täiendavaks initsiatsiooniriituseks. Selle järgi moodustus konfirmeeritute nn õige armulaua-kogudus ja kirikust sai oma usku kaitsev ühendus. Seda Lutheri õpetusele vastupidist suunda vormis omakorda Melancthon, nii et usutunnistuskirjades mainitigi lõpuks armulauale minemise eeldustena teadmiste kontrolli ja pihti.¹¹⁷ Reformaatorite arusaamad osadusest, liikmesusest ja admissioonist lähtusid erinevatest kirikukäsitustest. Lutheri jaoks tähendas kirik sõna ümber koondunud kogudust, kus Jumala töötused antakse edasi usus ja kus katehheetilise konfirmatsiooni kaudu keskendutakse admissioonile. Bucer nägi aga kirikut kirikukari abil puhastatud pühade osadusena, kuhu pääsetakse isikliku usutunnistuse ja töötuse andmise järel. See käsitlus mõjutas selgelt ka

¹¹² Frör 1962, 136.

¹¹³ Jari **Jolkkonen**. Rippikoulu ja konfirmaatio luterilaisen kasteteologian näkökulmasta. – *Rippikoulun käsikirja*. Toim. Heli Aaltonen, Lassi Pruuki, Pekka Saarainen. Helsinki: Kirjapaja, 2004, 10 (=Jolkkonen 2004b).

¹¹⁴ Meinhold 1979, 353–356

¹¹⁵ Nyman 1962, 106.

¹¹⁶ Seppälä 1998, 29–30.

¹¹⁷ AU XXV. – *Luterlikud usutunnistuskirjad* 2014, 37; Repo 2002, 39–40.

konfirmatsiooni korra edasist töötlemist.¹¹⁸ Kuigi ristimist peeti liitumiseks kristlaskonnaga, levis XVIII sajandiks protestantlikes kirikutes arusaamine, et just ristimise pidulik kinnitamine ehk konfirmatsioon tähendab väljaõppe saanud noorte kiriku täisõiguslikeks liikmeteks vastuvõtmist ja ühiskonna silmis täiskasvanuks kuulutamist. Aja jooksul ei suudetud aga esitada ühtset konfirmatsiooni-käsitust, ning seetõttu kujunes XX sajandi alguseks välja mitmeid konfirmatsiooni tüüpe. Kirikukäsitust ja konfirmatsiooniteoloogiat arengut kõrvutades on näha, kuidas algse pühade osaduskonna ning kiriku kui pühitseva institutsiooni idee juurest jõuti mõtteni kirikust kui organisatsioonist, mis käsitles oma liikmeid kirikuõiguse alusel. See tõi ajapikku kaasa traditsioonilise konfirmatsiooni kriitika, sest see ei sobitunud enam rahvakiriku ideega, ei arvestanud sekulariseerumise ega ka moodsa maailmaga. Tõdeti, et konfirmatsiooni kaudu saavutatav täielik liikmesus ei ole vastavuses luterliku arusaamaga.¹¹⁹

Nende probleemide lahendamine sõltub ristimise ja konfirmatsiooni vahelise pingest maandamisest. Vastata tuleb küsimustele – kumb on kristlik initsiatsioon ja kumb annab õiguse admissiooniks?¹²⁰ Et siduda noored kirikuga, tuleb ristimislepingu uuendamise või täisealisuse riitusena mõistetud konfirmatsioonile koos leerikooliga leida uus paradigma.¹²¹ Ristimise seisukohast on konfirmatsioon problemaatiline, sest kuigi ilma ristimata ei saa konfirmeerida, ei saa samal kombel nõuda ristimisele järgnevat konfirmatsiooni. Seega tuleb kirikul ristimise rolli ja väärtust tõsiselt hindama hakata.¹²² Luterlike kirikute ebaühtlane arusaam konfirmatsioonist tuleneb selle sünniloost ja toetub luterluse jaoks võõrale sakramendiõpetusele. Seepärast on vajalik luterlikku konfirmatsiooni vaadata vaid ühe osana kiriku kasvatustöö tervikust ning käsitleda kirikliku õpetuse andmist sellise elukestva protsessina, milles Jumal kinnitab ristitu usku. Konfirmatsioon ei ole õnnistuse andmine, vaid selle palumine – eestpalve ristitu pärast. See ei ole ka usu kinnitamine, sest luterliku arusaama järgi kinnitavad usku vaid sõna ja sakrament. Kuna konfirmatsiooni akt ei kuulu armuvahendite – sõna ja sakramendi – hulka, siis ei saa selle juures olla kasutusel usku kinnitavaid elemente, vaid seda saab luterliku jumalateenistuse teoloogia järgi tõlgendada vaid palvena. Kui aga konfirmatsiooni mõistetakse armuvahendina palve asemel, tekib olukord, kus Jumala poolt antud päästet teostab inimene. Luterliku konfirmatsiooni-käsituse järgi on leerikool ja seda lõpetav armulauaga jumalateenistus vaid osa protsessist, milles Jumal kinnitab inimese usku oma sõna ja sakramendiga.¹²³ Algkoguduse ja varase kiriku õpetuse järgi on ristimine piisav nii liikmesuse kui ka admissiooni jaoks ning iga ristitu saab armulaua osaleda. Ei admissiooni eksploratsioon ehk armulauaõpetuse mõistmise kontrollimine ega admissioon ise

¹¹⁸ Repo 2002, 41–43; Heinilä 2019, 46–69.

¹¹⁹ Repo 2002, 45–48; Soom 2007, 12–15.

¹²⁰ Seppälä 1998, 61–68.

¹²¹ Heinilä 2019, 190; Soom 2007, 14.

¹²² Nyman 1962, 98–103.

¹²³ Kimmo **Heinilä**. Konfirmaatio kirkollisena toimituksena ja kirkon kasvatustön prosessina. – *Crux* 3/2020, 58–60. Ka Soom 2007, 15.

ole seotud kindla vanusega, vaid kehtivad kõikidele kiriku liikmetele eluaegselt ning seetõttu tuleb konfirmatsiooniteoloogiat ja selle õiguslikku staatust korrigeerida. Omaette teema ongi seejuures kiriku seadustega seotud juriidilise õiguse saamine armulauale minemiseks, mis admissiooni olemust oluliselt moonutab.¹²⁴ Ristimise väärtustamiseks on võimalik kehtivaid konfirmatsiooni kordi muuta, sest neis esinevaid vorme on kerge üksteisest eristada, ja armuvahendite kasutamist, kristliku hariduse ja kiriklike õiguste andmist ei pea lahutamatuks koos vaatlema. Ka kirikuseadused ei saa iseenesest olla admissiooni takistav asjaolu, sest isegi kiriku poolt vabatahtlikuna kinnitatud konfirmatsiooni korra kehtestamise eesmärgiks oli oma nooremate liikmete juhatamine Jumala sõna, armulaua ning koguduse ühise elu osadusse.¹²⁵ Kuigi konfirmatsioon on ajalooliselt seotud varase kiriku traditsiooniga,¹²⁶ ei saa seda siiski pidada protestantliku kiriku tugi-sambaks. Selleks on jätkuvalt Jumala sõna ja sakramentide jagamine ühes ristitute osaduskonnas.¹²⁷

Liikmesuse ja admissiooni teemasid puudutati 1957. aastal LML-i üldkogul Minneapolis, kui algas laialdase mõjuga uurimistöö konfirmatsiooni suhetest ristimise, admissiooni, armulaua ja liikmesusega. Aastakümneid kestnud tööst tehti esimene kokkuvõte 1963. aastal ning kinnitati, et ristimine on ainus ja piisav kogudusse kuulumise märk ja admissiooni tingimus. Just ristimisõpetus pidi toetama iga üksikliikme elavat suhet Jumala ja kogudusega, õpetama mõistma ristimise andi, tunnistama oma usku ja elama selle järgi sõna- ja sakramendiosaduses. Konfirmatsiooni ja admissiooni omavahelist sidumist ei peetud piisavate dogmaatiliste aluste puudumisel võimalikuks.¹²⁸ Need seisukohad pädevad tänapäevani, esinevad kirikute avaldustes, ning nendega seotud admissiooni mudeli küsimusi vaatlen lähemalt edaspidi.

1.1.3. Kokkuvõte

Ristitud laste ja noorte armulaua admissiooni eklesioloogilise konteksti järgi avaldub ristimisel põhinev ja kõikide ristitute jaoks samaväärne osadus Kristuse ja kogudusega ehk avatud sõna- ja sakramendiosadus UT-s ja varases kirikus praktiseeritud *koinonia* printsiibi kaudu nii luterlikus traditsioonis kui ka kirikutevahelises koostöös. Kuigi ajaloos on esinenud ja esineb praegugi koguduse

¹²⁴ Frör 1962, 132–134; Heinilä 2019, 173.

¹²⁵ Frör 1962, 122–123.

¹²⁶ Heinilä 2019, 29.

¹²⁷ Nyman 1962, 96–97.

¹²⁸ Seppälä 1998, 36; Repo 2002, 48–51; Soom 2007, 14. Pikemalt aastatel 1957–1995 kestnud tööst vt Heinilä 2019, 23, 167–173. Heinilä sõnul oli selle puuduseks suutmatuse koostada ühtset luterlikku konfirmatsiooniteoloogiat. *Ibid.*, 23. Samuti peab Heinilä LML-i põhjendust pidada ristimist ainsaks admissiooni tingimuseks ebapiisavaks. Arvestada tuleb ka ristimisõpetuse andmise vajaduse ja nõudega. *Ibid.*, 200–201. 1963. aastal ilmunud kokkuvõte vt *Commission on Education. Report 1957–1963*. Document No. 16. Fourth Assembly of the Lutheran World Federation July 30 – August 11, 1963 Helsinki, Finland [*sine anno*]. [=LML raport 1963]

osaduse mitmesuguseid käsitusi, võimaldab *koinonia*-idee vaadelda kõiki ristitud ühe osaduskonnana. See mõte toetab protestantlikel kirikutel mh ristitud laste ja noorte armulaua admissiooni praktiseerimist. UT ja varase kiriku pärandi kõrval on Lutheri ja luterlike usutunnistuskirjade järgi koguduse osaduse juures määravaks kolm kirikut tervikuna hõlmavat komponenti – ristimine, Jumala sõna ja armulaud. Lutheri poolt uuesti mõtestatud *koinonia* kontseptsiooni järgi elab ja tegutseb ristirahvas ühtse koguduse või kirikuna armastuses. Luther pidas Jumala sõna ja sakramenti koguduse osaduse nähtavateks märkideks ja nägi ristimise kaudu sündinud pühade osadust täitumas just armulaua. Ka vaatles ta kogudust tervikuna ega eristanud ühes osaduses elavaid kiriku liikmeid näiteks vanuse järgi. Need vaatenurgad võimaldavad luua avatud sõna- ja sakramendi-osaduse kõikide ristitute jaoks. Ometi oli tema käsitus osadusest ja kirikust mitmeti tõlgendatav ning ristitud laste ja noorte roll kirikus ei olnud eraldi selgelt välja toodud. Seetõttu hägustus nägemus usklike elust Jumala tõelisuses, millest kõik ristitud koguduse liikmed avatud sõna- ja sakramendiosaduses kollektiivselt osa saavad. Hiljem saigi üha enam institutsionaalsemaks kujunenud kiriku eripäraks vaadelda armulauda pigem personaalsest ja juriidilisest vaatenurgast. AU esitabki armulaua osalejatele tingimusi ning piirab armulaua osalemist kohustusega täita pihi ja õpetusega seotud nõudeid – olgugi et nimetab kiriku selgete tunnustena Jumala sõna kuulutamist ja sakramentide jagamist ühes usklike kogus. *Koinonia* põhimõtte avamine ja rakendamine toimub tänapäeval kirikutevahelises oikumeenilises või protestantlike kirikute omavahelises konfessionaalses koostöös. Teema on teadvustatud ning mõtet lubada ristimise alusel armulauale kõiki kiriku ristitud liikmeid, toetatakse. EELK on oma organisatsiooniliste suhete ja liikmesuse kaudu selles koostöös osaline ning toetab vastu võetud ühisdokumentide kaudu *koinonia*-idee kehtivust ja rakendamist.

Kiriku liikmete armulaua admissiooni teemat uurides tuleb tähelepanu pöörata nii kirikukäsitusele kui kiriku tüüpidele, mis vormivad arusaamist liikmesusest ja armulauale pääsemisest. Uustestamentlik alus kiriku liikmesusele on ristimine, mis protestantliku vaate järgi laieneb kõikidele vanusest sõltumata. Kuid aja jooksul jäid ristitud lapsed ja noored kirikukäsituse muutudes koguduse armulauaosadusest välja, kuigi nad kuulusid ristimisosadusse. Lutheri jaoks oli kiriku liikmesus teoloogiline küsimus, sest kirik või kogudus tähendas ühes osaduses toimivat usklike kogu. Ometi eraldavad luterlikud usutunnistuskirjad ristimis- ja armulauaosaduse ning väljendavad mõtet, et ristitud pääsevad armulauale teatud tingimuste järgi. Taoline seisukoht mõjutab praeguseni *koinonia* põhimõtte rakendamist. XIX sajandi lõpuks oli protestantlik kirik orienteeritud pigem sõna kuulutamisele ning armulaua sakramendi jagamine jäi tahaplaanile. Pikaajaliseks probleemiks kujunes kiriku diferentseeritud liikmesus, mis väljendub siiani vastuoludes ristimise, admissiooni ja konfirmatsiooni vahel. Arusaamad ristimise või konfirmatsiooniga saavutatavast liikmesuse tasemest ning selle sidumisest admissiooniga vajavad uut kriitilist käsitust ja teoloogilist analüüsi osaduse, liikmesuse ja admissiooni vaatenugast. Tekkinud pingeid teadvustades toetab uuem nägemus rahvakirikust kõikide oma ristitud liikmete kaasamist kiriku tegevustes ning avatud sõna- ja sakramendiosaduse praktiseerimist *koinonia*-idee järgi.

1.2. Ristitud laste ja noorte armulaua admissiooni kirikulooline kontekst

1.2.1. Admissiooni alus ja mudelid

1.2.1.1. Armulauakäsitus Uues Testamendis

Asudes lähemalt uurima admissiooni mudelite ja kordade kujundamist, tuleb arvestada, et lisaks kirikukäsitusest tulenevale arusaamisele koguduse osadusest ja kiriku liikmesusest mõjutavad seda ka armulauakäsitused ja armulauale seatud erinevad rõhuasetused. Viimaseid analüüsides toetun siin oma varasematele uuringumustele.¹ Kristliku armulauakäsituse esmaseks aluseks on läbi aegade muutunud ja erinevate autorite poolt kirjutatud UT tekstid (Mk 14:22–25; Mt 26:26–29; Lk 22:15–20; 1Kr 11:23–25), mis ei võimalda oma katkendlikkuse tõttu omaaegset armulauapraktikat täpselt rekonstrueerida.² Armulauatraditsioon kujunes algkoguduses siiski varakult, sest Paulus kirjutas Issanda õhtusöömaajast juba 50. aastate keskpaiku ja laenas Jeruusalemma, Antiookia või Damaskuse koguduste armulaua pühitsemise korda, ning kristlik armulauakombestik ilmnis lühikeste aja jooksul juba üsna lihvitud kultuslikus vormis (1Kr 11:17–34). 70. aastatel koostatud Markuse evangeeliumi armulauda puudutavad osad on juba töödeldud ja näitavad hilisemat teoloogia arengut.³ Kuid vanusele vaatamata selgub UT Pauluse-Luuka (1Kr 11:23–25 ja Lk 22:15–20) ja Markuse-Matteuse (Mk 14:22–25 ja Mt 26:26–29) armulauatraditsioone⁴ võrreldes, et neis avaldub ühtne arusaamine armulaua põhitähendusest.⁵ Kristliku söömaaja juures liituvad kolm komponenti: esiteks leib ja vein Kristuse ihu ja vere tähenduses, teiseks eshatoloogiline ootus ning kolmandaks Jumala poolt inimestega sõlmitud liidu või lepingu mõte.⁶ Ambivalentsetl kannab armulaud samal ajal nii surma läheduse ideed hüvastijätusöömaaja kontekstis kui jutustab ka Jumala riigi ootusest ja saabuvast pidusöögist Jumala lauas.⁷ Taolise eshatoloogilise arusaama kõrval toetub armulaua kontseptsioon kindlalt lepingu ideele, mis võimaldab luua strukturealseid analooge välja valitud rahva mõtte osas.⁸ Lisaks on mõlemas traditsioonis ka neljas muutumatu komponent – Jeesuse enda sõna (1Kr 11:23–25),

¹ Vilumaa 2003; Vilumaa 2007.

² Friedrich **Land**. *Die Briefe an die Korinther*. Das Neue Testament Deutsch. Bd 7. Göttingen und Zürich: Vandenhoeck & Ruprecht, 1986, 159; Wilfried **Härtle**. *Dogmatik*. Berlin, New York: De Gruyter, 1995, 567.

³ Land 1986, 153; Lars **Aejmelaes**. *Kristinuskon synty*. Helsinki: Kirjapaja OY, 2000, 177–178.

⁴ Tekstid väljendavad ilmselt vaid osa omaaegsetest praktikavormidest. Nii Land 1986, 151.

⁵ Gerd **Theissen**, Anette **Merz**. *Der historische Jesus*. Ein Lehrbuch. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1997, 367–371; Tasmuth 2001, 2–3.

⁶ Land 1986, 151–160; Aejmelaes 2000, 180.

⁷ Aejmelaes 2000, 175.

⁸ Klaus **Berger**. *Theologiegeschichte des Urchristentums. Theologie des Neuen Testaments*. Tübingen und Basel: Francke Verlag, 1995, 95.

mille tõi Paulus vana liturgilise traditsiooni järgi välja ning täitis nõnda Jeesuse otsest üleskutset meenutada teda ihu ja vere osaduses kuni eshatoloogilise ootuse täitumiseni (1Kr 11:23–26).⁹ Armulaua seadmissõnad ja armulaua annid olid seega juba varakult lahutamatu seotud. Selle ühise pärimuse sees rõhutas Paulus veelkord armulaua uue lepingu kaudu sündiva osaduse tähtsust, mis konstitueeris koguduse elu ja milles kogudus liideti jagamatuks Kristuse ihuks.¹⁰ Iga koguduse liige oli kollektiivi huvides seotud küll individuaalse eneseanalüüsi kohustusega, kuid enese järelekatsumine toimus parema osaduse saavutamiseks, mitte kellegi teise osadusest eraldamiseks.¹¹ Ristimise ja armulaua otsesid seoseid UT ei kirjelda, kuid arvatakse, et koguduse ühisel armulaua osalesid kõik ristitud liikmed (Ap 16:15, 33; 18:8; 1Kr 1:16).¹² Armulauda määratleva nelja komponendi ning algkoguduses tõenäoliselt praktiseeritud ja varases kirikus hiljem fikseeritud ristimise ja armulaua sidumise konkreetse nõude¹³ alusel moodustub armulaua baaskäsitlus. Selle järgi on armulaud ristitud koguduse uuel lepingul põhinev eshatoloogilise iseloomuga osadussöömaaeg, kus Jeesuse sõnade järgi pühitsetakse ja jagatakse Kristuse ihu ja verd leivas ja veinis.

Kuid armulauatraditsioonid väljendavad ka mittekattuvaid aspekte. Näiteks kantakse edasi mälestusi ajaloolise Jeesuse ja jüngrite ühistest söömaaegadest ja ülestõusnud Jeesuse ilmumistest jüngrite söömaaegadel.¹⁴ Ilmnevad juutlike ja hellenistlike söömaaegade mõjutused osaduse, tänu ja mälestuse nüanssidega. Armulauda vaadeldakse kui Issanda lauda, kus ristilöödud ja ülestõusnud Jeesus on ise võorustajaks (1Kr 11:23–35); kui leivamurdmist, kus jagatav leib on osaduse ja ühe Kristuse ihuna püsimise märgiks (Ap 2:46; 20:7 või inimeste söötmise imed); kui söömise ja joomise praktikat osaduskonnas (1Kr 10:16); kui enese järelekatsumist õige osaduse saavutamiseks (1Kr 11:28, 31–32). Mitmeti tõlgendatav on Pauluse poolt kujutatud osaduse ehk Kristuse ihu printsiip (1Kr 11:27–29). Neid aspekte rõhutades on hästi näha, et armulauakäsituse muutumine ja muutmine on UT tekstide järgi võimalik ning tekivad nn kõrvalkäsitused armulauast.¹⁵

Nii baas- kui kõrvalkäsitustel on omakorda ühiseid jooni, nagu näiteks elu jaatav ja uuendav või tänu ja armastust väljendav joon.¹⁶ Alkoguduses praktiseeritud

⁹ Matti **Puotinen**. *Katekismuksen sisältö*. Kirkon Tutkimuskeskus. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, 1998, 394.

¹⁰ Hans **Coenzelmann**. *Der erste Brief an die Korinther*. Meyers Kommentar. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1969, 228; Elmar **Salumaa**. Armulauaõpetuse piirjooni. – *Eesti Evangeelne Luterlik Kirik*, Tallinn: EELK Konsistoorium, 1982, 11.

¹¹ Hiltunen 1998, 167–193; Salumaa 1982, 9–11, 17–18; Vilumaa 2003, 16–18, 23; Vilumaa 2007, 54–55.

¹² Hiltunen 1998, 17–20.

¹³ Kaheteistkümne apostli õpetus, IX: 5. – *Apostlikud isad*. Koost. Kalle Kasemaa. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2002, 209.

¹⁴ Aeimelaus 2000, 176.

¹⁵ Vilumaa 2003, 8–10, 20–21.

¹⁶ *Ibid.*, 21–22.

ristimine ja armulaud väljendusid kui innovatsioon,¹⁷ ning elu põhimõtte esinemine mõlema juures sidus need tugevalt kokku.¹⁸ Armulaud oli ja on läbi aegade tihedas seoses ka teiste peamiste praktikatega kirikus – usu- ja lootusetunnistuse (kr *martyria*), *koinonia* ja *diakonia* 'ga – ning on nõnda kogu kristliku elu allikaks ja kõrgpunktiks, mis inspireerib ja süvendab nimetatud tegevusi.¹⁹ UT pinnal tekkinud baas- ja kõrvalkäsitused saavad aluseks admissiooni mudelite määramisel ning armulaua erinevate aspektide rõhutamisega on selle juures läbi ajaloo tehtud ka erinevaid järeldusi. Domineeriv armulauakäsituse mõjutab mudelite põhjal fikseeritud admissiooni kordade kinnitamist kirikuseadustes või agendades, mis seadustavad kirikus kehtiva armulauapraktika. Seega on armulauakäsitusel admissiooni teemat uurides oluline roll.²⁰

1.2.1.2. Admissiooni mudelid ja korrad

Kristliku kiriku ajaloos eristuvad kolm peamist admissiooni mudelit, mis on kujunenud erinevate armulauakäsituste alusel.²¹ Mudelite kasutamine on kirikutes fikseeritud vastavate admissiooni kordadena. Mudelite formuleerimise ja kasutamise juures tuleb arvestada, et need on esmases sõltuvuses armulaua baaskäsitusest ja teisalt kõrvalkäsitustest, mistõttu ei ole nende vaba modelleerimine võimalik. Iga admissiooni mudel on seotud ristimisega ning leiab oma põhjenduse ja konstitueerub läbi armulauateoloogia. Mudeli muutumine ja muutmine on võimalik siis, kui arusaamine UT pärandil põhinevast armulauast muutub või teiseneb. Kuid teisalt võivad mudeli muutumist ja muutmist laiemas plaanis

¹⁷ Theissen, Merz 1997, 359.

¹⁸ Berger 1995, 314.

¹⁹ Michael **Raske**. Abendmahl, Eucharistie, Kommunion. – *Lexikon der Religionspädagogik*. Bd 1. Hrsg. Norbert Mette ja Folkert Rickers Folkert. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 2001, 1.

²⁰ Armulauakäsitusest vt näiteks EKD armulaua juhend: *Das Abendmahl. Eine Orientierungshilfe zu Verständnis und Praxis des Abendmahls in der evangelischen Kirche*. Hannover: EKD, 2002, <https://www.ekd.de/23196.htm> (vaadatud 20.08.2021). Kaasaegse armulauakäsituse väljakutsetest vt *Ibid.*, p. 2, <https://www.ekd.de/23194.htm> (vaadatud 20.08.2021). Ristitud laste ja noorte armulaual osalemisest enne konfirmatsiooni vt *Ibid.*, p.3.9, <https://www.ekd.de/23198.htm> (vaadatud 20.08.2021).

²¹ Käesolevas uurimuses nimetatud kahte ladinakeelset vormi *baptismus est admissio* ja *confirmatio est admissio* mainivad Kenntner ja Hiltunen. Sel eeskujul on võimalik nimetada ka teisi mudeleid. Vt Kenntner 1980, 189–191, 195–196; Hiltunen 1998, 303–304. Hiltunen ütleb, et SELK otsus jagada lastele armulauda oli nn kompromiss-variant, kus jäid kehtima nii ristimisel kui ka konfirmatsioonil põhinevad seisukohad armulaua jagamisel. Hiltunen 1998, 313, 316–318. Nimetasin selle variandi mudeliks *baptismus et confirmatio est admissio*. Eesti keeles olen mainitud kolme mudeli nimetused avaldanud varem oma sõnastuses. Vt Vilumaa 2017. Eestikeelsete mudelite nimetuste puhul lähtun ristimisest: täisadmissioon tähendab seda, et ristimine on admissiooni alusena täielikult aktsepteeritud; astmeline admissioon tähendab seda, et ristimisele seatakse järk-järgult tingimusi ning osaline admissioon tähendab seda, et ristimist aktsepteeritakse vaid osaliselt ja selle kõrval tunnustatakse admissiooni alusena ka konfirmatsiooni.

põhjustada või soodustada ka kiriklik traditsioon, kirikutevaheline koostöö ja miks mitte ka ühiskondlikud olud, milles kogudused tegutsevad. UT armulaua baaskäsitusest tuleneb admissiooni mudel, mille järgi koguduse osaduse üldiseks ja armulaua admissiooni ainsaks aluseks on ristimine. Seda kinnitab selgelt nii algkoguduses ja varases kirikus kasutatud kui ka hilisem väga pikaajaline armulauapraktika, mida edaspidi kirjeldan. Kuid üks kõrvalkäsitusi võimaldab näiteks kasutada mudelit, mille järgi admissioon on lubatav ristimise ja pihil käimise järel, rõhuga viimasel. Konfirmeerimise nõuet admissiooni tingimusena UT-st ei leia, kuid sellele vaatamata on vastav mudel laialt levinud. Käesolevas uurimuses vaatlen läbivalt kolme admissiooni mudelit, mis ilmnevad kiriku ajaloos täisadmissiooni, astmelise admissiooni ja osalise admissiooni mudelitena.²²

Neist esimene tuleneb UT ning algkoguduse ja varase kiriku armulauatraditsioonist ning selle järgi on armulauale pääsemiseks määratud üks, ainus ja piisav alus – ristimine. Täisadmissiooni puhul annab ristimine armulauale minemiseks täieliku õiguse. Kehtib põhimõte, et ristimine tagab admissiooni (ld *baptismus est admissio*). Kiriku ajalooline armulauapraktika koos lastega baseerub sellel mudelil, ning näited selle kohta on leitavad nii UT-st kui ka läbi ajaloo tänapäevani, nagu hiljem ka esitan. Nimetatud mudelit soovivad kirikutel kasutada teemakohased kirikutevahelised kokkulepped, millest olulisemaid samuti vaatlen. Täisadmissiooni mudel väärtustab ristimist täiel määral. Teisena kujunes aga välja astmelise admissiooni mudel, mis iseloomustab eriti keskajal ja uusajal tekkinud olukorda, kus ristimise ja armulaua vahele asetati terve rida erinevaid nõudeid alates pihist. Armulauale pääsemiseks tuli läbida pihti ja konfirmatsiooni ettevalmistavast etapist ning kehtis põhimõte – konfirmatsioon tagab admissiooni (ld *confirmatio est admissio*). Kohustuslikeks astmeteks olid näiteks piht, õpetus, armulaua tähenduse tundmine, Kristuse ligioleku tunnetamine ja andeksandmine pühalt söömaajal. Ristimist püüti selle mudeli puhul mitmeti täiendada. Sajandite jooksul protestantlikes kirikutes välja kujunenud tugev konfirmatsiooniteoloogia ja -praktika toetub otseselt sellele mudelile, mida ei peeta sageli vajalikuks muuta. Kord eeldab teatud õppeprotsessi läbimist alates ristimisest kuni koguduse osaduseni armulaua, see on kontrollitav ja selle eest vastutab konkreetselt koguduse vaimulik. Kolmandana nimetan osalise admissiooni mudelit, mis kehtib siis, kui astmelist admissiooni mudelit ja korda korrigeeritakse või kohandatakse. Selle tänapäeval laialdaselt levinud viisi järgi peetakse armulauale pääsemise tingimusteks ristimist ja konfirmatsiooni koos, kuid rõhuga siiski viimasel. Kehtib põhimõte, et admissiooni tagavad ristimine ja konfirmatsioon (ld *baptismus et confirmatio est admissio*). Ristimise tähendus on selle mudeli puhul kitsendatud ning konfirmatsiooni roll on seda täiendada.²³

Õpetus armulauast on tihedalt seotud eklesioloogiaga. Koguduse ja kiriku jaoks on osaduse kõrval oluline roll nii kiriklikul korral kui ka ühesel õpetuse mõistmisel. Seepärast on kehtival armulauakäsitusel põhinev admissiooni mudel

²² Vilumaa 2017, 25.

²³ Kennntner 1980, 189–191, 195–196; Hiltunen 1998, 303–304, 313, 316–318; Vilumaa 2017, 25.

fikseeritud, kinnitatud ja määratud admissiooni korras kirikuõiguslikult kiriku seadustes, ametlikes juhendites või agendades. Neis on kirjeldatud viisid, millistel alustel kiriku liige armulauale pääseb. Kui mingitel põhjustel armulauakäsituse muutub, siis korrigeeritakse ka admissiooni mudeleid ja korda. Võib esineda perioode, mil paralleelselt eksisteerib mitu praktiseeritavat mudelit, kuigi kiriku-seaduses on kinnitatud üks admissiooni kord. Teisalt võivad mudelid ja korrad praktikas pikemalt kehtima jääda isegi siis, kui need on vananenud. Mudelid muutuvad, kui sisemised ja välised impulsid erinevate teguritega armulaua-käsitusele mõju avaldavad. Mudelid ei muutu, kui impulsse ei tule või kui näiteks korra ja seadustega on sätestatud pikemaajaline stagnatsioon. Ja võimalik on seegi, et uue mudeli järgi on kehtestatud uus admissiooni kord, kuid praktikas kasutatakse endiselt vana mudelit. Nimetatud admissiooni mudelite ja kordade esinemist Eesti luterlikus kirikus vaatlen edaspidi lähemalt.

1.2.2. Admissioon kiriku ajaloos

1.2.2.1. Admissioon algkoguduse aegadest kuni XX sajandi keskpaigani

1.2.2.1.1. Alggoguduse ja varase kiriku admissioonipraktika

Admissiooni kirikuloolise vaate esitamise juures toetun samuti osalt oma varasematele kirjutistele.²⁴ Laste armulauale lubamise täpset algust ei ole võimalik fikseerida, sest otseselt teemat valgustavad allikad puuduvad. Ka Piibel ei anna otseseid viiteid laste armulaua admissiooni kohta, kuid algkoguduse ja varase kiriku elu uurides toetutakse faktidele, mis annavad üldpildi kogudusest, sakramentoloogiast ja eklesioloogiast. Kuna ristimist nähti Kristuse ihu osadusse liitmisena ja selle nähtavaks märgiks oli armulaud, siis on tõenäoline, et lapsed kuulusid koguduse armulauaosadusse UT-s mainitud ristitud perede liikmetena ning osalesid armulaua täiskasvanutega võrdselt (Ap 16:15, 33; 18:8; 1Kr 1:16).²⁵ Kristlik armulauapraktika toetus küll uudsena Jeesuse ütlustele, kuid ka varasemale juudi paasasöömaaja korrale, kus lastelgi oli oma koht, ning neidki juuri tuleb arvestada.²⁶ Seega võib esimese sajandi kogudust nimetada ühtseks sõna- ja sakramendiosaduseks, kus kehtis täisadmissiooni mudel ehk põhimõte *baptismus est admissio*, mille järgi ristimine oli ainus armulauale pääsemise eeldus. Niikaua, kuni koguneti kodudes ja perekondade keskel, ei muudetud admissiooni mudelit ega korda ja armulauale olid kutsutud kõik ristitud. Kuid II sajandi algul või varemgi praktika muutus ning armulauast sai jumalateenistuse kindlakujuline osa.²⁷ Koos spetsiaalsete koguduse kogunemiskohtade ehitamisega kadus ühise koduse söömaaja kontekst ja vähenes ilmselt ka armulaua osalevate laste hulk.²⁸

²⁴ Vilumaa 2003; Vilumaa 2007; Vilumaa 2017.

²⁵ Hiltunen 1998, 17–20.

²⁶ Vilumaa 2003, 8–18.

²⁷ Salumaa 1982, 11.

²⁸ Hiltunen 1998, 21.

Kinnitati ristimise ja armulaua suhe: „Keegi ärgu söögu ega joogu teie euharistiast, kui vaid need, kes on ristitud Issanda nimesse”,²⁹ ning hakati rõhutama patutunnistuse vajalikkust: „Issanda päeval kokku tulles murdke leiba ja tänage, olles tunnistanud enne oma üleastumised, et teie ohver oleks puhas.”³⁰ Viimasega pandi põhimõtteline alus põhjalikele muutustele mitte ainult laste admissiooni küsimuses, vaid kogu kiriku hilisemas praktikas. Sellele vaatamata püsis täisadmissiooni mudel koguduses veel kindlalt. II sajandist säilinud Justinuse apoloogia seadis admissiooni eeldusteks lisaks ristimisele veel õpetuslikud ja eetilised aspektid, kuid ei ole teada, kas ja kui tõsiselt nõuti nende täitmist lastelt.³¹ Hippolytus jättis 215. aastast põhjaliku kirjelduse varakiriku initsiatsioonist, mille järgi viidi lapsed pärast ristimist ja võidmist baptisteeriumist kirikusse armulauale.³² Teadaolevalt püsis taoline järjestus veel pikka aega, kuigi 235. aastal mainis Origenes, et lastele ei anta armulauda.³³ Kuid 250. aastate paiku kinnitas Cyprianus, et nii lapsi kui täiskasvanuid võib võrdsetel alustel ristida ning iga uuestisündinu võib seejärel juua Issanda karikast. Armulaud oli kui pääste toit, mis viis igavesse ellu ja millest pidid osa saama kõik ristitud,³⁴ ja kui ristimise täitumine.³⁵ Neid mõtteid arendas V sajandil omakorda edasi Augustinus, keda võib nimetada algse täisadmissiooni mudeli kaitsjaks ja kelle meelest olid lapsed

²⁹ Kaheteistkümne apostli õpetus IX: 5. – *Apostlikud isad*. Koost. Kalle Kasemaa. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2002, 209.

³⁰ *Ibid.*, XIV: 1, 211.

³¹ Hiltunen 1998, 21–22. Lähemalt **S. Justinus Philosophus et Martyr**. *Apologia prima pro Christianis*. 66. – *Patrologiae cursus completus*. Series Graeca. Patrologiae Graecae, Tomus VI. Jacques-Paul Migne. Petit-Montrouge: Lutetiae Parisiorum, 1857, 427–428.

³² Hiltunen 1998, 22. Ristimise ja armulaua vahelise consignatsiooni eeskujul kujunes hiljem idakirikus krismatsioon ja läänekirikus konfirmatsioon. *Ibid.* Lähemalt **Hippolytus**. *Canones*. – 19. *Canon*. *Über die Katechumenen, Tauf- und Meßordnung*. <https://bkv.unifr.ch/de/works/238/versions/259/divisions/91900> (vaadatud 12.03.2020).

³³ Hiltunen 1998, 18, 22–23; Mark **Dalby**. *Infant Communion. The New Testament to the Reformation*. Joint liturgical studies, 56. Cambridge: Grove Books, 2003, 9.

³⁴ Eberhard **Kenntner**. *Kinderkommunion*. – *Theologische Realenzyklopädie*. Bd XVIII. Hrsg. Gerhard Müller. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1989, 189; Hiltunen 1998, 23; Dalby 2003, 10–11. Lähemalt **Cyprianus**. *Liber de Lapsis*, IX. *Operum*. Pars II. – *Patrologiae cursus completus*. Series Prima. Patrologiae Tomus IV, S.Cypriani tomus unicus. Jacques-Paul Migne. Paris: Sirou, Près la Barrière D’Enfer, 1844, 473 [kogumik= *Patrologiae cursus completus*. S.Cypriani tomus unicus 1844]; **Cyprianus**. *Epistola ad fortunatum*. Ad Quirinum, *Testimoniorum libri tres adversus Judaeos*, XXV. *Operum*. Pars II. – *Patrologiae cursus completus*. S.Cypriani tomus unicus. 1844, 750–751. Ka Luther viitas admissiooni küsimuses Cyprianusele. Vt Martin **Luther**. *Valitud tööd*. Koost. Urmas Petti. Tartu: Ilmamaa, 2012, 191–192.

³⁵ Hiltunen 1998, 23; Kenntner 1989, 189. Lähemalt **Cyprianus**. *Epistolae*, LXIII: VIII. *Operum*. Pars I. – *Patrologiae cursus completus*. S.Cypriani tomus unicus. 1844, 379–380. **Cyprianus**. *On the Lord’s Prayer*, 18, [http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0200-0258,_Cyprianus_Carthaginensis,_Liber_de_Oratione_Dominica_\[Schaff\],_EN.pdf](http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0200-0258,_Cyprianus_Carthaginensis,_Liber_de_Oratione_Dominica_[Schaff],_EN.pdf) (vaadatud 20.08.2017).

ideaalne sakramendi vastuvõtjate rühm esmalt oma abituse tõttu,³⁶ kuid ka Jh 6:53 järgi, sest ka lastel pidi olema elu Kristuse ihu ja vere osaduses.³⁷ Kuigi ristimise ja seega ka armulaua vastuvõtmisega oli kombeks viivitada,³⁸ toetas tolleaegne paavst Innocentius I Augustinuse mõtet, ning võib arvata, et V sajandi lõpuks oli laste ristimine ja admissioon üsna levinud praktika.³⁹ 493. aastal kinnitas paavst Gelasius I, et ristimata lapsed ei saavuta igavest elu ega või osaleda armulaul, ilma milleta on nad täiesti surma meelevald all. Umbes 500. aastal märkis Johannes Diakon oma kirjas Senariusele Roomas, et väikelapsi ristitakse, võitakse ja neile antakse armulauda, aga nad ei taipa sellest oma vanuse tõttu midagi.⁴⁰

Algkoguduses ja varases kirikus domineeris terviklik päästekäsitlus, mille alusel üksteisele järgnesid ristimine, võidmine ja armulaud. Selline kord kehtis kõikidele kirikusse astujatele võrdselt – olgu siis tegemist laste või täiskasvanutega. Ometi hakkas kehtiv täisadmissiooni mudel tasapisi lagunema, sest lisaks ristimisele kerkisid esile patutunnistuse, õpetuse ja eetiliste normide täitmise nõuded. Kindlasti mõjutas laste admissiooni ainulaadse atmosfääriga kodu-jumalateenistuste konteksti kadumine. Säilis küll tava jagada armulauda väike-lastele, kuid samal ajal muutus armulauakäsitlus – alge eshatoloogilise joone asemel tõusis esile sakramentaalne aspekt, mille tugevnedes tõrjuti lapsed järkjärgult koguduse armulauaosadusest eemale. Taoline ristitute osaduskonna lagunemine toimus aja jooksul vaid läänekirikus, samal ajal kui idakirikus jagatakse lastele armulauda tänaseni alg- ja varakirikus valitsenud printsiibi järgi.⁴¹ Viimases järgitakse tänapäevani täisadmissiooni mudeli ja vana kolmeosalise skeemi alusel põhimõtet, et inimese esimesed ja viimased mälestused kirikust oleks seotud armulauaga.⁴² Laste eraldamiseks armulauast ei nähta seal põhjust, sest neid kasvatatakse osadusse kaasapühitsemise, mitte õpetamisega. Sama lähenemine on märgatav ka protestantlikus kirikus, kus armulauaõpetuse asemel soovitatakse keskenduda armulauakasvatusele. Kuigi traditsiooniline protestantlik teoloogia eristab ristitute koguduse ja armulauakoguduse, tuleb neid

³⁶ Hiltunen 1998, 24.

³⁷ *Ibid.*; Kennntner 1989, 189; Dalby 2003, 12–13. Lähemalt **Aurelius Augustinus**. De Peccatorum Meritis Et Remissione, Et De Baptismo Parvulorum, Ad Marcellinum Libri tres. Liber primus, Caput 24. – *Patrologiae cursus completus*. Series Prima. Patrologiae Tomus XLIV, S. Aurelii Augustini opera omnia. Tomus decimus (pars prior). Jacques-Paul Migne. Paris: Près la Barrière D'Enfer, 1841, 128–129.

³⁸ **Aurelius Augustinus**, *Pihtimused*. Tallinn: Logos, 1993, 14–15. Näiteks Ambrosius, Chrysostomos, Nazianzi Gregorios ja Hieronymus ristiti alles täiskasvanutena, kuigi olid pärit kristlikest peredest. Vt Robert **Leuenberger**. Theologische Überlegungen zum Kinderabendmahl. – *Abendmahl – auch für Kinder?* Hrsg. Hans Eggenberger. Zürich: Theologischer Verlag, 1979, 13.

³⁹ Kennntner 1989, 189; Dalby 2003, 14.

⁴⁰ Hiltunen 1998, 24.

⁴¹ *Ibid.*, 24–25.

⁴² Ware 2001, 109.

uuema tõekspidamise järgi pidada identseteks. Seetõttu vaadeldakse laste ristimist ja armulaua käimist ka kokku kuuluvatena.⁴³

1.2.2.1.2. Admissiooni korra muutmine keskajal

Varasel keskajal jäi imikute ja laste täisadmissioon läänikirikus küll veel kehtima, kuid muutused võtsid üha enam maad. Veel VII sajandil kirjeldati Rooma kirikukorras laste ristimise ja võidmise järgset armulauale minemist ning paluti neid enne seda mitte toita ega imetada; peale seda aga kutsuti vanemaid üles tooma lapsi armulauale.⁴⁴ Kuigi lääne- ja idakirikute initsiatsioonitraditsioonid püsisid veel sarnastena, hakkas kolmeosaline skeem muutuma ning ristimise juures eristati võidmise ja käte pealepanemise osa, millest viimane seoti alates IX sajandist selgelt piiskopi tegevusega.⁴⁵ Erandeid tehti lastele haiguste puhul. Näiteks andis Orleans'i piiskop Walter 867. aastal preestritele juhise, mille järgi tuli haigetele lastele armulauda anda, et nad ei sureks ilma „teemoonata“. Paavst Paschalis II poolt välja antud korra järgi 1118. aastast tuli aga lastele ja haigetele armulauda teisiti jagada, kui ülejäänutele – leib tuli kasta veini sisse.⁴⁶ Teatud muutustega oli ristitud laste osalemine armulaua kuni XII sajandini üldine, kuid seejärel jäi laste kirikusse vastuvõtt n-ö pooleli, sest peale ristimist jäadi ootama piiskopi visitatsiooni, mis võis viibida isegi aastaid. Alles pärast episkopaalset ristimise kinnitamist ehk konfirmatsiooni võis pääseda armulauale. Sellise praktika tugevnemine ja alates 1439. aastast sakramentaalseks muutmine kaotas ristimise ja armulaua otsese seotuse.⁴⁷

Täisadmissiooni mudel kaotas kehtivuse ilmselt juba varem, sest näiteks juba 585. aasta Mâcon' sinod otsustas, et lastele antakse peale missat veiniga niisutatud armulaua ülejäägid. Mitmel pool jagati lastele pühitse mata leiba ja veini, millega armulaud praktiliselt tühistati. Sellises olukorras õnnestus Pariisi piiskop Odol lõpetada laste admissioon kurioosel kombel 1175. aastal tehtud avaldusega, mille järgi ei tohtinud lastele enam kunagi pühitse mata hostiat anda.⁴⁸ Üha enam väljendati admissiooni puhul ebakindlust, mida põhjustas laste käitumisviiside erinevus võrreldes täiskasvanutega. Küll aga jäi laste armulauaõigus

⁴³ Kenntner 1980, 15–18, 162; Heinilä 2019, 198–199. Heinilä kritiseerib osalt Kenntnerit, sest viimane vastandab admissiooni seisukohast omavahel liialt ristimise ja õpetuse andmise. *Ibid.*

⁴⁴ Kenntner 1989, 189; Dalby 2003, 15–20; Hiltunen 1998, 24–25.

⁴⁵ Fritz **Schmidt-Clausing**. *Firmung. – Die Religion in Geschichte und Gegenwart*. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft. Hrsg. Kurt Galling. 3. Aufl. II Bd. Tübingen: J. B. Mohr (Paul Siebeck), 1986, 967–968; Soom 2007, 13.

⁴⁶ Kenntner 1989, 189.

⁴⁷ Hiltunen 1998, 25; Heinrich **Denzinger**, *Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum. Kompendium der Glaubensbekenntnisse und kirchlichen Lehrentscheidungen*. Hrsg. Peter Hünermann. 37. Aufl. Freiburg im Breisgau, Basel, Rom, Wien: Herder, 1991, 455–456. Otsused nr. 1317–1319.

⁴⁸ Kenntner 1989, 189.

kehtima haiguste ja surma korral. Alates XII sajandist esineb teateid lastele konkomitantsiõpetusel põhinevast armulaua jagamisest ainult veini kujul.⁴⁹ Kui sedagi korda muudeti, said lapsed lõpuks osa vaid karika pesemise veest ehk nn absolutsiooniveinist, mida mitmel pool jagati veel aastasadu.⁵⁰ Aastatel 1000–1250 arenes läänekiriku armulauateoloogia ja -praktika võrreldes idakirikuga oma rada⁵¹ ning läänekiriku muutunud armulauakäsitused mõjutasid admissiooni senist käsitlemist tugevalt.

Põhjalikult korraldati sellekohane õpetus ja praktika ümber 1215. aastal toimunud Lateraani IV kirikukogu (KK) seadustega ning väga pikaks ajaks fikseeriti admissiooni uus mudel ja kord.⁵² Algkoguduse ja varase kiriku euharistlikust osaduskonnast, kus armulauasakramenti peeti otseseks päästevahendiks iga ristitu jaoks, kujunes keskajal preestrikeskne institutsioon. Armulauapraktikat vormis edaspidi pihi obligatoorsus ja transsubstantsiatsiooniõpetus. Suures osas just seetõttu sai XIII sajand veelahkmeks laste armulaual osalemise ja täisadmissiooni küsimuses – ligi tuhandeaastane kiriku armulauapraktika koos lastega lõppes uue armulauakäsituse levimisega. Leiva ja veini muutumist Kristuse ihuks ja vereks peeti niivõrd aukartustäratavaks, et armulauale pääsemist hakati erilisel moel rõhutama ning armulauaveini jagamine ilmikutele lausa keelati. Laste jaoks tähendas veini jagamise lõpetamine ühtlasi armulauale pääsemise lõppemist, sest nemad olid alates XII sajandist saanud armulauda vaid veini kujul. Kuid peale ristimise hakati igaühelt nõudma veel piisavaid usulisi teadmisi, teadlikku vagadust ja isiklikku pihil käimist, mis oli imikute ja väikelaste puhul võimatu. Tekkinud olukorda püüti lahendada nn *annis discretionis*’e korruga, mille järgi peeti sobivas vanuses, ca 7–10-aastaseid lapsi võimelisteks oma vaimuliku elu ja armulaual käimise eest vastutama. Samal ajal kanoniseeriti armulauapihi nõue, mille järgi võis nn pihivõimetud, sh lapsed, hoida Issanda lauast eemal. Kokkuvõttes ei saanudki lapsed enam vastu võtta ei pihi- ega armulauasakramenti, sest väidetavalt nad ei mõistnud nende tähendust ega osanud neid hinnata. Algkogudusest lähtunud kõikide ristitute sõna- ja sakramendiosadus sisuliselt katkes ning seni kehtinud täisadmissiooni kord asendati astmelise admissiooni mudeli ja korruga. Edaspidi esitati ristitule armulauale pääsemiseks lisanõudeid, tähtsaim neist piht. Seega keskajal nõrgenes ja seejärel lagunes vana initsiatsiooniskeem ning admissiooni tingimused muutusid järjest rangemaks. Ristitud laste ja noorte armulaual osalemise praktika täisadmissiooni mudeli järgi lõppes.⁵³ 1439. aasta Firenze KK-l kinnitati eraldi sakramendina konfirmatsioon, mis pidi ristimist ja Püha Vaimu andi täiendama.⁵⁴

⁴⁹ Hiltunen 1998, 25; Dalby 2003, 21.

⁵⁰ Kenntner 1989, 189.

⁵¹ Jolkkonen 2004a, 80.

⁵² Denzinger 1991, 357–367. Otsused nr. 800–820.

⁵³ Hiltunen 1998, 26–30; Denzinger 1991, 357–367; Kenntner 1980, 19.

⁵⁴ Denzinger 1991, 455. Otsus nr. 1317–1319; Soom 2007, 14.

1562. aasta Trento KK-I tühistati laste armulaua osalemise hädavajalikkus juba täielikult ja formuleeriti uus seisukoht:

„Väikesed lapsed ei ole kohustatud armulauasakramenti vastu võtma. Kui keegi ütleb, et väikeste laste jaoks on enne nende sobiva vanuse saavutamist armulaua osalemine (hingeõndsuseks) hädavajalik, olgu ta neetud.“⁵⁵

Usust ja selle piisamisest sakramentide vastuvõtmisel enam ei räägitud, vaid öeldi: „Kui keegi ütleb, et need sakramendid on ainult selleks, et usku toetada, olgu ta neetud.“⁵⁶ XVII sajandil teatati roomakatoliku kiriku korras „Rituale Romanum“, et laste osalemine armulaua on keelatud.⁵⁷ Nõnda formuleeriti uued seisukohad, mille järgi oli kuni piisava vanuse saavutamiseni laste osavõtt armulauast mittevajalik, kuid muutus pärast seda kohustuslikuks soterioloogilistel põhjustel.⁵⁸ Lapsed omandasid uuestisündinud ja armulauaõigusega ristitu staatuse asemel ebaküpse katekumeeni rolli ning pidid ootama või tõsiselt pingutama, et armulauale üldse pääseda.⁵⁹ Konfirmatsiooni asendi tugevnemine ja sakramendiks muutmine vähendas järjekindlalt ristimise ja armulaua seose tähtsust, mis ununes võrdlemisi pikaks ajaks. Järjest muutusid ka nõuded armulaua vastuvõtmiseks, tugevnes pihi roll seoses armulauaga ja üha enam hakati tähelepanu pöörama armulaua tähenduse mõistmisele, seega õpetusele. Kõik see viis ristimisel baseeruva laste armulaua osalemise võimaluse miinimumini.

1.2.2.1.3. Admissiooni mudeli kinnitamine reformatsiooniajal ja uusajal

Pärast Lateraani IV KK-d otsiti võimalusi laste admissiooni taaskehtestamiseks, kuid olukord ei paranenud ka XVI sajandi reformatsiooni käigus. Kuigi Lutheri eestvedamisel loobuti missaohvri- ja transsubstantsiatsiooniõpetusest ja pihist kui sakramendist ning taastati armulaua esialgne kogudusekeskne idee, jäi kehtima keskaja teoloogiline lahendus – armulaua tugev side pihiga.⁶⁰ Nii jäi

⁵⁵ „Die kleinen Kinder sind nicht zur sakramentalen Kommunion verpflichtet... Wer sagt, für die kleinen Kinder sei, bevor sie in die Jahre der Unterscheidung gekommen sind, die Kommunion der Eucharistie (heils)notwendig: der sei mit dem Anathema belegt.“ Denzinger 1991, 557–560.

⁵⁶ „Wer sagt, diese Sakramente seien nur eingesetzt worden, um den Glauben zu nähren: der sei mit dem Anathema belegt.“ Denzinger 1991, 523.

⁵⁷ Jürgen **Jeziorowski**. „Fest ohne Kinder“. – *Abendmahl mit Kindern. Eine Handreichung der VELKD*. Feiernde Gemeinde. Anregungen, Materialien, Texte. Hrsg. Ottfried Jordahn, Albert Mauder. Hamburg: Agentur des Rauhen Hauses, 1978, 19.

⁵⁸ Denzinger 1991, 560.

⁵⁹ Hiltunen 1998, 30.

⁶⁰ *Ibid.*, 29, 31. Vt ka Elmar **Salumaa**. Altarisakramendi luterliku käsitluse küsimusi. – *Evan-gelium ja eetos*. Koost. Thomas-Andreas Pöder. Tartu: Ilmamaa, 2008, 136–141 (Salumaa 2008c); Tarja **Meijer**. Sallikaa lasten tulla? Lasten ehtoolliskäytäntö Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa 1980–2010. Ylemmän pastoraalitutkinnon kehittämisraportti 2010, 11–13, <https://docplayer.fi/4863484-Sallikaa-lasten-tulla.html> (vaadatud 31.05.2020).

reformatsiooniajal kehtima nõue – kes tahtis armulauale minna, pidi patte tunnistama ja absolutsioonist osa saama. Luterlike usutunnistuskirjade järgi tuli lapsi ristida, kuid armulauda ei tohtinud neile jagada: „... me peame kinni tavast, et sakramenti ei jagata neile, keda pole enne järele katsutud ja pattudest lahti mõistatud.”⁶¹ Ristimist admissiooni eeltingimusena ei mainitud ja kuna lapsed väidetavalt patutunnistuse tõsidust ei mõistnud, siis jäid nad armulauast eemale. Usupuhastajad kasutasid armulauale eelnevat pihti kirikukari, rahvahariduse ja vaimuliku kasvatustöö vahendina.⁶²

Luther avas teoreetiliselt taas tee laste admissioonile, kui arutles laste usu üle ja seadis selle otseselt sõltuvaks ristimisest.⁶³ Tema *fides infantium*’i õpetuse põhiidee järgi toetub laste usk Jumala sõna efektiivsele ja loovale väele ning Kristuse ligiolule lastegi ristimisel.⁶⁴ Seepärast ta küsis:

„Kes tegi sind nii kindlaks selles, et ristitud lapsed ei usu, kui mina juba kord tunnistam, et nad võivad uskuda?... nagu meile ka teadmata on, kuidas nad usuvad või kuidas usk tehtud on. Sellest ei olene ka midagi.”⁶⁵

Ühes oma 1525. aasta jutluses kaalus Luther täiskasvanute ja laste usu erinevusi ning ütles:

„Need luuletajad mõtlevad ennekõike seda, et täiskasvanul on mõistus, mille alusel nad usuvad sõna, mida kuulevad; seda nad nimetavad siis usuks; teisalt nad märkavad, et lastel ei ole veel mõistust, mistõttu näib, et lapsed ei usu. Seda nad aga ei märka, et usk Jumala sõnasse on hoopis teistsugune ja sügavam kui see, mida mõistus suudab Jumala sõnaga ette võtta; sest see on üksi Jumala tegu üle kogu mõistuse, mislääbi laps on sellele sama lähedal kui täiskasvanu, isegi palju lähemal, ja täiskasvanu sama kaugel kui laps, isegi palju kaugemal... Minu arvamus on, et kui mingi ristimine üldse on kindel, siis see on laste ristimine.”⁶⁶

⁶¹ AU XXV. – *Luterlikud usutunnistuskirjad* 2014, 37.

⁶² Hiltunen 1998, 31.

⁶³ Dalby 2003, 29.

⁶⁴ Eero **Huovinen**. *Fides Infantium. M. Lutherin käsitys lapsen uskosta*. Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran Julkaisuja 175. Helsinki: Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura, 1991, 175.

⁶⁵ „Wer hat dich nu gewis gemacht, das die getaufften kinder nicht glewben, so ich hie mit beweise, das sie mugen gleuben?... wie wol uns unbewust ist, wie sie glewben, odder wie der glaube gethan sey. Da ligt auch nicht an.“ Martin **Luther**. *Dr. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe*. Bd. 26. Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger, 1909, 156:29–157:6.

⁶⁶ „Es ficht solche tichter das am meysten an, das ynn den alten vernunft ist, die sich stellet, als gleube sie dem wort, das sie horet, das heyssen sie denn gleuben, widderumb sehen sie, das ynn den kindern noch nicht vernunft ist, und es stellet sich, als gleuben sie nicht. Aber darauff sehen sie nicht, das glaub an Gottes wort gar viel eyn ander und tieffer ding ist, denn das, das die vernunft mit Gottis wort thut, Denn ihenesist alleyn Gottes werck uber alle vernunft, wilhem das kind so nahe ist alls der allte, ia viel neher und der allte so ferne alls das

Ta õpetas, et ristimine on kõikide jaoks kui võitmatu laev, mis viib pääste-sadamasse, ning et see on piisav ja õige alus kõikide sakramentide jaoks, mida elus vajatakse. Armulauda pidi vastu võetama uskliku südamega, Jumala armule toetudes, mitte inimese enda ettevalmistuse alusel.⁶⁷ Väärika admissiooni tingimuseks oli kristlik ettevalmistus – „häbematud ja metsikud“ pidid eemale jääma, kõik siirad soovijad võisid aga armulauale minna.⁶⁸ Seepärast pidi iga perepea õpetama lastele usuõpetust:

„... sest kuna nad on ristitud ja kristlaskonda vastu võetud, peavad nad ka armulauast osa saama, et nad võiksid meid teenida ja meile kasulikud olla, sest nad kõik peavad ju meid uskumises, armastamises, palvetamises ja kuradi vastu võitlemises aitama.“⁶⁹

Armulauast osavõtmise tähtsust põhjendas Luther aga Kristuse käsu, Jumala poolt antud töötuse täitmise ja vastuvõtja enese hädavajadusega.⁷⁰ Iga armulaualine pidi tundma ja oskama seletada katekismust, analüüsima oma eluviise, pihtima, võtma vastu absolutsiooni, mõistma armulaua tähendust ja lootma Jumala pääste töotusele. Armulaua käimine pidi toimuma vähemalt kord aastas või tihedamini.⁷¹ Pihi osa armulauaõpetuses oli Lutheri jaoks väga oluline ning enne admissiooni tuli pähe õppida „püha Pauluse sõnad“ (1Kr 11:23–25) ja katekismuse viis peatükki.⁷² Ta ütles: „... armulauaõpetused peaksid õigupoolest kogu kristlikust õpetusest rohkem teadma ja täielikumal arusaamisel olema kui lapsed ja koolijärglased.“⁷³

Lutheri õpetus admissiooni osas on siiski kaheti mõistetav – ta ei praktiseerinud teadaolevalt ise lastele armulaua jagamist ega käsitlenud teemat järjekindlalt, kuid rõhutas ometi selle tähtsust. Armulaud pidi olema kinnituseks nii lastele kui ka täiskasvanuile, kuid õpetamise ja pihil käimise nõue varjutas laste admissiooni üldise juurutamise. Nõnda jäi reformatsiooniga sündinud protestantlikus, täpsemalt juba luterlikus kirikus kehtima keskajal kasutusele võetud

kind, ia viel ferner. ...Das mich dunckt, soll eyne tauffe gewiss seyn, so sey der kinder tauffe die aller gewissest.“. Martin **Luther**, Fastenpostille 1525: Das Euangelion auff den dritten Sontag nach Epiphanie. – *Dr. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe*. Bd. 17, II Abteilung. Weimar: H. Böhlau Nachfolger Hof-Buchdruckerei und Verlagsbuchhandlung G.m.b.H., 1927, II, 87: 9–17.

⁶⁷ Martin **Luther**. *Väike Katekismus*. Tallinn: EELK Konsistoorium, 2004, 24–25; Timo **Tavast**. Pienimpien ehtoollinen – *CRUX* 4/2001, 27; Huovinen 1991, 205.

⁶⁸ Luther 2014b, 288.

⁶⁹ *Ibid.*, 293.

⁷⁰ Poutiainen 1998, 339.

⁷¹ Heinilä 2019, 46.

⁷² Luther 2014b, 230. Heinilä järgi oli Lutheri jaoks admissiooni tingimuseks ristimis- ja katekismuseõpetus, mitte ristimine. Heinilä 2019, 7, 47, 176. Sellele väitele oponeerivad käesoleva uurimuse valguses nii Luther kui ka Huovinen. Samas möönab Heinilä, et reformaatorite valmidus ristimisel põhinevaks admissiooniks oli alguses suurem. *Ibid.*, 175.

⁷³ Luther 2014b, 229.

astmeline admissiooni mudel ja kord, ning lapsed pääsesid armulauale 10–14 eluaasta vanuses.⁷⁴ Kuna protestantlike kirikute admissioonipraktika oli ebaühtlane, siis võisid Lutheri mõttearendused soodustada katehheetilise armulauaõpetuse ja tseremoniaalse konfirmatsiooni levimist.⁷⁵ Admissiooni seisukohast on Lutherit kritiseeritud näiteks seetõttu, et kuigi ta toetus laste armulaual osalemise küsimuses Cyprianuse tekstidele, ei tegelenud ta teemaga edasi. Seetõttu on teda parafraseerides öeldud, et luterlik reformatsioon jättis lapsed nn Paabeli vangipõlve, sest Luther isoleeris lapsed ristimisel põhinevast armulauast ja eelistas admissioonile armulauaõpetuse andmist.⁷⁶

Pärast Lutheri surma lisandus admissiooni puudutavaid õpetusnõudeid veelgi ning seetõttu tuleb XVI ja järgnevate sajandite luterliku kiriku olusid analüüsides arvestada nii Bucer'i liturgilise konfirmatsiooni korraga, mis soodustas admissiooni astmelise mudeli kinnistamist, kui ka inimeste isiklikku religioosset arengut ja vastutust väärtustava pietismi kasvava mõjuga.⁷⁷ Välja arenes mitmeastmeline initsiatsiooniskeem, mis jäi kehtima pikaks ajaks. Admissiooni kohustuslike eeldustena jäid kehtima ristimine, õpe pihi- või leerikoolis, küsitlus või eksamineerimine, usu tunnistamine, pihile mineku fikseerimine, piht ja lõpuks konfirmatsioon, ning „õige“ armulauakoguduse kujundamise aluseks sai põhjalik katehees.⁷⁸ Algkiriklik põhimõte *baptismus est admissio* oli selgelt hüljatud ning armulauale pääsemiseks tuli korralikult valmistuda. XVIII sajandi Saksamaa luterlikku praktikat iseloomustab hästi Philipp Jakob Speneri soovitus lükata esimene käik armulauale nii kaugele kui võimalik: „... sest väarikas [armulaua] maitmine nõuab tõelist alandlikkust ning meie endi väärituse ja patuse viletsuse tunnetamist.“⁷⁹ Pietistide arvates muutus ristimises saadud osadus täielikuks alles pärast subjektiivset religioosset pöördumist koos tunnistusega konfirmatsiooniktis. Alles siis võis noor kristlane armulauale minna.⁸⁰ Hiljem avaldas XIX sajandi mõjukas saksa teoloog Claus Harms 1830. aastal psüühilised, füüsilised ja moraalsed põhjendused, miks armulauda teatud rühmadele, sh lastele

⁷⁴ Hiltunen 1998, 29–32; Kenntner 1989, 190. Vanusepiiri tõsteti aja jooksul ja see varieerus 7.–20. eluaastani. *Ibid.* Ka Georg **Ottmar**. Abendmahl mit Kinder. – *Lexikon der Religionspädagogik*. Bd 1. Hrsg. Norbert Mette, Folkert Rickers. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 2001, 10; Meijer 2010, 13.

⁷⁵ Heinilä 2019, 43–44.

⁷⁶ Ahtiainen 2012, 34.

⁷⁷ Bucer'i I konfirmatsiooni kord ilmus 1537. aastal, toetus varase kiriku ristimisliturgiale ja oli mõeldud lasteristimise legitimeerimiseks. Dieter **Emeis**, Rainer **Starck**. Erstkommunion/ Firmung; Konfirmation. – *Typisch katholisch – typisch evangelisch. Ein Leitfadens für die Ökumene im Alltag*. Hrsg. Michael Meyer-Blanck, Walter Fürst. Freiburg im Breisgau: CMZ-Verlag, Verlag Herder, 2003, 119–120. Pietismi mõju Eesti luterlikus kirikus on lähema vaatluse all edaspidi.

⁷⁸ Hiltunen 1998, 32.

⁷⁹ „... da eine würdige niessung, wahre demuth und erkenntnis unser eigen unwürdigkeit und sündlichen elends erfordert.“ Kenntner 1989, 191; Kenntner 1980, 52–53.

⁸⁰ Heinilä 2019, 100.

mitte jagada.⁸¹ Marburgi ülikooli praktilise teoloogia professor Ernst Christian Achelis toonitas aga veel 1911. aastal: „... see on Püha Söömaaja rüvetamine, kui seda lastele mitteteadlikus vanuses jagatakse“, ning pidas armulauda vaid Kristuse ja temasse tõeliselt uskujate vaheliseks osaduseks.⁸² Veel hiljemgi mainiti, et Saksamaa evangeelses kirikus puudub laste armulauale lubamise tava. Aja jooksul omandas aga luterlik konfirmatsioon sellise kaalu, et ei olnud enam üksnes katehheetilise, vaid ka teoloogilis-kirikuõigusliku iseloomuga toiming ristimise ja armulaua vahel. Arengut põhjendati väitega, et armulauasakrament tuleb usus vastu võtta.⁸³ Järjest suuremaks probleemiks kujunes aga see, et kiriklikud toimingud ei olnudki enam koguduse või kiriku jaoks kesksed ühised väärtused, vaid omasid pigem individuaalset tähendust. Kuna armulaualistelt nõuti usulist küpsust ja isiklikku vastutust, siis eeldas admissioon ka üha kõrgemat vanusepiiri.⁸⁴ Koos sellega kerkisid esile isikliku valikuvabaduse ja ühiskondliku kohustuse, isegi armulaua osalemise nõude küsimused.⁸⁵ Admissiooni põhitingimuseks ei peetud enam ristimist, vaid konfirmatsiooni, sest see tähendas kontrollitud kinnitamist osaduskonna liikmeks ning ühiskonnas aktsepteeritud täiskasvanuks kuulutamist. Konfirmatsioonist kujunes sisuliselt akt, mille alusel võis edaspidi sooritada kiriklikke toiminguid ja armulaua käia. Alates XIII sajandist tugevnenud ja protestantlikus kirikus levinud astmelise admissiooni mudel ja kord püsisid kuni liturgilise uuendusliikumise ideede levimiseni.

1.2.2.1.4. Liturgilise uuendusliikumise mõju admissiooni mudelite valikule

XIX sajandi alguseks olid valgustusaja, pietismi ja romantismi mõjul toimunud teoloogilistes arusaamades sellised muutused, mis luterliku reformatsiooni tõttu omal ajal üksteisest eraldunud kirikuid taas lähendasid.⁸⁶ Oma osa selles oli liturgilisel uuendusliikumisel, mis sündis roomakatoliku ja protestantlikes kirikutes peaaegu samal ajal.⁸⁷ XX sajandi esimesel poolel tugevnenud kirikutevahelises koostöös tõusid mh esile sakramenditeoloogilised küsimused ning sooviti jätkata

⁸¹ Kenntner 1989, 191; Kenntner 1980, 55.

⁸² „... es eine Entweihung des Hl. Mahles ist, es Kindern im unbewussten Alter zu reichen.“ Ernst Christian Achelis. *Lehrbuch der praktischen Theologie*. Zweiter Bd. Die Lehre vom Kultus, Homiletik, Katechetik. § 204. Leipzig: J.C.Hinrichs'sche Buchhandlung, 1911, 332; Kenntner 1989, 191; Kenntner 1980, 62.

⁸³ Kenntner 1989, 191.

⁸⁴ Emeis, Starck 2003, 120.

⁸⁵ Hiltunen 1998, 33.

⁸⁶ Peter Neuner. Die Weltmissionskonferenz 1910 in Edinburgh und das Bild von der Einheit der Kirche. – *Münchener Theologische Zeitschrift* 3/61, 2010, <https://mthz.ub.uni-muenchen.de/MThZ/issue/view/262> (vaadatud 25.10.2021).

⁸⁷ Liikumise lähtepunktiks peetakse benediktiinlasest preestri Prosper Guéranger' tegevust Prantsusmaal 1830.–1840. aastail. Hiltunen 1998, 33; Riho Altnurme. Sissejuhatus. – *Eesti oikumeenia lugu* 2009, 11–12 (Altnurme 2009a); Marko Tiitus. Liturgiauuendus XX sajandil. – *Liturgika*. Koost. Kaido Soom. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2015, 51–56; Kurg 2018, 36–37.

algkoguduse ja varase kiriku traditsiooni.⁸⁸ Nii puudutasid muutused otseselt ka armulaua admissiooni mudeli valikut. Uusi suundumusi toetas paavst Pius X oma 1910. aastal avaldatud dekreedis „*Quam singulari*“.⁸⁹ Selle järgi võisid armulauale minna 7-aastased või isegi nooremad lapsed, kui nad tundsid usu põhitõdesid vastavalt oma eale ning oskasid eristada armulaualeiba muust toidust. Neilt ei nõutud enam kindla hulga kristliku õpetuse tundmist enne pihile ja armulauale minemist, vaid öeldi, et hiljem õpitakse katekismuse järgi sammhaaval edasi. Võimaluse korral pidi armulaual käima isegi iga päev. Väga kindlalt toodi välja põhimõte, et ristimine on piisav ja ainus armulauale pääsemise tingimus.⁹⁰ Dekreet muutis oluliselt seni roomakatoliku kirikus kehtinud seisukohti ning mõjutas protestantlikke kirikud, sest tõi taas esile selge mõtte – *baptismus est admissio*. Samas ei muutnud protestantlikud kirikud kasutusel olnud astmelise admissiooni mudelit ning roomakatoliku kirikuski võttis dekreeדי praktikasse viimine aega ja selle mõju tunti alles 1970. aastatel.⁹¹

Oma mõju avaldas XIX sajandi algul ka anglikaani kirikus tärganud Oxfordi ja 1930. aastail arenenud *Parish Communion*-liikumine, kus arutleti mh ka koguduse ühise armulauaosaduse ja admissiooni küsimustel. Siiski ei toimunud selget mudeli ja korra vahetust ning armulauale pääsemise vaheastmeks sai Inglismaal 1927. aastal kehtestatud laste õnnistamise tava. See levis kiiresti ja tõi kaasa ebaselge teoloogia arenemise, sest õnnistamise talitus asendas laste jaoks armulauda ja varjutas selle tähtsust.⁹² Tõsisem admissioonidiskussioon anglikaani kirikus seisis veel ees, jäädes samuti 1970. aastatesse.⁹³ Saksamaa protestantlikes kirikutes jäi alates XVI sajandist arendatud konfirmatsiooniteoloogia rakendamine küll regionaalselt ebaühtlaseks, kuid stabiliseerus XIX sajandil.⁹⁴ 1845. aastal algas Erlangeni teoloogide seas liturgilise uuendusliikumise mõjul arutelu konfirmatsiooni tähenduse ja kirikuõiguslike küsimuste üle, mis laste armulaual osalemise välistas.⁹⁵ Kuid kõrvutades XIX ja XX sajandi saksa liturgilisi liikumisi on näha, et suhtumine hakkas muutuma ja järjest enam püüti kasvatada jumalateenistuse kollektiivset osa, mõelda oikumeeniliselt ja otsida samas oma konfessionaalset identiteeti, rikastada liturgia vorme, pakkuda jumalateenistusel kogemusi ja elamusi, siduda liturgiat elu sotsiaalse ja kultuurilis-esteetilise

⁸⁸ Heikki Kotila. *Liturgian lähteillä. Johdatus jumalanpalveluksen historiaan ja teologiaan*. Käytännöllisen teologian laitoksen julkaisuja 97. Helsinki: Helsingin yliopisto, käytännöllisen teologian laitos 2000, 38.

⁸⁹ *Dekret der Hl. Sakramentenkongregation „Quam singulari“*. *Die eucharistische Kommunion und die Krankensalbung von Kindern*. I–VIII. Denzinger 1991, 960–961.

⁹⁰ Denzinger 1991, 960–961. Dekreet mõjutas oluliselt suhtumist admissiooni. Nii Castrillón Hoyos. On the Eucharist and the Pastoral Care of Children. 08.01.2005, <https://adoremus.org/2007/12/on-the-eucharist-and-the-pastoral-care-of-children/> (vaadatud 23.09.2021).

⁹¹ Kenntner 1980, 20–21; Vilumaa 2007, 44.

⁹² Hiltunen 1998, 34, 286–287.

⁹³ Vilumaa 2007, 24.

⁹⁴ Jeziorowski 1978, 17.

⁹⁵ Kenntner 1980, 76.

poolega, kujundada terviklikku koguduseelu, kaasata kõik usklikud jumalateenistuslikku ellu.⁹⁶ 1920. aastatel tekkinud Berneucheni liikumine keskendus sõna- ja sakramendiosaduse saavutamisele kirikus ning armulauda käsitleti kui koguduseelu keset ning ühist tänu- ja rõõmupidu. Piht eraldati armulauast, püüti taastada algkoguduse tavasid ja kasutusele võtta idakiriku traditsioone.⁹⁷ Sellest ringist pärinevad esimesed viited täisadmissiooni mudeli rakendamisest XX sajandi alguse Saksamaa protestantlikus kirikus.⁹⁸ Kuid vaatamata kõigele ei vahetatud seal välja tugevalt juurdunud astmelise admissiooni mudelit ja kordi ning aktiivne diskussioon laste armulaua osalemise üle käivitus alles 1950. aastatel.⁹⁹ Põhjamaade luterlike kirikute liturgilise uuendusliikumise juhtriigiks sai Taani, kus XIX sajandil hakati rõhutama armulaua tähtsust koguduse ühise söömaajana. 1909. aastal määrati Taani kirikus, et ristitud noored võisid alates 15. eluaastast armulaua osaleda omal soovil ka siis, kui nad ei olnud veel konfirmeeritud. Erijuhtudel võisid armulaua osaleda ka nooremad.¹⁰⁰ Norras kehtis kuni 1912. aastani konfirmeerimata isikute armulauale võtmise keeld, kuid seejärel lubati 12-aastaseks saanud lapsed armulauale erijuhtudel eeldusel, et nad ise armulauda soovisid ning vanemad seda lubasid.¹⁰¹ Rootsis levis liikumine 1920.–1930. aastatel ja sealgi oli eesmärgiks muuta jumalateenistus koguduseelu ning armulaud jumalateenistuse keskmeks.¹⁰² Soomeski arenesid XX sajandi alguses uuenduslikud püüdlused, kuid otsene diskussioon ristitud laste ja noorte admissiooni üle algas hiljem.¹⁰³ Liturgiline liikumine mõjutas oluliselt *koinonia*

⁹⁶ Alfred Ehrensperger, *Liturgische Bewegungen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. 2005, 1, http://liturgiekommission.ch/customer/files/III_E_06_Bewegungen20.pdf (vaadatud 25.10.2021).

⁹⁷ J. P. Michael. Berneuchener Kreis. – *Lexikon für Theologie und Kirche*. II Aufl. Hrsg. Josef Höfer, Karl Rahner. Bd 2. Freiburg: Verlag Herder, 1986, 236; *Das Berneuchener Buch. Vom Anspruch des Evangeliums auf die Kirchen der Reformation*. Hrsg. Berneuchener Konferenz. Schwerin i. Meckl.: Verlag Friedrich Bahn, 1926. Hiltunen 1998, 34.

⁹⁸ Kenntner 1980, 92.

⁹⁹ Vilumaa 2007, 30–31.

¹⁰⁰ Seppo Alaja, Salli Kivimäki, Yrjö Tolvanen. Lapset ja ehtoollinen – eräiden luterilaisten kirkkojen käytäntö. – *Lasten ehtoollinen. Opas seurakunnan työntekijöille*. Toim. Seppo Alaja, Salli Kivimäki, Yrjö Tolvanen. Helsinki: Lasten Keskus, Poikien Keskus, Tyttöjen Keskus, 1979, 44 [kogumik=*Lasten ehtoollinen. Opas seurakunnan työntekijöille* 1979]; Jeziorowski 1978, 21. Admissiooni temaga liituvatest ristimise, individualiseerumise ja sekulariseerumise kasvuga seotud arengutest Taanis uue ajal vt näit Karen Marie Leth-Nissen, Astrid Krabbe Trolle. Dåb eller ej? Rapport om småbørnsforældres til- og fravalg af dåb. Publikationer fra Det Teologiske Fakultet 59. København: Det Teologiske Fakultet, Center for Kirkeforskning, Københavns Universitet, 2015, <https://www.fkuv.dk/undersogelser-ser-og-viden/udgivelser-og-rapporter/daab-eller-ej> (vaadatud 23.05.2022).

¹⁰¹ Alaja, Kivimäki, Tolvanen, 1979, 44; hilisem areng vt Aagedal, Brottveit, Witsø Rafoss, 2019, 18–19.

¹⁰² Hiltunen 1998, 35; Fira nattvard 2020, 59.

¹⁰³ Vilumaa 2007, 34–35.

ja seega ka kõikide ristitute avatud sõna- ja sakramendiosaduse idee levimist protestantlikes kirikutes XX sajandi teisel poolel.¹⁰⁴

1.2.2.2. Diskussioon admissiooni mudelite vahetamise teemadel Saksamaa ja Soome protestantlikes kirikutes alates XX sajandi keskpaigast

1.2.2.2.1. Diskussiooni areng ja tulemused 1950–1980

Saksamaa ja Soome protestantlikes kirikutes peetud admissioonikõnelused on olulised, sest nende tulemused mõjutasid nii Euroopa kui ka muu maailma protestantlike kirikute teemakäsitust ja kirikutevahelises koostöös tehtud otsuseid. Samuti kujundasid need pika aja jooksul otseselt või kaudselt ka EELK seisukohti kirikliku noorsootöö arengu, kirjanduse leviku, kirikute, üksikisikute kontaktide või koostöö kaudu. Admissioonidiskussioonidest ülevaate andmisel toetun siingi oma varasemale uurimusele.¹⁰⁵

Juba 1940. aastate lõpul valitses nii Saksamaal kui Soomes laste armulaua osalemise küsimuses kindel seisukoht, et ristitud lapsed ei osale armulaua enne konfirmatsiooni. Välja oli kujunenud kogu luterlikus kultuurisfääris ja ühiskonnas aktsepteeritud konfirmatsiooni põhinenud initsiatsiooni-skeem. Valitsenud armulauakäsituse järgi olid armulaua vastuvõtmise tingimused fikseeritud ning kirikute armulauapraktikas kasutati astmelise admissiooni korda ja mudelit. Kuid samal ajal arenesid kiiresti erinevad humanitaarteadused, mis muutsid kehtinud käsitust lastest ning tõstsid nende positsiooni ühiskonnas. Näiteks tõusid esile psühholoogia ja sotsioloogia, laste õpi- ja arenguteooriad, mis kõik mõjutasid nii teoloogiat, kirikute praktikat, õppe- ja kasvatustegevust ning andsid hoogu kiriklikele noorsootööle.¹⁰⁶ Samuti tihenesid kirikute oikumeenilised sidemed ja koostöö.¹⁰⁷ Nimetatud muutused ja juba varasem arutlus laste ristimise üle käivitas 1950. aastatel Saksamaa ja Soome protestantlikes kirikutes tõsise admissioonidiskussiooni.¹⁰⁸ Saksa teoloogilist ruumi mõjutas Taani luterlikus kirikus 1955. aastal seadustatud täisadmissiooni kord ja sealne praktika¹⁰⁹ ning omakorda kandusid Saksamaalt teistesse protestantlikesse kirikutesse VELKD ja EKD teoloogide seisukohad admissiooni suhtes ning selle poolt- ja vastuväited. Konfirmatsiooni rolli ei soovitud muuta, kuid mõte konfirmatsiooni ja admissiooni eraldamisest levis.¹¹⁰ Sellises olukorras nähti ühe võimaliku lahendusena

¹⁰⁴ Simo **Peura**. Ekumeeniline spiritualiteetti. – *Spiritualiteetin käsikirja*. Toim. Seppo Häyrynen, Heikki Kotila, Osmo Vatanen. Helsinki: Kirjapaja Oy, 2003, 178–179; Kenntner, 1980, 92; Alaja, Kivimäki, Tolvanen, 1979, 44–45; Jeziorowski 1978, 21; Hiltunen, 1998, 35.

¹⁰⁵ Vilumaa 2007.

¹⁰⁶ Kenntner 1980, 158–160, 197; Vilumaa 2007, 30.

¹⁰⁷ Altnurme 2009a, 12–13; Peeter **Kaldur**. Luterlik Maailmaliit, 1. – EK, nr 12, 21.03.2007, 3.

¹⁰⁸ Lähemalt Vilumaa 2007, 30–36.

¹⁰⁹ Kenntner 1980, 27; Alaja, Kivimäki, Tolvanen, 1979, 44. Konfirmeerimata ristitud lapsed võisid minna armulauale koguduse vaimuliku loal. *Ibid.*

¹¹⁰ Hiltunen 1998, 36–37, 51–52.

konfirmatsiooni teisiti mõtestamist ja liiguti täisadmissiooni mudeli kasutusele võtmise poole. 1958. aastal peeti Saksamaal Hofgeismaris seminar teema selgitamiseks. Seminari ja kogu diskussiooni üheks eestvedajaks Saksamaal oli Erlangeni teoloog Kurt Frör, kelle arvates oli ristimise sakrament piisav admissiooni tingimus. Eklesioloogiliselt pidas ta ristimiskogudust identseks armulauakogudusega ega toetanud kontrollil põhinevat koguduse liikme õiguste andmist konfirmatsiooni kaudu.¹¹¹ Konfirmatsioonile eelnevaid väärtuslikke aastaid ei võinud tema arvates kasutamata jätta ja kirik pidi andma lastele armulauakasvatust, kuid taolistele mõtetele järgnes häälekas vastuseis. Tekkinud olukorras pakkus VELKD 1958. aastal välja konfirmatsioonikäsituse muutmise variandid, kuid sisulisi samme mudeli vahetamiseks ei tehtud. Järgmisel aastal avaldas omakorda EKD vastav komitee otsuse konfirmatsiooniteoloogia korrastamise kohta. Kuigi ristitud laste armulaual osalemist otseselt ei keelatud, oli konfirmatsiooni põhiliseks sisuks siiski armulauale pääsemine, mis tähendas osalise admissiooni mudeli esile kerkimist. Kuigi täisadmissiooni poolt anti poolthääli palju, peeti kinnistunud armulauakäsituse järgi pihi ja armulaua eraldamist võimatuks ning astmelise admissiooni kord jäi muutmata.¹¹² 1961. aastal toimus Loccumis laiem rahvusvaheline seminar, kus sooviti konfirmatsioonikäsitust muuta nii, et ristimine tunnistataks piisavaks admissiooni aktiks ja ristitud lastel oleks õigus pärast õpetuse saamist armulaual osaleda, kuid samas ei toetatud näiteks imikute ja väikelaste admissiooni.¹¹³ Soomes arutleti lisaks konfirmatsiooniküsimustele põhjalikumalt ka ristimise ja pihi teemadel, ning seda arutelu kujundasid saksa teoloogia ja kiriklik praktika, Taani ja Rootsi kogemused, lestadiuslaste liikumine ja oikumeeniline suhtlemine. 1957. aastal tegi SELK KK konfirmatsiooni komisjon ettepaneku konfirmatsiooni ja admissiooni eraldamiseks ning käsitles konfirmatsiooni luterliku katehheesi ja armulauale kutsumisena, mitte armulauaõiguse saamisena. Selle järel algas laiem diskussioon lasteristimise üle, mis kestis pea parkümmend aastat ja tõi kaasa täisadmissiooni mudeli põhjaliku analüüsi. Kuid vastuseis uutele ideedele oli tugev ja 1963. aasta KK kinnitas uue konfirmatsiooni korra koos astmelise admissiooni mudeliga.¹¹⁴ Soome 1960. aastate admissioonidiskussioon oli vastuoluline, sest just seal tõusid esile mõjukad admissiooni teema ja ka Loccumi seminari eestvedajad, kes lokaalset diskussiooni oleksid edasi viinud. Kuid vastuseis neile oli suur ning KK-d lükkasid admissiooni korra ja mudeli muutmist üha edasi, hoolimata korduvatest üleskutsetest seda mitte teha.¹¹⁵ Nõnda jäidki aastatel 1958–1977 admissiooni küsimused SELK KK-del

¹¹¹ Hiltunen 1998, 61, 93; Frör 1962, 136; Heinilä 2019, 167. Heinilä korrigeerib mh Hofgeismari seminari toimumise aega. Heinilä kristiseerib Fröri ja väidab, et Frör ei hinnanud õigesti luterlikus diskussioonis avaldunud armulaua-kõlblikkuse ja armulaua sisu suhet ning tegi vea, kui väitis, et ristimine on ainus argument armulauale pääsemiseks. Arvestama oleks pidanud ka ristimisõpetuse kehtivate nõuetega. *Ibid.*, 175–176.

¹¹² Kennntner 1980, 79–82, 94–96.

¹¹³ Hiltunen 1998, 61–62, 93–94.

¹¹⁴ *Ibid.*, 50–65.

¹¹⁵ Vilumaa 2007, 39–41.

lahendamata. See tõi omakorda kaasa kriitika kiriku vastu, sest lapsed jäeti armulauaosadusest välja.¹¹⁶

1970. aastate alguses mõeldi protestantlikes kirikutes üha enam ebarahuldava konfirmatsiooniteoloogia ja -praktika muutmisele ning täisadmissiooni mudelit toetava armulauakäsituse formuleerimisele. Otsuste tegemisel oldi siiski alalhoidlikud, sest harjumuspäraste vormide muutmisega kardeti lõhkuda senist väljakujunenud kiriklikku olukorda. Ka ei väärtustatud kogudustes veel piisavalt ristimist ega tuntud sellest lähtuvat admissiooni võimalust. Ometi said 1970. aastad diskussioonis murdekohaks nii Saksamaal kui Soomes. Saksamaal võeti konkreetne suund konfirmatsioonidebatilt admissiooni teemale. Koguduste praktikas lubati armulauale ristitud lapsi ja leeriõpilasi, admissiooni mudeli muutmist püüti mitmetes maakirikutes ka korrana fikseerida, kuid ettepanekuid oli vähe ning pigem hoiatati kiirete muutuste eest.¹¹⁷ Tekkis ka küsimus admissiooni praktilises korraldamises, sest lastejumalateenistuste (LJT) korras puudus armulaua osa.¹¹⁸ Elava üldkirikliku arutluse põhjustas aga 1975. aastal linastunud Jürgen Jezirowski telefilm „Fest ohne Kinder“.¹¹⁹ Sel oli oma mõju, sest 1977. aastal toimunud VELKD admissiooni-teemaline üldsinod kinnitas vastu võetud juhendis, et ristitud lapsi ei jäeta enam põhimõtteliselt armulauast eemale.¹²⁰ Üldiselt toetati täisadmissiooni mudelit *baptismus est admissio*, kuid ametlikult jäi ikka kehtima astmelise admissiooni kord ja mudel *confirmatio est admissio*, mille kasutamist leevendati osalise admissiooni ehk *baptismus et confirmatio est admissio* mudeli abil. Kogudusi ja vaimulikke julgustati lapsi armulauale kutsuma, kuid praktikas tähendas see pigem leeriõpilaste armulauale suunamist, õpetuse piiramist, perekatekumenaati ja nägemust, et LJT-d on ettevalmistavaks etapiks admissioonile peajumalateenistusel.¹²¹ Seejärel teoloogiline arutelu vaibus.¹²² Kõikide ristitute kohtumispäigana nähti peajumalateenistuse armulauda ning

¹¹⁶ Ahtiainen 2012, 33.

¹¹⁷ Kenntner 1980, 43.

¹¹⁸ Raske 2001, 5–6.

¹¹⁹ Kenntner 1980, 37–38; Jezirowski 1978, 24.

¹²⁰ Teilnahme von Kindern am Heiligen Abendmahl. Eine Handreichung. – *Abendmahl mit Kindern*. Eine Handreichung der VELKD. Feiernde Gemeinde. Anregungen, Materialien, Texte. Hrsg. Ottfried Jordahn, Albert Mauder. Hamburg: Agentur des Rauhen Hauses, 1978, 7–14; Vilumaa 2007, 44–51. Juhendi täistekst vt. Gerd **Heinrich**, Klaus **Blaschke**. *Die Taufe. Das Brot und das Evangelium. Grundlinien für das kirchliche Handeln*. Eine Handreichung des Ausschusses der Kirchenleitung für Fragen des gottesdienstlichen Lebens in der Nordelbischen Ev.-Luth. Kirche. Kiel: Lutherische Verlagsgesellschaft, 1992, 231–235.

¹²¹ Alexander **Völker**. Für Euch gegeben. – *Abendmahl mit Kinder*. Entwicklung in den Evangelischen Kirchen in der Bundesrepublik Deutschland und in der Deutschen Demokratischen Republik. Dokumentation 1977–1982. Arbeitsgruppe Reinhard Hempelmann; Margitta Homann; Hans Bernhard Kaufmann. Comenius Institut, Dokumentation 4. Münster: Comenius-Institut, 1983, 24 [kogumik=*Abendmahl mit Kinder. Dokumentation* 1983].

¹²² *Mit Kinder Abendmahl feiern. Grundsätze, Argumente, Beispiele*. Hrsg. Günther Bezzenberger, Johannes Beisheim. – *Didaskalia*, 27/1996, 47. [= *Mit Kinder Abendmahl feiern* 1996]; Kenntner 1980, 38; Völker 1983, 24–26.

hoiduti eraldiseisvate lastepühade pidamisest.¹²³ Armulaud pidi olema kõikidele ristitutele kättesaadav ning kasuks kogu kirikule.¹²⁴ Lapsed aga pidid olema kirikule õnnistuseks ning „väikesed külalised“ pidid rikastama oma kohaloluga luterlike koguduste armulauapühasid.¹²⁵ 1970. aastate lõpuks oli teoreetiline admissioonidiskussioon Saksamaal juhitud praktilisse vormi. Olukord kogudustes oli lootusrikas, admissiooni mudeli vahetust toetavaid materjale ilmus rohkesti ning kõne all oli kirikuseaduste muutmine. Paraku üldjuhul selleni ei jõutud või seda isegi välditi.¹²⁶ Seetõttu võis mõnel juhul Saksamaa protestantlikke kirikuid pidada esmapilgul lausa lastevaenulikeks või vähemalt lastest mitte-huvitatud organisatsioonideks ning ükski seadusekuulekas pastor ei saanudki lapsi armulauale lubada.¹²⁷ Soome admissioonidiskussioon elavnes 1971. aastal, kui admissioon eraldati nii teoloogiliselt kui ajaliselt konfirmatsioonist ning ristitud lastele avati tee koguduse osadusse.¹²⁸ Kui aga SELK kirikuseaduse komitee sellist võimalust ei toetanud ja soovis arutelu lõpetada, järgnes üldsuse pahameeletorm ja laialdane kriitika.¹²⁹ Tekkinud vastuseis kestis aastaid ja viis lõpuks 1977. aastal admissiooni korra muutmiseni KK-l. Pärast piiskopliku nõukogu (PN) juhendi ilmumist 1978. aastal kinnitasid Soome parlament ja president kirikuseaduse, mis jõustus 1. oktoobril 1979 ja kus admissiooni kord kõlas § 49 järgi:

„Ristitud laps, kellele on õpetatud armulaua tähendust, võib armulaual osaleda koos vanema või tema kristliku kasvatuse eest hoolt kandva konfirmeeritud kiriku liikmega.“¹³⁰

Nii lõppes pikk ja vastuoluline admissioonidiskussioon Soomes. Laste armulaual osalemise komme oli tuntud, see andis Jumala perekonna ühise söömaaja tunde

¹²³ *Mit Kinder Abendmahl feiern* 1996, 187. Teadlikult püüti vältida roomakatoliku kiriku esimese kommuniooni tava. Heinz **Gerlach**. *Kinder beim Abendmahl. Argumente, Modelle, Gebete und neue Lieder*. Kassel: Johannes Stauda Verlag, 1979, 19–20.

¹²⁴ Leuenberger 1979, 23–26; Walter **Neidhart**. *Psychologische Überlegungen zum Kinderabendmahl. – Abendmahl – auch für Kinder? Grundsätzliche Überlegungen. Praxisberichte und Materialien*. Hrsg. Hans Eggenberger. Theologischer Verlag Zürich, 1979, 27–36.

¹²⁵ „Die Abendmahlsfeiern in den lutherischen Gemeinden werden durch die kleinen Gäste nicht belastet, sie werden vielmehr bereichert....“. Nii Jeziorowski 1978, 16.

¹²⁶ Kenntner 1980, 11–12, 189–190. Erandina muutus 1979. aastal Rheini kirikukorra artikkel 25, I sõnastus, mille järgi anti armulaua osalemise õigus ristimise, mitte enam konfirmatsiooni kaudu. *Ibid.* Seevastu Kurhessen-Waldecki maakiriku teoloogiline nõukogu tegi ettepaneku admissiooni küsimuses kirikuõiguslikke samme mitte astuda. Nii *Mit Kinder Abendmahl feiern* 1996, 46–47.

¹²⁷ Jeziorowski 1978, 22–23.

¹²⁸ Hiltunen 1998, 200–203.

¹²⁹ *Ibid.*, 69–72. 55% kogudustest olid kirikuseaduse komitee seisukoha vastu ja soovisid arutelu jätkata. *Ibid.*

¹³⁰ „Kastettu lapsi, jolle on opetettu ehtoollisen merkitystä, saa osallistua Herran ehtoolliseen yhdessä vanhempansa tai muun hänen kristillisestä kasvatuksestaan huolehtivan konfirmoidun kirkon jäsenen kanssa.“ Hiltunen 1998, 81–87, 105–106.

ja mõjutas positiivselt jumalateenistuse atmosfääri.¹³¹ Kuid Soome otsust kritiseeriti Saksamaal, USA-s, Rootsis ja Norras, sest seda peeti poolikuks, ettevaatlikuks ja seosetuks ning arvati, et segadust külvavate kompromissidega kindlustati Soomes vaid konfirmatsiooni tulevikku. Ei Soomes ega Saksamaal juletud teha selget valikut admissiooni mudelite vahel ning seetõttu kujunes laste armulaul osalemine ainult n-ö pikaks sissejuhatuseks konfirmatsiooni.¹³²

Lootusrikka määrgina oli 1980. aastate alguseks mitmetes Saksamaa maakirikutes avaldatud laste armulaul osalemise juhendeid ja muudetud traditsioonilist konfirmatsioonipraktikat.¹³³ Siiski tunnistati ristimist admissiooni eeldusena ainult osaliselt ja praktikas jäi isegi juhendi kinnitanud maakirikutes admissiooni korrana kehtima ikkagi konfirmatsioon.¹³⁴ Uut mudelit ei soovitud korrana seadustada ega mõeldudki tõsiselt sellele, et lapsi võiks armulauale lubada ainult põhimõtte *baptismus est admissio* järgi, nagu saksa teoloogid Jürgen Moltmann ja Ernst Käsemann 1970. aastate keskpaigas toonitasid.¹³⁵ Keskenduti vaid praktika kujundamisele, kuid selle kõrval jäigi lahendamata admissiooni mudeli valiku põhimõtteline küsimus.¹³⁶ Kui tunduski, et admissiooni juhendid olid arusaadavad, tõusid siiski esile mitmed kahtlused seoses näiteks laste vanuse või kompetentsiga,¹³⁷ ning probleemide tõttu seati kogudustes sisse prooviajad.¹³⁸ Ideaalis peeti euharistlikku söömaaega küll koguduse erinevate liikmete integreerimise vahendiks,¹³⁹ kuid selle mõtte realiseerimine ei õnnestunud. Soomes keskenduti 1980. aastatel süsteemsele armulauakasvatuse andmisele ning kirik toetas seda tehes igati perekondi.¹⁴⁰ Siiski rakendusid plaanid vaid osaliselt ja kõik kogudused ei läinud esitatud mõtetega kaasa. Tulevikku suunatud ja

¹³¹ Yrjö **Sariola**. *Jumalanpalveluksen käsikirja*. Helsinki: Kirjapaja Oy, 2001, 111.

¹³² Hiltunen 1998, 314–315.

¹³³ Hartmut **Löwe**. Mit Kindern Abendmahl feiern. – *Abendmahl mit Kinder. Dokumentation* 1983, 13.

¹³⁴ *Abendmahl mit Kinder. Dokumentation* 1983, 31.

¹³⁵ Reinhard **Hempelmann**. Vergleichende Kommentierung anhand wichtiger Einzelfragen. – *Abendmahl mit Kinder. Dokumentation* 1983, 259.

¹³⁶ Praktika arendamisest vt näiteks „... und wehret ihnen nicht!“ *Ein ökumenisches Plädoyer für die Zylassung von Kindern zum Abendmahl*. Hrsg. Geiko Müller-Fahrenholz. Frankfurt am Main: Verlag Otto Lembeck, 1981. Samuti Hempelmann 1983, 257–258.

¹³⁷ Christian **Zippert**. Unmut, Hoffnungen, Aufgaben. Die Hamburger „Denkzettel“ zum Abendmahl. – *Monatsschrift für Wissenschaft und Praxis in Kirche und Gesellschaft* 3/1983, 75–82.

¹³⁸ Zur Lehre und Praxis von Taufe und Abendmahl. Hrsg. Horst Dickel, Herbert Kemler. – *Didaskalia*, 48/1997, 130–131.

¹³⁹ Peter **Cornehl**. Hineinwachsen in Spannungen. Eine theologische Zwischenbilanz der Abendmahlsbewegung. – *Monatsschrift für Wissenschaft und Praxis in Kirche und Gesellschaft* 3/1983, 130.

¹⁴⁰ *Kirkon kasvatustoiminnan kokonaisohjelma lapsia koskeva ohjelmarunko*. Suomen Kirkon Seurakuntatoiminnan Keskusliitto, Kirkon Kasvatusasiain Keskus. 1980. Vammala: Vammalan Kirjapaino Oy, 1985; Jarkko **Seppälä**. *Opettava ja kasvattava kirkko*. Helsinki: Helsingin Yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, 1988, 198.

sihipärast armulauakasvatust ei suudetud kas üldse alustada või siis mitte kuigi kaua jätkata.¹⁴¹ Kuigi tegeleti jumalateenistuse uuendamisega, mille käigus mõeldi rohkem lastele ja noortele ning toimus jumalateenistuse kontekstualiseerimine,¹⁴² kasutati praktikas enam siiski perejumalateenistuse kavasid. Nende järgi lapsi pigem õnnistati kui võeti armulauale, sest kehtiva korra järgi võis perejumalateenistust pidada ilma armulauata.¹⁴³ Probleeme tekitasid ka liigne perekesksus admissiooni korras, ebaselge laste õnnistamise praktika, vanemate kanda jäänud õpetusvastutus ja kogu teema eraldamine vaimulikust ametist.¹⁴⁴

1.2.2.2.2. Admissioonipraktika kujunemine alates 1990. aastatest

1990. aastatel oli laste armulaua osalemise praktika tuntud pea kõikides maakirikutes Saksamaal, kuid ikka veel selgitati kogudustele seda, mil viisil tava juurutada. Endiselt vaevasid kogudusi küsimused admissioonist, konfirmatsioonist, pihist ja laste armulauaõpetusest.¹⁴⁵ Põhja-Elbe kirikus 1992. aastal välja antud juhendis laste armulaua käimist enam eraldi ei käsitletud ja ristitud lapsed osalesid armulaua enne konfirmatsiooni osalise admissiooni mudeli järgi.¹⁴⁶ EKD juhendi järgi peeti 1994. aastal vajalikuks taaskord laste ja noorte armulaua admissioon koos konfirmatsiooniga uuesti mõtestada ning lapsed koguduse osaduses armulauale suunata.¹⁴⁷ Kurhessen-Waldecki maakirikus mainiti vaatamata positiivsetele kogemustele 1996. aastal, et laste armulaua osalemise õigsuses kaheldakse ikka veel.¹⁴⁸ 2003. aastal ilmunud EKD juhendis öeldi, et lapsi peaks alles siis armulauale viima, kui neid on eelnevalt õpetatud armulaua sügavamat tähendust mõistma, ning nõnda jäi peamine vastutus armulauaõpetuse osas vanemate kanda.¹⁴⁹ Kirikud praktiseerivad admissiooni aga erinevalt. Näiteks jagatakse luterlikes Pfalzi ja Württembergi maakirikutes armulauda kõikidele ristitutele, paljudes maakirikutes antakse ca 6-aastastele lastele armulauaõpetust,

¹⁴¹ Hiltunen 1998, 218–219.

¹⁴² Sariola 2001, 222.

¹⁴³ *Ibid.*, 297; Voito **Huotari**. *Elävä seurakunta. Seurakuntatyön käsikirja*. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, 1992, 78, 203.

¹⁴⁴ Hiltunen 1998, 314.

¹⁴⁵ *Mit Kinder Abendmahl feiern* 1996, 45–56.

¹⁴⁶ Heinrich, Blaschke 1992, 78, 89–90.

¹⁴⁷ *Evangelische Kinder- und Jugendarbeit im Perspektivenwechsel*. „Aufwachsen in schwieriger Zeit – Kinder in Kirche und Gesellschaft“ Entwicklungen seit der EKD-Synode 1994 in Halle/Saale. Hrsg. Matthias **Spenn**, Rainer **Brandt**, Mike **Corsa**. Eine Veröffentlichung des Comenius-Instituts in Zusammenarbeit mit Arbeitsgemeinschaft der Evangelischen Jugend in der Bundesrepublik Deutschland e.V. (aej) und Studienzentrum für evangelische Jugendarbeit in Josefthal e.V. Münster: Comenius-Institut, 2005, 89–90, <http://d-nb.info/1054196826/34> (vaadatud 28.05.2020).

¹⁴⁸ *Mit Kinder Abendmahl feiern* 1996, 45.

¹⁴⁹ *Das Abendmahl*. EKD. Eine Orientierungshilfe zu Verständnis und Praxis des Abendmahls in der evangelischen Kirche. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2003, 54–55.

mõnel pool hääletavad koguduste vanemad laste admissiooni üle, paljude jaoks on admissiooni eelduseks konfirmatsioon. Vaatamata diskussioonidele kujunevad ja muutuvad seisukohad aeglaselt ning ühtne praktika puudub. Ühendus Kindergottesdienst peab oluliseks kõikide ristitud laste armulauale pääsemist ning avaldab vastavaid materjale perede ja koguduste juhendamiseks admissiooni küsimustes.¹⁵⁰ Soomes pandi 1994. aastal tähele, et laste armulaual käimist kogudustes siiski ei eeldatud, teema oli kirikus tuttav vaid aktiivsemale osale, informatsiooni oli vähe ja arutelu puudus. Kuna vastutus admissiooni rakendamisel jäeti kodu peale, jäid lapsed tihti vanemate poolse initsiatiivi puudumise, teadmatuse või arguse pärast armulauale viimata.¹⁵¹ Kuigi admissiooni praktiseerimine ei levinud, kinnitas paarkümmend aastat pärast ristitud laste ja noorte armulaual osalemise seadustamist SELK PN-i armulaua-töörühm, et nad on teoloogiliselt üksmeelsed selles, et ristimisest piisab armulaua vastuvõtmiseks. Tõdeti, et ristimisõpetuse abil jagatakse lapsele nii teadmisi kui kogemusi usuasjade kohta ning et laps võib esimest korda armulaual osaleda juba ema kõhus olles ning võtta Kristuse ihu ja verd vastu ka ilma ratsionaalse mõistmiseta, mis areneb lapse kasvades. Aja jooksul saab laps juurde kogemusi ja teadmisi ning siis antakse täiskasvanute poolt talle teada ka armulaua tähendus.¹⁵² 2000. aastal avaldatud SELK PN-i komisjoni raporti järgi tuli ristimise ja armulaua sidet tugevdada. Ristitud laps pidi armulauale pääsena eakohase armulauakasvatuse järgi ning saatja ja vanusepiiri nõuet enam ei esitatud.¹⁵³ Kuid koguduste admissioonipraktika näitas selgelt, milliseks „torsoks“ kirikuseadus kujunes ning seetõttu peeti vajalikuks võtta eeskju varasest kirikust, et „... uus põlvkond ei leiaks end armulauaosadusest välja heidetuna“.¹⁵⁴ Kiriku praktikat kritiseeriti, sest suur osa perejumalateenistusele tulnud lastest õnnistati ja neile ei antud armulauda. Taoline praktika viis olukorraneni, kus 2001. aastal tehtud uurimuse järgi ei teadnud üks kolmandik küsitletuist isegi enam seda, et lapsed võivad üldse armulauale tulla.¹⁵⁵ Alates 2003. aastast seisab aga SELK kirikuseadustikus nõnda:

„Armulaual võib osaleda iga konfirmeeritud kiriku liige. Ristitud laps, kellele on õpetatud armulaua tähendust, võib armulaual osaleda koos oma vanema, hooldaja või teise tema kristliku kasvatuse eest vastutava konfirmeeritud

¹⁵⁰ Ahtiainen, 2012, 54–55.

¹⁵¹ Sirke **Parsama**. Lasten ehtoollinen. – *Pyhäkoululehti* 11/1994, 6–7. Seis ei paranenud ka mõne aasta pärast. Vt. Leena **Tuomenvirta**. Tönnimistä ja tungosta ehtoollispöydässä. – *Pyhäkoululehti* 4–5/2001, 11; Heli **Karhumäki**. Sinun edestäsi otettu. – *Kotimaa*, nr 19, 12.05.2001, 15. Meijer analüüsis admissiooni olukorda Soomes aastatel 1980–2010 ja tõdes samuti huvi langemist, kuid alates 1990. aastate lõpust tõusis tema sõnul admissiooni teema taas esile. Vt Meijer 2010, 21–54.

¹⁵² Ahtiainen, 2012, 59–63; Jankko 2019, 223.

¹⁵³ Helena **Lindfors**. Milloin minä saan? Lapsi kasvaa ehtoollisyhteyteen. – *Pyhäkoululehti* 10/2001, 5.

¹⁵⁴ Timo **Tavast**. Eikö lasten olekaan lupa tulla? – *Pyhäkoululehti* 10/2001, 8–9; Jankko 2019, 206–208.

¹⁵⁵ Lindfors, 2001, 5.

liikmega. Ristitud koguduse liige, kes käib leerikoolis, võib armulauaõpetust saanuna koguduse ühisel jumalateenistusel armulaual osaleda koos oma leerikooli õpetajaga.¹⁵⁶

Teema püsis Soomes jätkuvalt esil. Kirikuvalitsuse poolt kokku kutsutud ja aastatel 2004–2006 tegutsenud admissiooni töörühma raportis hinnati kõrgelt kogudusekeskset kõiki hõlmavat armulauakasvatust ning peeti vajalikuks, et igas koguduses koostataks vastav kava. Aastatel 2007–2009 töötati välja armulauakasvatuse juhend kõikide ristitute armulaual osalemise toetamiseks. See oli suunatud eriti konfirmeerimata lastele ning kuulus kiriku elukestva õpetuse andmise kava juurde.¹⁵⁷ Kui 2010. aastal viidi SELK vaimulike seas läbi küsitlus, siis selgus, et kogudustes hinnatakse lapsi armulaualistena kõrgelt – neid peeti koguduse osaduse hulka kuuluvateks, võrdväärseteks teiste liikmetega ristimise alusel ja kiriku tuleviku kandjateks.¹⁵⁸ Ometi tõdeti juba järgmisel aastal, et ristitud laste ja noorte armulaua admissiooni osas ei muutunud pea midagi ja paljudes kogudustes ei rakendatud kava kunagi. Põhjusteks olid vanemate teadmatus, vaimulike poolne seaduse tõlgendamine admissiooni kahjuks ja levinud õnnistamise komme. Leiti, et kodude toetamine ja PPK-de roll armulauakasvatuse andmisel peab lapsi armulauale kutsudes tagama kiriku toimimise jätkusuutlikkuse.¹⁵⁹ Hoolimata seadusest, põhjalikest kasvatusprogrammidest, kirikliku noorsootöö suurepärasest arengust, jumalateenistuse kavadeist ning abivahenditest kodudele ja kogudustele jäi laste armulaual osalemine Soome kirikus tagasihoidlikuks – ristitud laste ja noorte armulaua admissiooni põhimõtted kas unustati, jäeti kõrvale või neid täideti ainult vähesel määral. Siiski anti välja admissiooni tutvustavaid materjale ja teema oli endiselt aktuaalne. 2008. aastal avaldati SELK koguduse töötajate juhend, milles pööratakse tähelepanu kiriku liikmete jumalateenistusliku elu toetamisele ja tugevdamisele. Kuna jumalateenistus on koguduse elu kese, siis peab kogudus kasvama ka jumalateenistuse osaduses.¹⁶⁰ 2012. aastal ilmunud eelkõige koguduste töötajatele mõeldud kogumikus öeldakse, et käsiraamat on koostatud admissiooni diskussiooni julgustamiseks ja innustamiseks, et arendada ja läbi viia armulauakasvatust,

¹⁵⁶ „Ehtoolliseen saa osallistua jokainen konfirmoitu kirkon jäsen. Kastettu lapsi, jolle on opetettu ehtoollisen merkitystä, saa osallistua ehtoolliseen yhdessä vanhempansa, huoltajansa tai muun hänen kristillisestä kasvatuksestaan huolehtivan konfirmoidun jäsenen kanssa. Kastettu seurakunnan jäsen, joka osallistuu rippikouluun, voi ehtoollisopetusta saatuaan osallistua ehtoolliseen seurakunnan yhteisessä jumalanpalveluksessa rippikoulunsa opettajan kanssa.“ SELK Kirkkojärjestys. 2. ptk. § 11, <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1993/19931055> (vaadatud 18.07.2019); Meijer 2010, 53–54.

¹⁵⁷ Ahtiainen 2012, 10–11.

¹⁵⁸ Meijer 2010, 94; Ahtiainen 2012, 46.

¹⁵⁹ Jaakko **Kaartinen-Koutaniemi**. Ehtoollinen on lapsen aarre. – *Pyhäkoululehti* 2/2011, 12–13.

¹⁶⁰ *Ovi messuun*. Toim. Marjaana Kanerva, Helena Lindfors. Helsinki: Kirkkopalvelujen opintokeskus, 2008, 5–6.

pakkuda ideid ja toetada laste armulaua käimist.¹⁶¹ Nüüdisajal on välja kujunenud mitmesugune admissioonipraktika, oluliseks peetakse teavitada peresid armulaua käimise võimalusest ja tähendusest ning paljudes kogudustes lahendatakse asi hingehoidlikult ja praktilise meelega.¹⁶² 2016. aastal väljendati kaasaegset nägemust kirikust, mille järgi loob just jumalateenistus koguduse ja osaduskonna. Kogudustel tuleb tähelepanu pöörata sellele, et kõik ristitud – ka lapsed ja noored – on koguduse liikmed ja nendega tuleb arvestada kõikidel tasanditel.¹⁶³

Nii Saksamaal kui Soomes on tänapäeval osaliselt uuritud kiriklike toimingute mõju noorte seas näiteks konfirmatsiooni kaudu. Vaatamata leeritöö sarnastele eesmärkidele mõlemal maal on rahulolu koetuga erinev ning muutused religioosses praktikas vähesed.¹⁶⁴ Isegi kui täisadmissioon on mõnes Euroopa protestantlikus kirikus juba pikemat aega seadustatud, ei kasutata selle praktiseerimise võimalusi, vaid armulaua käimise tava seotakse endiselt konfirmatsiooniga.¹⁶⁵ Võrdluseks Saksamaal ja Soomes toimunule võib välja tuua USA luterlike kirikute ja anglikaani kiriku admissioonidiskussioonide tulemused. USA luterlike kirikute koostööna avaldati 1970. aastal konfirmatsiooniteoloogia ja -praktika ühiskomisjoni juhend, mille järgi tunnistati ristimine kiriku liikmesuse aluseks ning konfirmatsioonile jäeti hingehoidlik ja kasvatuslik ülesanne. Ristimisega

¹⁶¹ Ahtiainen 2012, 10–11. Põhjalikumalt armulauakasvatusest vt *Ibid.*, 90–105. Neis kogudustes, kus armulauakasvatus on kuulunud pidevalt koguduse laste- ja peretöö juurde, peetakse laste armulaua käimist loomulikuks. Vt Helena **Lindfors**. Perinne elämäksi. – *Johdatus kristilliseen kasvatukseen*. Toim. Jouko Porkka. Helsinki: Lasten Keskus, 2008, 272.

¹⁶² *Mieltä messuun. Lapset ja perheet kirkossa*. Toim. Helena Lindfors. Helsinki: Lasten Keskus Oy, 2001, 57–59.

¹⁶³ Anita **Ahtiainen**, Terhi **Paananen**, Kaija **Tirola**, Kari **Tirola**. *Jyvämmällä messuun*. Helsinki: Lasten Keskus, 2016. Võrdluseks nimetab Roots 2020. aastal välja antud armulaua juhend ristimise, *koinonia* põhimõtte ja laste jumalateenistustel osalemise tähtsust. Admissiooni juurde kuuluv õpetus saadakse praktiseerimise käigus. Kuna perekonna roll laste armulauakasvatuse juures nõrgeneb, siis aktsepteeritakse ka teisi tugiisikuid. Fira nattvard 2020, 77–78. Soome ebalevat admissioonipraktikat mainib Jankko. Vt Jankko 2019, 21, 208, 222–223. Samuti Eriikka Jankko. Kaste ja kasvatus lapsen käsitten valossa. – *Uskonto, katsumus ja kasvatus* 1 (1)/2021, 34, <https://journal.fi/ukk/article/view/110893> (vaadatud 31.12.2021). Taani ja Norra protestantlikus kirikus kehtiva ristimise positsiooni kohta vt Leth-Nissen, Krabbe Trolle 2015; Agedal, Brottveit, Witsø Rafoss 2019.

¹⁶⁴ Wolfgang **Ilg**, Friedrich **Schweitzer**, Henrik **Simojoki**. Confirmation Work in Germany. – *Confirmation Work in Europe: Empirical Results, Experiences and Challenges. A Comparative Study in Seven Countries*. Eds. Friedrich Schweitzer, Wolfgang Ilg, Henrik Simojoki. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2010, 70–71, 159–160, 248–251. Saksamaal ei nähtud jumalateenistuslikku elu igapäevaeluga seotuna, Soomes oli side tugevam.

¹⁶⁵ Friedrich **Schweitzer**, Wolfgang **Ilg**, Henrik **Simojoki**. Summary of the Results – Perspectives for the Future. – *Confirmation Work in Europe: Empirical Results, Experiences and Challenges. A Comparative Study in Seven Countries*. Eds. Friedrich Schweitzer, Wolfgang Ilg, Henrik Simojoki. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2010, 286. Sellise järelduse teevad autorid. Ankeetküsitluses uuriti arvamust osaduse ja kiriklikus elus osalemise kohta. *Ibid.*, 333–336.

algas elukestev katekumenaat ning armulaua käimine oli iga ristitu õigus.¹⁶⁶ Evangeelne Luterlik Kirik Ameerikas andis 1997. aastal välja juhendi, milles ristimist ja armulauda nähakse seotuna ning mille järgi pääsevad ristitud lapsed ja noored armulauale vanusest sõltumata. Laste kristlik kasvatamine ja usu praktiseerimine käib kodu ja kiriku koostöös ning seda nähakse elukestvana.¹⁶⁷ Anglikaani kirikus päädis 1950. aastatel alanud admissioonidiskussioon 1971. aastal nn Ely komisjoni soovitusel võtta kasutusele täisadmissiooni mudel. Kuid 1974. aasta üldsinod otsustas, et lastel peab armulauale minekuks olema ettevalmistusaeg ning säilima pidi kristliku küpsuse avalik tunnistamine koos käte pealepanemisega. Ka 1976. aasta üldsinod lükkas uue mudeli ja korra kehtestamise ettepaneku tagasi, kuigi admissiooni praktiseeriti mitmetes kogudustes piiskopi loal.¹⁶⁸ Lõpuks kinnitati 1985. aastal lapsi ja armulaua teemat käsitlev nn Knaresborough' raport „Children and Communion“, mis – nagu Ely raportki – lahutas selgelt konfirmatsiooni ja esimest korda armulauale pääsemise.¹⁶⁹ 2006. aastal kehtestas üldsinod juhendi, mille järgi kiideti ristitud laste ja noorte admissioon heaks. Kuigi nõnda muudeti kehtinud mudelit, ei muutunud sellega admissiooni kord kirikuseaduses.¹⁷⁰

1.2.2.2.3. Admissiooni mudeli kehtestamine kirikutevahelises koostöös

Kuigi protestantlikud kirikud üksikult admissiooni mudelit ja korda sageli muuta ei suutnud, õnnestus see üsna hästi kirikutevaheliselt. Euroopa kirikute oikumeenilise koostöö arengut XX sajandil on nimetatud lausa kirikulooliseks kingituseks kogu kristlaskonnale, sest sooritatud „kolmikhüpe“ oli väga mõjukas – 1920. aastal asutati Kirikute Liiga, 1948. aastal KMN ning aastail 1962–1965

¹⁶⁶ Juhendi koostasid The Lutheran Church in America, The American Lutheran Church ja The Lutheran Church – Missouri Synod. Kenntner 1980, 30–31. Ka Seppälä 1988, 176–179.

¹⁶⁷ The Use of the Means of Grace. A Statement on the Practice of Word and Sacrament. Adopted for Guidance and Practice. Evangelical Lutheran Church in America, https://download.elca.org/ELCA%20Resource%20Repository/The_Use_Of_The_Means_Of_Grace.pdf (vaadatud 06.07.2022); samuti näiteks Children's Ministry, <https://www.elca.org/Our-Work/Congregations-and-Synods/Childrens-Ministry> (vaadatud 06.07.2022); Is My Child Ready to Receive Holy Communion?, <https://www.faithlutheranchurch.com/faith-formation/first-communion.html> (vaadatud 06.07.2022).

¹⁶⁸ Kenntner 1980, 24–30. Avalduse koostasid The Lutheran Church in America, The American Lutheran Church ja The Lutheran Church – Missouri Synod. *Ibid.*, 30.

¹⁶⁹ Hiltunen 1998, 42.

¹⁷⁰ Canons of the Church of England. Canon B 15 A Of the admission to Holy Communion, <https://www.churchofengland.org/more/policy-and-thinking/canons-church-england/section-b> (vaadatud 18.07.2019). Admissiooni juhend „Guidance on Celebrating the Eucharist with Children“, <https://www.churchofengland.org/prayer-and-worship/worship-texts-and-resources/common-worship/holy-communion/additional-eucharistic-prayers/guidance-on-celebrating-the-eucharist-with-children>. (vaadatud 18.07.2019).

toimus Vatikani II KK.¹⁷¹ Need sündmused edendasid Euroopa protestantlikes kirikutes mh ka admissiooni diskussiooni, mida mõjutasid nii ortodoksi kiriku liturgiline pärand kui ka roomakatoliku kiriku jumalateenistuse uuendused. Admissiooni laiem praktiseerimine tõi kaasa teatava innovatsiooni, kus oikumeeniline elustiil kujundas uut vagaduse laadi ning euharistlik elustiil toetas oikumeeniat.¹⁷² Nii konfessionaalsel kui oikumeenilisel tasandil on kirikutevahelises koostöös admissiooni seisukohast olulised kaks dokumenti, millest ühte juba mainisin. Need on 1963. aasta LML-i kasvatusala komisjoni raport¹⁷³ ning KMN-i Usu ja kirikukorra komisjoni 1982. aastal avaldatud Lima raport.¹⁷⁴ Mõlemad on aja jooksul kõige enam mõjutanud rahvusvahelist admissioonidiskussiooni nii protestantlikes kirikutes kui ka laiemalt.¹⁷⁵ Raportites esitatud täisadmissiooni mudel on soovituslik, siduv või kehtiv kirikutevahelise koostöö ja ka edasiste kokkulepete alusel kõikides liikmeskirikutes, teiste seas ka EELK-s.

1963. aasta 30. juulist 11. augustini toimus Helsingis LML-i 4. assamblee „Kristus tänapäeval“,¹⁷⁶ kus mh arutati ristitud laste ja noorte armulaua admissiooni üle. Konfirmatsiooni kontekstis algas töö juba LML-i Minneapolis assambleel 1957. aastal, jätkus seminaridel Saksamaal ja võeti kokku Helsingis. Leiti, et vaid ristimine on otsustavaks eelduseks armulaua osalemisele ning et konfirmatsioonikäsitus ja positsiooni tuleb admissiooni osas muuta. Liikmeskirikutele pandi südamele ja isegi kohustuseks juhatada ristitud lapsed võimalikult kiiresti armulauale, kasutades selleks täisadmissiooni mudelit *baptismus est admissio*, kuigi iga kirik võis lähtuda oma traditsioonidest ja kirikukorrast.¹⁷⁷ Taoline admissiooni küsimuse põhimõtteline lahendamine avas kirikutele tee ühise armulaua ja osaduse juurde ning julgustas neid konfirmatsioonikäsitus muutma. Otsus rakendus üle maailma – mitmetes anglikaani kirikutes Austraalias, Uus-Meremaal, Iirimaal ning mõnedes reformeeritud kirikutes Šveitsis tunnistatakse seda alates 1960. aastatest.¹⁷⁸ USA luterlikes kirikutes loodi juba 1964. aastal laste armulauaõigustega tegelevad komiteed, sest laste armulaua osalemist ja

¹⁷¹ Hans-Georg Link. Kanzel- und Abendmahlsgemeinschaft in Vereinbarungen und Erklärungen zwischen verschiedenen Kirchen. Eine Bestandsaufnahme. – *Eucharistische Gastfreundschaft. Ein Plädoyer evangelischer und katholischer Theologen*. Hrsg. Johannes Brosseder ja Hans-Georg Link. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlagshaus, 2003, 111; Kurg 2018, 33–34.

¹⁷² Rolf Christiansen. Erneuerung der Gemeinde aus dem Abendmahl. – *Monatsschrift für Wissenschaft und Praxis in Kirche und Gesellschaft* 3/1983, 93.

¹⁷³ LML raport 1963.

¹⁷⁴ Lima raport 1982.

¹⁷⁵ Vt näiteks *Das Herrenmahl*. Gemeinsame römisch-katholische und evangelisch-lutherische Kommission. Paderborn: Verlag Bonifacius-Druckerei, Frankfurt am Main: Verlag Otto Lembeck, 1978; Alaja, Kivimäki, Tolvanen 1979.

¹⁷⁶ LWF Fourth Assembly 1963, <https://2017.lwfassembly.org/en/lwf/lwf-fourth-assembly-1963> (vaadatud 24.11.2019).

¹⁷⁷ Hiltunen 1998, 65, 97; Heinilä 2019, 167–168.

¹⁷⁸ Kenntner 1989, 193; Leuenberger, 1979, 15, 37.

nende kasvamist koguduse mõjupiirkonnas peeti oluliseks.¹⁷⁹ LML-i töö ristimise, konfirmatsiooni ja armulaua suhete üle jätkus ka edaspidi ning kokkuvõtteks saavutati admissiooni osas üksmeel mh selles, et ristimine on ainus sakramentaalne kiriku osadusse ja liikmeks vastuvõtmise talitus ning konfirmatsioon ei ole armulaua osalemise eelduseks.¹⁸⁰ Admissioonidiskussiooni mõjutas aga enam Lima raport, mis omandas laia kandepinna ja mida kasutati laste armulaua osalemise põhjendamiseks erinevates kirikutes.¹⁸¹ Selle seisukohad põhinevad 1974. aasta nn Accra raportil.¹⁸² Mõlema raporti järgi kuuluvad ristimine ja armulaud teoloogiliselt kokku; neis avalduvad lepinguteoloogia, Kristuse surmast ja ülestõusmisest osasaamine, pneumatoloogilised aspektid ja pattude andeksandmine, mistõttu igal ristitud kiriku liikmel peab olema juurdepääs armulauale. Rõhutatakse, et kõik kirikud peavad otsima teid, kuidas lapsi kiriku osaduslikus ja liturgilises elus vastutustundlikult kaasata:

„Kui ristimine Kristuse ihuga ühendamisena osutab oma olemuselt osasaamisele Kristuse ihust ja verest armulaua, siis tekib küsimus, kuidas saab lisada veel mingi eraldi riituse ristimise ja armulauale lubamise vahele. Need kirikud, mis ristivad lapsi, ent ei lase neid armulauale enne sellist riitust, võiks ehk soovida järele mõelda selle üle, kas nad on lõpuni mõistnud ja tunnistanud ristimise tagajärgi.“¹⁸³

Selgelt väljendati mõtet, et armulaua osalemise suhtes kehtib täisadmissiooni mudel. Lima raporti admissiooni puudutavad seisukohad on jätkuvalt aktuaalsed, kuid admissiooni kordade kinnitamine ja mudelite valik põhjustab paljudele kirikutele konfirmatsiooni positsiooni tõttu endiselt raskusi.

Nii Helsingis kui Limas avaldatud kokkuvõtted soovivad kirikutel kasutada täisadmissiooni mudelit *baptismus est admissio*. Neid seisukohti on kritiseeritud ja öeldud, et kui moodsa ristimiskäsituse järgi on admissiooni ainsaks eelduseks ristimine, siis see mugandab reformatsiooniaja ristimis- ja armulauakäsitusi ning võib sattuda vastuollu toleaege arusaamaga admissioonist.¹⁸⁴ Vastukaaluks võib

¹⁷⁹ Alaja, Kivimäki, Tolvanen 1979, 45.

¹⁸⁰ Heinilä 2019, 168–169.

¹⁸¹ Lima raport 1982; *Documenta Oecumenica* 2006; Heinrich, Blaschke 1992; Dickel, Kemler 1997, 122.

¹⁸² *Die Diskussion über Taufe, Eucharistie und Amt 1982-1990*. Stellungnahmen, Auswirkungen, Weiterarbeiten. Hrsg. Ökumenischer Rat der Kirchenkommission für Glauben und Kirchenverfassung. Frankfurt am Main: Verlag O. Lembeck; Paderborn: Bonifatius Druck, 1990, 111; Lima raport 1982.

¹⁸³ Ristimine IV B 14 b. *Documenta Oecumenica* 2006, 56; vt ka Lima raport 1982 sama inglise keeles: „If baptism, as incorporation into the body of Christ, points by its very nature to the eucharistic sharing of Christ's body and blood, the question arises as to how a further and separate rite can be interposed between baptism and admission to communion. Those churches which baptize children but refuse them a share in the eucharist before such a rite may wish to ponder whether they have fully appreciated and accepted the consequences of baptism.“

¹⁸⁴ Heinilä 2019, 215–216.

öelda, et Luther sidus ristimise admissiooniga ka otse, toetudes koguduse osadusele ja *fides infantium*'i ideele nagu varem näidatud. Kuid Lutheri admissiooni-käsitus oli katkendlik ja ebajärjepidev, tema ja teiste reformaatorite vahel puudus ühtne arusaam osadusest ning protestantlik admissioonipraktika oli ebaühtlane. Samal ajal oli kirikul selja taga väga pikk armulauaosaduse periood koos lastega, mida kirikuisade õpetusi tundes teati. Kui nüüd reformaatorite arusaam admissioonist keskendus esmalt pihile, siis konkreetsete lahendusteni viinud admissioonidiskussioon kirikutevahelises koostöös on püüdnud haarata armulauakäsituse neid külgi, mis seovad ristimiskoguduse ja armulauakoguduse ühes osaduses. Lõpuks võib ka küsida, kuivõrd on kirikutevahelise ja oikumeenilise koostöö eesmärgiks XVI sajandi vastuoluliste protestantlike arusaamade osaline või täielik kasutamine ning kas või kuidas rakendatakse protestantluses pidevalt uueneva kiriku põhimõtet *ecclesia semper reformanda est*.

1.2.3. Kokkuvõtte

Ristitud laste ja noorte armulaua admissiooni kirikuloolise konteksti järgi on armulaual osalemine kui üks kindel märk koguduse täielikust osadusest olnud kirikus läbi ajaloo väga oluliseks küsimuseks. Protestantlik kirik tunneb seejuures mitmesuguseid armulauakäsitusi ja admissiooni mudeleid. Armulaua baaskäsitus sisaldab UT armulauatraditsioonides esinevaid põhikomponente ning sellega on seotud juba varases kirikus fikseeritud mõte ristimise ja armulaua ühendamisest. Baaskäsituse järgi on armulaud ristitud koguduse uuel lepingul põhinev eshatoloogilise iseloomuga osadussöömaaeg, kus Jeesuse sõnade järgi pühitsetakse ja jagatakse Kristuse ihu ja verd leivas ja veinis. Nimetatud arusaam toetab kõikide ristitute osadust Jumala sõnas ja armulauasakramendis. Kuid UT tekstid võimaldavad armulaua erinevaid aspekte rõhutades konstrueerida ka kõrvalkäsitusi, mis võimaldavad esitada teisigi tõlgendusi armulaua kohta. Läbi kiriku ajaloo on admissiooni suhtes tehtud erinevaid järeldusi, sest kõik käsitused annavad aluse admissiooni mudelite määramiseks. Armulauakäsitus suunab seega otseselt nii admissiooni mudelite valikut kui ka admissiooni kordade kinnitamist kiriku-seadustes.

Läänekiriku ajaloos eristuvad kolm admissiooni mudelit – täisadmissiooni mudel *baptismus est admissio*, astmelise admissiooni mudel *confirmatio est admissio* ja osalise admissiooni mudel *baptismus et confirmatio est admissio*. Nende mudelite kasutamist uurides on näha, kuidas kirik loobus pikka aega kasutatud täisadmissiooni mudelist astmelise admissiooni mudeli kasuks. Protestantlik kirik jätkas sama mudeliga, kritiseerimata varem väljakujunenud armulauakäsitusi. Ristimise ja armulaua katkenud sideme tõttu vähenes või devalveerus mõlema tähendus ning kadus armulaua algne mõte koguda kõik ristitud ühisele söömaajale. Probleemi lahendus terendus XX sajandi keskpaigas tänu liturgiliste uuendusliikumiste poolt juba varem sisse juhutatud admissioonidiskussioonidele. Saksamaa ja Soome protestantlike kirikute näitel ei olnud admissiooni mudelite ja eriti kordade vahetus kerge. Kuigi leiti, et kõikide ristitute

sõna- ja sakramendiosadust on võimalik taastada täisadmissiooni mudelit kasutades, ei ole seda mõtet suudetud täielikult kaasaajalgi rakendada. Sageli on lepitud osalise admissiooni mudeliga, sest luterluses juurdunud konfirmatsiooni korda kirikuseadustes ei soostuta sageli kritiseerima või muutma. Kuna ristimise, konfirmatsiooni ja armulaua omavaheliste suhete kohta ei ole piisavalt selgeid järeldusi tehtud, siis püsib pinge mitmete admissiooni mudelite kasutamise vahel. Admissiooni teema käsitlemist Eesti luterlikus kirikus on mõjutanud ja mõjutavad suurel määral Saksamaa ja Soome protestantlike kirikute vastavad kogemused, mis kõnelevad pigem osalise admissiooni mudelite ja kordade kehtestamisest. Uuemat ajal eriti Soomes leviva laiema nägemuse järgi liigutakse üha selgemini täisadmissiooni mudeli kasutamise poole, mida on kirikutevahelises koostöös soovitatud teha juba pikka aega.

1.3. Ristitud laste ja noorte armulaua admissiooni kirikliku noorsootöö kontekst

1.3.1. Teoloogiline vaade kiriklikule noorsootööle avatud sõna- ja sakramendiosaduses

1.3.1.1. Piibellikud alused

Avatud sõna- ja sakramendiosaduse ning admissiooni idee arendamist ja praktiseerimist toetab olulise tegurina ka kiriklik noorsootöö. Nii nagu kiriku õpetus- ja tegevusalade aluseid ja ülesandeid kaardistades lähtutakse peamiselt uustestamentlikust ja reformatsiooni luterlikust pärandist,¹ tehakse seda ka noorsootöö puhul. Piibellike aluste esitamise kõrval mõtestatakse ja tõlgendatakse Pühakirja kirikliku traditsiooni taustal ning hoitakse saadud teadmised tasakaalus tänapäeva praktikaga. Sel viisil võiks teoloogiline vaade kiriklikule noorsootööle olla terviklik, inimesi kaasav, kaasaegset kiriklikku praktikat rikastav või vajadusel ka muutev.² Pühakiri kirjeldab laste ja noorte positsioone ning tõstatab nende aktsepteerimise küsimusi. Evangeeliumid ei kirjelda noorsugu sentimentaalselt ega rõhuta eriliselt nende süütust, lihtsust, armsust või alandlikkust. Jeesus rõhutas tõsiasja, et kuigi lastel või noortel ei olnud omaaegses ühiskonnas ei mõjujõudu ega kaitset, oli neil samal ajal võimekust ja oskust Jumala poolt kõikide jaoks antud töotusi näha ja vastu võtta. Selle kinnituseks peetakse lugusid, kus Jeesus õnnistas lapsi, võttis lapse käest vastu toitu või kus lastel oli nii eriline positsioon, et nad mõistsid enne Jeesuse surma ja ülestõusmist aja märke paremini kui täiskasvanud (Mk 10:13–16; Mt 19:13–15; 21:15–16; Lk 18:15–17;

¹ Elmar **Salumaa**. *Süsteemilise teoloogia käsiraamat ehk „Dogmaatika märksõnades“*. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, 2008, 188 (=Salumaa 2008d).

² Anne **Vandenhoeck**. Hingeoiu teoloogiline alus. – *KJT*, 04.04.2014, <https://kjt.ee/2014/04/hingeoiu-teoloogiline-alus/> (vaadatud 08.11.2019). Vandenhoecki hingeoiu teoloogiliste aluste teooriat on kohane kasutada ka siin.

Jh 6:1–13).³ UT-s kujutatakse lapsi ka abitude, haigete või isegi surnutena; nad on eestkoste all, enamasti neid märgatakse ja nad saavad abi (Mk 5:39–41; 7:30; 9:23–27; 41–42; Jh 4:46–54; Mt 8:5–13; Lk 7:1–10). Rohkem pakuvad teemakohast kõneainet need kirjakohad, kus Jeesus seab lapsed või noored eeskujuna esile ja inimeste keskele (Mk 9:33–37; Mt 18:15; Lk 9:46–48). Jeesuse järgi võrdus laste aktsepteerimine tema enda aktsepteerimise ja vastu võtmisega, mistõttu oli lastel temaga samaväärne asend.⁴ Jeesus tõstis esile ka mõtte lapsi koguduses kaasata, harida ja võtta nad vastu koguduse keskel, olenemata nende taustast või soost.⁵ Mitmed kirjakohad Piiblis kujutavad noorte ealist eripära, positsiooni ja väärtustamist – neid õpetatakse ja kutsutakse üles olema targad; noorust ei peeta takistuseks Jumala sõna kuulutamisel; Jumal sõlmib ka noortega lepingu; nad võivad juhtida ja eeskujuks olla; neid julgustatakse ja kiidetakse, sest nad on tugevad, võitnud kurja ja neis püsib Jumala sõna; Jeesus äratav surnuist noormehe; noortegi puhul rõhutatakse Jumala laste staatust ja pääsemise võimalust (Ps 119:9; Kg 12:1; Mt 19:20–22; Jr 1:7; Hs 16:60; 1Tm 4:12; 1Jh 2:14c; Lk 7:11–14; Rm 8:14–16, 21–22).⁶ Väljatoodud kirjakohti võib pidada noorsootöö piibellikeks alusteks. Kuigi neid on aegade jooksul nii varieeritud kui ka kritiseeritud, püsivad nad olulistena esil. Põhialuseks kogu tegevusele on aga misjonikäsk Mt 28:18–20 (paralleelid Mk 16:15; Lk 24:47).⁷ Tulenevalt sellest kerüagmaatilisest ja katehheesi rõhutavast kuulutamise või tunnistamise käsust asetuvad kiriklikus noorsootöös tähelepanu alla ristimise, admissiooni, õpetuse andmise ja konfirmatsiooniga seotud teemad.

Piiblist võrsuvad ka teoloogilised jumalanäolisuse (*Id imago Dei*) (1Ms 1:27) ning „Jumala lapse“ (Ho 2:1; Rm 8:14–16; 9:8; Gl 3:26) printsiibid, mis esinevad kiriku ajaloos läbivalt ning on üha enam levinud kujundid koguduse osaduse määramise juures. Koos täiskasvanutega moodustavad lapsed ja noored Pühakirjas Jumala rahva või Jumala laste koguduse. Praeguseni on koguduse üheks nurgakiviks Jeesuse konstruktiivne mõte ja tegu seada analüüsi objektiks koguduse ette ja keskmesse laps. Kuna *imago Dei* ideed kannavad kõik, siis oodatakse

³ Kathleen **Marshall**, Paul **Parvis**. *Lasta kunnioittaen. Lapsen oikeuksien sopimus kirkon näkökulmasta*. Helsinki: Lasten Keskus, 2009, 443–445. Ka Nel 2018, 23–65.

⁴ Marshall, Parvis 2009, 437–440. Laste positsiooni kohta antiikse Kreeka ja Rooma ühiskonnas vt *Kõige kaunimad ehted. Lapsed antiikkirjanduses*. Koost. ja toim. Kristi Viiding ja Maria-Kristiina Lotman. Vaba Akadeemia raamatukogu, 3. Tallinn: Postimees Kirjastus; Tartu: Academia Artium Liberalium, 2021, 13–24.

⁵ Cornelia B. **Horn**; John W. **Martens**. „Let the little children come to me“: *childhood and children in early Christianity*. Washington: Catholic University of America Press, 2009, 347–348.

⁶ Günter **Biemer**. *Der Dienst der Kirche an der Jugend. Grundlegung und Praxisorientierung. Handbuch kirchlicher Jugendarbeit*. Bd 1. Freiburg im Breisgau: Herder, 1985, 24.

⁷ Wolfgang **Bartholomäus**. Das katechetische Handeln der Kirche – katolische Entwicklung und Spezifika. – *Gemeindepädagogisches Kompendium: e. Leitf. für Lehramtstudenten*. Hrsg. Gottfried Adam, Rainer Lachmann. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1987, 98–99.

ka lapsi kogudust teenima.⁸ Seda arusaamist toetab tänapäeval kasvav suundumus arutleda kirikus laste üle ja koos nendega, sest nemadki on jumalanäolised ja omavad täiskasvanute kõrval Jumala lapse staatust. Seetõttu julgustatakse teadlikult ja enam kasutama ka mõistet „Jumala laps“, sest see loob positiivse ja avatud silla teoloogilise keele ja inimõiguste vahele. Samuti on kiriku keelevaras piisavalt vahendeid laste väärtustamiseks, mida mitmed Piibli kirjakohtad kinnitavad ja mida kirik peab oma teoloogilises arutelus selgemini kasutama (nt Mk 9:33–37; Mt 18:1–5; Lk 9:46–48).⁹ Lutheri järgi saavad inimesed pärast ristimist Jumala lasteks:

„Jumala nimi anti meile siis, kui meist said kristlased ja meid ristiti, selleks et meid kutsutaks Jumala lasteks ja et meil oleksid sakramendid, mille kaudu ta meid endaga ühendab, nii et kõik, mis kuulub Jumalale, tuleb meile kasuks.“¹⁰

Tema jaoks olid lapsed teoloogilise eeskujuna pidevalt esil ning ta suhtus neisse ja nende usku austavalt. Väljendi „Jumala laps“ laiem kasutuselevõtt kirikus tugevdaks üldiselt noorsootöö teoloogilisi aluseid ja aitaks kaasa kristoloogiliste mõistete süvendamisele. Mõistena on see koos *imago Dei* printsiibiga tänapäevases diskussioonis oluline seoses inimõiguste deklaratsiooni või laste õiguste konventsiooni täitmisega, mille järgi on igal lapsel õigus haridusele, sh religioossele haridusele.¹¹ Nimetatud ideid toetatakse ka laiemalt, sest juba 1948. aastal deklareeriti KMN-i asutamisel, et kõik inimesed on Jumala ees ühesuguse väärtusega ja et inimeste õigused tulenevad nende positsioonist Jumala lapsena.¹²

⁸ Eriikka **Jankko**. Jumalan lapsi-käsitteistön anti kirkon lapsikeskustelulle. – *Erilaisista yhteisöistä elävä kirkko*. Toim. Maarit Hytönen, Kimmo Ketola, Veli-Matti Salminen, Jussi Sohlberg, Leena Sorsa. Kuopio: Kirkon Tutkimuskeskus, 2016, 241; Edmund **Newey**. *Children of God. The Child as Source of Theological Anthropology*. 2012, 1–3, <https://pb1lib.org/book/16680185/bbafa8?id=16680185&secret=bbafa8> (vaadatud 21.08.2018). Vt ka Nel 2018, 65–73.

⁹ Jankko 2016, 234; Jankko 2019, 82–84.

¹⁰ Luther 2014 b, 271.

¹¹ Jankko 2016, 241–248; SELK Kirkkojärjestys 23: § 3 kohustab lastega arvestama kõikide koguduse ja kiriku otsuste vastuvõtmiste puhul: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1993/19931055#O7L23P3> (vaadatud 27.03.2020). ÜRO lapse õiguste konventsiooni artikkel 27:1 sätestab: „Osalisriigid tunnustavad iga lapse õigust eluasemele, mis vastaks lapse kehalisele, vaimsele, hingelisele, kõlbelisele ja sotsiaalsele arengule.“ RT II 1996, 16, 56, <https://www.riigiteataja.ee/akt/24016> (vaadatud 14. 08. 2018). Konventsiooni rolli laste ja noorte positsiooni mõtestamisel koguduse kontekstis on viimastel aastakümnetel kirikus järjest enam esile tõstetud. Vt näiteks Hubertus **Lutterbach**. *Kinder und Christentum. Kultur-geschichtliche Perspektiven auf Schutz, Bildung und Partizipation von Kinder zwischen Antike und Gegenwart*. Stuttgart: Verlag W.Kohlhammer, 2010. Ka Friedrich **Schweitzer**. Laste õigus religioonile – kas väljakutse neutraalsele haridusele? – *Töid religioonipedagoogikast. I*. Toim. Pille Valk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2008, 14–18. Etteruttavalt ütlen, et Eesti luterlikus kirikus ei ole lapse õiguste teema arvestatavalt esil olnud.

¹² Jankko 2016, 235–236.

Laste õigusi nähakse võrsuvat Jumala laste üldistest õigustest ning lapsi toetatakse ja aidatakse selleks, et nad saaks oma koha Jumala riigis täita.¹³

1.3.1.2. Eklesioloogiline alus

Kirikliku noorsootöö piibellike aluste kõrval seisab fakt, et ristitud lapsed ja noored on osa kirikust ja kogudusest. Nad integreeritakse ühisesse osadusse ning kasvatatakse üles. Kuid nende kaasamine koos admissiooni võimaldamisega on olnud läbi aegade erinev, sest kord on peetud piisavaks ristimist, siis ristimise järgset ja armulauale eelnevat õpetamist. Mõnikord peetakse arengule vastava armulauaõpetuse saamist aga kiriku noorliikmete õiguseks ja sellega toetab kogudus kodus antavat usuõpetust.¹⁴ Luterlikus kirikus, kus õpetuse rolli admissiooni suhtes on ajaloos ebaproportsionaalselt palju rõhutatud, on oluline koguduse ja osaduskonna kui terviku vaatlemine avatud sõna- ja sakramendiosaduses. Lapsi ja noori arvestav kiriklik tegevus ei põhine ainult ühekülgasel juriidilisel või õpetuslikul õigusel ja kohustusel, vaid kiriku põhiülesandeks on kuulutada Jumala sõna ja jagada sakramente. Seda ülesannet täites vajatakse laste ja noorte kaasamiseks mitme tasandi koostööd, ühiste eesmärkide seadmist ja sellekohast tegevuse arendamist. Nii on kirikus ühelt poolt vaja küll tegutseda juriidilisel ja otsustustasandil, kuid samuti ka praktilisel, konfessionaalsel ja teoloogilisel tasandil.¹⁵ Nagu varemgi tõdetud, peetakse alates algkogudusest kiriku olemuslikuks jooneks kõikide ristitute omavahelist osadust, mis kulmineerub ja ilmneb jumalateenistusel koguduseelu keskmene ning mida saab kujundada ja kasvatada.¹⁶ Selleks toetatakse ja suunatakse inimesi elama osaduses Jumala ja üksteisega nii koguduses kui ka ühiskonnas, võttes kasutusele õpetustekstid ja mitmesugused kiriklikud töövormid.¹⁷ Koguduse liikmesuse ning kollektiivse identiteedi kujunemise juures on seejuures oluline roll ka kiriklikul noorsootööl. Selle töö kavandamise ja läbiviimise juures on tõsiseks väljakutseks noorte isikliku ja kollektiivse religioosse eneseteadvuse tasakaalukas arendamine.¹⁸

Kuna sõna ja sakramendi kaudu teostuv *koinonia* hõlmab nii individuaalset kui ka kollektiivset poolt, siis realiseerub ja kulmineerub osadus nii Kristusega

¹³ Marshall, Parvis 2009, 457.

¹⁴ Leena **Salmensaari**. Lapsityön teologiatalo. – *Lapsityön käsikirja*. Toim. Salla Ahlstrand, Leena Heinonen, Juha Luodeslampi, Leena Salmensaari. Helsinki: Kirjapaja, 2004, 218–219. Ka Nel 2018, 73–82.

¹⁵ Jankko 2016, 236.

¹⁶ Timo **Pöyhönen**. Miten luodaan yhteisöllistä messua? – *Messusta yhteisöksi. Puheenvuoroja ja käytäntöjä*. Toim. Elina Vaittinen; Heikki Toivio. Vantaa: Karas-Sana, 2012, 96–97 [kogumik=*Messusta yhteisöksi* 2012].

¹⁷ Bartholomäus 1987, 103–104.

¹⁸ Seppo **Häkkinen**. *Kirkon kynnykset. Sitoutuminen ja kirkon jäsenyys. Mikkelin hiippakunnan synodaalikirja* 1998. Helsinki: Mikkelin hiippakunnan tuomiokapituli, Kirjapaja, 1997, 128–130. Oluline on jälgida, et noortel kujuneks tasakaalukalt välja nii isiklik kui kollektiivne kiriklik identiteet. *Ibid.*

kui ka inimeste vahel just armulaua.¹⁹ Seega peetakse loomulikuks ja oluliseks, et ristitud lapsed ja noored liidetakse kogudusega, kus nad juhatakse ühisesse jumalateenistusslikku ellu, kaasa arvatud armulauale.²⁰ Selline kaasamine on koguduse tugevdamise seisukohast tähtis lastele ja noortele endile, aga ka peredele ja kogudusele tervikuna, sest nii saab õpitu kogemuseks, mõistetakse sümboteid, ühist traditsiooni ja ajalugu.²¹ Kui kirik funktsioneerib Kristuse ihuna, siis on ta evangeeliumi elav hääli ning kuulutab ja tunnistab sakramente toime-
tavas vormis Kristuse reaalsest ligiolekust.²² Sellise osaduskonna liikmeks saa-
dakse ristimise läbi, mis võimaldab osaleda ka armulaua. Kiriklik noorsootöö
võib aidata sellist liikmesust oma ülesannete kaudu sügavamalt mõtestada,
toetada ja arendada.

1.3.1.3. Kirikliku noorsootöö ülesanded

Nagu nimetatud, on üks olulisemaid ja samas ka üldisemaid piibellikke aluseid kiriklikule noorsootööle Jeesuse misjonikäsk (Mt 28:18–20), mille järgi on evangeeliumi kuulutamine kiriku algne ja esmane ülesanne ning mille alusel väljendub kerügmaatilise dimensiooni kiriku kõikide tegevusalade juures.²³ Seega on misjoneeriv ja kuulutusekeskne ülesanne ka noorsootööl ning ristitud noor-
liikmeid kutsutakse, kasvatatakse ja liidetakse selle abil ja kaudu Kristuse ihu
osadusse.²⁴ Teine ülesanne on ristimisega seotud õpetus ja kasvatus, mis
juhatavad koguduse jumalateenistuse ja armulaua juurde.²⁵ Varases kirikus oli
koguduse ristitud liikmete õpetamine seotud koguduse liturgilise ja sakramen-
taalse tegevusega ja ilma ühise osaduseta ei peetud elu mõeldavaks. Nüüdisajani
võib kogudust pidada nii kateheesi initsiaatoriks kui ka inspireerijaks ning seda
mõjutavad erinevad isikud, suhted ja olud. Kuna kõik vanuserühmad panustavad
koguduse ehitamisse ja elavdamisse, siis vajab kogudus pidevat õpetamist tervi-
kuna. Kiriklikus noorsootöös on kateheesil oluline ja määrav roll, sest see on
olnud ja on tihedalt seotud kiriku praktilise tegevusega, ning kitsamalt vaadates

¹⁹ Matti **Repo**. Ehtoollisen yhteys. – *Messusta yhteisöksi* 2012, 96–97.

²⁰ Bartholomäus 1987, 107.

²¹ *Mieltä messuun. Lapset ja perheet kirkossa*. Toim. Helena Lindfors. Helsinki: Lasten Keskus Oy, 2001, 71–74; Elina **Vaittinen**. Messuyhteisö kannattelee lapsiperheitä. – *Messusta yhteisöksi* 2012, 28–30; Bård Eirik Hallesby **Norheim**. Imitatio Christi: liminaalne noorte juhtimine ja kiriklik noortetöö Emmause näitel. – *Kristuse täisea mõõtu mõõda*. Pühendusteos Jaan Kiivitile 65. sünnipäevaks. Toim. Arne Hiob, Urmas Nõmmik, Arho Tuhkru. EELK UI toimetised XIII. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, 2005, 215–216.

²² Salumaa 2008d, 188.

²³ Bartholomäus 1987, 98–99.

²⁴ Christof **Bäumler**. Konzeption und Theorie kirchlicher Jugendarbeit. – *Kirchliche Jugendarbeit in Grundbegriffen. Stichworte zu einer ökumenischen Bilanz*. Hrsg. Martin Affolderbach, Hermann Steinkamp. 1. Auflage. Düsseldorf: Patmos Verlag; München: Chr. Kaiser Verlag, 1985, 236–237.

²⁵ Jolkkonen 2004b, 10–11; Juha **Nieminen**. *Nuorisossa tulevaisuus. Suomalaisen nuorisotyön historia*. Helsinki: Lasten Keskus, 1995, 10.

sisaldavad ka teised kiriku tööalad katehheetilisi jooni. Koguduse tervikliku osaduse kujundamise juures on seega oluline arvestada vastastikkust mõju erinevate töölõikude vahel.²⁶ Kuid kiriklikku noorsootööd on edendanud ka misjoni- ja diakooniaorganisatsioonid ning töö on arenenud ja võib tänaseni areneda sellisteski tingimustes, mis ei ole alati esmalt katehheetilised.²⁷ Neil puhkudel on kolmandana oluline ka diakooniline ülesanne, mille kaudu aidatakse kaasa laste ja noorte heaolu parandamisele, kuid antakse neile ka kiriklikku õpetust. Arvestades nüüd, et tööalal on nii teoloogiline, pedagoogiline kui ka sotsiaalne mõõde koos paljude võimalike meetoditega, ei saagi kasvatava ja teeniva töö ülesandeid alati üheselt määratleda, sest need võivad olla väga laiaulatuslikud, käsitledes lapsi ja noori terviklikult koguduse kontekstis.²⁸ Sellest tulenevalt peab kiriklik noorsootöö pidevalt oma identiteeti silmas pidama ja korrastama.²⁹ Tänapäeval kutsutakse üha enam üles ka koos tegutsedes koguduse osadust looma ja hoidma,³⁰ ning seda võib pidada kirikliku noorsootöö neljandaks ülesandeks. Kui laps võetakse ristimise kaudu koguduse liikmeks vastu, siis on tal õigus saada kristlikku kasvatust, osaleda koguduse elus, olla aktsepteeritud ja arvestatud. Et seda kõike võimaldada, räägitakse praegu ristimisõpetuse kõrval või asemel pigem ristimiskasvatusest,³¹ mille järgi kasvavad lapsed ja noored vastavalt oma arengule koguduse osadusse, edenedes ka isiklikus usus.³² Nõnda väärtustatakse kogudust varasemast rohkem õppimiskeskonnana ning noorsootööd peetakse tervikliku koguduse-elu loomulikuks osaks.³³ Osaduse kasvatamise ülesande juurde kuulus juba varasemalt mõte jagada koguduse keskel armuvahendeid võrdselt kõikidele.³⁴ See eeldab armulauaõpetuse andmist ja ristitud laste ja noorte armulaua admisiooni teema käsitlemist. Viimane ei ole seotud üksnes kitsalt noorsootöoga, vaid

²⁶ Bartholomäus 1987, 97–100. Eraldi teema on ristimata inimeste õpetamine, mida siin lähemalt ei käsitleta.

²⁷ Martin **Affolderbach**. Kirche und Gemeinde. – *Kirchliche Jugendarbeit in Grundbegriffen. Stichworte zu einer ökumenischen Bilanz*. Hrsg. Martin Affolderbach, Hermann Steinkamp. 1. Auflage. Düsseldorf: Patmos Verlag; München: Chr. Kaiser Verlag, 1985, 206–207.

²⁸ Pekka **Launonen**. Kasvatava ja palveleva kirkko – kristallinen lapsi- ja nuorisotyö historian murrosvaiheissa. – *Johdatus kristilliseen kasvatukseen*. Toim. Jouko Porkka. Helsinki: Lasten Keskus, 2008, 232–234.

²⁹ Bäuml, 1985, 236–237.

³⁰ Sari **Murtonen**. Lapsuuden hengellinen musiikki ja kristillisyyteen kasvamine nuorten aikuisten kokemuksissa. – *Uskonto lapsuuden kulttuureissa*. Toim. Martin Ubani, Saila Poulter, Arto Kallioniemi. Helsinki: Lasten Keskus, 2015, 279.

³¹ Raija **Ojell**. Varhaiskasvatus seurakunnassa. – *Tää olis keskellä. Lapsi seurakunnan varhaiskasvatuksessa*. Toim. Seija Saarinen. Helsinki: Lasten Keskus, Kirjapaja, 2013, 19–23.

³² Saara **Kinnunen**. Lapsen usko. Miten tukea lapsen hengellistä kasvua? Helsinki: Uusi Tie, 2011, 96–97.

³³ Kati **Niemelä**. Hyvä rippikoulu. Rippikoulun laatu ja vaikuttavuus. Kirkon Tutkimuskeskus, Sarja A nro 79. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, 2002, 10.

³⁴ Pentti **Tapio**. Mitä on ehtoollinen? Miksi se kuuluu myös lapsille? – *Lasten ehtoollinen. Opas seurakunnan työntekijöille* 1979, 9–11.

puudutab kogudust ja kirikut tervikuna ning aitab vältida vastuoludest tingitud koguduse osaduse lõhkumist.³⁵

Kuigi ajaloo vältel on laste ja noorte positsioon ühiskonnas ja kirikus olnud mitmesugune, nähakse uuemal ajal koguduse liikmeid võrdväärsena – jumala-teenistus ja armulaud on mõeldud ühtviisi kõikidele, õppimine ja kasvatamine on kõikide jaoks, sõbralik osadus kuulub kõikidele ning vanuserühmiti tehakse vaid seda, mida koos teha ei saa. Luterlik üldise preesterluse põhimõte hõlmab seega ka lapsi ja noori. Ometi on koguduse täieliku osaduse saavutamine suureks väljakutseks kogu kirikule. Ühelt poolt on seda võimalik leida Jumala lapse printsiipi järgides, kui kogudus ühise perena soodustab laste ja noorte vaimulikku kasvamist.³⁶ Teisalt jõutakse kirikus ja koguduses selleni holistliku kasvatuskäsituse alusel laste ja noorte harmoonilist kasvu mitmekülgset toetades ning elamuslikku ja aktiivset õppeprotsessi läbi viies.³⁷ Oma peamiste ülesannete kaudu on kiriklikul noorsootööl seega võimalus kaasa aidata koguduse osaduse loomisele ja säilitamisele ning integreerida ristitud lapsed ja noored koguduse avatud sõna- ja sakramendiosadusse.

1.3.2. Kiriklik noorsootöö ajaloos

1.3.2.1. Ristitud laste ja noorte olukord kirikus kuni XIX sajandini

Kiriku õpetuse ja teoloogia edastamine lastele ja noortele on toimunud ja toimub traditsiooni vahendamise mitmekihilises protsessis.³⁸ Varases kirikus mõjutas suhtumist lastesse ja noortesse Jeesuse avatud uus perspektiiv kaasata ja harida noorsugu koguduse keskel.³⁹ Teadaolevalt esimestel sajanditel lastele ja noortele organiseeritult usuõpetust ei antud, kuigi mainitakse ristimiseks valmistuvaid täiskasvanud katekumenaate. Kui laste ristimine alates II sajandi lõpust levima hakkas, jäi ristitute edaspidine kristlik õpetamise ja kasvatamise ülesanne esmalt perede kanda. Hiljem muutus katekumenaadi kord ja kasutusele võeti risti-vanemate praktika. Need pidid lastele vastavalt vanusele õpetama usutunnistust ja Meie Isa palvet ning valmistama nad ette usu tunnistamiseks ja armulauale minemiseks. Rohkemat kiriku poolt vajalikuks ei peetud, edasise õpetuse eest

³⁵ Antero **Rissanen**. Näkökohtia ehtoollisuudistuksen toteutuksesta seurakunnassa. – *Lasten ehtoollinen. Opas seurakunnan työntekijöille*, 1979, 32–36.

³⁶ Kinnunen 2011, 98, 144–147; Niemelä 2002, 17.

³⁷ Martin **Ubani**. Lapsen kokonaisvaltaisuus uskontokasvatuksessa. – *Kokonaisvaltainen kasvatus. Lapsi ja uskonto*. Toim. Martin Ubani, Arto Kallioniemi, Juha Luodeslampi. Helsinki: Lasten Keskus, 2010, 45–46. Holistlikku kasvatust toetab mh. ka ÜRO lapse õiguste konventsioon. *Ibid.* Vt ka Peter **Schreiner**. Holistlik haridus – nüüdisaegse eesmärk. – *Töid religioonipedagoogikast. I*. Toim. Pille Valk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2008, 35–38.

³⁸ Nils G. **Holm**. Teologiaa lasta varten. Uskonnonpsykologisia näkökohtia – *Lapsityön käsi-kirja*. Toim. Salla Ahlstrand, Leena Heinonen, Juha Luodeslampi, Leena Salmensaari. Helsinki: Kirjapaja, 2004, 30.

³⁹ Horn, Martens 2009, 347–348.

vastutas perekond koos ristivanematega. Kogudusse kuuluti ristimise läbi ning ristitud lapsed ja noored kasvasid sõna- ja sakramendiosaduses. Aegamööda ristimise ja admissiooni suhted muutusid ning ristitud lastele ja noortele esitatavad nõuded kasvasid. Armulaua õigeks mõistmiseks ja armulaual osalemiseks pidi keskajal oskama usutunnistust ja Meie Isa palvet, mis tavaliselt õpiti selgeks kodus. Kuid lisandus pihi nõue, mida käsitleti eraldi. Alates VIII sajandist oli lastel ja noortel võimalus õppida kloostri- või toomkoolides, hiljem rahvakoolides. Nagu kodus ringis, oli neiski üheks hariduse andmise eesmärgiks pihivagaduse edendamine ja ettevalmistus sakramendi vastuvõtmiseks usu põhi-aluseid koondavate pihiraamatute abiga.⁴⁰

Toon siin taas välja just Saksamaa ja Soome protestantlikes kirikutes, aga võrdluseks põgusalt ka mujal levinud noorsootöö praktikad, mis mõjutasid edaspidi oluliselt Eesti luterliku kiriku noorsootöö kujunemist. Saksamaal tõusis esile vajadus konfessionaalse usuõpetuse järele ja nii jagas Luther 1528. aastal ilmunud Suures Katekismuses vaimulikele ja pereisadele kätte ülesande ka lapsi ja noori vastavalt õpetada.⁴¹ Aasta hiljem kutsus ta taas üles kuulutama usu põhitõdesid kodus, samuti manitses vanemaid lapsi kooli panema.⁴² Vanemate kohustuseks jäi seega kiriku abiga laste õpetamine, neile koolihariduse andmine ja nende kaasamine jumalateenistuslikus elus, sh armulaua käimise õpetamine.⁴³ Katekismusest, mida kasutati õpetamiseks kodus ja kirikus, sai aga järjest kindlamatesse raamidesse nihkuvate rahvakoolide õppekava alus. Usutunnistuse, dekalooigi ja Meie Isa palve kõrval oli kooli tunniplaanis veel Piibli erinevate raamatute lugemine. Õpetus oli emakeelne ning riigipoolne nõue koolis käia esialgu veel puudus.⁴⁴ Selle kõrval levis Saksamaal alates XVI sajandist lastele ja noortele suunatud liturgilis-kateheetiline õpe (sks *Kinderlehre*), mis sisaldas pühapäeva pealelõunaseid jutlusi ja õpetust kirikus. Alates XVIII sajandi algusest tuntud PPK-d täitsid kahte eesmärki – ühelt poolt aitasid korrata ja süvendada koolis õpitut ning teiselt poolt õpetasid mõistlikult aega kasutama.⁴⁵ Kui XVI ja XVII sajandil kehtestati Euroopas järk-järgult üldine koolikohustus, anti konfessionaalset õpet ikka katekismuse baasil. Alles XVIII sajandi lõpus võttis koolisüsteem laste ja noorte religioonialase harimise ja teadmiste kontrollimise ülesande vanematelt ja vaimulikelt üle, lisades religioosse sisu kõrvale ka kodanikukohustuste täitmise nõudeid. Kuna kool ei olnud enam täielikult kiriku pärusmaa,

⁴⁰ Wolfgang **Bartholomäus**. Einführung in die Religionspädagogik. München: Kösel, 1983, 1–5, 8–18.

⁴¹ Luther 2014b, 228–229.

⁴² Luther 2014a, 209–210 jj. 4b).

⁴³ Luther 2014b, 293.

⁴⁴ Bartholomäus 1983, 14–16. 1528. aastal andis Melanchthon välja juhendi „Unterrichts der Visitatoren“, mis kehtestas nõuded köstritele katekismuse-koolide pidamiseks. 1559. aasta Württembergi esimeses koolikorras nimetati, et kogu õpetuse aluseks on katekismus. *Ibid.*, 15.

⁴⁵ Gottfried **Adam**. Kindergottesdienst. – *Gemeindepädagogisches Kompendium*. Hrsg. Gottfried Adam, Rainer Lachmann. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1987, 281–284.

siis töötati omamoodi kompensatsioonina välja kooli kontrollimine vaimuliku poolt, mida praktiseeriti rahvakoolides mõnel pool veel XX sajandil.⁴⁶

Soomes kujunes XVII sajandil välja kiriklik õpetus- ja kasvatussüsteem, mille ühe osana arenes rahvakooli kõrval eraldi pihikool (sm *rippikoulu*) esimest korda armulaule minevate laste ja noorte õpetamiseks ja kontrollimiseks. Kehtinud kirikuseaduse järgi pidi lastele õpetatama usuõpetust ja kirjaoskust, viimast tehti juba koolides.⁴⁷ Kasutati katekismust, mida seletasid vaimulikud ja vanemad, kirjaoskust õpetasid köstrid või ilmikutest õpetajad. Soomes välja kujunenud põhimõte, mille järgi köster õpetas andekamaid poisse ja need omakorda õpetasid kirjaoskust kodukülades, mõjutas hiljem oluliselt kirikliku noorsootöö ning PPK-de arengut. Pihikoolides antavat õpetust jälgis koguduse juhtiv vaimulik, kes kontrollis hoolikalt esimest korda pihile ja armulauale minejaid. Aja jooksul formeerus kord täpsemalt ja juba 1730. aastatel anti Soomes tänapäevasemas tähenduses leeriõpetust. Kuid samal ajal märgati nooremate laste eemalejäämist, eriti siis, kui kodu nende õpetamist ei toetanud. See tendents innustas lastega tegelemist koordineerima eriti pietistliku äratuse saanud ja pedagoogikast huvitatud vaimulikke, kelle jaoks oli oluline kirjaoskusest sõltuv vaimuliku elu edendamine ning laste ja noorte vaba aja mõistlik sisustamine. Selleks rajati koole, anti välja õpikuid ja vaimulikku kirjandust ning koguneti PPK-des. Kuna vaimulikud ja köstrid kõikjale ei jõudnud, olid õpetajad sageli ilmikud. Nõnda arenesid Soome PPK-d esmalt katehheetilise traditsiooni järgi.⁴⁸

Oluline on jälgida kirikliku noorsootöö teiselaadset arengut Suurbritannias ja Ameerika Ühendriikides, mis mõjutas tööala kujunemist kogu maailmas. 1780. aastate algul rajas Robert Raikes Suurbritannias sotsiaalsetel ja missioonarsetel kaalutlustel vaesemate perede lastele PPK (ingl *Sunday School*), mille õppekavas olid 6–12aastastele lastele mõeldud rühmatunnid ja jumalateenistused.⁴⁹ Kolmeaastase kogemuse põhjal tõi Raikes välja kooli positiivse mõju ühiskonnale. Tegevus sai üle maa populaarseks ja PPK-sid loodi juba nii palju, et 1785. aastal asutati Londonis Suurbritannia vastav ühendus, kuhu nelja aasta pärast kuulus ca 300 000 last. Nn inglise PPK oli industrialiseerumise ja urbaniseerimise poolt mõjutatud ning sel olid teoloogilised, diakoonilised, katehheetilised ja

⁴⁶ Bartholomäus 1983, 24–28; Erkki **Kansanaho**. *Kirkko ja lapset. Suomen Evankelisluterilainen Pyhäkouluyhdistys 1888–1988*. Helsinki: Lasten Keskus, 1988, 9.

⁴⁷ Niemelä 2002, 7–8. Varasemate seaduste järgi ei tohtinud sakramenti anda neile, kes ei osanud põhjendada armulauale minekut või ei osanud Meie Isa palvet, usutunnistust ja 10 käsku. Alla 8-aastastele lastele ei tohtinud armulauda anda, sest nad ei mõistnud armulaua tähendust. Armulauale pääsemise määramine oli kiriku jaoks sajandeid kestev probleem. Nii Nieminen 1995, 19–20. Eestis ja Soomes kehtis toona KS 1686. Ka hiljem olid Eesti ja Soome protestantlikes kirikutes kuni mõlema riigi iseseisvumiseni kasutusel sarnased Vene tsaaririigis kehtinud kirikuseadused ja agendad.

⁴⁸ Kansanaho 1988, 9–12; Nieminen 1995, 21. Alates XVIII sajandist jagati lapsed ja noored kolme ossa: leerikoolis käimata, seal käijad või käinud. Konfirmatsiooni peeti siirderiituseks. Nii Niemelä 2002, 7.

⁴⁹ Kansanaho 1988, 19. Metodismi pooldaja Robert Raikes (1736–1811) oli ajalehe Gloucester Journal omanik, toimetaja ja kirjastaja Inglismaal. *Ibid.* Vt ka Nel 2018, 178–179.

pedagoogilised ülesanded. Liikumine levis ka Ameerika Ühendriikidesse, kus 1791. aastal loodi esimene PPK-de ühendus. Koole tunti seal koguduse töövormina, mida juhiti tsentraalselt ja kus käisid kõik kogudusse kuuluvad lapsed ja noored, mitte ainult vaesemad.⁵⁰ Alates XIX sajandist mõjutas Angloameerika PPK otseselt nii Saksamaa kui Soome protestantlike kirikute noorsootöö arengut.

1.3.2.2. Kirikliku noorsootöö kujunemine Saksamaa ja Soome protestantlikes kirikutes XIX sajandil

XVIII sajandi lõpus kujunes nii Saksamaa kui ka Soome protestantlikes kirikutes välja iseseisev kiriklik töö laste ja noortega ning fikseeriti admissiooni õiguse andmisega lõppev konfirmatsiooni kord. Pihi- või leerikoolid, katehhees, jumalateenistused ning koolis edasijõudmist toetavad pühapäevased tunnid panid XIX sajandil aluse klassikalistena tuntud PPK-dele (sks *Sonntagsschule*) ja LJT-dele (sks *Kindergottesdienst*). Angloameerika PPK-d jäid seal aga esialgu võõraks, näiteks ei jäänud püsima inglise stiilis PPK töötavatele lastele, mis rajati vaestekooli baasil 1790. aastal Saksamaal Hamburgis. Kuna aga vajadus elementaarset kirjaoskust ja kristlikku õpetust anda püsis, siis organiseeriti 1825. aastal Hamburgis, hiljem ka Bremenis, Berliinis, Erlangenis jm diakoonilise ja sotsiaalse kallakuga laste õpperühmi. Kuna aga needki ei juurdunud, hakati rohkem mõtlema kooli liturgilise poole arendamise peale. 1838. aastal esitati Hamburgis idee lastekirikust (sks *Kinderkirche*), 1847. aastal kasutati samas nimetust LJT ning 1855. aastal jätkatigi laste organiseerimist juba selle nime all. Ameerika stiilis PPK-sid edendasid alates 1863. aastast nii vabakiriklikes ringides kui ka evangeelsetes maakirikutes Ameerika kaupmehed, kuid suuremat mõju ei saavutatud. Kui aga nendega liitus misjonär Johannes Dettloff Prochnow, hakkas ettevõtmine edenema, sest tema pakkus kirikliku noorsootöö jaoks välja uue nägemuse. Prochnow andis 1864. aastal välja lastelehe Die Sonntagsschule ja rajas 1865. aastal Stuttgardis esimese PPK, seejärel mujalgi. 1869. aastal organiseeris ta samas kirikupäeva „Sonntagsschule als Kindergottesdienst“, mille järel võtsid kogudused uue töövormi omaks. Uue lähenemise järgi nähti kirikut põlvkondade kohtumispaijana ning vaimulikku laste ja noorte juhina. PPK liitis aga kokku kiriku kaks seni eraldi seisnud funktsiooni – katehheetilise ja liturgilise. Kool ei kandnud enam elementaar-pedagoogilist, vaid selget religioosset misjonikeskset ideed, mille elluviimisel kaasati vaimulike kõrval ka ilmikuid. 1882. aastal kinnitas Bremeni PPK-de kongress *Kindergottesdienst*-liikumise põhimõtted ning sellega juhatati sisse uus õppe- ja kasvatussüsteem kirikus. Juba varem, 1867. aastal ilmus Emil Quandti poolt koostatud lastekiriku liturgiline kord, mis sisaldas laulu, liturgia osasid, PPK õpetaja ja vaimuliku poolt antavat õpetust. Kui seni puudus tava lapsi ja noori jumalateenistustlikus elus kaasata, siis nüüd oli see võimalik. XIX sajandi lõpus tunti PPK-d kui sisemisjoni evangelisatsioonitöö vormi eeskätt vaesemate hulgas ning LJT-d kui katekumenaadi teist astet koduõpetuse ja

⁵⁰ Adam 1987, 285–287; Nel 2018, 179–185.

konfirmatsiooni vahel. Viimast peeti õigeks noorte kasvatamise viisiks, kus nad kindlate kiriklike eesmärkide alusel seoti teadlikult koguduse osadusega.⁵¹ Sajandi jooksul pandi Saksamaal kateheetilise ja liturgilise poole liitmisega alus uuele kiiresti arenevale valdkonnale, mida hakati edaspidi organisatsioonilise kirikliku noorsootööna arendama ning mis püsib iseseisva töövormina kiriku struktuuris tänapäevani.

Soomes nõudis PPK-de töö arendamist esimest korda Turu vaimulike konvent 1807. aastal ja töövormi praktiseeriti Bell-Lancasteri meetodil lahus kodu- ja kooliõppes ning pihikoolidest.⁵² Tuntuimaks PPK-de rajajaks Soomes sai Nurmijärvi pastor Johan Fredrik Bergh, kes alustas laste ja noorte kristliku õpetamisega 1832. aastal, liites usuõpetusega hardus- ja lauluhetked. Tema õppekava oli mitmekülgne, tegevus oli korraldatud rühmatöö alusel ja koole kontrolliti süstemaatiliselt. Kõik see tagas ettevõtmise õnnestumise ja leviku ning Berghi koolipidamise vorm oli tulemuslik.⁵³ 1857. aastal arendas Kuopios Aron Gustaf Borg PPK liturgilist külge. Tema algatusel hakati alates 1873. aastast looma koguduste PPK-de liite, eesmärgiga edendada koolide tegevust, toetada õpetajaid ning valgustada vanemaid.⁵⁴ PPK-d pidid andma nii ristimisõpetust kui võimaldama hardushetki, ning koolide pidamiseks anti põhjalikke juhiseid. Misjoniülesande täitmise kõrval olid XIX sajandi lõpus kirikliku noorsootöö arendamisel esil ka sotsiaalsed motiivid, mis olid tingitud linnastumisest ja tööstuse arengust.⁵⁵ Saksamaalt pärinev LJT-de pidamise tava võeti Soome sisemisjoni ringides kasutusele ning vähehaaval muutus nn lastekirik Soomes populaarseks, andes tooni ka PPK-des. Arvatavasti esimene LJT peeti 1863. aastal Helsingis. 1888. aastal koostati Saksa eeskujude põhjal ka vastav kord, mis järgis peajumalateenistust, kuid oli lastepärasem ja lühem ning sisaldas pedagoogilistel eesmärkidel ka armulauaalurgia osasid, kuigi armulauda ei jagatud. LJT-d peeti PPK kõrgemaks astmeks ja eelastmeks koguduse jumalateenistusel osalemisele. XIX ja XX sajandi vahetusel oli see töövorm juba kõikjal Soomes levinud ja tuntud.⁵⁶

XIX sajandi lõpus hoogustus ülemaailmne suundumus luua erialaseid ühendusi ning seda järgiti ka kiriklikus noorsootöös. Ilmnes, et just erinevad kristlikud

⁵¹ Adam 1987, 282–289. Dettloff Prochnow (1814–1888): saksa evangeelne vaimulik ja misjonär. Emil Quandt (1835–1911) saksa vaimulik, superintendent, praktiline teoloog. *Ibid.*

⁵² Kansanaho 1988, 12–13. Tegemist oli Euroopas levinud suurte hulkade üheaegse õpetamise meetodiga. Näiteks õppis 1811. aastal kveeker Joseph Lancasteri vaestekoolides ca 30 000 last. *Ibid.*

⁵³ *Ibid.*, 14–21. Johan Fredrik Bergh (1795–1866) tundis hästi vastavaid arenguid maailmas ja jagas infot oma ajalehes. Tema koolides tegutsesid vabatahtlikud õpetajad, kes valiti vaimulikult ärkanute ja pihikooli õpilaste seast ning keda koolitati regulaarselt. *Ibid.*

⁵⁴ Kansanaho 1988, 25–28. Aron Gustaf Borg (1810–1883) andis ajalehtedes ülevaateid lastetöö arengust maailmas ja juhendas õpetajate koolitamist. Tema ajal anti kogudustes välja PPK tunnistusi, mis olid pihikooli sisse saamise eelduseks. Tegi 1876. aastal kirikukogule ettepaneku asutada Soome Pühapäevakooliühendus, kuid esialgu ei leidnud see mõte toetust. *Ibid.*

⁵⁵ *Ibid.*, 31–34.

⁵⁶ *Ibid.*, 59–62. Sarnane areng toimus ka Eestis.

liikumised suutsid kirikut moodsas ühiskonnas fookuseeritult ja uusi võtteid kasutades esindada.⁵⁷ Üheks selliseks edukaks näiteks oli luterliku suunaga PPK-de liit Pyhäkouluyhdistys, mis loodi 1888. aastal. Organisatsiooni ülesandeks sai laste kristliku õpetamise edendamine Jumala sõna alusel, tegevus oli kiriku-seaduses fikseeritud ja ühendus oli majanduslikult iseseisev. Koostööd tehti välismaa vastavate organisatsioonidega ning alates 1880. aastast ka Põhjamaade PPK-de konverentside kaudu, kus Soome koostas kõikide Põhjamaade kirikute PPK-de õppeaasta materjalid. Samal ajal sõlmiti sidemeid Londoni, Peterburi ja Ingerimaaga, kus XIX sajandi lõpul tekkisid luterlikud PPK-d. Kirjavahetust peeti USA-ga ning oma ajalehes kajastati uudiseid maailmast. Aktiivsele välisuhtlusele vaatamata olid XIX sajandi lõpu ja XX sajandi alguse Soome PPK-d väga erineva taseme ja eesmärkidega. Mõnedes maakohtades asendasid need puuduvaid tavakoole ja pidid edendama nii üldist kirjaoskust kui ka harduselu. Seetõttu rõhutati 1895. aastal, et PPK ei lahenda laste kooliskäimise küsimust, kuna see oli vaid jumalateenistusliku iseloomuga osa ristimisõpetusest ja astmeks pihikooli. Seepärast oli kogudustel kohustus pidada PPK-sid tavakoolide kõrval, mitte aga nende ülesannetes.⁵⁸

1.3.2.3. Kirikliku noorsootöö peajooned Saksamaa ja Soome protestantlikes kirikutes XX sajandil ja XXI sajandi alguses

XIX sajandil tunti Euroopas mitmesuguseid religioonipedagoogilisi kontseptsioone, mis mõjutasid kirikliku noorsootöö kujunemist üldise hariduselu korraldamise kõrval. Saksamaal laienes toonaste Erlangeni teoloogide eestvedamisel kiriklik-konfessionaalne õpetus, mille järgi pidi ristimise alusel antav usuõpetus juhatama inimese sügavamalt kiriku õpetuse juurde ja toetama kristlikku eluviisi.⁵⁹ XX sajandi alguses arutleti üldhariduskooli ja kiriklik-konfessionaalse õpetuse suhete üle laiemalt seoses pedagoogika arenemise ja koguduse osaduse ideede levimisega. Kui kooli kontseptsiooni juurde näis ilmalikustuvas maailmas üha enam kuuluvat usuõpetusest loobumine, siis kirikus peeti järjest enam oluliseks konfessionaalse usuõpetuse andmist.⁶⁰ Kasvas ka kiriklikku katehheetikat kritiseeriv religioonipedagoogiline uuendusliikumine ja järk-järgult eemalduti kiriklikust dogmaatilisest suundumusest – algul evangeelsetel, hiljem katoliiklikel

⁵⁷ Nieminen 1995, 28–29; 35–36; Kansanaho 1988, 40–41.

⁵⁸ *Ibid.*, 45–57.

⁵⁹ Wilhelm **Sturm**. Religionspädagogische Konzeptionen. – *Religionspädagogisches Kompendium*. Hrsg. Gottfried Adam, Rainer Lachmann. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1997, 38–41. Üks juhtfiguure oli toona seal Theodosius Andreas Harnack, kes tegutses Erlangeni ülikoolis aastatel 1853–1866. Nii Petti 2017. Vt ka Heinilä 2019, 101–102. Harnacki tegevus Eesti kontekstis on lähema vaatluse all edaspidi.

⁶⁰ Niemelä 2002, 7–8.

aladel.⁶¹ Muutunud tingimusi arvestades püüdis kirik oma liikmete õpetamist ja kasvatamist kindlustada seestpoolt. Juba XIX sajandil hakati rõhutama mõtet, et kirik peab kasvatama indiviidi isiklikku elavat usku ühises osaduses selleks, et inimene mõistaks kristliku usu ja armulaua tähendust.⁶² Alates 1919. aastast levis soovitus asendada PPK LJT-ga, et anda piisavaid impulsse pühapäeva pühitsemiseks ja juurutada kristlikku eluviisi. 1930. aastateks tõusiski LJT pidamine rohkem esile ning laste juhtimist koguduse ühisesse osadusse peeti järjest vajalikumaks.⁶³ Kuid juba varem, 1920. aastatel räägiti misjoneeriva ja osadust edendava iseloomuga ristimisõpetuse ning kirikliku katekumenaadi tähtsusest. LJT ja konfirmatsiooniõpetusega seotud usuõpetust nähti kiriku üldkatekumenaadi osana ja kirikut elukestva kasvatusülesande täitjana.⁶⁴ Hiljem, 1939. aastal rõhutati jätkuvalt koguduse rolli ja vastutuse tähtsust kirikliku noorsootöö edendamisel. LJT kuulus püha ja õppetunnina kirikliku õppetegevuse tervikusse, see oli vajalik misjoneerimiseks, ristimiseks ja ristitutele õige evangeelse elu õpetamiseks, ning oli üheks osaks kiriku peamisest teenimisülesandest.⁶⁵ Sarnaselt arutles ka vaimulik ja teoloog Dietrich Bonhoeffer, kelle järgi põhines kristlik noorsootöö kindlalt ristimisel ning kogu tööalal tuli arvestada tervikliku kirikukäsituse, koguduse Kristuse-kesksuse ja omavahelise osadusega Kristuses. Seepärast viitas ta juba 1933. aastal Berliinis peetud avalikus diskussioonis noorsootöö olemusele: „Meie küsimus ei ole: kes on noored ja milline on nende õigus?, vaid: mis on kogudus ja millises punktis noored sellega liituvad?“⁶⁶ Ristitud lapsed ja noored kuulusid koguduse osadusse tema arvates olemuslikult ja täisõiguslike liikmetena.⁶⁷ Saksamaa vastava tööala puhul tuleb arvestada

⁶¹ Arto **Kallioniemi**. Uskonnonpedagogiikka lapsityön taustalla. – *Lapsityön käsikirja*. Toim. Salla Ahlstrand, Leena Heinonen, Juha Luodeslampi, Leena Salmensaari. Helsinki: Kirjapaja, 2004, 49–50.

⁶² Sturm 1997, 39–40; Kennntner 1980, 53–54. Seejuures toetuti vaimuliku, teoloogi ja filosoofi Friedrich Schleiermachi ideedel. *Ibid*.

⁶³ Adam 1987, 289–290. Seejuures toetuti evangeelse praktilise teoloogi Friedrich Niebergalli mõtetele. Uuesti tõusis sama suundumus Saksamaal esile 1960. aastatel. *Ibid*. Samuti Kennntner 1980, 65–66.

⁶⁴ Sturm 1997, 46–48. Toona olid aluseks pedagoog Oskar Hammelsbecki ideed. *Ibid*.

⁶⁵ Adam 1987, 290.

⁶⁶ „Unsere Frage ist nicht: was ist die Jugend und was ist ihr Recht?, sondern was ist die Gemeinde, und welcher Ort kommt die Jugend in ihr zu?“ Dietrich **Bonhoeffer**. Berlin 1932–1933. – *Dietrich Bonhoeffer Werke*. Bd 12. Hrsg. Eberhard Bethge, Ernst Feil, Christian Gremmels, Wolfgang Huber, Hans Pfeifer, Albrecht Schönherr, Heinz Eduard Tödt, Ilse Tödt. Gütersloh: Chr. Kaiser/Gütersloher Verlagshaus, 1997, 508–510; Bäuml 1985, 228.

⁶⁷ Bonhoefferi vaateid kiriklikule noorsootööle ja tema tegevust selles valdkonnas analüüsib lähemalt Andrew Root. *Bonhoeffer as Youth Worker. A Theological Vision for Discipleship and Life Together*. Michigan: Baker Academic, 2014, https://books.google.no/books?id=LbyYBAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=life+together+bonhoeffer&hl=no&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=life%20together%20bonhoeffer&f=false (vaadatud 31.05.2022). Lähemalt vt Dietrich **Bonhoeffer**. *Sanctorum Communio. Eine dogmatische Untersuchung zur Soziologie der Kirche*. Hrsg. Joachim von Soosten. – *Dietrich Bonhoeffer Werke*. Bd 1. Hrsg. Eberhard Bethge, Ernst Feil, Christian Gremmels, Wolfgang Huber, Hans Pfeifer, Albrecht Schönherr, Heinz Eduard Tödt. Gütersloh: Chr. Kaiser/Gütersloher Verlagshaus, 2005.

1930. aastatel kasvanud natsionaalsotsialistliku noorsootöö mõjuga. Vastupanuks sellele reorganiseeris luterlik Tunnistuskirik oma noorsootöö 1935. aastal ning sama tegi roomakatoliku kirik Saksamaal aasta hiljem, kinnitades, et kiriklikku noorsootööd korraldatakse vaid hingehoidlikel alustel. Pärast II maailmasõda rõhutati, et kirikus on olulisel kohal mitte organiseeritud, vaid orgaaniline noorsootöö, mis tegeleb usu pärandi edastamisega. Alates 1945. aastast kinnitati Saksamaa sinoditel ja kirikupäevadel (KP) üksmeelselt, et kiriku liikmed peavad ühiskonnas elama vastutustundlike kristlastena ning et kiriklik noorsootöö on maailmale suunatud ja koguduse poolt eesmärgistatud tegevus. 1960.–1970. aastatel mõtestati tööala sisu uuesti ja selleks kasutati mh Bonhoefferi mõtteid kirikust kui kohalolevast, toetavast ja teenivast inimlikust osaduskonnast. Järjest enam pöörati tähelepanu koguduse terviklikule käsitlemisele, sh üldisele katekumenaadile, kogudusepedagoogikale ja ühisele õppimisele.⁶⁸ Tänapäevased suundumused näitavad, et kiriklik noorsootöö esineb erinevates vormides, on spetsialiseerunud ja mitmekülgsete osalemisvõimalustega. See arvestab vajaduste ja ootustega, on kaasav ja avatud.⁶⁹

Ka Soome luterlik kirik pidi XX sajandi alguses otsustama, kuidas ühiskonna uutele vajadustele vastata. Saksamaalt ja Rootsist mõjutusi saanud noor soome vaimulikkond ei toetanud enam kiriku jäika dogmaatilist traditsiooni ning otsis koguduste teenimiseks uusi võimalusi. Kiriku uuenemise üheks põhikanaliks sai sajandi esimesel kümnendil noorsootöö, mille kaudu elavdati kogudust ning kasvatati noori koguduses aktiivselt osalema. Samal ajal spetsialiseerus tööala ise – täpsustusid töötajate ülesanded ja töö arendamiseks kasutati teaduslike uurimuste tulemusi eriti religioonipsühholoogia alal. Nõnda pakuti tuge kirikule ja oldi väga edukad, sest järgmisi aastakümneid nimetatakse Soome kiriku noorsootöö kuldajaks. Kasvasid töös osalejate arvud, laienesid tegevusalad, ühiskondlikud ühendused muutusid kiriklikeks. Kogu valdkonda iseloomustas tugev tahe uueneda, akadeemilisus ja Helsingi-kesksus. Kirikus valitses selge üksmeel selles, et noorsootöö peab olema seotud koguduse eluga.⁷⁰ Lastetöö põhivormiks sai liturgiliste elementidega PPK, noortetöös oli selleks leerikool ning mõlemad kujunesid väga populaarseteks. Põhjusteks olid ühenduste ja koguduste tulemuslik tegevus, rahvakiriku ideaalide esilekerkimine ning koguduse teadlikkuse kasv kiriklikku noorsootööd arendades. Loodi liite, peeti kokkutulekuid, ilmusid kiriklikud ajalehed, mis kõik aitasid kaasa töös osalejate arvu kasvule.⁷¹ Koguduste tööd täiendasid erinevad liikumised ja ühendused, samuti toetas riik sajandi esimesel paaril kümnendil kõikide noorsooühenduste tegevust.⁷² PPK-st sai aga

⁶⁸ Affolderbach 1985, 207–211; Bäumlér 1985, 229.

⁶⁹ Näiteks Kirche und Jugend. Lebenslagen – Begegnungsfelder – Perspektiven. Eine Handreichung des Rates der EKD 2010, <https://www.ekd.de/Kirche-und-Jugend-Einleitung-456.htm> (vaadatud 23.11.2019); Spann, Brandt, Corsa 2005.

⁷⁰ Nieminen 1995, 36–46. Ka Eestis võib 1930. aastaid nimetada kirikliku noorsootöö kuldajaks.

⁷¹ Kansanaho 1988, 137, 76–79.

⁷² Nieminen 1995, 45–46, 98.

hästi toimiva koguduse tunnusmärk. Tähtis roll oli kogu töö koordineerimisel PPK-de ühendusel, mille juhtkond koosnes XX sajandi algul võimekatest ja motiveeritud töötajatest, kes pidasid aktiivselt sidet välismaaga, olid õppinud Saksamaal ning tõid sealt kaasa uusi ideid kasvatus- ja religioonipedagoogika alal ning vaatasid oma tööle kui misjoniülesande täitmisele.⁷³ Üldist aktiivsust näitab seegi, et kui 1907. aastal loodi Roomas The World's Sunday School Association, osalesid seal kõikide Põhjamaade kirikute esindajad.⁷⁴ Arengut toetas ka kiriklik haridussüsteem, mille rajamiseks saadi eeskju Taanist ja Rootsist. Kohalikud noorsootöö ühendused pidasid regulaarselt lokaalseid õppetunde, konverentse ja kokkutulekuid ning mõeldi ühise koolituskeskuse loomise peale. Selle asutamine kinnitatigi Luther-opisto nime all 1937. aastal.⁷⁵ Sõjajärgseil aastail otsiti Soomeski uusi võimalusi õpetada lastele ja noortele kristlikku eluviisi. 1947. aastal kinnitas PPK-de liidu Euroopa peasekretär James Kelly, et Soomes valitseb eeskujulik suhe koguduse ja lastetöö vahel ning et kirikul on seal eriline ülesanne – juhatada lapsed ja noored koos vanematega koguduse osadusse. Valitses arusaam, et kirikliku õpetus- ja kasvatustöö eesmärgiks on anda Jeesuse misjonikäsul põhinevat ristimisõpetust. Kodu, kool ja kirik moodustasid selles töös ühe terviku ning noorsootööl oli selles kindel osa. Taolise kompleksse katekumenaadi kujundamine muutus SELK kasvatustöö peategevuseks ja rahvusvaheliseltki hakati üha enam selle tähtsust rõhutama.⁷⁶ Soomes osati seda põhimõtet hinnata ja tegutseti strateegiliselt. Alates 1950. aastate lõpust loodi koguduste juurde noorsootöö juhendajate ametikohad, tänu millele suurenes laste- ja noorsootegevusest osavõtjate arv.⁷⁷ Rajati tööd koordineeriv keskus, peeti PPK-sid, perekirikuid ja laste päevaringe. Ka hiljem jätkati samadel põhimõtetel ning lapsi ja noori suunati ristimisõpetust andes koguduse osadusse. Kogu kiriklik noorsootöö seoti 1977. aastal koostatud kasvatustegevuse kava järgi selgelt kiriku strateegia, jumalateenistusliku elu ja koguduste eesmärkidega. Muuhulgas sisaldas üldkatekumenaadi kava admissiooni põhimõtte toetamist ja sai pärast admissiooni seadustamist ülesande jagada ka armulauaõpetust.⁷⁸ Tänapäeval tugendab tööala kogu kristlikku identiteeti, on avatud, lapsi ja noori kaasav ning neist lähtuv. Töö on laialt arenenud, spetsialiseerunud ja mitmekülgsete võimalustega ning põhineb ideel kogudusest kui terviklikust ristitute kogust. Koostatakse strateegiaid, kavasid ja analüüse töö paremaks korraldamiseks.⁷⁹

⁷³ Kansanaho 1988, 66–67, 72–73.

⁷⁴ *Ibid.*, 96–97. I rahvusvaheline PPK konverents peeti 1889. aastal Londonis ja samas loodi World Sunday School Convention, mis on üks vanemaid kirikliku lastetöö katuseorganisatioone. *Ibid.*

⁷⁵ *Ibid.*, 83–87, 116–128.

⁷⁶ *Ibid.*, 196–221.

⁷⁷ Markku **Heikkilä**; Simo **Heininen**. *Uusi Suomen kirkkohistoria*. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura, 2017, 188.

⁷⁸ Kansanaho 1988, 227–229, 256.

⁷⁹ Vt SELK noorsootöö strateegiad, <https://evl.fi/plus/hallinto-ja-talous/strategiat/kehittamisasiakirjat> (vaadatud 27.10.2021). Näiteks *Nuoret seurakuntalaisina*. Suomen evankelis-

1.3.3. Kokkuvõte

Ristitud laste ja noorte armulaua admissiooni kirikliku noorsootöö kontekst näitab, et tööala arendati iseseisvalt ja pühakirjapäraselt või seda arendatakse koostöös kiriku teiste töövormidega nii, et see toetaks ristitud laste ja noorte vaimulikku kasvu koguduses ning kindlustaks koguduse kasvu. Kui varasemalt keskenduti ristitud laste ja noorte puhul pigem Jumala sõna jagamisele ja koguduses kehtis kõikide liikmete vahel sõnaosadus, siis uuemal ajal on selle kõrval sihiks saanud ka armulauaosaduse loomine ja rakendamine. Noorsootöö aitab luua või tugevdada ühtset ja kõikidele võrdväärselt avatud osaduskonda kirikus ning sel on kiriku terviklikus kuulutustöös oma kindel koht ja ülesanded. Tööala kaudu ja abil on võimalik toetada kõikide ristitute avatud sõna- ja sakramendi-osaduse loomist või hoidmist ning admissiooni praktiseerimist. Aja jooksul on kirikud noorsootööd arendanud üha teadlikumalt ning küsima on hakatud ka ristimis- ja armulauakoguduse ühendamise järele. XIX sajandil Saksamaa ja Soome protestantlikes kirikutes kasutatud võtted noorsootöö teoloogilise, pedagoogilise ja sotsiaalse mõõtme sidumiseks lähtusid püüdest ühendada kogudus jumalateenistuslikus elus ning hoida selle toimimine jätkusuutlikuna. Tõsi, õpetuse osa admissiooni eeltingimusena paisus seejuures ebaproportsionaalselt suureks. Kuid nõnda sündisid klassikalistena tuntud kogudusetöö vormid PPK-d ja LJT-d, mis levisid kiiresti ja mille edu tagasid selge religioosne iseloom ning katehheetilise ja liturgilise joone sidumine. Olulist rolli mängis nende kõrval nn inglise PPK, kus kiriku õpetus- ja kasvatustegevuses ühendati pedagoogiline ja diakooniline suund. XIX sajandi lõpuks oli Euroopa protestantlikes kirikutes välja kujunenud erinevate vormidega kiriklik noorsootöö. Algselt vaid pihioõpetuse ja vagaduse seisukohast oluline töö koguduse ristitud noorliikmetega omandas kindla tähenduse kiriku liikmesuse, osaduse ja admissiooni vaatenurgast. Tööala arendas nii laste kui noorte isiklikku usku, kuid aitas kasvatada ka koguduse osadust. See koondas liikmeskonda, tõstis esile ilmikutest töötajate, sh naiste rolli ja laiendas vaimulike ülesandeid. Selle positiivne mõju kirikus ja ühiskonnas tõi kaasa kiriklike tegevuste mitmekesistumise, koolitustegevuse ja kirikutevaheliste suhete edendamise. Töö teadlik organisatsiooniline arendamine oli edukas. XIX sajandil Saksamaa ja Soome protestantlikes kirikutes välja kujunenud noorsootöö mõjutas kirikute endi struktuuri, tõstes esile noore koguduse, kuid ka vastastikust ja üleilmset koostööd, mh ka Eestiga. XX sajandi alguses täideti neis kirikuis ristimisel põhinevat kasvatusülesannet ning suund võeti tervikliku kogudusekäsituse ja üldise katekumenaadi loomise poole. Praegu

luterilainen kirkko, Ari Tähkäpää, ja Suomen ev.lut. kirkko. Helsinki: Suomen ev.lut. kirkko, 2013; *Kirkon kasvatus ja nuorisotyö. Lapsi on Osallinen*: Kirkon Varhaiskasvatuksen Kehittämisen Asiakirja. Helsinki: Kirkon kasvatus ja nuorisotyö, Kirkkohallitus, 2008; *Lapset seurakuntalaisina*. Suomen evankelis-luterilainen kirkko, Ann-Mari Holländer, ja Suomen ev.lut. kirkko. Helsinki: Suomen ev.lut. kirkko, 2013; Osallistuva luterilaisuus. Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 2012–2015: Tutkimus kirkosta ja suomalaisista. Toim. Kimmo Ketola, Maarit Hytönen, Veli-Matti Salminen, Jussi Sohlberg, Leena Sorsa. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 125. Kuopio: Grano Oy, 2016, 143–145.

jätkatakse seal sel alusel loodud avatud sõna- ja sakramendiosaduse loomist või hoidmist, püüdes siduda kiriku ristitud noorliikmeid koguduses ja kogudusega mitmel moel, sh ka armulaua. Tegevus on spetsialiseerunud ja professionaalne, avatud ja kaasav. Oma iseloomult avatud ning lapsi, noori ja peresid kirikuga siduv kiriklik noorsootöö on järjest enam suunatud koguduse osaduse suurendamisele ning kiriku liikmesuse rolli mõtestamisele.

II RISTITUD LASTE JA NOORTE ARMULAUA ADMISSIOON EESTI LUTERLIKUS KIRIKUS 1917–2005 VAATEGA KIRIKLIKULE NOORSOOTÖÖLE

Käesoleva uurimuse teises peatükis ning ühtlasi töö põhiosas uurin ja analüüsin lähemalt admissiooni puudutavate arusaamade kujunemist Eesti luterlikus kirikus. Tõin eelnevalt välja admissiooni eklesioloogilise, kirikuloolise ning kirikliku noorsootöö konteksti. Samuti andsin ülevaate Eesti olusid paljuski mõjutanud Saksamaa ja Soome protestantlike kirikute admissioonidiskussioonist ning kirikutevahelisest teemakohasest koostööst. Siin vaatlen lähemalt aastatel 1917–2005 Eesti luterlikus kirikus läbi viidud admissiooni teemakäsitlust ja arusaamade kujunemist admissioonist. Selleks kasutan eelmises peatükis nimetatud olulisi kategooriaid – osadus, liikmesus, admissioon ning kiriklik noorsootöö. Kuna viimane on materjalimahukas, on see eraldi struktureeritud. Kogu perioodi arvestades on sisuliselt oluline ja vajalik teada admissiooniga seotud arusaamade kujunemise eel- ja järellugu, mille esitan samuti nimetatud põhimõtte järgi. Osaduse, liikmesuse, admissiooni või noorsootöö käsitlemist uurin kirikuseaduste, agendade, eri tasandil peetud diskussioonide või kirikliku tegevuse järgi ning analüüsin admissiooni mudelite või kordade vahetamisega seotut. Samuti toon välja kirikliku noorsootöö rolli osaduse, liikmesuse ja admissiooni seisukohast. Mitmel tasandil jälgitav tööala areng kirikus näitab, kas, kuidas ja kui laialdaselt ristitud lapsed ja noori kaasati ning milline osadus nende suhtes valitses. Uurimuse keskmes seisab küsimus admissiooniga seotud arusaamade kujunemisest ja esitamisest Eesti luterlikus kirikus avatud sõna- ja sakramendiosaduse idee valguses.

2.1. Eellugu. Ristitud laste ja noorte armulaua admissiooni kord ja mudel ning kiriklik noorsootöö XIX sajandil ja XX sajandi alguses

2.1.1. Osadus, liikmesus ja admissioon

2.1.1.1. Osadus ja liikmesus perioodi kirikuseadustes ja agendades

XIX sajandit iseloomustab üldisena tööstuspööre, majanduse, hariduse ja teaduse areng. Majanduslikult heal järjel riikides avati järjest arvukalt mitmete erialade kõrgkoole. Sajandi algul tihenesid Eesti kultuurisidemed Lääne-Euroopaga, eriti Saksamaaga. Oma regioonis oli mõjukas Tartu ülikool, kuid selle õppejõud ja teadlased olid tuntud laiemaltki.¹ Samal ajal kuulusid Eesti alad Vene tsaaririigi koosseisu ning Baltimaades tervikuna ja osades Venemaa luterlikes kirikutes

¹ Toomas **Karjahärm**, Väino **Sirk**. *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1997, 15.

kehtis toona suures osas Rootsi 1686. aasta kirikuseadus (KS 1686),² mida oli pärast luterlike Baltimaade liitmist Vene riigiga XVIII sajandi alguses muudetud vaid liikmete ja riigialamate samasust puudutavate sätete osas.³ See oluline luterlik seadus ühtlustas õiguslikult Tallinna, Eestimaa, Liivimaa, Saaremaa ja Riia kirikuolud koguduste tasandil⁴ ning selle alusel koostati ühtse liturgilise korra taganud agendad.⁵ Koguduse osadus ja kiriku liikmesus määratleti KS 1686 järgi ristimise ja konfirmatsiooni kaudu. Vanemad pidid oma vastsündinud lapsed viima kaheksa päeva jooksul soovitatavalt pidulikule ristimisele kirikusse või ristiti nad häda korral kodudes.⁶ Ristitud lapsed ja noored kuulusid kiriku üldisesse osadusse ja selle tähenduse üle lähemalt seaduses ei arutletud. Osa-saamine armulauasakramendist määrati konfirmatsiooniga teatud vanuses ja ettenähtud nõuete täitmise järel.

Alates XIX sajandi algusest pööras Vene tsaaririigi keskviim üha enam tähelepanu protestantlike konfessioonide valitsemise ühtlustamisele ja moderniseerimisele.⁷ 1828. aastal alanud uue luterliku kirikuseaduse ja agenda koostamine lõppes 1832. aastal, kui Nikolai I kinnitas Venemaa evangeelse luterliku kiriku seaduse (KS 1832) koos selle juurde kuuluva juhendi ja agendaga.⁸ Pärast seda kaotasid kehtivuse kõik varasemad kirikuseadused ning loodud Venemaa evangeelses luterlikku kirikusse kuulusid kõik Vene tsaaririigis asunud luterlikud territoriaalkirikud, sh Eesti aladel, ja üksikkogudused Peterburi üldkonsistooriumi

² Andres **Andresen**. *Luterlik territoriaalkirik Eestimaal 1710–1832. Riigivõimu mõju kirikuvalitsemisele, -institutsioonidele ja -õigusele*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2004, 159. EELKKA.1.1.2. Kirchen-Gesetz und Ordnung, So der Großmächtigste König und Herr, Herr Carl der Eilffte, Der Schweden, Gothen und Wenden König, ec. Im Jahr 1686 hat verfassung und im Jahr 1687 im Druck ausgehen und publiciren lassen. Mit denen dazu gehörigen Verordnungen. Auff HöchstErmeldten Ihrer Königl. Maj.t gnädigsten Befehl ins Teutsche übersetzt. Stockholm: J. G. Eberdt, 1687. [=KS 1686]

³ Andresen 2004, 122.

⁴ *Ibid.*, 85–86, 185.

⁵ *Ibid.*, 137–138. Enne 1832. aasta kirikuseadust ja agendat ilmunud agendasid ja liturgilisi juhendeid ma siinses uurimuses lähemalt ei vaatle. 1805. aasta liturgilise juhendi kohta vt. näiteks Petkūnas 2013, 57–73.

⁶ KS 1686, Cap III, § II, 23–24.

⁷ Andresen 2004, 65–66. Mh piirati seni vabalt tegutsenud vennastekoguduse liikumist, mis oli muutunud kirikute jaoks tülikaks ja konkureerivaks nähtuseks. Siiski oli selle mitmekülgne positiivne mõju ühiskonnas tuntud ning luterlik kirik võttis XIX sajandil kasutusele selle tõhusad töömeetodid. Vt Aira **Võsa**. Vennastekoguduse mõju eestlaste eneseteadvusele: kolm palvekirja aastatest 1845–1846. – *Ajalooline Ajakiri* 3–4/2012, 241–245, 262, <https://ojs.utlib.ee/index.php/EAA/article/view/768/747> (vaadatud 06.06.2022).

⁸ EELKKA.1.1.5. Gesetz für die Evangelisch-Lutherische Kirche in Russland. Instruction für die Geistlichkeit und die Behörden der Evangelisch-Lutherischen Kirche in Russland. Agenda für die Evangelisch-Lutherischen Gemeinden im Russischen Reiche [*sine loco sine anno*]. [=KS 1832; =Agenda 1832]; Andresen 159–162; Petkūnas 2013, 158–177. KS 1832 muudatusi tehti hiljem mitmel korral, vt Petkūnas 2013, 168.

alluvuses.⁹ Kirikuseadus muutis protestantliku kiriku positsiooni Baltimaades, kus luterlus jäi edaspidi üksnes üheks lubatud konfessiooniks valitseva vene õigeusu kõrval.¹⁰ Uus seadus tõlgiti eesti keelde ning avaldati 1850. aastal¹¹ ja 1899. aastal.¹² Agenda tõlgiti aga saksa keelest esimest korda nii põhja- kui lõuna-eesti keelde 1834. aastal.¹³

KS 1832 sätestas, et lapsed tuli sünnijärgselt 8 päeva kuni 6 nädala jooksul ristida konfessiooni järgi ning nende ristivanemad pidid omama armulaua admisiooni õigust, olles vähemalt 15 aastat vanad.¹⁴ Lapsed võeti ristimise kaudu kiriku liikmeks ja koguduse osadusse:

„Otsegu ristiinnimesse armoseädus Jummalaga nouab, et kui laps ilmale tulleb, tedda Jummalalapseks õnnistada, Jummalal hõlaks tedda palluda ja risti kogudusse armo andide tootusse osaliseks, ristimisse seädusse läbbi lasta sada; nenda ka peawad wannemad ehk need, kes last ristimisseks tallitawad, selle eest hoolt kandma, et laps ka warmalt risti innimesse nimme alla saab.“¹⁵

Ristimise juures oli esil pigem laste õnnistamise idee ning kiriku liikmeks saamist seal otseselt ei nimetatud. Kristuse ihu liikmeks saamist arvestati pühas altari-sakramendis osalemise järgi.¹⁶ Kuna ristitud lapsed ja noored enne leerikooli armulauale ei pääsenud, siis neil sellist liikmestaatust ei olnud. Pärast ristimist vastutasid laste kristliku kasvatuse eest luterlusele omaselt kodu ja kirik koos. Lapsed pidid oma usku kinnitama ja õpetust saama, kuni olid valmis täielikku liikmeõigust kandma.¹⁷ Alles konfirmatsiooni päeval said nad õiguse armulauale

⁹ Andresen 2004, 159–165; Petkūnas 2013, 169–177; Niilo **Pesonen**. *Valtiokirkosta vapaakirkoksi? Viron evankelis-luterilaisen kirkon järjestysmuodon kehitys 1919-1925*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 191. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, 2004, 26–28; Martin **Lipp**. Kodumaa kiriku ja hariduse lugu. Tõine raamat: Uuem aeg: Wene walitsuse algusest meie päiwini. Esimene anne: Esimesed sada aastat Wene kotka warju all. Eesti rahwa 75-aastase priiuse juubeli mälestuseks. Jurjew: Schnakenburgi trükk, 1898, 14–23.

¹⁰ Andresen 2004, 184–185; Petkūnas 2013, 168.

¹¹ Kirriko Seädusse Ramatust mis iseäranis Ewangeli Lutterusse koggodustele keige Wennerigis 1832 aastal on antud. Ma rahwa teadmisseks, saksa kelest ma-kelesse ümberpantud. Riia linna Jakobi kirrikko ma rahwa koggodusse õppetajalt O.A.v.Jannau. Tartu: H.Laakmanni kirjade ning kulloga trükkitud, 1850. [=KS 1832/Tõlge 1850]

¹² Weneriigi Ewangeliumi-Lutheruse Usu Kiriku Seadus. (Seaduste Kogu XI. ande I. jao raamatu §/§ raamatu 252-898). Wenekeelsest alguskirjast tõlkinud J.Lõo, õigusteaduse kandidaat. Jurjew: K.Sööti trükk ja kulu, 1899. [=KS 1832/Tõlge 1899] Seaduse muudatusi tehti mh ka aastal 1898. Nii Petkūnas 2013, 168.

¹³ Petkūnas 2013, 179; Andresen 2004, 162; Lipp 1898, 22. Hiljem tehti tõlkeid veel ja vaid keeleuuendusega arvestav agenda ilmus Tallinnas 1877. aastal ning selle lisa 1878. aastal. Vt Petkūnas 2013, 370–372.

¹⁴ KS 1832 § 20, 9 ja § 24, 10.

¹⁵ KS 1832/Tõlge 1850, § 21, 16–17.

¹⁶ Agenda 1832, 49.

¹⁷ KS 1832/Tõlge 1850, § 31, 20–21.

minna. Otseselt koguduse liikmeks vastuvõtmise vormelit KS 1832 ja agenda ette ei näinud.¹⁸ Tollal jälgiti hoolega ka konfessioonilist kuuluvust, sest evangeelse luterliku kiriku liikmeid tohtis õpetada ja armulauale võtta vaid oma usutunnistuse järgselt.¹⁹

1885. aastal ilmus Liivimaa provintsiaalsinodi poolt revideeritud agenda (Agenda 1885), mille eestikeelne tõlge ilmus 1889. aastal (Agenda 1885/Tõlge 1889).²⁰ See vaatles jumalateenistust kui sõna ja sakramendi jagamise tervikut, tõstes sõna kõrval esile seni tahaplaanile jäänud, harva või eriaegadel pühitsetud armulaua.²¹ Parandatud agenda oli teoloogiliselt läbimõeldum ning kiriku liikmesuse osas täpsem. Ristimist nähti kui päästmist patu, surma ja kuradi meelevaldalt alt ning Jumala riigi kodanike hulka arvamist.²² Ristivanematelt küsiti:

„... Kas tahate ka selle lapse (nende laste) wanematega ühtlasi selle eest kõigest jõuust hoolt kanda, et tema (nemad) ses usus kui Ewangeliumi Lutheruse kiriku liige saab (liikmed saavad) kasvatatud ja õpetatud, nõnda et tema (nemad) seda omal ajal ka awalikult koguduse ees wõiks (wõiksid) tunnistada ja hea usu wõitlemisesse otsani seisma jääda?“²³

Kuigi kiriku ja koguduse liikmeks saamist otseselt mainiti, oli see seotud ristimisega järgneva õpetuse, kasvatuse ja leeritamisega. Ristimise talituse palves kinnitati, et ristitu on saanud Jumala lapseks ja pärijaks ning Kristuse ihu liikmeks.²⁴ Konfirmatsiooni korra kõnes öeldi juba täpsemalt välja, et kuigi lapsed on ristimises saanud Jumala lapse õigusega kiriku liikmeteks, tuleb neid veel eraldi vastavalt vanusele ja läbitud leeriõppele koguduse liikmeks kinnitada:

„Teie näete siin oma ees neid lapsi, kes meie kaaspärijad Kristuses Jeesuses, ja kes juba oma lapsepõlwe hakatuses püha ristimise läbi on kui taimed istutatud Temasse, meie Issandasse Õnnistegijas ja tema püha kirikusse. Et nemad nüüd täisealiseks saanud, ewangeliumi tõe tundmisele on kasvatatud ja jumalakartusele juhutatud, siis soovivad nemad, et saaksid omas ristiinimese

¹⁸ KS 1832, Agenda 1832, 68–71.

¹⁹ KS 1832, 3. osa „Von der Confirmation“, § 31, 11–12.

²⁰ *Agende für die Evangelisch-Lutherischen Gemeinden im Russischen Reiche. Revidirt im Auftrage der Livländischen Provinzial-Synode des Jahres 1883. II. Dorpat: H.Laakmann's Buch- und Steindruckerei, 1886. [=Agenda 1885]* Siin märgitu puhul on tegemist II trükiga. Eestikeelne tõlge: *Agenda Ewangeliumi Lutheruse kogudustele Weneriigis. Läbi waadatud ja parandatud 1883. aasta Liivimaa sinodi käsu peale. Tartu: H.Laakmanni raamatu- ja kivi-trükikoda, 1889. [=Agenda 1885/Tõlge 1889]* Kokkuvõtlik ülevaade Petkūnas 2013, 698–701; revideerimise eelne diskussiooni käik *Ibid.*, ptk 6–9; agenda koos liturgilise käsiraamatuga *Ibid.*, 385–390; tõlked eesti keelde *Ibid.*, 397–398; erinevad käsiraamatud *Ibid.*, 389–390, 405–413.

²¹ Petkūnas 2013, 391.

²² Agenda 1885, 173–180.

²³ Agenda 1885/Tõlge 1889, 129, p. 9.

²⁴ *Ibid.*, 129–130, p. 11–12; Agenda 1885, 200.

seisuses kinnitatud, ja et neid täiemine ja kindlamine ühendatakse meie Issanda Jeesuse Kristusega ning Tema püha kirikuga Tema ihu ja were saakramendi osawõtmise läbi.“²⁵

Kiriku liikmesus fikseeriti seega lõplikult armulaua admissiooni kaudu. Pärast seda, kui leerilapsed tunnistasid usku, töötasid selles usus ja kiriku õpetuses püsimumist ning avaldasid kõigeks selleks oma vaba tahet, kuulutas vaimulik:

„Selle teie tunnistuse peale võtan mina Jumala nimel ja Ewangeliumi-Lutheruse kiriku käsu järel teid vastu tema püha õhtusöömaaaja osawõtmisele, nõnda et teie sellega ühes ka osa saate pihitist ja pattude andeksandmisest, waderite õigusest ning kohusest ja kõigest, mis Jumal oma annetest ja õnnistustest oma kogudusele tema üleschitamiseks on kätte annud, teie ajalikuks ja igaweseks õnnistuseks.“²⁶

Sama tekst saksakeelses versioonis väljendab selgemalt mõtet, et konfirmatsiooni kaudu võeti noor vastu koguduse armulauaosadusse.²⁷ Seega arvestati kiriku liikmeks olemist kahel moel ristimise või konfirmatsiooni kaudu. Kuigi Liivimaa provintsiaalsinodi poolt täiendatud agendas väärtustati jumalateenistuse puhul nii sõna kui ka sakramenti, ei toetatud avatud sõna- ja sakramendiosaduse ideed. Seda kõikidele kiriku ristitud liikmetele laienevat algkoguduslikku ideed XIX sajandil ei praktiseeritud ning ristimis- ja armulauakogudus hoiti selgelt lahus.

1897. aastal välja antud veel kord korrigeeritud ja 1902. aastal eesti keelde tõlgitud agendas muudeti võrreldes Agendaga 1885 ristimise talituse sõnastust ning kiriku liikmeks olemist laste ristimise talituses enam ei mainitud:

„Kas tahate nüüd kristlikud waderid, et see laps selle püha usu peale Jumala Isa, Poja ja Püha Vaimu nime sisse ristitud saaks, ja kas tõutate ka selle lapse wanematega ühtlasi kõigest jõuust hoolt kanda, et tema saaks kaswatatud ja hoitud selles usus, nii kui Ewangeliumi=Lutheruse kogudus seda tunnistab, siis kostke: Jah!“²⁸

Rõhk oli asetatud laste kasvatamisele kiriku kindla õpetuse järgi. Leerilaste õnnistamise juures korralti nii nagu varemgi, et noored saavad koguduse täielikuks liikmeks konfirmatsiooniga ja armulauda vastu võttes:

²⁵ Agenda 1885/Tõlge 1889, 144, p. 4.

²⁶ *Ibid.*, 147–148, p.7–8.

²⁷ Agenda 1885, 203–204, p. 8. „Auf solch euer Bekenntniss nehme ich im Namen Gottes und im Auftrage der evangelisch-lutherischen Kirche euch an zur Abendmahlsgemeinschaft derselben, so das ihr damit zugleich Theil habet an der Beichte und Absolution, an den Rechten und Pflichten der Pathenschaft und an Allem, was Gott an Gaben und Segnungen Seiner Gemeinde vertraut hat zu ihrer Erbauung, zu eurem zeitlichen und ewigen Heile.“.

²⁸ Agenda ehk Käsiraamat Ewangeliumi-Lutheruse-usu kogudustele Wene riigis. I. ja II. jagu. Jurjew (Tartu): K.Mattiesen, 1902, 249, p. 10. [=Agenda 1897/Tõlge 1902]; Petkūnas 2013, 473–483.

„Siin näete neid lapsi oma ees. Nad on meie kaaspärijad Jeesuses Kristuses. Juba oma wäetimas lapsepõlwes on nad püha ristimise läbi meie Issandasse ja Õnnistegijas ja Tema püha ristikogudusse istutatud. Nüüd on nad üles kaswanud. Neid on ewangeliumi tõtt tundma õpetatud ja jumalakartusele juhutatud. Sellepärast soowiwad nad Ewangeliumi-Lutheruse usu koguduse täie õigusega liikmeks saada ja meie Issanda Jeesuse Kristuse ihu ja were pühast sakramendist osa saada, mis Ta neile on andnud, kes Tema sisse usuwad ja Tema õiged jüngrid tahawad olla.“²⁹

Konkreetselt rõhutati nüüd seda, et admissiooni õiguse koos koguduse täisõigusliku liikmestaatuse saamisega tagab konfirmatsioon. Täielik sõna- ja sakramendiosadus avanes noorte jaoks alles pärast seda, kui vaimulik ütles vastava vormeli:

„Ja selle teie tunnistuse ja tõutuse peale wõtan mina oma ameti poolest kui Ewangeliumi-Lutheruse kiriku kutsutud ja seatud sulane tema nimel teid tema täie õigusega liikmeks wastu, et teil, nii kui siinamaale Jumala sõnast, nõnda edaspidi ja täieline osa peab olema pühast õhtusöömaajast ja kõigist teistest armuannestest, õnnistustest ja õigustest, mis Issand oma kogudusele siis maa peal on annud, ja kinnitan teile: Kui teie usus otsani kindlaks jääte, siis saate ükskord ka osa igawese elu kadumata pärandusest ja ärarääkimata rõõmust! Aamen.“³⁰

2.1.1.2. Admissiooni kord ja mudel perioodi kirikuseadustes ja agendades

KS 1686 alusel ei võinud ristitud lapsed ja noored armulaua osaleda enne, kui neid oli aasta jooksul leerikoolis ette valmistatud ning nende teadmisi põhjalikult kontrollitud. Need tegevused kuulusid vaimulike kohustuste hulka sõna ja sakramendi jagamise kõrval ning olid nõutud üleriigiliselt kõikides kogudustes. Linnades pidid preestrid korraldama pühapäeviti ja pühade ajal katekismuseõpetust, maal koguneti tundi enne peajumalateenistuse algust.³¹ Õpetusmeetodina kasutati jutlust, millele järgnes teadmiste kontroll. Vaimulikud pidid ka hoolega edendama laste lugemisoskust, et need saaksid iseseisvalt Pühakirja kasutada.³² Katekismuse ja Pühakirja lõikude pähe õppimisest ei piisanud, vaid vaja oli seletada nende õiget tähendust ja leida neist troosti või manitsust.³³ Leeris käimine oli kohustuslik kõikidele ja nõude täitmist jälgiti nii kiriklikul kui kohaliku valitsuse tasanditel. Varem, Tallinnas 1786. aastal välja antud korra alusel lubati armulauale 14-aastased ja vanemad noored. Kuid 1816. aastal määrati konfirmatsiooni

²⁹ Agenda 1897/Tõlge 1902, 261, p. 4.

³⁰ *Ibid.*, 264–265, p. 8.

³¹ KS 1686, II, § IX, 17–18.

³² KS 1686, II, § X, 19.

³³ *Ibid.*, 19–20.

eaks 17. eluaasta, mis pidi paremini vastama talunoorte küpsusele ja vajadustele.³⁴ Vaimulikud pidid pühast õhtusöömaajast osavõtjaid suure hoolega harima, nii et armulaua tähendus või väärkasutuse tagajärjed oleksid kõikidele hästi teada. Kolm kuni neli korda aastas toimuvaks admissiooniks ja sakramendi vastuvõtmiseks tuli end ette valmistada³⁵ ning enne armulauale minemist pidi kindlasti pihil käima.³⁶ Lisaks oli kohustuslik vastata vaimuliku poolt esitatud teoloogilistele ja isiklikku elu puudutavatele küsimustele.³⁷ Lõpuks manitseti rahvast veel ka jumalateenistuse ajal kantslist, et armulauale tulijad oleksid väärivad kommunikandid.³⁸ Armulauaõpetus oli vajalik usulise elu osa koguduse kõikide liikmete jaoks. Ka need, kes olid leeriõpetuse läbinud, pidid armulauale mineku eel iga kord uuesti põhitõed üle kordama ning vastama armulaua kohta käivatele sisulistele küsimustele. KS 1686 järgis admissiooni astmelist mudelit ja see oli kehtestatud vastava korrana. Selle alusel järgnes ristimisele eakohane õpetustsükkel koos teadmiste kontrollimisega, kohustuslik pihil käimine koos „katsumise“ ja manitsusega enne konfirmeerimist. Admissiooni kord nägi ette, et täielikku koguduse osadusse kinnitati ning armulauale pääses ainult konfirmeeritud koguduse liige.

XIX sajandi alguses jäi kirikuseaduse vahetudes seesama astmelise admissiooni mudel ja kord Eesti aladel kehtima – KS 1832 jättis admissiooni korra samaks võrreldes Rootsi seadusega. Ristitud laste ja noorte õpetamise ja kontrollimise tsükli ei muudetud ning see oli endiselt kohustuslik igas koguduses.³⁹ Leerikoolis antav õpetus põhines Lutheri Väikesel Katekismusel.⁴⁰ Kooli tuli minna mõlemast soost 15–18-aastastel noortel ja reeglit sai muuta vaid konsistoriumi loal.⁴¹ Erandkorras võis konsistorium otsustada noorema kui 15-aastase konfirmeerimise, kuid seejuures pidi hoolega jälgitama kiriku liikmesuse nõuete täitmist õpetuse, tegelikule elule vastavuse ja pühitsuse osas.⁴² Konfirmeeritute nimekirjadesse märgiti lisaks isikuandmetele ka hinnang noorte katekismuse ja Pühakirja tundmise ning lugemisoskuse kohta.⁴³ Pihl ja armulaua osas kehtis endiselt nõue, et enne talitusi pidi soovija vaimuliku juurest läbi minema ning oma isikuandmed registreerima, sest pihl või armulaual võis käia ainult oma

³⁴ Andresen 2004, 138.

³⁵ KS 1686, Cap XI, § I, 47–48.

³⁶ *Ibid.*, § II, 48.

³⁷ *Ibid.*, § III-IV, 48–49.

³⁸ *Ibid.*, § IX, 51.

³⁹ KS 1832, II A, § 13, 7.

⁴⁰ KS 1832, 3. osa Von der Confirmation, § 32, 12.

⁴¹ *Ibid.*, § 33, 12.

⁴² KS 1832, Instruction für die Geistlichkeit und die Behörden der Evangelisch-Lutherischen Kirche in Russland, § 45, 23.

⁴³ KS 1832, Verzeichniss der Confirmirten in der Gemeinde NN, 189–191.

kihelkonnas.⁴⁴ Evangeelse luterliku kiriku igal liikmel oli kohustus käia armulaual vähemalt kord aasta jooksul, kuigi seda soovitati teha sagedamini.⁴⁵

Koos seadusega välja antud juhendi järgi pidid koguduse liikmete religioosset ja moraalselt harimist ning kontrolli rakendama konsistooriumid.⁴⁶ Vaimulikud pidid jälgima, et noored jõuaksid õpetuse kaudu usu ja kiriku juurde.⁴⁷ Leerikooli õppekavad määrati konsistooriumide poolt, õppeaeg pidi olema vähemalt kuus nädalat.⁴⁸ Peale Väikese Katekismuse kasutati ka teisi kirikuvalitsuste poolt heaks kiidetud õpikuid⁴⁹ ning teadmiste kontrollimine ehk „katsumine“ toimus kindlaksmääratud ajal ja avalikult.⁵⁰ Agenda konfirmatsiooni korra järgi pidi vaimulik enne talituse algust kõnes nimetama konfirmeerimise eesmärgi, rõhutama avaliku tunnistuse tähtsust ja kinnitama kõiki usus. Pärast leeriküsimusi ja leerilaste õnnistamist töötas vaimulik noortele ristimise läbi Jumala riiki kutsumist ja Jumala sõna läbi uuesti äratamist ning ütles Püha Vaimu poolt alustatud töö ja konfirmandide isikliku suulise kinnituse peale nõnda:

„... võtan teid vastu meie Issanda Jeesuse Kristuse nimel ja Tema püha kiriku poolt Jumala, meie taevase Isa osadusse, Jeesuse Kristuse, Tema armsa Poja osadusse ja Püha Vaimu osadusse, millest te pühade osaduses läbi õige kristliku usu siin maa peal osa saate, samuti pühast evangeeliumist, absolutsioonist, pühadest sakramentidest, palvest ja kõigest, mida Jumala armu poolt usklikele töötatakse, kord ka igavesest pärandist ja kirjeldamatust igavese elu rõõmust.“⁵¹

Selgelt rõhutati noorte vastuvõtmist kolmainu Jumala pühade osaduskonda. Ristimisega võrreldes omandas nii liikmesuse kui admissiooni seisukohast väga suure kaalu just konfirmatsioon. Selle roll kasvas veelgi, kui Agenda 1885 pööras veelgi rohkem tähelepanu leeriõppijatele: neid kutsuti üles eestpalvesse võtma ning pidama neile igal nädalal laupäeva-pealelõunaseid katehheetilis-liturgilisi

⁴⁴ KS 1832, 4, § 39, 13 ja § 40, 13.

⁴⁵ *Ibid.*, § 48, 15.

⁴⁶ KS 1832, Instruction für die Geistlichkeit und die Behörden der Evangelisch-Lutherischen Kirche in Russland, § 14, 11.

⁴⁷ *Ibid.*, § 43, 22–23.

⁴⁸ *Ibid.*, § 48, 24–25. KS 1850, § 48, 28.

⁴⁹ *Ibid.*, § 44, 23.

⁵⁰ *Ibid.*, § 46, 24.

⁵¹ Agenda 1832, 69–70. „... So nehme ich euch an, in Namen unsers Herrn Jesu Christi und anstatt seiner heiligen Kirche, zur Gemeinschaft Gottes, unsers himmlischen Vaters, zur Gemeinschaft Jesu Christi, Seines lieben Sohnes, und zur Gemeinschaft des Heiligen Geistes, das ihr in der Gemeinde der Heiligen vermittelt des wahren Christenglaubens hier auf Erden Theil haben möget und am heiligen Evangelio, an der Absolution, an den heiligen Sacramenten, am Gebet, und an Allem, das durch Gottes Gnade den Gläubigen zugelassen wird und einst am unvergänglichen Erbe, und an der unaussprechlichen Freude des ewigen Lebens.“ *Ibid.*

jumalateenistusi, kuhu oodati osalema ka koguduseliikmeid ja leerilaste pere-liikmeid.⁵² Admissiooni ühe eelduse – teadmiste kontrollimise kohta öeldi:

„Nende awalikkude katekismuse seletuse katsete kõrvas, mis kirikus peetakse, saagu leerilapsed õpetaja poolt ükshaaval sagedaste katsutud, et ta kiriku-seaduse 167 (34) § täitmiseks teada saaks, kes nende hulgast võivad 1 Kor. 11, 28 järel sisse õnnistatud ka püha õhtusöömaajale vastu võetud saada.“⁵³

Kindel admissiooni eeldus oli endiselt piht: „Pihtimine peab kui tarwiline Pühale Armulauale ettevalmistamine selle eel käima.“⁵⁴

Agenda 1897/Tölge 1902 esitas jätkuvalt admissiooni astmelist mudelit. Armulauale pääseti konfirmatsiooni kaudu, sest ristimisel antud üldine Jumala lapse staatus seda ei võimaldanud. Leerilaste õnnistamise talituse korras olid kiriku liikmesus ja armulaua vastuvõtmine omavahel otseselt seotud. Konfirmeeritud inimestelt oodati edaspidi seda, et nad elaksid koguduse aktiivsete liikmetena ja usu tunnistajatena.⁵⁵

2.1.1.3. Diskussioonid kiriku seadusandlikes ja teoloogilistes juhtorganites ning trükisõnas

Küllap ulatus Euroopas aastatel 1849–1883 aset leidnud liturgiliste reformide⁵⁶ kaja ka Eestisse. Siinse luterliku territoriaalkiriku tegevust mõjutas XIX sajandil eeskätt Saksamaal viljeletav, kiriku praktikaga tihedalt seotud teoloogia.⁵⁷ Sealsed õpetuslikud suundumused olid hästi tuntud TÜ usuteaduskonnas ja siinses kirikus tervikuna ning teoloogilisi ja kirikukorralduslikke küsimusi arutasid nii provint-siaalsinodid koos ülikooli luterlike teoloogidega kui ka teadlased ja vaimulikud eraldi.⁵⁸ Provintsiaalsinodite protokolle saadeti ülikooli usuteaduskonda ning samuti osalesid teaduskonna liikmed sinodite koosolekutel. Koostöö kiriku ja üli-kooli vahel süvendas ühist teoloogilist ja kiriklikku mõtlemist ning kiriku ja usu-teaduskonna konfessionaalne ühendamine toimus suuresti dogmaatika professor

⁵² Agenda 1885, 194; Agenda 1885/Tölge 1889, 140–142.

⁵³ Agenda 1885/Tölge 1889, 142.

⁵⁴ *Ibid.*, 10, p. 287.

⁵⁵ Agenda 1897/Tölge 1902, 261.

⁵⁶ Petkūnas 2013, 695–698. Vt ka eespool.

⁵⁷ Heinrich **Wittram**. *Einblicke in die baltische Kirchengeschichte. Bewährungsproben in einer Ostseeregion. Dokumente aus Theologie und Kirche*. Hrsg. Stephan Bitter. Bd 9. Rheinbach: CMZ-Verlag, 2011, 125. XIX sajandi teoloogia arengust, sh Eestis vt ka Thomas-Andreas **Pöder**. *Usukultuur evangeelses luterlikus vaatevinklis. Teoloogilise mõtte uurimusi ja arendusi*. EELK UI toimetised XXVII. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, 2018, 250–310; Andreas **Pawlas**. Luterliku teoloogia uuendamisest Eestis. Alexander von Oettingeni 100. surma-aastapäevaks. – *Eesti teoloogilise mõtlemise ajaloost. Sissejuhatavaid märkusi ja apokrüüfe*. Koost. Riho Altnurme. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2006, 45–46.

⁵⁸ Vt näiteks EELKKA.1.1.51. Synodal-Protocoll, vom Jahre 1848, 1; EELKKA.1.1.59. Protokoll der im Jahre 1845 zu Walk abgehaltenen zwölften Provinzial-Synode, 5.

Friedrich Adolf Philippi juhtimisel.⁵⁹ Tolleaegses teoloogilises ja kiriklikus osadust ja admissiooni puudutavas diskussioonis osales mitmeid teadlasi ja vaimulikke, kelle seas oli üheks juhtfiguuriks Theodosius Andreas Harnack.⁶⁰

Alates 1849. aastast juhtis Harnack Liivimaa provintsiaalsinodi agenda uuendamise liturgilist komisjoni, mille tegevus mõjutas oluliselt hilisemaid arenguid Eesti luterlikus kirikus nii jumalateenistuse kui ka Jumala sõna ja armulaua-sakramendi mõistmise osas. Mh töötas ta aktiivselt kirikliku osaduse, ristimise, konfirmatsiooni ja armulaua küsimustega. Tema järgi oli koguduseelu kulminatsiooniks jumalateenistus, mis oli usu uuendamise ja Kristusesse kasvamise vahendiks ning mille kõrgpunktiks oli omakorda armulaud. Harnacki mõtteid toetas Arnold Friedrich Christiani, kes rõhutas jumalateenistuse kontekstis armulaua tähtsust Jumala sõna ees,⁶¹ kuid Harnacki töödel oli laiem mõju eklesiooloogia ja jumalateenistuse teoloogia kujundamisel.⁶² See nähtus ka Agenda 1885 puhul, mis formuleeris ja kujundas teoloogiliselt koguduse osadus- ja liikmeskonda, mille üle toona diskuteeriti. Juba varemgi esile tõusnud küsimusi nähtavast ja nähtamatust kirikust, kiriku liikmeks olemisest ja ristitute osaduskonnast arutati 1853. aasta Eestimaa provintsiaalsinodil⁶³ ning Liivimaal tegeleti samade teemadega agendat redigeerides.⁶⁴ 1868. aastal avaldas Harnack oma käsituse armulauast, mille juures esitas seisukohad mh ka Jumala armul põhineva koguduse osaduse ja liikmesuse kohta.⁶⁵ Tema järgi oli koguduse armulaual tekkiv osadus küll oluline, kuid sellest tähtsamaks pidas ta Jumala Vaimu tööd inimeses ning kiriku vastutust selle juures.⁶⁶ Ristitud lapsi ja noori luges Harnack Kristuse ihu liikmeteks, kes kuulusid usklise osaduskonda passiivsetena. Jumala sõna oli tema arvates usu tekkimise ja ristimiseni viiv alus küll, kuid koguduse osadus

⁵⁹ Wittram 2011, 125–128. Dogmaatik Friedrich Adolf Philippi (1809–1822) töötas Tartu ülikoolis aastatel 1840–1851. Priit **Rohtmet**s, Urmas **Petti**. *Suurmehi ajaloost*, <https://www.us.ut.ee/et/Teaduskonnast/378413> (vaadatud 28.07.2021) [*sine loco sine anno*]; EELKKA.1.1.59. Protokoll der im Jahre 1847 zu Walk abgehaltenen vierzehnten allgemeinen Synode des Livländischen Consistorial-Bezirks, 6.

⁶⁰ Theodosius Andreas Harnack (1816–1889): Tartu ülikooli praktilise ja süstemaatilise teoloogia õppejõud 1843–1853 ja 1866–1875. Petti 2017; Petkūnas 2013, 187–202.

⁶¹ Wittram 2011, 78–79. Arnold Friedrich Christiani (1807–1886): Tartu ülikoolis praktiline teoloog 1852–1865. Tarmo **Kulmar**, Urmas **Petti**, Alar **Laats**. *Eesti teoloogiateaduse ajaloost*, <https://www.us.ut.ee/et/teaduskonnast/teoloogia-ajalugu> (vaadatud 28.07.2021); EELKKA.1.1.59. Protokoll der sechszehnten Livl. Provinzial-Synode in Walk, 1849, 13; Petkūnas 2013, 190.

⁶² Petkūnas 2013, 277.

⁶³ EELKKA.1.1.51. Synodal-Protocoll vom Jahre 1853, 5–6.

⁶⁴ Petkūnas 2013, 203–208; 228–245.

⁶⁵ Theodosius **Harnack**. Die kirchliche Verwaltung des heiligen Abendmahls. – *Dorpater Zeitschrift für Theologie und Kirche*. Zehnter Bd. Jahrgang 1868. I Heft. Dorpat: W. Glärsers Verlag, 1868, <https://opacplus.bsb-muenchen.de/Vta2/bsb10786503/bsb:10673613?page=7> (vaadatud 02.03.2020); Petkūnas 2013, 274–277.

⁶⁶ Harnack 1868, 60–61.

konstitueeriti siiski armulaua.⁶⁷ Kuna ainult konfirmatsioon tagas armulaua jaoks vajaliku aktiivsuse ja teadlikkuse ning juhtis koguduse osadusse, siis ei olnudki lapsed võimelised armulaua osalema ega armulauaosadusse kuuluma.⁶⁸ Võrdluseks tõstis teine Tartu tuntud teoloog, dogmaatik Alexander Constantin von Oettingen esile just usu osaduslikku iseloomu. Jumala sõna läbi uss tekkivat osadust pidas ta kristlikuks koguduseusuks või kiriklikuks usuks, mis ühise ja jagatuna oli seotud ka isikliku usuga.⁶⁹ Kuigi sõna ja sakrament väljendasid täielikult Kristust, piisas Kristuse reaalseks ligioluks vaid sõnastki.⁷⁰ Diskuteerides toona admissiooni üle, seoti patutunnistus ja absolutsioon tihedalt konfirmatsiooniga, ning see kajastus ka agendas.⁷¹

1870. aastal tegi Harnack Liivimaa provintsiaalsinodile ettepaneku, et armulaua võiksid käia vaid „usklikud“. Tema järgi tekkis ühel juhul eraldi kogudus neist, kes olid lihtsalt ristitud ja konfirmeeritud ning teisel juhul neist, kes olid lisaks kiriku aktiivsed armulauale kogunevad liikmed. Provintsiaalsinodi jaoks oli taoline topeltkonfirmatsiooni kehtestamine ja rakendamine võimatu ning ettepanek lükati tagasi. Kuid Harnacki arvates jäi taoline eraldamine kiriku usaldusväärsuse põhiküsimuseks.⁷² Teema oli laiemalt esil saksa kiriklikes ringkondades ja Erlangeni teoloogide seas, kus tehti ettepanekuid uuendada konfirmatsiooni kavasid, mis erinesid juba selgelt Lutheri mõtteviisist ja kus konfirmatsiooni sooviti nagu ristimistki tõlgendada kiriku osadusse ja eraldi Kristuse tunnustajate hulka vastu võtmisena.⁷³ 1871. aastal puudutas Harnack agendat korregeerides lähemalt ristimise teemat ja soovis selle kiriklik-dogmaatilise aluse tugevdamist.⁷⁴ See õnnestuski, ning samuti kajastus tema mõte armulauaosadusest saksakeelses revideeritud agendas, nagu mainitud. Samal aastal käsitles Harnack lähemalt ristimise ja konfirmatsiooni seoseid, mille korregeerimist nõuti tegelikult juba varemgi. Nimelt tõi juba 1867. aastal ass Paul Eberhard Eestimaa sinodil välja ristimise tähtsuse konfirmatsiooni ees ning see mõte leidis positiivset vastukaja. Eberhard pööras toona tähelepanu ristimise sakramendis saadavale, mitte

⁶⁷ Harnack 1868, 76, 79.

⁶⁸ *Ibid.*, 122, 129.

⁶⁹ Alexander Constantin (1827–1905) Tü süstemaatilise teoloogia prof, toimetas aastatel 1859–1874 ajakirja „Dorpaters Zeitschrift für Theologie und Kirche“. Thomas-Andreas **Pöder**. *Solidarische Toleranz. Kreuzestheologie und Sozialethik bei Alexander von Oettingen*. Forschungen zur systematischen und ökumenischen Theologie, Bd 156. Göttingen; Bristol, CT, U.S.A.: Vandenhoeck und Ruprecht, 2016, 169–170; Pawlas 2006, 47–53; Urmas **Petti**. Tartu teoloogide algatatud kiriklik-teoloogilised perioodilised väljaanded XIX sajandil. – *Eesti teoloogilise mõtlemise ajaloost. Sissejuhatavaid märkusi ja apokrüüfe*. Koost. Riho Altnurme. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2006, 38–44; Rohtmets, Petti [*sine loco sine anno*].

⁷⁰ Pöder 2016, 85.

⁷¹ Petkūnas 2013, 278–289.

⁷² Wittram 2011, 83–84; Rohtmets 2012, 185.

⁷³ Heinilä 2019, 101–102, 210.

⁷⁴ Theodosius **Harnack**. Beiträge zur Revision und Vervollständigung unserer Agende. – *Dorpaters Zeitschrift für Theologie und Kirche*. Bd 13. Heft 1–4. Dorpat: W. Glärsers Verlag, 1871, 190–191, <http://dSPACE.ut.ee/handle/10062/3088> (vaadatud 03.03.2020).

konfirmatsiooni kaudu antavale Püha Vaimu annile ning sellele, et kiriku liikmeks saadakse ristimise, mitte konfirmatsiooni kaudu. Harnack jätkas sama teemaga ja soovitas nagu Eberhardki, et konfirmatsiooni korras käte pealepanemisega ei ole õige rõhutada sakramentaalsust, sest Püha Vaimu and saadakse ristimisel. Ta esitas konfirmatsiooni ja leerikooli uuesti mõtestamiseks kuus teesi, mille järgi määras ristiinimese teekonna trajektooriga ristimisest kuni armulauani.⁷⁵ Kuid kõigele vaatamata ei lahenenud üleskerkinud küsimused osaduse, liikmesuse ja admissiooni teemadel ning konfirmatsiooni käsitlemine oli selles osas võtmeks. Seetõttu kõneldigi provintsiaalsinoditel jätkuvalt kohustuslikust konfirmatsiooni.⁷⁶

1903. aastal pidas magister Hahn Liivimaa provintsiaalsinodil ettekande, kus küsis, kas kirikul on kohustus kõiki konfirmeerida ja missugused on konfirmeeritavate õigused. See äratas elavat huvi ning tekkis küsimus – mis on evangeelse kiriku liikmesuse tunnuseks juhul, kui konfirmatsiooni kord muutub?⁷⁷ Diskussioon kestis aastatel 1904–1910 nii Eesti- kui Liivimaa provintsiaalsinoditel ning lõppes konfirmatsiooni korra mõningase ümbertöötamisega. Küsimuse all oli nii tasakaalu leidmine üksikisiku südametunnistusevabaduse ja kiriku konfirmatsiooni-korralduse vahel kui ka varasemast tuttav probleem – kuidas lahendada ristimis- ja armulauakoguduste kõrvuti eksisteerimine ning olukord, kus kõik ristitud armulauast osa ei saanud.⁷⁸ Lõpuks nägi 1910. aastal Viljandis peetud Liivimaa provintsiaalsinodi otsus ja mitme komisjoni poolt koostatud konfirmatsiooni kord välja nii, et pihi osa lühendati, vaimulikus kõnes põhjendati ristimisele järgnenud õpetuse andmist kodus, koolis ja kirikus ning konfirmandide tunnistuste järel kinnitati noorte armulauaosadusse vastuvõtmine koos kiriku liikmete teiste õiguste ja kohustuste andmisega.⁷⁹

Admissiooni ja armulauaõpetuse üle arutati samuti pikemat aega. 1847. aastal pidas Eestimaa provintsiaalsinod vajalikuks vaimulikele rõhutada, et Jumala sõna kuulutamine on õndsakstegeva usu alus, mis on oluline nii koguduse keskel kui ka konfirmatsiooniõpetuse läbiviimise juures.⁸⁰ 1850. aastal tõusis Eestimaa provintsiaalsinodil üles otsene admissiooni puudutav küsimus – miks lubab kirik

⁷⁵ Petkūnas 2013, 299–303. Paul Eberhard (1819–1886): Kullamaa õp 1855–1886, kons ass 1867, 1878–1886 Läänemaa pr. BBLD, <https://bbld.de/GND1212078519> (vaadatud 20.08.2021).

⁷⁶ Näiteks EELKKA.1.1.53. Protokoll der Estländischen Provinzial-Synode vom Jahre 1872, 20–21.

⁷⁷ EELKKA.1.1.62. Protokoll der 69. Livländischen Provinzial-Synode, Riga: Druck von W. F. Häcker, 1903, § 41, 14–15. Kõneleja isiku kohta protokollis täpsemad andmed puuduvad. Tegemist võis olla Traugott Hahniga. Gotthilft Traugott Hahn (1875–1919): Tallinna Oleviste adjunkt 1899–1902, Tartu Ülikooli õp 1902–1919, TÜ ajaloolise usuteaduse eradotsent al 1920, praktilise usuteaduse prof al 1909. VE, https://eelk.ee/elulood/hahn_traugott.html (vaadatud 30.07.2022).

⁷⁸ Vt. EELKKA.1.1.62. Protokollid 1904–1911.

⁷⁹ EELKKA.1.1.62. Protokoll der 76. Livländischen Provinzial-Synode, Riga: Druck von W. F. Häcker, 1910, § 83, 25–27.

⁸⁰ EELKKA.1.1.51. Synodal-Protocoll, vom Jahre 1847, 7.

armulauale vaid konfirmeeritud inimesi ja mitte kõiki ristitud ning kuidas on see valik põhjendatud Pühakirjas? Sinodi juhtkonna vastuses öeldi, et konfirmatsiooniõpetus ja konfirmatsioon on otsesed armulauale pääsemise tingimused, see on kiriku ajaloos välja kujunenud traditsioon ning selline admissiooni kord tuleb armulauakäsitusest ja armulauaõpetusest. Põhjendati, et kui ristimine ja Jumala sõna kuuluvad kõikidele rahvastele, siis armulauale kutsub Issand ainult selleks kogutuid, ettevalmistatud ja õpetatud. Ristitud lapsed kuuluvad küll pühade hulka, kuid ei ole usus, aga armulauast osasaamise õigus on vaid usklikel jüngritel. Vajalik usk saadakse kuulutusest, mistõttu peavad lapsed Jumala sõnal põhineva jutluse ehk konfirmatsiooniõpetuse kaudu esmalt usklikuks saama. Kuna apostel Pauluse sõnul peavad armulaua osalejad ka Issanda surmast kuulutama, siis on vaja eelnevalt tunda usutunnistust, mida aga õpetatakse leerikoolis. 1Kr 11:28 alusel tuleb ennast enne armulauale minemist läbi katsuda ja seegi ülesanne seostub pihi ja konfirmatsiooniga. Kokkuvõtteks öeldi, et laste armulaua käimise tava on väärdõpetuse tagajärg ning et Eestimaa apostliku õpetusega kirikus, kus suudetakse objektiivset ja subjektiivset armu õigesti eristada, jagatakse armulauda vaid neile, kes kuulavad Sõna jutlust ja annavad sellest hea tunnistuse.⁸¹

Konfirmatsiooni kontekstis käsitlesid admissiooni ja armulaua küsimusi toona provintsiaalsinoditel mitmed vaimulikud: näiteks kõneles armulauast 1868. aastal Liivimaa provintsiaalsinodil Viljandi ja Kõpu õp Ferdinand Hörschmann,⁸² kiriklikust katekismuseõpetusest ja konfirmatsiooni korrast 1873. aastal hilisem Valga pr Karl Schilling,⁸³ armulauaõpetusest 1896. aastal Tartu Maarja õp Adalbert Willigerode.⁸⁴ Samuti harisid rahvast ristimise ja armulaua küsimustes õp Friedrich Ederberg, Matthias Eisen jt.⁸⁵ Rõuge õp Rudolf Kallas pidas oma 1891. aastal ilmunud pedagoogilises ja hingehoidlikus õpetuses armulauda koguduse kallihinnaliseks kingituseks:

⁸¹ EELKKA.1.1.51. Synodal-Protocoll vom Jahre 1850, 6–7.

⁸² EELKKA.1.1.60. Protokoll der 34-sten Livländischen Provinzial-Synode, 1868, § 43, 19–20. Ferdinand Dietrich Nicolai Hörschmann (1834–1902): Viljandi Pauluse ja Kõpu õp 1861–1875, Viljandi pr al 1873, TÜ praktilise teoloogia prof 1875–1900, kons ass 1884–1890, 1894–1898. BBLD, <https://bbld.de/GND101433549> (vaadatud 11.08.2021).

⁸³ EELKKA.1.1.60. Protokoll der 39-sten Livländischen Provinzial-Synode, 1873, § 45, 14–15. Karl Friedrich Rudolf Schilling (1845–1927): õp Lätis, Valga pr 1895–1917. BBLD, <https://bbld.de/GND1224883470> (vaadatud 11.08.2021).

⁸⁴ EELKKA.1.1.62. Protokoll der 62. Livländischen Provinzial-Synode, Riga: Druck von W. F. Häcker, 1896, 7–8. Adalbert Hugo Willigerode (1816–1893): Võru pr 1853–1867, Tartu Maarja õp 1857–1885, kons ass 1867–1872. BBLD, <https://bbld.de/0000000418687226> (vaadatud 11.08.2021).

⁸⁵ Saard 2000, 112. Ederberg võttis ette katekismusepärase teema seletamise ja rõhutas eriti ristimise tähtsust konfirmatsiooni ees. Friedrich Wilhelm **Ederberg**. Sõna ja sakrament. Öndsas Lutheruse katekismuse neljas ja viies peatükk. II trükk. Kuressaare: Kuressaare Nädalaleht, 1899, 79. Friedrich Wilhelm Ederberg (1859–1939): Saaremaa õp al 1885, Kambja õp 1902–1927, Võru pr 1920–1926, Valga pr 1926–1927. BBLD, <https://bbld.de/GND1216996210> (vaadatud 11.08.2021). Matthias Johann Eisen (1857–1934): Kroonlinna Nikolai õp 1888–1912, rahvaluuleteadlane. BBLD, <https://bbld.de/0000000061231380> (vaadatud 11.08.2021).

„... Mina aga palun Issandat: lase armust igawese elu päikest ka selle raamatu läbi oma kallil armulaua elupuu ... pealt paista, et igamees ... näeks läbi koguduse taewa poole särawat, mis see on, mis sa oh Issand meile oled armulaual walmistanud. Puhu nii kallist haisu oma rohuaia läbi ja wii teda nii kaugele, et sinu armukeste hulgad rõõmuga ruttawad sööma...”⁸⁶

ning lisas leerilastele kinnituseks:

„Ristimise päewast saadik on meil luba käes Jumala linnas kõige püha ristikogudusega elada. ... Noa walmistas 120 aastat omale laewa ja Saalomon ehitas 7 aastat templit, püha ristikogudus walmistas mind 17 aastat, enne kui mulle luba anti altari-saakramendi ligi astuda.”⁸⁷

Korduvalt astus üles Harnack, kellega peeti väitlusi ja kelle sõnul oli võitluse pidamine sõna, ristimise ja armulaua üle kogu reformatsiooni eesmärgiks.⁸⁸ Kuigi tema avaldused laste usu kohta võisid jätta mulje, et ta pooldas ristimist admisiooni piisava eeldusena, toetas Harnack siiski õpetuse andmist ja isegi armulauale pääsemise vanusepiiri tõstmist.⁸⁹ Ta kutsus üles ka armulauaosadust uuesti mõtestama, sest ei pidanud õigeks seda, et inimesed hoolimatult ja üksnes konfirmatsiooni pärast armulaual käivad – osad kohustusest, osad harjumusest.⁹⁰ Admissioon ei saanud tema arvates olla sõltuv üksnes kombekohasest leeris käimisest, vaid oli õigustatult piiratud ristimise, õpetuse andmise, pihi, absolutsiooni ja konfirmatsiooniga. Ainult sellistel kiriku liikmetel, kes soovisid koguduse osadusse vabal tahtel kuuluda ja nõutud tingimused täita, võis olla ligipääs armulauale.⁹¹ Ta õigustas ristimise ja armulaua vahele asetatud vaheetappe, sest ainult absolutsiooni kaudu pidid kommunikandid saama kinnituse Jumala lapseks olemise kohta. Konfirmatsioon pidi aga inimesed nii kirikusse vastuvõtmise akti kui ka nende endi tahteavalduse kaudu juhtima aktiivsesse kiriklikku ellu ja armulauakogudusse. Just armulaud oli Harnacki jaoks kiriku kui usklake osaduskonna sakrament, mille läbi Issand ise oma ihu liikmeid sõna kuulutamise ja ristimise kõrval ühendas.⁹²

⁸⁶ Rudolf Gottfried **Kallas**. *Meie Issanda Jeesuse Kristuse Armulaud. Seitse raamatut pühast altari-saakramendist ning Lepitaja ohwrisurmast*. Tartu: K. Mattiesen, 1891, 1. Rudolf Gottfried Kallas (1851–1913): Valga õp 1884–1889, Rõuge õp 1889–1901, Peterburi õp 1902–1913. Ühiskonnategelane, kirjanik, õpikute autor. Thomas-Andreas **Pöder**. Meenutades Eesti suurt õpetajat – 100 aastat Rudolf Kallase surmast. – *KJT*, 19.04.2013, <https://kjt.ee/2013/04/meenutades-eesti-suurt-opetajat-rudolf-kallast-100-aastat-surmast/> (vaadatud 11.08.2021).

⁸⁷ Kallas 1891, 1.

⁸⁸ Harnack 1868, 1.

⁸⁹ Kenntner 1980, 60–61.

⁹⁰ Harnack 1868, 10–11.

⁹¹ *Ibid.*, p. 6, 25–26. Pihi ja armulaua seostest XIX sajandi Eesti- ja Liivimaa aladel vt Petkūnas 2013, 278–289.

⁹² Harnack 1868, 129–130; Petkūnas 2013, 274–277.

2.1.2. Kiriklik noorsootöö

2.1.2.1. Ristitud laste ja noorte kiriklik organiseerimine XIX sajandil

Luterlikus vaimus kasvatati lapsi ja noori kodus või koolides reformatsiooni algusaegadest alates. Õppevahenditena kasutati katekismusi, palveraamatuid ja muid kasvatusalaseid teoseid. Näiteks oli üheks tuntud laste ja noorte armulaua-õpetuse andmise varasemaks aluseks XVII sajandil ilmunud Riia õpetlase Hermann Samsoni armulauaõpetuse õpik „Unterricht für die Jugend vom heil[igen] Abendmahl“.⁹³ XVIII sajandil lisandus sellist materjali, mis arvestas juba enam laste vanuse ja võimetega ning samuti pöörati tähelepanu trükiste soodsale hinnale, mis tegi need rahvale kergemini kättesaadavaks. XIX sajandi algusaastatel kogus oma teostega populaarsust Liivimaa superintendent Karl Gottlob Sonntag, kelle sulest ilmus kokku üheksa usuõpetuse raamatut ja katekismust. Neist üks ilmus 1816. aastal eesti keeles nime all „Katekismus kristlikkust õppusest“.⁹⁴

Üldise haridustegevuse kõrval levis XIX sajandi alguses Baltimaades – nagu mujalgi Euroopas – lastele suunatud hoolekandetöö, mida koordineeris luterliku kiriku sisemisjon. Sajandi keskpaigaks olid vastavad programmid välja kujunenud ning Eesti- ja Liivimaal rajati seltse ja ühinguid lastele, vaestele või pimedatele. Tallinnas asutati 1817. aastal reformatsiooni 300. aastapäevaks Dr. Martin Lutheri lastekodu, 1819. aastal rajati samas hädasolevate perekondade toetamiseks Eestimaa abiühing koos 1862. aastal loodud lasteaiaga, Narvas avati 1834. aastal pererühmade ja 1843. aastal Tallinnas vaesemate laste abi- ja kasvatusasutus. Õppe- ja kasvatusetegevus neis oli täielikult vaimulik – peeti palvusi ja jumalateenistusi, anti piibliõpet, valmistati ette konfirmatsiooniks, õpetati kirjaoskust. Seda kõike vaheldumisi mitmesuguste tööde tegemisega.⁹⁵ Laste ja noortega seonduvaid teemasid arutati kirikus laiemaltki, näiteks kaalus Eestimaa provintsiaalsinod 1849. aastal pühapäevase õppe ja lastehoiu küsimusi.⁹⁶ XIX sajandil toimunud laste ja noorte kiriklikule organiseerimisele heidavad valgust ka 1930. aastatel tehtud ülevaated. Seda on kirjeldatud järgmiselt:

„... Esimene „pühapäevakool“ on pärit aastast 1820, millist üritasid käsitöölised tsunfti kuuluvad tallinlased. Kool püüdis peale usulis-kõlbelise kasvatuse anda veel üldhariduslikku õpetust. Käsitöölised tulid pühapäeval kuueks tunniks kokku, kus kaks tundi loeti ning arutleti Pühakirja – ülejäänud aeg kulus siis muudeks õppetundideks. Tallinna eeskujul tekkisid sellised „koolid“

⁹³ Ulrike **Plath**. Baltisaksa laste- ja noorsookirjandusest kuni 1840. aastateni. – *Keel ja Kirjandus*, 8–9/2011, 700, <https://keeljakirjandus.eki.ee/698-715.pdf> (vaadatud 29.02.2020); Lipp 1898, 66–67.

⁹⁴ Plath 2011, 701–703. Karl Gottlob Sonntag (1765–1827): Riia toomkooli ja lütseumi rektor 1788–1792, Riia Jakobi õp 1791–1809, kons ass 1799–1803, Liivimaa kindralsuperintendent 1803–1827. BBLD, <https://bbld.de/0000000013545879> (vaadatud 11.08.2021).

⁹⁵ Wittram 2011, 167–173.

⁹⁶ EELKKA.1.1.51. Synodal-Protocoll vom Jahre 1849, 3–6.

ka teisis lähemais linnades. Esimene eestikeelne „p.p.kool“ rajati aastal 1885. Pühapäevakoole ei korraldatud mitte üksi linnades, vaid ka maal. ... Pühapäevakooli juhtideks on olnud tüüpiliste eesti nimedega inimesed. ... koole oli kõige rohkem Lääne, Harju ja osalt Pärnu maakondades. ...⁹⁷

Kuid veel varem mõjutas siinset luterliku noorsootöö edenemist vennastekoguduse tegevus. Juba XVII sajandil levis üle maa tänu vaimulike otsesidemetele Saksa-maaga pietistlik õpetus, mis aitas oluliselt kaasa rahvahariduse parandamisele. Sellele individualistlikku usuelu edendavale suunale järgnes koguduse osaduse, ilmikliikmetest töötajate, sh naiste rolli, rahvuslikkuse ja hariduse tähtsust rõhutav vennastekoguduse liikumine.⁹⁸ XVIII sajandil oli vennaste tegevus Tallinnas väga aktiivne – Kristuse ihu osadust taotlevad töömeetodid olid tõhusad ning hästi tuntud oli lastetöö.⁹⁹ Järelkasvu kindlustamiseks pandi viimasele erilist rõhku ja tegevus kujunes paikkonniti regulaarseks. Õpetajateks olid nii Herrnhuti vennad ise kui ka ärksamad mõlemast soost koguduseliikmed. Töötajatele peeti lastetöö konverentse, kus käsitleti meetodeid, valmistrükitud materjale ja esile tulnud küsimusi. Lapsi koguti aga tundidesse, neile korraldati ühiseid armastussöömaaegasid ning peeti eraldi mihklipäevast inglitepüha ja teisigi pühasid. Tegevused olid oodatud ja neist võeti innukalt osa. Siiski ei saanud tundides käia ilma vanemate nõusolekuta ning töötajad pidid arvestama talutööde rütmiga.¹⁰⁰ Rannu koolimajas 1758. aasta jaanipäeval peetud armastussöömaajal pakuti lastele leiba ja lahjat õlut, lauldi ja kuulati kõnet, hiljem lisandus ka liturgiline

⁹⁷ EELKKA. E.E.L.K. NK. Võru praostk LJT tegelaste II konv prot 01.–02.06.1935. Vt lähemalt Karl **Tiit**. Kiriklik noorsootöö Eestis I. Kirikliku noorsootöö areng Eestis iseseisva Noorsootöö Sekretariaadi loomiseni. TÜ usuteadusk magistratöö. Tartu: 1934, 17. Käsikiri TÜ raamatukogus. PPK-d oli XIX sajandil Eesti aladel vähe tuntud ja õpetajaid ei jätkunud. Võrdluseks räägib Soosaar 1876. aastal rajatud koolist Kuusalus. Nii Albert **Soosaar**. Kiriklise noorsooliikumise senine areng ja põhimõtted eriti silmas pidades Eesti olusid. TÜ auhinnatöö. Tartu, 1931, 81–82. Käsikiri TÜ raamatukogus. Albert Soosaar (1906–1995): Sisemisjoni Seltsi sekr 1935–1940, Hageri õp 1943–1967, Tallinna Jaani II pihtk õp 1967–1984, Tallinna pr. Konrad **Veem**. Eesti vaba rahvakirik. Dokumentatsioon ja leksikon. II trükk. Stockholm: Eesti Vaimulik Raamat, 1990, 451.

⁹⁸ Voldemar **Ilja**. Vennastekoguduse (herrnhutluse) ajalugu Eestimaal (Põhja-Eesti) 1730–1743. Tallinn: Logos, 1995, 40–41, 208. Võsa 2012, 257. Samuti Arthur **Võõbus**. Eesti kirikuloo peajooni. Tartu: 2011, 62–68. Käsikiri, https://kirikulugu.ee/wp-content/uploads/V%c3%b5%c3%b5bus_Eesti_kirikuloo_peajooni_A4.pdf (vaadatud 06.06.2022). Ka Jaanus **Plaat**. Kristlike usuliikumiste mõju eestlaste ja eestirootslaste rahvakunstile ja kultuurile. – *Mäetagused* 42, 2009, 23–24, <https://doi:10.7592/MT2009.42.plaat>. Pietistliku mõtte järgi tuli armulaual käimisse suhtuda äärmise tõsidusega ning lastele ei olnud see pigem üldse kohane – nii nagu eelnevalt näidatud. Vennastekoguduse liikumine lisas admissooni küsimuses aga teisi aspekte. Pietismi ja vennastekoguduse liikumise levikust Baltimaades vt Mati **Laur**, Tõnu **Tannberg**, Helmut **Piirimäe**. Eesti ajalugu. IV. Põhjasõjast pärisorjuse kaotamiseni. Toim. Mati Laur, peatoim. Sulev Vahre. Õpetatud Eesti Selts. Tartu: Ilmamaa, 2003, 225–229, 232–237, 259.

⁹⁹ Ilja 1995, 108–109.

¹⁰⁰ Voldemar **Ilja**. Vennastekoguduse (herrnhutluse) ajalugu Liivimaal (Lõuna-Eesti) 1750–1765. IV. Tallinn: Logos, 2005, 171–175, 241–247.

osa.¹⁰¹ Vennastekoguduse lastetööd on peetud luterliku kiriku hilisema PPK töö eelkäijaks.¹⁰²

Kuigi vennastekoguduses viljeletud süsteemset kristlikku noorsootööd tunti, ei seotud seda otseselt kirikliku tegevusega. Eesti aladel ei saanud luterlikus kirikus esmalt niivõrd populaarseks mitte PPK-d, kui just Saksamaal levinud ja XIX sajandil ka Venemaa evangeelses luterlikus kirikus kasutusele võetud vaimulike ja ilmikute koostööl põhinevad LJT-d. Pigem laste ja noorte kasvatus-asutustes toimunud PPK töö ei puudutanud alati otseselt kogudusi, samuti oli seal antav usuõpetus tihti seotud elementaarse kirjaoskuse andmisega. PPK-d olid enamasti sotsiaalse suunitlusega, mis tekitasid tõrke seisuste vahel, ning see võis olla põhjuseks, miks need kirikliku töövormina suurt huvi ei äratanud. Seevastu liturgilisem ja kirikus kõiki seisusi ühendav LJT saavutas kiiresti üldise lugupidamise. 1884. aastal loodi Peterburis vastav komitee, mis võttis üle PPK-de pärandi ja asus juhtima uut kiriklikku töövaldkonda. Alates 1885. aastast välja antud ülevenemaalise aastaaruande nimi muudeti hiljem vastavalt 1893. aastal ning endisest nimetusest PPK (sks *Sonntagsschule*) sai rühma-meetodil või vabalt peetud LJT (sks *Kindergottesdienst mit oder ohne Gruppensystem*).¹⁰³

Eesti aladele jõudis luterliku kiriku LJT-de pidamise tava Läti ja Peterburi kaudu. 1870. aastate esimesel poolel levis see esmalt Miitavis (Jelgava), Riias ja mujal, kus lapsi kirikutesse kutsuti. Peterburis rajas linnamisjonär Pöschel 1876. aastal küll esimese PPK, kuid suuremat mõju see ei saavutanud. Kui aga 1878. aasta alguses peeti samas esimene rühmaõppe meetodiga LJT, siis laienes töö kiiresti, mh tänu Peterburi soome koguduste toetusele.¹⁰⁴ Eestis oli juba varem LJT idee eestvedajaks Saksamaal ja Šveitsis kirikliku lastetööga tutvunud preili Marie von zur Mühlen, kes palus esmalt Tallinna Oleviste kiriku pastoril uue tööalaga alustada. See siiski ei õnnestunud ja lapsi õpetades jäädgi ikka tavapärase katekismuse seletuse juurde. Vanadest harjumuspärastest töövormidest hoiti kinni, uusi mõtteid ei võetud omaks või oldi lausa nende vastu nii Tallinnas kui ka mujal. Kuid daamide seltskond ei lasknud end pastorite vastumeelsusest häirida ning leidis LJT-de pidajad Tallinna teistest saksa kogudustest. Nõnda peeti 1878. aasta 1. advendil Tallinna Toomkirikus Eesti esimene LJT, Tallinna

¹⁰¹ Ilja 2005, 272–276.

¹⁰² *Ibid.*, 348. Ka Dagmar Siida. Hernhuutlased ja nende mõju rahvaharidusele Eestis 18. sajandil. Bakalaureusetöö. Tartu: 2016, http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/52820/Dagmar_Siida_2016.pdf (vaadatud 06.06.2022). Tänapäeval toetub vennastekoguduse tegevus luterliku kiriku õpetusele ning mh peetakse PPK-sid ja tehakse noortetööd. Eesti Evangeelse Vennastekoguduse põhikiri. Tallinn: 2005, p. 2–3, <https://www.vennastekogudus.ee/pohikiri/> (vaadatud 09.06.2022).

¹⁰³ Adolf Oskar Undritz. *Der Kindergottesdienst. Eine Jubiläumsschrift als Werbebüchlein für die heilige Sache dieser Reich Gottes Arbeit*. Reval: Kluge & Ströhm, 1904, 9, 55–56. Aruannetes avaldati artiklite ja ülevaadete kõrval põhjalik statistika koguduste LJT-de, nende asutamise ja läbiviimise kordade, juhendajate ja osalejate kohta. Soosaar 1931, 82–83.

¹⁰⁴ Undritz 1904, 6–7.

kõikide saksa koguduste tööd sisse juhatava ühise teenistusena.¹⁰⁵ Töö laienes kiiresti, oli hästi organiseeritud ja regulaarne, ning vabatahtlikke õpetajaid koolitati vaimulike juhendamisel kohapeal.¹⁰⁶ 1880. aastatel hoogustus tegevus pärast Lastejumalateenistuste Komitee loomist veelgi – levis kirjandus, trükiti kalendreid ning lapsi hakati kirikutesse koguma ka maakogudustes.¹⁰⁷

Suureks eeskujuks sai toona Tallinna Niguliste koguduse noorsootöö, kus õp Adolf Oskar Undritz juhatusel peeti LJT-sid uue liturgilise korra järgi, korraldati laste kooriproove ning kaasati teisi vaimulikke ja vabatahtlikke. Töö oli tulemuslik ning sellest võttis XIX sajandi lõpus osa juba 450 last. Paraku ei olnud Tallinna eesti kogudused sama edukad, sest seal kasutati vananenud liturgilis-kateheetilist õpet. 1882. aastal alustati uut alustel küll Tallinna Jaani kirikus, kuid osalema kutsuti vaid koolid, koguduse keskel ei kandnud ettevõtmine vilja ja samuti käisid samad lapsed paralleelselt ka Tallinna Kaarli kirikus. Aastatega langes osalejate arv ja vaimulike entusiasm ning sajandi lõpuks oli tegevus peaaegu soikunud. XX sajandi algul märgiti Tallinna Niguliste koguduses, et ei ole nende koguduse ülesanne eestikeelsetele lastele saksa keeles LJT-sid korraldada. Eesti lapsed pidid saama emakeelset hingehoidu oma kogudustes, sest muidu segasid nad saksa koguduste LJT-de tööd ja tunde, hõivasid rühmades kohad ega saanud lõpuks töö õnnistusest osagi.¹⁰⁸

Kuna kiriku ülesandeks oli lapsi ja noori ristimisest kuni konfirmatsioonini kindlal teel koguduse osadusse ja armulauale juhatada, siis nähti just LJT-d koguduse jumalateenistusliku elu ühe haruna, mida 1897. aasta agendas ka väljendati. Noortes loodeti positiivsete kogemuste toel kasvatada harjumust kirikus käia ja töös osalejaid peeti ustavamateks konfirmandideks ja tulevasteks koguduseliikmeteks.¹⁰⁹ Ristimisel põhinevat misjoneerival ja pedagoogilisel suunal tegutsemist peeti koguduse noorsootöö esmaseks ülesandeks ning nõnda avas kirik

¹⁰⁵ Undritz 1904, 9. EELKKA. E.E.L.K. NK. Tegevusaruanded 1935–1937. Tallinna Niguliste avaldus NK-le. Teistel andmetel toimus Eesti esimene LJT Tallinna Niguliste kirikus. Nii EELKKA. XVIII. Bericht ev. KiGo 1902–1903, 46.

¹⁰⁶ Undritz 1904, 7–13. Tallinnas töötati esmalt kuni aastani 1866 Toomkirikus, seejärel Oleviste ja Niguliste kirikutes. Kokku ca 28 aastat juhatas LJT-de tööd õp Undritz. Nii EELKKA. E.E.L.K. NK. Tegevusaruanded 1935–1937. Tallinna Niguliste avaldus NK-le. Adolf Oskar Undritz (1864–1933): Tallinna Niguliste II pihtk õp 1896–1932. Veem 1990, 460.

¹⁰⁷ EELKKA. E.E.L.K. NK. Võru praostk LJT-e tegelaste II konv prot 01.–02.06.1935. 1930. aastal kõneles pr Konstantin Thomson LJT-de ajaloost Eestis ja möönis, et andmete puudumise tõttu oli „sunnitud piirduma vaid oma isiklikkude kogemuste ja tähelepanekutega“. Tema järgi alustati Tallinnas LJT-dega superintendent Jürgensoni eestvedamisel Oleviste kirikus, õp Stackelbergi juhtimisel Toomkirikus ja Thomsoni juhtimisel Kaarli kirikus. Osalejate hulk kasvas kiiresti, puudu oli töötajatest. Tartus alustas tööga Maarja õp Willigerode, kes koolitas grupijuhte ja kaasas üliõpilasi. Nii EELKKA. E.E.L.K. NK. I ülemaalse LJT ja PPK tegelaste konv prot 24.–26.10.1930. Konstantin Thomson (1865–1938): Tallinna Kaarli adjunkt 1890–1892, Hageri õp 1892–1936, Lääne-Harju pr 1920–1935. Veem 1990, 457.

¹⁰⁸ Undritz 1904, 19–20, 27–29.

¹⁰⁹ *Ibid.*, 63–66, 77.

ristitud lastele ja noortele tee Jumala riiki, mida sisemiselt ja väliselt koostöös peredega ehitati.¹¹⁰ LJT-de edu tagasid mitmed asjaolud, neist olulisemad olid Kristuse-keskne kuulutus ja hea ettevalmistus suure hulga koolitatud vabatahtlikega. Viimastele korraldati regulaarseid piiblitunde, avatud arutelusid ja teeõhtuid koos juhendava vaimulikuga. Arendati laste vajadusi arvestava rühmatöö metoodikat ja edendati muusikatööd koos lastega. Välja anti nii lastele ja noortele kui ka töötegijatele mõeldud ajalehti, ajakirju ja brošüüre ning kasutusele võeti abilistele mõeldud raamatukogud. Töö korraldamiseks koostati aastaplaanid, loodi õppeainete süsteem ja kasutusel oli uus liturgiline materjal. LJT-de põhirõhk Pühakirja teksti edastamisel oli katehheesilt pööratud usaldusliku, õpetliku, ehitava ja hingehoidliku arutluse poole, nii et tegemist oli liturgilise kohtumisega, mitte enam katehheetilise PPK-ga.¹¹¹

Täpsed juhised nii LJT-de kui ka PPK-de pidamiseks andis esimest korda Agenda 1885. Teenistuse kord oli sarnane peajumalateenistusele, õpetaja või abilised seletasid katekismust ning pedagoogilistel eesmärkidel laulsid lapsed ka armulauaalurgia alguse osad kaasa arvatud *Sanctus* 'e, mille järel peeti lõpupalve koos Meie Isa palvega.¹¹² Agenda samas osas paiknes ka koolipüha ja katehhisatsiooni ehk katekismuse seletamise jumalateenistuse pidamise kord.¹¹³ Uuendatud Agenda 1897/Tõlge 1902 esitles igapäevase LJT-de pidamise korda kohe peajumalateenistuse järel. See oli põhjalikum ning selles mainiti mees- või naissoost abiliste ja rühmaõppe meetodi kasutamist ning sedagi, et vabatahtlikud valmistasid tunnid ette koos vaimulikuga. Võrreldes eelmise agendaga oli korras muudetud lõpuosa ning ära jäi armulauaalurgia matkimine.¹¹⁴ Seda korda kasutas Undritz LJT-de pidamisel Tallinna Niguliste kirikus, olles loobunud vana-moelisest katehhisatsioonist.

LJT-st kujunes XIX sajandil Venemaa evangeelsetes luterlikes territoriaal-kirikutes põhiline noorsootöö vorm. Kaasati ca 7–14-aastasi ristitud lapsi ja noori, nooremaid õpetati kodus ja vanemad jätkasid leerikoolis. Kui Saksamaal oli LJT tänu madalamale konfirmatsiooni vanusele sobivaks üleminekuastmeks leerikooli, siis Eesti aladel kõrgemat konfirmatsiooni vanust arvestades kahte etappi ühendada ei saanud. Tekkinud paariaastast vahet püüti täita pühapäevaste lastejutluste pidamisega, kuid palju muud tegevust eel-leeriealistele noortele ette ei nähtud.¹¹⁵ Nii LJT-de kui ka muu noorsootöö organiseerimisega oli seotud naiste ühiskondliku positsiooni või lastepühade korraldamise küsimus:

¹¹⁰ Undritz 1904, 43–48.

¹¹¹ *Ibid.*, 29–39. Vabatahtlikud olid valdavalt naised, kellele koguduse õpetusasjus sõna ei antud. Siiski peeti naiste panust noorsootöösse väärtuslikuks ja neid osales töös palju. *Ibid.*, 57.

¹¹² Agenda 1885, 330–332 C Kindergottesdienst (Sonntagsschule); *Ibid.*, 336 p.4 Schulfest; *Ibid.*, 342 C Katechisation. Ka Agenda 1885/Tõlge 1889, 226–228 C Laste jumalateenistus (Pühapäevakool). Sama praktika levis ka Soomes.

¹¹³ Agenda 1885, 336 p.4 Schulfest, 342 C Katechisation; Agenda 1885/Tõlge 1889, 231 p.4 Koolipüha, 236 G Katekismuse seletamise jumalateenistus.

¹¹⁴ Agenda 1897/Tõlge 1902, 159–173.

¹¹⁵ Undritz 1904, 26.

„... Mitmed lastejumalateenistuste tegelasist olid naised, neid ei lastud üldse kirikusse, toetuti põhimõttele – *mulier taceat in ecclesia* – naine vaikib kirikus. Aegade jooksul loobuti sest. ... 1860. a. pääle lastejumalateenistust korraldati mõningais kirikuis juba ühiseid koosviibimisi. Kirikumõisa pargis mängiti, söödi kooke ning saiakesi. Sellises peos on märgata ilmalikku suunda. Konsistoorium soovitas neid korraldada, varsti leiab – provintsi-sinod – et sellised üritused olevat ebakiriklikud. Kirikudki asuvad arvustaja seisundisse. Suurim taolisist lastepidudest korraldati Kabinas a. 1870. ... Muide märgitagu siin seda, et sellel lastepeol püütakse luua eluõigust ka naiste massilisele esinemisele. Selles peos on kiriklikku õige vähe. Kiriklik opositsioon suureneb.“¹¹⁶

Mainitud kiriklikke lastepühasid ehk -pidusid peeti mitmel pool nii vaimulike kui mõisnike eestvedamisel tavaliselt kevadel pärast kooliaasta lõppu. Kuigi need oodatud kindlamat sidet kiriku ja kooli vahel otseselt ei loonud, andsid need noortele ja kooliõpetajatele võimaluse kaasa aidata jumalateenistuste ettevalmistamisel ja rikastamisel, seda peamiselt laulu või pillimänguga. Samuti pakuti vabamates looduslikes oludes peetud kirikliku osa järel tihti nalja, näiteks naerutas Audrus 1882. aastal lapsi „imelik metsmees“. ¹¹⁷ Kuna lastepühade juurde kuulus ka ühine söömine, siis märkis 1887. aastal ajaleht Sakala, tänades Karksi pastorit koos prouaga, et kahjuks osalesid mõned peol „ainult söögi tuhinas“. ¹¹⁸ Kuid vaatamata väljakutsetele kujunes nii LJT-de kui lastepühade näol järjest enam välja eraldiseisev ja eesmärgistatud kiriklik tegevusliin koos spetsialiseerunud kaadriga ning Eesti- ja Liivimaa kogudustes organiseeriti lapsi ja noori üha laialdasemalt.

2.1.2.2. Kiriklik noorsootöö XX sajandi alguses

XX sajandi alguses tegutsesid Eesti aladel erinevad noorsoo-organisatsioonid, millede töö laienes jõudsamalt pärast I maailmasõda. Üks osa laste- ja noorteühendustest olid seotud kirikutega, osa loodud isamaalistel või kultuurilistel eesmärkidel. ¹¹⁹ Nendega kõrvuti formeerus kirikus üha selgemini eraldi tööalana kiriklik noorsootöö. Eestimaa provintsiaalsinoditel arutati endisest sagedamini laste ja noortega seotud tegevuste üle ning 1901. aastal kinnitati juhend LJT-de vabatahtlikele abilistele. ¹²⁰ Liivimaal tõsteti 1902. aasta aruandes enne tavapärase katekismuseõppe mainimist esile just LJT-d koos lastepühade, väljasõitude ja

¹¹⁶ EELKKA. E.E.L.K. NK. Võru praostk LJT tegelaste II konv prot 01.–02.06.1935. Kabina lastepeost vt Merje **Talvik**. Tartu Maarja pühapäevakooli asutamisest 75 aastat. – EK, nr 7, 18.02.2009, 5. Kabina pidu peetakse esimeseks suureks laste laulupeoks, <https://luunja.ee/laulupeo-ajalugu> (vaadatud 28.07.2021).

¹¹⁷ Soosaar 1931, 76–81.

¹¹⁸ Sakala, nr 29, 18.07.1887, 3. Eestimaalt.

¹¹⁹ Vilumaa 2009, 408.

¹²⁰ EELKKA.1.1.55. Protokoll der Estländischen Provinzial-Synode vom Jahre 1901, 38–40.

laulukooridega.¹²¹ Väiksemate laste õpetamine oli kodu ja eriti emade kohustuseks, samuti toetasid 7–10-aastaste laste koduõpet ka mõisaperede liikmed, virtinad, kooliõpetajad või koguduste juures töötavad diakonid.¹²² Väljakujunenud tegevusi lastele ja noortele oli erinevaid, kuid neist oli jätkuvalt populaarseim LJT töövorm ning näha oli tehtud töö head vilja. Kui 1903. aastal peeti üle Venemaa pea kõikides evangeelsetes kirikutes rühmaõppega LJT-de pidamise 25. aastapäeva, siis kutsuti kõiki, eriti aga linnakogudusi üles tööd jätkama, sest meetod sobis just seal, jätkus piisavalt lapsi ja juhendajaid. Selle kõrval jätkus kohalike tavade järgi liturgilis-katehheetilise õppe andmine 7–15-aastastele lastele ja noortele ning PPK-de töö.¹²³ Eesti aladel olid suuremad LJT-dest osavõtjate arvud 1902.–1903. aastal linnakogudustes – Tartu Jaanis 500, Tallinna Kaarlis 400, Võrus 300, Valgas 250 last ja noort. Maal vastavalt näiteks Väandras 300, Varblas 200, Suure-Jaanis 100 osalejat aasta jooksul. Konsistoriaalringkondade LJT-dest osavõtjate koguarv ulatus 1902.–1903. aastal Liivimaal kuni 8000 lapse ja nooreni, Eestimaal oli neid vähem.¹²⁴ Tallinna Niguliste koguduses oli näiteks 1903. aastal tööga hõivatud 500 last 32 rühmas, mida juhendasid 31 nais- ja 3 meessoost vabatahtlikku; lisaks töötas üks kurtummade laste rühm. Välja anti mitmesugust kirjandust – lauluraamatuid, lastelehti Für unsre Kinder ja Die kleine Missionsglocke ning juhendajate lehti Kindergottesdienst ja Sonntagsschulfreund.¹²⁵ 1903. aastal peeti mitmel pool LJT-de pidamise 25. aastapäeva. Tallinna Niguliste kirikus toimus tänapäeva 30. novembril, mil mõeldi tagasi 1878. aastal alustatud tööle. Peokõnedes mainiti, et lapsi uue töövormi kaudu Issanda ette tuues täidetakse tema kutset ning nenditi, et lapsed tulevad Jumala kotta vabatahtlikult, rõõmu ja armastusega Jumala sõna ja Vaimu vastu võtma. Lapsevanematel paluti lapsi ristimise armus hoida, sest LJT ei tahtnud vanematelt nende õigusi ja kohustusi üle võtta, vaid kirik, kool ja kodu pidid laste hea käekäigu eest üheskoos hoolitsema.¹²⁶

1904. aastaks kiriklikus noorsootöös osalejate arvud kas püsisid või kasvasid. Maakogudustele tehti üleskutse linnades kiiresti arenevat töövormi samamoodi kasutada, samuti esitleti aasta jooksul avaldatud olulisemaid trükiseid ja järgmise aasta õppekava.¹²⁷ Koduõppel olevad nooremad lapsed käisid korda järgides nn loetamisel, kus kontrolliti nende usulisi teadmisi. 1908. aastal käis näiteks Põhja-Liivimaa Eesti aladel nõnda koos 50,7% lapsi nende piirkondlikust koguarvust.¹²⁸

¹²¹ Mittheilungen des livländischen Generalsuperintendenten über das Kirchenwesen im Jahre 1902 für die Gemeinden. Livländische Evangelisch-Lutherische Consistorio. Jurjew (Dorpat): Druck von C. Mattiesen, 1903, 22.

¹²² *Ibid.*, 55.

¹²³ EELKKA. XVIII. Bericht ev. KiGo 1902–1903, 5–14.

¹²⁴ *Ibid.*, 42–51.

¹²⁵ Undritz 1904, 20–21, 26.

¹²⁶ *Ibid.*, 1–3.

¹²⁷ EELKKA. XIX. Bericht ev. KiGo 1903–1904. St. Petersburg: Schröder, 1904, 34–42.

¹²⁸ Mittheilungen des livländischen Generalsuperintendenten über das Kirchenwesen im Jahre 1908. Riga: Druck von W. F. Häcker, 1909, 61.

Nagu näha, leidus peresid, kus ristitud laste ja noorte religioosne kasvatus ning nende kaasamine koguduse töös oli aktiivne. Aga umbes pooled lastest jäid loetamisele mingil põhjusel viimata. Aastatel 1908–1909¹²⁹ ja 1910–1911 lisandus noorsootööd edendavaid kogudusi, osalejate arvud püsisid samal tasemel või isegi vähenesid veidi. Üheks põhjuseks oli töötajate nappus, sest nt Liivimaa pastorid olid hõivatud lisatööga palvemajades ja nad ei jõudnudki palju muud, Haapsalus lõppesid aga tegevused seda tööd teinud linnamisjonäri lahkumisega.¹³⁰ Veel 1935. aastal meenutati sajandi algusaastatel arenenud kiriklikku noorsootöö tegemist nõnda:

„... 1909 on lastejumalateenistustist osavõtjaid kokku 6800. Sõjaaegseil aastail ning iseseisvuse algpäevil on märgata teatavat nagu tagasitõmbumist kiriklikus lastetöös. Meie kirik on aru saanud sellise lastetöö tähtsusest. Töötatakse agaralt.“¹³¹

Liivimaa provintsiaalsinoditel ei esinenud LJT-de teema just sageli, pigem kõneleti konfirmatsiooni teoloogiast, kord ka kodulaste suvekoolide pidamisest.¹³² Seevastu Eestimaa provintsiaalsinodil oli lugu teine. Näiteks selgus seal 1909. aasta noorsootöö ülevaatest, et Tallinnas olid LJT-d väga hinnatud, kuid maapiirkondades olid need pigem uueks nähtuseks.¹³³ 1912. aastal oli seal kõne all juba konfirmeeritud noorte organiseerimine, millega Saksamaal, Inglismaal ja Venemaal oli alustatud, kuid milles siinmail veel kogemus puudus. Taolist kiriklikku noorsootööd sooviti arendada koos kohapealse süsteemi rakendamisega.¹³⁴ Järgmisel aastal toodi välja hea LJT-de töö Tallinna saksa kogudustes ning täheldati vastavat edenemist koos konfirmandide arvu kasvuga Tallinna eesti koguduste seas. Admissiooni teemat puudutati vaid selles küsimuses, mis puudutas konfirmeerimata lastele surivoodil armulaua andmist.¹³⁵ XX sajandi alguses tunti Venemaa evangeelse luterliku kiriku Eesti alade kogudustes üldiselt hästi noorsootöö uusi vorme, mis levisid nii linnades kui ka maal. Vanad õpetamise meetodid kirikus jäid esialgu püsima, kuid esmalt just LJT-del kasutatav uus rühmaõppe meetod koos vabatahtlike abiliste rakendamisega muutus järjest populaarsemaks. Ettetulnud probleemidele otsiti lahendusi ja tööd arendades sai selgemaks ka mõte, et just noorliikmeid kaasates saab koguduse osadust hoida ja kasvatada.

¹²⁹ EELKKA. XXIV. Bericht ev. KiGo 1908–1909, 23–26.

¹³⁰ EELKKA. XXV. Bericht ev. KiGo 1909–1910; 1910–1911, 23–26.

¹³¹ EELKKA. E.E.L.K. NK. Võru praostk LJT tegelaste II konv prot 01.–02.06.1935.

¹³² EELKKA.1.1.62. Protokoll der 75. Livländischen Provinzial-Synode 1909. Riga: Gedruckt in der Livländischen Gouvernements-Thypografie, 1909, § 23, 75; § 75, 31.

¹³³ EELKKA.1.1.55. Protokoll der Estländischen Provinzial-Synode vom Jahre 1909, 7–8.

¹³⁴ EELKKA.1.1.55. Protokoll der Estländischen Provinzial-Synode vom Jahre 1912, 20–21; Soosaar 1931, 77–110.

¹³⁵ EELKKA.1.1.55. Protokoll der Estländischen Provinzial-Synode vom Jahre 1913, 7, 19.

2.1.3. Kokkuvõte

Põhiteema eeloo põhjal on näha, kuidas protestantlikus traditsioonis välja kujunenud arusaamad osadusest ja liikmesusest määravad ära admissiooni võimalused. Eesti aladel XIX sajandil ja XX sajandi alguses kehtinud kirikuseadustes ja agendades määratleti ristitud laste ja noorte armulaua admissiooni kord astmelise mudeli *confirmatio est admissio* järgi. Põhjalik õpetus ja eksploratsioon, piht ja „katsumine“ kuulusid kindlalt admissiooni eeltingimuste hulka. Aeg-ajalt kerkis sõnaosaduse kõrval esile ka küsimus armulauaosaduse võimaldamisest kõikidele ristituile, kuid sellele vastati eitavalt. Nimetatud perioodil diskuteeriti osaduse, liikmesuse ja admissiooni teemadel Eestimaa ja Liivimaa provintsiaalsinoditel, kirikus ja ülikoolis ning üheks mõjukaks suunajaks oli neis küsimustes Theodosius Andreas Harnack.

Perioodi kestel kehtis Eesti alade luterlikus kirikus kaks kirikuseadust – KS 1686 ja KS 1832. Mõlemas määratleti kiriku üldine liikmesus ristimise ning täisliikmesus ja admissiooni õigus konfirmatsiooni kaudu. Agendades kehtestatud korra järgi võeti ristitud lapsed kiriku osadusse, kuid liikmeks arvestamine toimus erinevalt. Agenda 1832 alusel saadi kiriku täisliikmeteks konfirmatsiooni ja armulaua kaudu ning otsest liikmeks võtmise vormelit ei tuntud. Teoloogiliselt ja liikmesuse osas täpsem Agenda 1885 nimetas ristimist Jumala lapseks saamiseks ja Kristuse ihu liikmeks vastuvõtmiseks. Nagu varemgi, pidi ristitavat kasvatama konfessiooni järgi. Konfirmatsioon tähendas ristimise kinnitamist ja Kristusega ühendamist koos armulauaosadusse vastuvõtmisega. Liikmesus fikseeriti kindlalt admissiooni järel. Agenda 1855 tõi välja mõtte, et jumalateenistusel on Jumala sõna ja armulauasakrament võrdselt väärtuslikud. Agenda 1897/Tõlge 1902 kiriku liikmesust seoses ristimisega ei maini. Konfirmatsioon tähendas aga kiriku täisõiguslikuks liikmeks vastuvõtmist koos erinevate õiguste, mh admissiooni õiguse saamisega. Kiriku liikmesus ja admissiooni õigus seoti kindlalt kokku. Kuna ühelt poolt püsis vajadus kiriku ristitud liikmeid armulauale minekuks ette valmistada ning teisalt kasvas teadvustatud soov suurendada ja tugevdada koguduse osadust, siis hakati ristitud lapsi ja noori kiriklikult organiseerima. Nii nagu Saksamaal, kasutati ka Venemaa evangeelse luterliku kiriku Eesti aladel XIX sajandil kirikliku noorsootöö alustamisel ja korraldamisel vorme, kus põimusid misjoneerivad, katehheetilised ja sotsiaalsed jooned. Õppetegevus oli liturgilis-katehheetiline ja üha enam liiguti ristitud laste ja noorte suurema kaasamise poole koguduses. Paralleelselt traditsiooniliste pühapäevaste lastejutluste pidamisega arenesid PPK-d, mille kõrval said väga populaarseteks rühmaõppe meetodil korraldatud LJT-d. Sajandi lõpuks oli loodud kindel alus kirikliku noorsootöö edendamiseks ning toimis LJT-de koordineeritud võrgustik. Osaliselt vennastekoguduse traditsiooni poolt mõjutatud süsteemne ja spetsialiseerunud tegevus, hea juhtimine ja vabatahtlike, sh ka naiste kaasamine tagasid kogudustes töö edukuse. Uus arenev töövorm ärgitas ajapikku nii vaimulikke, töötegijaid kui ka osalejaid küsima koguduse avatud sõna- ja sakramendiosaduse järele. Laste ja noorte kasvatamist kiriku teadlikeks liikmeteks ning nende ettevalmistamist jumalateenistuslikus elus osalemiseks ja admissiooniks peeti väga

oluliseks. Kuigi koguduse osaduse juures oli oluline nii sõna- kui armulauaosadus, saavutati siiski vaid esimene ning ristitud lapsed ja noori enne konfirmatsiooni armulauale ei lubatud. Valitsenud armulauakäsituse järgi oli kinnistunud admissiooni astmeline mudel *confirmatio est admissio*, mille fikseeris vastava korrana kirikuseadus.

2.2. Ristitud laste ja noorte armulaua admissiooni kord ja mudel ning kiriklik noorsootöö 1917–1940

2.2.1. Osadus, liikmesus ja admissioon

2.2.1.1. Osadus ja liikmesus perioodi kirikuseadustes ja agendas

Pärast I maailmasõda ja mitmete uute rahvusriikide loomist integreerusid Balti riigid kiiresti Euroopa riikide süsteemi ning leidsid selles oma koha. Eesti riik rajati selle esimesel iseseisvusajal euroopalikele väärtustele ja vormidele moodsa lääneliku ühiskonnana, kus kinnistus nii rahvuslik kui ka Euroopa ühisidentiteet koos kultuurilise ühtekuuluvustundega.¹ Ajaloos pöördeliste sündmuste poolest tuntud 1917. aastat nimetatakse tihti prantsuspäraselt „*l'année impossible*“, sest maailma vapustasid ja räsidsid toona nii I maailmasõda kui ka eskaleerunud konfliktid Venemaal. Selle uskumatu või erakordse aasta alguses levima hakanud nägemus rahvusliku enesemääramise õigusel põhinevast maailmakorrast ja sellest sündinud igatsusest suurema autonoomia järele mobiliseeris ka Tsaari-Venemaa rahvuslikke liikumisi iseseisvumise rajamiseks ning aitas kaasa multi-etnilise riigi lagunemisele,² muutes hiljem Nõukogude Liidu koosseisu kuulunud regioonide saatust.³ Aasta oli tähendusrikas ka Eesti ja siinse luterliku kiriku jaoks. Seni Vene tsaaririigi koosseisu kuulunud Eesti aladel algasid olulised muutused 30. märtsil 1917. aastal, kui Põhja-Liivimaa ühendati administratiivselt ja rahvuslikul printsiibil Eestimaa kubermanguga.⁴ Veel Venemaa evangeelses luterlikku kirikusse kuuluva Eesti alade luterliku kiriku kui terviku jaoks oli aeg iseseisvumiseks soodne, sest varem oli kirik jagatud erinevate konsistoriaal-ringkondade vahel. Julge samm kiriku enesemääratlemise osas tehti 31. maist kuni 1. juunini 1917 Tartus peetud I kirikukongressil.⁵ Eesti Ajutine Valitsus

¹ Toomas Karjahärm, Väino Sirk. *Kohanemine ja vastupanu. Eesti haritlaskond 1940–1987*. Eesti haritlaskonna ajalugu. 3. köide. Tallinn: Argo, 2007, 749.

² Jörn Leonhard. 1917 und die Revolution steigender Erwartungen. – *Journal of Modern European History*. Vol.15. 2/2017, 157–159, <https://doi.org/10.17104/1611-8944-2017-2-157>.

³ Stefan Plaggenborg. 1917, Russland und die Revolution. – *Journal of Modern European History*. Vol.15. 2/2017, 163, <https://doi.org/10.17104/1611-8944-2017-2-163>.

⁴ Saard 2000, 280; Priit Rohtmets, Erik Salumäe. Eesti evangeelse luterliku vaba rahvakiriku asutamisest. – *Akadeemia* 6/2011, 1136–1144.

⁵ Mikko Ketola. *The Nationality Question in the Estonian Evangelical Lutheran Church, 1918–1939*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 183. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, 2000; Saard 2000, 285–310; Pesonen 2004, 34–39; Rohtmets 2012, 36–53; Rohtmets, Salumäe 2011, 1144–1153.

andis 1919. aastal välja erimääruse „Evangeelse Luteri usu konsistooriumi asjus”, mille alusel katkes KS 1832 organisatsiooniline mõjujõud ja mille järgi allusid edaspidi kõik Eesti alade luterlikud kogudused Eestimaa konsistooriumile.⁶ Pärast seda kehtestati samal aastal „Evangeelsete Lutheri koguduste omavalitsuse ajutine korraldus”, millega kiriku valitsemist koguduste tasandil täpsustati.⁷ 10.–11. septembrini 1919 peetud II kirikukongressil kinnitati kiriku põhikiri (PK 1919), mille järgi hakkas asutatud kirik kandma nime Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kirik (E.E.L.K.). Rajatud oli üksikkogudustest koosnev juriidiliselt iseseisev ja iseennast valitsev vaba rahvakirik,⁸ kus realiseeriti küll juba XIX sajandil ilmnunud püüded,⁹ aga kus uutel alustel toimimine ning juhtimise korraldamine oli konarlik ja raske. Oma negatiivse jälje kiriku arengus vaadeldava perioodi alguses jätsid enamlaste terrorism, ateismi, materialismi ja sotsialismi agressiivne levimine, sõjajärgne viletsus ning uued, kiriku majanduslikku elu nõrgestavad riigi seadused.¹⁰ Kogu perioodi iseloomustab liberalismi ja sotsialismiga seotud rahvosluse tõus ning ajajärku on loetud ka kristluse marginaliseerumise alguseks Eestis.¹¹ Raskustele vaatamata ehitati iseseisev kirik üles ning oma luterlikku identiteeti püüti leida peamiselt Saksamaa ja Skandinaaviamaade kirikute kogemustele toetudes. Ometi ei võimaldanud traditsioonilisest teoloogilisest pärandist kinnihoidmine kujundada uut religioosset profiili, mistõttu kirikut ka kritiseeriti ning see pidi uutele väljakutsetele vastama.¹²

Nii uus E.E.L.K. kirikuseadus kui ka kehtima ja kasutusse jäänud Agenda 1897/Tõlge 1902 esitasid protestantlikus kirikus juba valgustusajal välja kujunenud arusaamu osadusest ja liikmesusest – ristimist peeti liitumiseks nähtamatu kirikuga ja konfirmatsiooni tõlgendati kui vastuvõtmist kogudusse.¹³ Alates XIX sajandi algusest kuni vaadeldava perioodi alguseni kehtis Eesti alade luterlikus kirikus lühikest aega KS 1686 ja seejärel KS 1832 koos vastava juhendi ja agendaga. Kirikuseadusi toona oluliselt ei muudetud, kuid agendat revideeriti

⁶ RT 1919, 12, 30.

⁷ Rohtmets, Salumäe 2011, 1161–1162; Urmas **Arumäe**. Kas reformitav kirikuõigus on mineviku, oleviku või tuleviku jaoks? – *KJT*, 30.09.2016, <http://kjt.ee/2016/09/kas-reformitav-kirikuõigus-on-mineviku-oleviku-voi-tuleviku-jaoks/> (vaadatud 12.06.2020).

⁸ EELKA.1.1.67. II kirikukongressi prot 10.–12.09.1919; Pesonen 2004, 77; Rohtmets 2012, 82–85; Rohtmets, Salumäe 2011, 1165–1169; Arumäe 2016.

⁹ Saard 2000, 36, 199–205; Pesonen 2004, 25; Rohtmets 2012, 46; Toomas **Paul**. Vaba rahvakirik. – *Sirp*, 18.03.2005, <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/vaba-rahvakirik/> (vaadatud 19.07.2020).

¹⁰ Priit **Rohtmets**. Eesti esimese iseseisvusperioodi luteri kiriku usuelu dünaamika. – *EELK 100* 2017, 18–19; Veem 1990, 256–263.

¹¹ Altnurme 2021a, 9–15; Altnurme 2005, 51–63.

¹² Priit **Rohtmets**, Indrek **Pekko**, Riho **Altnurme**. The Lutheran Church in Estonian Society: The Impact of Secularisation and Religious Change. – *Old Religion, New Spirituality. Implications of Secularisation and Individualisation in Estonia*. Ed. Riho Altnurme. Leiden: Brill, 2021, 29–34.

¹³ Repo 2002, 74–75. Pietistlikud ja valgustusaja konfirmatsioonikäsitused olid aga nõnda vastuolus luterliku ristimis- ja kirikukäsitusega. Heinilä 2019, 97–100, 173.

mitmel korral, nagu ka eespool nimetatud. Vaadeldaval perioodil muudeti aga just kirikuseadusi, mida täiendati lisaseadlustega, kuivõrd kehtinud agenda puhul jõuti ainult jumalateenistuse korra muutmise kavandi koostamiseni.¹⁴

Iseseisvas kirikus oli üheks oluliseks ülesandeks hoida kirikus valitsevat osadust ja fikseerida liikmesus. Juba 1917. aastal tutvustas Johan Kõpp¹⁵ I kiriku-kongressil vaba rahvakiriku kava, mille järgi määrati liikmesus inimese sündides, tema vanemate kirikusse kuuludes ja ristimise põhiseadusest – seega toetuti kindlalt laste ristimisele. Täiskasvanud liikmetele kehtisid kava järgi ühesugused õigused ning neil oli ilmikutena oluline roll kiriku kui institutsiooni elus. Toona Kõpu poolt kujundatud ja esitatud eklesioloogilisi põhimõtteid aktsepteeriti, kuid hiljem ka kritiseeriti.¹⁶ 1917. aastal esitatud kiriku põhikirja kavandi kohaselt peeti kiriku liikmeteks kõiki endisi koguduse liikmeid, nende järeltulijaid ja uuesti vastu võetuid¹⁷ ning nende täisõiguste saamine oli otseselt seotud armulaua admissiooni õigusega.¹⁸ Mõnedes ringkondades oldi uutel alustel seisvat kirikut rajades liikmeskonna suhtes nõudlikud, sest n-ö õige kirik pidi koosnema usklikest rahvast, kes Jumala sõna ja sakramente ustavalt kasutab. Usuleiged ja mitte-pühad pidi välja heidetama või hääleõiguse osas eraldatama.¹⁹ Kuid rahvakiriku üldise idee järgi pidi kirik koos rahvaga arenema ja oma liikmete vajadustega arvestama.²⁰ Kõpu põhimõtted kajastusid hiljem kirikuseadustes. Paarikümne aasta pärast, 1939. aastal Tallinnas vaimulike koosolekul peetud ettekandes jäi Kõpp juba kord esitatud rahvakiriku mudeli juurde ning esitas süvendatud nägemuse kiriklikust osadusest. Ta andis põhjaliku ülevaate piibellikust eklesioloogiast, küsis kiriku ülesande järele sõna ja sakramendi jagamise kontekstis²¹

¹⁴ Agenda evangeeliumi-luteri usu kogudustele Eestis. Kavand. Tallinn: E.E.L.K., 1936; Peeter **Paenurm**. EELK Liturgilise komisjoni tegevus 1991–2005. – *UA* 1/2005, 39; Tiitus 2015, 61–63; Anna-Liisa **Vaher**. Usuteadlaste konverentsid Eesti Vabariigis 1921–1940. Bakalaureusetöö. Tartu: 2005, 35–45. Käsikiri TÕ usuteadusk.

¹⁵ Johan Kõpp (1874–1970): Laiuse õp 1909–1922, piiskop 1939–1957, Rootsi 1944, peapiiskop 1957–1964. TÕ usuteadusk tegeliku usuteaduse erakorraline ja korraline prof 1916–1939, dekaan 1919–1921, TÕ prorektor 1923–1928, TÕ rektor 1928–1937, Asutava Kogu ja Riiginõukogu liige. Veem 1990, 417–418.

¹⁶ Rohtmets 2012, 43–44, 46.

¹⁷ *Ibid.*, 68–69. 1917. aastal kujundas oma nägemuse kiriku liikmetest ka praost Harald Põld, kes eristas koguduse liikmeid aktiivse ja passiivse õiguse alusel, samas ei sidunud ta seda armulaua admissiooniga. *Ibid.*, 69. Põllu vabakirikliku korra kontseptsioon sisaldas algkristlike põhimõtete rakendamist ja tuumkogudusega arvestamist. *Ibid.*, 302–303. Harald Põld (1874–1939): Kose õp 1906–1928, Ida-Harju pr 1920–1928, kons ass 1921–1925. Veem 1990, 438.

¹⁸ Johan **Kõpp**. Kirikuvalitsemisõpetus. Tartu: Akadeemilise Kooperatiivi Kirjastus, 1940, 108–110 [Kõpp 1940a]; Jakob **Aunver**. Eesti rahvakiriku ristitee. Stockholm: EELK Komitee, 1953, 10–11.

¹⁹ Rohtmets 2012, 70–71.

²⁰ *Ibid.*, 139.

²¹ Johan **Kõpp**. Kiriku ylesandeid praegusel ajal. I. – *UA* 3–4/1939, 73–74, https://usuteadus.ee/wp-content/uploads/usuteadusline%20ajakiri/usuteaduslik_ajakiri_1939_XI_vihik_3_4.pdf (vaadatud 18.07.2020); Kõpp 1940a, 140–147.

ning kutsus Jumala sõna kuulutajaid üles inimesi mõistma.²² Kirikut nimetas ta osaduseks (ld *congregatio, communio*), armastuseosaduseks ja tõsise osaduse teostuseks. Samuti ütles:

„Jumala armastusele rajatud kirik ongi nõnda vastastikuse armastuse ja isikust isikusse kanduva usalduse suhete ala, tema ylesanne näidata ning ette elada maailmale inimeste õigemad ning paremad omavahelist vahekorda.“²³

Kuigi Kõpp pidas ristitud laste ja noorte kasvatamist oluliseks ja nägi kirikul selle juures kindlat ülesannet, ei pööranud ta neile sõna- ja sakramendiosaduse kontekstis eraldi tähelepanu:

„Osaduse mõttest järgneb edasi, et kirik peab olema koht, kus kaovad vahed, mis lahutavad inimest inimesest: rassi, klassi, soo ja hariduse vahed ja teised sarnased; ta peab olema koht, kus rõhutatud, väljatõugatud ja põlatud tunnevad endid kodu olevat; koht, kus poliitilised ja majanduslikud vastased uuesti yheks saavad ustavuses samale Jumalale; koht, kus tõsise osaduse alusel selektatakse oma arvamuste erinevused ja õpitakse yksteist vastamisi mõistma.“²⁴

Koguduse osaduse kõrval määratles ta nn loomuliku osaduse tunnusena rahvust ja seepärast pidi kirik saama ka eesti rahva oma rahvakirikuks, mis püsis kui pühade kogu (ld *congregatio sanctorum*) kuulutamise, õpetamise, kasvatamise ja kasvamise kaudu, koos personaalse vastutuse ja teadliku kristliku eluviisiga.²⁵ Kõpu kiriku-kuvand oli positiivne ning see kutsus iga liiget armastuses ja osaduses üles vastutustundlikult Kristust kuulutama – seda nii üksikkoguduse ja üldkiriku elus kui ka ühiskonnas.

Kuid enne nende põhimõtete avaldamist asetas riigi ja kiriku iseseisvumisega kaasnenud kiriku lahutamine riigist nii kirikule, kogudustele kui ka koguduste liikmetele uued konkreetsed ülesanded. 1919. aastal kommenteeris piiskop Kentmann riigi ja kiriku suhteid ning uut olukorda kirikus:

„... riigi poolt on kinnitatud uus kiriku korraldus..., kus mõlemast soost koguduse liikmetel täielik kiriklik kodaniku õigus antakse. Kogudus ise korraldab oma asju ja täiskogus antakse kõigile täisealistele koguduseliikmetele hääle õigus.“²⁶

²² Kõpp 1939, 78–79.

²³ Johan Kõpp. Kiriku ylesandeid praegusel ajal. II. – UA 1–2/1940, 1–2, https://usuteadus.ee/wp-content/uploads/usuteadusline%20ajakiri/usuteaduslik_ajakiri_1940_XII_vihik_1_2.pdf (vaadatud 18.07.2020). [=Kõpp 1940b]

²⁴ *Ibid.*, 3.

²⁵ *Ibid.*, 4–6; Rohtmets 2012, 47.

²⁶ EELKKA.1.1.9. Wilhelm Kentmann. *Kirik ja riik. Eesti Ew. Lutheruse usu kogudustele*. Lisa: „Ew. Luth. usu koguduste omavalitsuse uus korraldus“ (äratrükk „Riigi Teatajast“). Tallinn: J. ja A. Paalmani trükikoda, 1919, 5–6. Wilhelm Eugen Leonhard Kentmann (1861–1938): Kullamaa õp 1886–1902, Lääne pr 1896–1902, Peterburi Peetri õp 1902–1918, Eestimaa kindralsuperintendent 1918–1919, Pärnu Nikolai õp 1920–1934. BBLD, <https://bbld.de/GND117900728X> (vaadatud 11.08.2021).

1919. aastal peetud II kirikukongressil viidi lõpule PK 1919 eelnõu lugemine ning kinnitati dokument, milles peatähelepanu koondus arusaadavalt kiriku korraldusele.²⁷ E.E.L.K. liikmeteks loeti selle järgi koos lastega kõik need, kes kogudustega liitusid või ei olnud neist välja astunud.²⁸ Nendes osades, mida uue põhikirjaga ei muudetud, säilis KS 1832.²⁹ 1920. aastal kehtima hakanud Eesti Vabariigi põhiseaduse järgi ei olnud Eestis riigiusku ning valitses südame- ja usutunnistuse vabadus, mis oli üks iseseisvusmanifesti põhimõtetest ja jäi kehtima ka 1938. aastal jõustunud uues põhiseaduses.³⁰ Seega oli kirik riigist lahutatud ning kirikul tuli arvestada iseseisva toimetulekuga mh moodsas sekulariseerivas ühiskonnas.

Kiriku ja riigi suhted ning kirikute juriidiline alus ja tegevus määratleti täpsemalt 12. novembril 1925. aastal Riigikogus vastu võetud dokumendiga „Usuühingute ja nende liitude seadus”.³¹ Selle jõustumisega tuli 1. juuliks 1926. aastal registreerida kõikide usuühingute ehk koguduste ja nende liitude ehk kirikute põhikirjad. Ka E.E.L.K.-l tuli see töö ette võtta ja nõnda registreeriti 3. juulil 1926. aastal uus E.E.L.K. põhikiri (PK 1926).³² Selle järgi saadi kiriku nn üldliikmeks ristimise kaudu:

„Ristimine on igale evangeeliumi-luteriusulisele kohustuslik sakrament. Ristimist toimetab koguduse õpetaja, köster ehk selleks koguduse poolt volitatud ja õpetaja poolt kinnitatud hääleõiguslik evangeeliumi-luteriusuline kirikus tarvitusele võetud ja agendas äratähendatud korra järele. Ristimine peab sündima vee tarvitamisega Jumala Isa, Poja ja Püha Vaimu nime sisse, mille juures vanemad ja tunnistajad töotuse annavad, et nad last Evangeeliumi Luteri usus tahavad kasvatada ja õpetada....“³³

Kindlaid õigusi omavaks koguduse täisliikmeks saadi aga endiselt ainult pärast õpetuse saamist ja konfirmatsiooni:

„Harilikult enne täisealiseks saamist või ka hiljem kogutakse evangeeliumi-luteriusulised mõlemast soost või ka need, kes Evangeeliumi Luteri usus kiriku liikmeks tahavad hakata, konfirmatsiooniõpetuseks kokku, kus neid püütakse

²⁷ EELKKA.1.1.67. II kirikukongressi prot 10.–12.09.1919; Köpp 1940a, 110; Aunver 1953, 14–17; Pesonen 2004, 71–76; Rohtmets 2012, 82–85.

²⁸ Veem 1990, 204; Pesonen 2004, 71.

²⁹ Pesonen 2004, 291.

³⁰ Rohtmets 2018, 8–10, 163; Veiko **Vihuri**. *Hugo Bernhard Rahamägi, Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku teine piiskop 1934–1939*. Dissertationes Theologiae Universitatis Tartuensiss 11. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2007, 227–228; Arumäe 2016.

³¹ RT 1925, 183/184, 96; Rohtmets, Salumäe 2011, 1169–1174; Rohtmets 2012, 298–299; 325–327.

³² EELKKA.1.1.12. Eesti Evangeeliumi Luteri usu Kiriku Põhikiri. Tallinn: Eesti Evangeeliumi Luteri usu Konsistoorium, 1926. [=PK 1926]; Köpp 1940a, 113–117; Aunver 1953, 28–30; Pesonen 2004, 298; Arumäe 2016.

³³ PK 1926, § 10. Ristimine, 7.

elavale usule äratada ja ristiusu tundmises süvendada. Õpetus seisab täies ulatuses Luteri väikese katekismuse alusel; õpetuse järele võetakse soovijaid, kes on valmis Evangeeliumi Luteri usu kiriku kuulutuse järele elama, Evangeeliumi Luteri usu kiriku õiguslikkudeks liikmeteks vastu õnnistamisetalituse läbi käte pealepanemisega. Konfirmeeritavate ea, õpetuseaja vältuse ja korra määrab kindlaks kirik oma organite kaudu. Ainult konfirmatsiooni järele õnnistatud koguduseliikmetel on osa ... Evangeeliumi Luteri usu kiriku liikmete õiguste tarvitamisest.³⁴

PK 1926 juurde kuuluvad „Eesti Ev. Luth. usu kiriku seadlused“ võeti vastu 1929. aastal (KSD 1929) ning mh täpsustasid need ristimise ja konfirmatsiooni kaudu tekkivaid liikmesuse küsimusi.³⁵ Ristimist kui koguduse liikmeks vastu võtmist põhjendati algkoguduse tava, Mt 28:19 ristimiskäsu ja Mk 10:14 Jeesuse kutsega tuua lapsed enda juurde. Viimast tehes väljendasid vanemad oma usku ja tahet, mille eesmärgiks oli:

„... kasvatada lapsukest kristlikkude põhitõdede tundmises ja nende alusel nõnda, nagu neid kuulutab ev. luth. kirik. Ristimisel antakse lapsuke ristimisetalituse kaudu Kõigeväelise Kolmainu Jumala kaitsmise ja varju alla.“³⁶

Ristimine tuli toimetada esimestel elukuudel ning ristivanemateks võisid olla luterliku kiriku konfirmeeritud liikmed alates 15. eluaastast.³⁷ Leeriõpetuse ja õnnistamise päeva korra järgi määrati leerilaste vanuseks 15–18 eluaastat.³⁸ Konfirmatsiooniga tagati koguduse liikmekssaamine ja täielikud liikmeõigused:

„Vastuvõtmine õiguslikuks koguduse liikmeks toimub konfirmatsiooni (õnnistamisetalituse) kaudu. Konfirmatsiooni- ehk leeriõpetuses süvendatakse usu- ja kõlblustõdede tunnetust, et õnnistatavad teadlikkudena oma usus liidetaks õiguslikkude koguduse liikmete hulka.“³⁹

1934. aastal anti riigi poolt välja „Kirikute ja usuühingute seadus“, mille järgi oli igaühel õigus kiriku liikmeks astuda või kirikust lahkuda ning mis laiendas riigi õigusi sekkuda kirikute ja usuühingute siseasjadesse.⁴⁰ Seaduse alusel töötati välja ja kehtestati alates 14. maist 1935. aastal E.E.L.K. põhimäärused (PM 1935), mille järgi oli kirik üksikogudustest koosnev tervik, mitte enam 1925. aastal

³⁴ PK 1926, § 11. Konfirmatsioon, 7–8.

³⁵ EELKKA.1.1.15. Eesti Ev. Luth. usu kiriku seadlused. KT 1933, 3. Lisa. Tallinn: J. Ratasseppa trükk. [=KSD 1929]; Arumäe 2016.

³⁶ KSD 1929, § 7. Ristimine, 5.

³⁷ *Ibid.* § 8, 10, 5–6.

³⁸ *Ibid.* § 14–20, 7–9.

³⁹ *Ibid.* § 13, 7.

⁴⁰ RT 1934, 107, 840; Vihuri 2007, 101–106; Kõpp 1940a, 117–120; Aunver 1953, 34–37; Rohtmets 2018, 127–132.

fikseeritud koguduste liit.⁴¹ Kirikuelu ühtlustamise kõrval võis näha ka kirikliku tsentraliseerimise ja autoritaarsuse esiletõusu ning koguduste õiguste piiramist.⁴² Liikmestaatus määratleti uuesti ning öeldi, et peale seniste liikmete on liikmeteks ka korrakohaselt kogudusse vastu võetud inimesed ning koguduse liikmete lapsed kuni 16. eluaastani või hiljem, kui nad ei ole kogudusest lahkunud. Liikmete vastuvõtja oli endiselt koguduse õpetaja, kes toimetas kehtiva agenda ja seaduste alusel.⁴³ Uutes, XX sajandi esimesel poolel kehtestatud kirikuseadustes käsitleti osaduse ja liikmesuse küsimusi pigem kirikuõiguslikust vaatenurgast või seoses konfirmatsiooniga ning ristimisel põhinev vaade jäi tahaplaanile.

Vaadeldaval perioodil kehtis endiselt Agenda 1897/Tõlge 1902, ning osaduse ja liikmesuse teema selles oli käesolevas uurimuses kõne all juba varem. Meeldetuletuseks olgu lühidalt öeldud, et ristimise juures kiriku liikmeks saamist ei mainitud ning just konfirmatsioon tähendas kiriku täisõiguslikuks liikmeks vastuvõtmist. Liikmesuse osas tekkis seega diferentseeritud liikmesus, mille puhul ristimisega saadi nn üldine ja konfirmatsiooniga täisõiguslik liikmesus. Need probleemid minetasid tähtsuse 1940. aasta sündmuste keerises, kui nõukogude võim asus järjekindlalt kiriku õigusi ja korda piirama. Näiteks keelati kirikul liikmekaartide väljaandmine ning kodanike sunduslik maksustamine liikmemaksu või -annetusega.⁴⁴ Sellega seoses hakkas muutuma liikmesuse käsitlemine, mida vaatlen lähemalt edaspidi.

2.2.1.2. Admissiooni kord ja mudel perioodi kirikuseadustes ja agendas

Aastatel 1917–1940 vastu võetud E.E.L.K. kirikuseadustes ei tehtud muutusi admissiooni küsimuses. Kirik kasutas astmelise admissiooni korda ja mudelit, mille järgi sõltus armulauale pääsemine ainult konfirmatsioonist – täisõiguslik liikmesus ja admissioon olid omavahel tihedalt seotud. PK 1919 sätestas muudatused seoses kiriku üldise korraldusega, kuid muus, sh admissiooni osas kehtis KS 1832. PK 1926, nagu sisuliselt eelnevadki, fikseeris enne armulauale minemist pihitalituse kohustuse:

„Pihi ülesanne on kogudust patutundmisele ja Jumala armu otsimisele viia ja soovijatele pattude andeksandmist kuulutada. Armulaual jagatakse osavõtjatele leiva ja viina all välja Jeesuse Kristuse töötuse kohaselt tema ihu ja verd.“⁴⁵

⁴¹ EELKKA.1.1.17. Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku (E.E.L.K.) põhimäärused. Eraväljaanne. Avaldatud Riigi Teatajas Nr 43, 1935. Maksvad 14. maist 1935. Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku Konsistooriumi väljaanne, 1935. [=PM 1935]; Köpp 1940a, 120–129; Vihuri 2007, 106–116; Arumäe 2016.

⁴² Ketola 2000, 278.

⁴³ PM 1935, § 3, 1; § 144–145, 15.

⁴⁴ RT 89, 1940, 865; Rohtmets 2018, 168; Veem 1990, 334.

⁴⁵ PK 1926, § 12. Piht ja armulaud, 8.

Samas sätestati armulauale pääsemise kindel tingimus konfirmatsiooni korras: „Ainult konfirmatsiooni järele õnnistatud koguduseliikmetel on osa ... armulaua sakramendist...”⁴⁶ KSD 1929 järgi selgitati pihiga otseselt seotud armulaua tähendust järgmiselt:

„Armulaua talitus on suureks sakramentaalseks Jumala armu kuulutuseks patusele inimesele: nõnda on Jumal maailma armastanud, et ta maailma õndsuse eest ei pidanud liiga kalliks oma Poegagi surma anda. Pihtitalitus peab süvendama patutundmist ja viima pihtilist õigele patutunnistamisele ning Kristuse armu otsimisele (Lk.ev. 15,18; 1.Joh. 1,9; Ev 1,7)...”⁴⁷

Sellega oli kogu armulaua admissiooni teema sisuliselt ja vormiliselt kinnitatud. Juurde märgiti veel praktilised nõuded nagu pihi- ja armulauatalituse pidamise koht ja sagedus. Kokkuvõtvalt öeldi katekismusele toetudes: „Meie kohus on sagedasti Issanda surma mälestuseks pühast õhtusöömaajast osa võtta, ja meil on õigus tulla igakord, kui meie hing ihaldab.”⁴⁸ See kehtis vaid konfirmeeritud liikmete kohta, sest ristitud lapsed ja noored koguduse armulauaosadesse ei kuulunud.⁴⁹ Admissiooni mudeli valiku määras armulaua üks kõrvalkäsitusi, kus domineeris pihi ja õpetuse nõue, mis fikseeriti ka õiguslikult. Kuigi admissiooni kord ja mudel näisid alates XIX sajandist eksisteerivat kindlal kujul, ilmnes konfirmatsiooni suhtes rahulolematust ning täpsustati ristimise või admissiooniga seotut. Teoloogide poolt algatatud aktiivne noorsootöö arendamine oli otseselt seotud küll liikmesuse teemadega, kuid laienes osaduse mõiste käsitlemiseni. Sellest jäi vaid samm admissiooniga seotu arutamiseni, kuid paraku ei võimaldanud aeg enam teoloogilistesse diskussioonidesse süveneda, sest aastast 1940 sai Eesti jaoks seoses võõrvõimu poolt läbi viidud riigipöördega juba järgmine *l'année impossible*.

⁴⁶ PK 1926, § 11, 7–8.

⁴⁷ KSD 1929, § 21 Piht ja armulaud, 9. Teiste seas on nimetatud vanal viisil kirjakoht Ef: 1:7.

⁴⁸ *Ibid.* § 23, 9. Kehtivat admissiooni mudelit ja seadustel põhinevat korda peegeldas iseloomulikult näiteks: Julius **Juhkental**. Altarisakrament – kuninglik söömaaeg. – Õnnistamis-päewa mälestus. Tallinn: Kaarli Noorte Koondise väljaanne, 1939, 23–27.

⁴⁹ Näiteks Kullamaal võeti lapsed küll kirikusse kaasa, kuid armulauale minnes jäeti nad kirikus asuvale metallpiirdega hauaplatsile mängima, et nad ei kaoks rahva sekka ära. Ilmar **Palli**. Pastor ja astronoom Jumala üle ei vaidle. – Maaleht, 27.12.2009, http://www.maaleht.ee/news/uudised/elu/pastor-ja-astronoom-jumala-ule-ei-vaidle.d?id=28064317&utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed%3A+maaleht+%28Maaleht.ee%29 (vaadatud 27. 10. 2020).

2.2.1.3. Diskussioonid kiriku seadusandlikes ja teoloogilistes juhtorganites

2.2.1.3.1. Diskussioonid kirikupäevadel ja kirikukogudel

PK 1919 järgi oli Eestimaal paikneva ühtse piiskopkonna kõrgemaks seadusandlikuks koguks kord aastas kogunev KP, mille liikmeteks olid kõikide praostkondade sinodite liikmed, usuteaduskonna õppejõud ning kõik kiriku teenistuses olnud akadeemilise teoloogilise haridusega isikud. Nimetus muudeti alates 1935. aastast ümber KK-ks.⁵⁰ Esimene KP kogunes 1920. aastal Tallinnas ja viimane KK vaadeldaval perioodil 1940. aastal samas.⁵¹ Neil käsitleti siinse uurimuse kontekstis olulisi küsimusi, kuid laiem arutelu jäi usuteadlaste konverentside (UK) kanda. Kuna üldise ja täisõigusliku liikmesuse määramine oli ristimise ja konfirmatsiooni kordades välja kujunenud, fikseeritud ja kiriklikus praktikas kinnistunud, siis seadusandlik kogu sellele teemale enam suuremat tähelepanu ei omistanud. Kirikukorralduse muutmisega määrati aga liikmete ülesanded, mis oli oluline kiriku edasise ülalpidamise jaoks. Nii sätestati 1929. aastal kord, mille järgi oli igal konfirmeeritud E.E.L.K. liikmel kohustus oma kirikut liikmeannetusega ülal pidada: „Iga Eesti ew. lut. usu kiriku leeritatud liige peab oma koguduse kui ka Eesti ew. lut. usu üldkiriku ülalpidamisest osa võtma.“⁵² Liikmete üle hakati pidama täpset arvestust ning kiriku liikmesus seoti otseselt maksuga:

„Kes oma liikmemaksu aasta jooksul ei ole ära maksnud, kaotab koguduse liikme õigused, aga jääb ikka koguduse liikmeks, kuni ta ise ametlikult kogudusest ei ole lahkunud. Ta saab koguduse liikme õigused jälle tagasi, niipea kui ta kõik kogudusele võlgu jäänud maksud on ära maksnud. Koguduse liigete hulgast võib juhatuse ettepanekul nõukogu otsusega välja heita neid liikmeid, kes oma maksukohustusi 3 viimase aasta eest ei ole täitnud.“⁵³

Maksu tasumisest sõltus liikme õigus osaleda koguduse ja kiriku organisatsioonilistes protseduurides, kus jälgiti liikmete nimekirjas olemist. Kindlasti pidi iga hääleõiguslik isik olema täisealine ja konfirmeeritud.⁵⁴ Samal KP-l arutati mh ka koguduste kodukorra kavandit, mille admissiooni osas otsustati korda lisada kindel märge: „Ilma minimaalse leeriõpetuse andmata ei ole lubatud kiriklik armulauale võtmine ega õnnistamine.“⁵⁵

Kuid taoliste korralduste kõrval ei unustatud ära kiriku noorliikmeid, sest nende õpetamisest ja kasvatamisest sõltus kiriku tulevik rohkem kui kunagi

⁵⁰ Veem 1990, 313.

⁵¹ Pesonen 2004, 105. Koosseis vt Veem 1990, 204.

⁵² EELKKA.1.1.39. KT 1929, 3, II p.5, § 1.

⁵³ *Ibid.*, § 9.

⁵⁴ EELKKA.1.1.11. Gemeinde- und Kirchen-Statut der Estländischen Ev.-Lutherischen Kirche in deutscher Übersetzung. Anhang: Richtlinien für Wahlen u.a. Als Manuskript gedruckt. Reval: Druck von H.Laakmann, 1929, 13–14.

⁵⁵ EELKKA.1.1.82. XIV KP prot 27.–29.06.1932, 14.

varem. 1932. aastal otsustas XIV KP, et noortele kui tulevastele kiriku liikmetele tuleb anda igakülgne võimalusi kirikus tegutseda:

„Noorte isetegewust tuleb arendada, rakendades neid tööle kiriku ülesannete piirides. Pearõhk kõige selle juures tuleb panna sellele, et noored kiriku juures tegutsedes saaksid tunda Jeesuse Kristuse läbi Jumala Waimu wabakstegewat ja elujõudu andwat wäge ja selle läbi kaswaksid ka õigeiks ja ustawaiks ew.lut. usu kiriku liikmeiks.“⁵⁶

Eesmärgiks oli kiriku liikmeskonna määratlemine, et seda motiveerida ja kasvatada, jälgida liikmete õiguste ja kohustuste täitmist ning kaasata kõik vanuserühmad kiriku tegevustesse.

2.2.1.3.2. Diskussioonid usuteadlaste konverentsidel

Alates XIX sajandi keskpaigast kujunesid eesti luterliku kiriku waimulikkonna aastakoosolekuteks UK-d, mis käsitlesid teoloogilisi ja kirikuelu puudutavaid teemasid ning mis otsustuskoguna omandasid KP-de kõrval suure kaalu.⁵⁷ Peamiseks kogunemise kohaks jäi mõne erandiga kuni 1940. aastani Tartu ning tavapäraste jaanuarikonverentside kõrval peeti ka erakorralisi konverentse.⁵⁸ Vaadeldaval perioodil kerkisid kiriku osaduse, liikmesuse ja admissiooni teemad üles peamiselt konfirmatsioonidebatis, samuti oli mh läbi aastate esil kirikliku noorsootöö eesmärgistamine ja korraldamine. Mõlemal juhul võimaldasid diskussioonid admissiooni mudelit ja korda täpsemalt mõtestada ning aitasid kaasa arusaamade täpsustamisele isegi siis, kui neid otseselt enam käsitleda ei jõutud. Esmalt tegeles UK liikmesuse teemaga kirikukorralduslikust vaatepunktist 1923. aastal, mil pr Harald Põld nõudis tõsisemat kiriku liikmete arvestamist. Olu-korras, kus lapsed jäid üha enam ristimata ja noored konfirmeerimata, võis nad tema sõnul kogudusest välja arvata. Kuid kirikumaksu maksmata jätmise pärast kirikust välja heitmist ei pidanud ta õigeks, mõelda võis vaid nn võlglaste õiguste kitsendamisele.⁵⁹ Suurem probleem seoses kiriku liikmete järelkasvuga, noorte õpetamise ja kasvatamisega väljendus aga konfirmatsioonidebatis, mis puudutas leeriõpetuse korrigeerimist ja uue kava väljatöötamist. Nii kõneleski toonane Rapla õp Joosep Liiv 1923. aasta konverentsil leeriõpetuse ühtlustamise vajadusest ning rõhutas täisõigusliku liikmestaatuse kinnitamise eel armulauaks ettevalmistamise olulisust:

⁵⁶ EELKKA.1.1.39. KT 1932, 3, I p.3, 2.

⁵⁷ Merle Riistan. Tartu ülikooli usuteaduskond ja Balti kubermangude luterlik kirik: suhted ja suhtumised 1860. aastate kiriklik teoloogilise publitsistika põhjal. Magistritöö. Tartu: 2004, 78. Käsikiri TÕ usuteadusk; Veem 1990, 205, 283. Konfirmatsiooni ja noorsootööga seotud teemad vt Vaher 2005, 26–35.

⁵⁸ EELKKA.1.1. UK prot 1920–1940.

⁵⁹ EELKKA.1.1.161. UK prot 24.–26.01.1923, § 6, 4.

„Meie peakooli õpetuse ülem eesmärk on: kristliku ristimise põhjal kodus ja koolis õpetatud noori inimesi õnnistamise päewale ettevalmistada, et nad kui iseseiswad koguduse liikmed siis esimest korda ja pärastises elus kogudusega ühes koos Issanda armulauast ausasti võiksid osavõtta.“⁶⁰

Õpetuse andmise juures pidi säilima side kodu, kooli ja kiriku vahel ning õpetuse aluseks pidi jääma Lutheri Väike Katekismus. Leeriõpetus ei saanud Liivi järgi olla usuõpetuse kordamine, vaid see pidi nii teoreetiliselt kui praktiliselt vastama koguduse liikmete tegeliku elu nõuetele ning sisaldama kõike seda, mis „... täisealisele ristiinimesel tema usuelus ja kiriklikus elus tarwis teada on“.⁶¹ Leerikooli astumise eelduseks oli kooli usuõpetuse kursuse läbimine koolis, õppemeetod oli katehheetiline, leerikooli korraldus kiriku poolt ühtlustatud.⁶² Ettekande järel valiti uue leerikava koostamise komisjon.⁶³ Juba samal aastal ilmus Liivi leerikooli õpik „Peakooli õpetus“,⁶⁴ mis pani rõhku õpetamisele, õpitu kontrollimisele ja leerilaste õnnistamisele selleks, et kinnitada noorte küpsus koguduse liikmetena.⁶⁵ See oli levinud viis ja sama kinnitas juba varem näiteks õp Gustav Haller, kes sidus ristimise õpetusega ning konfirmatsiooni koguduse täisealiseks liikmeks vastuvõtmisega.⁶⁶ Kogu leerioppe ja konfirmatsiooni protsess oli üles ehitatud ja kehtis astmelise admissiooni mudeli järgi. Liiv pidas leeriopetuse eesmärgiks just ettevalmistust armulauast osasaamiseks. Õpetada tuli aga kõiki, sest ei lapsed ega ka mitte täiskasvanud ei suutnud ennast tema arvates enne admissiooni läbi katsuda. Eraldi täpsustas ta seda, miks ristitud lastele ei saa armulauda anda: „Jeesuse jüngerite hulgas ei olnud ju ühtegi last, waid nad kõik olid täisealised inimesed.“⁶⁷ Samuti ütles ta, et „... ennast läbi katsuda võib ainult täisealine inimene; sellepärast ei või meie Ewangeeliumi Lutheruse kogudus lastele altari sakramendist osa anda.“⁶⁸

1924. aastal esitas leeriopetuse komisjon UK-le uue kava, mille järgi põhines leeriope jätkuvalt katekismusel, oli kristotsentriline ja katehheetiline. Määrati õppekava ja sh nähti õnnistamise päevaks ehk admissiooniks või „ettevalmistamiseks altari sakramendile“ ette pihioõpetus ning konfirmatsiooni küsimused.

⁶⁰ EELKKA.1.1.161. UK prot 24.–26.01.1923, § 46, 26. Joosep Liiv (1870–1957): Rapla õp 1907–1941, Lääne-Harju abipr 1927–1935, kons ass 1939–1944. Veem 1990, 422.

⁶¹ EELKKA.1.1.161. UK prot 24.–26.01.1923, § 46, 26. Lisaks katekismusele ja piibliloole pakuti leerilastele ja teistele ka näiteks ülevaadet koguduse tööst ja ülesannetest. Vt Wilhelm **Kentmann**. Piibel, kirik ja misjonitöö minewikus ja nüüd. Tallinn: Eesti Ew.-Lutheruse usu õpetajate seltsi kirjastus, 1921.

⁶² EELKKA.1.1.161. UK prot 24.–26.01.1923, § 46, 27.

⁶³ *Ibid.*, § 47, 27.

⁶⁴ Joosep **Liiv**. Peakooli õpetus. Tallinn: Eesti Kirjastus-Ühisus, 1923.

⁶⁵ Repo 2002, 74.

⁶⁶ Gustav **Haller**. *Leeriaja mälestuseraamat*. Tallinn: Aug. Mickwizi trükikoda, 1913, 2. Gustav Haller (1871–1947): Martna vik ja õp 1897–1937, Ranna-Lääne ja Lääne pr 1914–1935. Veem 1990, 399.

⁶⁷ Liiv 1923, 276, 304.

⁶⁸ *Ibid.*

UK kinnitas komisjoni ettepaneku kava kõikidele vaimulikele kohustuslikuks muuta.⁶⁹ Samadel teemadel jätkati ka 1925. aasta konverentsil. Esmalt oli kõne all üldine häda seoses laialdase kirikust võõrdumisega. Liiv ütles, et kui midagi ette ei võeta, viib see katastroofini. Kuigi ühiskonna huvi usuliste küsimuste vastu oli veel säilinud, olid majanduslikud ja poliitilised olud, noorsoo kasvatus ja kiriku enda puudused õpetuse edasiandmise osas problemaatilised.⁷⁰ Pika ja kirgliku aruteluga püüti „panna diagnoosi“ võõrdumisele ning lõpetati tõdemusega, et religioossuse küsimus riigis, mh leeriõppe läbiviimine ja kiriku liikmeid puudutav, nõudis lahendamist.⁷¹ Üheks ettekandeks oligi Põllu ülevaade konfirmatsiooni kujunemisest ja tähendusest, kus ta rõhutas ristimise tähtsust ja pidas vajalikuks muuta kehtinud konfirmatsiooni vormelit.⁷² Taolised uuendused ei parandanuks õp Johannes Theodor Willbergi arvates aga midagi ning leerilaste käest pidi nõudma hoopis usuelu aktiveerimist. Ka õp Ralf Lutheri sõnul ei vastanud ettekanne tollasele konfirmatsioonipraktikale, sest suurem osa leerilastest ei uskunud tema järgi Jumalasse, ei lugenud Piiblit ega palvetanud, näidati end vormeli järgi veendunud kristlastena. Ta pidas seda kogu konfirmatsiooni hädaks, mistõttu tuli uuesti üle vaadata admissiooni küsimus:

„Armulaud aga nõuab puhtaid usklikke südameid. Igatahes ei tohiks leeri-
lapsed ilma selleta ka kohe armulauale tulla, vaid alles peale ettevalmistusaga.
Kuid selle pärast ei pea ka seadust tegema. Aeg tuleb, mil Jumal kõik teisiti
teeb.“⁷³

Seepeale kostis Põld Lutherile, et armulauale tulijate südamed katsub läbi Jumal ja et vaimulikud ei ole selle juures „otsustavad sorteerijad“.⁷⁴ Konfirmatsiooni probleemi tunnistati üldiselt, kuid seda ei peetud õigeks lahendada admissiooni edasilükkamisega. Samuti kutsuti kogudusi üles ennast vastavalt kaasaja nõuetele

⁶⁹ EELKKA.1.1.162. UK prot 22.–24.01.1924, § 19.

⁷⁰ EELKKA.1.1.163. UK prot 20.–22.01.1925, § 11. Kõne ilmus kohe pärast konverentsi ajalehes, vt Joosep Liiv. *Ewangelisatsiooni vajadus meie kogudustes*. Usuteadlaste konverentsil õp. J. Liivi poolt peetud kõne. – EK, nr 4, 29.01.1925, 26–27; EK, nr 5, 05.02.1925, 35–37.

⁷¹ EELKKA.1.1.163. UK prot 20.–22.01.1925, § 17.

⁷² Tegemist on agenda konfirmatsiooni korras olevate küsimustega, mida jumalateenistusel leerilastele esitati. Põld tõstis 1. ja 2. küsimuses esile ristimise osa. Ta rõhutas ristimise positsiooni usu suhtes veidi enam kui seda varem tehti, kuid ei muutnud vormelit teoloogiliselt. EELKKA.1.1.163. UK prot 20.–22.01.1925, § 28.

⁷³ „Das hl. Abendmahl aber fordert eitel gläubige Herzen. Jedenfalls dürften die Konfirmanden nicht ohne Weiteres auch gleich zum hl. Abendmahl kommen, sondern erst nach einer Bewährungszeit. Aber daraus sollte man auch kein Gesetz machen. Die Zeit wird kommen, wo Gott Alles anders machen wird.“ EELKKA.1.1.163. UK prot 20.–22.01.1925, § 29. Johannes Theodor Willberg (1863–1945): Ambla õp 1891–1931. Veem 1990, 465. Ralf Johannes Ferdinand Luther (1887–1931): Kuusalu õp 1914–1922, Tartu Ülikooli saksa pihtk õp 1922–1931. Veem 1990, 424–425.

⁷⁴ EELKKA.1.1.163. UK prot 20.–22.01.1925, § 29.

muutma. Põllu ettepanekud taheti esitada nii liturgilisele komisjonile kui ka otse konverentsile, samuti paluti konsistooriumi soovitusel kasutada tema formuleeritud küsimusi paralleelselt agendas olevatega.⁷⁵ Konkreetne tulemus jäi aga saavutamata.

1931. aasta konverentsil pidas leeriõpetuse teemal ettekande õp Ferdinand Jürgenson, kes vaatles leeritööd kui noorte kasvatamist elavateks koguduse liikmeteks. Sel eesmärgil tuli töö sisuliselt ja vormiliselt kujundada koostöös koolide usuõpetusega. Ta pidas leeriõpetuse kiriklikuks eesmärgiks „esimese laul-käimise“ ettevalmistust ja konfirmatsiooni, samuti koguduse osaduse ideed. Leeriõpetus pidi arendama laste ja noorte „evangeelset väärtusetunnet“ ja kiriklikku vastutus- ja kohusetunnet. Selleks soovitas Jürgenson asendada senine individualistlik leeriõpetus kogudusekeskse õppega, mille järgi tuli õpilasi koheselt teavitada nende konfirmatsiooniga saadavatest õigustest kiriku ja koguduse liikmetena ning anda neile ülevaade kiriku ajaloost „silmas pidades leeriõpetuse tugewamat kiriklikku ja koguduseellu suhtuwat orientatsiooni“.⁷⁶

Konfirmatsiooni teemadega jätkati ka 1932. aastal, mil õp Jaak Varik kandis ette referaadi teoreetiliste ja praktiliste soovitustega. Tema sõnul oli leeriõpetuse eesmärgiks usu kasvatamine Jeesusesse Kristusesse, mitte akt iseenesest, ning see pidi olema tunnistuse andmine, mitte dotseerimine. Leeriõpilaste nõrka usulist ettevalmistust silmas pidades ütles ta, et „konfirmandide materjaal on halb“ ning soovis, et osaliselt võtaks usu õpetamise enda peale kool. Ta pidas oluliseks noorte eakohast sidumist kirikuga, leeriaja kestust ja katsete sisseseadmist üks kuu enne leeri algust.⁷⁷ Õp Roderich Bidder pööras tähelepanu sellele, et loetamise kombe kadumise järel puudus lastel tunnistus leerimineku küpsuse kohta. Laiuse õp Jaan Järve sõnul oli probleem suur, sest leeris käidi järjest vähem ja vaja oli kogu tegevust ühtlustada, alustades juba laste koondamisest PPK-desse ning tehes koostööd koolidega. Õp Bruno Hasselblatti arvates võinuks elavale usule kutsuvas leeriõppes osaleda kõik soovijad, kuid konfirmatsioon oleks olnud ainult neile, kes tahtsid koguduse liikmeks saada. Veel räägiti puudulikest leeriõpikutest, katsete mõttetusest ja solidaarse tegutsemise vajadusest. Varik soovitas edaspidi mõelda õnnistamise ja leeriõpetuse lahutamisele ning ei pidanud konfirmatsiooni leeris käimise eesmärgiks. Teema lõpetuseks saadeti kõik ettepanekud leeri asjus kinnitamiseks praostkondade sinoditele ja õpetajate

⁷⁵ EELKKA.1.1.163. UK prot 20.–22.01.1925, § 29; Repo 2002, 75.

⁷⁶ Ferdinand **Jürgenson**. Leeri aeg. Referaat usuteadlaste konverentsil Tartus 21. jaanuaril 1931 a., I. – EK, nr 5, 05.02.1931, 34–36. Ferdinand Jakob Jürgenson (1892–1960): Lääne-Nigula õp 1918–1924, Vigala õp 1926–1944, Tallinna Jaani õp 1944–1946, Viru-Jaagupi õp 1946–1960, Lääne abipr 1932–1935 ja pr 1935–1944, piisk vik 1935–1939, haridusnõunik 1924–1926. Veem 1990, 406–407.

⁷⁷ Teada oli vaja kolme esimest peatükki Väikesest kateksimusest ja Jeesuse elu Luuka evangeliumi järgi. EELKKA.1.1.170. UK prot 26.–28.01.1932, 14–15. Jaak Varik (1882–1941): Jõhvi õp 1923–1941, Narva-Alutaguse pr 1940–1941, kons ass 1931–1934, EELK hooldaja okt-dets 1939. Lasti maha 1941. Veem 1990, 463.

konverentsidele.⁷⁸ Konverentsil ilmnnes, et leeriaega mõtestati ja kasutati kogudustes üsna mitmel moel ning samuti oli näha, kui vajalik oli sidemete ja koostöö loomine koguduse erinevate tööalade ja erivanuseliste liikmete rühmade vahel.

1935. aastal toimunud UK käsitles taas leeriõpetuse küsimusi. Õp Jaan Muru tõi välja kooli ja kiriku vahelise koostöö puudumise, kuid ka selle, et õnneks pööras kirik noortele rohkem tähelepanu:

„Päämiseks mõjuavaldamisajaks on leeri aeg. Enne ja pärast ei tule noored kiriku juure. Leeri tuleb püüda siduda noori kirikuga. Tuleb noori leeris: 1) õpetada, 2) kasvatada, 3) P. Õ. söömaajale ettevalmistada. Pääsiht – usulisele elule äratamine.“⁷⁹

Kiriku noorsootöö edenemiseks esitas Muru nõude usuõpetuse kohustuslikuks muutmise kohta koos arvestusega, et õpe jätkub kirikus. Ettekandja resolutsioonid usuõpetuse ja leeriõppe kooskõlastamise ning ühtsete kiriklike leerikavade ja õppematerjalide koostamise kohta läksid hääletamisele ja kinnitati. Õp Muru, õp Jakob Aunver ja õp Hans Kubu valiti uue leeriõppe kava väljatöötamise komisjoni.⁸⁰ 1936. aastal oli kava eskiis valmis ja avaldati UK poolt. Armulauda puudutavas osas anti ülevaade paastumisest, armulauale mineku ettevalmistamisest, pihist. Mainiti, et kui Jumala sõna on mõeldud kõikidele, siis ristimist ja armulauda vaadeldakse personaalselt. Konfirmatsioon tähendas otseselt ristimise kinnitamist, täisealiseks ja koguduse liikmeks kinnitamist. Kogu leeriõpetuse eesmärgiks peeti ettevalmistust õnnistamiseks ja kogudusse vastuvõtmiseks: „Juhtides tähelepanu õnnistamise pühalikkusele, tuleb rõhutada kasvamist õnnistuse vastuvõtmisele – töö lõppsiht peab alati meelde tuletama töö tähtsust.“⁸¹ Järgmise aasta UK-l refereeris Muru enda koostatud „Leeriõpetuse kava“, aga kuna see ei olnud komisjoni ühistöö, siis tõusis vaidlus. Aunver ei pidanud kava vastuvõetavaks, kuid Kubu oli leebem ja soovitas koostada teisigi näiteid esitatud kõrvale. Konverents arutas olukorda ning valis siis uue komisjoni, mille

⁷⁸ EELKKA.1.1.170. UK prot 26.–28.01.1932, 15–16. Bruno Roderich Bidder (1886–1970): Nissi õp 1923–1929, Tallinna Peeteli õp 1930–1939. Veem 1990, 390. Jaan Järve (1894–1945): Laiuse õp 1923–1944. Asutava Kogu, I ja IV riigikogu liige. Veem 1990, 406. Bruno Karl Johannes Hasselblatt (1886–1951): Tallinna Jaani I pihtk õp 1917–1939, Tallinna abipr 1934–1935. Veem 1990, 400.

⁷⁹ EELKKA.1.1.173. UK prot 22.–24.01.1935, p. XIV, 29. Muru nõudis noorsootöö hoogustades leeriõpetuse uut kava, töö süsteemset ühtlustamist, noorsooõpetajate ametisse seadmist. Jaan **Muru**. Leeritöö korraldamisest. – EK, nr 47, 22.11.1934, 373. Jaan Muru (1900–1987): Kursi õp 1929–1941, Tartu Peetri II pihtk õp 1941–1945. Küüditati Siberisse. Paistu ja Kõpu õp 1957–1964, Torma õp 1964–1983. Veem 1990, 427.

⁸⁰ EELKKA.1.1.173. UK prot 22.–24.01.1935, p. XIV, 29–32; Vihuri 2007, 213. Jakob Aunver (varem Albrecht, 1891–1978): Jüri õp 1924–1944, Ida-Harju pr 1935–1944, kons ass 1935–1939. Uppsala õp 1947–1978, kons ass 1959–1978. Veem 1990, 389. Hans Kubu (1901–1942): Tallinna Jaani III pihtk õp 1918–1940, Tallinna pr 1935–1941, kons ass ja piisk vik 1935–1939. Veem 1990, 415–416.

⁸¹ Leeriõpetuse kava. Kavand. Tallinn: Usuteadlaste konverentsi leerikavade komisjoni väljaanne, 1936, 5, 10–11. Käsikiri EELK UI raamatukogus; Vihuri 2007, 213–214.

koosseisu kuulusid Varik, Jürgenson, Liiv ja Muru ning piisk vik Johannes Lauri.⁸² 1938. aastaks oli töö valmis ja UK arutas selle põhjalikult läbi.⁸³ Kava oli tuumakam kui eelmine, ning esmalt selgitati selles töö üldist eesmärki – leeriõpetus pidi tähendama Jumala sõna õpetamist ja palvet, selle kokkuvõtte konfirmatsioon aga usu kinnitamist koos õnnistamisega, millest lähtus elukestev usus kasvamine. Konfirmatsiooniga saadi koguduse täisõiguslikuks liikmeks, sest „... ilma osaduseta kustute nagu üksik süsi“, ning see oli koguduse ja noorte jaoks suur püha:

„... Jumal teeb koguduses ja teie juures oma tööd, kutsub teid oma osadusse ja töötab teid usus hoida, nüüd ja igavesti õndsaks teha. Aga tingimus on: kui teie ka ise tahate ja temale ustavaks jääte. Eesmärk on suur. Selle eesmärgi poole tuleb end sirutada. See eesmärk on saavutatav. Sest Jumal on seadnud ka tee eesmärgile.“⁸⁴

Võrreldes Muru kavas olnud lakoonilise teemade loeteluga lisati uues kavas ka teoloogiline selgitus. Armulaua osa koosnes lühikestest punktidest, milles mh räägiti konfirmatsioonist kui pühast õhtusöömaajast osasaamisest, pihist, manitsusest ja troostist admissiooni eel. Samuti soovitati õpilastele jagada kogemusi armulaua osalemisest ja konkreetse näitena toodi välja Schleiermacheri surmaleelne armulaua käimise kogemus. Kava lõppes tõdemusega:

„... Kui me Jeesust ikka näeme, temaga kokku saame sõnas ja sakramendis, teda näeme eriti ka selle palgega, mis tal ristipuul oli, kui ta meie eest suri, siis on kindel, et täide läheb laulusalmi sõna paradiisi kohta: Sinu elupuude vilus Näen ma Jeesust taeva ilus. Oh kui õnnis olen siis!“⁸⁵

Esitatu näol valitses armulauakäsitus, milles oli kesksel kohal Jeesuse ristisurm ja selle meenutamine ja mis soodustas astmelise admissiooni mudeli kasutamist. Kava keskendus raskematele õpetuse osadele, ei pretendeerinud algupärasusele või põhjalikkusele ning selles esitati kaks teoloogilist punkti – Jumala sõna mõistmine ja vaade Kristuse lunastustööle. Olulisteks joonteks olid pattude andeksandmine ja südametunnistuse seotus ristiusuga. Komisjon lähtus sellest, et leeri-tund oleks kui kuulutus ja tunnistus, mis ärataks esmalt isikliku usu.⁸⁶

⁸² EELKA.1.1.175. UK prot 26.–28.01.1937, p. 7. Johannes Oskar Lauri (1891–1974): Otepää õp 1919–1944, Valga pr 1929–1944, kons ass 1934–1944, piisk vik 1935–1939, vikaarpiiskop 1944, Välis-Eesti kiriku piiskop 1957–1964, peapiiskop 1964–1971. Veem 1990, 420.

⁸³ EELKA.1.1.176. UK prot 25.–27.01.1938, p. 9, 10.

⁸⁴ Konfirmatsiooniõpetuse kava. Esitatud E.E.L.K. Usuteadlaste Konverentsile Leerikavade Komisjonilt jaanuaris 1938. Tallinn: E.E.L.K. Usuteadlaste Konverentsi Leerikavade Komisjoni väljaanne, 1938, 3–5. Käsikiri EELK UI raamatukogus.

⁸⁵ *Ibid.*, 28.

⁸⁶ EELKA.1.1.176. UK prot 25.–27.01.1938, p. 9, 11.

Pärast leeriõppe kava esitlemist tutvustas pr Konrad Johann Gottwald von zur Mühlen Saksa praostkonna konfirmatsiooni korda, kus oli kaotatud usu töotuse vormel ja konfirmeerimisel oli vaja vastata vaid ühele küsimusele Issandale truuks jäämise kohta. Vaimuliku kuulutus selles kõlas:

„Selle meie Önnistegija sõna peale wõtan mina oma ameti poolest ja koguduse wolitusel teid Ewangeeliumi=Lutheruse kiriku täie õigusega liikmeks wastu ja kohustan teid kogudust teenima. Kaswake usus ja armastuses Jumala ja ligimese wastu, jääge kindlasti palwesse, tarwitage Issanda armuandeid, tema sõna ja sakramenti ja nõnda olge kõiges meie Ewang. Lutheruse kiriku ustawad liikmed...“⁸⁷

Ettekandja sõnul oli õnnistamise päev vaid leeriaja pühalik lõpetus, kus lapsi õnnistati käte pealepanemisega ja nad võeti vastu koguduse täisõiguslikeks liikmeteks. Sellest pidas ta vajalikuks eraldada admissiooni, nii et järgmisel pühapäeval pääsenuks armulauale ainult need, kes seda tõeliselt igatsesid, „kuna prae-guses olukorras suur osa lauale tuleb vaid kombe sunnil“.⁸⁸ Pärast seda esitas Varik leeriõpetuse komisjoni poolsed seisukohad ja algas arutelu, mis vältas mitu päeva ja mille tulemusena lepidi lõpuks kokku vaid kolme- kuni neljanädalase leeriaja pikkuses. Köpp tuletas meelde, et ka 1910. aastal Liivimaa sinodil võeti vastu lihtsam konfirmatsiooni vormel ning toetas pr von zur Mühleni ettepanekuid. Saksa praostkonna vormel tunnistati üldiselt heaks, kuid see ei olnud konsistooriumis kooskõlastatud. Põld nõudis, et vormel peab sisaldama luterlikku kirikusse kuulumise töotust. Lõpuks saadeti nii kava kui vormel piiskop Hugo Bernhard Rahamägi poolt praostkondade õpetajate konverentsidele arutada.⁸⁹ Väärrib märkimist, et samal aastal kaitses Muru oma magistritöö „Leeriõpetus ja konfirmatsioon Eestis“, milles vaatles teemade käsitlemist ajaloos, töö eesmäärke ja olukorda oma kaasaja kirikus. Konfirmatsioon oli muutunud Muru hinnangul õnnistamise talituseks, mis „on saanud meie rahvale armsaks“.⁹⁰

⁸⁷ EELKKA.1.1.176. UK prot 25.–27.01.1938, p. 9, 11, Konfirmatsiooni formulaar. Konrad Johann Gottwald von zur Mühlen (1868–1945): Järva Peetri õp 1895–1909, Tallinna Niguliste õp 1909–1939, Saksa pr 1921–1939, kons ass 1911–1919. Veem 1990, 429.

⁸⁸ EELKKA.1.1.176. UK prot 25.–27.01.1938, p. 10, 11.

⁸⁹ *Ibid.*, 11–14. Teema käsitlemisest anti värvikaid ülevaateid ajalehtedeski. Vt näiteks: „Edaspidi pääseb leeri eksamiga. Usuteadlaste konverents leiriküsimuste arutamisel. Saks-lased soovitawad leeriaja pikendamist 8 nädala peale. Kirik leiritab inimesi kogudustest välja...“. Nii Maa Hääl. Maarahva Ajaleht, nr 12, 28.01.1938, 7. „Usuteadlaste muresid: noored taganewad kirikust ja muutuwad usupõlgureiks“. Nii Päewaleht, nr 26, 27.01.1938. Ka Repo 2002, 82–83. Hugo Bernhard Rahamägi (1886–1941): TÜ usuteadusk süstemaatilise teoloogia dotsent 1920–1921, prof kt 1921–1926, prof ja dekaan 1926–1934, TÜ õp 1922–1934, kons ass 1923–1928, piiskop 1934–1939, vik 1939–1941. Veem 1990, 440. Vt ka Vihuri 2007.

⁹⁰ Jaan **Muru**. *Leeriõpetus ja konfirmatsioon Eestis*. TÜ usuteadusk magistritöö. Tartu: 1938. Käsikiri TÜ raamatukogus. Muru järgi oli leeriõpetuse ja konfirmatsiooni areng Eestis võrreldav teiste luterlike maade kirikutes toimunuga. Admissiooni eelduseks peeti teadlikkuse nõuet usuaasjades: „... kui aga selgus, et usk ei ole paljas teadus, siis pandi kõrv inimese südame peale ja kuulati, mis ta veel nõuab.“ *Ibid.*, 116–118.

Kuid 1938. aasta konverentsil kõneleti veel muustki liikmesuse ja admis-siooniga liituvast. Pr Lauri pidas ettekande ristitavate laste vanusest ning tegi ettepaneku, et lapsi võiks ristida kuni 16. eluaastani ilma neid õpetuslikult ette valmistamata. Arutelu käigus leidis 15–16-aastaste ristimine ja leeritamine koos nii poolt- kui vastuhääli, kuid paljud küsimused jäid vastuseta ja probleemid saadeti edasi lahendamiseks praostkondadesse.⁹¹ Viimane teema jätkus 1939. aastal, mil Lauri uute seisukohtadega taas esines. Tema sõnul tuli lapsed ristida varases nooruses ja kiriku ühtlase normi järgi. Kui ta varem pooldas kuni 16-aastaste õpetamiseta ristimist, siis nüüd pidas ta vajalikuks üle 15-aastaste õpetamist enne ristimist. Õp Theodor Tallmeisteri arvates ei tohtinuks aga alla 16-aastaseid üldse konfirmeerida ja kirikus kehtinud konfirmatsiooni vanus 15–17 eluaastat ei olnud kooskõlas riikliku piiriga 16 aastat. Ta ütles: „Täis-kasvanu ristimine ei vaja konfirmatsiooni akti, nagu seda näitab kehtiv agenda. Konfirmeerimine on vajalik ainult neile, kes on ristitud lastena.“⁹² Diskussioon lõppes Lauri ettepanekute heakskiitmisega – alla 15-aastaseid lapsi valmistas ette koguduse õpetaja, vanemad pidid enne ristimist minema leerikooli.⁹³ Kokku-võtvalt käsitleti veel leeriõpetuse kavadega seonduvat. Varik teatas, et leeri-kavade komisjon ei käi enam koos ja töö on kaotanud mõtte, sest kool ei toeta koguduse tööd, leeriõpetuse kava ei vasta nõuetele ja leeriõppe aeg on lühike. Rahamägi soovis, et komisjon siiski veel samal aastal tööd jätkaks ning sellega oldi lõpuks päri. Varik aga kinnitas:

„Koguduse liige peab tundma luteri kiriku õpetust. Kui me usume luteri kiriku õndsakstegevasse väesse, siis ei saa meie koos töötada nendega, kes seda väge salgavad. Kui keegi oma emakiriku ära salgab, siis teeb tema pattu.“⁹⁴

Kas ja kui suures ulatuses komisjoni töö realiseerus, ei ole teada, kuid nõnda lõppes vaadeldaval perioodil UK konfirmatsioonidebatt. 1940. aastal peetud kokkusaamisel olid ajad juba ärevad ning suur osa UK liikmetest oli Saksamaale ümberasumise käigus Eestist lahkunud.⁹⁵ Veel samal aastal ilmus Muru koostatud

⁹¹ EELKKA.1.1.176. UK prot 25.–27.01.1938, p. 14, 17. Üles kerkisid sellised küsimused nagu näiteks õpetuse andmise sidumine soovivaldaja motiividega või lapse ristimine juhul, kui vanemad või hooldajad seda ei nõua. *Ibid.*; Vihuri 2007, 213–214.

⁹² EELKKA.1.1.177. UK prot 24.–26.01.1939, p. XIII, 23. Theodor Alexis Tallmeister (1889–1947): Tallinna Pühavaimu õp 1919–1944. Veem 1990, 454.

⁹³ EELKKA.1.1.177. UK prot 24.–26.01.1939, p. XIII, 24.

⁹⁴ *Ibid.*, p. XV, 13.

⁹⁵ EELKKA.1.1.178. UK prot 30.–31. 01.1940. Muudatused, 3–17; Ketola 2000, 320–325. Suur osa vaimulikest ja UK liikmetest oli viimase konverentsi toimumise ajaks ümber asunud Saksamaale. *Ibid.* Järgmine konverents pidi toimuma 09.–10.02.1944 ja kavagi oli valmis. Nii EELKKA. UK liikmete nimekirjad, kirjavahetus jm konverentsi ettevalmistavad materjalid 1943–1944. Siiski lükkus konverents edasi määramata ajaks. Nii EELKKA. UK konverentsi juhatuse koosolekute prot raamat 01.1929–02.1944. UK juh prot 02.02.1944, nr 40. Lõpuks toimus konverents alles 1989. aastal Tartus, ja see on kõne all edaspidi.

õpik „Leeriõpilase käsiraamat“, mis põhines tema enda leerikooli kaval ja toetas konfirmatsiooni tööühma põhimõtteid. Õpetuse kohta öeldi:

„... õpetust antakse nüüd hiljemalt enne esimest armulauale minekut. Õpetuse lõpul õnnistatakse ehk konfirmeeritakse noori, mis talitusel noored annavad töötuse elada kristlikku elu ja pidada usku. Meie kirikus peetakse sobivaks õpetuseandmise ajaks 16.–18. eluaastat. ... Õnnistamise järel peetakse noori inimesi täisealisteks koguduseliikmeteks. Juriidilised õigused antakse kiriku-seaduse alusel.“⁹⁶

Armulauaõpetuse juures pidas Muru oluliseks patu tunnetamist 1Kr 11:27–28 alusel ja Jumalaga lepituse otsimist. Alles seejärel oli võimalik pääseda osadusse Kristusega. Armulaua väärika vastuvõtmise tagas pihil käimine ning selleks tuli valmistuda juba kodus. Tuli ka olla teadlik armulaua tähendusest, hoida ligimesega leppimise nõuet, mitte süüa enne armulauda ehk paastuda.⁹⁷ Samal aastal kirjutas Muru oma artiklis, et E.E.L.K.-s puudub jätkuvalt ühtne arusaam leeriõpetusest. Tema jaoks pidi selle juures olema esmalt tegemist evangeeliumi kuulutamiseks, millega võis liita ka rahvuslikud ülesanded:

„Kuid peaks olema aeg püstitada põhimõtteid, puudutada tööviise, avaldada mõtteid leeriõpetuse revideerimise üle ja vaielda need selgeks, et siis täie teadvusega tööd teha. Kõik tuleks läbi kaaluda meie rahva mentaliteedi, meie olude ja aja piirides, siis peaksime leidma õiged tegutsemise alused.“⁹⁸

Õppe eesmärgiks oli ka taotlus saada „jumalalapseks“ või „jüngriks“, valmistuda admissiooniks, konfirmatsiooniks või täisealiseks koguduse liikmeks saamiseks. Eestile kohaseks leeriõpetuse peaeesmärgiks oli Muru arvates valmistumine esimest korda armulauale minekuks, mis oli juba rootsiaegse katekismuse sisuks. Seepärast kritiseeris ta kehtivat leeriõpetuse kava ja korda, sest see hoolitses ainult „puhtpraktiliselt koguduse väärika järelkasvu eest“, sisulist eesmärki seadmata. Leeriõpetusele tuli aga anda „kahepalgeline“ ülesanne, kus kohtuvad kogudusega liitumise ja Jeesuse jüngriks olemise pooled ning mille läbi vormiline ja sisuline külg teineteist täiendavad. Nõnda oleks tema arvates leeriõpetuse probleem lahendatud ning kiriku kestmine usalduslikus koostöös noortega tagatud.⁹⁹ Kahjuks ei lubanud 1940. aastaks kujunenud poliitiline olukord enam teistel Muruga diskuteerida ning kogu leeriõpetuse ja konfirmatsiooniga, seeläbi ka koguduse osaduse, liikmesuse ja admissiooniga seotud diskussioon usuteadlaste ametlikus ringis lõppes.

⁹⁶ Jaan **Muru**. *Leeriõpilase käsiraamat*. Tartu: Autori trükk, 1940, 178–179. [=Muru 1940a]; Repo 2002, 74.

⁹⁷ Muru 1940a, 181.

⁹⁸ Jaan **Muru**. Eestipärasest leeriõpetusest. – *UA* 1–2/1940, 15, https://usuteadus.ee/wp-content/uploads/usuteadusline%20ajakiri/usuteaduslik_ajakiri_1940_XII_vihik_1_2.pdf (vaadatud 18.07.2020). [=Muru 1940b]

⁹⁹ *Ibid.*, 15–17, 24–25.

2.2.2. Kiriklik noorsootöö

2.2.2.1. Diskussioonid kiriku seadusandlikes ja teoloogilistes juhtorganites

2.2.2.1.1. Diskussioonid kirikupäevadel ja kirikukogudel

Noore iseseisvunud kiriku üks tähtsaid teemasid kiirete kirikukorralduslike küsimuste kõrval oli vaadeldava perioodi alguses ka kirikliku noorsootöö edendamine. Selle üle diskuteeriti otseselt nii KP-del ja KK-del kui ka UK-del. Esimesel juhul käsitleti teemat piiskopi või hiljem E.E.L.K. Noorsootöö Sekretariaadi (NS) aastaaruandeid vastu võttes või konkreetseid otsuseid ette valmistades. 1920. aastatel liikus kogu töö „katsetamise ja organiseerimise ajajärgus“ ning aktiivsest noorsooliikumisest ei saanud veel rääkida. Kuna enne 1918. aastat ei olnud üldkiriklik süsteem välja arenenud, lastetöö kõrval toimus näiteks 1919. aastal noortetöö vaid 6 koguduses üle Eesti, siis seisis loodud rahvakirik oma esimestel aastatel raske olukorra ja väljakutse ees: „... kõik on korraldamata, alustamata, rohkesti ka takistusi, aga kus kõigest hoolimata täita suuri ülesandeid.“¹⁰⁰ Laste ja noorte religioosse kasvatuses seonduv oli üks kiriku peamisi probleeme ja seda vaadeldi tervikuna kooli usuõpetuse kontekstis. Kuna aga vastav süsteem riigi ja kiriku lahutamise seoses muutus,¹⁰¹ siis nenditi 1922. aasta KP-l: „Meie seisukord usuõpetuse asjus on praegu kohutav; ta ähvardab meie kirikliku elu juurt. Usuõpetuse asi on kiriku eluküsimus.“¹⁰² Samal ajal ütles piiskop Jakob Kukk, et kärbitud usuõpetuse täiendamiseks korraldasid kogudused laste ja noorte harimist teisiti kui seni – „armastuse ühendus ja usuõpetuse täiendus eesmärgiks“,¹⁰³ mis tähendaski kirikliku noorsootöö edendamist ning usuõpetuse andmist koguduste juures.¹⁰⁴

Õppe- ja kasvatustöö ümberkujundamise muutis omakorda raskemaks usuvastane liikumine, mis puudutas näiteks konfirmatsiooni teemat. Kommunistlik liikumine Eestis korraldas noortele tasuta ühiskonna teemalisi ja loodusteaduslikke kursusi, mis pidid asendama leerikooli, valmistama noori ette täiskasvanueluks ning levitama materialistlikku ja ateistlikku maailmavaadet. Kuid taoline otseselt kirikuvastane tegevus andis ka tõuke edasise töö korraldamiseks kirikus.¹⁰⁵ 1923. aastal nentis piiskop, et noorsootöö kogudustes oli küll juhuslik,

¹⁰⁰ Soosaar 1931, 101–109.

¹⁰¹ 1920. aasta algkooli seadusega eemaldati usuõpetus algkooli õppekavast. Vastuoluline reform lõppes rahvahääletuse läbiviimisega 1923. aastal ning usuõpetus kinnitati algkooli õppekavades vabatahtliku õppeainena. Nii Aunver 1953, 55–59. Senine kohustuslik ja konfessionaalne usuõpetus muutus koolis vabatahtlikuks ja interkonfessionaalseks. Vt Pille **Valk**. Eesti kooli religiooniõpetuse kontseptsioon. *Dissertationes Theologiae Universitatis Tartuensis* 6. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2002, 18–19; Veem 1990, 258–259; Repo 2002, 76. Soosaar 1931, 109–111.

¹⁰² EELKKA.1.1.71. III KP prot 13.–15.06.1922, p. 26, 13.

¹⁰³ *Ibid.*, 28; Ar 1921. aasta kohta. Jakob Kukk (1870–1933): Keila õp 1906–1921, piiskop ja kons president 1919–1933. Veem 1990, 416.

¹⁰⁴ Soosaar 1931, 110–112.

¹⁰⁵ Veem 1990, 259–260, 292; Repo 2002, 73; Vilumaa 2009, 409.

aga püüdlusi lapsi ja noori kirikuga siduda oli näha.¹⁰⁶ Järgmisel aastal ei olnud vaatamata rahvahääletuse positiivsele tulemusele koolides usuõpetuse jätkumise kohta kirikutes veel palju lastele ja noortele mõeldud ning piiskop muretses:

„Nooruse pärast on praegu wõitlus käimas. ... Mis on kirik selles wõitluses teinud? ... Töö tähtsust silmas pidades peaksid kogudused ja õpetajad sellel pühal tööalal rohkem jõudu töösse rakendama. Õpetage neid pidama, mis Kristus meid on käskinud!“¹⁰⁷

Koolides antava usuõpetuse nõrk tase kohustas kirikut laiemale tööle teadmiste jagamise, aga veelgi enam meelsuse kasvatamise osas.¹⁰⁸ Kuni 1920. aastate lõpuni oli koguduste noorsootöö pigem tagasihoidlik ning märgatav oli tööala koordineeriva keskse süsteemi puudumine. Varem oli ju näiteks LJT-de töö organiseerimise juhtrollis olnud ülevenemaaline Peterburis tegutsenud komitee, nagu eespool kirjeldatud, ning noori koondasid endiselt N.M.K.Ü. ja N.N.K.Ü.¹⁰⁹ Oli aga selge, et kirikul tuli nüüd oma töö edendamiseks, osaduse kasvatamiseks, liikmete õpetamiseks ja kasvatamiseks tegutseda strateegiliselt ja taktikaliselt ning koondada kõik kogudused ühises töös. Nende küsimustega tegeles tollal juba aktiivselt ka UK ning töö viljad jõudsid peagi KP ette.

1928. aastal teataski KP-l noorsoo kasvatamisest kõnelenud õp Alfred Oebius, et kiriku Sisemisjoni Seltsi struktuuris loodi 15. mail samal aastal NS peaeesmärgiga toetada noorte vaimulikku kasvu. Õp Aleksander Sternfeldt esitas ettepanekud noorte süstemaatiliseks kasvatamiseks. Kuna eelmine KP oli juba töö alustamiseks annetanud 100 000 marka ja UK toetas NS-i rajamist, siis luges ta ette ajutise tegevuskava eesmärgid ja palus eelarvesse veel 250 000 marka. Arutelu käigus soovitas piiskop Kukk kogudustel endil tööd koordineerida nii, et leeritatud noortest võiks kasvatada noorematele juhte. Sisuliselt pakkus ta välja meetodi, mida Soomes oli väga edukalt rakendatud alates XVII sajandist. Eesti olukorda toona enam mõjutanud saksa traditsioonis taoline tava levinud ei olnud. Kõne all oli NS-i edasine arendamine ja ette nähti selle lahutamist seltsist. KP kinnitas nii NS-i sekretäri alalise ametikoha loomise, tema sõnaõiguse KP-l, sekretariaadi koosseisu ja 1929. aasta eelarve. Usuteadlasest NS-i sekretäri pidi valima sekretariaat ja kinnitama konsistoorium, tema ametijuhendi aga UK. Kogu teema määrati KP edasiseks prioriteediks.¹¹⁰ Vaimulikest valiti esimese

¹⁰⁶ EELKKA.1.1.72. IV KP prot 12.–14.06.1923, 4. Ar 1922. aasta kohta.

¹⁰⁷ EELKKA.1.1.73. V KP prot 18.–20.06.1924, 24–25p. Ar 1923. aasta kohta; Rohtmets 2017, 23.

¹⁰⁸ Aunver 1953, 58.

¹⁰⁹ Vilumaa 2009, 408. Vt ka Priit **Rohtmets**. Eesti Evangeeliumi Luteri usu Kiriku välisuhted aastatel 1919–1940. Magistritöö. Tartu: 2006, 196. Käsikiri TÜ usuteadusk.

¹¹⁰ EELKKA.1.1.78. X KP prot 19.–21.06.1928, 12–13, 15–16; KT 1928, 4, I p.4, 1–2; Repo 2002, 76–77; Soosaar 1931, 121–122. Alfred Oebius (1873–1956): Audru õp 1901–1939. Veem 1990, 432. Aleksander Sternfeldt (alates 1936 Täheväli, 1888–1955): Tallinna Jaani II pihstk õp 1924–1944, Tallinna pr 1941–1944, kons ass 1939–1944. III ja IV riigikogu liige. Stockholmi õp 1944–1955, Rootsi pr 1953–1955. Veem 1990, 459. Vt ka Uus Eesti, nr. 129, 13.05.1936.

sekretariaadi liikmeteks Oebius ja Sternfeldt,¹¹¹ neist viimane jäi kauaaegseks NS-i juhatajaks. Lisaks olid sekretariaadi liikmed Sisemisjoni Seltsi, kiriklike noorsoo-ühingute, N.M.K.Ü. ja N.N.K.Ü., kristlike üliõpilaste ja lastevanemate esindajad.¹¹² Ometi oli piiskop murelik ega usaldanud veel täielikult ettevõtetut:

„Igal pool liiguvad soovid, midagi peab sündima. Aga mis? ... Vaadatakse, et kui nooresoo sekretär tuleb, see teeb... Kaalul seisab noorsugu, tema vahva tulevik. Kui kõik soovivad, paluwat Jumalat, siis tõesti on loota, et siin midagi sünnib. Mis see on, seda veel ei tea, aga midagi peab siis sündima, mis õiget rada näitab.“¹¹³

1929. aasta KP-I andis sekretariaadi tegevuse kohta aru NS-i sekretär Harri Haamer, kes tõi välja koguduste huvipuuduse või ükskõiksuse teema vastu. See oli enamasti tingitud vaimulike suurest töökoormusest ja spetsiaalse tööjõu puudumisest. Kuid siiski arenes töö kogudustes hoogsalt ja õp Bruno Ederberg esitas kinnitamiseks NS-i töö põhijooned, mille KP ka vastu võttis.¹¹⁴ Juhtorgan pidi organiseerima ja koordineerima kogu edasist noorsootööd ning koondama Kristust järgivaid noori. Selleks toetas keskus koguduste juures tehtavat tööd, tegi koostööd teiste noorsootöö organisatsioonidega kodu- ja välismaal ning korraldas ja viis läbi kiriklikku noorsootööd edendavat kiriklikku tegevust ja koolitusi.¹¹⁵ Edasi määrati sekretariaadi liikmed, toimimise alused, õigused koos allumiskohusega otse KP-le ja sissetulekuallikad.¹¹⁶ Töö põhimõtete seadustamisega saavutati kogu kirikliku noorsootöö organiseerimisel suur edasimineku ning NS võis hakata kindlusega tööle. Tänu sellele tekkis aja jooksul koguduste noorsootöö võrgustik, tegevused olid laialdased ning töös osalejate hulk kasvas. Töö oli korraldatud tsentraalselt ning rahvakiriku õpetuse alusel.¹¹⁷ NS-i tegevust vaatlen lähemalt edaspidi.

1930. aasta KP-le esitas aruande sekretariaadi juhataja Sternfeldt, kelle järgi oli noorsootöö „kiriku ilusaim ülesanne“. Ta kutsus kogudusi üles kaasama ühis- ses töös noori vaatamata sellele, et noorte usulised teadmised olid kasinad ja et koguduste motivatsioon tööd teha oli madal. NS-i nn „noorsootöö minimaalkava“ alusel hakati korraldama konverentse, mille jaoks pidid kogudused leidma nii eelarvelisi vahendeid kui ka inimressursse. Viimast peeti raskeimaks ülesandeks,

¹¹¹ KT 1928, 4, II p.4.

¹¹² Soosaar 1931, 121–122.

¹¹³ EELKKA.1.1.78. X KP prot 19.–21.06.1928, 63p. Ar 1927. aasta kohta.

¹¹⁴ EELKKA.1.1.79. XI KP prot 18.–20.06.1929, 6–9. Harri Haamer (varem Hammer, 1906–1987): NS sekr 1929, Püha õp 1929–1933, Tartu Pauluse I pihtk õp 1944–1948. Kõuditatud Siberisse. Tarvatu õp 1955–1987. Veem 1990, 398–399. Bruno Ederberg (hiljem Ederma, 1900–1976): Lääne-Nigula õp 1925–1929, Rakvere Kolmainu õp 1929–1937, hiljem USA-s ja Kanadas. Veem 1990, 393.

¹¹⁵ EELKKA.1.1.79. XI KP prot 18.–20.06.1929, 6–9; EELKKA.1.1.15. KSD 1929. Ptk. 9. Noorsootöö sekretariaat, 49–51; Soosaar 1931, 122–126; EELKKA.1.1.39. KT 1929, 3, II p.1.

¹¹⁶ *Ibid.*, III–V.

¹¹⁷ Aunver 1953, 58–59.

sest ei leidunud inimesi, keda noorsootöös rakendada.¹¹⁸ Samal ajal näitas statistika suurema osa laste ja noorte eemalejäämist kirikutööst ning kogudustes esinevat vähest regulaarset tegevust. Sternfeldti sõnul tuli pingutada, et olukord muutuks: „Noorsootöö on meie kiriku külvitöö. Selle tööga ehitame oma kiriku tulevikku. Ükski laps ega leeritatud noor ei tohi oma kirikule ja Jumalale võõraks jääda!“¹¹⁹ Üleskutsele järgnevalt kuulutas KP 1930. aastal noorsootöö arendamise rahva-kiriku tähtsaimaks ülesandeks. Töö pidi hõlmama kogudusi täielikult – nii õpetajaid kui ka töötajaid. Koguduse juhtorganid ja täiskogu pidid aga vastavaid tegevusi arendama ning eelarveliselt rahastama.¹²⁰

1931. aasta KP-l teatas Sternfeldt, et koguduste noorsootöö edeneb hästi. Kuid et see oleks veelgi tulemuslikum, vajas arendamist nii NS ise kui ka koostöö vaimulikega. Põhitegevused olid LJT-de ja PPK-de pidamine ning noortetöö konfirmeeritutega. Eeskuju taheti võtta naabermaadest ja teistelt kristlikelt organisatsioonidelt, samuti loodeti nendega koostööd teha. Kogudused pidid rakendama noorsugu kohe, sest vaja oli kasvatada kaastööliste ringi. Hasselblatti sõnul oli samal ajal kogudustes kokku ca 70 000 last ja noort, kuid kiriklikus noorsootöös osales vaid ca 10 000. Töötajateks olid tavaliselt õpetaja ja köster, vahel mõni koguduse liige. Sihikindlalt tuli püüelda eesmärgi poole, mille järgi pidid lapsed ja noored kogudustes kasvama Jumala tunnistajaks.¹²¹ Ka piiskop kinnitas, et aasta oli väga edukas, noorte-organisatsioonides tegutses 3658 liiget, LJT-del osalejaid oli 6883. Peeti koosolekuid, konverentse, lastepühasid, loetati lapsi, loodi laste- ja noortekoore. Kokku arvestas piiskop kiriklikus töös osalejatena ca 28 000 last ja noort, kuid pidas seda siiski liiga väikeseks arvuks ning julgustas töötajaid laiemalt tegutsema.¹²² Seepärast võeti vastu otsus:

„Noorsootöö liikuma panemiseks kui ka rikastamiseks korraldagu iga õpetaja vähemasti kord aastas noorsootöö tegelaste ringikursuse. Kui ta enese wastava ettevalmistuseta tunneb olevat, kutsugu ta sinna mõne noorsootegelase.“¹²³

Lisaks kinnitati ametisse noorsootöö eest hoolt kandvad vaimulikud ehk nn noorsoohooldajaõpetajad, kes 1931. aasta lõpuks olid valitud kõikides praostkondades ning kes aitasid ellu viia sekretariaadi eesmärgi.¹²⁴ 1932. aastal tegeles KP taas tõsiselt prioriteediks seatud kirikliku noorsootöö teemadega. Esmalt täpsustati strateegiat, mille järgi rõhk langes lastele:

¹¹⁸ EELKKA.1.1.80. XII KP prot 17.–19.06.1930, p. 7.

¹¹⁹ Aleksander **Sternfeldt**. Eesti ev.-lut. kiriku Noorsootöö Sekretariaadi tegevuse ülevaade kuni 31. detsembrini 1929. – Püha kohus. Eesti ev.-lut. usu kiriku Sisemisjoni Seltsi lendleht. Tallinn: Ehrenpreisi trükk, 1930, 5–6.

¹²⁰ EELKKA.1.1.39. KT 1930, 3, I p.1.

¹²¹ EELKKA.1.1.81. XIII KP prot Tallinnas, 9.–11.06.1931, 12–14.

¹²² EELKKA.1.1.82. XIV KP prot, 27.–29.06.1932, 11–14. Ar 1931. aasta kohta.

¹²³ EELKKA.1.1.39. KT 1931, 2, I p.2.

¹²⁴ EK, nr 48, 03.12.1931, 390. Noorsoohooldajad õpetajad. Hiljem lühenes nimetus noorsoo-õpetajaks.

„Kirikupäew tunnistas pühapäewakooli (lastekiriku) korraldamise meie kiriku-elu üheks tähtsamaks ülesandeks ja kohustab kõiki ametikandjaid wiibimata alustada laste kiriklikku organiseerimistööd oma koguduses. Tegelikke juhtnööre töökorraldamiseks saavad ametikandjad praostidelt ja noorsoo hooldajalt õpetajalt.“¹²⁵

Teisalt anti ka noorte osas välja täpsemat juhtnöörid:

„1) kiriklik noorsootöö peab olema otsekohane usuline töö Jumala sõna alusel. 2) Noorte isetegewust tuleb arendada, rakendades neid tööle kiriku ülesannete piirides. Pearõhk kõige selle juures tuleb panna sellele, et noored kiriku juures tegutsedes saaksid tunda Jeesuse Kristuse läbi Jumala Waimu wabakstegewat ja elujõudu andwat wäge ja selle läbi kaswaksid ka õigeiks ja ustawaiks ew.lut. usu kiriku liikmeiks. 3) koostööst teiseusulistega tuleb hoiduda.“¹²⁶

1933. aastal tehti tööd ülemaaliselt intensiivselt, see oli tulemuslik ning välja oli kujunenud noorsootöö võrgustik. KP-l avaldati tööle toetust, aga tehti ka kriitikat. Aunveri sõnul ei olnud sekretariaadi juhtimises kaasatud noori, mis põhjustas rahulolematust ja nurinat. NS esitas aga samas oma töö konkreetseid eesmärgid, mille järgi koondati noori, et kasvatada neist „ustavaid ja töökaid koguduseliikmeid, kes oskavad ja suudavad täita neid kõrgeid ülesandeid, mida nõuab neilt ristiusukirik“. ¹²⁷ 1934. aastal tõi NS välja ka üldise juhtide puudumisest tingitud probleemi ning igal praostkonnal soovitati ametisse seada oma noorsootöö kutsetööline, et vähendada sekretariaadi töökoormust Tallinnas. ¹²⁸

1935. aastal muutus vastavalt kiriku uuele põhimäärusele nii KP kui ka NS-i nimetus. Viimane, uue nimega E.E.L.K. Noorsootöö Keskus (NK) ei olnud enam aruandekohuslane KP, uue nimega KK ees, vaid selle kodukorra, töökavad, aruanded ja eelarved kinnitas piiskopi ettepanekul konsistoorium. ¹²⁹ Keskus jäi seega otse konsistooriumi alluvusse ning kirikliku noorsootööga seotud diskussioone KK-del enam ei peetud. Uus kodukord seadis põhjalikumad eesmärgid ja korralduse kogu tehtavale tööle. Keskus oli kiriku noorsoo usulise äratuse, kõlbelise kasvatus ja organiseerimise kõrgem organ. Eesmärkideks oli kuulutada evangeliumi eesti lastele ja noortele ning edendada nende mitmekülgset kasvatust. Samuti tuli kuni 30-aastaseid lapsi ja noori koondada ja organiseerida Jumala tunnistamisel ning ühtlustada ja toetada koguduste noorsootööd. Varasemaga võrreldes olid uued ülesanded konkreetsemad ning puudutasid kõiki vanuserühmi ja võimalikke koostööpartnereid. Oluline roll oli isamaalisel kasvatusel ning keskuse kaudu antud võimalusel osaleda kiriku juhtimises, omades õigust esitada piiskopi kaudu ettepanekuid konsistooriumile ja KK-le. Ülesannete loetelu järgi

¹²⁵ EELKKA.1.1.39. KT 1932, 3, I p.2.

¹²⁶ *Ibid.*, I p.3.

¹²⁷ EELKKA.1.1.83. XV KP prot 26.–27.06.1933, 5–5p.

¹²⁸ EELKKA.1.1.84. XVI KP prot 19.–20.06.1934, 5–6.

¹²⁹ PM 1935, 21. § 99.

pidi NK mh hoolitsema selle eest, et „kirik ja kodu saaksid täita ristimisel antud pühi kohustusi“. Seevastu konfirmatsiooni, selle vormelit või töotust, mis samuti noori puudutas, ei mainitud. Keskuse juhtimise struktuuri muudeti ja juhtrolli sai Noorsootöö Nõukogu. See otsustas olulisemate küsimuste üle ja valis juhatuse, mille omakorda kinnitas konsistoorium. Nõukogu ja juhatuse otsuste elluviijaks valiti ametisse introductseeritav peasekretär, kes pidi olema kõrgema usu-teadusliku haridusega ordineeritud õpetaja. Vastavalt vajadusele oli ametis veel teisigi kutsetöötajaid ja toimkondi.¹³⁰

1936. aastal jaotas konsistoorium keskuse juhatuse liikmete ametid, esimehena jätkas Sternfeldt ja peasekretäriks oli Karl Tiit.¹³¹ Kõiki praostkondi kohustati konsistooriumi ringkirjaga rajama noorsootöö toimkondi, mille koosseisud pidid olema esitatud 1. veebruariks 1937. Toimkonnad pidid täitma ühiseid eesmärgi ning koostöös keskusega lokaalselt organiseerima kõikides vanustes lapsi ja noori.¹³² 1937. aastal toimus noorteorganisatsioonide registreerimine ja need kooskõlastati 1936. aastal riigis vastu võetud „Noorsoo organiseerimise seadusega“.¹³³ Selleks andis konsistoorium välja kirikunoorde organisatsioonide registreerimise põhjaliku korra, mille täitmise pidi tagama NK. Eesmärgiks oli täpse ülevaate saamine kogudustes toimuvast tööst, õpetuse ja tööaluste ühtlustamine ning kogu võrgustiku kontaktide tihendamine.¹³⁴ Kogudused pidid keskusele esitama avalduse koos täidetud ankeediga, kuid andmete esitamine venis. Veel 1938. aasta jaanuaris saatis NK välja hulga kirju neile, kel avaldused puudusid.¹³⁵ Seepeale hakati ka vastama ja kõik vajalikud ettevõtmised registreeriti. Mõnel juhul selgus, et hilinejad ei olnud oma tööga kas kuigi kaugelt jõudnud või alustanudki.¹³⁶ Riigi poolt tuli aga nõudeid juurde siis, kui 23. märtsil 1938. aastal ilmus dekreet „Noorsoo organiseerimise seaduse muutmise seadus“, mille alusel presidendist sai kõikide noorsoo-organisatsioonide patroon;

¹³⁰ EELKKA.1.1.41. Kons otsus 05.12.1935 nr 5. E.E.L.K. NK kodukord. KT 1935, 8, VII, 8–12.

¹³¹ EELKKA.1.1.42. XXIII Teadaanded. P. 2. Ametite jaotus E.E.L.K. NK ajutises juhatuses. KT 1936, 1/2, 18. Karl Heinrich Tiit (aastani 1934 Tiedt; 1908–1942): NK peasekr 1935–1939, Tallinna Peeteli õp 1939–1941. Arreteeriti 1941, suri Venemaal Solikamski vangilaagris 1942. Veem 1990, 457.

¹³² EELKKA.1.1.42. Kons ringkiri 29.12.1936 nr 8216. Kõigile praosteile, praostkonna noorsootöö toimkondade moodustamise asjas; KT 1936, 9/10, I, 1–4.

¹³³ RT 82, 1936, 655, 1781–1785. Vt ka Marju Niinemaa. Noorsoo organiseerimine Eesti Vabariigis 1936–1940. TÜ filosoofiateaduskonna magistritöö. Tartu: 2013, 21–24, http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/33687/Marju_Niinemaa_2013.pdf (vaadatud 01.08.2020).

¹³⁴ EELKKA.1.1.43. KT 1937, 6/7, II–III.

¹³⁵ EELKKA. E.E.L.K. NK. Tegevusaruanded 1935–1937.

¹³⁶ Kolga-Jaanist teatati näiteks NK-le, et „kohalikkude olude tõttu lastetöö ei ole nimetamisväärt ja sellepärast ei ole võimalik sellekohta saata mingisuguseid andmeid“. Nii EELKKA. E.E.L.K. NK. Tegevusaruanded 1935–1937. Kolga-Jaani õp kiri nr. 85 NK-le 02.02.1938. Kõpust vastati, et ehk jõuab Jumala abiga uuel aastal organiseerida PPK-i ja noorte koondise, et süstemaatilist tööd üldse alustada. EELKKA. E.E.L.K. NK. Tegevusaruanded 1935–1937. Kõpu õp kiri nr. 101 NK-le 01.02.1938.

haridusministril oli presidendi kinnitusega õigus määrata organisatsioonide tegevuse põhimõtteid ja aluseid; kõiki üleriigilisi organisatsioone esindas ja juhtis peavanem, kes oli sõjavägede ülemjuhataja või sõjavägede juhataja. Kui noorsoo-organisatsiooni eesmärgiks oli noorte organiseerimine või kui selle liikmeteks olid alla 18-aastased noored, siis pidi põhikirja registreerimiseks olema haridusministri nõusolek. 31. märtsil 1938. aastal ilmus lisaks juhend, mille järgi otsustas peavanem iga üleriigilise noorsoo-organisatsiooni üleriigilise tähtsusega esinemiste ja laagrite toimumise üle; välismaiste noorsoo-organisatsioonidega kokkulepete sõlmimise jne. Kõik väljaspool koole tegutsevad üleriigilised noorsoo-organisatsioonid pidid oma põhikirjad ja alusdokumendid esitama haridusministeeriumi noorsoo osakonna nõukogule.¹³⁷ E.E.L.K. pidi seega kogu oma vastava tegevuse edaspidi kooskõlastama riigiga. Kuigi tegelikud diskussioonid kirikliku noorsootöö osas KK-del lõppesid 1935. aastal, ei kadunud teemad vaateväljalt, sest suur osa KK liikmetest olid kas UK liikmed, seotud üldkiriklike ülesannete täitmisega või tegevuses praostkondades ja kogudustes. Kogu töö eesmärgiks jäi endiselt osaduse kasvatamine kogudustes selleks, et tagada kiriku kestmine ning kindlustada liikmesus kehtinud astmelise admissiooni korra ja mudeli järgi.

2.2.2.1.2. Diskussioonid usuteadlaste konverentsidel

UK arutas vaadeldaval perioodil kirikliku noorsootöö küsimusi korduvalt ja põhjalikult. 1920. aastal olid need kõne all esimest korda ning kohalike olude käsitlemise kõrval tutvustas toonane dotsent Rahamägi suundumusi Saksamaal, kus kirikus asetus rõhk noorsootööle.¹³⁸ Edasi kõneles Luther, kes protokollija sõnul:

„... läheb välja komisjoni tööst, mida aasta tagasi õpetajate konferentsil valiti, räägib nooruse päevadest Pärnus, Tallinnas ja Tartus. Mitmes maakoguduses on nooresoo koosolekuid peetud ja nooresoo osakonnad tekkinud. Kuusalu nooresoo selts on juba kauem kui aasta tegus. Amerikal on meie maal mitmesugused ettevõtted: Narwa pool „Jugendfürsorge“, mis hädalisi söödab ja Tallinnas ning Tartus „Jugendpflege“, mis spordist välja läheb. Paremal tiival seisab meil Eestis ühendatud lahkuskude töö noorte kallal, pahemal tiival „ülemaaline noorte ühing“.“¹³⁹

Organiseeritud noorsootöö oli pigem levinud suuremates keskustes, kuid esines ka väiksemates maakogudustes ning oma tegevust arendasid luterliku kiriku kõrval vabakogudused ning riik. Oli vaja asjatundlikkust, julgust, kindlat programmi, et leida oma kiriku tee noorteni. Luther kutsus üles tööd edendama, pidades vajalikuks, et ametisse nimetataks sekretär ja leitaks sobiv meetod. Tema arvates oli näha levimas nn ameerika meetodit, mis „väljaspoolt sisse läheb, spordist ja

¹³⁷ EELKKA. E.E.L.K. NK. Sissetulnud kiri 03.05.1938; RT 33, 1938, 262.

¹³⁸ EELKKA.1.1.158. ÖK prot 11.–12.10.1920, 2–4; Soosaar 1931, 112.

¹³⁹ EELKKA.1.1.158. ÖK prot 11.–12.10.1920, 5.

lõbustustest hingetöö kallale“, teisalt soome viisi, mis „seestpoolt väljaspoole läheb, tähendab otsekohese hingelise töö juures ka amerikaliselt rõõmustab“. ¹⁴⁰ Luther pooldas ise teist varianti.

Kristliku noorsootöö korraldamise vajadus teravnes seoses ühiskondliku survega usuelu kaasajastada. Suure murega vaadati noorte kirikust eemalejäämisele. 1927. aasta konverentsil kõneles Aunver raskustest koguduse elus ja peatus mh kiriku liikmesuse uuel korraldusel, mille järgi oli iga inimene vaba kirikuga liituma või sealt lahkuma. Sellise otsustusvabadusega liidetud kohustus kirikut liikmemaksuga üleval pidada tõi aga kaasa probleeme, mis viisid koguduste otsusteni inimesed kirikust välja arvata. Aunver pidas seda kristliku kiriku põhimõtte ja ülesande järgi võimatuks. Ta manitses kogudusi ja vaimulikke Jumala sõna järele janunevaid otsijaid vastu võtma ka siis, kui kohustused kiriku ees on täitmata. Tuli hoolega mõelda, kuidas kirik võidaks valitseva usulise kriisi ning rahuldaks moodsa inimese, sh noorte usulisi vajadusi. ¹⁴¹ Arutelus leiti, et noorsoo eemaldumist kirikust mõjutavad perekond, kool, kirjandus, ühiskondlik elu, usuõpetuse ja kristliku kasvatus puudumine, lühike leeriaeg, sallimatud kiriku ja koguduste juhid, vaimulike meelsus. Samas peeti kriisi juba lõppjärgus olevaks ning kutsuti Jumalat usaldades üles optimistlikule suhtumisele. ¹⁴²

1928. aasta UK-l küsis Oebius noorsootöö aluste ja organisatsioonilise korralduse järele ning kõneles tööala juhi leidmisest: „Noorsoo hoolekandja peab esinema asjatundjana, äratajana, tuldõhutajana. Tarvis on olemasolevaid ja asutatavaid asutusi ühendusesse viia.“ ¹⁴³ Juht pidi olema „Kristuse teenija“, osav kõnes ja organiseerimistöös, töötama koos abilistega. Juhi kaudu pidi kirik noortes äratama kogudusse kuuluvuse tunnet ning organiseerima usklikke vanemaid. Referent tegi ettepaneku luua NS ja anda see ülesanne Sisemisjoni Seltsile. Sõnavõtjad toetasid seda igati, ja UK oli samuti nõus. ¹⁴⁴ Otsustati, et iga koguduse juurde luuakse noorsootöö koondis ning valiti NS mitmete organisatsioonide esindajatega, kiriku esindajad olid Sternfeldt ja Oebius. ¹⁴⁵ 1929. aastal arutati taas samadel teemadel. Sternfeldt kõneles NS-i tegevuse põhijoontest ja tegevusest ning palus täpsustada selle strateegiat – kas loodav sekretariaat töötab edaspidi iseseisvalt või on osa kirikust, kas noorsootöö kutseline töötaja võiks olla KP liige ja millised peaksid olema töömeetodid. Nagu varem mainitud, kinnitas UK pärast arutlust ajutised sekretariaadi töö põhijooned, ¹⁴⁶ mis

¹⁴⁰ EELKKA.1.1.158. ÕK prot 11.–12.10.1920, 5; Soosaar 1931, 112–113.

¹⁴¹ Jakob Aunver. Raskusi koguduse elus ja töös. Usuteadlaste jaanuari konverentsil 1927 peetud kõne. – EK, nr 4, 27.01.1927, 26–27; EK, nr 5, 03.02.1927, 34; EK, nr 6, 10.02.1927, 42–46.

¹⁴² EELKKA.1.1.165. UK prot 19.–21.01.1927, § 15.

¹⁴³ EELKKA.1.1.166. UK prot 17.–18.01.1928, VI. UK toimus jaanuaris, alati enne KP või KK toimumist.

¹⁴⁴ *Ibid.*

¹⁴⁵ EELKKA.1.1.39. KT 1928, 2, III; Soosaar 1931, 118–120.

¹⁴⁶ EELKKA.1.1.167. UK prot 22.–24.01.1929.

omakorda kinnitati KP poolt lõplikult juunis.¹⁴⁷ Edasi arutati noorsootöö organiiseerimise üle juba põhjalikumalt 1931. aastal, mil Kõpp kõneles töö põhimõtetest ja hoiatas selle korraldamisega seotud probleemide eest:

„... organiseerimine ärgu sündigu seepärast, et endale kindlustada tulevikku (puht egoistlikus mõttes), vaid noorsoo enda pärast, aga ikka nõnda, et tulevik oleks samm edasi, mitte paljalt antud olukorra säilitamine.“¹⁴⁸

Ta juhtis tähelepanu juhi rollile, töötajate kaasamisele, vaimustusele ja annetele, aga ka teadusliku ja praktilise põhjaliku ettevalmistuse vajadusele. Pärast Kõpu ettekannet algas arutelu, kus koorusid välja teemaderingid seoses noorte distantseerumisega kirikust, kirikliku olukorra analüüsi ja noorte kaasamise vajadusega. Rahamägi tõdes, et noored otsivad takistusi ületades teed evangeelse kiriku juurde ning et neid tuleb sel teel toetada.¹⁴⁹ Kuid tuletati ka meelde, et kiriku ülesandeks on seista vastu „demonilistele jõududele“ ja kaitsta noori. Kõneleti evangeeliumist kui armust patuse jaoks, heroilisusest kui tõmbejõust noorsotsialistide või noorte kotkaste näitel ning oldi kriitiline kiriku suhtes. Järve ütles:

„Meie kirik on korraldatud aegade jaoks, mis mööda. On tundmus, nagu seisaks kirik eemal elust, temal pole usku, mis maailma ära võidab. Kui ei sünni pööret (me oleme vahest sellel teel), siis ei anna noorsootöö tagajärgi.“¹⁵⁰

Õp Jaan Maior arvas selle peale, et paljudel puudus arusaamine noorsootöö tähtsusest ning et noortega ei tahetud „jännata“. Pessimismi all kannatasid tema sõnul kahjuks enamasti aga just need, kes pidid tööle kaasa aitama. Sternfeldt leidis, et noored on ise väga aktiivsed ja ootavad kirikult suuremat positiivset usulist tööd. Räägiti ka poiste aktiivsusest noorsootöös, „tänapäevasest jumalavallatust noorusest“, kirikust kui tervikust. Ederberg sõnas, et kirik on noorte osas nagunii kannataja ja soovitas tegevuses kasutada „... hulkade psühholoogilist momenti: kui noored näevad, et koos ainult 10 – valguvad laiali, on koos 50 – tuleb teist samapalju juurde“. ¹⁵¹ Sõnavõtte oli rohkesti ja meeleolu lootusrikas, kuid piiskop Kukk tuletas meelde, et tööd tuleb teha realistliku arvestusega: „... Kristus ei võitnud kõiki noori. Tänapäeva kohta aga võime öelda: läbi prao hakkab valgus paistma.“¹⁵²

Teemakohaseid sõnavõtte oli palju. Hasselblatt kirjeldas LJT-de ja PPK-de statistikat, mis näitas, et paljudes kogudustes ei peetud neid üldse või tehti seda

¹⁴⁷ EELKKA.1.1.39. KT 1929, 3, II p.1.

¹⁴⁸ EELKKA.1.1.169. UK prot 20.–22.01.1931, § 3.

¹⁴⁹ *Ibid.*, § 1, 3.

¹⁵⁰ *Ibid.*, § 1.

¹⁵¹ *Ibid.* Sternfeldt viitas NS I ülemaalsele konverentsile 1930. aastal. Jaan Maior (1899–1999): Hargla õp 1930–1949. Veem 1990, 425.

¹⁵² EELKKA.1.1.169. UK prot 20.–22.01.1931, § 1.

harva. Ometi pidid just need kasvatama lastes kiriku mõistmist. Mitmete prakti-
liste küsimuste käsitlemise järel nõudis ta lastetöö kui koguduse ühise eesmärgis-
tatud tegevuse arendamist. Seda pidid korraldama koguduste juhatused ja nõu-
kogud ning sisuliselt mõtestama koguduste õpetajad. Räägiti ka vabatahtlike
kasvatamisest ja rakendamisest ning leeriaja korraldamisest nii, et noored kiriku
juurde jääksid.¹⁵³ Sternfeldt tutvustas koostöös üleilmse noorsooliikumisega
organiseeritud NS-i tööd ja tõi välja selle eesmärgid. Ka puudutas ta juhtide küsi-
must, tutvustas tegevusi ja täheldades üldist noorsootöö mõju kasvu, soovitas
otsida koostöö võimalusi N.M.K.Ü. ja N.N.K.Ü-ga, Akadeemilise Usuteadlaste
Seltsi, Jeesuse Sõprade Ühingu ja teistega. Diskussioonis toetati NS-i tegevus-
liini, kuid oldi ka kriitilised: „... meil on ilusad resolutsioonid, ilusad protokollid,
pärastpoole jääb aga kõik vait.“¹⁵⁴ Luther pidas oluliseks noori koguduse osa-
dusse kasvatada ning avaldas kartust, et Sternfeldti kõnes ilmnunud südikus võib
langetada töö kvaliteeti, kuigi tõsta kvantiteeti. Pika arutelu järel ütles lõpuks
Sternfeldt:

„Käsikäes käima peab tegelik töö ja tõsine piibliuurimine. Igale poole, kuhu
meid sallitakse, peame meie tungima ja paneme sinna oma sisu. Meie oma jõud
on väike. Kogu tahet kannab Jumal oma Vaimu läbi. Kui Jumal meid on viinud
siiamaale, siis ei või ta meid nüüd mitte maha jätta. On aeg minna sõnadest
tegudeni.“¹⁵⁵

1932. aasta UK ajal korraldas NS aasta varem ametisse seatud noorsoohooldaja-
õpetajate koosoleku, eesmärgiga jagada kogemusi ning koostada edasised
töökavad.¹⁵⁶ Kokku tuli 23 vaimulikku, kes panid pearõhu kvaliteetse töö arenda-
misele. Otsustati, et kiriklik noorsootöö on „otsekohene usuline töö Jumalasõna
alusel“, mis pidi olema ühine suund kõikide noortekoondiste juures. Vastu võeti
töö põhijooned, millega loodi tööalane võrgustik ja asuti süstemaatiliselt koordi-
neerima tegevusi praostkondades.¹⁵⁷ Sama aasta UK-l esitas Pärnu pr August
Grünberg ettekande ja avalduse PPK-de asjus. Ta pidas loomulikuks, et lapsed
saavad osa kodu, ristivanemate, kooli ja kiriku poolt pakutud „usu varadest“. Samas
kritiseeris ta kirikut tegevusetuse pärast, kutsus üles töömeetodeid
muutma ja tõi välja lastetöö kahesuguse ülesande – harjutada lapsi koguduse
osaduses pühapäeva pühitsema ning anda neile usulisi teadmisi. Tema arvates tuli
Eestis lastetööd arendada Saksamaa ja Soome eeskujul vastavalt LJT-de ja
PPK-de pidamisega. Grünbergi ennast mõjutas rohkem Soome lastetöö süsteem
ning ta jagas aktiivselt juhiseid PPK-de pidamiseks. Pärnu praostkonna näitel
julgustas ta tööd alustama, sest seal kasvas osalejate arv ühe aastaga kuus

¹⁵³ EELKKA.1.1.169. UK prot 20.–22.01.1931, § 2–4.

¹⁵⁴ *Ibid.*, § 5.

¹⁵⁵ *Ibid.*

¹⁵⁶ EELKKA. E.E.L.K. NK. Kutse noorsootöö hooldajaõpetajatele. 02.01.1932.

¹⁵⁷ Karl **Paldrok**. Noorsootöö hooldajate õpetajate nõupidamine Tartus. – EK, nr 6, 04.02.1932, 46.

korda.¹⁵⁸ Arutluse käigus esitas Hasselblatt PPK-de kohta täiendavaid andmeid, mis olid saadud ankeetküsitluse kaudu. Selgus, et endiselt nähti usuõpetust parima õppe- ja kasvatusvahendina ning tunti muret selle nõrga positsiooni pärast. Sternfeldt pidas hädavajalikuks koostada usulise kasvatus kava lapseast leeriajani, mõeldi eelleerialiste organiseerimisele. Lõpuks otsustas UK, et lastetöö edendamine kogudustes on tingimata vajalik ning töö finantseeritakse koguduste eelarvete järgi. Valiti tööala toimkond, kuhu kuulusid Grünberg, Hasselblatt ja õp Harry Nuth.¹⁵⁹

1933. aasta konverentsil pidas Grünberg kõne „Kirik ja lapsed“, mis ilmus ka eraldi trükisena. Tema sõnul pidi teemat nii kaua kiriku seadusandlikes ja teoloogilistes juhtorganites esil hoitama, kuni töö on nii hästi korraldatud, et suurem osa lastest ja noortest koguneks pühapäeval kirikusse. Paljusi kordas ta varem räägitud ning tõi eeskujuks Soome. Eesmärk oli sama – vaja oli luua süsteemne lastetöö.¹⁶⁰ Diskussioon kogu kirikliku noorsootöö üle oli pikk ja küsimusi rohkesti. Tõstataks ka probleem NS „vagatsevate voogudega kaasaminemisest“, samuti peeti ebanormaalseks olukorda, kus ca 4000 kirikunoort ei saa osaleda sekretariaadi juhtimises. Lisaks tekkis vaidlus selle pärast, et NS keeldus tege-
mast koostööd N.M.K.Ü. ja N.N.K.Ü-ga. Toonane sekretär Paldrok ütles, et noorsootöö eesmärgiks on „kuulutada elavat Kristust uueks ärkamiseks“. Grünberg toetas teda ning pidas sekretariaadi kristlik-kiriklikku suunda õigeks, samuti ei toovat Ameerika ühingud kirikule õnnistust. Kuid õp Boris Aareandi pööras tähelepanu sellele, et ka KP ei õigusta NS liigset äärmusesse kaldumist ja pahan-
das: „See ärkamine, mida ma oma koguduses tunnen, on lihalik ja palun selle-
pärast – Jumal hoidku mind niisuguse ärkamise eest (nimetab „ärkanuid“ „vård-
jaiks“).“¹⁶¹ Nii ei lubatud aga „kiriku kõige paremaid liikmeid“ nimetada ning Nuthi arvates olid etteheited NS-le alusetud, sest nende töösuunad ja -meetodid olid juba kinnitatud. Mh soovitas ta võtta õppust katoliku kirikust, kes oma noori

¹⁵⁸ August **Grünberg**. Pühapäevakoolide korraldamine meie kogudusis. I–IV. – EK, nr 6, 04.02.1932, 45–46; EK, nr 7, 11.02.1932, 50–52; EK, nr 8, 18.02.1932, 61–62; EK, nr 9, 25.02.1932, 70–71. August Grünberg (alates 1939 Arumäe, 1895–1976): Pärnu Eliisabeti II pihtk õp 1925–1940, Pärnu Niguliste õp 1940–1941, Pärnu pr 1930–1941. Kõõditati Vene-
maale 1941. Pindi õp 1958–1964, Häädemeeste õp 1964–1969. Veem 1990, 388–389.

¹⁵⁹ EELKKA.1.1.170. UK prot 26.–28.01.1932, 4–5. Harry Johann Nuth (hiljem Nuudi, 1894–1965): Pärnu-Jaagupi õp 1930–1935, Pärnu Eliisabeti I pihtk õp 1935–1939, Pärnu Eliisabeti õp 1939–1944, kons ass 1935–1940. Alates 1944 Saksamaal ja USA-s. Veem 1990, 431.

¹⁶⁰ August **Grünberg**. *Kirik ja lapsed*. Kõne usuteadlaste konverentsil Tartus, 26.I 1933. Pärnu: H. Laane trükk, 1933. (=Grünberg 1933a)

¹⁶¹ EELKKA.1.1.171. UK prot 23.–25.01.1933, p. IV. Karl Paldrok (1904–1980): ehitus-
insener, N.M.K.Ü. usulise komitee liige, vennastekoguduse noorteosakonna juh, 1931–1935 NS sekr. Vt EK, nr 48, 03.12.1931, 390. Karl Paldrok – noorsootöö sekretär. Boris Aareandi (varem Villmann, 1902–1942): Hiiumaa õp 1932–1934, Saarte-Lääne abipr 1933–1934. Osales koolipoisina Vabadussõjas. Veem 1990, 387. Kandis vanglakaristust seoses vabadussõjalaste liikumises osalemisega, suspendeeriti, emigreerus Saksamaale, töötas vaimulikuna. Amnestia 1938, tagasi Eestis 1939. Arreteeriti 1941, suri Venemaal Kirovi oblastis 1942. Album Aca-
ademicum Universitatis Tartuensis 1918–1944, <https://www.ra.ee/apps/andmed/index.php/matrikkel/view?id=10746> (vaadatud 24.09.2021).

Ameerika ühingutesse ei luba. Rahamägi tuletas meelde, et alguses oligi noorsootöö mõtte noori Kristusele ja kirikule võita ning seda püüti misjoni teel teha, kuid NS ei tohtinud teisi ühinguid kahjustada. Arutlus valgus laiali, osa kõnelejaist olid kristlike ühingute pooldajad, teised nende vastu. Endiselt kritiseeriti aga sekretariaati liigse sektantlikkuse, vennastekogudusliku ja kildkondliku meelelaadi pärast.¹⁶² Niimoodi – tüli ja murega – mindi laiali. Kord puudutati kirikliku noorsootöö teemat veel vaimulike ringis, aga teises kontekstis siis, kui 1935. aastal Tallinnas toimunud Eesti-Soome kirikuõpetajate konverentsil vahetati mõtteid ja kogemusi mh ka noorsootööst.¹⁶³ Kuid nii nagu KP-del, ehk edaspidi KK-del, ei toimunud aastatel 1935–1940 enam ka UK-del arutelu noorsootöö üle ning sealsed diskussioonid lõppesid kiriku struktuuri ümberkorraldamisega. Teema, eriti lastetöö korraldamine, oli aga konverentsidel kriitiliselt läbi arutatud ning töö arenes, saades tuntavaid mõjutusi põhjanaabritelt.

2.2.2.2. Kirikliku noorsootöö areng

2.2.2.2.1. Üldkiriklik tegevus

E.E.L.K. juhtorganid jõudsid noorsootöö organiseerimise ja läbiviimise küsimused vaadeldaval perioodil põhjalikult läbi arutada. 1920. aastatel konarlikult alanud töö kandis lõpuks head vilja, see arenes koos rahvakirikuga ning raskustele vaatamata võis mõne aja pärast märgata tulemusi. Kirikus mõisteti üha enam laste ja noortega tegelemise tähendust ja tähtsust, seda mõistis ka rahvas. Ilmekalt kirjeldati 1939. aastal aastate jooksul saavutatut – kogu kiriklik noorsootöö põhines süsteemsel ja sihikindlal õpetusel ja kasvatusel, mille jaoks loodi rida võimalusi, et „... ei oleks ainustki eesti last ega noort, kes ei oleks osa saanud Jumala lõpmatuist rikkustest“. Jätakuvalt kutsuti ka üles ühes osaduses evangeeliumi kuulutama:

„Kirik ja kogudus on kohustatud andma seda igale üksikule ristitule, ja selle andmine osutub võimalikuks vaid elavas kristlikus koguduses ja koguduse läbi. ... See ei ole mingi mugav jalutuskäik, vaid pigemini takistusjooks, millega julgelt ja rõõmsalt algust teha tuleb, küllap siis see, kelle nimel ja ülesandel laste hinge pärast joostakse, annab ka vajalikku rammu.“¹⁶⁴

Ristitud lapsed ja noored juhatati koguduse osadusesse konkreetseid sihte seades ja mitmeid raskusi ületades. Lähtudes juba esimestest diskussioonidest KP-del ja UK-del asutati kogu kirikliku noorsootöö korraldamiseks ja juhtimiseks NS. Nagu juba eespool kirjeldatud, kinnitas UK ettepaneku luua tööala juhtorgan ning KP võttis omakorda teatavaks info 1928. aasta 15. mail Sisemisjoni Seltsi

¹⁶² EELKKA.1.1.171. UK prot 23.–25.01.1933, p. IV.

¹⁶³ EELKKA.1.1.173. II Eesti-Soome kirikuõp konv prot 23.–25.07.1935.

¹⁶⁴ EK, nr 26, 29.06.1939, 1, 6. Ristitud – ja siis...?; Hedi **Vilumaa**. Et kõik oksad oleksid haljad. I. – EK, nr 6, 07.02.2007, 6.

struktuuris loodud sekretariaadi kohta.¹⁶⁵ Seda daatumit võib lugeda Eesti luterliku kiriku organiseeritud noorsootöö algusajaks. Kuid mõte ei sündinud tühjalt kohalt, sest juba varem korraldati tööd sisemisjoni ringis ning alates 1918. aastast juhtis seda Luther. 1919. aastal nõudis ta Eestimaa vaimulike seas „noorusele usulise osaduse võimaldamist“ kirikus, mille järel otsustati luua noorsootöö kesk-asutus, asutada noorte ajakiri ja pidada äratusjutlusi. Töö korraldamiseks valiti komisjon koosseisus Luther, Nuudi, Hasselblatt, Rosenberg, Bidder jt. Kui siis 1920. aastal rajati E.E.L.K. Sisemisjoni Selts, sai selle üheks esmaseks üles-andeks noorsootöö edendamine. Juba sama aasta 29. maist kuni 1. juunini peeti I noorsoopäevad Tallinnas. Osalejaid kogunes vähe, mitmed esinejad olid soom-lased ja üritust rahastati N.M.K.Ü. 50 000-margase toetuse abil. Ametisse pandi kutsetöölised ja esimeseks tööala sekretäriks valiti Luther. Hiljem öeldi: „See on suursündmus, Eesti kirikul on oma noorsootöö sekretär!“¹⁶⁶ Luther tegi koguduse teenimise kõrvalt misjoniretki ja püüdis organiseerida noorteühendusi, kuid loobus siis sekretäri kohast suure töökoormuse tõttu oma koguduses. Sellele vaatamata propageeris ta kiriku juhtorganites jätkuvalt noorsootöö arendamist ning korraldas 13.–17. jaanuarini 1921. aastal Kuusalus 17 osalejaga I Noorsoo-töö konverents-kursuse. Seejärel laiem tegevus vaibus, kuigi Lutheri eestveda-misel jätkas tööd ülemaaline seltsi noorsootöö ühendus Jeesuse Sõbrad ja anti välja noorte ajakirja Jeesuse Jälgedes. Neid aegu 1920. aastate alguses peetakse kirikliku noorsootöö esimeseks õitseajaks.¹⁶⁷ 1933. aastal lõpetas selts oma noor-sootöö täielikult ja andis töö üle NS-le. Ka ajakirja töö korraldati ümber ja see ilmus aastatel 1933–1940 nime all Noorte Juht.¹⁶⁸

1928. aastal moodustatud NS-i juhatajaks oli kaua aega Sternfeldt. Sekretäri ametikohale valiti 1928. aasta sügisel toonane usuteaduse üliõpilane Haamer, keda aga konsistoorium kohe ei kinnitanud.¹⁶⁹ Ka jaanuaris 1929. aastal lükati otsustamine edasi¹⁷⁰ ja lõpuks määrati ta ametisse tagasiulatuvalt alates 1. veeb-ruarist alles märtsis,¹⁷¹ sest NS-i juhtiv ametikoht eeldas kõrgemat usuteaduslikku haridust ja ordinatsiooni. Nende puudumine võis olla Haameri kandidatuuris

¹⁶⁵ EELKKA.1.1.78. X KP prot 19.–21.06.1928, 12–13.

¹⁶⁶ Tiit 1934, 146. Johann Georg Alfred Rosenberg (1870–1935): Suure-Jaani õp 1897–1935, Viljandi abipr 1932–1935. Veem 1990, 444.

¹⁶⁷ Tiit 1934, 146–148; Soosaar 1931, 136–145; Rohtmets 2006, 195–196. Ajakiri ilmus aastatel 1923–1932.

¹⁶⁸ EK, nr 2, 05.01.1933, 14–15, „Noorte Juht“. Esimesel aastal toimetas ajakirja Karl Paldrok.

¹⁶⁹ EELKKA.1.1.226. Kons prot 29, 28.11.1928, p. 11. Haamer kirjeldas ametisse asumist ja noorsootöö organiseerimist oma mälestustes. Vt Maarja **Haamer-Renter**. Harri Haamer. – Isade õnnistus. 20 lugu Eesti vaimulikest. Koost. Anna Humal. Tartu: Johannes Esto Ühing 2015, 27–30.

¹⁷⁰ EELKKA.1.1.227. Kons prot 1, 16.01.1929, p. 12.

¹⁷¹ EELKKA.1.1.227. Kons prot 5, 06.03.1929, p. 6. Haamer lõpetas samal aastal TÜ usu-teaduskonna. EK, nr 11, 14.03.1929, 88.

kahtlemise üheks põhjuseks.¹⁷² Maikuus määrati sekretariaadi eelarve ja sekretäri palk koos kohustusega esitada töökava.¹⁷³ Samal aastal kinnitasid KP ja UK noorsootöö põhijooned,¹⁷⁴ mis olid eespool kõne all ning kiriku noorsootööd korraldav asutus võis tööd alustada. Nii NS kui ka NK töötasid aktiivselt ja strateegiliselt, kogu tegevus oli aastaid kiriku prioriteediks ning järelevalve selle üle toimus kõrgemal seadusandlikul ja teoloogilisel tasandil. Jätkusuutlikkuse tagamiseks korraldas NS kiriku töötajatele ülemaalisi noorsootöö tegijate konverentse ja koolitusi. Regulaarseks muudeti üldkiriklike laste- ja noortepäevade korraldamine ja läbiviimine. Nõnda loodi lai erialane võrgustik, mille kaudu motiveeriti osalejaid ja tugevdati kiriklikku osadust. 1929. aastal saadeti kõikidele kogudustele välja põhjalikud ankeedid, kus uuriti seisukohti sekretariaadi töö suhtes ja koondati tööala statistika. Suur osa tagastatud küsitluslehtedest olid aga tühjad, sest tegevusi kogudustes ei olnud palju ja kaasamõttelejate aktiivsus oli madal.¹⁷⁵ Ei ole teada, kas vähene tagasiside suunas asjade käiku, kuid Haamer lahkus juba sama aasta oktoobris sekretäri kohalt. Kuna NS jäi ilma olulise töötajata ja see mõjutas kogu kirikliku noorsootöö toimimist, siis täitis ametikohta kuni uue töötaja leidmiseni Sternfeldt.¹⁷⁶ Etteruttavalt olgu öeldud, et sobivat isikut otsiti kaua ja alles 1931. aasta novembris valiti ametisse Karl Paldrok, „energilise ja selge uskliku maailmavaatega tegelane“.¹⁷⁷ Kuid veel NS-i esimese tööaasta lõpus peeti 12.–14. novembril 1929. aastal Tallinnas peetud I noorsootegelaste kursuse-konverents,¹⁷⁸ kus noorsootöö eesmärkidest, meetoditest ja olukorrast kõnelesid Sternfeldt, Pöld ja mitmed teised.¹⁷⁹

¹⁷² Haameri ametisse valimist kritiseeriti. Näiteks Tallinna pr Aleksander Kapp ütles: „Leitud on noormees, kandidaat, kelle hooleks on asjaajamine usaldatud. Tallinna praostkonnas, mille piirkonnas sekretär elab, pole ta tööst vähematki märgata. Ei ole ta ise veel õpetajate õhtulegi ilmunud ega kontakti praostkonnaga otsinud. Ta ise kaebavat, et õpetajad maal temalt asjaajamist ootavad ja ise kätt ei liigutavat. Elustamist siiski võiks sekretäridelt oodata ehk mingisugustest kavadest midagi kuulda!“ Praost pani veaks noorust, sel kohal pidi olema „vilunum“ inimene. EELKKA. Tallinna praostk ar 1928. p. VIII. Ka Herold nr 3, 24.01.1932, 5. Kas suudab kiriku noorsootöö sekretariaat oma ülesandeid täita?, <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=herold19320124.2.26> (vaadatud 31.07.2021). Aleksander Kapp (1874–1940): Tallinna Kaarli I pihtk õp 1906–1940, Tallinna pr 1927–1935, kons ass 1931–1934, 1940, piiskopi kt 1933–1934, Asutava Kogu ja IV riigikogu liige. Veem 1990, 409.

¹⁷³ EELKKA.1.1.227. Kons prot 11, 15.05.1929, p. 7.

¹⁷⁴ EELKKA.1.1.15. KSD 1929. Ptk. 9. Noorsootöö sekretariaat, 49–51; EK, nr 7, 14.02.1929, 52–53. Põgus ja osaliselt eksitav ülevaade 1920.–1930. aastate kiriklikust noorsootööst esineb Taru, Pilve, Kaasik, 2015, 68–70. Vt ka Noorsootöö õpik 2013, 119–120.

¹⁷⁵ EELKKA.1.1.227. Kons prot 4, 21.02.1929, p. 12. Ankeedid vt. EELKKA. E.E.L.K. NK.

¹⁷⁶ Soosaar 1931, 126–133. Haamer töötas edaspidi vaimulikuna, oli nõukogude ajal kirikus tuntud laste ja noortega tegeleja.

¹⁷⁷ EELKKA. E.E.L.K. NK. III. 11.01.–30.12.1938. KP kinnitas Paldroki ametisse 1932. aastal. Nii EELKKA.1.1.39. XIV KP otsused 27.–29.06.1932: ametisse nimetamine 20. jaanuaril 1932. KT 1932, 2, V. EK, nr 48, 03.12.1931, 390. Karl Paldrok – noorsootöö sekretär.

¹⁷⁸ EK, nr 47, 21.11.1929, 372. Noorsoo kasvatustöö kristlikule alusele!

¹⁷⁹ EELKKA. E.E.L.K. NK. E.E.L.K. Noorsootegelaste Kursuse-konverentsi kava. 12.–14. 11.1929.

24.–26. oktoobril 1930 peeti Tallinnas I ülemaaline LJT-de ja PPK-de tegelaste konverents, mille avas pidulikult piiskop. Seejärel kõneles Sternfeldt lastetööst, kui olulisemast ja vundamenti rajavast kiriklikust tööloigust ning ärgitas siis ehitama ühtset süsteemi:

„Ülemaalise lastejumalateenistuste ja pühapäevakoolide võrgu loomiseks, kohalike abiliste kasvatamiseks ja töö ütlustamiseks ning elustamiseks on tarviline kutsuda ellu wastaw ülemaaline organisatsioon. Kuna praegu varitseb noori väljaspool kodu mitmesugune hädaoht, siis peab kirik neid kaitsema, kasvatades noori kindlaiks kristlikeks kodanikeks.“¹⁸⁰

Hasselblatt rääkis lastetöö ajaloost ja kutsus üles lapsi koguduse osadusse kaasa LJT-de kaudu, et lapsed õpiksid pühapäeva pühitsema ja osadust hindama. Kõnelejaid oli konverentsil rohkesti, tööst anti ajaloolisi ja rahvusvahelisi ülevaateid vennastekoguduse ja Ameerika näitel. Negatiivsena toodi esile vähenenud usuõpetuse andmise võimalusi koolides. Sternfeldt nägi töö parema edendamise eeldusena ülemaalist organiseerumist ja kiriku senise korralduse muutmist. Selleks peeti vajalikuks teha koostööd kooliga, õppida tundma laste psühholoogiat ja usulist arengut. Õp Kurt Kentmann kõneles lastetööst maakoguduses ning soovitas lapsed koguduse peajumalateenistusele kaasa võtta ning PPK-sid avada, toetades vastava keskuse rajamist. Sellele järgnes elav diskussioon, sest teema puudutas paljusid. Tunti, et PPK-d kasvatavad üles uue põlvkonna iseiseisvaid koguduseliikmeid, kes kord ka oma lapsi usuliselt kasvatavad. Peeti veel rida kõnesid töömeetoditest ja -vahenditest, teiste seas rääkis Grünberg laste kaasamisest liturgias. Lõpuks võttis konverents vastu resolutsioonid, millest olulisem oli ülemaalise LJT-de ja PPK-de võrgustiku loomine selleks, et tööd ühtlustada ja kaastöölisi kasvatada. Selle töö tegemiseks valiti komisjon koosseisus õp Ederberg, õp Hasselblatt, preili Andersson N.N.K.Ü-st ja koolijuhataja Kahu.¹⁸¹

Oluline teerajaja kirikliku lastetöö arendamisel oli toonane Pärnu pr Grünberg, kes alustas 1931. aastal PPK-de populariseerimisega. Ta pidas vältimatult vajalikuks ristimisel saadud kohustuse täitmist – kasvatada lapsi kristlikus vaimus ja ristiuse põhimõtete kohaselt. Selleks pidi kirik vabakoguduste ja Soome kiriku eeskujul alustama PPK-de loomisega. Nende juhtideks soovitas ta mh kutsuda ka naisi, ainsaks tingimuseks usklikkus.¹⁸² Sama aasta 28.–29. septembril korraldas NS noorsootöö konverentsi Helme kiriklas, kus tutvustati uuemaid kasvatusmeetodeid ning julgustati rakendama laste ja noorte individuaalseid võimeid.

¹⁸⁰ EELKKA. E.E.L.K. NK. I ülemaalise LJT ja PPK tegelaste konv prot 24.–26.10.1930. Nimetatud konverentsi peeti aastatel 1930–1939 teadaolevalt neljal korral. Soosaar 1931, 128–129.

¹⁸¹ EELKKA. E.E.L.K. NK. I ülemaalise LJT ja PPK tegelaste konv prot 24.–26.10.1930. Kurt Hans Kentmann (1893–1976): Kuusalu õp 1923–1939, Ida-Harju abipr 1929–1935. Veem 1990, 409–410.

¹⁸² August **Grünberg**. *Pühapäevakool. Juhatusi pühapäevakoolide asutamiseks*. Pärnu: Pärnu praostkond, 1931, 3–7.

Leiti, et ideaalne vorm kogudusekeskseks noorte õpetamiseks on rahvakiriklik koguduse tüüp ning et kiriklik noorsoo-organisatsioon peab olema koguduste põhine ja tegema koostööd teiste kristlike noorteühendustega. Töö paremaks edenemiseks taheti rakendada praostkondade noorsoohooldajaõpetajad. Hasselblatt, Ederberg ja Sternfeldt andsid ülevaateid maailmas tehtavast noorsootööst, ning vastu võeti 16-punktiline resolutsioon, milles rõhutati ühtse kirikliku tegevuse arendamise vajadust koos samalaadsete konverentside ja kursuste korraldamisega.¹⁸³ Mõne aja pärast valitigi kõikides praostkondades noorsoohooldajaõpetajad, kes koordineerisid NS-i juhtimisel lokaalseid tegevusi.¹⁸⁴ Sihiks sai noorte aktiivsuse kasvatamine ja nende rakendamine kiriku juures, hoolekandetööst oldi selleks ajaks juba täielikult loobunud.¹⁸⁵

Alates 1932. aastast tegutses NS juures lastetöö toimkond koosseisus Grünberg, Hasselblatt ja Nuth ning seeläbi oli vastava tööala edendamine üha aktiivsem. Igakuiselt ilmus esmalt Pärnus, hiljem NK väljaandena Grünbergi poolt toimetatud ajakiri Pühapäevakool.¹⁸⁶ Väljaandmise põhjuseks oli Grünbergi sõnul laste „hooletusse jätmine“ kiriku poolt nii maa- kui linnakogudustes. Ta süüdistas selles luteri kiriku vaimulikke, kes ei pidanud LJT-sid ega PPK-sid, nagu seda tehti vabakogudustes. Grünbergi sõnul oli oluline mõista, et evangeelium kuulub ka koguduse osadusse kuuluvatele lastele, kelle religioosseid vajadusi tuleb arvestada:

„Ilus oli vaadata, kuidas lapsed kiriku ukse juures ootasid peajumalateenistuse lõppu ja kui suured inimesed hakkasid kirikust väljuma, trügisid poisid ja tüdrukud kui nõelad vanade keskelt läbi ja võtsid oma kohad altari lähedal sisse. ... Peaasi – lastel oli oma kirik.“¹⁸⁷

Edaspidi andsid Grünberg ise ja paljud teised kirjutajad ajakirjas ülevaateid kirikliku lastetöö olukorrast ja ajaloost, uutest ettevõtmistest ning pöördusid koguduste poole järjekindlate palvetega tegeleda lastega. Tööd saatis edu ning ka ajakirja tellimiste arv praostkondades kasvas.¹⁸⁸ Kuid kõige positiivse juures kerkis siiski üles kahtlus, kas NS suudab seatud eesmärgid saavutada. Oli arvamusi, et „noored pedagoogiliste ja juhtimisoskusteta“ NS-i sekretärid ei ole oma tööga toime tulnud. Kriitika all olid nii Haamer kui Paldrok, koos viimasega süüdistati kogu kirikut vagatsemises. Noorsoohooldajaõpetajatel paluti tõsiselt kaaluda sekretariaadi poolt võetud kurssi, et noorsootöö „... pedagoogiliselt ja

¹⁸³ EK, nr 40, 08.10.1931, 323–325. Noorsootegelaste konverents Helmes. Soosaar 1931, 134–135.

¹⁸⁴ EK, nr 48, 03.12.1931, 390. Noorsoohooldajad õpetajad.

¹⁸⁵ Soosaar 1931, 135.

¹⁸⁶ Ajakiri ilmus aastatel 1932–1940, 1942, 1991–1993; seejärel 1994–2015 nime all Kristlik Kasvatus oikumeenilises koostöös. Alates 2016 ilmub veebis.

¹⁸⁷ August **Arumäe**. *Hiiobi õnnistus. August Arumäe mälestused*. Tallinn: Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Keele Sihtasutus, 2005, 183.

¹⁸⁸ August **Grünberg**. Kirik ja lapsed. Kõne usuteadlaste konverentsil Tartus 26. I 1933. – *Pühapäevakool* 3/1933, 37. [=Grünberg 1933b]

ilmawaateliselt ümberhindamisele võtta, et kiriklik kui ka ilmalik kaswatus ... teeniks üht ja sama Jumalat ja igapäewast elu“.¹⁸⁹ Jäädi lootma, et waimulikud ütlewad tõsiasjadega arvestades oma kindla sõna: „Laske lapsukesed minu juurde tulla ... nii nagu nad elust tulewad: poksides, sportides ja wõõpa näole tõmmates ... ka nende päralt peab taewariik olema!“¹⁹⁰ Vaatamata kriitikale jäi Paldrok ametisse kuni 1935. aasta 15. augustini ning töötas pärast uue NK peasekretäri valimist selle kõrval sekretärina.¹⁹¹

1933. aasta oktoobris viidi Tallinnas läbi NS-i ja lastetöö toimkonna poolt korraldatud II ülemaaline LJT-de ja PPK-de tegelaste konverents, kuhu kogunes suur hulk noori ja vanemaid kiriku töötajaid.¹⁹² Lisaks koolitustegevusele oli NS-i tegevustes olulisel kohal koos Eesti Misjoni Seltsiga 5.–7. aprillini 1934 Tallinnas veel eraldi peetud Lutheri kursus, kus osales kokku 88 kiriku töötajat 18 kogudusest. See keskendus usu aluste tundmaõppimisele ja mh kõneleti luterliku kiriku armulaua admissioonist: „... Armulaua ei käida mitte selleks, et tuletada meelde üksi Jeesuse surma, vaid ta on seatud selleks, et saaksime pattude andeks andmist.“¹⁹³ Nõnda kanti edasi kehtivat armulauakäsitust, mis kujundas admissiooni korda ja mudelit astmelise printsiibi järgi. 1934. aastal esitas lastetöö komisjon konsistooriumile ettepaneku korraldada kiriklik lastetöö ühistel alustel noortetööga ning määrata ametisse eraldi kutseline lastetöö sekretär, kes oleks „sooja südamega hea organisaator“.¹⁹⁴ Samal aastal kaitsesid TÜ usuteaduskonnas magistritööd nii lastetöö komisjoni liige Grünberg kui ka tulevane peasekretär Karl Tiit.¹⁹⁵ Kirikliku noorsootöö juhtimine oli heades kätes – sekretariaadi juhid olid kõrgharidusega, tegelesid akadeemilise teadustööga ning olid oma ala professionaalid.

Kui alates 1935. aastast hakkas kehtima uus noorsootöö kodukord, nimetati NS ümber NK-ks ja sekretär peasekretäriks. Kogu ettevõtmine oli tõusuteel ja arenes hoogsalt, kriitikale vaatamata oli loodud toimiv ja tihe üle-eestiline koostöövõrgustik koguduste, praostkondade ja teiste kiriklike ühenduste vahel.

¹⁸⁹ Herold, nr 3, 24.01.1932, 5. Kas suudab kiriku noorsootöö sekretariaat oma ülesandeid täita?

¹⁹⁰ *Ibid.*

¹⁹¹ EELKKA. E.E.L.K. NK. III. 11.01.–30.12.1938.

¹⁹² EELKKA. Tallinna Jaani I pihtk ar 1933, IV.

¹⁹³ EELKKA. E.E.L.K. NK. Lutheri kursus. 05.–07.04.1934.

¹⁹⁴ EK, nr 46, 15.11.1934, 367. Pühapäewakoolide ja lastejumalateenistuste toimkond asutamisel.

¹⁹⁵ August Grünberg. *Kiriku ülesanded laste usulises kasvatusöös*. TÜ usuteadusk magistritöö. Pärnu: 1934. Käsikiri TÜ raamatukogus. Grünberg andis ajaloolise ülevaate lastetööst Eestis, otseselt andmed Karl Tiidu magistritööga ei kattu. Samuti vaatles lastetöö teemade kajastamist KP-del ja UK-del. *Ibid.* Grünberg kajastas magistritöö teemasid aktiivselt enne ja pärast töö ilmumist nii kiriklikus elus kui ka ajakirjanduses. Tiit andis ülevaate Eesti noorsootöö ajaloost ja kirikliku noorsootöö põhimõtetest, millele lisas Eesti alade kaardid noorsootöö leviku statistikaga peamiselt XX sajandi esimesel kümnendil. Tiit 1934. Mõni aasta varem, 1931. aastal kirjutas Albert Soosaar kirikliku noorsootöö arengust Saksamaal ja Eestis. Hoolekandesüsteemist välja kujunenud noorsootööd pidas ta „XX sajandi produktiks“, mida tuli edendada kaasaegsel viisil. Vt Soosaar 1931.

Tegevused laienesid ja spetsialiseerusid veelgi, kui eraldi tähelepanu hakati pöörama lastetööle. Aastate kaupa ja regulaarselt koostati kirikliku noorsootöö õppekavasid ja ilmusid erinevad abimaterjalid, nagu abiliste käsiraamat, laulu-lehed, tunnistused, materjalid lastevanematele jpt. Keskusel oli oma kirjastus väljaannetega Kristlik Lastekalender, Laste Sõber, Pühapäevakool, Noorte Juht. Kontaktid loodi naabermaade sõsarorganisatsioonidega, alustati eelleerialiste tööga. Kõige suuremaks raskuseks peeti leeritatute kaasamist kirikutöös ning organisatsioonide töös hoidmist. Seetõttu oli arutusel ka Kirikunoorde Liidu asutamine, kuid selles ei jõutud üksmeelele: „NK-l seisab nüüd ees ülesanne leida alus, millele võiks rajada mitte võimu, vaid usulisi sihte taotlev Kirikunoorde Liit.“¹⁹⁶ Juhtkonnas toimusid muudatused ning esmalt valiti NK peasekretäri kt-ks ja seejärel peasekretäriks õp Karl Tiit, kes töötas selles ametis kuni 1939. aastani. Tema tegevus kujunes väga aktiivseks: ta esines aasta jooksul kõnede, jutluste ja ettekannetega nii lastele ja noortele kui ka kiriku töötajatele ning külastas kogudusi nii kodu- kui ka välismaal. Keskus normaliseeris tema juhtimisel suhteid, edendas heanaaberlikku läbikäimist teiste noorteorganisatsioonidega ja vahetas nendega väljaandeid.¹⁹⁷ NK tegevuspõld laienes toona järjest – koolituste, kohtumiste ja sündmuste korraldamise kõrval koordineeris see tööd kirikus ning kogus, analüüsis ja esitas andmeid. 1935. aasta aruande järgi tegutses kirikus kokku 277 PPK-d 4499 lapsega, peeti 1435 LJT-d 6700 lapsega, leeritatud noorte keskel tegutses 104 organisatsiooni 4022 liikmega. NK korraldas kohalikke ja ülemaalisi konverentse, peeti kihelkondlikke, praostkondlikke ja üldisi kirikunoorde päevi. Majanduslikult toetas tegevusi kirik oma eelarvest, kuid abi paluti ka kogudustelt ja noortelt endilt, sest töö kasvas järjest.¹⁹⁸ Grünberg propageeris 1935. aastal jätkuvalt lastetööd, nõudis spetsiaalse lastetöö juhi ametisse seadmist ja töö üldist intensiivistamist „laste hingede kosutamiseks“, ning ütles:

„Kui me tahame, et Eesti kirik kasvaks, et Eesti kirik täidaks oma ülesandeid, mis Jumala poolt on tema peale pandud, siis on tähtis, et kõik oksad oleksid haljad ja kannaksid vilja. Ja üheks ilusamaks oksaks kiriku tööpuu küljes on kiriklik lastetöö. ... Kristlik kirik on alati lapsi silmas pidanud, püüdes neid koguda ja õpetada. Ta on mõistnud, et need lapsed on tema ristitud noorliikmed, kelle eest kirik peab hoolitsema.“¹⁹⁹

Seepeale hoogustus lastetöö 1936. aastal veelgi. NK rõhutas pere ja vanemate rolli, seadis eesmärgiks korraldada kõikides praostkondades lastetöö konverentse, edendada tööd seal, kus see puudub; korraldada lastepühasid, teha koostööd

¹⁹⁶ EELKKA. E.E.L.K. NK. NK ar 1935.

¹⁹⁷ Tiit kinnitati ametisse 05.03.1935. Kuna ta oli kuni õppeaasta lõpuni seotud tööga Tartus, ei saanud ta kohe Tallinnasse asuda, samuti võttis aega töö üleandmine. NK peasekr alates 01.10.1935. *Ibid.*

¹⁹⁸ EELKKA. E.E.L.K. NK. Laulu-leht „Laulud noortepühäl.“ Tallinn: E.E.L.K. NK kirjastus [sine anno].

¹⁹⁹ August Grünberg. Lastetöö ülesanded Eesti kirikus. – EK, nr 1, 03.01.1935, 1–2.

koolidega, et õppeaasta algaks ja lõpeks LJT-ga; anda välja lastetöö käsiraamat, trükiseid ja ajakirju. Detailses töökavas peeti kiriklikku lastetööd „kiriku ja koguduste elu eduks ja õnne pandiks“.²⁰⁰ Suures osas õnnestus seatud eesmärgid täita ja töö laienes. Nii peasekretär kui sekretär külastasid aasta jooksul kogudusi, käisid õppereisidel ja osalesid erinevatel üritustel. Aasta alguses asus sekretäri kt-na tööle õp Heino Karm.²⁰¹ Sama aasta 17.–19. aprillini Tallinnas peetud III ülekiriklikul lastetöö tegelaste konverentsil osales kokku 195 inimest 62 kogudusest, esindatud olid kõik praostkonnad.²⁰² Seal rõhutas Tiit, et kristliku lastetöö vahenditeks on Jumala sõna ja palve, mis juhivad sakramendi juurde. Kõnelesid ka Karm, Hasselblatt, Täheväli, Grünberg, Rahamägi jt.²⁰³ Konverentsi peeti väga edukaks ja selle järgi nähti ees seisvat lastetöö tõusuajastut.²⁰⁴ Samal aastal kinnitati NK kodukord, mis sätestas keskuse eesmärgid ja töö põhimõtted.²⁰⁵ Keskuse juures tegutsesid LJT-de, PPK-de, eelleerialiste ja noortetöö alalised toimkonnad.²⁰⁶ Kuna üldkiriklik töö arenes kiiresti, siis mainiti 1937. aastal, et keskuse töö korraldamine on raskendatud iseseisva juriidilise isiku staatuse puudumise tõttu. Siiski keskuse staatust ei muudetud, see jäi endiselt E.E.L.K. struktuuri osaks. Kuigi töö hoogustus ja väga aktiivsed olid näiteks välissuhted, esines ka probleeme. Näiteks takerdus ühe sihi elluviimine – õppeaasta ava- ja lõpujumalateenistuste pidamine koolides. Koolijuhid pidasid LJT-sid ja PPK-sid eraldiseisvateks organisatsioonideks ning piirasid laste osalemist neil üritustel. Samuti ei lubatud koolinoortel osaleda kirikunoorte ühendustes. Riigi haridusministeeriumi noorsoo osakond aga toetas kirikut ja arusaamatused lahendati siis, kui osakond võttis piiskopi märgukirja alusel koolides peetavatel kiriklikel üritustel osalemise oma järelevalve alla.²⁰⁷

1938. aastal tähistas NK oma 10. aastapäeva, ja sel puhul andsid Täheväli ja Tiit Tallinnas pressikonverentsi. Öeldi, et keskus organiseeris aastas üle Eesti 200 PPK-d ja 1500 LJT-d, millest võttis igal pühapäeval osa ca 12 000 last. Noortekoondisi oli 106 ca 4800 liikmega. Tihe koostöö oli eriti Põhjamaade ja Soome kirikutega. Kuid kasvava murega vaadati ettepoole, ja Täheväli ütles:

²⁰⁰ EELKKA. E.E.L.K. NK. NK töökava lastetöö alal 1936.

²⁰¹ EELKKA. E.E.L.K. NK. NK ar 1936. Vt samas Kutsetöölise isiklik tegevusar 1936 ja Töökava 1937. Heino Juho Karm (varem Heinrich Johannes, 1909–1941): Koeru, Hiiumaa õp või asetäitja õp aastatel 1933–1936, NK sekr kt 1936, peasekr kt 1939–1940, peasekr 1940. Veem 1990, 409.

²⁰² EELKKA. E.E.L.K. NK. NK ar 1936.

²⁰³ EK, nr 17, 23.04.1936, 4–5. Kiriklik lastetöö on kristliku koguduse aluseks.

²⁰⁴ Karl Tiit. Lastetööl seisab ees tõusuajastu. – EK, nr 17, 23.04.1936, 1.

²⁰⁵ EELKKA. E.E.L.K. NK. NK kodukord. § 1, 1. Tallinn: 1936.

²⁰⁶ *Ibid.*, § 18–19, 4.

²⁰⁷ EELKKA. E.E.L.K. NK. NK ar 1937.

„Meile on teadmata, missuguste hävingute ees seisab praegu kogu maailma noorsugu ja ka meie noored. Seda enam on tarvis näha seda, mis on püsiw ja jäädaw. Seda tahab meie rahwa noorsoole pakkuda kiriku noortetöö.“²⁰⁸

Ajad muutusid tõepoolest järjest ärevamateks, kuid sellele vaatamata korraldas NK 12.–16. aprillini 1939. aastal Tallinnas suurejooneliselt E.E.L.K. lastetöö kursuse ja IV lastetöö päevad. Kogudusi kutsuti üles oma töötajaid kohale saatma ning kõiki nende kulusid katma. Kuna eesmärgiks oli saavutada võimalikult suur kaasatus, siis toetas keskus tulijaid mh sellega, et üle riigi kehtis osalejatele 50-protsendiline hinnaalandus raudteel.²⁰⁹ Kõneleti lastetöö ajaloost ja Piibli tähendusest lapse elus. Õp Albert Soosaar pidas õigeteks töövahenditeks kiriku lastetöös sõna ja sakramentide tundmist, usku ja palvet. Tema järgi pidid ka lapsed kui väiksemad ja noorimad jumalariigi ehitustöölised teadma, et selle riigi ehitamine ei ole heategevus ega organisatsioonide loomine, vaid „võitlus saada-naga Kristuse nimel“. Laste jaoks ei olnud tema arvates vaja mingisuguseid erilisi eeltingimusi, vaid nemadki pidid osalema koos kogudusega sise- ja välismisjoni töös – tunnistama ja kiitma Kristust, külvama Jumala sõna ja tegema armastustegusid.²¹⁰ August Arumäe (varem Grünberg) märkis oma ettekandes, et lapsed võetakse ristimise kaudu vastu Jumala lasteks ja nad on õigustatud osa saama kirikus jagatavast Jumala sõnast:

“... Kes peavad lapse vaimule andma seda rooga, kes peavad lapsi toitma elava Jumala sõnaga? Vastus lühidalt: kõikide nende isikute ja asutuste püha kohus ja ülesanne, kes siin maapeal tegelevad laste kasvatusega. Kõik need isikud ja asutused on kohustatud ka lapse vaimu eest hoolitsema, kelle kätte Jumal lühemaks või pikemaks ajaks on andnud lapsi.”²¹¹

Õp Alfred Toomingu andmeil osales 1938. aastal kiriklikus lastetöös 9000–11 000 last, mis moodustas kogu vanuserühmast ca 10%; tegutses 226 PPK-de juhti ja 148 LJT-de abilist. Vabatahtlikele töötajatele oli abiks ajakiri Püha-päevakool, mida 1938. aastal trükiti 6800 eksemplari, ajakirja Laste Sõber trükiti samal ajal 256 800 ja lisaks jõulunumbrit 11 000 eksemplari. Kuigi need andmed olid rõõmustavad, küsis ettekandja nii puuduva 90% laste kui ka tuhandete leeritatud ja kogudustest eemale jäänud noore järele.²¹² Õp Richard Koolmeister

²⁰⁸ Postimees, nr 264, 29.09.1938, 2. 10 aastat usulis-kõlbelist tööd noorte keskel. EELK Noorsootöö keskuse töötulemusi.

²⁰⁹ EELKKA. E.E.L.K. NK. Kutse-kavaleht. Tulge E.E.L.K. Lastetöö kursusele ning IV lastetöö päevadele Tallinnas 12.–16. apr. 1939.

²¹⁰ EELKKA. E.E.L.K. NK. E.E.L.K. Lastetöö kursus ja IV lastetöö päevad. Kokkuvõtted: piiblitundidest, loengutest, ettekannetest. 12.–16. apr. 1939, 18.

²¹¹ *Ibid.*, 7–8. Grünberg kandis alates 1939. aastast perekonnanime Arumäe.

²¹² *Ibid.*, 20. Võrreldes näiteks 1936. aastaga trükinumbrid kasvasid. Alfred Tooming (1907–1977): Harju-Jaani õp 1935–1941, 1945–1949. Mobiliseeriti Nõukogude armeesse. Viljandi Pauluse õp 1949–1967, Viljandi pr 1949–1968, kons ass 1954–1967, peapiiskop 1968–1977. Veem 1990, 458.

tõi oma ettekandes esile laste kirikusse kuulumise mõtte ja kõikide ristitute osaduse saavutamise küsimuse laste, leerieelsete ja leeriõpilaste juures²¹³ ning nõudis, et kõik ristitud kasvaksid Kristuse ihu liikmete ja Jumala rahva või pühade osaduses.²¹⁴ Ristimine oli tema jaoks Kristuse ihu kokku kogumise ainus alus, millega kirik pidi arvestama. Armulauale lähenes ta senisest erinevalt ja rõhutas eelkõige selle osaduslikku külge:

„... Meie mõtleme kõigepealt 1.Kor. 10,16 jj. Seal üteldakse, et püha õhtusöömaajas on meil osa Kristuse ihust s.t. reaalne osadus Kristusega. Siin õieti saame meie kõnelda pühade osadusest, *communio sanctorum*.“²¹⁵

Pühadeks pidas ta Pauluse järgi tõe sees pühitsetud kristlasi ning osaduseks 1Kr 10:16–19 nimetatud leiva murdmist ja karika jagamist. E.E.L.K. kirikliku noorsootöö positsiooni pidas ta osaduse loomise suhtes soodsaks ja kirikul tuli kõikide ristitute kogu juhatada armulaua suunas:

„... kasvatada noori õhtusöömaaja koguduseks: osadus Kristuse vere ja ihu läbi Jumalaga, osadus üksteisega. Lühidalt: meie peame suunama lapsed kiriku ja selles kirikus kasvatama, kuigi väliselt kiriku liikmeks, siis ometigi sisimalt eesmärgiga, et nad kõik oleksid üks Kristuses, et nad oleksid Kristuse ihu liikmed, kui oksad viinapuu küljes, kus nad saavad toitu eluks. ... meie tahame kõik olla Kristuse ihu elavad liikmed. Tahame olla pühade osaduses Kristuse ühendava vere ja ihu läbi, et olla täiesti kõlbulikud Issanda päevaks.“²¹⁶

Sellise sõnumiga lõppesid viimased lastetöö päevad. Samal, 1939. aastal viis keskus läbi veel I eelleerilaste piiblilaagri, mis peeti Rannamõisas.²¹⁷ NS ja NK eestvedamisel peeti ka ülemaalisi kirikunoorte päevi, mida vaadeldaval perioodil toimus kokku üheksal korral. I päevad leidsid aset 1932. aastal Türil üle 100 osavõtjaga. II kirikunoorte päevad toimusid 1933. aastal Tallinnas 120 osalejaga. III korral kohtuti samas 1934. aastal ca 150 noorega. IV kirikunoorte päevad peeti 17.–19. augustini 1935 Viljandis 124 ja V päevad 21.–23. augustini 1936 Tartus 201 osalejaga. VI kirikunoorte päevad olid 1937. aastal Pärnus ligi 400 osalejaga, lisaks Soome külalisi ca 30.²¹⁸ Vabrikuvallitsuse toetusega toimusid VII päevad 12.–14. augustini 1938 Kundas kokku ca 800 osalejaga, sh ca 150 Soome

²¹³ EELKKA. E.E.L.K. NK. E.E.L.K. Lastetöö kursus ja IV lastetöö päevad. Kokkuvõtted: piiblitundidest, loengutest, ettekannetest. 12.–16. apr. 1939, 22.

²¹⁴ Richard Koolmeister. Meie töö eesmärk – pühade osadus. – *Pühapäevakool* 5/1939, 69–70. Richard Koolmeister (1905–1981): Tallinna vik õp 1936–1939, NK ajakirjade sekr 1937–1939, mitmete kog õp asetäitja 1939–1944, Tallinna noorteõp 1943–1944, Rootsi pr 1955–1981. Veem 414.

²¹⁵ Koolmeister 1939, 71.

²¹⁶ *Ibid.*, 71–72.

²¹⁷ Veem 1990, 319.

²¹⁸ Päewaleht, nr 225, 21.08.1937, 6. Kirikunoorte päewad Pärnus. Noored Kristuse ees. VII Kirikunoorte Päevade mälestusvihik. Tallinn: E.E.L.K. NK, 1938, 29.

külalisega.²¹⁹ VIII päevad peeti 10.–13. augustini 1939 Paides ca 1000 osalejaga²²⁰ ning viimased, IX kirikunoorde päevad Tartus 09.–11. augustini 1940.²²¹ Perioodi lõpuks oli kiriklik noorsootöö seatud tugevale üldkiriklikule alusele. Juhtorganite töö oli hea ja laia haardega ning tulemuslikult arenes nii oma- kui välismaine koostöö.

2.2.2.2.2. Tegevused praostkondades ja kogudustes

Üldkirikliku juhtimise all oli kiriklik noorsootöö rajatud koguduslikule pinnale. Kõikides E.E.L.K. praostkondades ja kogudustes tegutsesid mitmesugusel tasemel ja erineva organiseeritusega lapsed, noored, vabatahtlikud töötajaid ja ametis olijaid. Põhilised tegevusalad olid LJT-d, PPK-d, lastepeod ja -pühad, lastekoorid ja loetused, eelleeritöö, noorteteenistused, leeritatute noortetunnid ja noortekoorid. Leeriõpetus kuulus iseseisva tööalana otseselt vaimulike kompetentsi. Lokaalne töö ei olnud alati ühtlane ja areneski vaadeldaval perioodil vastavalt juhtide võimekusele, kohalikele oludele ja sellele, kui palju suudeti praostkonnas, kogudustes või keskuse abiga töötajaid motiveerida ja kaasata. Kuna oli tööala esmane juht oli vaimulik, siis sõltus tegevuste korraldamine paljuski temast. Pikka aega kogudustes teeninud õpetajad võisid noorsootööd nii edendada kui pärssida. Esines juhtumeid, et kui sel tööalal andekas vaimulik lahkus, jäi töö soiku.²²² Samas võisid ka teised koguduse töötajad olla headeks noorsootöö juhtideks²²³ ning oluline oli vabatahtlike, sh naiste panus.²²⁴ Lisaks juhtide puudusele võisid

²¹⁹ Kirikunoorde päevad Pärnus 1938, 29; EK, nr 33, 18.08.1938, 3. Kirikunoorde 7. päevad Kundas.

²²⁰ VIII Kirikunoorde Päevad Paides 11.–13.VIII 1939, <http://www.digar.ee/id/nlib-digar:361123> (vaadatud 08.08.2020).

²²¹ Eesti Päevaleht, nr 183, 11.07.1940, 8. Kirikunoorde päevad Tartus 09.–11.augustini; Veem 1990, 330; Vaher 2005, 35.

²²² Näiteks Tallinna Kaarli koguduses öeldi: „Kaarlis on köetud ruumides lastejumalateenistustel suur edu. Pidamine oli sügisest peale I pihtkonna õpetaja käes ja kestab edasi 1925. a. suveni. Laste arv kasvab kasvab iga pühapäevaga. Abilisi on vähepoole.“ Nii EELKKA. Tallinna praostk ar 1923, p. VIII 2, 4a. Narva ühes koguduses tekkisid esimesed PPK-d 1898. aastal ja levisid seal kiiresti abiõpetaja F. Suokase juhtimisel. Kuid mõne aasta pärast toimus tagasimineku peaõp surma ja abiõp vahetuse tõttu. Vt andmed PPK töö kohta Narva Soome-Rootsi ja Mihkli koguduses. EELKKA. E.E.L.K. NK. Tegevusaruanded 1935–1937.

²²³ Kadriina köster Karlson andis välja populaarset noortelehte Vaimu põld, korraldas külates äratuskoosolekuid, moodustas noorte koondise. Nii EELKKA. Viru praostk ar 1932; Viru praostk ar 1933.

²²⁴ Türiil pidasid koguduse lasteaeda Maali Ehrenvert ja preili Selli ning üle 100 lapsega PPK-d 28-aastane koguduse liige preili Nurme. Retlas juhatas PPK-d noorte koondise liige preili Olde, Oisu mõisas parunipreili Trautenberg. EELKKA. E.E.L.K. NK. E.E.L.K. Türi koguduse LJT ja PPK-d. Türiil peeti 1922–1923 PPK-sid suvest jõuludenõ õpetajaproua ja tema abiliste poolt „kõige paremate tagajärgedega“, lapsi toodi kaugelt ja osavõtt oli elav: „... ca 200 lapsukest tõttasiwad iga pühapäew leerimajasse kokku, kus neile piiblitlugusi jutustati ja laulusi õpetati.“ Nii EELKKA. Türi ar 1923, p. VIII. Järva-Peetri koguduses toimus 1922. aastal PPK „ühe uskliku neu juhatusel“. Vt EELKKA. Järva-Peetri ar 1922, p. VIII.

tööd takistada muudki asjaolud, näiteks luteriusuliste laste vähesus,²²⁵ poliitiline aspekt²²⁶ või lastevanemate puudulikud arusaamad.²²⁷ Samas võidi tegevuste lõpetamise asemel väljapääs leida ka ressursside ühendamise näol, nagu sündis näiteks Saksa praostkonnas,²²⁸ või tehti head koostööd kooli,²²⁹ vennastekoguduse²³⁰ või kohalike tööstusettevõtetega.²³¹

Vaadeldava perioodi alguses oli lastetöö kogudustes üldiselt nõrgal järjel ja tugevnema hakkas see alles 1920. aastate teisel poolel. Tallinna praostkonna praost mainis, et 1921. aastal oli „osavõtmine lastejumalateenistustest võrdlemisi kehv, igas koguduses umbes 200 lapse ümber.“²³² Viljandi praostkonnas oli samal ajal „tuimus ja leigus kohutaw suur“.²³³ Ambla õpetaja Willbergi sõnul pidas ta 1922. aasta suvel vaid mõne korra väheste osalejatega LJT, kuid järgmisel aastal enam mitte.²³⁴ Tallinnast öeldi samal ajal, et PPK-sid ei tunta ega vajatagi.²³⁵ Olukord oli iseloomulik kogu maale. 1922. aastal mainis Viru praost, et LJT-sid peeti praostkonnas vaid mõned Väike-Maarjas ja Viru-Jaagupis ning et osavõtmine ei olnud väga elav.²³⁶ Kuid aasta pärast toimus seal juba muutus, sest Rakveres alustati rühmasüsteemiga LJT-de pidamist 12 abilise ja 200–300 lapsega²³⁷ ja töö laienes edasi teistesse kogudustesse.²³⁸ Järva praostkonna kogudustes ei olnud 1920. aastate teisel poolel endiselt suuremat tegevust – LJT-sid

²²⁵ Näiteks Narva Soome-Rootsi ja Mihkli koguduses. Vt EELKKA. E.E.L.K. NK. Tegevusaruanded 1935–1937.

²²⁶ Narva praosti sõnul mõjus riiklik noorsootöö ja vastav propaganda kiriklikule tööle pidurdavalt. EELKKA. E.E.L.K. NK. Narva-Alutaguse praostk noorsootöö ar 1937. Saksa praostk noorsootöö lõppes koos praostk likvideerimisega 1939. aastal poliitilistel põhjustel. Vt KT 1939, 8/9, II 50; Päevaleht, nr 312, 16.11.1939. Seitse saksa kogudust likvideerimisele, <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=paevalehtew19391116.2.11> (vaadatud 08.08.2020). Osalejate arvud vähenesid juba enne seda, näiteks osales Tallinna Niguliste kirikus 1937. aastal LJT-del vaid 87 last varasema mitmesaja asemel. Vt EELKKA. E.E.L.K. NK. Tallinna Niguliste avaldus NK-le.

²²⁷ EELKKA. E.E.L.K. NK. Narva-Alutaguse praostk noorsootöö ar 1937.

²²⁸ 1927. aastal liideti Tallinna Niguliste ja Toomkoguduse LJT-d. Vt EELKKA. E.E.L.K. NK. Tallinna Niguliste avaldus NK-le.

²²⁹ EELKKA. Järva praostk ar 1928; Tapa ar 1923, p. VIII.

²³⁰ Helme kogudus toetas rahaliselt Tõrva vennastekogudust, kes pidas kohalikku PPK-d. EELKKA. Viljandi praostk ar 1929, p. VIII.

²³¹ Kunda tsemendivabrik toetas koguduse tegevust. EELKKA. Viru praostk ar 1933. Samuti toetas vabrik VII kirikunoorte päevade toimumist 1938. aastal Kundas. EK, nr 33, 18.08.1938, 3. Kirikunoorte 7. päevad Kundas.

²³² EELKKA. Tallinna praostk ar 1921, p. VIII 4.

²³³ EELKKA. Viljandi praostk ar 1921.

²³⁴ EELKKA. Ambla ar 1922, p. VIII.

²³⁵ EELKKA. Tallinna praostk ar 1923, p. VIII 2, 4a.

²³⁶ EELKKA. Viru praostk ar 1922.

²³⁷ EELKKA. Viru praostk ar 1923.

²³⁸ EELKKA. Viru praostk ar 1924.

peeti Paides neljal korral aastas, Amblas ainult suvel,²³⁹ edaspidi mõnes kohas mujal üksikutel kordadel.²⁴⁰ Viljandi praostkonnas peeti 1925. aastal LJT-sid „korralikult“ ainult Viljandi linnakoguduses,²⁴¹ kolme aasta pärast lisandus ka Põltsamaa, kuid mujal korraldati neid ainult kord või paar aastas.²⁴² PPK-sid tunti sealmail vaid Helme koguduses, kus seda pidas Tõrva vennastekogudus.²⁴³ Valga praostkonnas 1920. aastate esimesel poolel laste- ja noorsootööd kogudustes pea-aegu ei tehtud,²⁴⁴ hiljem peeti Nõos ja Võnnus suviti üle kahe nädala LJT ning alles 1926. aastal hakkas töö elavnema.²⁴⁵ Tallinna praostkonna kogudustes kasvas osavõtt LJT-st alates 1925. aastast ning PPK-de arv tõusis Koplis ja Kaarli koguduses.²⁴⁶ Mõne aasta pärast oli töö laiemalt levinud ja mõeldi juba suurema kaasamise peale.²⁴⁷ Nimetamata jäänud praostkondades oli töö veelgi tagasihoidlikum kui siin näidatud.

Olemasolevatest andmetest koorub välja hulk põhjusi, miks kogudused noorsootööd ei teinud. Seetõttu ei edenenud ka mõte ristitud laste ja noorte kaasamisest koguduse elus. Näiteks Ambla aruandja järgi ei toonud vanemad oma lapsi kokku, sest lastel puudusid riided, ilmad olid halvad ja kodutööd teha.²⁴⁸ Ka mujal oli sama häda – talvel käisid lapsed koolis ja suvel olid karjas.²⁴⁹ Järva-Jaanis jäid lasteloetused 1923. aastal ära sel põhjusel, et lapsed nõuti nooremas eas kooli ja emad jätsid õpetuse kooli hooleks.²⁵⁰ Järva-Madise õpetaja sõnul ei saanud noorsootööd 1920. aastate algul arendada kohalike olude tõttu: „... õre elanike arv võrdlemisi suurel maaalal, alevipuudus kiriku juures, pikad teed kiriku, mis soodest ja ravadest läbi viivad.“²⁵¹ Sarnaselt märgiti Järva-Peetri koguduses: „Katse lastejumalateenistustega läks nurja võimata halwade teede ja külma ja niiske kiriku pärast.“²⁵² Tihti mainitigi töö mittetoimumise põhjustena halba ilma, külma kirikut, vanemate vastuseisu, vähest osavõttu, üldist töö ebavajalikkus pidamist.²⁵³ Koerus öeldi 1926. aastal: „Noorema aja emad ei oska oma lastele vaimulikuks juhiks olla.“²⁵⁴ Sangastes oldi 1927. aastal kindlad, et kogudus asub

²³⁹ EELKKA. Järva praostk ar 1928.

²⁴⁰ EELKKA. Järva praostk ar 1929, p. VIII.

²⁴¹ EELKKA. Viljandi praostk ar 1924, p. VIII.

²⁴² EELKKA. Viljandi praostk ar 1927, p. VIII.

²⁴³ EELKKA. Viljandi praostk ar 1928, p. VIII.4.

²⁴⁴ EELKKA. Elva ar 1925.

²⁴⁵ EELKKA. Valga praostk ar 1925 ja 1926, p. VIII.

²⁴⁶ EELKKA. Tallinna praostk ar 1927, p. VIII 4.

²⁴⁷ EELKKA. Tallinna praostk ar 1929, p. VII, 8.

²⁴⁸ EELKKA. Ambla ar 1922, p. VIII; Ambla ar 1923 ja 192, p. VIII.

²⁴⁹ EELKKA. Tapa ar 1926, p. VIII.

²⁵⁰ EELKKA. Järva-Jaani ar 1923, p. VIII.

²⁵¹ EELKKA. Järva-Madise ar 1924, p. VIII.

²⁵² EELKKA. Järva-Peetri ar 1924, p. VIII.

²⁵³ EELKKA. Järva praostk ar 1923 ja 1924.

²⁵⁴ EELKKA. Koeru ar 1926, p. VIII.

kirikust liiga kaugel ning seetõttu ei saa sinna lapsi kokku kutsuda.²⁵⁵ Kuid vastukaaluks hädadele soovitati näiteks Tapal lapsed mitmel aastal hoopis pühapäeval peajumalateenistusele kaasa võtta. Idee leidis rahva poolt sooja vastuvõtu ning tulemuseks oli elav osavõtt koos lastega.²⁵⁶

Olukord praostkondades ja kogudustes hakkas muutuma 1930. aastatel, mil kiriklik noorsootöö vaatamata mitmel pool valitsevatele käivitamisraskustele siiski tugevnes. Vaimulike professionaalsus ja vastutus oma tööülesannete täitmisel, organisatsiooni arendamine ja juhtide koolitamine pidid tagama töö edendamise koostöös teiste noorteühendustega, sest E.E.L.K.-l oli „hulk lunastamata veksleid oma noorte koondamise ja kasvatamise töös“.²⁵⁷ Ometi tehti juba mitmel pool head tööd. 1931. aastal oli kõige rohkem osalejaid lastetöös Pärnu (1007), Tallinna (930) ja Saksa (650) praostkondades, kõige vähem aga Viljandi praostkonnas (55). Vabatahtlikke abilisid oli Saksa praostkonnas 55 ja Pärnus 34, teistes vähem. Grünberg kutsus kogudusi ja vaimulikke üles arendama professionaalset ja vastutustundlikku noorsootööd, sest leidis „kohutavad arvud“:

„Meil on 154 kogudust... kuid pk. ja lastejumalateenistusi peetakse vaid 149 kohas. Nimekirjas on 6082 last, ... järjekindlalt käib 4276 last, kuna tähtpäevadel lastejumalateenistusele ja pk. tuleb 6955 last. – Mõni ehk arvab, see arv on ju suur küllalt. Kuid meil on Eestis umbes 100. 000 kooliealist last. ... Meie maakoguduste kiriklik laste usuelu eest hoolitsemine [on] küll kisen-davalt väike! ... Meil võiks tõesti igal pühapäeval 70.000 last tulla Jumala sõna juurde!“²⁵⁸

Kogudustes oligi lastetöö üsna tagasihoidlik. Põhirõhk jäi enamasti igal pool LJT-de peale, PPK-sid tunti vähem. Järva praostkonnas peeti LJT-sid näiteks Tapal kaks korda kuus *ca* 100 lapsega, Paides kord kuus 30–50 lapsega. Koerus käis PPK-s 15 last ja Järva-Jaani oli „senini noorsootöö alal kahjuks Tabula rasa“.²⁵⁹ Rakveres, Viru-Jaagupis ja Kadrinas käis 1930. aastal aktiivne töö, näiteks Rakveres oli küll üksainus PPK 35 lapsega, kuid peeti 62 LJT-d.²⁶⁰ Viru pr ja Kadrina õp Gustav Beermanni sõnul tehti 1933. aastal kõikides praostkonna kogudustes lastetööd, vaid Simuna jäi välja. Lisaks käisid Rakveres LJT-de abilised koos igal reedel ning suviti toimusid Palermo metsas lastepeod. Mujal tegutsesid PPK-d ja lastekoorid.²⁶¹ Viljandimaal ei olnud kiriklik noorsootöö 1932. aastal veel laiemalt tuntud, kuigi üksikuid tegevusi oli.²⁶² Aasta pärast peeti

²⁵⁵ EELKKA. Sangaste ar 1927.

²⁵⁶ EELKKA. Tapa ar 1924 ja 1925, p. VIII.

²⁵⁷ Soosaar 1931, 177–210.

²⁵⁸ August **Grünberg**. Kohutavad arvud. – *Pühapäevakool* 3/1932, 1–2. (=Grünberg 1932b)

²⁵⁹ EELKKA. Tapa ar 1930, arvtabel 1930.

²⁶⁰ EELKKA. Viru praostk ar 1930, arvtabel 1930.

²⁶¹ EELKKA. Viru praostk ar 1933. Gustav Johannes Beermann (1870–1945): Kadrina õp 1919–1941, Viru abipr ja pr 1932–1941. Saksamaale 1941. Veem 1990, 390.

²⁶² EELKKA. Viljandi pr ar 1932.

samas valdavalt laste- ja noortejumalateenistusi, vähemal määral PPK-sid, ning suurem osalejate hulk oli ikka linnades.²⁶³ Valga praostkonnas tegutses 1931. aastal kokku 6 noorsoo-organisatsiooni *ca* 190 liikmega, 8 PPK-d *ca* 160 lapse ja 14 õpetajaga, peeti 48 LJT-d 20–250 osalejaga. Mõnes koguduses olid lastekoorid, aga mitmel pool ei toimunud tegevusi üldse. Kokkuvõtte kõlas: „noorsootöö võtab juba jalad alla“,²⁶⁴ siis aga teatati 1934. aastal: „noorsootöö edeneb aegamööda“.²⁶⁵

Samas räägivad NK poolt 1930. aastate keskpaigas avaldatud andmed järjepidevast heast tööst ja vastavatest tulemustest ning näitavad ka tööala laienemist koos näitajate tõusmisega praostkondades ja kogudustes. Näiteks 1934. ja 1935. aastate võrdluses on näha, kuidas suuremas osas toimus töö vaid kasvavas tempos. Kui 1934. aastal tegutses E.E.L.K.-s kokku 106 erinevat laste- ja noorte-organisatsiooni 3662 liikmega, siis järgmisel aastal oli liikmeid juba 4195. 1934. aastal oli kokku 267 PPK-d 5611 lapsega ja 1935. aastal 288 kooli 5718 lapsega; LJT-sid peeti 1934. aastal 1340 korda ja 1935. aastal 1564 korda; lastekoore oli 1934. aastal 64 ja aasta pärast 80. Ainsana vähenesid lasteloetused, mida peeti 1934. aastal 243 ja 1935. aastal 213 korda. LJT-sid peeti enim Saksa praostkonnas – 268, Tallinnas 259, Tartus 172 ja Pärnus 170. Need puudusid üldse Rootsi ja Ida-Harju praostkondades; kõige vähem oli Lääne-Harju ja Saarte-Lääne praostkondades. PPK-sid oli enim Saaremaal – 45, Lääne-Harjus 39 ja Pärnus 33. Saksa praostkonnas neid ei olnud ning Viljandi, Tallinna ja Viru praostkondades oli vähe.²⁶⁶

1930. aastate teisel poolel olukord aina paranes. 1935. aastal jätkus Tallinna praostkonnas tavapärane töö põhiliselt LJT-de näol,²⁶⁷ Tallinna Jaani koguduses peeti 1937. aastal mh LJT-de 25. aastapäeva.²⁶⁸ Lastetööle pandi kogu praostkonnas suurt rõhku nii koguduste, praostkonna kui ka linnamisjoni poolt, see pärast sammus see „järjekindlalt tõusuteed“, kuigi arvestuse järgi ei käinud *ca* 90% linna lastest kirikus.²⁶⁹ Viljandi praostkonnas peeti 1935. aastal pea kõikides kogudustes LJT-sid, PPK-d olid vaid Helmes ja Paistus.²⁷⁰ Kuid 1939. aastal ei olnud erilist tõusu märgata, sest PPK-sid oli kokku neli, LJT-sid peeti 70 ja mitmes koguduses noorsootöö puudus.²⁷¹ Valga praostkonna aktiivsuse näitajad olid Viljandi omadega sarnased LJT-de osas, mida 1938. aastal oli

²⁶³ EELKKA. Viljandi praostk arvtabel 1933.

²⁶⁴ EELKKA. Valga praostk arvtabel ja ar 1931.

²⁶⁵ EELKKA. Valga praostk ar 1934.

²⁶⁶ EELKKA. E.E.L.K. NK. Kiriklik noorsootöö, arvtabel 1935.

²⁶⁷ EELKKA. Tallinna praostk arvtabel ja ar 1935.

²⁶⁸ EELKKA. Tallinna praostk ar 1937, 26. Tallinna Jaani koguduse lastetöö asutaja oli õp Rechtlich, pearaskus oli töös aga Hasselblattil, E.E.L.K. lastetöö ühel pioneeril. Nii EELKKA. E.E.L.K. NK. Avaldus EELK Tallinna Jaani koguduse LJT registreerimiseks. 25.02.1938.

²⁶⁹ EELKKA. Tallinna praostk ar 1937, 9.

²⁷⁰ EELKKA. Viljandi praostk arvtabel ja ar 1935.

²⁷¹ EELKKA. Viljandi praostk arvtabel ja ar 1939.

69. PPK-sid oli aga 12, samuti oli säilinud loetuste tava Harglas.²⁷² Tagasihoidlikuna püsis elu ka Narva mail.²⁷³ Seevastu üks aktiivsemaid oli Viru praostkond. Kundas juurutati näiteks 1936. aastal uus töövorm, liites kateheesi, lastepüha ja vabaõhu-jumalateenistuse. Pooleaastase õppetsükli järel matkasid lapsed koos vanematega metsa, kus peeti jumalateenistus koos pasunakooriga ning järgnesid lastemängud. Koos oli ca 200 last ja 500 vanemat – nii tõid Kunda lapsed oma tihti kirikusse mittekuulunud vanemad liikmeteks: „Laste jumalakartlik meel võidab vanade jumalakarttuse.“²⁷⁴ Hea töö jätkus Kadrinas, kus seati sihiks luua külates 25 PPK-d,²⁷⁵ järgmiseks aastaks saavutati 18 kooli rajamine.²⁷⁶ Viru praostkonna eripärana torkab silma teadlik töötegijate kasvatamine ja motiveerimine, sest kogudustes olid pidevalt külas NK esindajad ja teised külalised. Seda joont hoiti läbi aastate, regulaarselt kohtusid näiteks praostkonna lastetöö tegijad. 1939. aastal oli praostkonnas 22 PPK-d 430 õpilasega, peeti 105 LJT-d 950 osalejaga, lastekoore oli viis.²⁷⁷ Tallinna praostkonnas toimus samal aastal 363 LJT-d 1268 lapsega, kusjuures aktiivseim töö toimus Kopli koguduses, järgnesid Kaarli, Jaani ja Püha Vaimu kogudused. PPK-d ja lastekoorid ei olnud Tallinnas eriti populaarsed. Vastupidiselt peeti aga näiteks Jüris LJT-sid ainult 15 lapsega ja hoopis levinumad olid PPK-d, mida oli kokku 24. Järva praostkonnas peeti LJT-sid Tapal, Rakkes ja Järva-Jaanis 93 korral 286 lapsega; PPK-sid oli 18 kohas 724 lapsega, tegutses 2 koori. Tartu praostkonnas peeti 109 LJT-d 830 osalejaga, 5 PPK-d 141 lapsega; aktiivsem tegevus toimus linnakogudustes, maal Äksis ja Tormas. Saarte-Lääne praostkonnas Reigis peeti 15 LJT-d 25 lapsega, mujal tegutsesid vaid PPK-d, neist suuremad Emmastes ja Kärddlas.²⁷⁸

Kuigi töö võrreldes kümnendi algusaastatega paranes, olid sel omad takistused: lastevanemate puudulik arusaamine tegevustest,²⁷⁹ kooliõpetajate vastuseis,²⁸⁰ ruumide, tööjõu ja ettevõtlikkuse puudus.²⁸¹ Üldise tähelepanekuna kõlas see, et linnas oli tööd kergem korraldada, kuna maal olid vaimulikud suures osas hõivatud ametitalituste pidamisega.²⁸² Juba varem tuletas Grünberg meelde, et traditsioonilisi tööviise tuleb muuta ning et kogudused ei saa rahulduda aastas ühe-kahe LJT pidamisega. Selle asemel tuli igas koguduses luua PPK-de võrk.²⁸³ Vaatamata sellele tavad palju ei muutunud, mistõttu ilmnes ammune probleem.

²⁷² EELKKA. Valga praostk ar 1938.

²⁷³ EELKKA. E.E.L.K. NK. Narva Aleksandri ar laste- ja noorsootöö kohta 1937.

²⁷⁴ EELKKA. Viru praostk ar 1936, 51–54.

²⁷⁵ EELKKA. Viru praostk ar 1938.

²⁷⁶ EELKKA. Viru praostk arvtabel ja ar 1939.

²⁷⁷ EELKKA. Viru praostk ar 1936, 51–54; Viru praostk arvtabel ja ar 1939.

²⁷⁸ EELKKA. E.E.L.K. NK. Aruanded koguduste PPK-de tegevuste kohta 1939.

²⁷⁹ EELKKA. E.E.L.K. NK. Narva Aleksandri ar laste- ja noorsootöö kohta 1937.

²⁸⁰ EELKKA. Viru praostk ar 1936, 51–54.

²⁸¹ EELKKA. Valga praostk ar 1937 ja 1938.

²⁸² EELKKA. Viru praostk ar 1934.

²⁸³ Grünberg 1933b, 33–38.

Nimelt pidid LJT-del käijad teatud hetkel oma vanuse tõttu kirikust eemale jääma ning ootama mõned aastad leerikooli algust, sest alles pärast konfirmatsiooni võisid nad osaleda koguduse noorterühmade töös. Seepärast hakati rääkima eelleeritöö korraldamisest – vaheetapist enne leerikooli minemist. See puudutas ka liikmesuse küsimust, sest: „... need noored uue kiriku seadluste järele langevad 20 aasta vanuselt kirikust välja, – ja sellepärast peavad kogudused panema erilist rõhku nii laste kui ka eelleerialiste tööle.“²⁸⁴ Liikmete väljalangemist püüdis aga kirik juba teadlikult vältida.

Võrreldes lastetööga oli pinnas noortetöö arengu jaoks parem, sest noorteühinguid oli vaadeldava perioodi alguseks loodud väga palju ning neid tunti hästi.²⁸⁵ Siiski ei olnud kiriklike ühenduste rajamine alguses kerge. Ambla õpetaja sõnul peeti seal 1922. aastal küll 6 korda noorte koosolekuid, mis aga „jäid soiku“ juhtide eemalejäämise ja vaimuliku suure töökoorma tõttu,²⁸⁶ hiljem ei tulnud noored kokku,²⁸⁷ ning 1925. aastal kordas Järva praost ikka veel sama.²⁸⁸ Tapal öeldi 1926. aastal, et hiljuti leeritatud noortega ei saa pidada tunde, sest „need elavad laiali ja kes siin elavad, need on teenistujad ja ei saa tulla“.²⁸⁹ Ka Paides ja Annas öeldi 1928. aastal, et noorsootöö läheb visalt.²⁹⁰ Viljandi praost leidis, et 1929. aastal ei võetud praostkonna noorsootöös midagi nimetamisväärset ette.²⁹¹ Kuid hoopis vastupidi juhtus Tallinnas, kus noored kogunesid nii suure innuga, et 1929. aastal avati eraldi Tallinna Jaani noorte kogudus.²⁹² Igal kuul peeti noorteteenistusi Peeteli koguduses, Tallinna Jaani ja Kaarli koguduses tegutsesid noortekoorid.²⁹³ Murrang toimus ka mujal, näiteks Tapal alustati kord kuus rohke osavõtuga noorteteenistustega ning populaarseks said kontsert-kõnekoosolekud, kus laulis noorte segakoor.²⁹⁴ Koerus, kus 1930. aastal osales lastetöös 15 last, peeti samal aastal 4 noorteteenistust 300–400 osalejaga, samuti tegutses seal K.N.N.Ü.²⁹⁵ Rakveres toimus samal aastal 14 noorteteenistust ja kogunesid noortekoorid.²⁹⁶ Noortetöö laienes aegamööda. Valga praostkonnas toimus 1931. aastal 10 noortejumalateenistust 10–150 osalejaga, Otepääl ja Võnnus korraldati tunde hiljuti leeritatuile ning noortekoorid olid Võnnus ja

²⁸⁴ EELKKA. Tallinna praostk ar 1937, 10; Tallinna praostk ar 1936, 4–5.

²⁸⁵ EELKKA. Kadrina ar 1921. Vilumaa 2009, 408–409.

²⁸⁶ EELKKA. Ambla ar 1922, p. VIII.

²⁸⁷ EELKKA. Ambla ar 1923 ja 1924, p. VIII.

²⁸⁸ EELKKA. Järva praostk ar 1925.

²⁸⁹ EELKKA. Tapa ar 1926, p. VIII.

²⁹⁰ EELKKA. Paide ja Anna ar 1928, p. VIII.

²⁹¹ EELKKA. Viljandi praostk ar 1929, p. VIII.

²⁹² EELKKA. Tallinna praostk ar 1929, p. VII, 8. Noorte kogudusi rajati mujalgi, näiteks Tallinna Kaarli, Pärnu, Tapa, Türi, Sangaste jt kogudustes. Elujõulisim oli aga Tallinna Jaani Noorte kogudus, mh oli sel oma LJT toimikond. Soosaar 1931, 146–152.

²⁹³ EELKKA. Tallinna praostk arvtabel ja ar 1930.

²⁹⁴ EELKKA. Tapa arvtabel ja ar 1930.

²⁹⁵ EELKKA. Koeru arvtabel ja ar 1930.

²⁹⁶ EELKKA. Viru praostk arvtabel ja ar 1930.

Elvas.²⁹⁷ 1933. aastal toimusid Helmes, Viljandis, Paistus, Taageperas ja Põltsamaal noorteteenistused 100–1200 osalejaga,²⁹⁸ Helmes kasvas osalejate arv 1935. aastal juba 1500 peale ning kogudus vajas abilisteks haritud noorteuhte.²⁹⁹ Viru praostkond oli aktiivne ka noortetöö korraldamises ja 1932. aastal praosti sõnul töö edenes: „... 6 ühingu asemel leidub 14. Edu tuleb Kadrina arvele.“³⁰⁰ Samal aastal korraldati ülemaalse kristlike ühenduste palvenädala raames I noorte juhtide kursus Rakveres,³⁰¹ kus 1933. aastal töötas Ederbergi juhtimisel juba neljandat aastat noorteühing kahe osakonna ja 150 liikmega ning ametis oli palgaline sekretär.³⁰² Töö oli aktiivne, sest noori rakendati kirikutöös, palju käis külalisi, kogemuste saamiseks sõideti ise ringi ja tehti koostööd koolidega.³⁰³ Valga praostkonnas peeti 1934. aastal noorteteenistusi juba peaaegu igas koguduses, kokku 34 korda aastas, samuti leidis koore.³⁰⁴ NK andmetel peeti kogu kirikus 1934. aastal noorteteenistusi kokku 377 ja 1935. aastal 464 korda; noortetunde oli vastavalt 238 ja 247 korral; ainsana vähenes noortekooride hulk, mida oli vastavalt 70 ja 55.³⁰⁵ Tallinna praostkonnas lisandus 1935. aastal uue tegevusena noorte piiblitundide pidamine,³⁰⁶ kuid märgiti ka, et noorte huvid olid mitmekesised ja kirikus käimine vähenes.³⁰⁷ Vaatamata sellele kasvas 1936. aastal Tallinna praostkonnas noorteteenistuste arv ja algas eelleeritöö. Kaarli koguduses seati ametisse eraldi noorsootööõpetaja, seda taheti teha ka Jaani koguduses.³⁰⁸ Nagu Tallinnas, hoogustus tegevus ka Viru praostkonnas, mida peeti seal toimuva noorsootöö tõttu 1936. aastal üheks paremini organiseeritud paigaks Eestis.³⁰⁹ Kunda tublidus ilmnes ülemaalisi kirikunoorte päevi,³¹⁰ noortekursusi ja mitmesaja osalejaga perekonnaõhtuid korraldades.³¹¹ Selle kõrval peeti näiteks Narva Aleksandri koguduses 1937. aastal 10 noorteteenistust 150 osalejaga.³¹² Viljandi praostkonnas öeldi aga 1939. aastal, et on „väikseid edusamme märgata“ – noorteuhtingud olid loodud neljas koguduses.³¹³

²⁹⁷ EELKKA. Valga praostk ar 1931, arvtabel 1931.

²⁹⁸ EELKKA. Viljandi praostk arvtabel ja ar 1933.

²⁹⁹ EELKKA. Viljandi praostk arvtabel ja ar 1935.

³⁰⁰ EELKKA. Viru praostk ar 1932.

³⁰¹ EK, nr 49, 01.12.1932, 390. Esimene noorte juhtide kursus Rakveres.

³⁰² EELKKA. Viru praostk ar 1933.

³⁰³ EELKKA. Viru praostk ar 1934 ja 1935.

³⁰⁴ EELKKA. Valga praostk ar 1934.

³⁰⁵ EELKKA. E.E.L.K. NK. Tabel. Kiriklik noorsootöö 1935.

³⁰⁶ EELKKA. Tallinna praostk arvtabel ja ar 1935.

³⁰⁷ *Ibid.*, 10–12.

³⁰⁸ EELKKA. Tallinna praostk ar 1936, 4–5.

³⁰⁹ EELKKA. Viru praostk ar 1936, 57.

³¹⁰ EELKKA. Viru praostk ar lisa 1937, 49–52.

³¹¹ EELKKA. Viru praostk ar 1938 ja 1939, arvtabel 1939.

³¹² EELKKA. E.E.L.K. NK. Narva Aleksandri ar laste- ja noorsootöö kohta 1937.

³¹³ EELKKA. Viljandi praostk arvtabel ja ar 1939.

Lisaks koguduste tegevustele ja üldkiriklikele vabatahtlike ja kutsetöölise kursustele hakati koolitusi pidama ka praostkondlikult. Valdavalt alustati nendega üle Eesti 1930. aastate teisel poolel. Mitmetes praostkondades toimusid LJT-de ja PPK-de tegelaste konverentsid. Pärnus jõuti taolisi kokku pidada vähemalt viis, kuni maikuuni 1939.³¹⁴ 1934. aastal alustatigi I konverentsiga Pärnu ja Võru praostkondades. Lisaks tähistati Pärnus samal aastal ka PPK 25. aastapäeva.³¹⁵ Võru praostkonnas korraldati II konverents 1935. aastal Urvastes³¹⁶ ning III konverents 1936. aastal Räpinas.³¹⁷ Tallinna praostkonnas peeti LJT-de tegelaste I konverents 65 osalejaga 1935. aasta jaanuaris ning loodi Tallinna LJT-de ja PPK-de abiliste liit, mis sai eeskujuks kogu Eestis tehtavale samalaadsele tööle.³¹⁸ II taoline konverents peeti juba sama aasta sügisel,³¹⁹ mis kõneleb omakorda aktiivsest tegutsemisest, ning neid toimus edaspidigi.³²⁰ Umbes 1935. aastal pidi alustatama ka Järvamaa praostkonnas, kus IV lastetöö konverents peeti 1938. Tapal 44 osavõtjaga. Seal nenditi, et töö on „ühtlane ja sihikindel, rahuliku tõusuga“.³²¹ Järva praostkonnas toimusid konverentsid kuni 1940. aastani.³²² Viljandi praostkonna I noorsoo konverents peeti edukalt ja suure osavõtjaskonnaga 1936. aastal Suure-Jaanis.³²³ Mujal, näiteks Viru, Ida-Harju ja Lääne-Harju praostkondades alustati konverentsidega 1937. aastal.³²⁴ Tihti oli neil üheks peaettekandjaks Tiit, ja anti ülevaated kogudustes toimuvast.³²⁵ Ka saartel muutus kiriklik noorsootöö aktiivsemaks, kui 1937. aastal toimusid Kärddlas Hiiumaa kirikunoorde ja PPK tegelaste päevad. Peasekretär andis seal oma loomingulise panuse töö jätkamiseks:

³¹⁴ EELKKA. E.E.L.K. NK. E.E.L.K. Pärnu praostk V Lastetöö päevade kutse ja kava. 20.–21.05.1939. Samas ka Pärnu praostk IV kirikliku lastetöö konv kavaleht 20.–21.06. s.a. Möisakülas. *Ibid.*

³¹⁵ Ka Viru praostkonnas taheti korraldada sama. Nii EELKKA. Viru praostk ar 1933; Mati **Märtin**. 80 aastat tagasi valis Eesti kirik oma teise piiskopi. – EK, 25.06.2014, <http://www.eestikirik.ee/80-aastat-tagasi-valis-eesti-kirik-oma-teise-piiskopi/> (vaadatud 08.08.2020).

³¹⁶ EELKKA. E.E.L.K. NK. Võru praostk LJT tegelaste II konv prot 01.–02.06.1935.

³¹⁷ EELKKA. E.E.L.K. NK. Võru praostk kirikliku lastetöö tegelaste III konv 15.–16. 08. 1936. Kavaleht.

³¹⁸ EELKKA. E.E.L.K. NK. Tallinna praostk LJT ja PPK tegelaste konv prot 10.01.1935.

³¹⁹ EELKKA. E.E.L.K. NK. Tallinna praostk LJT ja PPK tegelaste II konv prot 04.09.1935.

³²⁰ EELKKA. E.E.L.K. NK. Tallinna praostk kirikliku lastetöö IV konv 03.–06.01.1937. Kavaleht.

³²¹ EELKKA. E.E.L.K. NK. Järva praostk IV lastetöö konv prot 18.–20.03.1938.

³²² EELKKA. E.E.L.K. NK. Järva praostk V lastetöö päevade kutse. 11.–12.03.1939; EELKKA. E.E.L.K. NK. Järva praostk lastetöö päevade eelkavand. 13.–14.04.1940; EK, nr 17, 25.04.1940, 4. Järva praostkonna 6. lastetööpäevad.

³²³ Sakala, nr 141, 07.12.1936, 6. Noorsoo tegelaste konverents Suure-Jaanis.

³²⁴ I vt EELKKA. E.E.L.K. NK. Kose ar 1937. II vt EELKKA. E.E.L.K. NK. Kutse Lääne-Harju praostk PPK tegelaste konverentsile Hageris, 5., 6. ja 7. novembril 1937. Tallinn: 1937.

³²⁵ EELKKA. E.E.L.K. NK. Viru praostk I noorsoo- ning lastetöö konv 04.–06. 06.1937. Kavaleht.

„Luteriusu tähtsamaks aluseks on lastetöö, sest Luther on öelnud: kui saaksime kõik lapsed koondada pühapäevakooli, kaoks maailmast vaen ja riid. Tema pole kujutanud lastetööd mingisuguse salapärase imekepina, mille mõju oleks kohe märgatav, vaid ta on öelnud: mulle ei jatkuks kõigist kirikukelladest ega pasunatest, et hüüda teile, vanematele, tulge ja õpetage oma lapsi.“³²⁶

Ilmselt samal ajal koguneti ka Tartu praostkonnas, sest juba 1938. aastal korraldati seal II lastetöö konverents, kus kõnelesid piiskop Rahamägi, Muru, Tiit jt.³²⁷ Seega oli kiriklik noorsootöö praostkondades ja kogudustes 1930. aastate lõpuks laialdaselt levinud ja arenes, töö oli hästi koordineeritud. Suuremates kohtades tekkis omakorda ühendusi ja liite, mis pani lõpuks küsima koguduse terviklikkuse järele. Kuigi näiteks Tallinna praost oli veendunud, et kiriklikku osadust kasvatataksegi noorsootööd arendades, uusi kirikuid ehitades ja tööjõudu kogudes, muretses ta 1937. aastal uute nähtuste pärast, kus kogudustes rahulduti rahva kirikusse tulemisega, kuid ei pööratud enam tähelepanu väljaspool kirikut toimuvale. Seepärast kõneles ta kiriku kuulutuse ja selge sõnumi jagamise vajadusest ning tõi välja tõsised tähelepanekud koguduse osaduse kohta:

„Meie kogudused ei olegi õieti kogudused, vaid tohime kõnelda ainult ringidest, rühmadest, kus vähesel määral leiame koguduse elu märke vastavalt Acta 2,42–47 ja 4,33. Meie ei saa kõneleda kogudusest, mis ühte on kasvanud Kristuse sees ja tema läbi...“³²⁸

2.2.2.2.3. Kirikutevaheline koostöö

Koos kirikliku noorsoo üldise edenemisega laienes vaadeldaval perioodil ka kirikutevaheline koostöö. Tihedamad olid suhted naaberkiriku Soomega, kus noorsootöö oli heal järjel ja hinnatud. Sarnaselt Eesti kirikuga püüti sealgi seista ilmalikustumise vastu ning sõprussidemed olid sõlmitud näiteks skautide ja gaidide vahel.³²⁹ Laialdasi suhteid hoidsid ka Eesti ja Soome üliõpilasseltsid³³⁰ ning N.M.K.Ü-d.³³¹ Nii Eestis kui ka Soomes pidid vaimulikud kandma hoolt

³²⁶ EELKKA. E.E.L.K. NK. Hiiumaa kirikunoorde ja PPK tegelaste päevade prot 31.07.–01.08.1937, p. IV.

³²⁷ EELKKA. E.E.L.K. NK. Tartu praostk II konv 28.–30.01.1938. Kavaleht.

³²⁸ EELKKA. Tallinna praostk ar 1937, 13–14.

³²⁹ Nieminen 1995, 123. Soome skaudid ja gaidid – kokku 330 last – tegid 1921. aasta juunis reisi Eestisse ning peagi olid eestlased juba vastu-külaskäigul. *Ibid.*

³³⁰ Jukka Yrjölä. *Uskon silta Suomenlahden yli. Suomalaisten kirkolliset suhteet Viroon vuosina 1918–1939*. Academic Dissertation. Helsingin yliopiston teologinen tiedekunta. Helsinki: 2016, 263–269. Sagedane esindaja üliõpilaste rahvusvahelistel kohtumistel 1930. aastatel oli Karl Paldrok. Üha laiemalt koostöösse kaasatud eestlased puutusid välismaal kokku tugeva äratusliikumisega ning mõjutasid seeläbi ka usuelu Eestis. *Ibid.*, 269. Ka Kristel Engman. Intervjuu emeriitõpetaja Jukka Yrjöläga. – EK, nr 13–14, 23.03.2016, <http://www.eestikirik.ee/intervjuu-meriitõpetaja-jukka-yrjolaga/> (vaadatud 31.07.2021).

³³¹ Yrjölä 2016, 277, 307.

laste PPK-des käimise pärast³³² ning mõlemal pool toimus 1930. aastatel kirikliku noorsootöö tegelik läbimurre.³³³ Seega sammusid naabrid üsna ühte jalga ning koostööd oli kerge ja loomulik teha. Kuna Eestis seni valitsenud baltisaksa kultuuriruumi täiendasid alates 1920. aastatest üha enam Skandinaavia mõjud, siis aitas see kaasa koostöö laienemisele eriti Soome ja Rootsi kirikutega.³³⁴ Aga järjest enam suheldi ka teiste maade kirikutega – tehti külaskäike, koguti uusi teadmisi ja kogemusi ning jagati omi. Juba oma esimesel tööaastal lõi NS Soome kõrval suhted ja Taani kristlike noorsoo ühendustega.³³⁵ 1931. aastal osales Hasselblatt interkonfessionaalsel I Euroopa LJT-de konverentsil Ungaris ja andis seejärel nähtust mitmel pool ülevaateid.³³⁶ Sealt pärinevate kontaktide kaudu liikus tema kaudu Eestisse erialast kirjandust ja informatsiooni.³³⁷ Samal aastal jagasid Helme noorsootöö konverentsil oma teadmisi Ameerika kiriklikust noorsootööst Ederberg ja Sternfeldt.³³⁸ 1932. aastal tutvus Grünberg Soome kirikliku lastetöoga,³³⁹ sellest sündis uusi kontakte ja juba samal aastal kirjeldas Soome Nurmijärvi õp Kosti Kankainen ajakirjas Pühapäevakool Soome PPK-de tööd.³⁴⁰ Grünbergi ja Kankaineni sõprusel oligi edaspidi oluline roll Eesti PPK-de arengus.³⁴¹ Grünberg ise osales Soome PPK 100. aastapäeva pidustustel Helsingis ja esines seal tervituskõnega Eesti poolt,³⁴² samuti kirjutas ta sellest oma ajakirjas ning tutvustas UK-l Soome kiriklikku lastetööd ja selle tsentraalset korraldamist.³⁴³

1933. aasta oktoobris peetud II ülemaalsel LJT-de ja PPK-de tegelaste konverentsil viibis kohal ja jutlustas Tallinna Jaani kirikus Soome Pühapäevakoolide

³³² Kansanaho 1988, 101.

³³³ Nieminen 1995, 108.

³³⁴ Roht mets 2017, 16–17; Kurg 2004 a, 68–70. E.E.L.K. oikumeeniline misjonimeelsus toetas XX sajandi esimesel poolel suhete loomist Põhjamaade ja anglikaani kirikutega ning seda mh noorsooliikumiste kaudu. *Ibid.*

³³⁵ Aleksander **Sternfeldt**. Eesti ev.-lut. kiriku Noorsootöö Sekretariaadi tegevuse ülevaade kuni 31. detsembrini 1929. – Püha kohus. Eesti ev.-lut. usu kiriku Sisemisjoni Seltsi lendleht. Tallinn: Ehrenpreisi trükk, 1930, 5–6.

³³⁶ Bruno **Hasselblatt**. I üleeuroopaline pühapäevakoolide ja lastejumalateenistuste kongress Budapestis. – EK, nr 34, 27.08.1931, 274; EK, nr 35, 03.09.1931, 282; EK, nr 40, 08.10.1931, 323–325. Noorsootegelaste konverents Helmes; Roht mets 2006, 196.

³³⁷ Grünberg 1932b, 3.

³³⁸ EK, nr 40, 08.10.1931, 323–325. Noorsootegelaste konverents Helmes.

³³⁹ Grünberg 1933a. Grünberg valdas soome keelt, tema arvukad kontaktid Soomes püsisid ka nõukogude ajal. Oma mitmekülgse tegevuse eest Eesti ja Soome vaheliste suhete arendamisel pälvis ta oma kirjepandud mälestuste järgi Soome Valgeroosi ordeni. Nii Arumäe 2005, 232.

³⁴⁰ Kosti **Kankainen**. Tervitus Soome esimesest pühapäevakooli kogudusest. – *Pühapäevakool* 5/1932, 3.

³⁴¹ Yrjölä 2016, 308.

³⁴² EK, nr 43, 20.10.1932, 341–343. Praost A. Grünbergi terвитus Soome pühapäevakooli 100. aasta mälestuspidustustel; Roht mets 2006, 197.

³⁴³ Grünberg 1933b, 33–38.

Liidu esimees *dr theol* Eino Sormunen,³⁴⁴ kes 1935. aastal pidas Eestis juba loengusarja üle 150 osalejale.³⁴⁵ 1934. aastal kirjeldas Soome lastetöö ajalugu ja tegevusi eesti lugejale pikemalt Lappeenranna PPK juht Hilja Heikkinen ning kutsus eestlasi üles vabatahtlikku lastetööd tegema.³⁴⁶ Soome eeskujul panustas Grünberg koguduse liikmete poolt juhitud PPK-de loomisesse selleks, et lapsed pääseksid Jumala sõna juurde.³⁴⁷ Soomlaste silmis kujundaski Eestis tehtavat PPK tööd eeskätt Grünberg, kelle üleskutsel laienes tööala üle maa. Soomes peeti aga Eesti PPK-d nõrgaks, sest koolides anti usuõpetust vabatahtlikkuse alusel ja vaimulikkonna suhtumine jättis soovida. Siiski edendati seda Euroopas levinud meetoditega ning tundide ülesehitus oli sama nii Eestis, Soomes, Norras, Rootsis kui ka Saksamaal.³⁴⁸

Tihe Eesti ja Soome koostöö jätkus konverentsidel, käidi vastastikku külas ning ajakirjade ja -lehtede kaudu jagati informatsiooni.³⁴⁹ Eestis kiitis Paldrok Soomes nähtud „kõrgemat usulist taset“ ja kutsus üles soome keelt õppima. Soomlased omakorda vaimustsid Kristuse-kesksest noorteliikumisest Eesti kirikus.³⁵⁰ 1935. aastal peeti Tallinnas Eesti ja Soome kirikuõpetajate kohtumine, kus vahetati mõtteid ja kogemusi kirikutööst ning kus Soome peapiiskop Erkki Kaila pidas ettekande Soome kiriku olukorrast, kirjeldades mh ka noorsootööd.³⁵¹ Samal aastal kutsus Tiit üles paremini tööd tegema:

„Kui me võrdleme oma kiriklikku lastetööd soomlasiga, siis peame häbiga tunnustama, et oleme vennasrahvast ses suhtes ääretumalt maha jäänud. Soomes ületab lastejumalateenistuste juhtide arv kolmekordselt meie lastejumalateenistustisist osavõtjate laste arvu.“³⁵²

Septembris viibis Tiit Soomes Soome Kristliku Noorte Liidu kutsel pikemal ametireisil, kus peeti läbirääkimisi „töö ühtlustamise ja omavahelise abistamise üle“, ning osales mh ka Maailmaliidu Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu Balti Regionaalkonverentsil.³⁵³ Ka Paldrok oli samal aastal kahel korral Soomes. Suhteid soomlastega peeti Eestis toona „mõeldavalt parimateks“, sest peasekretär ja sekretär olid neid oma reisidel süvendanud – leidnud uusi kontakte ja loonud sidemed kõikide Soome kristlike noorsoo-alaste väljaannetega.

³⁴⁴ EELKKA. Tallinna Jaani I pihtk ar 1933, IV; EK, nr 43, 19.10.1933, 341–343, II ülemaaline lastejumalateenistuste ja pühapäevakooli tegelaste konverents; Rohtmets 2006, 197–198; Yrjölä 2016, 278.

³⁴⁵ Kansanaho 1988, 156.

³⁴⁶ Hilja **Heikkinen**. Pühapäevakool kutsub. – *Pühapäevakool* 6/1934, 81–86.

³⁴⁷ Arumäe 2005, 215.

³⁴⁸ Yrjölä 2016, 278–279.

³⁴⁹ Kansanaho 1988, 152.

³⁵⁰ Yrjölä 2016, 271.

³⁵¹ EELKKA.1.1.173. II Eesti-Soome kirikuõp konv prot 23.–25.07.1935.

³⁵² EELKKA. E.E.L.K. NK. Võru praostk LJT tegelaste II konv prot 01.–02.06.1935.

³⁵³ EELKKA. E.E.L.K. NK. NK ar 1935; Yrjölä 2016, 272; Rohtmets 2006, 117–121.

Lisaks peeti kirjavahetust Läti ja Rootsi kirikute noorsootöö juhtorganitega, samuti vahetati väljaandeid.³⁵⁴

1936. aastal toimunud III ülekiriklikul lastetöö tegelaste konverentsil kõneles teiste kõrval ka Soome pr Hannes Laasonen ning konverents kinnitas vajadust hoida ja luua sidemed teiste luterlike maade kiriklike noorsooühendustega.³⁵⁵ Nelipühade ajal külastas 450-liikmeline Soome noorte delegatsioon Tallinna koguduste noori, mh kohtuti ka piiskop Rahamäega.³⁵⁶ Peasekretär viibis sama aasta 2. juulist kuni 6. augustini õppereisil Taanis, Norras ja Saksamaal ning osales 6.–12. juulil Oslos peetud Pühapäevakoolide Maailmaliidu XII konverentsil. Ka värskest tööle asunud Karm oli Soomes õppematkal ja kirikunoorte päeval.³⁵⁷ Järgmisel, 1937. aastal välissuhete hoogne areng jätkus. Eesti 27-liikmeline rühm osales Soome Kirikunoorte päeval ja Eesti vaimulikud tutvusid Soome noorsootööga; soomlaste esindus külastas aga Eestit. Rootsi kirikunoorte II kohtumisel Stockholmis 22.–24. aprillil osales Koolmeister; noorterühm viibis Põhjamaade piibellikul üliõpilaskonverentsil Soomes Turus 2.–8. augustini ning eestlased osalesid ka Helsingi kirikunoorte „hiigeldemonstratsioonil“ 23. oktoobril. NK oli nimetatud aastal kirjavahetuses Soome, Saksa, Läti, Rootsi, Norra, Taani, Inglismaa ja USA kiriklike noorsootöö organisatsioonidega ning jälgis nende tegevust vastavate väljaannete kaudu.³⁵⁸ VI kirikunoorte päeval 1937. aastal Pärnus osales ligi 30 soomlast ja VII päeval 1938. aastal Kundas juba ca 150 Soome külalist.³⁵⁹ Nõnda toimus koostöö mitmel tasandil mitmete maadega. Läbi aastate korraldati vastastikku nii Eestisse kui ka Soome suure osavõtjate arvuga ekskursioone, peeti aktusi ja noortetunde.³⁶⁰ Koostöö arenes ka tänu kristlike organisatsioonide ja nende juhtide aktiivsele suhtlemisele.³⁶¹

Veel 1939. aastal tundus olukord noorsootöö osas olevat paljulubav. IV ülemaalistel lastetöö päeval käisid sinseid noorsootöö tegijaid koolitamas Soome pr Pakkala ja Soome PPK-de liidu peasekretär Lähtenmäki. Soome *Luther-opisto* võttis veel vastu Eesti õpilasi.³⁶² 1939. aasta sügisel osalesid Eesti esindajad kristlike noorte maailmakonverentsil Amsterdamis³⁶³ ning 30 Eesti kirikunoort ja noortejuhti käis Soomes Mikkeli noorsoopäeval. Soomlased omakorda olid

³⁵⁴ EELKKA. E.E.L.K. NK. NK ar 1935.

³⁵⁵ EELKKA. E.E.L.K. NK. NK ar 1936; EK, nr 17, 23.04.1936, 4–5, Kiriklik lastetöö on kristliku koguduse aluseks; Kansanaho 1988, 156; Yrjölä 2016, 278–279.

³⁵⁶ Yrjölä 2016, 272.

³⁵⁷ EELKKA. E.E.L.K. NK. NK ar 1936; Yrjölä 2016, 272–273.

³⁵⁸ EELKKA. E.E.L.K. NK. 1937. aasta tegevuse-ar.

³⁵⁹ Noored Kristuse ees. VII Kirikunoorte Päevade mälestusvihik. Tallinn: E.E.L.K. NK, 1938; Päewaleht, nr 225, 21.08.1937, 6. Kirikunoorte päewad Pärnus; EK, nr 33, 18.08.1938, 3. Kirikunoorte 7. päewad Kundas.

³⁶⁰ Rohtmets 2006, 198–199.

³⁶¹ Yrjölä 2016, 314.

³⁶² Kansanaho 1988, 156; EELKKA. Tallinna praostk ar 1939, 13; Yrjölä 2016, 280–281.

³⁶³ EK, nr 36, 07.09.1939, 6, Kristlikkude noorte maailmakonverents Amsterdamis.

käinud samal aastal Paide noortepäevadel.³⁶⁴ Kuid võimalused välismaiste kiriklike noorsooühendustega koostööd jätkata kitsenesid üha ning paraku varisesid plaanid ja lootused tööd süvendada peagi üldse põrmu.

2.2.2.3. Muutused kiriklikus noorsootöös ning tegevuse keelustamine

1930. aastaid võib üldiselt nimetada Eesti kirikuelu õitseajaks, mil tulevikku vaadati lootusrikkalt.³⁶⁵ Teisalt oli tuntav jätkuv sekulariseerumise mõju ning arenguid takistasid nii sisemised kui ka välised asjaolud.³⁶⁶ Samal ajal tuule tiibadesse saanud kiriklikku noorsootööd need aga otseselt ei puudutanud ning tööpõldu nähti avarana. Kui 1940. aastal loeti tööalal osalejaid kokku, siis nimetas NK ainuüksi 53 kiriklikku noorteorganisatsiooni *ca* 2000 liikmega,³⁶⁷ lisaks koguduste ja praostkondade erinevad noorsootöö rühmad ja töövormid. 1940. aasta alguses tuletati meelde, et kirikul on õpetuskohustus ristimises koguduse liikmeteks saanud laste ees: „See on meie kiriku eluküsimus, lapsed saavad täiskasvanuiks ja nemad on siis need, kes kannavad koguduse elu.“³⁶⁸ Et seda ülesannet täita, koostas NK 1940. aastaks põhjaliku kava, mis nägi ette konkreetseid tegevusi organisatsiooni juhtimise, erinevate tööalade ja välissuhete vallas. Üldisem eesmärk oli sidemete hoidmine ja tugevdamine Saare- ja Hiiumaaga ning Lõuna-Eesti kogudustega, samuti noorsooõpetajate ametisse määramine kogudustes. Praostkondades pidi loodama lokaalsed noorte toimkonnad; tööle pidi rakendatama lastetöö, eelleeritöö ja noorte eritoimkonnad, plaanitud olid peasekretäri „instruktsioonimatkad“ kokku 34 Eesti kogudusse, lisaks veel Tallinna kogudustesse 70 päeva ulatuses. Peasekretär pidi täitma ka lastetöö sekretäri ülesandeid ning koostama lastetöö abilise käsiraamatu. Eelleeritöö sekretär õp Herbert Stillverki ülesannete hulka kuulusid mh Tallinna Tehnikaülikooli Kristliku Üliõpilasühingu asutamine ja 54 koguduse külastamine 100 päeval aastas. Peale selle sooviti keskuses 1940. aasta jooksul välja töötada noorte koondise põhikiri, ette valmistada ja läbi viia rahvaülikooli õppekava ning korraldada noorsooõpetajate nõupidamised. Lastetöö puhul suunati pilk eriti Pärnu, Tartu, Valga, Viljandi ja Viru praostkondadele; plaaniti välja anda ajakirju Laste Sõber ja Pühapäevakool. Eelleerialistele sooviti juunis 1940 pidada poiste ja tüdrukute piiblilaagrid. Noortetöös oli tähelepanu Lõuna-Eestil, ette valmistati IX kirikunoorte päevade toimumist Tartus ning ilmuma pidi ajakiri Noorte Juht. Jätkuma pidi koostöö N.M.K.Ü. ja N.N.K.Ü-ga ning välismaiste kiriklike noorsootöö keskustega. 1940. aastal sooviti esitada haridusministeeriumi noorsoo

³⁶⁴ Yrjölä 2016, 276; Rohtmet 2006, 200; EK, nr 25, 21.06.1939, 3, Soome kirikunoorte päevadelt Mikkelis.

³⁶⁵ Vihuri 2007, 336; Veem 1990, 310–320.

³⁶⁶ Rohtmet 2017, 27. Näiteks vähenesid kirikus kõik arvulised näitajad, tööd takistasid ühiskonna meelsus, töötegijate puudus, kiriku sõnumi oskamatu edastamine, sisemised vastuolud strateegiade kujundamisel. *Ibid.*

³⁶⁷ EELKKA. E.E.L.K. NK. E.E.L.K. koguduste noorte organisatsioon 02.04.1940.

³⁶⁸ Joosep Liiv. „Kirik ja lapsed“. – *Pühapäevakool* 2/1940, 17–19.

ja vabahariduse osakonnale ka NK uued põhimäärused, mille järgi pidi NK olema juriidiline isik ühel alusel kogudustega, kuuludes siiski täielikult kirikuvalitsuse järelevalve alla.³⁶⁹ Organisatsiooni tegevus arenes aastatega järjest süsteemsemaks ja professionaalsemaks ning tulevikku suunatud strateegia oli läbi mõeldud, praktiline ja asjatundlik. Paraku ei õnnestunud suuremat osa plaanidest ellu viia, sest juunis toimunud riigipöörde järel vahetus Eestis võim ja olukord muutus kiiresti.

Praostkondades ja kogudustes jätkus kiriklik noorsootöö 1940. aastal esialgu tavapärasel rütmil, kuid hakkas varsti muutuma. Näiteks märgiti Kuusalu koguduses, et kuigi aasta esimeses pooles valitses koguduse töös rahulik meeleolu, oli see aasta teisel poolel vastavalt üldisele poliitilisele olukorrale rahutu.³⁷⁰ Viru praostkonna pr kt Jaan Kiivit nentis sarnaselt, et 1940. aasta algus oli väga rõõmustav, sest kirikus käijate noorte arv kasvas. Siis aga olukord pingestus ning osa tööd laste ja noortega lõpetati juba kevadel. Kiivit tunnistas: „Oleks väga suureks kaotuseks kui see töö katkeks täielikult, nagu see näib olevat.“³⁷¹ Ida-Harju praostkonnas nenditi, et kogudused täitsid oma otseseid ülesandeid hoopis teistes tingimustes kui aastaid varem. Kõikide jumalateenistuste ja palve-piiblitundide hulk kokku vähenes seal võrreldes 1939. aastaga 120 võrra, samuti vähenes liikmete arv. Ristimisi oli 110 võrra vähem, kuid leeritati 485 inimese võrra rohkem:

„... viimast tuleb seletada aruande aasta lõpul levinud kuuldusega, nagu ei oleks edaspidi leerid enam võimalikud. Kas tahab olla see tunnuseks, et koguduseliikmed endiselt oma kirikut kalliks ning armsaks peavad ja sellest lahkuda ei taha?“³⁷²

Sel aastal tunnistati üle kogu maa suurt leerilaste arvu kasvu. Tallinnas öeldi, et see oli võrreldes eelmise aastaga erakordne, konfirmande oli koguni 130% rohkem.³⁷³ Kuusalus mainiti, et viimased leerid olid rahvarohked ja tulid needki, kes olid lasknud õige aja mööda minna. Aasta teisel poolel ei lubatud aga enam koolist lapsi kirikusse, isegi mitte kaasõpilase matustele. Inimesed seisid aga kiriku poolt, kui uus riigivõim seda rasis: „... kõik see, mis võeti ette kiriku vastu,

³⁶⁹ EELKKA. E.E.L.K. NK. NK töökava 1940. aastaks. Herbert Leopold Stillverk (1912–1983): NK leerialiste töö sekr 1938–1939, NK sekr 1939–1940. 1944 Saksamaale ja Inglismaale. 1948 Eestisse. Kose ja Juuru õp kt 1948–1951, Tallinna Pühavaimu õp 1951–1964, Juuru õp 1964–1982. Veem 1990, 452.

³⁷⁰ EELKKA. Kuusalu ar 1940.

³⁷¹ EELKKA. Viru praostk ar 1940. Jaan Kiivit *sen* (1906–1971): Viru-Jaagupi õp 1933–1948, Viru pr kt 1940–1941 ja pr 1941–1949, Tallinna Jaani I pihtk õp 1948–1958, peapiiskop 1949–1968. Veem 1990, 411.

³⁷² EELKKA. Ida-Harju praostk ar 1940.

³⁷³ EELKKA. Tallinna praostk ar 1940, 12–13.

mõjus rahva hinge usu elu ellukutsuvalt ja süvendavalt.³⁷⁴ Jõhviski oli leeritatuid palju, kuid rahvas hakkas kirikust eemale jääma:

„Aruande aasta teisel poolel võis tähele panna, et nagu „arguse vaim“ inimesi kirikust tagasi hoidis. Kirik on ju meil ka kõige lähemas naabruses pastoraadi ja leerimajaga, kus punaarmee osad on majutatud. Viimaste poolt arguseks põhjust ei ole antud.“³⁷⁵

Üldkiriklike ja praostkondlike ürituste korraldamine oli aasta I poolel veel plaanipärane. Amblas peeti näiteks 13.–14. aprillini 1940. aastal Järva praostkonna lastetöö päevi, kus olid kõne all töö korraldamine maakogudustes koos teiste tulevikku vaatavate teemadega.³⁷⁶ NK kutsus 16.–17. mail Tallinnas kokku I kirikuõpetajate noorsootöö kursuse,³⁷⁷ mis oli rahvarohke, sest tööd peeti nõudlikuks ja väljaõpe oli tervitatav. Piiskopi, keskuse esimehe ja peasekri poolt välja saadetud kutses öeldi lootusrikkalt:

„Erilise kohustuse asetab õpetajate õlgadele noorsootöö. See pole üksikute õpetajate eriala, see on kogu Kiriku asi, sest lapsi ja noori on igas koguduses. Kristusele, seega kirikule ning kogudustele kuuluvad kõik ristitud lapsed ja leeritatud noored. Kui neid maast-madalast kasvatada Jumala Sõna kuulmises, siis võib neist võrsuda Kristuse ihu, koguduse, elav liikmeskond. Nii oleneb koguduste ning Kiriku tulevik ka noorsootööst. ... Meie rahva ning koguduste teenimine on antud nüüd täiesti meie oma rahva liikmete kätte. Nüüd langeb meie kalli Eesti Ev. Lut. Kiriku ülesehitamine kõigil aladel meie eneste õlgadele, aga ka vastutus Jumala ees meie rahva saatuse pärast, mis teataval määral on usaldatud meie hoolde. Seepärast palume Teid tungivalt korraldada oma tööd nii, et saate tulla I Kirikuõpetajate noorsootöö kursusele.“³⁷⁸

Kursus peeti tavapärases vaimus, kõnelesid Arumäe, Täheväli, piiskop Kõpp, haridusministeeriumi esindaja Johannes August Vellerind.³⁷⁹ Kokku osales 92 õpetajat ja õpetajaameti kandidaati.³⁸⁰

³⁷⁴ EELKKA. Kuusalu ar 1940.

³⁷⁵ EELKKA. Jõhvi ar 1940, 4.

³⁷⁶ EELKKA. E.E.L.K. NK. Järva praostk lastetöö päevade eelkavand 13.–14. 04.1940; EK, nr 17, 25.04.1940, 4, Järva praostkonna 6. lastetööpäewad.

³⁷⁷ Ettekannete kavasid ja kokkuvõtteid. E.E.L.K. NK. I Kirikuõpetajate Noorsootöö Kursus 16. ja 17. mail 1940. Tallinnas. Käsikiri EELK UI raamatukogus; EK, nr 15, 11.04.1940, 4, I Kirikuõpetajate Noorsootöö Kursus 16. ja 17. mail 1940. a. Tallinnas. Kutse.

³⁷⁸ EELKKA. E.E.L.K. NK. III ülemaalse LJT ja PPK tegelaste konverentsi kutse. 17.–19.04. 1936; EK, nr 15, 11.04.1940, 4.

³⁷⁹ EK, nr 20, 16.05.1940, 1, Kirikuõpetajate noorsootöö kursus; Johann **Kõpp**. Kristliku noorsootöö eesmärk, alus ja eeldusi. I Kirikuõpetajate noorsootöökursusel peetud loengu peamõtted. – EK, nr 22, 30.05.1940, 2; EK, nr 23, 06.06.1940, 2; EK, nr 24, 13.06.1940, 2.

³⁸⁰ EK, nr 17, 25.04.1940, 3; nr 21, 23.05.1940, 3–4, I Kirikuõpetajate noorsootöö kursus; Veem 1990, 328–329.

Seejärel seisis aga ees juba kardinaalsed muutused. Veel 9. mail teatati lehes II eelleerialiste laagri toimumisest juuni lõpus Kose-Uuemõisas,³⁸¹ kuid see jäi ära.³⁸² Seoses Eesti alade okupeerimisega Nõukogude Liidu poolt algas täiesti teistsugune ajajärk rahva ja kiriku jaoks. Kõpu sõnul muutus kirikuelu 16. juunil 1940 läbi viidud riigipöörde järel, kuigi esialgu kinnitasid endise olukorra püsimist nii uus valitsusjuht kui ka siseminister. Kuid juba augusti alguses selgus, et uus riigikord tõi kaasa kiireid muutusi, mh jäi koolide õppekavadest välja usuõpetus, koolides keelati vaimulikud talitused, järjest hakati sulgema kiriklikke organisatsioone ja perioodilisi väljaandeid.³⁸³ Kirikliku noorsootöö praktika osas kehtisid erinevad korrad – näiteks mõnel pool LJT-d keelati, teisel neid lubati. Piiskop selgitas seejärel kogudustele toimimise korda: „Kohtu rahvakomissar ütles: „Kui kaebus esitatakse, siis võetakse asi üles.“³⁸⁴ Juulis 1940 saadi uutal alustel loodud haridusministeeriumilt luba korraldada 9.–11. augustini Tartus IX kirikunoorte päevad, kuid nende kavas pidi seisma ka ministeeriumi esindaja sõnavõtt. Päevade peakõnelejad olid Täheväli, Lauri, Haamer ja Tiit. Nagu 1939. aastal, nii oli ka nüüd plaanis päevi filmida, aga seda enam uue korra poolt ei lubatud.³⁸⁵ Kokkutulek jäi sel perioodil NK jaoks viimaseks, sest nõukogude võimu nõudmisel lõpetati 28. augustil 1940 konsistooriumi täiskogu otsusega teiste seas ka keskuse tegevus ning selle varad anti kirikuvalitsusele üle 30. septembri seisuga. NK peasekretäri kt Karm vabastati ametist küll samal päeval, kuid otsus jõustus alates 1. novembrist 1940.³⁸⁶ Teiste seas suleti TÜ usuteaduskond, likvideeriti Sisemisjoni Selts ja teised kiriklikud asutused, keelati kiriklikud väljaanded ja kirjastamine. Kirikute vara, hooned ja maad natsionaliseeriti ning kõik rahalised vahendid koguti uue riigi pankadesse.³⁸⁷

Praostkondade ja koguduste statistilised andmed näitavad 1940. aasta noorsootöö tegevuste ja osavõtjate arvude langust võrreldes 1939. aastaga. Selle põhjuseks on asjaolu, et 1940. aasta teisel poolel toimus lastele ja noortele suunatud sündmusi märksa vähem ja nende organiseerimine lakkas lõpuks sootuks. Nii

³⁸¹ EK, nr 19, 09.05.1940, 5, Leerieelsete laagri Kose-Uuemõisas 26.–30.06.1940.

³⁸² Veem 1990, 329–330; Vaher 2005, 35.

³⁸³ RT 102, 1940, 1011. Vt ka Karjahärm, Sirk 2007, 76–77, 493–494.

³⁸⁴ EELKKA.1.1.88. X KK prot 12.05.1943, 7–8, Ülevaade EELK elust ja tegevusest 1940–1942.

³⁸⁵ Eesti Päevaleht, nr 183, 11.07.1940, 8, Kirikunoorte päevad Tartus 09.–11. augustini; Veem 1990, 330; Vaher 2005, 35. Samal ajal, 10.–11. augustil 1940. aastal toimus Rannamõisas esimene Eesti Komnoorte Noorsooühingu laagri ca 200 osalejaga. Kui Tartus oli filmimine keelatud, siis Rannamõisas lubatud – jäädvustamine toimus pühapäeval, 11.08. Postimees, nr 216, 12.08.1940, 4, Komnoorte esimene laagri.

³⁸⁶ EELKKA.1.1.528. Kons ringkiri nr 1940, 19.10.1940, p.6; EELKKA.1.1.46. KT 1940, 4. Karm oli pärast ametist vabastamist 01.11.1940 EELK vikaarõp, seejärel töötas artellis Soojus, mobiliseeriti 1941. aastal Nõukogude armeesse ning langes samal aastal lahingus Velikije Luki all. Nii Elve **Bender**. Heino Juho Karm 100. – EK, 04.03.2009, <http://www.eestikirik.ee/heino-juho-karm-100/> (vaadatud 28.07.2020); Postimees, nr 3, 06.01.1944, 5, Kirikliku noorsootöö keskus moodustatud. Enamlaste päevil katkenud tegevus jätkub.

³⁸⁷ EELKKA.1.1.88. X KK prot 12.05.1943, 7–8. Ülevaade EELK elust ja tegevusest 1940–1942.

oli näiteks Viru praostkonnas 1940. aastal 11 PPK-d *ca* 275 osalejaga (1939 vastavalt 22 *ca* 430 osalejaga), 96 LJT-d *ca* 500 osalejaga (1939 vastavalt 105 *ca* 950 osalejaga), 17 noortejumalateenistust *ca* 330 osalejaga (1939 vastavalt 26 *ca* 630 osalejaga).³⁸⁸ Oli traditsioone, mis jätkusid kuni viimase võimaluseni – Tallinnas peeti LJT-sid 1940. aastal iga pühapäev *ca* 800 lapsega, va suvel.³⁸⁹ Narva Aleksandri koguduses peeti aasta jooksul 28 LJT-d *ca* 200 osalejaga ning noorteteenistusi kuni 2500 osalejaga. Narva-Alutaguse praost ütles: „Töö ei näi olevat suur. Aga väikegi töö, mis tarviline, on tähtis ja ehitav. Mõni aruanne märgib, et see töö praegu seisab.“³⁹⁰ Valga praostkonnas oli 1940. aastal kokku vaid 6 PPK-d, LJT-sid peeti 18 korral (1938 vastavalt 69). Tegevus kõikidel aladel jätkus vaid mõnes koguduses, kuid teisel poolaastal oli see valdavalt lõppenud.³⁹¹ Viljandi praostkonna pr Johannes Uustal kirjutas 1940. aasta ülevaates tabavalt:

„Kolga-Jaanis korraldas õpetaja 2. VI ühes koolidega lastepäeva ühes lastejumalateenistusega, millest palju lapsi ühes vanematega osa võttis. ...Kolga-Jaani rahvale jääb sellest ilus mälestus pikemaks ajaks.“³⁹²

1940. aasta suve lõpuks oli nõukogude kord Eestis kiiresti sisse seatud ning piiskop õpetas oma septembrikuises ringkirjas koguduste õpetajaid uutes oludes toimima.³⁹³ Novembris palus piiskop vaimulikel manitseda rahvast, et see ei usuks kuuldusi nn „viimse leeri“ või kogu kirikliku tegevuse lõpetamise kohta.³⁹⁴ Kuid siiski tuli arvestada uute jõustunud seaduste ja neist tulenevate muutustega. Aasta lõpus Eestis kehtima hakanud Vene NFSV kriminaalseadustiku järgi keelustati mh kogu kiriklik noorsootöö ning selle organiseerimine ja teostamine muutus karistatavaks.³⁹⁵ 20. detsembril ilmunud Konsistooriumi ringkirjas toodigi uue seaduse kiriklikku laste- ja noorsootööd puudutavad sätted täpsemalt välja:

„§ 122. Lapseealistele või alaealistele usuõpetuse õpetamine riigi- või eraõppeasutistes ja -koolides või selleks seatud eeskirjade rikkumisega toob kaasa – paranduslikud tööd kuni ühe aastani. ... Silmas pidades eelnimetatud eeskirju teatab Konsistoorium järgmist: 1) Kuni sellekohaste lähemate juhendite selgumiseni ja teatavaks tegemiseni tuleb kogudustes lõpetada leeriõpetuse andmine alaealistele, samuti lastejumalateenistuste korraldamine.“³⁹⁶

³⁸⁸ EELKKA. Viru praostk ar 1940, arvtabel 1940.

³⁸⁹ EELKKA. Tallinna praostk ar 1940, 12–13.

³⁹⁰ EELKKA. Narva-Alutaguse pr ar 1940, 5–6.

³⁹¹ EELKKA. Valga praostk arvtabel ja ar 1940.

³⁹² EELKKA. Viljandi praostk ar 1940.

³⁹³ EELKKA.1.1.528. Piiskopi ringkiri nr 4, 26.09.1940.

³⁹⁴ EELKKA.1.1.528. Piiskopi ringkiri nr 5, 15.11.1940, p.1–2.

³⁹⁵ Eesti NSV Teataja 65, 1940, 867; EELKKA.1.1.528. Kons ringkiri nr 2182, 20.12.1940, p. 1; Rohtmets 2018, 166–168.

³⁹⁶ EELKKA.1.1.528. Kons ringkiri nr 2182, 20.12.1940.

Tallinna pr Hans Kubu arvates ei kehtinud keeld aga LJT-de kohta ning oli vaieldav küsimus. Lõpuks pidi aga temagi alla andma, pidades kirikutele ja kogudustele rakendatud LJT-de ja PPK-de tegevuse lõpetamise kohustust „valusamateks löökideks ning rängemateks kaotusteks“. Kubu sõnul lõppes töö Tallinnas 1940. aasta lõpus:

„... 16. detsembril kehtima hakanud NSVL kriminaalkoodeksi järgi on NSVL-us usuõpetuse õpetamine alaealistele keelatud ja sellest keelust üleastujad langetavad raske karistuse alla.“³⁹⁷

Sellega oli üks periood kirikliku noorsootöös lõppenud. Osaliselt taastus töö veel viivuks aasta pärast, kuid seejärel jäädgi uusi võimalusi ja korraldusi juba pikemalt ootama.

2.2.3. Kokkuvõte

Kuigi vaadeldavat etappi puudutab laiemalt kasvav sekulariseerumise mõju, püsis traditsioonilise kiriku positsioon Eestis kindlalt. Siiski pandi tähele ühiskondlik-kultuurilisi muutusi ning peagi tuli tõsiselt arvestada kogu maailma raputanud poliitiliste muutustega. Eesti iseseisvunud luterlik kirik kasvas koos noore vabariigiga, kehtestades end religioosselt ja kultuuriliselt omal maal. Aastatel 1917–1940 muudeti mitmel korral kirikuseadusi või neid täiendati, samal ajal kui endiselt kasutati juba varem kehtestatud ja 1902. aastal eestikeelsena ilmunud agendat. Kõikidel juhtudel jäi püsima E.E.L.K-s juba varem Eesti alade luterlikus kirikus välja kujunenud astmelise admissiooni *confirmatio est admissio* kord ja mudel. 1917. aastal iseseisvunud kirikus hoiti tähelepanu all osaduse, liikmesuse ja admissiooni küsimusi. Rahvakiriku idee järgi seisnes liikmesus esmalt ristimises, millest alates pidi kirik oma liikmete vajadustega igati arvestama. See põhimõte toetas mh ka kirikliku noorsootöö arengut ja osaduse mõiste rakendamist. Kuigi kõikide ristitute osaduskonda väärtustati, pandi kirikukorralduslikult rõhku täisõiguslikele liikmetele, kes vastutasid mh kiriku majandusliku toimetuleku eest. Kirikuseadustest kehtisid vaadeldaval perioodil KS 1832, PK 1919 ja 1926, KSD 1929 ja PM 1935, mis väljendasid diferentseeritud liikmesuse järgi arusaama, et kiriku nn üldliikmeks ja ristimisosadusse saadakse ristimise läbi, kuid täisõiguslikuks liikmeks ja armulauaosadusse konfirmatsiooni kaudu. Neist vaid PM 1935 nimetas kiriku liikmeteks teiste seas eraldi ka ristitud lapsi. Kuna üldine sekulariseerumine ning poliitilised ja majanduslikud mõjud soodustasid rahva kirikust võõrandumist, tekitas liikmesuse küsimus muret. Kirikliku noorsootöö üks ülesandeid osaduse kasvatamise ja hoidmise kõrval oli seetõttu kanda hoolt teadlike ja usku praktiseerivate liikmete järelkasvu eest.

³⁹⁷ EELKKA. Tallinna praostkonna ar 1940, 12–13. Hans Kubu (1891–1942): Tallinna Jaani III pihtk õp 1918–1940, Tallinna pr 1935–1941, kons ass ja piisk vik 1935–1939. Veem 1990, 415–416.

Admissiooni teema oli seotud leerikooli ja konfirmatsiooniga, vaid mõnel üksikul korral tuli üldse kõne alla laste armulaua osalemine. Ilmselt oleks ka Eestis sobivate tingimuste jätkudes – nagu mujalgi maailmas, sh Soomes ja Saksamaal – jõutud koguduse osaduse ideed arendades ja konfirmatsiooni kriisile lahendust otsides admissioonidiskussioonini. Kuid selle võimaliku tee katkestas muutunud poliitiline olukord riigis ja kogu maailmas. Perioodi kirikuseadused ja Agenda 1897/1902 sätestasid admissiooni korra õpetuse, pihi ja konfirmatsiooni kaudu. Pihi rolli admissiooni juures rõhutasid PK 1926 ja KSD 1929 veel eraldi ja fikseerisid nõnda õiguslikult admissiooni mudeli valikut määrava armulaua kõrvalkäsituse. Ometi tekitas üha enam rahulolematust konfirmatsioonikäsitust, millel puudus ühtne teoloogiline põhjendus ja eesmärk. Sellega koos sattusid kriisi ka liikmesuse ja admissiooni küsimused. UK-del ei suudetud konfirmatsiooni, ristimise ja armulaua suhteid puudutavaid teemasid lahendada ning vastamist ootas juba XIX sajandil tõusnud probleem – kas konfirmatsiooni puhul on esmane anda täisõiguslik liikmestaatus või tagada admissioon koguduse osaduses. Kirikut nähti küll usklike koguna, aga mõisteti, et konfirmatsiooniga ei ole võimalik selle tekkimist ja püsimist garanteerida. Tundus, et olukorda võinuks parandada konfirmatsiooni eraldamine admissioonist, mis juba sajandeid varem oli omakorda eraldatud ristimisest. Aga head lahendust ei leitud ning küsimus jäi lõpuni lahendamata. Väljapääsuna nähti uute leeriõppe kavade koostamist, kuid need nägid konfirmatsiooni endiselt ristimise kinnitamise ja koguduse täisõiguslikuks liikmeks tunnistamise aktina.

Osaduse, liikmesuse ja admissiooni üle peetud diskussioon mõjutas kirikliku noorsootöö arengut. Juba esitatud materjali hulk näitab, kuivõrd oluliseks noorsootöö kujunes. Varem rajatud vundamendile ehitati iseseisva kiriku laienev ja toimiv tööala, mida juhtis 1928. aastal loodud tugev keskus. Tegevuse eesmärgiks seati kirikut toetavate ustavate liikmete kasvatamine ning nende suunamine vaimulikus usu- ja armulauaosaduses elamise poole. Selleks tuli kirikul uuendada töömeetodeid ning pöörata tähelepanu laste-, noorte- ja eelleiritööle. Aktiivselt korraldati erinevaid sündmusi ja koolitusi üldkiriklikul, praostkondlikul või koguduste tasandil. Töösse kaasati ilmikuid ja vabatahtlikke, ametisse määrati valdkonna spetsialistid. Loodi tingimused, mis aitasid lastel ja noortel kogudusse integreeruda: saada osa kiriklikust õpetusest ja kasvatuses, valmistada end ette leerikooliks ja admissiooniks ning elada koguduse sõnaosaduses ka liturgilistes vormides. Kiriklik noorsootöö toetas admissiooniga seotud teemade käsitlemist, mis vaadeldud perioodi lõpuks tõusid esile esmalt koguduse osaduse vaates. Kogu noorsootööl oli selge seadusandlik ning teoloogiline alus, samuti oli juhtorgan NS või NK teoloogiliselt pädev tööd organiseerima. Kuigi tegevus ka päris igal pool ei edenenud, õnnestus kirikul perioodi lõpuks rajada funktsionaalne ülemaaline noorsootöö võrgustik ning luua tihedad sidemed välismaiste kirikute ja organisatsioonidega, sh eriti Soome luterliku kirikuga. Töö katkes ja keelustati seoses 1940. aastal kehtestatud uue riigikorraga.

2.3 Ristitud laste ja noorte armulaua admissiooni kord ja mudelid ning kiriklik noorsootöö 1940–1991

2.3.1. Osadus, liikmesus ja admissioon

2.3.1.1. Osadus ja liikmesus perioodi kirikuseadustes ja agendas

Omariikluse ja kõrge kultuuritaseme saavutanud väikeriigina tuli Eestil ajaloo keeristes alla anda okupatsioonidele ja suurriikide võimule. Perioodi kestel toimunud terrori tagajärjel langes Eesti elanike arv, selle rahvastiku palet muutsid genotsiidid ja massiline põgenemine välismaale. Juba 1940. aastal algas Eesti okupeerimise järel NSV Liidu poolne sovetiseerimine, mille üheks eesmärgiks oli euroopaliku rahvuskultuuri väljasuretamine. Nõukogude brutaalne okupatsioonirežiim saavutas sellega üsna kiiresti edu, kui hiljemalt pärast II maailmasõda kujundati poliitiline kord ja majanduselu nõukogude mõtte järgi ümber.¹ Uurides nüüd lähemalt Eesti kirikuelu XX sajandi teisel poolel, tuleb „otsida tasakaalu katkestuste ja järjepidevuse vahel“.² Olgugi, et ajaliselt jäi Eesti kuulumine NSV Liidu koosseisu 1940.–1941. aastal lühikeseks, oli selle mõju ühiskonnas ja kirikus laastav ning tekitas olulisi kaotusi nii inim- kui ka ainelistes ressursides. Osaliselt jõuti siin juba kasutusele võtta NSV Liidus 1929. aastal kehtestatud usuorganisatsioonide tööd korraldavad seadused, mille alusel ei olnud religioosne organiseeritud tegevus enam soositud või isegi lubatud. Samuti võimendus ateistlik propaganda ja kirikute esindajaid tõrjuti ühiskondlikus elus.³ Tekkinud olukorras muutus kirikliku osaduse ja liikmesuse küsimus riigivõimu silmis tülikaks ja ebasoovitavaks kategooriaks ning kiriku liikmeks olemist hakati piirama organisatsiooni võimekuse minimeerimiseks. Siiski oli kiriku liikmeks olemine inimestele oluline ning kirikus püsis teema jätkuvalt esil haldusalase ja teoloogilise küsimusena. 1941. aasta kevadel kutsus piiskop Kõpp koguduste õpetajaid ja juhatusi üles hoidma ühtse vastutustundega kiriklikku korda ja seadusi, pidama kiriklikke talitusi ning jumalateenistusi sõna- ja sakramendiosaduses. Seejuures rõhutas ta kiriku liikmeks saamise korra järgmise vajadust ja tähendust.⁴ Kuna täisõiguslik liikmesus oli otseselt seotud konfirmatsiooniga ja rahva hulgas kardeti leerikoolide keelamist, siis konfirmeeriti veel samal aastal väga suur hulk noori.⁵ Saksa okupatsiooni ajal, 3. oktoobril 1941 taastati PM 1935 kehtivus.⁶ Kuigi osaduse ja liikmesusega seotud seisukohad selle lühikese perioodi jooksul ei muutunud ning ennesõjaaegsed arusaamad jäid püsima, nõudis aeg korrektuuride tegemist. Piiskopi sõnul võeti rõõmuga teadmiseks, et: „... Eesti

¹ Karjahärm, Sirk 2007, 752, 756.

² Rohtmetis 2017, 12.

³ Rohtmetis 2018, 166–168. Põhjalikumalt usuühingute seadust NSV Liidus välja ei antudki. Nii Altnurme 2001, 62.

⁴ EELKKA.1.1.528. Piiskopi ringkiri nr 402, 29.04.1941, 1–2.

⁵ Paul 1996, 498.

⁶ EELKKA. Kons ringkiri nr 625, 03.10.1941, 1–2.

rahva usuelu tarvidused ja avaldused edaspidi enam ei ole ainult vaevalt sallitavad, vaid Saksa võimude häätahtliku kaitse all seistes võivad rahulikult edasi areneda.“⁷ Seetõttu oli 1942. aastal Tallinna praostkonna sinodil võimalik piiskopi osavõtul arutada inimeste kirikust eemalejäämise põhjuste üle keerulistes sõjaoludes. Kiriku ja rahva vahel tajuti toona teatud “usalduslikku sõprusvahekorda” ja seepärast sooviti igati suhete korrastamist soodustada. Selle üheks väljenduseks oli näiteks 1943. aastal 10-päevaliste erileeride korraldamine konsistooriumi eriloaga, sest lühikese ajaga ja mõne aasta jooksul olid väga suured hulgad jäänud ristimata ja leeritamata. Samuti tehti mõõndusi teiste talituste läbiviimise juures, mh seoses mobilisatsiooni, küüditamise või vangistamisega.⁸

Kuigi kiriklik elu Saksa okupatsiooni ajal paranes ning mitmed tegevused kirikus ja kogudustes taastati, ei kestnud see „hingetõmbeaeg“ Teise maailmasõja heitlikes oludes kaua. 1944. aastal põgenesid Eestist sõja edenedes hulga vaimulike ja koguduste liikmete seas ka piiskop Kõpp ja vikaarpiiskop Oskar Lauri. Jõudnud välismaale, koondati seal nn Välis-Eesti kirik, mille puhul jäi kasutusele nimetus E.E.L.K. ja mis laius üle maailma seal, kus elas eestlasi.⁹ 1949. aasta juunis andis piiskop Kõpp Stockholmis välja kiriku korralduse põhialused paguluses, millega jäid kehtima PM 1935 ja Agenda 1897/Tõlge 1902.¹⁰ E.E.L.K. Komitee poolt 1953. aastal vastu võetud lisamääruste järgi peeti Välis-Eesti kiriku liikmeteks kõiki kogudusi, kes olid kuulunud kodumaal E.E.L.K.-sse. Seletuses öeldi: „EELK on temasse koondunud koguduste vaimse osaduse teostus.“¹¹ 1966. aastal Rootsis ilmunud kirikuliikme käsiraamatus anti mh põhjalik seletus koguduseliikmeks olemise mõttest, esitati laste ja noorte kristliku kasvatuse alused ning selle alusel jätkati senist admissioonipraktikat.¹² 1978. aasta põhimääruste redaktsiooni § 7–8 järgi oli koguduse liikmekssaamise tingimus elu esimestel nädalatel toimuv ristimine, millega anti laps Jumala kaitse alla. Ristivanemateks võisid § 10 järgi olla konfirmeeritud koguduse liikmed alates 15. eluaastast. § 13 alusel võeti ristitu konfirmatsiooni ehk õnnistamistalituse läbi vastu koguduse

⁷ EELKKA.1.1.528. Piiskopi läkitus, 30.09.1941. Lisa Kons ringkirjale nr 625, 03.10.1941, 1–2. Vt ka Karjahärm, Sirk 2007, 497.

⁸ Eesti Sõna, nr 288, 13.12.1942, 4, Võõrdunud koguduseliikmed tagasi kirikusse. Lapse eest tohtis sellistel puhkudel otsuseid teha üks vanematest. *Ibid*.

⁹ Aunver 1953, 91–119; Veem 1990, 357. Piiskop Johan Kõpp asus 1944. aastal Eesti kirikuelu korraldama Rootsis. 1946. aastal loodi E.E.L.K. Komitee konsistooriumi ülesannetes, millega algas kiriku organiseerimine ja koguduste registreerimine. Aunver 1953, 93–96; Rohtmets 2018, 170. Kahe kiriku taasühendamine toimus 2010. aastal. Vt E.E.L.K. ja EELK ühinemisleping. Tallinn: 13.11.2010 ja Toronto: 28.11.2010, <https://eelk.ee/et/kiriku-korraldus/toovaldkonnad/valissuhted-ja-oikumeenia/lepingud-ja-deklaratsioonid/e-e-l-k-ja-eelk-uhinemisleping/> (vaadatud 23.11.2020).

¹⁰ *Kirikuõiguse käsiraamat. Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku (EELK) põhimäärused Konsistooriumi 1978. a. redaktsioonis ja Kirikuseadlusi ning muid korraldavaid norme 1933–1980*. Koost. Arved H. Rossman. Stockholm: EELK Konsistoorium, 1981, 4–5. [=Kirikuõiguse käsiraamat 1981]; Veem 1990, 357–358.

¹¹ Kirikuõiguse käsiraamat 1981, 8.

¹² Konrad Veem. *Kirikuliikme käsiraamat*. Uppsala: EELK Stockholmi kogudus, 1966, 72–79.

täisõiguslikuks liikmeks ning oluliseks peeti tema teadlikku usupõhist liitumist kogudusega. Leeriõpetuse jaoks anti põhjalikud juhtnöörid ja sobivaks leeri minemise vanuseks määrati 15–18 eluaastat.¹³ Kiriku liikmete täpne vastuvõtmise kord sätestati agendas ja kirikuseadlustes. Liikmeks võis kuni 1965. aastani astuda lihtsustatud korras koguduse õpetaja juures, pärast seda võidi nõuda usu aluste tundmist. Liikmete arvestuse pidamiseks anti välja eraldi seadlused.¹⁴ Kokkuvõtteks jäadi sarnaste seisukohtade juurde nagu enne sõda, pisut rohkem rõhutati ehk vaid inimese teadlikku liikmeks olemise vajadust. Osadus tundus jäävat vaid kiriku ühtsust väljendavaks üldiseks täienduseks. Ometi võis kirik paguluses vabalt osaduse ja liikmesuse üle arutleda või otsustada ning seda ka tehti.

Taolisest vabadusest – ise oma kirikuelu, sh osaduse ja liikmesuse aluseid seada – jäadi aga Eesti aladel ilma, sest 1944. aasta sügisel kuulus Eesti taas NSV Liidu koosseisu ning riik reguleeris mh otsustavalt ka religioosset tegevust, rakendades kirikus juba varem tuntuks saanud usuelu piiravaid seadusi.¹⁵ Samal ajal oli kirik piiskopi ja teiste vaimulike põgenemise või vangistamise tõttu sattunud kriisi. 1944. aasta hilissügisel valiti küll E.E.L.K. Ajutine Korraldav Toimikond, kuid mured ei lahenenud kaugeltki mitte kohe.¹⁶ Nõukogude võimu taaskeskestamise järel 1944. aastal jäid kõik Eesti usulised ühendused ilma juriidilise isiku staatusest.¹⁷ Oktoobris ilmus lisaks NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu usukultuste palvemajade määrus, mille järgi võisid kogudused tegutsema asuda vähemalt 20 täisealise, riigi nõuetele vastava isiku avalduse alusel ning riigi täieliku kontrolli all. Kui avaldus rahuldati, siis kogudus registreeriti ning kirik vm hoone anti taotleja kasutusse.¹⁸ 1945. aasta hakkas riik registreerima kõiki usuühinguid ja vaimulikke.¹⁹ Kiriku üle peetava riikliku kontrolli ja arvestuse võttis enda peale NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu Usukultusasjade Nõukogu (UKN), hilisem NSV Liidu Ministrite Nõukogu juures asuv Usuasjade Nõukogu (UN). Järelevalvet teostasid ametisse seatud usuasjade volinikud koos riikliku julgeoleku organitega.²⁰ Kirikute ja koguduste jaoks andis Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu 5. juulil 1945. aastal välja „Usuühingute tegevuse korraldamise ajutise juhendi”,²¹ mis jäi kehtima kuni 1977. aastani. Lühikese,

¹³ Kirikuõiguse käsiraamat 1981, 27–29. EELK Põhimäärused Konsistooriumi 1978. a. ametliku väljaande redaktsioonis, Kohustuslikud kiriklikud talitused ptk.3, 1.2. Ristimine ja 1.3. Konfirmatsioon.

¹⁴ Kirikuõiguse käsiraamat 1981, 85–87. 19, § 122–123, p.1:1–2, p.2.

¹⁵ Rohtmets 2018, 170; Karjahärm, Sirk 2007, 498–506.

¹⁶ Altnurme 2001, 168–177.

¹⁷ Ringvee 2011, 30–31.

¹⁸ Eesti NSV Teataja 14, 1944, 172; Ringvee 2011, 31.

¹⁹ EELKKA.1.1.528. Kons ringkiri nr 292, 14.03.1945.

²⁰ Remmel 2011, 57–73; Rohtmets 2018, 170–171. UKN nimi muutus 1965. aastal. Altnurme 2001, 23–25.

²¹ Eesti NSV Teataja 28, 1945, 440; EELKKA.1.1.528. Usuühingute tegevuse korraldamise ajutine juhend. Ärakiri. Juhendi koostamine vt Altnurme 2001, 62–63.

nelja põhipunktiga juhendi järgi reguleeriti koguduste registreerimine ja toimimine, neile kuuluvate pühakodade kasutamine ja vaimulike tegevus. Lubatud olid jumalateenistuste ja koosolekute pidamine kas vabalt või eriloaga ning kohalikele täitevkomiteedele ja UKN-i esindajatele jäi õigus kirikut ja kogudusi igal ajal kontrollida. Kirik kaotas juriidilise isiku õigused, keelati liikmekaartide väljastamine, liikmemaksude kogumine ja tegevused, mida uus võim ei seostanud usutunnistuse kommete täitmisega.²² Juhend oli olulise mõjuga, sest uutest nõuetest lähtuvalt tõusid osaduse ja liikmesuse seisukohast esile tõsised küsimused. Sama probleemi ees seisti juba esimesel nõukogude perioodil 1940. aastal, mil võim keelas kiriku heaks liikmemaksude tegemise ja nende vastu võtmise. Lisaks sellega seotud majanduslikele raskustele muutus nüüd seni kirikus kehtinud ja harjumuspärane liikmete arvestamise kord, sest kirik loendas liikmeid järjekindlalt pigem maksumaksmise kui ristimise või konfirmeerimise alusel ning lasi statistilisel arvestusel ulatuda üle teoloogilise põhimõtte.

Teadlikult kiriku liikmete juurdekasvu piiravale nõukogude võimule²³ pidi selline suhtumine hästi sobima, ühe hoobiga lõhuti liikmearvestuse süsteem ja takistati täisõiguslikuks liikmeks saamist. Kuna kirik ise väärtustas viimast kõrgelt just konfirmatsiooni kaudu, siis koondus võimu tähelepanu jõuliselt sellele tegevusele. Juba varem ette valmistatud leeritöö piiramist alustati lubatud vanuse piirmäära kehtestamisega ja peagi kujunes välja omamoodi mitmeaastane „duell“ UKN-i voliniku ja kiriku vahel, mis lõppes viimase kaotusega. 1947. aastal saatis volinik välja ankeetlehe leeride aruande jaoks, milles mh küsiti leeriskäijate vanust alates variandist „alla 16-aastane“; samuti kehtestati nn leeritamise periood aasta lõikes.²⁴ Vastukaaluks suunas konsistoorium muutuvates oludes omalt poolt koguduste juhatusi, vaimulikke ja jutlustajaid üürikest lubatud leeriaega kasutama „aegsasti“ ja maksimaalselt.²⁵ Kuid juba järgmisel aastal piiras volinik leeris käimise õigust osalejate sünniajaga ning fikseeris osalejate lubatud vanuse vahemiku. Näiteks oli 1948. aasta leeride perioodiks määratud ajavahemik 14. juuni kuni 31. august ning osaleda võisid need, kes olid sündinud 1930. aastal või varem. Nädalase etteteatamisega tuli registreerida leeriopetuse algus ning lõpp, samuti märkida osalejate vanus ning eraldi välja tuua alla 18-aastased.²⁶ Lõpuks keelas volinik 1949. aasta juunikuus ära kogu leeriopetuse andmise senises formaadis, s.o mitme nädala jooksul enne konfirmatsiooni, ning määras

²² Eesti NSV Teataja 28, 1945, 440, II. Juhendile toetusid nii riik kui kirik ja seda täiendati lisakorraldustega. Altnurme 2001, 97; Paul 1996, 500–501.

²³ Paul 1996, 502.

²⁴ EELKKA1.1.528. Kons ringkiri nr 441, 19.07.1947; Paul 1996, 502–504; Altnurme 2001, 242–247.

²⁵ EELKKA.1.1.528. Kons ringkiri nr I, 14.01.1948.

²⁶ EELKKA.1.1.528. Kons ringkiri nr 347, 20.05.1948. Vanuse miinimumini viimise tõttu vähenes leerides osalejate arv 1948. aastal ca 25%. UKN voliniku meelest oli tollal viimane aeg nõrgestada leeri traditsiooni aluseid. Nii Paul 1996, 507; Altnurme 2001, 247.

konfirmeeritava vanuse alampiiriks 18 eluaastat.²⁷ Niimoodi piiritleti kogudusse astujad selgelt täisealistena, keda enam eelnevalt avalikult ja organiseeritud korras õpetada ei lubatud. Kirikuvalitsus „tegi näo“, et edaspidi piisab ettevalmistuseks kodusest kasvatuses, volinik aga hankis igal võimalikul – ka kompromiteerival – moel ja karistamise eesmärgil informatsiooni kirikliku õpetamistegevuse kohta.²⁸ Laiemalt häiriti leeritamise tava juba 1960. aastatel seoses riiklike noorte suvepäevade ja sellele eelneva õppeprogrammi juurutamisega,²⁹ kuid praktikas jagati kirikus teadmisi edasi illegaalselt, leeriõpetuse traditsioon ei katkenud lõplikult³⁰ ning selle juures kopeeriti isegi noortepäevadel kasutatud meetodeid.³¹

Piirangud ja uued riiklikud korraldused puudutasid aga peagi ka konfirmeeritud liikmeid. Vaimulikel oli lubatud kirikutöös tegeleda vaid koguduse liikmetega ning selleks tuli neil täpselt välja selgitada, kellele vaimulikke ametitalitusi peeti. Sama selgust oli muidugi vaja ka teoloogilises vaates. Olukord oli komplitseeritud ja probleemiks kujunes liikmete lojaalsus kirikule. Seetõttu andis konsistorium kogudustele välja soovituselise liikmete arvestamiseks ja neile talituste pidamiseks:

„... nõukogude korraga kehtestatud usu- ja südametunnistuse vabadus on annud võimaluse usukommete täitmisest ja kirikusse kuulumisest. Kui endised koguduse liikmed on seda vabadust kasutanud ja selle põhjal ei ole Nõukogude korra ajal avaldanud soovi enda juures kiriklike talituste toimetamiseks, koguduse liikme õiguste kasutamiseks ega kohustuste täitmiseks, (osavõtt armulauast jne.), siis tuleb südametunnistuse vabaduse põhjal nende seisukohta austada ja ka surmajuhtumil neile mitte peale sundima usukombeid sugulaste või tuttavate soovil. Usulisi talitusi tuleb toimetada neile, kes oma elupäevil neid on soovinud ja seda kinnitanud kogudusse kuuluvusega liikmekohustuse täitmisega.“³²

Paratamatult pidi kirik kohanema riigivõimu poolt sisse viidud muutustega kiriku-elus ning tegema järeleandmisi oma tõekspidamistes. Künniliselt ja õõnsalt mõjuski 1949. aasta märtsi alguses, vahetult enne suurküüditamist tehtud konsistoriumi üleskutse koguduste juhtidele ja organitele „kasvatada rahvast kehtiva riigikorra õiglasele hindamisele ja lojaalsele ülesannete täitmisele“.³³ Samal,

²⁷ EELKKA.1.1.528. Kons ringkiri nr 361, 07.06.1949; Paul 1996, 507–508; Altnurme 2001, 249–251.

²⁸ Paul 1996, 508–509.

²⁹ Atko **Rommel**. Religioonivastase võitluse korraldusest Nõukogude Eestis. – *Ajalooline Ajakiri* 3/2008, 258–261. 2007. aastal koostas Eesti Rahva Muuseum põhjaliku ülevaatenäituse nn „võsaleerist“ Eesti NSV-s. Vt Pille **Runnel**, Kaidi **Tago**. Võsaleer – värvikas osa Eesti lähiminevikust. – *Värat*, nr 2, 05. 07. 2007, 4–5.

³⁰ Altnurme 2001, 252.

³¹ Rommel 2008, 262.

³² EELKKA.1.1.528. Kons ringkiri nr I, 01.03.1949.

³³ *Ibid.*

1949. aastal „murti kiriku vaimne selgroog“, muutus ka mentaliteet kirikus ning kohata võis nõukogude keelekasutust ja topletmõtlemit.³⁴ Veel sama aasta lõpus avaldus riigi sekkumine kiriku juhtimisse kõige jõulisemalt uue kirikuseaduse kinnitamisega. Selle koostamisega alustati juba 1945. aastal ja see võeti vastu ühel häälel ilma ühegi paranduseta³⁵ 1949. aasta 23.–24. oktoobril toimunud XIII KK-l.³⁶ Uus „Eesti NSV-s tegutseva Evangeeliumi Luteriusu Kiriku põhikiri“ (PK 1949)³⁷ kinnitas, et senise nime E.E.L.K. – Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kirik – asemel kantakse edaspidi nimetust Evangeeliumi Luteriusu Kirik Eesti NSV-s (ELK).³⁸ Koos põhikirja kinnitamisega kaotasid lõpliku kehtivuse 1935. aasta E.E.L.K. põhimäärused³⁹ ning KK andis konsistooriumile volituse välja töötada ja kehtestada „kõiki vajalikke Kiriku seadusi“. ⁴⁰ PK 1949 ilmus trükituna 1951. aastal ning see kehtis kuni 1991. aastani.⁴¹

Uue põhikirja järgi ühendas kirik „oma evangeeliumi luteriusku kodanikke, keda loetakse tema liikmeteks“ ning kiriku aluseks oli üksikkogudus.⁴² Vaba rahvakiriku põhimõte jäi seadusest välja ja liikmeskonna määratlemine erines tugevalt varasematest põhimäärustest,⁴³ sest koguduse võisid moodustada vaid täisealised konfirmeeritud isikud.⁴⁴ Ristitud lapsed ja noored põhikirja järgi enam koguduse liikmete hulka ei kuulunud ning nendega tegelemine oli kriminaalseaduse alusel keelatud ja karistatav. Edaspidi oli vaid täiskasvanud leeris käinud liikmetel õigus „pöörduda koguduse vaimuliku poole, võtta osa jumalateenistustest, sakramentide talitusest ning kasutada selleks kasutamisele antud vara“. ⁴⁵ Vaatamata väga suurtele põhimõteteliste muutustele öeldi aga KK lõppedes kogudustele saadetud läkituses ajastule omaselt nõnda:

³⁴ Paul 1996, 506, 510; Riho **Altnurme**, Atko **Remmel**. Kirikuelu okupatsioonide ajal. – *Eesti oikumeenia lugu* 2009, 105; Indrek **Jürjo**. *Pagulus ja nõukogude Eesti. Vaateid KGB, EKP ja VEKSA arhiividokumentide põhjal*. Tallinn: Umara, 1996, 157.

³⁵ Altnurme 2001, 195–202, 213.

³⁶ EELKKA.1.1.101. Erakorraline XIII KK 23.–24.10.1949.

³⁷ EELKKA. Eesti NSV-s tegutseva Evangeeliumi Luteriusu Kiriku põhikiri. Evangeeliumi Luteriusu Kiriku seadused Eesti NSV-s. Tallinn: ELK Konsistoorium, 1951. [=PK 1949]

³⁸ EELKKA.1.1.530. PK 1949. Kiriku uuest nimekujust teatati ka kons ringkirjas I–255, 15.03.1951. Nimetus E.E.L.K. jäi aga kehtima Välis-Eesti kiriku puhul.

³⁹ PK 1949, Korraldavad seadused. Seadus ELK Põhikirja maksimahakkamise kohta § 2, 9. Seadus kinnitati ELK KK-l 24.10.1949. *Ibid*.

⁴⁰ PK 1949, Korraldavad seadused. Seadus Konsistooriumile volituste andmise kohta, I § 1–2, 23.

⁴¹ Veem 1990, 339; Arumäe 2016.

⁴² PK 1949, I Üldmäärused, § 2–3, 1.

⁴³ Altnurme 2001, 202–203.

⁴⁴ PK 1949, II A Kogudus ja II B Koguduseliikmed § 8, 11, 2.

⁴⁵ PK 1949, II B Koguduseliikmed § 11, 2.

„Nõukogude Liidus, kus kirik ja riik on lahutatud, saab kirik rippumatult oma siseelu korraldada usklike usuliste vajaduste rahuldamisel ja taotleda algristikoguduse ideede teostamist riigis, kes on kaotanud sotsiaalse õiglusetuse ning igale töötajale püüab kindlustada inimväärilised elamise võimalused. ... Meie, kristlased, töötame oma töökohtadel üksmeeles oma Nõukogude Kodumaa ustavate lastena. ... Oleme seotud ühte ühises saatuses.“⁴⁶

Iseseisvuse ja algristikoguduse põhimõtetest jäädi reaalses elus paraku küll üsna kaugele. 1951. aastal rõhutati veelkord, et alla 18-aastased ei tohi ilma mõjuva põhjuse ja konsistooriumile esitatud taotluseta leeri minna, samuti keelati ka seni veel lubatud olnud õpetuse andmine enne konfirmatsiooni.⁴⁷ Koos uue seaduse kehtestamisega välistas nõukogude võim sisuliselt kõik võimalused koguduse avatud sõna- ja sakramendiosaduse loomiseks. Kuna kirik suruti ühiskonnas liikmesuse teema kaudu alla, siis ei olnudki enam võimalik ristitud laste ja noorte admissioonist rääkida. Kui nemad ei olnud enam koguduse liikmed, ei olnud neil kehtiva korra järgi ka õigust osaleda kiriklikus elus. Hiljem toodi välja, et koguduste töötajate lapsi lausa karistati kirikus käimise pärast, kuigi UN-i voliniku sõnul võis iga laps jumalateenistustest osa võtta.⁴⁸ Sellele avaldusele vaatamata toimus kiriku osaduse ja liikmesuse käsitlemisel oluline nihe, mis ei ole otseselt võrreldav mujal maailmas samaaegselt toimunud sekulariseerumise või urbaniiseerumise mõjudega kirikusse kuulumise juures. Nõukogude võimu poolt teadlikult suunatud ja rakendatud kirikuvastane ideoloogia kandis siin teistsugust vilja kui toonast lääne kiriklikku elu mõjutanud erinevad nähtused. Religioon oli Eesti ühiskondlikus ruumis tõrjutud ja minimeeritud seadusandluse ja poliitika, riituste ülevõtmise, ateistliku õppe- ja kasvatustöö juurutamise ning negatiivse religioonikuvandi loomise kaudu.⁴⁹ Kristlusele vastandunud nõukogude ateismi rahvas täielikult omaks ei võtnud, kuid noorsoo kirikust lahutamine ning religiooni avalik seostamine rumaluse, nõrkuse, vägivalla või vaimsete häirete kaasumisega viis inimesed kirikust eemale. Hiljem taandus religiooni roll ka individualiseerumise tagajärjel näiteks moraali küsimustes.⁵⁰

Põhikirja ilmumise järel hakati ELK peapiiskopkonna sinoditel ehk praostide informatsioonikoosolekutel koostama kiriklike talituste seadust. 1. augustil võeti vastu ja 2. augustil 1951. aastal kinnitati „Evangeeliumi-luteriusu Kiriku Seadlus tavalistest kirikutalitustest“ (KSD 1951).⁵¹ See, alates 1952. aasta 1. jaanuarist

⁴⁶ EELKKA.1.1.528. XIII Kirikukogu läkitus Evangeeliumi Luteriusu kiriku kogudustele Eesti NSV-s. Vastu võetud Kirikukogu koosolekul 24.10.1949. Tallinn: Oktoober, 1949.

⁴⁷ EELKKA.1.1.530. Kons ringkiri nr II-396, 24.04.1951.

⁴⁸ Puumets-Sõber 2017a, 17.

⁴⁹ Ringvee 2011, 41; Remmel 2011, 21–26.

⁵⁰ Altnurme 2021a, 16–20; Altnurme 2005, 64–74; Remmel 2011, 25.

⁵¹ EELKKA.1.1.530. Evangeeliumi-luteriusu Kiriku Seadlus tavalistest kirikutalitustest. Vastu võetud ELK Peapiiskopkonna sinodil 01.08.1951. Kinnitatud ELK Konsistooriumi täisk poolt 02.08.1951. [=KSD 1951] Seadlus hakkas kehtima 01.01.1952. *Ibid.*, § 31.

jõustunud seadlus jõudis aga kehtida vaid 30 päeva. Ometi tehti seda koostades ära suur töö liikmesuse määratlemisel uues olukorras. Selle § 1 lõige 1 nimetas:

„Koguduse täisõiguslikuks liikmeiks loetakse need ristitud ja evangeeliumi-luteriusulised konfirmeeritud kodanikud, kes oma kogudusse kuuluvuse tahet on tõestanud korrapärase jumalateenistustest osavõtmisega ja pidevate iga-aastaste annetustega koguduse heaks või kes on võtnud osa altarisakramendist.“⁵²

Oma liikmestaatust sai tõestada kolme aasta jooksul ja kui see ei õnnestunud, võis esitada uuesti kogudusse astumiseks avalduse.⁵³ Ristimine tähendas seadluse järgi uute liikmete vastuvõtmist kogudusse, oli liikmeks saamise tingimus ning tõi kaasa laste kristlikus vaimus kasvatamise kohustuse. Ristimine pidi toimuma sünni järgselt kahe kuu jooksul ja laste ristimise eelduseks oli vanemate abielu laulatamine.⁵⁴ Konfirmatsioon tähendas täisõiguslikuks koguduse liikmeks vastuvõtmist soovitavalt 18–21-aastaselt. Kui 21. eluaastani konfirmeerimist ei toimunud, siis kustutati inimene koguduse liikmete nimekirjast. Tagasi võis liikmete hulka saada üksnes leeri läbi ning konfirmeerimise eelduseks oli katekismuse, jumalateenistuse korra, piibililugude ja „vajalike“ kirikulaulude tundmine.⁵⁵ Lõpuks sätestati, et seadluse täitmine on kõikidele vaimulikele kohustuslik ja sellest kõrvalekaldumine toob kaasa distsiplinaarkaristuse. Samuti kästi see kõikidele teatavaks teha, et inimesed jõuaksid oma liikmesust tõestada.⁵⁶ Värsket korda analüüsiti näiteks Ida-Harju praostkonna kutsetööliste poolt „üksik-asjaliselt,“ kuid kõik protokolliti vaid kahel real.⁵⁷

Juba 31. jaanuaril 1952. aastal teatati KSD 1951 muutmisest, see tühistati ja kinnitati uues redaktsioonis.⁵⁸ 9. veebruaril saatis peapiiskop praostidele kirja, kus soovitas ära jätta seadluse arutamise seotud praostkondade konverentsid ning algavatel sinoditel „seadlusi aruannetes mitte puudutada ja kus nendest ja nende mõjust on juttu, seal see osa kas kustutada või ümber töötada.“⁵⁹ Märtsis saatis teavitas konsistoorium kogudusi ringkirjaga oma otsusest ning käskis kõik välja saadetud KSD 1951 tekstid ühe nädala jooksul Tallinnasse tagasi saata. Põhjuseks toodi seadluse vastuolu kehtivate riiklike normidega, mille järgi oli kogudustel keelatud kohustuslike maksude määramine, liikmekaardi väljaandmine

⁵² KSD 1951, § 1.

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ *Ibid.*, § 2–4. Erandjuhul võis lapse ristida ka ühe vanema nõusolekul. *Ibid.*

⁵⁵ *Ibid.*, § 9–11. 1957. aastal täpsustati, et katekismuse viit peatükki koos seletustega peab teadma peast. EELKKA.1.1.530. Kons ringkiri nr I–688, 27.06.1957.

⁵⁶ *Ibid.*, § 30–31.

⁵⁷ RA, ERA-R 1989.1.13. Ida-Harju praostk kutsetööliste informatsiooni- ja konsultatiiv konv prot nr 7, 29.09.1951.

⁵⁸ EELKKA.1.1.259. Kons täisk prot nr 3, 31.01.1952, p. 41. Nimetati, et redigeeritud seadlus on protokollile lisatud, kuid see puudub. *Ibid.*

⁵⁹ EELK Viljandi praostk arhiiv. Kons ringkiri ELK praostk praostitele nr 199, p. 1–2. 09.02.1952.

ja annetuste kviitungite väljastamine. Konsistoorium soovitas panna annetajate nimed lihtsalt kirja ja nimetati, et seadluse uus redaktsioon „saadetakse hiljem kätte.“⁶⁰

Redigeeritud seadlus „Evangeeliumi-luteriusu seadlus tavalistest kirikutalitustest“ (KSD 1952) kinnitati tõepoolest uuesti 31. jaanuaril 1952. aastal⁶¹ – vaid päev varem toimunud peapiiskopkonna sinodi otsuse alusel.⁶² Sinodil peetud diskussiooni toon eraldi välja hiljem. Uues versioonis oli kaotatud esmane koguduse täisõigusliku liikmesuse määratlus ja lühikeses nelja-leheküljelises dokumendis anti kord viie talituse – ristimise, konfirmatsiooni, armulaua (koos pihiga), laulatuse ja matuse läbiviimiseks. Liikmete määramine selles puudus, aga endiselt kehtis arusaam, et ristimine on ristikoguduse liikmeks olemise tingimuseks, kuigi ristimistõendi võis välja anda vaid erakorralistel asjaoludel.⁶³ Varasemast erinevalt väideti mõistet „liige“ või „liikmeskond“ ning kasutati selle asemel väljendeid „täisõiguslik usklik“, „usklik“, „kogudusse kuuluja“ või „kogudus“.⁶⁴ Konfirmatsiooni osa jäi peale nimetatud keelalise muutuse samaks, välja arvatud see, et enam ei loetletud leeriõpetuse miinimumnõudeid.⁶⁵ Pihi ja armulaua osas puudusid viited liikmesusele⁶⁶ ja laulatusest keeldumisel võis keelduda abielupoole kogudusest välja heita.⁶⁷ Seadluse täitmise kord koos võimaliku karistusega rikkumiste eest jäi samaks, kuid vastupidiselt varasemale avalikustamise kohustusele nõuti nüüd vaikimist. Seadlus jäi vaimulikele „distsipliini juhendiks“ ega olnud mõeldud avalikustamiseks kogudustes.⁶⁸ Õiguslikult kehtis see kuni järgmise vastava seadustiku kinnitamiseni 1991. aastal. Seadluse üle peetud tõsist diskussiooni vaatlen edaspidi lähemalt.

Uute kiriklike ja riiklike seaduste kehtestamise protsessis jäi kirik näiliselt iseseisvaks, kuid nõukogude võimu suhtumine ei muutunud läbi aastakümnete. Mingit koostööd, analüüsi või ettepanekut võim kirikult ei oodanud ning nõnda kinnitas Eesti NSV Ülemnõukogu (ÜN) Presiidium 22. aprillil 1977. aastal kirikutega kooskõlastamata riikliku kirikute tegevust reguleeriva uue dokumendi „Usukoondiste põhimäärus“ (UKPM 1977),⁶⁹ mis oli 1945. aasta ajutisest juhendist detailsem ja kitsendas koguduste tööd.⁷⁰ Kirikus oli seaduse tekst

⁶⁰ EELKKA.1.1.530. Kons ringkiri nr II–369, 22.03.1952, II.

⁶¹ RA, ERA-R 1989.1.15. Evangeeliumi-luteriusu seadlus tavalistest kirikutalitustest. EELK Konsistooriumi täiskogu, 31.01.1952. [=KSD 1952]

⁶² EELKKA.1.1.318. Peapiiskopk sinodi prot 30.01.1952, 3, 6.

⁶³ KSD 1952 § 2–6.

⁶⁴ *Ibid.*, § 5, 8, 9, 11, 18–20, 26.

⁶⁵ *Ibid.*, § 8–9.

⁶⁶ *Ibid.*, § 10–12.

⁶⁷ *Ibid.*, § 16 lg 2.

⁶⁸ *Ibid.*, § 28.

⁶⁹ Eesti NSV ÜN ja Valitsuse Teataja 19, 1977, 222. Usukoondiste põhimäärus. [=UKPM 1977]

⁷⁰ EELKKA.1.1.326. Informatsioonikoosoleku prot 07.09.1977, 5–8. Arumäe 2016. Puumets-Sõber 2017a, 38–42. Puumets-Sõber 2017b, 37–38.

pealiskaudselt kõne all alles sama aasta sügisel, enne seda arutasid ELK praostid, abipraostid ja EELK Usuteaduse Instituudi (UI) õppejõud oma koosolekul pike-malt hoopis NSV Liidu uue konstitutsiooni projekti üle ja kiitsid selle heaks.⁷¹ Ometi sisaldas UKPM 1977 endiselt nii UN-i voliniku kui ka kohaliku omavalitsuse õigusi usuelu kontrollida,⁷² ning koguduse liige pidi nagu varemgi olema vähemalt 18-aastane ja võis kuuluda samal ajal vaid ühte „koondisesse“.⁷³ Sisulisi muudatusi võrreldes eelmise juhendiga liikmete ja kirikusse kuulumise osas ei tehtud.

1980. aastatel võeti suund kiriku uue põhikirja koostamisele ning 1981. aasta KK-l tegi peapiiskop Edgar Hark ettepaneku valida põhikirja koostamise komisjon: „See on oluline, kuna me ikka töötame veel vana põhikirja järele, aga me teame, et selles on mõningaid puudusi ja meie vastu on ka mõningaid nõud-misi.“⁷⁴ 1985. aasta KK-l andis peapiiskop oma aruandes teada, et komisjoni töö oli tulemuslik ja vana põhikiri redigeeritud, kuid töö seiskus NSV Liidu usu-ühingute seaduse muutmise tõttu.⁷⁵ Riigi poolt kavandatud perestroika vaimus muudatusi tutvustas 1988. aasta konsistooriumi ühel informatsioonikoosolekul UN-i volinik Rein Ristlaan, kelle sõnul taheti ususeadlusandlus vabastada „senis- test ladezustest“ ning mh oli „alaealistele usulise õpetuse andmine läbivaata- misel“.⁷⁶ Ristitud laste ja noorte osas tehtavad seadusemuudatused oleksid kirikul võimaldanud oma liikmeskonda laiendada ning tugevdada, aga selleni jäi veel aega.

21.–23. veebruarini 1989. aastal arutas kiriku korralduslikke küsimusi pärast II maailmasõda esimest korda taas kogunenud usuteadlaste konverents – uue nimetusega EELK Õpetajate konverents (ÕK). Ristlaan rõõmustas seal NSV Liidus ja Eesti NSV-s normaliseerunud riigi ja kirikute suhete üle ning rääkis kavast koostada uus „südametunnistuse seadus“. Selle pidi kinnitama esmalt NSV Liidu Rahvakongress ning seejärel saanuks Eesti NSV ÜN vastu võtta uue Usukoondiste põhimääruse. Eesmärgiks oli tagada kirikutele seadusega „täielik võrdõiguslikkus kõigi teiste omaalgatuslike kodanikuühendustega“. Volinik lisas, et Eestis oleks käsitletud seda seadust ainult põhimõtteliselt ja arvestatud oleks kõiki kirikute ettepanekuid, sest juba 1988. aastal likvideeriti tema sõnul mitmed

⁷¹ EELKKA.1.1.531. Resolutsioon; Puumets-Sõber 2017b, 39.

⁷² Rohtmets 2018, 173.

⁷³ UKPM 1977, 403–405.

⁷⁴ EELKKA.1.1.107. XVI KK prot 10.06.1981, 3. Mõni aasta varem, 1978. aastal võeti nimetuse Evangeeliumi Luteriusu Kirik Eesti NSV-s (ELK) asemel kasutusele nimetus Eesti Evangeelne Luterlik Kirik (EELK). EELKKA.1.1.531. Kons ringkiri nr 2, 06.12.1978, nr 623 I. Edgar Hark (1908–1986): Mustvee ja Lohusuu õp 1936–1941. Mobiliseeriti Nõukogude armeesse. Mustvee ja Torma õp 1946–1954, Tallinna Kaarli õp 1954–1978, Tallinna pr, kons ass 1949–1978, peapiiskop 1978–1986. Veem 1990, 400.

⁷⁵ EELKKA.1.1.109. XVII KK prot 30.05.1985, 9. Puumets-Sõber 2017a, 42–44.

⁷⁶ EELKKA.1.1.532. Kons ringkiri nr 4, 31.07.1988.

usuorganisatsioonidele seatud piirangud ja seda lubati teha veelgi.⁷⁷ Kui 1989. aasta kevadel ilmus riiklik seadus kodanike ühenduste⁷⁸ kohta, hakkas mõte kiriku põhikirja muutmisest taas liikuma ka EELK-s.⁷⁹ Samal suvel alustas Eesti NSV valitsus uue Usukoondiste põhimääruse iseseisvat väljatöötamist, sest kogu projekt NSV Liidu tasandil oli jäänud seisma. Voliniku juhtimisel tegutsenud töörühm tegi ettepaneku UKPM 1977 mitmete punktide tühistamiseks ning alustas eelnõu koostamist. Arutlused EELK vaimulikega selle üle toimusid sügisel ning valminud variant saadeti edasi EKN-i liikmeskirikutele.⁸⁰ Samal ajal süüdistas aga näiteks Eesti NSV siseminister EELK vaimulikke nõukogude korra vastu astumises ning sama tehti laiemalt NSV Liidu tasandil. Seadusi muuta toona lõpuks ei jõutudki, sest ajad ja olud muutusid kiiresti. 1980. aastate teisel poolel alanud uutmine ehk perestroika ja avalikustamine ehk glasnost mõjutasid NSV Liidu poliitikas kiriku ja riigi suhteid ning võimaldasid järjest vabamalt arutleda seadusandluse muutmise üle. Sel pöördelisel ajal hakkas kasvama kiriku prestiiž ning seeläbi ka liikmeskond, mis saavutas arvukaima taseme 1990. aastate alguses. Religioon, ja eriti EELK positsioon sai oluliseks lüliks loodava nõukogudejärgse ja endise, okupatsioonieelse Eesti Vabariigi vahel. 1990. aastal said usulised ühendused tagasi 1940. aastal kaotatud juriidilise isiku õigused ning võimaluse registreerida end põhikirja järgi Eesti NSV kodanike ühenduste seaduse alusel. Samal aastal vastu võetud seaduse „Eesti valitsemise ajutistest alustest“ järgi oli Nõukogude Eestis tagatud kõikide jaoks usuvabadus, ning mh võis saada ja anda usuõpetust. Üha selgemini liiguti selle poole, et usulisi ühendusi puudutavas poliitikas toetutaks okupatsioonieelsele seadusandlusele. Samal ajal valitses religiooni vallas „kirjeldamatu segadus“ koos vabaduse tundest põhjustatud joovastusega.⁸¹ Sellistes tingimustes asus EELK koostama oma uut põhikirja.

Kui kiriku ja riigi seadusi vaadeldaval perioodil muudeti, tõid need kaasa osaduse ja liikmesuse uuesti mõtestamise. Samad teemad kehtisid aga muutmata kujul edasi agendas. ELK agendakomisjon töötas tagasihoidlikult ja võimaluste piires kogu nõukogude aja, kuid käsiraamatu sisulise uuendamiseni ei jõutud ja korregeeriti vaid selle osasid.⁸² Nõukogude ajal oli välistatud või oluliselt piiratud vaimuliku kirjanduse publitseerimine, sh uue agenda trükkimine. Seetõttu anti Agenda 1897/Tõlge 1902 keelelise korrektuuri järel 1951. aastal välja kordustrükina (Agenda 1951) Välis-Eesti kirikus ning see jõudis hiljem kasutusele ka

⁷⁷ EELKKA.1.1.533. Kons ringkiri nr 1, 28.02.1989, 8–10. Eestis ei õnnestunudki seni ideoloogiliseks sihiks seatud kiriku likvideerimine ja ateismi levitamine. Kuigi ressursse kulutati, oli väljatöötatud religioonivastane süsteem ebaefektiivne. Remmel 2011, 295.

⁷⁸ Eesti NSV Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja 18, 1989, 225.

⁷⁹ Arumäe 2016.

⁸⁰ EELKKA.1.1.533. Kons ringkiri nr 4, 15.12.1989, 14–15. Ringvee 2011, 37–38.

⁸¹ Ringvee 2011, 35–42.

⁸² Veem 1990, 346; Puumets-Sõber 2017a, 68.

kodumaal. Käsiraamatu sisu ja laad vastas senisele agenda traditsioonile ning käsiraamatu ülesandeks oli siduda kiriku minevik ja olevik.⁸³

Järjest laienev täiskasvanute ristimise praktika tõstatas küsimuse ristimise ja konfirmatsiooni suhtest, mh küsiti, kas täiskasvanut on üldse vaja konfirmeerida.⁸⁴ See omakorda osutas liikmesuse probleemile, mille lahendusena esitas agenda-komisjon kavandi “Täiskasvanu ristimise kord”.⁸⁵ See ilmus 1986. aastal ja kogudusse vastuvõtmise vormel pärast ristimist kõlas seal nõnda:

“Selle sinu töotuse ja tunnistuse peale võtan mina kui kutsutud ja seatud Jumala sõna sulane sind vastu Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku ... koguduse liikmeks. Nüüdsest peale on sul osa pühast õhtusöömaajast ja kõigist Issanda maa-pealsele Kirikule antud õndsusvaradest. Sul on kõik koguduseliikme õigused ja sa kannad kõiki koguduseliikme kohustusi. Ma kinnitan sulle Kiriku Issanda nimel: kui sa püsid selles usus maise teekäimise lõpuni, siis on sul osa igavese elu kadumatust pärandist sõnul väljendamatust rõõmust.”⁸⁶

Sellele kuulutusele järgnes armulaua vastu võtmine, nii nagu täisõiguslikule liikmele kehtiva traditsiooni järgi kohane oli.⁸⁷ Sisuliselt ei olnud kava kooskõlas kehtiva kirikliku korraga, muutis konfirmatsiooni positsiooni ja sidus senise täisõigusliku liikmestaatuse andmise ristimisega.

2.3.1.2. Admissiooni kord ja mudelid perioodi kirikuseadustes, agendas ning kiriklikus praktikas

Kuigi admissiooni korda aastatel 1940–1991 kirikuseadustes ja agendas ei muudetud, oli vaadeldaval perioodil kiriklikus praktikas paralleelselt kasutusel kaks erinevat admissiooni mudelit. Nõukogude võim ja selle poolt kehtestatud riiklikud seadused otseselt küll armulaua teemat ei puudutanud, kuid mõjutasid tugevalt leeriõpetuse andmist, mis riiklikul tasandil keelati. Tekkinud puudujääki ei korvanud ka varasem koolide usuõpetus või kiriklik noorsootöö, mistõttu oli armulauale pääsemist eeldavat traditsioonilist õpetusnõuet väga raske, kui mitte võimatu täita. Tõsi küll, leerilaste puudulike teadmiste pärast muretseti juba 1920.–1930. aastatel, aga seda omaaegset probleemi ei saanud võrrelda tekkinud

⁸³ *Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku Agenda*. Stockholm: EELK Komitee, 1951, 5–6. [=Agenda 1951] Uue trükiga tehti vormilisi muutusi, mis olid „tingitud muutunud olukorrast, eesti keele arengust ja osalt ka majanduslikest võimalustest“. Keelelise korrektuuri tegi Johannes Aavik ja kasutati 1938. aasta UT tõlget. *Ibid.* Kordustrükk koos piiskop Kõpu eesõnaga aastast 1951 ilmus 1979. aastal. *Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku Agenda*. Stockholm: Eesti Vaimulik Raamat, 1979. [=Agenda 1979] Petkūnas 2013, 599.

⁸⁴ Puumets-Sõber 2017a, 57.

⁸⁵ EELKKA.1.1.532. Kons teade nr 444, 16.08.1986.

⁸⁶ EELKKA.1.1.532. Väljasaadetud ringkirjad 1985–1988. Täiskasvanu ristimise kord. Kavand. EELK Agendakomisjoni materjal II, 5–6.

⁸⁷ *Ibid.*

olukorraga. Kui piiskop Köpp palus 1941. aasta kevadel koguduste juhtidel tagada kirikus kord, tuletas ta meelde ka konfirmatsiooni tähtsust selle juures:

„... EEL Kirikule ja tema liikmetele kohustuslik kiriklik talitus, mis iseendast järgneb ristimise sakramendile ning on vältimatuks ettevalmistuseks esimesele osasaamisele Pühaõhtusöömaaaja sakramendist.“⁸⁸

Sellega kaasnes nõukogude aja tingimustes hulk raskusi, sest leerilapsi oli võimalik armulauaks ette valmistada järjest piiratumates oludes ja nad jäid üha väiksemate teadmistega. Laiemalt ei olnud kirikus selle üle võimalik arutada, sest reeglid määrati riigi poolt ning seadused lubasid kiriku liikmeteks arvestada vaid konfirmeeritud täiskasvanuid, arvates liikmeosadusest välja ristitud lapsed ja noored. Admissiooni osas riik ei sekkunud, sest selle oli kirik juba ise seadnud suhtesse konfirmatsiooniga, st oma täisealiste liikmetega. Sellele seisukohale toetudes saatis UN-i volinik kirikuvalitsusele edasi kohustuslikud juhtnöörid, milles ilmutas oma kompetentsust admissiooni ja konfirmatsiooni suhetes ning andis täpselt teada, kuidas edaspidi admissiooni tagavat leeriõpetust korraldada:

„... kooskõlas NSVL-us kehtivate määrustega tulevad jätta ära usulised õpetused esimest korda armulauale tulijatele, mis käisid leerijumalateenistuse eel, 2–3 nädalisel perioodil. Noorte õnnistamise jumalateenistus esimest korda armulauale võtmise puhul teostub üldistel alustel, mis kehtestatud ENSV KKN määruse[ga] 614 – 5. juulist 1945. a. On soovitatav, et esmakordne armulauale võtmine koos piduliku jumalateenistusega teostuks 18. a. vanuse piires (minimaalselt).“⁸⁹

Konsistoorium teatas seepeale omakorda kogudustele, et selle „soovitusega“ kaotasid kehtivuse kõik eelnevad leerikooliga seotud seadused, sest enam ei olnud vaja järgida teatud ajavahemikku ega registreerida osalejaid riigi süsteemis. Uues olukorras lubas aga kirikuvalitsus voliniku nägemust omamoodi pareerides noorte teadmisi kontrollida, sest: „... tegemist on praegu ainult esimest korda armulauale võtmisega, mille eel ei ole erilist õpetust kiriku poolt senisel kujul.“⁹⁰ Nii jäeti admissioon siiski sõltuvusse teadmistest – nii palju või vähe kui neid ka oli – ja konfirmatsioonist. PK 1949 ei puudutanud teemat muul viisil, kui et tunnistas koguduse liikmete õigust sõnast ja sakramendist osa saada ning võimalust seejuures koguduse vaimuliku poole pöörduda.⁹¹ Eespool mainitud üürikeseks ajaks kehtinud KSD 1951 järgi pidi enne armulauale minemist käima pihil, et süvendada patu tundmist ja Kristuse armu otsimist. Alles seejärel võis minna armulauale, mida peeti „uskliku osaduseks Jeesuse Kristusega“. ⁹² Surijale, kes oli

⁸⁸ EELKKA.1.1.528. Piiskopi ringkiri nr 402, 29.04.1941, 1–2.

⁸⁹ EELKKA.1.1.528. Kons ringkiri nr 361, 07.06.1949.

⁹⁰ *Ibid.*

⁹¹ PK 1949. II A Kogudus ja II B Koguduseliikmed § 9 ja 11, 2.

⁹² KSD 1951, § 12–13.

kirikust eemalejäämise tõttu liikmeskonnast välja arvatud, võis siiski tema soovil kohaselt armulauda anda ja hiljem koguduse liikmena matta.⁹³ Nõnda nähti armulauda ka kiriku osaduse ja liikmesuse taastamise vahendina. KSD 1952 kordas neid põhimõtteid, jättis pihi ja armulaua tugevalt seotuks ja määras üldisena armulaua pidamise sageduse.⁹⁴

Nagu varem öeldud, kehtis Agenda 1897/Tõlge 1902 vaadeldaval perioodil muutmata kujul, kuid selle uuendamise küsimus oli jätkuvalt kõne all. 1953. aasta XIV KK-l arutati jumalateenistuse ja pihi korda nii agenda kui ka enne sõda koostada jõutud agenda kavandi alusel. Viimase järgi oli mh võimalus valida pihitalituse asukohta teenistuse käigus, kuid konsistooriumi ja peapiiskopi poolt soovitati kogudustes kasutada vaid agendas ettenähtud korda ning selle juurde ka jäädi.⁹⁵ Edasi arutati pihi ja armulaua suhte üle 1970. aastatel, mil täheldati kiriklike talituste ja armulaua käijate hulga vähenemist. Olukorda analüüsides leiti, et määravaks põhjuseks oli küll põlvkondade vahetus, kuid ka jumalateenistuse kord, mille järgi armulaua pidid kahel korral eraldi – pihiks ja armulaua ajaks – altari ette minema. Lisaks häiris armulauast osavõtjaid ja osasid vaimulikkegi armulaualiste nimekirjade koostamise kohustus. Lahendusena soovitas ELK agendakomisjon ja ka peapiiskop jumalateenistuse korras loobuda pihitalituse osast vahetult enne armulauda ja jätta see üldpihina jumalateenistuse algusesse – nii, nagu see tegelikult Agenda 1897/Tõlge 1902 korras oligi. Kuid paljud kogudused olid juba harjunud 1905. aastal kehtestatud variandiga, mille järgi peeti pihti kaks korda – teenistuse alguses ja enne armulauda. Muutuste tegemist enamasti ei soovitud.⁹⁶ Ka praostkondade sinoditel räägiti kehtinud korra muutmise, ⁹⁷ aga vanad kombesid taandusid visalt ja piht jäi ikka armulauaga liidetuks. Samamoodi väärtustati Välis-Eesti kirikus armulaua seotust pihiga ja öeldi veel hiljemgi KSD 1929 vaimus:

„Armulaua talitus on suureks sakramentaalseks Jumala armu kuulutuseks patusele inimesele... Pihitalitus peab süvendama patutundmist ja viima pihtilist õigele patutunnistamisele ning Kristuse armu otsimisele...”⁹⁸

⁹³ KSD 1951, § 22.

⁹⁴ KSD 1952, § 10–11. Armulauapühad pidi määratama kuu aja sees kindlatele pühapäevadele ja neist pidi kogudust aegsasti informeerima. *Ibid.*, § 12 lg 2.

⁹⁵ EELKKA.1.1.102. XIV KK prot 28.01.1953, P.6, 13–15. Pihi asukohta lubas selgelt valida juba näiteks 1929. aasta agenda kavand. Nii Agenda Evangeeliumi-Luteri Usu kogudustele Eestis. Kavand. Tallinn: Ühiselu trükk [*sine anno*], 7. Tegemist on 1929. aasta trükiga. Paul 2001, 41. Agenda uuendamisest vt Petkūnas 2013, 587–598; Tiitus 2015, 61–63.

⁹⁶ Puumets-Sõber 2017a, 69–76; Puumets-Sõber 2017b, 31.

⁹⁷ Puumets-Sõber 2017a, 58–59.

⁹⁸ Kirikuõiguse käsiraamat 1981, 29–30. Kohustuslikud kiriklikud talitused ptk.3, 1.4. Piht ja armulaud.

1970. aastal redigeeriti agendat keeleliselt⁹⁹ ja muutusi sooviti teha ka sisuliselt. Uus agenda kavand ei näinud enam näiteks ette kogudustes seni levinud tava pidada pihitalitus vahetult enne armulaua läbiviimist, aga selle ettepanekuga ei olnud enamik vaimulikke nõus.¹⁰⁰ Sellele vaatamata võimaldas agendakomisjoni poolt välja pakutud ning omamoodi taasavastatud mõte pihi asukoha muutmisest jumalateenistuse korras käsitleda pihi ja armulaua senist vahekorda teisiti. Kui need ei olnud enam nii tugevalt liidetud, osutus võimalikuks rakendada ka teisi armulauakäsitusi. Ehk oli see üheks kaudseks tõukeks, et samal ajal, mil kiriklikud dokumendid ja agenda hoidsid väljakujunenud admissiooni korda *confirmatio est admissio* printsiibil, võeti kiriklikus praktikas kasutusele kehtiva korraga vastuolus olev admissiooni mudel *baptismus est admissio*. Põhjusteks said olla ELK vaimulike kontaktid välismaailmaga. Arvestades seda, et Soome kirikus kulmineerus admissioonidiskussioon just 1970. aastate lõpuks, võis koostöö SELK-ga mõjutada Eesti vaimulike seisukohti. Esmaseid impulsse võinuks tulla toona ka Saksamaalt, kus samuti protestantlike kirikute admissioonidiskussiooni tulemus praktikas väljendus. Siiski püsis konfirmatsiooni positsioon seal endiselt ja admissiooni kordi valdavalt ei muudetud. Vaatamata ELK ja Saksamaa protestantlike kirikute vahelisele läbikäimisele ei olnud suhtlus ilmselt siiski nii tihe nagu SELK-ga ega sisaldanud ka vajalikul määral küsijate huvi admissiooni vastu. Saksa kiriku vaimuliku ja TÜ usuteaduskonna kasvandiku õp Burchard Liebergiga kirjavahetuses olnud Soosaar huvitus küll temast, kuid tal puudus piisav informatsioon näiteks täisadmissiooni teoloogiliste põhjenduste kohta.¹⁰¹ Seevastu liiguti Soomes admissiooni korra seadustamise poole ja see mõjutas siinset vastavat praktikat. 1960.–1970. aastatel arenes ELK välissuhtlus piiratud võimalustele vaatamata ning toimus hulk otseseid kohtumisi teiste maade kirikute esindajatega.¹⁰² Otseselt puudutas siinseid vaimulikke SELK delegatsiooni Eesti visiit 1976. aastal, mil kahe maa vaimulikud kohtusid Tallinnas ja Tartus. Edaspidi tihenes läbikäimine veelgi, kandudes järjest laiemale pinnale.¹⁰³

On tõenäoline, et nõnda levis ELK praostkondade sinoditel ka informatsioon SELK-s praktiseeritavast laste armulaua admissioonist. Kui 14. mail 1975. aastal pidas peapiiskop Alfred Tooming Tartu praostkonna sinodil ettekande „Armulaust“, siis esitas ta armulaust hoopis laiema käsituse. Tema järgi ei olnud armulaud ainult mälestussöömaaeg ja tagasivaade Jeesuse surmale, vaid ka Jumalaga kohtumise ootus ja osaduse söömaaeg. Armulaua ja pihi suhetest rääkides rõhutas ta, et „piht ei tohiks meid kurvastada, vaid vastupidi rõõmustada“. Õp Eenok Haamer rõhutas ettekande järel diskussiooni pidamise vajadust antud teemadel,

⁹⁹ Paul 2001, 42.

¹⁰⁰ Puumets-Sõber 2017a, 73–75; Puumets-Sõber 2017b, 31.

¹⁰¹ EELKKA. Soosaare kiri 02.06.1980 Liebergile; osaliselt ka Puumets-Sõber 2017b, 33–34. Burchard Johann Friedrich Lieberg (1914–2003): TÜ usuteaduskond 1933–1938, õp Saksamaal 1939–1979. VE, https://eelk.ee/elulood/lieberg_burchard.html (vaadatud 10.08.2021).

¹⁰² Saard 2014, 1182–1186.

¹⁰³ *Ibid.*, 1189–1195; Kaldur, Kurg, Altnurme 2009, 119. Nõukogude võim toetas kirikute välis-suhete loomist ja hoidmist poliitilistel kaalutlustel alates 1950. aastatest. *Ibid.*

ka teiste sõnul oli teema oluline.¹⁰⁴ Viru sinodil rääkis Tooming samal aastal juba laste armulaua osalemise võimalusest ja armulauakäsituse laiendamisest ning sealgi peeti ettekannet „ülimalt vajalikuks“. Sõnavõttude järel pani ta ametivendadele südamele, et nad kehtivast armulaua korrast siiski kinni peaksid.¹⁰⁵ Saaremaal keskenduti praostkonna sinodil koguduse osaduse teemale ja ühisele armulaua vastuvõtmise vajadusele.¹⁰⁶ Tallinna sinodil ütles Tooming, et armulaua tähenduse üle diskuteeritakse laialdaselt ning et seda küsimust on vaja selgitada. Ta küsis, kui põhjendatud on pihi ja armulaua sidumine, admissiooni sõltumine täisõiguslikust liikmestaatusest, seega konfirmatsioonist jms ning tõi välja küsimused armulaua korra uuendamisest, koguduse kasvatamise ja osaduse suurendamise vajadusest. Diskussioonis rõhutasid aga näiteks Hark ja Soosaar seda, et kehtivast kiriklikust korrast tuleb kinni pidada.¹⁰⁷

1976. aasta Ida-Harju praostkonna sinodil kõneles peapiiskop taas admissioonist ning armulaualiste ringi laiendamisest,¹⁰⁸ sest selleks oli tema arvates põhjust:

„Mitmetes evangeelsetes kirikutes mõeldakse tõsiselt laste armulauale. Soomes tehakse selleks juba praktilisi ettevalmistusi. Kas ei tule selles näha puudujääki kiriku praktikas, kui ristimisest mööda minnakse ja tehakse armulaud sõltuvalt konfirmatsioonist?“¹⁰⁹

Kuusalu koguduse õp Eduard Salumäe küsimusele, mida ELK on laste armulaua suhtes teinud, vastas peapiiskop: „Kirik ei ole senini midagi praktiliselt ette võtnud, kuid kavatsusi on.“¹¹⁰ Mida täpsemalt sellega mõeldi, ei ole teada. Samal aastal peeti ka Pärnu praostkonna sinodit, kus jätkati armulaua teemadel. Tooming pidas seal ettekande kirikust ning rõhutas vajadust selle liikmeid kasvatada, samuti nimetas ta armulauda jumalateenistuse keskmeks.¹¹¹ Järgmisel, 1977. aasta juunikuus peetud Tartu praostkonna sinodil kõneledes lubas Tooming jagada armulaualeiba ka nendele lastele, kes vanematega armulauale kaasa tulid.¹¹² Mõnele vaimulikule tegi selline avaldus toona ka erilist heameelt, sest laste armulaua admissioon ja

¹⁰⁴ EELKKA. Tartu praostk sinodi prot 1/29, 14.05.1975, 2–3. Eenok Haamer (1935): Mustvee ja Lohusuu õp al 1963, UI õppejõud 1977–1992, prof ja prodekaan 1989–1992. VL, <https://eelk.ee/et/kirik/meie-vaimulikud/vaimulike-leksikon/#H> (vaadatud 12.08.2021).

¹⁰⁵ EELKKA. Viru praostk sinodi prot 47, 22.05.1975, 3.

¹⁰⁶ EELKKA. Saaremaa praostk sinodi prot 15.04.1975, 5.

¹⁰⁷ EELKKA. Tallinna praostk sinodi prot 28, 29.05.1975, 3–4; Puumets-Sõber 2017a, 58.

¹⁰⁸ Puumets-Sõber 2017a, 59.

¹⁰⁹ EELKKA. Ida-Harju praostk sinodi prot 30, 05.05.1976, 6–7.

¹¹⁰ *Ibid.*, 7. Eduard Salumäe (1919–1985): Kuusalu õp 1953–1985, Ida-Harju abipr 1982–1985. Veem 1990, 446.

¹¹¹ EELKKA. Pärnu praostk sinodi prot 07.09.1976, 1–4.

¹¹² EELKKA. Tartu praostk sinodi prot 1/31, 22.06.1977, 2; Puumets-Sõber 2017a, 59–60; Puumets-Sõber 2017b, 33–34.

model *baptismus est admissio* oli juba ELK kiriklikus praktikas levinud.¹¹³ Tooming oli käinud eelnevalt Soomes Mikkeli kirikupäevadel ja andis sellest käigust põhjaliku ülevaate.¹¹⁴ Hilisema küsitluse järgi on ilmnenu, et mõned EELK praegused vaimulikud osalesid ise 1970.–1980. aastatel lapsena armulaua ning et sellise praktika eeskujuks olid toona just Soomes peetud jumalateenistused.¹¹⁵ Kui kättesaadav oli admissiooni teemasid käsitlev kirjandus, ei ole täpselt teada, aga küllap pidi levima see kasvõi hilinemisega ning mujal käsitletud küsimused või diskussiooni käik pidi olema üldiselt teada.

Otseselt jätkati admissiooni temaga 1979. aastal. Tallinnas kõneles Hark juba peapiiskopina kirikuelu väljakutsetest, mh vajadusest selgitada vanemetele nende vastutust „oma laste pärast Jumala ees“, sest ateistlik kasvatustöö ja noorsootöö puudumine on avaldanud tugevat mõju uutele põlvkondadele. Samuti ütles ta:

„Oleks loomulik, et armulauale tuleb kogu pere koos, sest see ei ole ainult osadus Kristusega, vaid ka omavahel. Mitmes luterlikus kirikus on selles seoses muutunud aktuaalseks nn. laste armulaua küsimus. Teiste kirikute tegevus antud küsimuses olgu meile informatsiooniks, sest võib tulla aeg, mil see ka meil päevakorda kerkib. Praegu kehtiva korra kohaselt on lastetöö keelatud.“¹¹⁶

Pärast ettekannet tekkinud arutelu pööras Soosaar tähelepanu teoloogilise väljaõppe tasemele ja kritiseeris vaimulike omavahelist erialast diskussiooni ning nentis, et admissiooni küsimust ei saa lahendada teiste kirikute kogemusi üle võttes, sest kirikupoliitilisi ja teoloogilisi küsimusi tuleb iseseisvalt lahendada.¹¹⁷ Pärnu praostkonna sinodil tutvustas Hark sama aastal oma ettekandes „Kiriku olevik ja tulevik“ SELK admissioonipraktikat ja ütles: „Püha Õhtusöömaaeg on osadus koguduses. Mõned aastad on juba mõeldud laste armulauast osavõtmisele. ... Armulaua tähtsust oleks vaja kogudusele selgitada.“¹¹⁸

Ida-Harju praostkonna õpetajate informatsioonikoosolekul võttis samal ajal teema üles õp Salumäe ja mainis, et kui Soomes võisid ristitud lapsed armulauale minna, siis küsis Eestis üks 4–5-aastane laps vanemate armulauale minnes: „Miks mina ei tohi tulla? Eks minulgi ole oma patt.“¹¹⁹ Vastukaja sellele teemapüstitusele kohapeal ei järgnenud. Kuid juba järgmisel, 1980. aastal pidas Salumäe samal koosolekul ettekande „Konfirmatsioonist“, kus tõi välja ristimise,

¹¹³ Puumets-Sõber 2017a, 59–60; Puumets-Sõber 2017b, 33–34. Puumets-Sõber kahtleb sinodi protokollis täpsuses, kuid selleks ei ole põhjust. Arvestada tuleb käesolevas uurimuses kirjeldatud admissiooni diskussiooni arengut ja levikut Euroopa protestantlikes kirikutes ning toonase ELK ja SELK koostööd ja vaimulike suhteid. Teema oli 1970. aastatel korduvalt mitmel sinodil esil.

¹¹⁴ EELKKA. Tartu praostk sinodi prot 1/31, 22.06.1977, 1–2.

¹¹⁵ Vilumaa 2003, 89.

¹¹⁶ EELKKA. Tallinna praostk sinodi prot 1, 23.04.1979, 3.

¹¹⁷ *Ibid.*, 5.

¹¹⁸ EELKKA. Pärnu praostk sinodi prot 16.08.1979, 2–4.

¹¹⁹ EELKKA. Ida-Harju praostk õp informatsioonikoosoleku prot 27.11.1979, 4.

konfirmatsiooni ja armulaua suhted ning esitas näiteid, kus lapsed ajalooliselt või kõne all oleval ajal enne konfirmatsiooni armulaual osalesid. Paistab, et admissiooni teema kohalolijad endiselt ei kõnetanud ja arutlustes keskenduti kas täiskasvanute õpetamisele enne konfirmatsiooni või kiriku poolsele oskamatusale noori kogudustega liita.¹²⁰

Kuigi ametlikud teated laiematest admissioonidiskussioonidest või otsesest praktikast sel perioodil puuduvad, võib siiski oletada, kuidas teemasse suhtuti ning mis võis innustada lastele armulaua jagamist. Sidemed väliskirikute, sh eriti admissiooni osas eduka SELK-ga, agendakomisjoni poolt ellu äratatud diskussioon pihi ja armulaua suhtest, huvi jumalateenistustlike uuenduste ja roomakatoliku traditsiooni osas, peapiiskoppide soosiv suhtumine ning osade ELK vaimulike või ka koguduseliikmete peredes ja kogudustes valitsenud osaduslik suhe vanemate ja laste vahel võisid soodustada täisadmissiooni mudeli – *baptismus est admissio* – spontaanset kasutuselevõttu. Ei ole teada, kui palju võis olla vaimulike või ka koguduseliikmete peresid, kes admissiooni uut mudelit kasutama hakkasid. Kuid on aimatav, et tava oli levinud ja tuntud, sest vaid sel põhjal sai peapiiskop Hark 1979. aastal kirikus meelde tuletada riigi seaduste täitmise nõuet, mille järgi oli kiriklik noorsootöö keelatud. Siiski avaldas peapiiskop lootust, et ajad muutuvad ning armulaual kogevad osadust Kristuse ja üksteisega pered üheskoos. Seepärast tuli ka lapsi vastavalt kasvatada ja kirikusse kaasa võtta.¹²¹ Manitsemisele vaatamata tundus aga admissiooni otsene praktika jätkuvat, sest Hark palus järgnevalt Soosaarel teha vaimulikele ja UI üliõpilastele ettekande admissiooni teemal. Soosaar pidaski millalgi loengu ja kirjutas seejärel 1980. aastal oma kolleegile Liebergile Saksamaal, et admissiooni probleem tuli Eestis kõne alla pärast seda, kui Soomes kehtestati 1979. aastal ristitud lastele ja noortele armulaual osalemise õigus. Ta ütles:

„Minul oli teada, missugustel tingimustel seda Soome ja samuti Skandinaavia kirikutes tehakse, ja et ka vanaaja kirikus isegi imikuid armulauale võeti – aga mul ei olnud andmeid selle kohta, missuguseid teoloogilise põhjendusi selle praksise poolt ja vastu ette tuuakse, et reformatsioonijast peale kehtivat viisi muuta, resp. säilitada.“¹²²

Soosaare sõnul jäi tema peetud ettekanne ühekülgseks, sellele ei järgnenud diskussiooni ega kujundatud ühiseid seisukohti. Ta arvas, et osa vanemaid vaimulikke võisid olla admissiooni vastu ning uuris, kuidas suhtutakse teemasse Saksamaal. Kahjuks ei ole teada, milliseks Soosaare arutelu kujunes, sest Liebergi vastuskirjad Soosaarele arhiivis teadaolevalt puuduvad. Juba 1981. aasta aprilli alguses andis Soosaar oma Eesti ametikaaslastele teise samalaadse ülevaate admissiooni kujunemisest ja olukorrast evangeelsetes kirikutes ning kirjutas sellest taas Liebergile. Tema arvates ei olnud teemast saanud veel kiriklik

¹²⁰ EELKKA. Ida-Harju praostk õp informatsioonikoosoleku prot 12.03.1980, 3–6.

¹²¹ Puumets-Sõber 2017a, 60.

¹²² EELKKA. Soosaare kiri 02.06.1980 Liebergile; osaliselt ka Puumets-Sõber 2017b, 33–34.

probleem, aga admissioonist olid huvitatud just nooremad vaimulikud, kes olid „oma väga puuduliku teoloogilise hariduse ja nõrga distsipliinitunde tõttu kirikukorda ignoreerides valmis“ lastele armulauda jagama.¹²³ Ka pärast seda pidi lastele armulaua jagamise tava levima või vähemalt püsima, sest alles paari aasta pärast, 6. detsembril 1983. aastal saatis konsistoorium praostidele, õpetajatele, jutlustajatele ja juhatustele välja ringkirja, milles käsitleti juba tuntud küsimust kui tõsist probleemi ja korra rikkumist kirikus:

“On aset leidnud juhtumeid, kus EEL Kiriku teenistuses olevate vaimulike poolt on võetud lapsi armulauale ning sooritatud ametitalitusi selleks mitte-ette nähtud rõivastuses (alba). Konsistoorium juhib kõikide vaimulike tähelepanu sellele, et selline teguviis on meie kirikus kehtivast korrast ülestumine ja seega lubamatu. Kõikide selliste juhtumite puhul rakendatakse korrast ülestujate suhtes vastavaid sanktsioone.”¹²⁴

Kas sellele teatele järgnes admissiooni silmas pidades reaktsiooni või kedagi ka tõesti lastele armulaua jagamise pärast karistati, ei ole seni teada.

Ühelt poolt lähtus admissiooni küsimus nõukogude ajal EELK-s ülesandest kasvatada armulaual käijate hulka.¹²⁵ Teema üle arutledes jõuti agendakomisjoni ja sinodite töö kaudu armulauda puudutavate üldisemate teoloogiliste küsimuste juurde, nagu näiteks kõikide ristitute ühine osadus koguduses. Samuti tõusid esile erinevad armulauakäsitused ning analüüsiti pihi ja armulaua suhteid, mis omakorda avardasid admissiooni korra ja mudeli võimalikku muutmist. Admissiooni praktiseerimiseks Eestis andis ilmselt suurema tõuke just naabermaal Soomes vastu võetud ristitud laste ja noorte armulaual osalemise seadus. Tõsi küll, sellele eelnes seal aastakümnete pikkune diskussioon, millest anti ülevaade eespool ning mis suuremas ulatuses EELK-s puudus. Kuid uue teema esile toomine siinses kirikuelus tundus piisavalt atraktiivne, uuendusmeelne ja erutav.¹²⁶ Aga ehk oli see ka koguduse avatud sõna- ja sakramendiosaduses loomulik, nii et võimalust kasutati ilma suuremate aruteludeta. Kas mõjus peapiiskopi ringkiri või oli teisi, sh ka riigi poolt etteantud põhjuseid, ei ole seni teada. Aga admissiooni teema käsitlemine kadus kiriklikust ametlikust dokumentatsioonist ning jäi ootama neid aegu, millest Hark 1979. aastal kõneles. Varemgi kehtinud traditsioonilise admissiooni korda ei muudetud PK 1949 või Agenda 1951 järgi ning vaatamata täisadmissiooni mudeli spontaansele ja lühiajalisele vahetamisele jäädigi ikka skeemi – *confirmatio est admissio* – juurde. Selle muutmiseks oli aga seeme külvatud. 1990. aastal SELK ja EELK ühistööna ilmunud laste katekismus tutvustas ristitud

¹²³ EELKKA. Soosaare kiri 18.05.1981 Liebergile.

¹²⁴ EELKKA.1.1.531. Kons ringkiri nr 490, 06.12.1983. Alba osas otsustas KK alles hiljem, et ka seda võib vaimuliku ametirõivana kanda. EELKKA.1.1.533. Kons ringkiri nr 3, 10.09.1990, 10; Puumets-Sõber 2017a, 60–61.

¹²⁵ Tähelepanu mõjus, sest armulaualiste arv 1970. aastate lõpuks kasvas. Nii Puumets-Sõber 2017a, 61.

¹²⁶ Puumets-Sõber 2017b, 45.

lastele ja noortele armulauda – vaatamata EELK-s valitsevale ametlikule astmelise admissiooni korrale ja mudelile – juba avatult ja „meie“ vormis ning ütles, et Jeesus kutsub armulauale kõiki.¹²⁷

2.3.1.3. Diskussioonid kiriku seadusandlikes ja teoloogilistes juhtorganites ning konverentsidel ja trükisõnas

E.E.L.K. kõrgemaks seadusandlikuks koguks oli PM 1935 järgi kord aastas kogunev KK. Okupatsioonide vahetumise perioodil ja sõja ajal ei olnud selle regulaarne kooskäimine võimalik, nõukogude kord ei pidanud aga kokku tulemist lubatuks või vajalikukski ning ELK põhikiri ei määranud enam selle toimumise sagedust.¹²⁸ Erinevalt KK-dest said uutes tingimustes suhteliselt vabamalt tegutseda PN, selle järglasena peapiiskopkonna sinod ning veel hilisemad vaimulike informatsioonikoosolekud ja -päevad.¹²⁹ Diskussioonid said ajastule omaselt tekkida vaid ehk viimastel juhtudel või väiksemates ringides, ka praostkondade sinoditel. Seevastu harva toimunud KK-d olid kindla poliitika alusel kokku kutsutud ja läbi viidud ega pakkunud võimalusi vabamateks aruteludeks. Mõnel korral tõusis nimetatud juhtorganites teiste küsimuste seas esile koguduse osaduse, liikmesuse või kaudselt ka admissiooni teema. Kuna kiriku tegevus oli vaadeldaval perioodil kas sõjaoludest tingituna piiratud või riigivõimu poolt rangelt raamistatud, siis ei saanudki tekkinud arutlused olla kuigi laialdased või põhjalikud. Samuti puudus vaba ligipääs teoloogilisele kirjandusele või kontakt teiste kirikutega. Suuremas osas toetuti – taas nii palju kui võimalik – ennesõja-aegsetele väljakujunenud arusaamistele, mis olid visad taanduma. Päris kindlasti puudutas see liikmesuse ja admissiooni küsimusi.

Muutunud oludes tehti 1946. aastal toimunud KK-l ülevaade kiriklikust olukorrast. Välja saadeti läkitus kõikidele E.E.L.K. liikmetele Eesti NSV-s, kus osutati toetust NSV Liidu ÜN valimistele ning edaspidi tuli kirikus: „... pidada Püha kirja õpetuse kohaselt kinni korrast, mis on seatud Jumalariigis ja samuti ilmlikus riigis ning olema eeskujuks teistele.“¹³⁰ Segadus kirikuelu korraldamisel oli suur, mh puudus täpsem ülevaade liikmetest. Seetõttu soovis Haamer teada kiriku liikmete koguarvu ja palus konsistooriumil arvestuse alused välja töötada, tajumata ehk ülesande täitmise võimatust ja toimunud muutuste ulatust.¹³¹ Erakorraline ja riigivõimule allutatud XIII KK tuli kokku alles 1949. aastal ning seda seoses uue põhikirja vastuvõtmise ja õp Jaan Kiivit *sen* peapiiskopiks

¹²⁷ *Ta hoolitseb meie eest. Laste katekismus.* Juhani Järvelä, Heljä Petäjä, Anja Porio. Joensuu: Lasten Keskus OY, 1990, 30.

¹²⁸ Altnurme 2001, 205.

¹²⁹ *Ibid.*, 194; Puumets-Sõber 2017a, 16–17.

¹³⁰ EELKKA.1.1.100. Kirikukogu läkitus Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku liikmetele Eesti NSV-s. Tallinn: 30.01.1946.

¹³¹ Altnurme 2001, 206–207.

valimisega.¹³² Laiemaid diskussioone admissiooni alal ei peetud ei sel ega järgmistel KK-del.

Kuid arutus liikmesuse üle toimus siiski, ja seda peapiiskopkonna sinoditel. 1950. aastal tõdes ass Lembit Tedder kirikukorda vaagides, et kogudused on muutunud „inimeste korraldamata koguks, kus oma suva järgi ja pimedast peast rabab tegutseda üksik ametiisik nimetusega õpetaja“.¹³³ Kogudustes kehtivat liikmesuse küsimust analüüsiti pikalt ja jõuti olemusliku kirikliku osaduse küsimuseni. Leiti, et kirikus on oluline liikmeannetuse tegemine, millest ei jäänud sugugi maha armulaua käimise fakt: „Vaest inimest raha pärast koguduse osadusest välja tõugata ei ole õige.“¹³⁴ Kuid liikmeannetuse tegemise järgi ei saanud kirik enam oma liikmeid arvestada ning lähtuda tuli riigi seisukohast. See avaldati teatavasti juba 1940. aastal, kui kogudustel keelati üksikisikutelt maksu nõudmine ning ka pärast sõda jäi riik oma otsuse juurde.¹³⁵ Samal ajal oli värskest vastu võetud leeriõpetuse keelamise teade ning kuigi täheldati noorte iseseisvat tublit õppimist, palus peapiiskop neid paremini kontrollida, et neist saaksid õiged koguduse liikmed. Ta soovitas pidada ka nn katekismusejutlusi ehk taastada omaaegne katehhisatsiooni kord. Õp Evald Saag soovitas leeriaja pikkuseks jätta koguni viis aastat, sest õppe läbiviimine oli keelatud ja kirjandust ei jätkunud. Otsustati siiski, et enne konfirmeerimist viiakse läbi katsed teadmiste kontrollimiseks ja määrati soovituslikud ajad.¹³⁶ 1951. aastal peatus peapiiskopkonna sinod eespool puudutatud kiriklike talituste seadluse eelnõud vaagides veel kord leeriõpetuse juures. Peapiiskop Kiiviti sõnul tuli konfirmeerida vaid agenda kava järgi. Staažikas leeriõpetaja ja vastava õpiku autor ass pr Joosep Liiv nõudis aga tulutult õpetusnõuete täitmise vajadust: „Ei ole ju võimalik ilma õpetamata konfirmeerida. Täiskasvanud inimesele usuõpetuse andmist ei tohi riik mitte keelata.“ Samas kinnitati kõik KSD 1951 punktid.¹³⁷

KSD 1951 hakkas kehtima 1952. aasta 1. jaanuaril, kuid juba 30. jaanuaril arutati selle muutmise üle. Peapiiskopliku sinodi koosoleku päevakorras seisis toona lakooniliselt, et kavas on kirikuelu küsimused. Põhiline probleem selgus osalejatele alles kohapeal siis, kui jagati välja KSD 1951 tekst, sest „koosolijad

¹³² Altnurme 2001, 211–214.

¹³³ EELKKA.1.1.316. Peapiiskopk sinodi prot 15.03.1950, 16. Lembit Tedder (1913–1954): Tallinna abipr 1949–1954, kons presiidiumi liige ja ass. Kolleegide hulgas tuntud kui „punane pastor,“ sest viis läbi Tallinna vaimulike poliitilisi õppusi. Tema kui salakaebaja nimi esines sageli Riiklik Julgeoleku Komitee dokumentides. Jürjo 1996, 158–161; Veem 1990, 456.

¹³⁴ EELKKA.1.1.316. Peapiiskopk sinodi prot 15.03.1950, 17.

¹³⁵ RT 89, 1940, 865; Rohtmets 2018, 168; Veem 1990, 334.

¹³⁶ EELKKA.1.1.316. Peapiiskopk sinodi prot 15.03.1950, 20–21. Kuna kontrollimine meenutas keelatud leeriõpetust, siis lõpetati varsti sellegi läbiviimise õigus. Altnurme 2001, 165. Evald Saag (1912–2004) Järvakandi ja Rapla õp 1944–1962, Pärnu Eliisabeti õp 1962–1989, UI organiseerija, dekaan ja Vana Testamendi õppejõud. Veem 1990, 445.

¹³⁷ EELKKA.1.1.317. Peapiiskopk sinodi prot 01.08.1951, 20.

ei ole osanud seda kodust kaasa tuua“, ning kogu tähelepanu pöördus seadluse muutmisele liikmesuse seisukohast.¹³⁸ Dokumendi üks autoreid, Tedder tunnistas:

„Enesekriitika korras pean tunnistama, et olin löödud pimedusega ja ei saanud asjast õieti aru, kui möödunud aasta 1. augustil siin peapiiskopkonna sinodil vastu võtsime „Evangeeliumi-Luteriusu Kiriku seadluse tavalistest kirikutalitustest“, mis kehtestati järgmisel päeval Konsistooriumi täiskogu poolt. Meie tegime selle seadlusega suure vea, meie muutsime oma Kiriku aluseid – langesime katolitsismi – ja meie ähvardame vastuollu sattuda nõukogude võimuga.“¹³⁹

Tema arvates ei määratlenud KSD 1951 § 1 koguduse täisõiguslikke liikmeid õigesti ja nõukogude korrale kohaselt, sest liikmeid ja mitteliikmeid eristati varem liikmekaardiga, nüüd aga maksukviitungiga:

„Inimene tuli ja tahtis õndsaks saada, kuid sai paberi. ... Ma püüan selgeks teha, et § 1 paneb inimese tee usu juurde kinni. Tema paneb armulaua ja kirikus käimise ja annetamise asjad Jumala ja koguduse liikme vahele.“¹⁴⁰

Tedderi sõnavõtule hüüti mitmeid kordi häälekalt vahele ja teda segati, § 1 peeti evangeelseks ja traditsiooniliseks ning tõstatatud nägemus oli enamikule väga häiriv, sest „niisugune paragrahv on alati olnud“.¹⁴¹ Kõneleja nimetas aga kogu paragrahvi valeks ning soovis liikmesuse sätte ümber sõnastada, fikseerides kirikusse kuulumise ilma liikmemaksu mainimata:

„ELK liige peab olema ristitud ja konfirmeeritud. Ristimisega võetakse vastu noorliikmeid ja konfirmeerimisega võetakse vastu täieõiguslikud liikmed. Muud ei ole tarvis.“¹⁴²

Tedder selgitas ka, kuidas nõukogude seadusandlus liikmesust nägi ja et see ei lubanud kogudusse kuuluvust seada sõltuvusse maksu või annetuse tasumisest, pidades seda sunduslikuks. Tema sõnul tuli leida kompromiss nõukogude võimu poolt loodud olukorras, kus varasem maksul põhinenud kiriku liikmete arvestus oli välistatud.¹⁴³ Kuigi teoloogiliselt võiski see mõte olla põhjendatud, ei mõistetud teda tekkinud vaidluses ning kogu esitust peeti täiesti ebaloogiliseks. Tedderil oli aga seletus võtta, sest nõukogude korra järgi ei tohtinud ükski liige kogudusega rahaliselt seotud olla. Niisiis tegi ta ettepaneku § 1 kustutada ja lasta kiriku liikmeskonnast kõneleda vaid Pühakirjal. Seepeale vastas ass Julius Voolaid, et paragrahv ei ole vastuolus PK 1949 ja „nõukogude muude seadustega“ ja

¹³⁸ EELKKA.1.1.318. Peapiiskopk sinodi prot 30.01.1952, 3, 6.

¹³⁹ *Ibid.*, 3.

¹⁴⁰ *Ibid.*, 3–4.

¹⁴¹ *Ibid.*, 3.

¹⁴² *Ibid.*, 5.

¹⁴³ *Ibid.*, 5–6.

mingisugust muutmise vajadust ei ole. Samuti ei pidanud nõukogude korda tema sõnul huvitama kiriku sisemised küsimused. Seepeale esitas Tedder kohe täpse seadluse punktide muutmise kava, kus liikmesust väljendavaid sõnu üldse välditi. Pr kt Hillar Põld nentis, et kui asi nii edasi läheb, ei ole enam vaja üldse liikmesust tõendada ja kirik toimetab talitusi vabalt kõikidele, mis oleks väga raske ülesanne. Pr kt Jaan Varik nõudis aga Tedderilt selgitust, kuidas too mõistab kirikusse ja kogudusse kuuluvust üldse. Seepeale elimineeris Tedder kogu vormilise liikmesuse teema:

„Kirikusse kuuluvuse tunnused on ristimine (ristimistunnistus), konfirmatsioon (õnnistamistõend), igasugune osavõtt koguduse tegevusest, inimese seesmine igatsus. Kogudusse kuuluvust ei ole olemas.“¹⁴⁴

Varik ei olnud vastusega mitte kuidagi rahul ega osanud kuuluvuse juures kategoriseerida igatsust. Tedder ütles seepeale vaid „lähme edasi“, ja oma punktidega lõpuni jõudes nentis: „Niisugusel, minu poolt ette pandud kujul jääb seadlus meie tegevuse aluseks.“¹⁴⁵

Järgnenud diskussioon oli pikk ja raske. Variku sõnul ei tekitanud 1. augustil vastu võetud seadlus kirikus otseselt mingit elavnemist, nagu Tedder väitis, ja seda hakati sisuliselt täitma kohe. Tema küsimusele – kuidas toimub üleminek uuele seadlusele – vastas Tedder, et vana redaktsioon tuleb lihtsalt unustada „nii väikese rääkimisega kui võimalik“ ning uus kord rakendada. Peapiiskop Kiivit kartis aga koguduste pahameelt ning soovitas vana seadlus alles jätta. Vaimulikud olid seda meelt, et KSD 1951 ei olnud vastuolus kehtivate seadustega ning ei saanud aru, miks liikmesuse mõiste tuli muuta ebamääraseks. Otsiti ka lahendust tekkinud olukorra selgitamisele, sest mida öelda kogudustes, kus kõike enam teatada ei tohtinudki? Sõnavõttudes käidi läbi uue seadluse kohandamisega kaasneda võivad variandid, jõuti isegi üksteise süüdistamiseni ning pr Martin Terasmaa sõnul pidi kirik ja vaimulik seadlust täites mõnikord lausa piinlikkust tundma.¹⁴⁶ Konkreetset lahendust otsiti liikmeannetuse tegemiseks. Peapiiskop selgitas seadluse koostamise üldisi tagamaid ja kannatas laialdaste süüdistuste

¹⁴⁴ EELKKA.1.1.318. Peapiiskopk sinodi prot 30.01.1952, 6–8. Julius Voolaid (varem Vollmann, 1900–1966): Nissi õp 1930–1949, Türi õp 1949–1958, Tallinna Jaani koguduse II pihtk õp 1958–1966, abipr ja pr, kons ass 1949–1966. Riigivolikogu liige 1938–1940. Veem 1990, 466. Hillar Põld (1911–1980): Pärnu pr kt 1945–1953, Simuna õp 1953–1980. UI kirikuloo prof. Veem 1990, 438. Jaan Varik (1912–1997): Rakvere Kolmainu õp 1936–1989, Viru abipr ja pr, kons ass. Veem 1990, 463. Margit Nirgi. Jaan Varikut 100. sünniaastapäeval meenutades. – EK, nr 38, 03.10.2012, <http://www.eestikirik.ee/jaan-varikut-100-sunni%C2%ADAasta%C2%ADpaeval-meenutades/> (vaadatud 10.8.2021).

¹⁴⁵ EELKKA.1.1.318. Peapiiskopk sinodi prot 30.01.1952, 8.

¹⁴⁶ *Ibid.*, 9–17. Martin Terasmaa (1908–1994): Harju-Madise ja Harju-Risti õp 1943–1949, Kullamaa ja Piirsalu õp 1949–1967, Lääne pr, Viljandi Pauluse õp ja Viljandi pr 1967–1978. Veem 1990, 457. Toivo Vilumaa. „Sina, Martin, peaksid olema peapiiskop, aga sind ei valita.“. – EK nr 43, 29.10.2008, <http://www.eestikirik.ee/sina-martin-peaksid-olema-peapiiskop-aga-sind-ei-valita/comment-page-1/> (vaadatud 10.08.2021).

pärast, mida uue seadluse tekst kaasa tõi. Tema sõnul ei vastanud KSD 1951 § 1 nõukogude kriminaalkoodeksile ja tuli muuta, otsida tuli uusi väljendusviise liikmesuse kirjeldamiseks, leida võimalusi annetuste tegemiseks ja vältida annetuse kviitungi käsitlemist liikmekaardina, nagu see nõukogude võimule paistis. Liikmeskonnata kirikut tema sõnul aga ei eksisteerivat.¹⁴⁷ Vaidluse kasvades mõisteti juba, et kogu seadluse muutmist taotles UKN-i volinik, kuid veel ei saadud aru, kas tahetakse kaotada ainult kviitungid või üleüldse liikme mõiste. Tedder vastas seepeale, et volinik viimast ei soovi, esimest aga küll. Siis küsiti, kelle korraldusel tõmbas Tedder maha seadluse § 1 ja liikmete mõiste uues redaktsioonis. Sellele vastas Tedder lühidalt, et liikmetunnuseid ei ole seal vaja esitada. Pr kt Richard Sisaski sõnul pidid aga kõik tunnused selged olema, ka annetuse osas, ning isegi ristitud lapsi tuli pidada kiriku noorliikmeteks; ka Saag toetas teda oma sõnavõtus. Viru pr Ferdinand Jürgenson aga nentis, et kui enne oli kõik korras, siis arutas sinod nüüd kirikuvastast eelnõu ega pooldanud seadluse muutmist. Uku Masing soovitas tekstis kasutada riigile sobivaid termineid ja leida nii väljapääs annetuste kviteerimisele.¹⁴⁸ Seda püüti ka teha. Peapiiskop tunnistas, et liikmemaksu käsitleti kirikus automaatselt inimese soovina kuuluda kirikusse ning harjumuspärane kviitungi väljastamine oli liikmearvestuse pidamise aluseks. Ent kuna seda tehes satuti riigivõimuga vastuollu, siis tuli seadlust muuta. Liikmesuse määratlemisest § 1 järgi ei loobunud ning pärast väga pikka arutlust hääletas sinod tervikuna Tedderi ettepaneku poolt:

„Koguduse liikmeskonda kuulub iga evangeeliumi-luteriusuline, kes on kogudusse vastu võetud, on kasutanud kõiki armuvarasid ja kelle elav side kogudusega ei lange kaugemale kui kolm aastat.“¹⁴⁹

Tegelikult ei aktsepteerinud riigivõim seda hiljem, sest selle järgi loeti ka ristitud lapsed ja noored kiriku liikmeteks ning paragrahv jäeti uuest seadlusest üldse välja. Vaatamata esmapilgul tulutule arutelule juhatas aga peetud teoloogiline diskussioon kirikut siiski avaramalt koguduse osadust ja liikmesust käsitlema. Liikmesusega seotud probleemid olid toona põhjustatud nii 1940. aasta liikmemaksu võtmise keelustamisest, sõjaaegsest segadusest kogudustes kui ka kasvavast võõrandumisest ja inimeste eemalejäämisest kirikust. Tekkis ka teoloogiline vajadus koguduse liiget defineerida, kuigi riigiga vastuollu sattuda ei tohtinud. Samas ei kujutanud enamus „ilma kviteerimata“ liikmesust ette, Kiiviti sõnul oli kogu probleem ajutine ning otsust selle kohta vastu ei võetud.¹⁵⁰

¹⁴⁷ EELKKA.1.1.318. Peapiiskopk sinodi prot 30.01.1952, 18–23.

¹⁴⁸ *Ibid.*, 25–32, 36–37. Richard Sisask (1909–1980): Tartu Peetri-Maarja õp 1955–1980, Tartu pr. Veem 1990, 450. Uku Masing (1909–1985): teoloog, TÜ ja UI õppejõud, folklorist ja kirjanik. Vt Urmas **Nõmmik**. Saateks. – *Uku Masing. Uskuda, elada. 59 kirja Kiivitile*. Koost. Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa, 2006, 383–402.

¹⁴⁹ EELKKA.1.1.318. Peapiiskopk sinodi prot 30.01.1952, 39–40.

¹⁵⁰ *Ibid.*, 40–42.

Möödus aastakümneid, enne kui taas koguduse osaduse või liikmesuse üle arutleti. See toimus 1980. aasta LML-i konverentsi järelkajana peetud kohtumisel „Kuulutus täna“, mis leidis aset Tallinnas 10.–12. aprillini ja mida nähti kiriku sisemise uuenemise märgina.¹⁵¹ Ühe põhiettekande pidas seal õp Jaan Kiivit *jun*, kes käsitles sõnas ja sakramendis väljenduvat kuulutustööd ning tõi välja koguduse osaduse suurendamise vajaduse jumalateenistusel vastupidiselt valitsevale nn ühemehe-süsteemile.¹⁵² Konverentsi aruteludes nõuti mh armulaua tähtsuse rõhutamist kogudustes ja liikmete kaasamist kiriklikus teenimises.¹⁵³ Taoline uuema aja teoloogilise diskussiooni värske hingus hajus aga õige pea, kui 1985. aasta KK võttis „heakskiitva aplausiga ja siira rõõmuga“ vastu UN-i voliniku Leopold Piibu tervituse, milles mh öeldi:

„Täitkem siis ka edaspidi korrektselt kehtestatud seadusi, olgem ka täna ja homme vajalikul määral arukad usuasjade korraldamisel, hoidkem ka edaspidi usalduslikke suhteid võimuorganitega ja allakirjutanu aparaadiga ning ärgem unustagem kirjutamata tõekspidamist: iga kristlane on ka igati väärikas kodanik.“¹⁵⁴

Kiriku liikmesuse küsimus oli seega endiselt riigivõimu poolt võimalikult tahaplaanile surutud ja kirikliku osaduse fookusest välja rebitud. Vastukaaluks nentis aga peapiiskop oma aruandes aastate 1981–1984 kohta seda, et stagnatsioonile vaatamata näitasid ristimiste, konfirmatsioonide ja armulaua käijate arvud tõusutrendi.¹⁵⁵ Kiriku liikmeskond ja osadus ei olnud nende andmete järgi sugugi hääbunud nähtused ega lakanud eksisteerimast. Alates 1980. aastate lõpust – endiselt nõukogude tingimustes – hakkas EELK liikmeskond kiiresti kasvama. Perioodil 1987–1990 tõusis kümneid kordi ristitute ja leeritute hulk ning kirikul tuli uutes oludes leida efektiivsemad meetodid oma töö korraldamiseks.¹⁵⁶ Alates 1990. aasta märtsist kaotati kirikute järelevalvena töötanud UN-i voliniku institutsioon ja kirikuasju hakkas kureerima kultuuriministerium.¹⁵⁷

¹⁵¹ EELKKA.1.1.531. Kutse. EELK nõupidamine-konv „Kuulutus täna“ 10.–12.04.1981. Vt ka Burchard **Lieberg**. Aus der Estnischen Evangelisch-Lutherischen Kirche. – *Kirche im Osten. Studien zur Osteuropäischen Kirchengeschichte und Kirchenkunde*. Hrsg. Peter Hauptmann. Bd 26/1983. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1983, 137. Lieberg vahendas informatsiooni EELK ja Eesti ühiskondlike olude kohta antud väljaandes aastaid.

¹⁵² EELKKA.1.1.531. Jaan Kiivit. Kuulutus jumalateenistuse kaudu. Referaat I, 1–5. Jaan Kiivit *jun* (1940–2005): Tallinna Pühavaimu õp 1964–1994, kons ass 1986–1990, 1992–1994, peapiiskop 1994–2005. UI õppejõud 1978–1994 ja rektor 1991–1992, Leuenbergi Konkordia täitevkomitee üks presidentidest 1994–2001, LML nõukogu liige 1997–2003. Kiivit, Jaan noorem, http://entsyklopeedia.ee/artikkel/kiivit_jaan_noorem (vaadatud 12.08.2021).

¹⁵³ EELKKA.1.1.531. EELK nõupidamise-konv „Kuulutus täna“ tööühmade aruanded ja lõppkommünikee.

¹⁵⁴ EELKKA.1.1.109. XVII KK prot 30.05.1985, 6.

¹⁵⁵ *Ibid.*, 7.

¹⁵⁶ Ringo **Ringvee**. Eesti taasiseseisvumine ja kirikuelu. – *EELK 100* 2017, 47–48.

¹⁵⁷ Ringvee 2011, 38–40; Ringvee 2017, 52.

Laiemas admissiooni diskussioonis oli oluline etapp 1950. aastate lõpp ja 1960. aastate algus, kui vastu võeti LML-i raport 1963. Ka ELK esindajad osalesid 1963. aastal LML-i Helsingi assambleel, kus raport kinnitati ja tehti esimest korda protestantlike kirikute ajaloos ühine oluline otsus ristimise ja armulaua suhete osas. Admissiooni põhimudelina toodi seal avaldatud kasvatusala komisjoni raportis selgelt välja *baptismus est admissio* ning kirikutel soovitati ristitud lapsed võimalikult kiiresti armulauale juhatada.¹⁵⁸ Diskussioon ristitud laste ja noorte armulaual osalemise üle Euroopa protestantlikes kirikutes oli selleks ajaks kestnud vähemalt kümmekond aastat ja see jätkus. Eestis aga teema esile ei kerkinud ning pigem on tõenäoline, et NSV Liidu seadusi arvestades ei saanudki ELK esindajad Helsingis kirikliku kasvatusalal kaasa rääkida. Seega jäädigi laiemast Euroopa ja maailma protestantlikes kirikutes käivast teoloogilisest arutelust ristitud laste ja noorte admissiooni üle kõrvale.¹⁵⁹ Ka Välis-Eesti kiriku esindajad osalesid Helsingi kohtumisel ja pidid kasvatusala raportist teadlikud olema, kuid E.E.L.K. oma admissiooni korda ei muutnud ning jätkas astmelise mudeli *confirmatio est admissio* praktiseerimist.

1960.–1970. aastatel avaldati Välis-Eesti kiriku ajakirjas Eesti Kirik artikleid ja ülevaateid armulauapraktikast koos lastega.¹⁶⁰ Need pidid olema ka kodumaal kättesaadavad, vähemalt tagantjärele, ja neid võisid tunda nii Soosaar kui ka õp Elmar Salumaa, rääkimata teistest vaimulikest. Oma nägemuse admissiooni teemadel avaldas 1978. aastal paguluses Koolmeister, kes puudutas osaduse teemasid viimati Tallinnas 1939. aastal peetud E.E.L.K. Lastetöö kursusel ja IV lastetöö päeval. Toona oli ta ristitud laste ja noorte koguduse osadusse liitmise suhtes positiivselt meelestatud ning ärgitas kirikut noorsugu armulauaosadusse kasvatama. Pea 40 aastat hiljem nentis Koolmeister, et Euroopa luterlikud kirikud praktiseerivad ristitud laste ja noorte admissiooni ja tõi näiteks Saksa Demokraatliku Vabariigi ja Soome kirikud. Oma artiklis andis ta neutraalse ülevaate admissiooni ajaloolisest kujunemisest ja Eesti kirikus juurdunud arusaamadest. Ta tunnistas ka probleemi, mille järgi jäi konfirmatsioonipühal saadud armulaud enamasti viimaseks, sest nii nagu vanemad, ei läinud ka lapsed enam hiljem armulauale. Autor küsis, kas armulauda ei tuleks seepärast jagada ka ristitud lastele, sest see liidaks perekonnad osaduses kokku ja kinnistaks armulaual käimise tava põlvkondade kaupa.¹⁶¹

¹⁵⁸ Vt käesoleva uurimuse I ptk. ELK delegatsiooni kuulusid tol ajal peapiiskop Jaan Kiivit, pr Robert Kannukene ja aseõp Toomas Paul. Kaldur 2007, 3.

¹⁵⁹ Raporti kohta andmed puuduvad, kuid peapiiskop Kiivit ja Põld refereerisid LML Helsingi assambleel toimunud. EELKKA.1.1.322. Kons liikmete, praostide ja UKK õppejõudude informatsioonilise koosoleku prot 20.05.1964, 2–3, 5–8.

¹⁶⁰ Näiteks *Eesti Kirik* 5/6 1964, Armulauast osavõtu küsimus; *Eesti Kirik* 3/1975, Armulauda väikestele lastele; *Eesti Kirik* 2/1979, Armulaud lastele Norra kirikus.

¹⁶¹ Richard **Koolmeister**. Kas armulaud lastele? – *Eesti Kirik* 3/1978, 88–90. Elmar Silvester Salumaa (varem Teppan, 1908–1996): TÜ õppejõud. Vangistus ja asumine Venemaal 1945–1955. Saarde õp 1969–1995, UI õppejõud ja prof. VE, https://eelk.ee/elulood/salumaa_elmar.html (vaadatud 10.08.2021).

Kodumaal ilmusid 1982. aastal ajakirjas Eesti Evangeelne Luterlik Kirik Salumaa tähelepanekud armulauakäsituse muutmise ja laste armulauale lubamise kohta. Salumaa jõudis järeldusele, et:

“... armulaua ühendamine pihiga praeguses praktikas ei vasta armulaua ehtsale evangeelsele iseloomule, vaid alahindab armulaua andi. Selle anni suurust ja rõhuasetusi sellele ei ole meil õigust ise määrata.”¹⁶²

Seepärast ei kujutanud armulaud endast tõelist võidu- ja tänupidu, kus võivad osaleda kõik ristitud:

„Meil pole õigust ei harjumuseks saanud kirikukorra ega liturgia huvides piirata armulaua anni suurust ega asetada õpetuslikult valesid rõhkusid, vaid peaksime ka praktikas tagasi pöörduma ehtsale kirjapärasusele. Samuti ei tohiks ei tavade ega kirikukordadega piirata armulaua osalemist. Küsida maksab – ja mitmel pool evangeelseis kirikuis ongi sellest praktilised järeldused tehtud – miks ei peaks armulaua osalema ka ristitud lapsed või vähemalt alaealised, kui neid on eelnevalt teadlikeks tehtud armulaua tähendusest? Ühelgi juhul ei tohi armulaud evangeelses praktikas kujuneda mingiks kinniseks, ainult „valituile“ mõeldud „müsteeriumiks“, vaid see peaks olema avatud kõigile, nagu seda on kuulutatav Sõnagi.“¹⁶³

Ei ole täpsemalt teada, missugust mõju need mõtted avaldasid, sest laiemat avalikku diskussiooni teadaolevalt ei tekkinud. Salumaa järeldused osaduse, liikmesuse ja admissiooni osas olid teoloogiliselt selged, avatud ja julged. Taolist otsekohesust kohtas vaadeldaval perioodil pigem harva. Ilmselt oli arutelu pidamise võimaluste vähesuse kõrval tol ajal madalam ka vaimulikkonna üldine võimekus diskuteerida. Selle põhjuseks võisid olla usuteadusliku hariduse kättesaadavuse, omandamise ja kvaliteedi puudujäägid, teoloogilise diskussiooni üldine puudumine ja lääne teoloogilise arengu suhtes isolatsiooni jäämine isegi siis, kui erialakirjandust üle piiri toimetati.¹⁶⁴ Arvestades aga EELK teoloogia arengut ja

¹⁶² Salumaa 1982, 17–18; Kaldur, Kurg, Altnurme 2009, 134–135. Salumaa hoidis EELK teolooge ja vaimulikke võimaluste piires kursis rahvusvaheliste ja oikumeeniliste suundumustega enda poolt välja antud käsikirjalises sarjas „Teoloogiline Kogumik.“ Siin nimetatud ajakiri hakkas ilmuma 1982. aastal ja vahendas nii välissuhete alast informatsiooni kui ka kirikuelu ülevaateid, mh Lima dokumendist lähtunud küsimusi ristimisest ja armulauast. *Ibid.*, 115, 133–135.

¹⁶³ Salumaa 1982, 18.

¹⁶⁴ Mikko **Ketola**. The Baltic Churches in the Process of Transformation and Consolidation of Democracy since 1985. – *Kirchliche Zeitgeschichte. Contemporary Church History*. 20. Jahrgang. Heft 1/2007, 78; Saard 2004, 844–869. SELK abi EELK teoloogilise taseme säilitamisel ja arendamisel läbi nõukogude okupatsiooni perioodi ei saa alahinnata. Kõrgharidusega teoloogide ja vaimulike nappusest vt ka Karjahärm, Sirk 2007, 513.

tagasilööke ajaloos, siis vaatamata välisele survele edenes ja kestis teoloogiline diskussioon kas käsikirjaliste materjalide või avaliku arutluse kaudu siiski.¹⁶⁵

Mõnes osas oli EELK teoloogidel võimalik ka otseselt kaasa mõelda maailmas toimuvatele admissiooni-teemalistele arengutele, sest Lima raport 1982 kohta oodati maailma kirikute tagasisidet paari aasta jooksul. 1985. aastal refereeris õp Toomas Paul raportit EELK informatsioonikoosolekul. Ristimise osa pidas ta vaid täiskasvanute kohta kehtivaks, armulaua juures tõi esile näiteks pihi osa väljajätmise. Kokkuvõttes oli Lima raporti punkte tema arvates võimalik arvestada sel juhul, kui tegemist oli kiriku korra, mitte selle olemuse küsimustega.¹⁶⁶ Pauli poolt koostatud „leplikku kesk-positsiooni“ hoidvad seisukohad ristimise, armulaua ja vaimuliku ameti suhtes saadeti edasi ning avaldati EELK ametliku arvamusena KMN-i dokumentatsioonis.¹⁶⁷ Siiski ei tekkinud 1990. aastate alguseks enam laiemat avalikku diskussiooni osaduse, liikmesuse ja admissiooni teemadel ning kirikus jätkati tavapäraselt – osalt traditsioonilist, osalt nõukogude võimu poolt suunatud – praktikat. Ent muutused olid juba alanud ning riigivõimu vahetudes ootas EELK-d ees vaba enesemääratlemise puhastav teekond.

2.3.2. Kiriklik noorsootöö

2.3.2.1. Töö korraldamine ja areng 1940–1944

Nõukogude okupatsiooni aastad 1940–1941 kujunesid kirikule „üliraskeks katsumusajaks ja tuleprooviks“,¹⁶⁸ kus lapsi ja noori püüti tõmmata ateistlikku ringi.¹⁶⁹ Võõrvõimu poolt lõigati järsult läbi kogu kiriklik noorsootöö, mida paarikümne aasta jooksul oli edukalt organiseeritud ja korraldatud. Mõneks ajaks kadus tööala kirikus lubatud tegevuste nimekirjast, kuid mitte vaimulike ja rahva südamest. Pärast 1940. aasta pöördelisi sündmusi tabasid kogu riiki ja kirikut, sh noorsootöö korraldajaid ja juhte repressioonid.¹⁷⁰ NK peasekr kt Karm kaotas ametikoha juba 1940. aasta sügisel seoses keskuse sulgemisega, mobiliseeriti 1941. aastal

¹⁶⁵ Riho Altnurme. Eesti (luterliku) akadeemilise teoloogia aastasada. – *EELK 100* 2017, 104–105.

¹⁶⁶ EELKKA.1.1.327. EELK informatsioonikoosoleku prot 27.03.1985, 4–6; Kaldur, Kurg, Altnurme 2009, 115, 132–133. Toomas Paul (1939): Lihula õp 1965–1970, Saarte õp ja pr, Tallinna Jaani koguduse II pihtk õp 1986, Tallinna pr 1987–1990, kons ass 1986–1989. UI UT ja kreeka keele õppejõud, UT tõlkija. Veem 1990, 434.

¹⁶⁷ Kaldur, Kurg, Altnurme 2009, 132–133.

¹⁶⁸ EELKKA.1.4.115. Ida-Harju praostk ar 1941, 1–3. Põhjalikult kirjeldab läbielatud raskusi näiteks Lääne praost. EELKKA. Ülevaade Lääne praostk kirikuelu arenemise käigust 1941. aastal.

¹⁶⁹ EELKKA.1.4.115. Teateid Kuusalu kog elust 1941. aastal, 1.

¹⁷⁰ Karjahärm, Sirk 2007, 493–497.

Nõukogude armeesse ja langes samal aastal rindel Velikije Luki all.¹⁷¹ NK peasekr Tiit vangistati ööl vastu 1. nelipüha 1941. aastal, määrati mahalaskmisele ja hukati Permi oblasti Solikamski kinnipidamiskohas Usollagis 18. detsembril 1942. aastal.¹⁷² Mitmed vaimulikud pidid end varjama, arreteeriti, kadusid, küüditati, mobiliseeriti, põgenesid või surid.¹⁷³ Aktiivne lastetöö juhtfiguur August Arumäe küüditati 1941. aastal ning pääses tagasi kodumaale alles 1958. aastal.¹⁷⁴

Ajad olid rasked ja segased. Alates 1940. aasta lõpust jäi ainsaks noortega seotud kiriklikuks töövormiks leeritöö ja seegi kiratses olude tõttu – 1941. aastal leeritati kogu E.E.L.K-s kokku ainult 3359 noort, kõige rohkem oli neid Võru ja Viljandi praostkondades, vastavalt 575 ja 452 inimest.¹⁷⁵ Haapsalus öeldi, et raske oli aru saada, mis tollal keelatud ja mis lubatud oli, ning nõnda läksid seal näiteks 1941. aasta sügisleeri ka kommunistlikud noored, kes lahkusid küll poole kursuse pealt „nuttes“. ¹⁷⁶ Kuid niipea, kui poliitiline olukord muutus, palus piiskop Kõpp panustada kohe sellele, et: „... lapsed ja noored saaksid osa Jumala Sõna kuulmise ja õppimise õnnistusest.“¹⁷⁷ Saksa okupatsiooni ajal olidki arvandmed juba teistsugused. 1942. aasta alguses kutsus piiskop kogudusi üles uuen-dama ja süvendama kristlikku mõttetööd ning kõrvaldama „laste ja noorte hinges algatatud ning osaliselt teostatudki mürgitamise ja rüüstamise töö jälgi“. ¹⁷⁸ Kirikusse kuulumist peeti oluliseks märgiks. Mõnel pool soovisid leeri minna isegi üle 30-aastased ja kodanlikus abielus olijad, et end laulatada ja oma lapsi ristida lasta.¹⁷⁹ Kuigi kommunistlik propaganda jättis oma jäljed ja rahva seas esines usukriitilist suhtumist, ei olnud rahva poolehoius ristiusule siiski kahtlust, sest „kirik oli raskel ajal ainukene oas bolševismi kõrves“. ¹⁸⁰ Tulemuseks oli, et 1942. aastal konfirmeeriti kokku 12 088 inimest, neist kõige rohkem endiselt Võru praostkonnas 1279 ja Tallinna praostkonnas 1073 inimest.¹⁸¹ Saaremaal öeldi samal ajal, et noorsootöö, mis „peaaegu kõikjal seismas, ... kuulub elustamisele“. ¹⁸² Seda oli tõesti taas võimalik teha ning tööd hakati korraldama ja läbi

¹⁷¹ Bender 2009; Postimees nr 3, 06.01.1944, 5, Kirikliku noorsootöö keskus moodustatud. Enamlaste päevil katkenud tegevus jätkub.

¹⁷² Toivo **Treiblüt**. 70 aastat tagasi pühitseti Pelgulinna kirik. – EK, 23.12.2008, <http://www.eestikirik.ee/70-aastat-tagasi-puhitseti-pelgulinna-kirik/> (vaadatud 28.07.2020). Arumäe sõnul mõtles Tiit relvastatud vastuhakule ja rääkis relvade muretsemisest. Arumäe 2005, 290.

¹⁷³ Olaf **Sild**. Vello **Salo**. Lühike Eesti kirikulugu. Tartu: 1995, 143; Aunver 1953, 91; Veem 1990, 335–336.

¹⁷⁴ Arumäe 2005, 295–375.

¹⁷⁵ RA, EAA.1187.1.82. Praostk aruanded 1940–1942; arvtabelid 1941–1942.

¹⁷⁶ EELKKA. Haapsalu ar 1941, 3.

¹⁷⁷ EELKKA.1.1.528. Piiskopi läkitus, 30.09.1941. Lisa Kons ringkirjale nr 625, 03.10.1941, 1–2.

¹⁷⁸ EELKKA.1.1.528. Piiskopi ringkiri nr 252, 14.02.1942, 2.

¹⁷⁹ EELKKA.1.4.278. Lääne-Harju pr ar juure 1942.a.

¹⁸⁰ EELKKA.1.4.364. Haapsalu ar 1942, 2–3.

¹⁸¹ RA, EAA.1187.1.82. Praostk arvtabeli ja ar-d 1940–1942.

¹⁸² EELKKA. Saaremaa praostk ar 1942.

viima. Et noorsootöö saaks taas orgaaniliseks kogudusetöö osaks, kutsuti 1942. aastal konsistooriumi juures ellu Noorsootöö Toimkond (NT), mida juhtis piiskop ja mille kaks liiget olid noorsootöö nõunik, Tallinna Jaani koguduse õp Rudolf Kiviranna ja noorsootöö sekretär, konsistooriumi peasekretäri abi Artur Kasak, kes jäi peamiseks töö korraldajaks. Seejärel pöördus konsistoorium koguduste poole üleskutsega tööala edendada:

„Noortel on rohkesti vajadust abi järele maailma- ja eluvaatelistel küsimustel lahendamisel, samuti juhatust ning abi kindla põhja leidmiseks, millel seistes suudetakse kanda eluraskusi ja täita eesiseisvaid ülesandeid rõõmuks enesele, kasuks meie rahvale ja auks Jumalale. Kiriku ja koguduste ülesanne on juhtida noori aegsasti igavese jõu allikate juurde, aidata leida ning kinnitada ühendust Jumalaga.“¹⁸³

Samal aastal andis NT konsistooriumi nime all ning Kasaku, Saagi ja Irene Reidaku toimetamisel välja ajakirja Pühapäevakool, mille avasõnades ütles piiskop Kõpp:

„Tõsisel, paljudele vanematele ja lastele kurval ajal otsime üheskoos kohta, kus leiame kinnitust ja jõudu oma ülesannete täitmiseks ja raskuste kandmiseks. ... Kui meie nüüd oma lapsi jälle kogume Jumala Sõna ümber, mida paremat oleks meil neile anda, kui juhatada neid püsiva ustavusega Tema juurde, – laste ja vanemate sõbra Jeesuse Kristuse juurde, kes on tulnud maailma, et meil peab elu ja kõike rohkesti olema! ... Saab tõeks Issanda tõotus nii laste kui ka kõigi nende suhtes, kes... annavad oma prima lastejumala-teenistuses ja pühapäevakoolis...“¹⁸⁴

Piiskoplik vikaar praost Täheväli tuletas sealsamas meelde värskest möödunud:

„Bolševike siht oli meie lapsi ja noori usuliselt surmata. Selleks nad keelasid seadusega laste usulise kasvatamise ja õpetamise. Selle seaduse vastu eksijaid ähvardas kuuekuuline vangistus. Isegi oma enda laste usuline õpetamine, kui neid oli üle kolme, oli keelatud. Sellega olid hävitatud ühel hoobil meil levinema hakanud lastetöö ja pühapäevakoolid.“¹⁸⁵

Laste ja noorte usuline kirjandus ootas tema sõnul taas avaldamist, organiseerida tuli endised tegevused ning selleks julgustas ta lugejaid:

¹⁸³ EELKKA.1.1.98. Kons ringkiri nr 992, 28.07.1942, p.VI. Rudolf Kiviranna (varem Steinmann, 1912–1994): Noorte Juhi ja Laste Sõbra toimetaja 1936–1940, Tallinna Jaani I pihtk õp 1940–1944. 1944 Rootsi, sealt USA-sse. New Yorgi õp, Chicago abipr ja pr, kons ass 1964–1977. Veem 1990, 412.

¹⁸⁴ Johan Kõpp. Saateks. – *Pühapäevakool* 12/1942, 1. Ajakiri ilmus mainitud juhul viimast korda enne 1991. aastat. Irene Reidak abiellus Hillar Põlluga 1943. aastal. Veem 1990, 438.

¹⁸⁵ Aleksander Täheväli. Ma ei või lapse surma näha. – *Pühapäevakool* 12/1942, 2.

„Meie Eesti lapsed olid välja aetud nagu Ismael oma vaimulikust kodust: „Aga väljas oli öö.“ Siin lõpmatus kõrves nad olid määratud surema. Eluleib oli nendelt võetud ja eluallikas suletud. See oli rõhuvam kogemus igale mõtlejale eestlasele. ...Ristitud lapsed kuuluvad ristimise läbi, leeritatud noored õnnistamise läbi kirikule kui oma vaimulikele emale. Kirik ei või ega tohi vaadata pealt oma laste surma. Tema kohus on laste ja noorte silmad avada veekaevule. See on Jeesus Kristus. Tema on seesama eile, täna ja igavesti.“¹⁸⁶

19. oktoobril 1942. aastal ilmus konsistooriumi ja NT ühine ringkiri, milles anti juhised töö taastamiseks – korraldada üldkiriklik noorte palvenädal, jagati välja lastetöö metoodiline materjal, kuulutati välja trükiste tellimine.¹⁸⁷ Kuigi töö edenes võimaluste piires hästi, tõdeti mõnel pool siiski seda, et 1942. aastal eelmise aasta taset tõsta ei õnnestunud. Sellegipoolest jätkati töö ülesehitamisega.¹⁸⁸

1943. aasta kujuneski hämmastavalt mitmekülseks ja tegusaks ning kiriklikku noorsootööd arendati sõjaoludele vaatamata sihikindlalt. Aasta alguses rõhutas piiskop leiritöö rolli noorte hulgas:

„... Leer ei tohi mitte olla aeg, mis kuidagi mööda saadetakse, vaid see peab noortele inimestele olema igatsetud võimetus ja mõjuv tõukeandja Püha Kirja tõdedesse süvenemiseks ja Kristuse osadusse kasvamiseks.“¹⁸⁹

27. ja 28. veebruaril toimusid Tallinnas kirikliku lastetöö päevad teemal “Ole ustav surmani, Joh ilm. 2,10”, kus kõnelesid piiskop Köpp, Täheväli, Kiviranna, Reidak, Koolmeister jt. Aega kasutati maksimaalselt ja tunnid toimusid ka öhtul hilja; jumalateenistus peeti Tallinna Kaarli ja Jaani kirikutes. Osavõtjatelt oodati põhjalikku kodust ettevalmistamist, piiblitekstide ja ajakirja Pühapäevakool varasemate numbrite läbitöötamist. Samuti jagati praktilist ja sõjaajale iseloomulikku infot ööbimise, materjalide jms kohta. Söök tuli “omal kaasa võtta”, osavõtumaksuks oli vaba annetus. Nõnda saadi hakkama ca 70 inimese koolituse korraldamisega.¹⁹⁰ Suve alguses tõstatas piiskop üldisema kristliku kasvatuses küsimuse kodudes ning palus selle toetuseks kogudustes kasutusele võtta temaatiliste jumalateenistuste ja jutluste pidamise koos laululehe väljaandmisega.¹⁹¹ Peagi pärast seda ilmus konsistooriumi ja NT ühine läkitus kogudustele ja noortele, kus selgitati, et vaimulike vähesuse tõttu ei ole enam võimalik rakendada eraldi praostkondade noorsoohoodajaõpetajaid ning praostidel paluti nimetada

¹⁸⁶ Täheväli 1942, 2.

¹⁸⁷ EELKKA.1.1.528. Kons ja NT ringkiri nr 1331, 29.10.1942. Jaanuaris 1943 siiski teatati, et trükiste ilmumine „viibib mitmesugustel asjaoludel“. Nii EELKKA.1.1.528. Kons ringkiri nr 93, 08.01.1943.

¹⁸⁸ EELKKA.1.4.116. Ida-Harju praostk ar 1942, 2, 5.

¹⁸⁹ EELKKA.1.1.528. Piiskopi ringkiri nr 414, 04.03.1943, p. II 2.

¹⁹⁰ EELKKA. E.E.L.K. NK. Kirikliku lastetöö päevad Tallinnas 27.–28.02.1943. Kavaleht. Lehel on märge „70 eks.“, lisatud on päevade töörühma nimekiri. Ettevalmistamise ja sisulise teostamise eest vastutas Tallinna praostkonna Noortetöö Toimikond. *Ibid.*

¹⁹¹ EELKKA.1.1.528. Piiskopi ringkiri nr 906, 04.06.1943, p. 2.

sellele kohale üks praostkonna õpetajatest kogudusetöö kõrvalt. Nende ülesandeks jäi kogu praostkonna noorsootöö juhtimine, töökava, eelarve ja aruannete koostamine, koguduste külastamine ja NT-ga suhtlemine, ning see töö oli eraldi tasustatud. Toimkond nägi ette ka kõikide koguduste LJT-de ja PPK-de registreerimise etteantud korra järgi. Kui kogudustes tegevused puudusid, siis pidi nendega alustatama veel 1943. aasta jooksul. Kinnitati ka NT ajutine juhatus koosseisus esimees Täheväli, asetäitja Koolmeister, liige Kiviranna; tütarlastetöö juhatajaks määrati Reidak. Kutsuti üles pidama noortepühi ja kuulutati välja laululehtede tellimine.¹⁹²

1943. aasta novembri alguses toimunud XI erakorralisel KK-l nimetas piiskop Köpp, et noorsootööd püütakse arendada ning kirjeldas töötegijate olukorda. Koolide usuõpetuse andmise osas tehti koostööd Haridusdirektooriumiga ning kirikul oli võimalus kaasa rääkida õppekavade ja õpikute koostamise osas. Eraldi tegutses Reidaku juhtimisel töövaldkond tütarlastele. Piiskopile tundus olukord lootusrikas: „Nagu senine elu ja tegevus näitab, võime usaldusega tulevikule vastu minna. Lõplikult on kõik Jumala käes. Senikaua kui päev kestab, teeme igaüks oma tööd.“¹⁹³ Seejärel rõhutas konsistoorium uuesti, et tööala arendamine on suur ja tähtis ettevõtmine, mille ulatust peab laiendama ning kogudusi kutsuti üles annetusi ja toetusi koguma.¹⁹⁴ Aasta lõpus, 19. detsembril 1943. aastal taasloodi 1935. aastal kehtestatud kodukorra alusel E.E.L.K. NK asukohaga Tallinnas. Keskuse nõukogu liikmeteks olid piiskop ja vikaarpiiskop, konsistooriumi esindaja, praostkondade noorsooõpetajad, noorsootöö tegelaste hulgast konsistooriumi poolt koopteeritud viie-aastase volitusega liikmed ning noorsootöö peasekretär. Nõukogu valis omakorda juhatuse, kuhu kuulusid esimees, abiesimees, laekur, peasekretärist kirjatoometaja ja vähemalt üks liige. Juhatuse esimees oli ühtlasi nõukogu esimees. Raamatupidamine korraldati konsistooriumi kaudu. Koos NK taasloomisega tunnistati kehtetuks NT tegevus. Konsistooriumi poolt valiti uue NK nõukogusse ass pr Täheväli, liikmetena koopteeriti Jürgenson, Haamer, Stillverk, Kiviranna, õp Paul Koppel, abipr Aleksander Hinno, õp Herbert Kuurme ja õigusteadlane Kasak.¹⁹⁵ Peasekretäri asetäitjaks valiti senine noorsootöö sekretär

¹⁹² EELKKA.1.1.528. Kons ja NT ringkiri nr N-962, 15.06.1943. Praostkondade noorsooõpetajateks määrati: Ida-Harjus Lembit Tedder, Läänes Samuel-Eduard Lind, Lääne-Harjus Albert Soosaar, Tallinnas Richard Koolmeister, Valgas Jaan Maior, Viljandis Elmar Tõldsepp, nimetamata praostkondades pidid ametit kandma praostid. Laululehti anti välja 16 000 eksemplari, milline kogus ei vastanud kaugeltki vajadusele. EELKKA.1.1.528. Kons ja NT ringkiri nr N-1473, 27.10.1943.

¹⁹³ EELKKA.1.1.88. XI KK prot, 04.11.1943, p. 5, 6–7.

¹⁹⁴ EELKKA.1.1.528. Kons ringkiri nr 1573, 23.11.1943, p. V.

¹⁹⁵ EELKKA.1.1.528. Kons ringkiri nr 1724, 29.12.1943, p. I, I–II; Postimees, nr 3, 06.01.1944, 5, Kirikliku noorsootöö keskus moodustatud. Enamlaste päevil katkenud tegevus jätkub. Paul Voldemar Koppel (1904–1964): Tallinna Kaarli õp kt 1941, Jõelähtme õp 1956–1963, Harju-Jaani õp 1961–1964. Veem 1990, 414. Aleksander Hinno (1904–1985): Petseri õp 1934–1941, Võru õp 1941–1944. 1944 Saksamaale ja USA-sse. New Yorgi Pauluse õp 1949–1981, USA I praostk pr, kons ass 1964–1976. Veem 1990, 402. Herbert Kuurme (varem Kuurberg, 1911–2005): Põltsamaa õp 1939–1993, Viljandi pr, UI praktilise teoloogia õppejõud. Veem 1990, 416.

Saag. NK taasloomist võimaldas 1943. aasta oktoobris saadud Eesti Omavalitsuse Sisedirektooriumi sisedirektori ametlik luba. Kuid juba enne seda suudeti taastada koguduste PPK-de töö ja rakendada praostkondade noorsooõpetajad. Septembris korraldati isegi Tartu kirikunoorde väljasõit Äksi kogudusse, mis „omandas ülemaaliste kirikunoorde päevade ulatuse“.¹⁹⁶ E.E.L.K. seitsme praostkonna ja ühe koguduse ühise aruande järgi tegutses kirikus 1943. aastal kokku 7 noorte-organisatsiooni ja 12 noortekoori; peeti 80 noorteteenistust 1152 osalejaga, 214 LJT-d 6604 osalejaga ja 2 lastepidu; koos käis 33 PPK-i ja 10 lastekoori. Peeti ka 16 instrueerimiskoosolekut, mis oli omamoodi uueks töövormiks sõja tingimustes.¹⁹⁷ Üldkiriku sama aasta eelarves seisid üle mitme aja taas summad kirikliku noorsootöö korraldamiseks ja läbiviimiseks. Ka kogudustel paluti tööd annetustega toetada ning tulusid arvestati kokku 1000 riigimarka.¹⁹⁸ Aktsioon oli rahaliselt edukas, sest 1944. aastal tehti annetusi kokku üle 7985 riigimarga, kulusid märgiti aga pea poole vähem, 3358, 74 riigimarka.¹⁹⁹

Praostkondadest ja kogudustest tulnud teated kirikliku noorsootöö kohta olid erinevad. Ida-Harju praostkonnas öeldi 1943. aastal, et see töö „seisab samal kohal, kuhu alla suruti bolshevike ajal, või on isegi tagasi läinud“.²⁰⁰ Kuigi praostkonnas tegutses noorsooõpetaja, ei edenenud töö, puudu oli töötajatest ja ruumidest. Osalejate arvu kasvu võis näha üksnes PPK-des, aga muud langevad arvud panid praosti muretsema: „Kuidas kasvavad sel viisil meie lastest ja noortest õiged ja truud Kristuse tunnistajad?“²⁰¹ 1944. aasta tegevuskavades nähtigi mõnel pool seetõttu ette noorsootöö paremat organiseerimist ja arendamist koguduse liikmete järelkasvu tagamiseks.²⁰² Järvemaal täheldati koolide sulgemise järel laste kasvatamises suuremaid puudujääke ning praostkonnas püüti seepärast taaslustada laste loetamise tava. Ka seal edenes paremini lastetöö²⁰³ ning näiteks Järva-Jaani koguduses planeeriti järgmise aasta tegevuskava sel alal väga konkreetselt: „... pidada igal pühapäeval grupisüsteemis LJT-sid, läbi viia

¹⁹⁶ Postimees, nr 3, 06.01.1944, 5, Kirikliku noorsootöö keskus moodustatud. Enamlaste päevil katkenud tegevus jätkub.

¹⁹⁷ RA, EAA.1187.1.81. Praostk aruanded 1943 ja 1945 (mustandid). Tartu Ülikooli kog, Järva, Lääne, Pärnu, Saarte, Valga, Viljandi ja Võru praostk ar 1943. Ei ole täpselt teada, kas tegemist oli tollal linnades organiseeritud pommitamiste järelkontrolli ja olukordade kaardistamise rühmadega. Võrdluseks ehitati Soomes kirikliku noorsootöö baasil 1943. aastal üles laste ja noorte maakaitse üksused Sotilaspojat ja Lotta Svärd, mis lõpetasid tegevuse 1944. aastal vaherahu tingimuste alusel. Nieminen 1995, 208–212.

¹⁹⁸ EELKKA.1.1.98. Seletuskiri EELK 1943. a. eelarve kohta, 1–2.

¹⁹⁹ EELKKA.1.1.100. Kons ar 1944. Arvestada tuleb siin toonase raha väärtuse ja ostujõuga.

²⁰⁰ RA, EAA.1187.1.81. Ida-Harju praostk ar 1943; tk-d 1944, 4.

²⁰¹ *Ibid.*, 4–5. Ka Türi koguduse aruandja nentis, et noorsootööd ei saanud teha, sest kõik ruumid olid sõjaväe käes. RA, EAA.1187.1.84. Järva praostk ar 1943; tk-d 1944. Türi ar ja ar täiendus 1943; tk 1944.

²⁰² RA, EAA.1187.1.81. Ida-Harju praostk ar 1943; tk-d 1944. Jüri ar 1943; tk 1944; RA, EAA.1187.1.85. Lääne praostk ar 1943; tk-d 1944. Lääne-Nigula, Haapsalu ja Kullamaa tk-d 1944.

²⁰³ RA, EAA.1187.1.84. Järva praostk ar 1943; tk-d 1944; Pr ar 1943; tk 1944, 4.

5 noorte piiblitundi, 2 noorteteenistust omal ja 3 praostkonna teistes kogudustes.²⁰⁴ Paideski sooviti elustada soikunud tööd ning pidada lasteloetusi, kuid samal ajal kirjeldati sõjaolude pahupoolt näiteks ristimiste puhul, kui talitus võeti ette ainult seetõttu, et „... saada valitsuse poolt antavad lisanormid ja eriti viina ning korraldada ristimispidu sõpradega koosviibimiseks“.²⁰⁵ Haapsalus peeti aga uudsetena koolide jumalateenistusi ning osavõtjaid oli rohkesti, samuti korraldati nn leeriskäinute leere ehk koguduse ühiseid armulauaga osadusõhtuid, mida külastati suure innuga. Lääne praostkonna noorsootöö oli 1943. aastal aktiivne, sest LJT-sid peeti 64 ja noorteteenistusi 29, Vigalas peeti ca 200 osalejaga teenistus lastele ja noortele koos.²⁰⁶ Valgamaal Harglas rõõmustati tulemusliku noorsootöö pärast, samuti tõusis seal ristimiste arv.²⁰⁷

Edu kõrval esines aga ka hulk takistusi. Lääne-Harju praost nimetas, et sõja- aegne noorsootöö oli pärsitud mitmete tegurite tõttu – ei jätkunud töötajaid, ruume ja nende korrastamise võimalusi ning tõsiselt mõjutas kiriklikus töös osalemist laste jalanõude puudus.²⁰⁸ Praostkonna noorsooõpetaja Soosaar täiendas seda nimekirja veel puudujäägiga riiete, „valguse“ ja kirjanduse osas.²⁰⁹ Narva-Alutaguse praostkonnas ei õnnestunud noorsootöö tegemine sõjaoludes kuidagi ning kadunud olid „võimalused lastekirjanduse, pildikeste ja maiustustega lapsi kannatlikule sõnakuulamisele koguda“. Kodudki ei toetanud aruandja sõnul laste ja noorte kristlikku kasvatamist.²¹⁰ Tallinna praostkonnas toodi 1943. aastal samuti välja sõjaaja raskused, sest tunde segasid pidevad õhurünnakud linnale ning leeritundidest osavõttu raskendati tööandjate poolt. Kuigi LJT-sid peeti Tallinnas jätkuvalt tublisti ning tavategevuste kõrval toimusid veel praostkonna noorte suve- ja talvapäevad, palvenädal ja Lutheri õhtu ning eraldi tegutses Jaani koguduse noortekoondis, ei olnud kiriklik noorsootöö siiski küllaldane. Täheväli, kel olid pikaajalised kogemused tööala juhtimisel kogu kirikus, ei pidanud sõja- ajal võimalikuks soovitud eesmärkide saavutamist.²¹¹ Nõost teatati, et noorsootöö „lonkab“, kuna noori „kistakse makswa poliitilise woolu rüppe kõiksugu wõtetega“.²¹² Virumaal öeldi, et kuna paljud koolid võeti sõjaväe kasutusse, siis lõppes õppetöö tihti üldse ära ja just seetõttu käisid lapsed meelsasti PPK-des või LJT-del. Kuid ruumipuudus pitsitas ikka, sest külmas kirikus tunde pidada ei saanud.²¹³

²⁰⁴ RA, EAA.1187.1.84. Järva praostk ar 1943; tk-d 1944; Pr ar 1943; tk 1944, 4, Järva-Jaani ar 1943; tk 1944.

²⁰⁵ *Ibid.*, Paide ar 1943; tk 1944.

²⁰⁶ RA, EAA.1187.1.85. Lääne praostk ar 1943; tk-d 1944; Pr ar 1943; tk 1944.

²⁰⁷ RA, EAA.1187.1.93. Valga praostk ar 1943; tk-d 1944; Hargla ar 1943.

²⁰⁸ RA, EAA.1187.1.86. Lääne-Harju praostk ar 1943; tk-d 1944. Laste jalatsite puudus oli ulatuslik probleem ka mujal. Näit RA, EAA.1187.1.95. Viru praostk ja pr ar 1943; tk-d 1944, 3.

²⁰⁹ RA, EAA.1187.1.86. Lääne-Harju praostk ar 1943; tk-d 1944; Hageri ar 1943; tk 1944.

²¹⁰ RA, EAA.1187.1.87. Narva-Alutaguse praostk ar 1943; tk-d 1944.

²¹¹ RA, EAA.1187.1.92. Tallinna praostk ar 1943; tk-d 1944.

²¹² RA, EAA.1187.1.93. Valga praostk ar 1943; tk-d 1944; Nõo ar 1943.

²¹³ RA, EAA.1187.1.95. Viru praostk ar 1943; tk-d 1944; Haljala ar 1943.

1944. aastal hakkasid olud muutuma. Viru praostkonnas toimus kiriklik noorsootöö veel vaid Rakvere, Kadrina, Haljala ja Simuna kogudustes. Sageli jäid ära koolitunnid ja lapsed kasvasid omapead, noored aga võõrdusid kiriklikust elust.²¹⁴ Ka teistes praostkondades oli olukord sarnane – koos sõjategevuse ägenemise, pommitamiste või töötajate lahkumisega lõppesid mitmel pool seni toimunud üritused lastele, ja eriti noortele. Siiski püüti võimalusi kasutades tegevusi jätkata ja 1944. aasta NK konkreetset kavas nähti ette töö arendamist kolmes osas – lastetöö koos PPK-de ja LJT-de pidamisega, tegevused murdeealiste ja leeritatutega. Uueks teemaks oli kutseharidust omandavate noorte kiriklik organiseerimine. Välja sooviti anda algkoolide usuõpetuse raamat ja PPK-de käsi-raamat. Teati hästi, et täies ulatuses töö kogudustes ei saagi taastuda, sest paljud vaimulikud ja tööala juhid olid küüditatud või mobiliseeriti. Samas nähti seda, et sõjaoludes on kõige kergem taaselustada LJT-te pidamise tava linnades.²¹⁵ 1944. aastal tegutses E.E.L.K-s senise 7 asemel juba 18 noorteorganisatsiooni, 33 asemel 46 PPK-d. Peeti 184 LJT-d, 39 noorteteenistust, 30 instrueerimiskoosolekut, 14 leeritatute koosolekut, 24 lasteloetust ja 3 lastepidu; tegutses 4 lastekoori ja 14 noortekoori.²¹⁶ Järjest raskemaks muutuvates oludes andis piiskop kogudustele juhtnöörid tööks sõjategevuses ning kutsus üles kõiki koguduse liikmeid, aga ka näiteks noorterühmi rakendama palve- ja teenimisülesandeid, eriti mobiliseeritute ja evakueeritute seas. Kohtadel tuli „teravalt jälgida vajadusi ja võimalusi oma ajast ning olukorrast tingitud ülesannete täitmiseks, kuna sündmuste arengukäik ei luba alati jääda ootama vastavaid korraldusi ning eeskirju“.²¹⁷ 1944. aasta kevadel kutsuti eriti maakogudusi üles pidama suvel igal pühapäeval LJT-sid ja PPK-sid, kuna linnalapsed olid sõja eest maale saadetud ning nad olid harjunud lastetöös osalema. Samuti pöörati tähelepanu sellele, et paljud lapsed olid kaotanud sõjas vanemad, osa saadeti lastekodudesse või talutöödele: „Nende usulise teenimise eest hoolitsetagu erilise tähelepanuga.“²¹⁸ Ka NK palus samadel põhjustel kogudustel lapsi ja noori koondada. Keskusesse oodati koguduste 1943. aasta aruandeid ja 1944. aasta tegevuskavasid – nii nagu varemgi tavaks oli olnud. Täna neid, kes olid teinud töö heaks annetusi ja paluti toetust jätkata.²¹⁹ Sõjaaegse noorsootöö üheks viimaseks optimistlikuks ilminguks võib pidada Suure-Jaani ülemaalisi vaimulikke noortepäevi, mis peeti 29.–30. juulil 1944. aastal NK ja Viljandi praostkonna noorsootöö toimkonna eestvõttel. Osalema kutsuti kõikide koguduste noori ja töötajaid, kes ajale iseloomulikult pidid kandma oma kulud ise, mh pidid kaasa võtma kahe päeva toidu. Osalejaid tuli pea kõikidest praostkondadest kokku üle 250 koos 25 vaimulikuga, suur huvi oli ka kohalikul rahval. Kava järgi arutati töö uuesti organiseerimist ning

²¹⁴ RA, EAA.1187.1.107. Viru praostk ar 1944, 3–6.

²¹⁵ Postimees, nr 3, 06.01.1944, 5, Kirikliku noorsootöö keskus moodustatud. Enamlaste päevil katkenud tegevus jätkub.

²¹⁶ EELKKA.1.1.100. E.E.L.K. ar 1944.

²¹⁷ EELKKA.1.1.528. Piiskopi ringkiri nr 317, 22.02.1944.

²¹⁸ EELKKA.1.1.528. Kons ringkiri nr 557, 18.04.1944, p. VIII.

²¹⁹ *Ibid.*, p. IX–X.

ettekanded pidasid Saag, Haamer, õp Heino Viks, Koolmeister jt ning jumala-teenistusel kirikus teenisid Täheväli ja õp Elmar Töldsepp koos teiste Viljandi praostkonna vaimulikega, musitseerisid Artur ja Villem Kapp jt. Mitme tuhande osavõtjaga vabaõhujumalateenistus peeti Lõhavere linnamäel, kus jutlustasid Soosaar ja Kuurme, kõneles Täheväli, kõlas Eesti hümn ning peeti hulk piiblitunde. Noortepäevad lõpetati piduliku teenistusega kirikus.²²⁰ Nõnda on näha, et ristitud laste ja noorte hoidmine koguduste sõnaosaduses õnnestus vaatamata sõjaoludele hästi.

Sügise hakul, pärast mainitud kohtumist, loodeti 3. septembril 1944 pidada veel Tallinna praostkonna noortepäevad Randveres,²²¹ kuid neid enam ei toimunud. Olukord Eestis oligi muutunud ja algas uuesti kord juba üle elatud nõukogude okupatsioon. Samal aastal põgenes Eestist arvestatav hulk E.E.L.K. vaimulikke ja koguduse liikmeid, kes moodustasid kiriku süsteemi väljaspool kodumaad. Seal anti seal edaspidi välja ka kiriklikku laste- ja noortekirjandust, mis toetas järgmiste põlvkondade kristlikku kasvatamist.²²² Lahkujate hulgas olid mitmed laste ja noorte kirikuelu eestvedajad, nagu Täheväli, Koolmeister, Kiviranna, Töldsepp, Stillverk.²²³ Kodumaa kogudustel ja kohtadele jäänud vaimulikel palus konsistoorium edaspidi arvestada oma 1940. aasta 20. detsembri ringkirjaga, mis puudutas toona – nagu ka taas alates 1944. aasta oktoobrist – kogu kirikliku noorsootöö lõpetamist Vene NFSV kriminaalkoodeksi alusel.²²⁴ Eestis kinnitas uuesti kanda nõukogude kommunistlik kasvatusideoloogia, mille eesmärgiks oli teadusliku materialismi levitamine ja millega kaasnes ulatuslik religioossete õpetuste ja viidete eemaldamine õppematerjalidest.²²⁵ Tagantjärele võib mõelda, kas nõukogude ateistlik kasvatustöö alustas ikka n-ö tühjalt kohalt või külvati selle seeme juba 1920. aastatel Asutavas Kogus ja I Riigikogus domineerinud kristluse vastaste seisukohtadega – vaatamata sellele, et neil toona ühiskonnas suuremat mõju ei olnud.²²⁶

²²⁰ Sakala, nr 117, 02.08.1944, 3. Kirikunoorte päevad Suure-Jaanis. Eesti Sõna, nr 169, 23.07.1944, 8, Ülemaaline vaimulik noortepäev. Kirikunoorte esindajad kogunevad 29. ja 30. juulil Suure-Jaani; Sakala, nr 109, 19.07.1944, 3, Kirikunoorte päevad Suure-Jaanis. Päevade korraldajaks ja läbi viijaks Viljandi praostkond. Heino Viks (1911–2005): Tartu linna-misjoni õp 1935–1941, Kolga-Jaani õp 1941–1999. Ants **Tooming**. 100 aastat Kolga-Jaani õpetaja Heino Viksi sünnist. – EK, nr 22, 11.05.2011, <http://www.eestikirik.ee/100-aastat-kolga-jaani-opetaja-heino-viksi-sunnist/> (vaadatud 11.08.2021). Elmar Töldsepp (1908–1983): Kaarma õp 1937–1940, Viljandi Jaani õp 1941–1944, Rootsi 1944, Välis-Eesti ja Rootsi kiriku õp 1948–1983, Rootsi pr 1981–1983, kons ass 1982–1983. Veem 1990, 459.

²²¹ Eesti Sõna, nr 169, 23.07.1944, 8.

²²² Aunver 1953, 93–119.

²²³ Täheväli, Koolmeister ja Töldsepp tegid kirikutööd Rootsis, Kiviranna USA-s ja Kanadas. Stillverk põgenes küll Saksamaale, elas Viinis ja Inglismaal 1944–1948, kuid seejärel repatrierus 1948. aastal vabatahtlikult ning töötas ELK vaimulikuna. Veem 1990, 414–459.

²²⁴ EELKKA.1.1.528. Kons ringkiri nr 1082, 18.10.1944, p. II.

²²⁵ Repo 2002, 94.

²²⁶ Valk 2002, 114.

2.3.2.2. Tegevused kirikus ja kogudustes 1945–1991

1945. aastal, samal ajal kui Saksamaal algas LJT-de ajaloo teine õitseng ning lahenes laste- ja noorteühenduste reorganiseerimine,²²⁷ jäi Eestis nõukogude võimu kehtestamise järel kogu senine taastada jõutud kiriklik noorsootöö pooleli ja keelustati jälle. 1945. aasta kiriklikes aruannetes enam vastavat rubriiki ei olnud ning mittetäielikud praostkondade andmed anti vaid ristimise, laste õnnistamise ja leeritamise kohta.²²⁸ Samast aastast kehtima hakanud „Usuühingute tegevuse korraldamise ajutise juhendi” järgi keelati kirikus „igasuguste kursuste, ringide, gruppide, ekskursioonide, laste-, noorte-, naiste-ringide ja koosolekute organiseerimine”.²²⁹ Juhendi järgi algas üleminek uuele korrale, kuid väiksemates kohtades võis esineda erisusi. Veel 1944. aastal, juba nõukogude ajal, peeti lastele jõulupidusid ja jumalateenistusi. Taagepera koguduse õp Ain Eenmaa meenutas, et tema koolidirektoriks olles peeti Ala koolis jõuluõhtul nääripidu, mida „kommunistidki kiitsid”.²³⁰ Õp Guido Reinvald töötas 1947. aastal Karksi koguduses köster-jutlustajana ning seal peeti veel PPK-sid.²³¹ Siiski tugevnes kontroll koguduste tegevuste üle – töötajaid jälgiti, koguduste nõukogud registreeriti kohalikes täitevkomiteedes, koosolekute protokollid ja konfirmeeritute nimekirjad esitati UKN-i volinikule. Aktiivsemaid vaimulikke ja koguduse liikmeid vangistati ning ainsa ristitud laste ja noortega seotud tööalana registreeriti ja jälgiti leerikooli tegevusi.²³² Kirikliku noorsootööga tihedamalt seotud vaimulikest pidi end aastatel 1945–1951 varjama näiteks Muru, kes siiski vahistati ja saadeti aastateks 1951–1955 Vjatlagi vangilaagrisse.²³³ Üliõpilastele noortetunde pidanud Haamer aresteeriti Tartus 1948. aastal ning saadeti samuti Siberi vangilaagrisse, kust vabanes 1955. aastal.²³⁴

²²⁷ Adam 1987, 291. Ka Soomes tugevnes samal ajal kiriklik lastetöö, kiiresti saavutati sõjaeelne tase ning töö laienes. Nii Kansanaho 1988, 157–159, 169–172.

²²⁸ RA, EAA.1187.1.81. Praostk aruanded 1943–1945 (mustandid). Ida- ja Lääne-Harju, Lääne, Valga ja Saaremaa ar 1945; Viru, Narva-Alutaguse, Pärnu, Viljandi, Järva praostk ar 1945. Juba 1946. aastal öeldi, et „väga ilus õnnistamise komme“ hakkab kaduma. EELKKA.1.4.366. Lääne praostk ar 1946, IV.

²²⁹ Eesti NSV Teataja 28, 1945, 440; EELKKA.1.1.528. Usuühingute tegevuse korraldamise ajutine juhend. Ärakiri.

²³⁰ *Mitu sõrme on Jumalal? Õpetajana koolis ja kirikus, vanglas ja vabaduses*. Koost. Edakai Simmermann. EKSA 2020, 251. Ain Eelmaa (1909–2001): mobiliseeriti Saksa sõjaväkke, Ala kooli direktor, vangistus Siberis, Häädemeeste, Treimani, Tahkuranna, Juuru ja Simuna õp. *Ibid.*, 226–284.

²³¹ *Ibid.*, 121. Guido Reinvald (1921–2000): mobiliseeriti Saksa sõjaväkke, Kirivere kooli direktor, Karksi köster-jutlustaja ja õp, vangistus Siberis, Vana-Roosa aseõp, Avinurme, Tudulinna ja Hiiumaa õp. *Ibid.*, 97–172.

²³² Repo 2002, 95–98; Altnurme 2001, 242–251.

²³³ Jaan **Muru**. Ei ole ränduri käes juhtida oma sammu. Mälestused. – EK, 01.06.2010, <http://www.eestikirik.ee/ei-ole-randuri-kaes-juhtida-oma-sammu-1-osa/> (vaadatud 30.12.2020). Vt ka Karjahärm, Sirk 2007, 507.

²³⁴ Harri **Haamer**. *Meie elu on taevas. Siberi mälestused*. Tallinn: Logos, 2001, 238.

Noorte osalemist leerikoolides hakati takistama koolide või töökohtade poolt, kuigi noored ise olid motiveeritud õppijad.²³⁵ Kogu leeriõpetuse andmine keelati ära 1949. aastal, nagu eespool kirjeldatud. Laste ja noorte ainsaks kirikliku õpetuse andjaks jäi kodu, kus paraku ei suudetud religioonilaseid teadmisi või kristlikku kasvatust varasema mahu ja kvaliteediga edasi anda. Paljud noored jäid konfirmeerimata isegi siis, kui nende vanemad kuulusid kogudusse.²³⁶ Leeriõpetuse kaotamise mõju ei märgatud mõnedes kogudustes veel kohe ning õpetuse ära jätmine ei tekitanudki „suuremat nurinat“, kuigi „vanemad inimesed sydydisid“ „uueaegseid õpetajaid ja kõstreid, et need ei viitsivat enam noortega mängida“.²³⁷ Samal ajal täheldati, et kodu mõju laste kristlikul kasvatamisel ei kadunud,²³⁸ kuid sattus vastuollu kooli ja riikliku õpetusega. Kirikus küsiti, kuidas äratada ja hoida lastes austust vanemate ja nende usu vastu ning nenditi, et: „tendents näib olevat igati vanemate ja laste vahelise lõhe suurenemise poole“.²³⁹ See tõi aja jooksul kaasa koduse õpetuse minimeerimise või sellest loobumise.

Alates 1950. aastate keskpaigast pöördusid vangilaagritest ja asumiselt tagasi küüditatud, sh vaimulikud ja koguduse töötajad, ning seeläbi toimunud muudatused aktiveerisid kirikuelu mitmel pool. Samal ajal hoogustus ka kirikuvaenulik kampaania, koolides laienes kindlalt juurutatud usuvastane tegevus ja rahva seas armastatud kiriklikud talitused asendati riiklike tavadega.²⁴⁰ Seda arvestades süvenes 1950. aastatel laste ja noorte seas kristliku hariduse puudujääk. Järva ja Lääne-Harju praostkondadest teatati, et eriti noored ei käi enam kirikus, ei tunne esimest käsku ega Meie Isa palvet.²⁴¹ Ida-Harjus seevastu tunnisitati, et leeriõpetuse ärakeelamise tagajärjel tõusevad vähemalt leerilaste teadmised, sest nad peavad kodus iseseisvalt õppima ja seejärel vaimuliku juures üksikult vastamas käima.²⁴² 1958. aastal märgiti Viru praostkonnas, et laste ja noorte usuline kasvatus jätab palju soovida ning kodune kasvatusvastutus lükatakse tihti kirikule. Laiemalt vaadates see aga hoopis hajus ning tõi kaasa probleeme avaliku moraali ja korra osas. Kiviõlis ja Pühajõel teatati, et esimeste klasside lapsed suitsetavad ja tarbivad alkoholi, ning Väike-Maarjas leidis noori, kes „ühestki kõlbelisest normist kinni ei pidanud“.²⁴³ Kiriklikes aruannetes märgiti alates 1940. aastate lõpust ja 1950. aastatel tihti, et lapsed põhjustavad erinevaid

²³⁵ EELKKA.1.4.279. Rapla ar 1947.

²³⁶ EELKKA.1.4.368. Lääne praostk ar 1949, 11–12. Tihti olid ka vanematel endil puudulikud teadmised. *Ibid.*, Varbla ar 1949, 7–8.

²³⁷ EELKKA.1.4.280. Rapla ar 1949.

²³⁸ EELKKA.1.4.120. Harju-Jaani ar 1949.

²³⁹ EELKKA.1.4.369. Kullamaa ar 1951, 2.

²⁴⁰ Repo 2002, 105–106; Altnurme, Remmel 2009, 106; Remmel 2011, 33. Ateistlikust ideoloogilisest noorsootööst vt Valge 2013, 123–138.

²⁴¹ EELKKA.1.4.200. Järva praostk ar 1950, 5–6; EELKKA.1.4.285. Lääne-Harju praostk ar 1955, 3.

²⁴² EELKKA.1.4.120. Ida-Harju praostk ar 1950, 5–6.

²⁴³ EELKKA. Viru praostk ar 1958, 5.

korrarikumisi, pilluvad inimesi kividega, rüüstavad kirikuid, varastavad ja vannuvad. Lisaks sellele märgiti, et „vanemate loidus usulises kasvatuses on suur“.²⁴⁴ Muidugi ei puudunud need kodud, kus lapsed ja noori isikliku positiivse eeskujuga religioosselt hariti ning neid leerikooliks ette valmistati. Siiski jäid lapsed kirikust varsti eemale ning ka noorte osakaal hakkas vähenema. Ristimine püsis mõnda aega veel au sees, ja näiteks 1954. aastal mainiti, et ristimata lapsed on „haruldane erand“.²⁴⁵ Teadlikult hakati ümber kujundama ka kirikupühade pidamise tava. Näiteks peeti 1959. aastal kirikus peetud jõuluõhtu jumalateenistuse ajal Hageri koolis internaadis elavatele lastele nääripidu,²⁴⁶ millega nõukogude võim püüdis muuta pühade senist tähendust ning piirata või välistada laste, noorte, lastevanemate ja õpetajate osavõttu jumalateenistusest. Mõnel pool küsiti kirikus seda, miks vanemad viivitasid lapsed ristimisele tuues ning imestati, miks läksid noored leerikooli riiklikest mõjutustest hoolimata.²⁴⁷ Nõukogude ateistlik süsteem toimis omalt poolt sihikindlalt ja kirikliku traditsiooni riiklik ümberkujundamine töötas laitmatult:

„Varem oli kirik, selleks, et aheldada inimeste teadvust, haaranud enda kätte nii ühiskondlike kui ka inimeste isikliku elu tähtsamate sündmuste tähistamise. Sotsialistliku ühiskonna vaba kodanik ei taha enam näha kirikut ja religioosset ideoloogiat enda üle võimutsemas.“²⁴⁸

Inimese elukaart puudutavad ateistlikke tavasid aitasid Eestis juurutada ja korraldada kõikide täitevkomiteede, suuremate asutuste, ühismajandite ja perekonnaseisuaktide büroode juurde loodud nõukogulike kombetalituste komisjonid.²⁴⁹ Konfirmatsiooni hakati teadlikult jäljendama noorte suvepäevade tava ja kursuste „Noorte ABC“ kaudu – esimesed suvepäevad korraldas Eestimaa Leninlik Kommunistlik Noorsooühing 1957. aastal.²⁵⁰ Ristimise asemel propageeriti jõuliselt kiriklikku talitust kopeerivat nimepanemise tähistamist.²⁵¹ Endisaegseid kiriklike lastepidusid meenutasid esimest korda 1962. aastal peetud lasteaialastele mõeldud kevadpäevad.²⁵² Kõik taolised pingutused kandsid vilja, sest kui veel

²⁴⁴ EELKKA.1.4.285. Lääne-Harju praostk ar 1955, 3.

²⁴⁵ EELKKA.1.4.284. Hageri ar 1954.

²⁴⁶ EELKKA.1.4.289. Hageri ar 1959, 4.

²⁴⁷ EELKKA.1.4.372. Lääne praostk ar 1955, 3.

²⁴⁸ Kaunilt, meeldejäädvalt: nõukogulikke kombetalitusi. Koost. Kalju Oja. Tallinn: Eesti Raamat, 1965, 5.

²⁴⁹ *Ibid.*, 41, 74; Rimmel 2011, 181.

²⁵⁰ Rimmel 2011, 33; Altnurme, Rimmel 2009, 106–108; Repo 2002, 105–106. Noorte suvepäevade eeskujuks sai Saksa Demokraatlikus Vabariigis 1954. aastal kasutusele võetud ateistlik noorte pühitsemise (sks *Jugendweihe*) tava, mis kujundati välja konfirmatsiooni asendamiseks ja sotsialistliku kasvatustöö toetamiseks. Repo 2002, 105–106. Nimetatud noorsooühingu dualistlikust rollist vt Karjahärm, Sirk 2007, 140–145.

²⁵¹ Salo 1995, 155; Oja 1965, 9–19.

²⁵² Oja 1965, 20–26; Rimmel 2011, 315.

1956. aastal osales leerikoolis 10 000 noort ja nõukogude suvepäevade tava juurutamine alles algas, siis 1971. aastal osales suvepäevadel juba 10 000 noort ja leeris käijaid oli ainult 50. Põhjuseks oli riigipoolne suvepäevade soosimine ja igakülgne, sh ka majanduslik toetus, samal ajal kui kiriklikku tegevust sanktsioneeriti. Ka ühiskonna sekulariseerumine üldiselt ning uute tavade mastaapne ja pidulik vorm mõjutas osalejaid.²⁵³ Kirikus mainiti, et „usuvastane propaganda“ on oma töö teinud – noored küll tahtsid, aga ei julgenud enam õnnistamisele minna.²⁵⁴ Kogudustes toimiti konfirmatsiooni suhtes erinevalt ning välja kujunenud ühtsed admissiooni alused või nõuded puudusid isegi miinimumi osas.²⁵⁵ Alates 1960. aastatest kontrollis riik regulaarselt ja üha põhjalikumalt alla 18-aastaste noorte kaasamist kirikuelus. Kohustust jälgida laste osalemist jumalateenistustel kandsid koolid ning kehtestatud nõuete rikkumisel määrati lapsevanematele karistused.²⁵⁶ Välja anti hulk religiooni ja mh luterlust ateistlikus perspektiivis käsitlevat kirjandust, millel oli tuntav mõju. Laste kasvatamise kohta väljendati selgelt ühiskonna ootusi ja isegi nõudeid:

„Laste religioosne kasvatamine perekonnas, millele kirik vanemaid õhutab, teeb tõsist kahju lapse teadvusele ja psüühikale eas, mil laps vanemate iga sõna ja õpetust usaldavalt õigeks peab. ... Religioosse kasvatamisega raskendavad vanemad oma laste elu, tekitavad neis usaldamatust, kahtlusi, isegi silma- kirjalikkust, kui laps hakkab taipama, kuivõrd vastukäivad on sel juhul kodu ja kooli, perekonna ja ühiskonna arusaamad. Ühiskonnal on moraalne õigus nõuda vanematelt, et perekondlik kasvatus ei oleks vastuolus laste ja ühiskonna huvidega.“²⁵⁷

Nõukogude korra järgi peeti kristlikku lastekasvatamist ja leeris käimist „maha- jäämuse tunnuseks“.²⁵⁸ Sellist riigipoolset suhtumist märgiti 1967. aasta KK-l, kus täheldati, et noored lõigati jõulise ateistliku propaganda tõttu kirikust ära, mistõttu koguduste liikmeskond vananes ja vähenes kiiresti. Kui 1958. aastal ristiti kogu kirikus veel 6409 last ja leeritati 8083 noort, siis 1966. aastal oli ristitud ainult 1206 ja konfirmeeritud 413. Sügava languse tegidki 1960. –1970. aastatel läbi just ristimise ja leeritamise näitajad.²⁵⁹ Seega juhatas alates 1944. aasta lõpust valitsenud uus ideoloogia aegamööda, kuid kavakindlalt sisse märkimisväärse kristliku traditsiooni rebenemise.

²⁵³ Salo 1995, 154–155; Repo 2002, 109; Karjahärm, Sirk 2007, 510.

²⁵⁴ EELKKA.1.4.291. Harju-Madise ar 1961, 2.

²⁵⁵ EELKKA.1.4.287. Lääne-Harju praostk ar 1957.

²⁵⁶ Remmel 2011, 135–136.

²⁵⁷ Kuulo **Vimmsaare**. *Luterlus enne ja nüüd*. Tallinn: Eesti Raamat, 1969, 154.

²⁵⁸ *Ibid.*, 82.

²⁵⁹ EELKKA.1.1.105. KK 12.10.1967 istungi materjalid. Ar EELK tööst, 5. Vt ka Karjahärm, Sirk 2007, 511.

Sellele ja eelnevatele karmidele katsumustele vaatamata ei kustunud kirikliku noorsootöö tegijate võitlusvaim. 1958. aastal Siberist asumiselt vabastatud ja 1964. aastal Häädemeeste koguduse õpetajaks määratud Arumäe küsis:

„... Kuhu on jäänud meie noored? Neid ei näe enam kirikus, aga meie tänavad ja joogikohad on täis joodikuid. ... ajakirjandusest loeme laste kasvatamise raskustest. ... Kunagi, kui me saame aru, et uued kaevud ei ole suutnud anda eluvett, läheme tagasi vanade kaevude juurde.“²⁶⁰

Tegelikult andis ta ise juba mõned aastad varem üllatava panuse noorsootöö kestmisse. 1961. aastal määras peapiiskop Kiivit Arumäe UI (toonase nimetusega Usuteaduse Kõrgem Katsekomisjon) õppejõuks ja õppekirjanduse väljaandjaks. Samal aastal ilmus Arumäe „Kateheetika“, mis põhines tema omaaegsel magistritööl ja mida ta täiendas värske infoga välismaisest erialakirjandusest. Autor nentis, et kuigi kehtivate seadustega oli selline raamatus käsitletav kirikliku noorsootöö alane tegevus NSV Liidus keelatud, pidid usuteaduse üliõpilased seda siiski tundma:

„Kateheetikas käsitletakse ju seda, kuidas lapsi ja noori õpetada tundma kristlikke usutõdesid ja mis kool ja kirik sel alal peavad tegema. See on meil aga kehtivate seadustega keelatud. Loomulikult ei saa kirik seda teha ega riiklikust korrast üle astuda. Kuid kristlik kirik peab siiski teadma, mis on õige.“²⁶¹

Seepärast tegi ta põhjaliku ülevaate töö põhimõtetest, metoodikast ja organiseerimisest. Mh ka nimetas, et alates reformatsiooniajast kordas protestantlik kirik n-ö „vana viga“, kui püüdis kutsuda konfirmatsiooniga esile noorte pöördumise Jumala poole ning hindas selle juures üle dogmaatilise õpetuse tähtsust.²⁶² Nõnda koolitas UI tulevase vaimulikke vähemalt Arumäe õppejõuna tegutsemise perioodil kuni 1969. aastani mh kristliku kasvatusel.²⁶³

1970. aastatel arendati Saksamaal religioonipedagoogilistel alustel seisvat kogudusekeskset kiriklikku noorsootööd,²⁶⁴ Soomes analüüsiti põhjalikult tööala teoloogilisi ja pedagoogilisi põhimõtteid²⁶⁵ ning Välis-Eesti kirikus kutsuti lapsi ja noori kogudustes üles „usukosutuslikke kokkutulekuid“ korraldama.²⁶⁶ Samal ajal öeldi 1972. aastal Eestis, et „... noored ei oska tahtagi uskuda, resp.

²⁶⁰ Arumäe 2005, 454.

²⁶¹ August **Arumäe**. *Kateheetika*. Pindi, 1961, 1. Käsikiri H. Vilumaa. Lisaks vanemale erialakirjandusele kasutas Arumäe aastatel 1958–1960 ka uuemat väliskirjandust. Grünberg 1934; Arumäe 2005, 440. Vt Riho **Saard**. Usuteaduse Kõrgema Katsekomisjoni (Usuteaduse Instituudi) ajalugu: kronoloogia 1945–1992. – *EELK Usuteaduse Instituut 70. Palvetame. Õpime. Kuulutame*. Toim. Signe Kalberg. EELK UI toimetised XXIV. Tallinn: EELK UI 2017.

²⁶² Arumäe 1961, 30–36.

²⁶³ Arumäe 2005, 458.

²⁶⁴ Adam 1987, 291–292; Sturm 1997, 48.

²⁶⁵ Kansanaho 1988, 274.

²⁶⁶ Kirikuõiguse käsiraamat 1981, 31.

kogudusse tulla, sest puudub täielikult suunav informatsioon, desinformatsiooni on aga külluses“.²⁶⁷ Seepärast hakati ELK-s tollal üha enam tähelepanu pöörama kodusele kristlikule kasvatusle ning püüti seda analüüsida. Ka Salumaa ärgitas sellele mõtlema, kuid küsis siiski, miks noori ignoreeritakse ning kas kirik ise on kasvatustöös „kõik võimalused ammendanud“.²⁶⁸ Õp Villu Jürjo nentis 1976. aastal, et sel ajal, mil „laste kristlik kasvatamine olevat kuulu järgi keelatud“ ning kodudes midagi ei tehta, ei suuda ega taha kirik aktiivse usuelu säilitamiseks väljaspool peajumalateenistust midagi ette võtta.²⁶⁹ UKPM 1977 keelas aga jätkuvalt õiguse läbi viia laste ja noorte kooskäimisi.²⁷⁰ Religiooni küsimused tõusid ühiskonnas sellele vaatamata esile ning usust võis kujuneda omamoodi vastupanu võimalus nõukogude korrale. Sekulariseerunud peredest pärit noortele oli see väljakutsete aeg, samuti vanemale põlvkonnale, kes andis noortele edasi kristliku pärandi.²⁷¹ Kristliku kasvatusle küsimus oli kirikus kõne all olnud juba aastaid ning laste kirikusse kaasavõtmine näis olevat üks põhilisi kasvatusvahendeid. Peapiiskop Tooming kõneles teemast 1976. aastal Lääne praostkonna sinodil ja nentis, et lapsi ei kasvatata kristlikult piisava julguse ja kindlusega. Praktikas toodi lapsi ristimisele ja võeti kirikutesse kaasa ikka ja Toominga sõnul pidid lapsed tundma end kirikus nagu kodus. Sinodi saadikud olid sama meelt, jagasid oma kogemusi ning kinnitasid laste ja noorte õpetamise ja kaasamise vajadust kirikus. Seejuures aga jutustati, kuidas nende endi lapsi pandi koolis kirikus käimise pärast karistuseks nurka seisma.²⁷² Sama aasta septembris kogunes sinod Pärnu praostkonnas, kus peapiiskop mainis 1975. aasta jõuludel kirikutes üle Eesti toimunud korrarikkumisi seoses noorte vägivaldse kirikust välja viimisega. Tema sõnul võis riik kontrolli rakendada ainult komnoorte üle, mitte aga teiste suhtes.²⁷³ Jürjo ütles Toominga ettekande järel, et probleemi lahenduseks

²⁶⁷ EELKKA.1.4.302. Keila ar 1972.

²⁶⁸ EELKKA.1.4.492. Saarde ar 1974, 4–5.

²⁶⁹ EELKKA.1.4.494. Häädemeeste ar 1976, 1–3. Järgmise aasta aruandes esitas Jürjo protesti UKPM 1977 punktide, mh ka koosolekute korraldamise keelu vastu, pidades neid olevat „vastuolus luterliku kiriku traditsioonide ja olemusega“. EELKKA.1.4.495. Häädemeeste ar 1977, 2–5. Villu Jürjo (1950): Häädemeeste ja Treimani õp 1975–1978, Võru õp 1979–1981, ametist vabastatud 1981–1983 noortelaagri korraldamise pärast, Petseri õp 1983–1984, Urvaste õp 1984–1995, Tartu Maarja õp 1995–2000, Narva Aleksandri õp 2000–2014, Viljandi vik-õp 2017–2018. Võru abipr ja pr 1991–1995, Tartu abipr 1997–2000, kons ass 1992–1994. Eesti Vabariigi ÜN liige 1990–1992. VL, <https://eelk.ee/et/kirik/meie-vaimulikud/vaimulikeleksikon/#J> (vaadatud 11.08.2021).

²⁷⁰ UKPM 1977, 403–405.

²⁷¹ Altnurme 2021a, 20–21; Altnurme 2005, 74–76. Luterliku kiriku roll vastupanuvõitluses oli siiski nõrk ja ka hiljem soovitas kirik vaimulikel hoida poliitikas pigem neutraalset joont. Rohtmets, Pekko, Altnurme 2021, 40.

²⁷² EELKKA. Lääne praostk sinodi prot 04.08.1976, 1–5.

²⁷³ EELKKA. Pärnu praostk sinodi prot 07.09.1976, 1–4. 1975. aastal sundisid Räpina keskkooli õpetajad jõuluõhtu jumalateenistusel õpilasi kirikust lahkuma – ka neid, kes olid koos vanematega. Sama juhtus mitmel pool üle Eesti. Konsistoorium saatis selle kohta märgukirja Eesti NSV Haridusministeeriumile. Nii Peep **Audova**. Jumala nõder asi. Meenutusi EELK-st 1944–2006. – *EELK 100* 2017, 285.

oleks noorte organiseerimine olukorra selgitamiseks, mis äratas kohe teravat huvi ja oli ka protokollis silmapaistvalt tähistatud.²⁷⁴ Mõne aasta pärast nimetas Pärnu praostkonna 1979. aasta sinodil tekkinud arutluses Salumaa, et 18-aastaste noortega peab kiiresti tööd alustama, sest kiriku püsimine ja juurdekasv on kriitilisel piiril. Ta kritiseeris Tartu kogudusi, et need ei võimaldanud ülikooli noortele „piibli ümber kokkutulemisi“ ning sedagi, et „meil on liiga palju piilumist naabri õue“, pidades silmas baptistide ja Leedu kiriku noorsootöö pidevat eeskujus toomist EELK-s. Samuti oli Salumaa arvates vaja aktualiseerida agenda sõnastusi ja Piibli tõlget, et noori kiriku juurde tuua. Sinodi külaline E. Linnamägi arvas seepeale, et 18-aastased on liiga vanad ning „ei kasva enam kogudusse“. Kuid sinodil osalenud toonase kirikunoore Tarmo Soomere sõnul võis noored kirikusse tuua kolme vormi – sõna, muusika ja pildi abil.²⁷⁵ Järgmisel, 1980. aasta Pärnu praostkonna sinodil pidas Salumaa ettekande „Mõningaid aktuaalseid küsimusi kiriku elust“. Ta käsitles seal ka noorte probleemi ja kritiseeris EELK suhtumist noortesse:

„Vanemad kirikutöötajad muutuvad noorte vastu õelaks. Miks kirik ei tõmba noori? ... Meie kirikus on midagi katki. Kui noored üritavad midagi teha, siis on lärm lahti. Olen käinud noorte laagreis. Kurb, et mitmel on keelatud neist osa võtta. Mida peaks ütlema selliste korralduste kohta? Kirik ei oska hinnata noori ja nende tegutsemist. Kas need, keda ära põlgame, ei olegi aedadeäärsed, kes täitsid pulmakoja, kui kutsutud otsisid vabandusi ja jäid tulemata.“²⁷⁶

Salumaa kriitikale vastas Saag, et tema saab nõukogude seadusandlusest aru nii, et alla 18-aastaste noortega ei tohi kirikus töötada. Noortelaagrites kasutatud väliseid efekte siseelu arendamise kõrval ei pidanud ta vajalikuks kirikus rakedada.²⁷⁷ Kuid ometi käisid noored juba 1970. aastatel koos oikumeenilises ringis ja see andis tõuke ka konfessionaalse noortetöö tegemiseks. Tallinna Oleviste kiriku käärkambris kogunesid tundidesse baptisti, metodisti ja luterliku kiriku noored. Kuna käijate hulk kasvas pidevalt ja ruum kippus kitsaks jääma, olid kogudusevanemad murelikud, sest noorsootöö oli seadusega keelatud. 1975. aastal pidasid EELK kirikunoored jõulupüha Tallinna Harku tänava vennastekoguduse palvemajas. Sellest sündmusest sai alguse hilisem eraldiseisev tööala EELK-s. Palvemajas käidi koos ka edaspidi – vesteldi, palvetati, kuulati ja esitati muusikat. Rahva kokkukutsujaks olid noored ise, aga oma laste pärast käisid rühma vastuvõtmist palumas isegi nende vanemad. Harku tänava kogunemised

²⁷⁴ EELKKA. Pärnu praostk sinodi prot 07.09.1976, 4.

²⁷⁵ EELKKA. Pärnu praostk sinodi prot 16.08.1979, 4. Toonase üliõpilase Tarmo Soomere roll sinodi protokollis ei ole märgitud, kuid neil aegadel korraldas ta Eesti kogudustes üle 50 muusikaõhtu. Nii Juune **Holvandus**. Tahan alati teha midagi, mis oleks edukas ja ebatavaline. EK, nr 20–21, 30.04.2008, 8. Tarmo Soomere (1957): Eesti Teaduste Akadeemia president alates 2014, matemaatika- ja füüsikateadlane, õppejõud. Lõpetas 1980. aastal Moskva Riikliku Ülikooli, <https://www.akadeemia.ee/member/soomere/> (vaadatud 11.08.2021).

²⁷⁶ EELKKA. Pärnu praostk sinodi prot 1/27, 13.08.1980, 2.

²⁷⁷ *Ibid.*, 3.

lõppesid vennastekoguduse konservatiivse suhtumise pärast vaatamata sellele, et jätkamise üle peetud läbirääkimistel osales ka peapiiskop. Seejärel mindi jälle Tallinna Oleviste kirikusse, kus noortetunde – hiljem nn Effataa õhtuid – hakati rahva rohkuse tõttu pidama suures saalis. 1973. aastal algas laagritegevus Viki-palus ning sealgi olid EELK noored esindatud. Laagreid peeti kuni 1981. aastani, mil eestvedajad läksid laiali – lõpetasid keskkoolid või võeti sõjaväeteenistusse.²⁷⁸

Kristlikud laste- ja noortelaagrid oli seega tuntud ning kehtivast riiklikust seadusest hoolimata korraldati ja viidi läbi neid ka EELK-s. Noorte kohtumiste eestvedajateks olid sageli nooremad vaimulikud. Telklaagreid peeti 1970. aastatel mitmeid kordi ning eriti populaarseks kujunesid Häädemeeste suvelaagrid. Nende pidamise peatas UN-i volinik lõpuks 1981. aastal ja peapiiskop määras nende laagrite ühe juhi Jürjo Petseri kogudust teenima. Sellele vaatamata noorte kokkusaamised ei lakanud, näiteks koguneti õp Vello Salumi juures.²⁷⁹ Saaremaal peeti 1970. aastate teisel poolel suviti koguduste ühiseid laagreid, kus osalesid noored, leerilapsed, vaimulikud ja külaliseesinejad. 1979. aastal võttis Sõrve laagrist osa isegi noortekoor „Oikumene“ Tallinnast.²⁸⁰ Eraldiseisvaks kirikliku noorsootöö vormiks oli Eesti Kristlik Suvemalev, mis loodi vastukaaluks riiklikule üliõpilaste ehitusmalevale. See alustas 1978. aastal Illar Hallaste eestvedamisel ja selle rühmad tegutsesid üle Eesti mitmetes EELK kogudustes aastatel 1978–1983. Maleva tegevustega seoti sageli ristimine ja konfirmeerimine, aga ka laiem kristlike väärtuste propageerimine – näiteks esines toonane Saarte pr Paul 1978. aastal koos Soomerega Mahu pioneerilaagris sealmail tegutsenud nõukogude Eesti Üliõpilaste Ehitusmaleva rühmale.²⁸¹

Noorte endi huvi kirikute vastu oli märgatav. Kirikus aga tunnistati, et noored on võõrdunud kristlusest ja vaimulikust lugemisvarast, mis oli neile „stiililiselt võõras ega äratanud huvi“.²⁸² Seaduse järgi oli töö noortega kirikus võimalik alates 18. eluaastast, kuid nooremate ja laste jaoks ei tohtinud tegevusi organiseerida ning kogu kristlik kasvatusvastutus lasus kodul. Kodune kristlik kasvatus oli aga

²⁷⁸ Priit **Rannut**. Mälestused. Tallinn: Johannes Esto Ühing, 2013, 136–140.

²⁷⁹ Veem 1990, 350; Altnurme, Remmel 2009, 110. Vello Salum (1933–2015): Ambla ja Järva-Madise õp 1970–1982. Arreteeriti ja vabastati ametist 1982, õigused taastati 1983. Pilistvere õp 1983–2003. Veem 1990, 446. Georgi **Beltadze**. Suri Vello Salum. – Postimees, 30.11.2015. <https://www.postimees.ee/3418899/suri-vello-salum> (vaadatud 11.08.2021). Vt ka Karjahärm, Sirk 2007, 508–509.

²⁸⁰ Tiit **Pädam**. Ühe maleva lugu. – *Igavikust kantud maastik. Kirikuhoonetest ja inimestest Nõukogude Eestis*. Koost. Tiit Pädam. Tallinn: Kirjastus TP, 2019, 114. Koor „Oikumene“ ühendas noori erinevatest konfessioonidest, oli seotud Hageri koguduse noorsootööga ning tegutses hiljem Tallinna Pühavaimu koguduse juures. Ingmar **Kurg**. Kristlikud liikumised ja oikumeeniline suhtlemine Eestis. – *Akadeemia* 1/2004, 111–112. [=Kurg 2004b]; Ingmar **Kurg**. Vabakirikute oikumeenilised suhted. – *Eesti oikumeenia lugu* 2009, 167.

²⁸¹ Pädam 2019, 107–109.

²⁸² EELKKA. Tallinna praostk ar 1979, 9.

soikunud, puudus või seda „lausa välditi“.²⁸³ Seega puudus kirikul peagi ülevaade kodudes antava kristliku kasvatuses kohta²⁸⁴ ning õp Raul Okk ütles:

„... Me peame palvetama ka laste ja noorte eest. Vanemad on sellisel seisukohal, et laste ja noorte usuline kasvatustöö on keelatud ja ei taha sellega tegeleda. Meie ei pääse laste ja noorte juurde. Me ei tohi laste ja noorte tööd teha ja see mõjub. See paneb asja seisma. Meil ei ole noori. Meie südametunnistus ei tohi sellega aga rahulduda.“²⁸⁵

Seepeale julgustas ka peapiiskop Hark vaimulikke vanematele kristliku kasvatuses võimalusi tutvustama, sest kodu roll oli sel ajal märkimisväärne.²⁸⁶ 1981. aastal väljendati Tallinnas peetud konverentsil „Kuulutus täna“ juba selgelt soovi, et noorsootööd koordineeritaks praostkondades ja et kirikus tervikuna loodaks vastavad keskused.²⁸⁷ Lisaks kirikute juures juba tegutsevatele noortele oli laiemat huvi religiooni vastu märgata koolinoorte ja üliõpilaste seas, mis ei tähendanud aga alati soovi kirikuga liituda.²⁸⁸ 1985. aastal kinnitas Salumaa, et sekularism laieneb jõudsalt²⁸⁹ ja selle põhjusteks võis suuresti pidada nii nõukogude ateistlikku õppe- ja kasvatustööd haridusasutustes kui ka religioossete siirderiituste asendamist nõukogulikega.²⁹⁰ Sellele vaatamata kandis kiriku töö aegamööda vilja. Alates 1986. aastast märgiti EELK aruannetes teadaolevalt esimest korda avalikult, et suuremate laste ristimisele eelnes palve ja laulude organiseeritud õpetamine. Kuna järjest kasvas julgus taolistest tegevustest rääkida, siis ilmnis, et mõnes kodus korraldati regulaarseid laste jõulutunde ja ühes kodus peeti isegi juba 70 aastat järjepidevalt laste ja pere kristlikke kogunemisi. Õeldi, et kiriklik lastetöö ei saa areneda enne, kui vanematel kaob hirm oma laste tuleviku „kahjustamise“ pärast nõukogude ühiskonnas.²⁹¹ Sotsialistlik ideoloogia kaotas aga juba oma senise mõjujõu ning üha enam kerkis esile vajadus kristlusest uuel kujul esitada.²⁹²

Nõukogudeaegsetes tingimustes oli kiriklik töö laste ja noortega seadusega keelatud. Ometi toimus see siiski, kuid tegevusi tavaliselt ei dokumenteeritud ega propageeritud. Isegi kõige kirikuvaenulikumatel aegadel – alates 1950. aastatest

²⁸³ EELKKA.1.4.390. Lääne praostk ar 1973, 6.

²⁸⁴ EELKKA. Tallinna praostk ar 1980, 7.

²⁸⁵ EELKKA. Lääne-Harju praostk sinodi prot 05.06.1980, 4. Raul Okk (varem Ok, 1913–1981): Kuressaare õp 1950–1960, Harju-Madise, Nõva ja Risti õp 1960–1981. VE, https://eelk.ee/elulood/okk_raul.html (vaadatud 11.08.2021).

²⁸⁶ EELKKA. Lääne-Harju praostk sinodi prot 05.06.1980, 4.

²⁸⁷ EELKKA.1.1.531. EELK nõupidamise-konv „Kuulutus täna“ töörühmade aruanded.

²⁸⁸ Burchard **Lieberg**. Aus der Estnischen Evangelisch-Lutherischen Kirche. – *Kirche im Osten. Studien zur Osteuropäischen Kirchengeschichte und Kirchenkunde*. Hrsg. Peter Hauptmann. Bd 24/1981. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1981, 107.

²⁸⁹ EELKKA.1.4.503. Saarde ar 1985.

²⁹⁰ Ringvee 2011, 33.

²⁹¹ EELKKA.1.4.316. Lääne-Harju praostk ar 1986, 8.

²⁹² Altnurme 2021a, 21.

kuni 1989. aastani, mil ateistlik surve lõpuks nõrgenema hakkas, – toimus illegaalne kiriklik noorsootöö nii EELK-s kui ka EEKBKL-is ja EMK-s.²⁹³ Üks näide tehtud tööst on Keila vennastekoguduse ringist pärit Martin Kelementi juhitud nn onu Martini PPK, kuhu toodi lapsed kokku üle Eesti ja mis tegutses alates 1956. aasta detsembrist kuni olude muutumiseni 1989. aastal. Koos Kelementiga tegutses tema abikaasa Aliide. Töö toimus konspiratiivselt, kuid regulaarselt ning sai kirikliku lastetöö järjepidevuse kandjaks. Nimetatud lastetundidesse kogunesid perekonnad ja lapsed tavaliselt sünnipäevade nime all erinevates kodudes. Koguduste liikmete poolt organiseeritud PPK juhiks ja läbiviijaks valiti Kelement seetõttu, et ta oli teinud sama tööd 1930. aastatel. Tegevuses jälgendatigi endist süsteemi erivanuseliste laste koos õpetamisel, kus igapäevale jagus eakohaseid ülesandeid ning ühiselt lauldi, kuulati piiblilugusid või jutustusi ja palvetati. Esmalt peeti tunde neile lastele, kes käisid koos vanematega vennastekoguduse palvetundides. Kuna kogu tegevus oli juba varasemalt seotud luterliku kirikuga, siis töö laienes ning selle kohta jagati kristlikes ringkondades delikaatselt informatsiooni. Nõnda tuli lapsed järjest juurde ja tööd pidi tõhusamalt koordineerima. Osalejate mälestuste järgi oli lapsed 1960. aastatel kokku 30 ringis ja nende hulk kasvas. Lapsed jagati rühmadesse, mida juhendasid Kelementi kõrval tema abilised. Kuna koguneti kodudes ja lapsed toonud vanematel ei olnud võimalust tunni ajaks lahkuda, siis anti õpetust koguduse kooli formaadis kõikidele kohalolijatele. Peamiselt toimus PPK Tallinnas ja Keilas, mõnikord ka Vasalemmas. Sellest tööst kasvas mh välja 1967. aastal rajatud noortekoor, hilisem UI õppekoor. Samast ajast alates toimusid lastetöö õppeaasta lõpetamised EELK Hageri või Kuusalu, hiljem 1980. aastate keskel ka EELK Tallinna Jaani või Nõmme Rahu kirikutes. Haameri juhtimisel peeti suviti Viliveres Sillasoo talu metsas aastatel ca 1968–1977 lastelaagreid, kus viimasel aastal oli ca 100 osalejat. See töö lõppes võimude sekkumise tõttu. Aastatel 1979–1983 andis PPK kasvandik Peeter Paenurm välja mitmeleheküljelist lastelehte *Laste Tee*, mida koopiadena levitati.²⁹⁴

²⁹³ Schihalejev, Kirikal 2012, 29–36.

²⁹⁴ Markus **Haamer**. *Onu Martini pühapäevakool ehk lastetund*. EELK UI religiooni-pedagoogika kursuse lõputöö. Tallinn: 2003. Käsikiri EELK UI raamatukogus; Schihalejev, Kirikal, 2012, 27–33. Martin Kelement (1909–1997): EELK põrandaaluse lastetöö juht ja rajaja. Kelement kõneles tehtud tööst 1990. aastal PÜ loomise koosolekul. EELKKA. PÜ kirjavad 1989–1990 Pühapäevakooli Õpetajate Ühenduse moodustamise prot 07.04.1990, 3. Vennastekoguduse mõjust, liikumise lastetööst ja luterliku kiriku poolt XIX sajandil üle võetud vennaste töömeetoditest oli juttu eespool. Haameri käsikiri sisaldab mh mälu järgi kirja pandud PPK võõrustajate, osalejate ja töötajate nimesid. Üks abilistest, Lia Kaljuste, pani oma mälestused elektrooniliselt kirja. Kahjuks ei ole neid tehnilistel põhjustel taastada õnnestunud ning trükkis neid ei esine. Lia **Kaljuste** kirjalik teade Hedi Vilumaale 31.10.2020. Kaljuste tegutses alates 1973. aastast Hageri koguduse PPK õpetajana. Nii EELKKA.1.4.67. LNÜ ar 2005. Onu Martini PPK kasvandike hulka kuulus hulk hilisemaid EELK vaimulikke ja koguduste töötajaid, nagu näiteks Einar Soone, Randar Tasmuth, vennad Naatan, Siimon ja Markus Haamerid, Tanel Ots, Peeter Paenurm. Nii Haamer 2003. Peeter Paenurm (1967): mitmete kog õp al 1991, Tartu abipr 2002–2012, kaitseväge kaplan 2012–2021, UI lektor, LK sekr, NT sekr 1990–1991, NK peasekr 1991–1992. VL, <https://eelk.ee/et/kirik/meie-vaimulikud/vaimulike-leksikon/#P> (vaadatud 11.08.2021).

Ateistliku ja kommunistliku surve lõdvenedes peeti 8.–10. augustini 1988 avalikult EELK esimene vaimulike perede lastelaager Neerutis Virumaal, kus oli koos 44 last ja 23 täiskasvanut. Ühe arvamuse järgi peeti tollal õigeaks alustada kiriklikku lastetööd just vaimulike lastest, et rõhutada nende seas kristlaste osadust.²⁹⁵ Ehk oli tegevust toona veel usaldamatusest tiines ühiskonnas niimoodi turvalisem ja lihtsam korraldada, kuid idee koguduse osaduse kasvatamisest levis kiiresti. Sedamööda, kuidas suurenes ühiskondlik ja poliitiline vabadus, hoogustus töö kogu kirikus. 1988. aastal alustasid paljudes kogudustes taas tööd PPK-d, vaimulikud tutvustasid koolides ristiusu aluseid, üle pikkade aastakümnete osalesid lapsed organiseeritult klasside ja koolide kaupa jumalateenistustel, loodi laste- ja noortekoore.²⁹⁶ 1989. aastaks olid olud sedavõrd muutunud, et kiriklikku noorsootööd võis organiseerida vabalt. Samal aastal peeti Kelementi 80. sünnipäeva ja ta astus oma ülesannetest tagasi. Otsekui krooniks tehtule peeti siis ka viimane põrandaaluse PPK laager Hageris üle 200 osalejaga. Avalikud PPK-d tegutsesid toona juba pea igas teises koguduses ning hoolega alal hoitud traditsiooni saadi vabalt jätkata.²⁹⁷ Eriti Tallinna praostkonna koguduste laste- ja noortetöö oli kasvanud kiiresti ning 1989. aasta kohta märkis Tallinna praostkonna tollane noorsooõpetaja Mihkel Kukk, et kuigi tegutseti kehtiva UKPM 1977 vastu ja kiriku aruandlus ei näinud tööala üldse ette, oli „laste- ja noortetöö kogudustes legaliseerunud nõnda, et tekkis vajadus iseseisva aruande järele“. ²⁹⁸ Kuke järgi alustati Nõmme koguduses lastetööga 1988. aasta I advendil, koos käis ca 60 last kahe õpetaja juhatusel. Peeti PPK-sid, LJT-sid ning tegutses lastekoor. Sarnaselt toimiti Tallinna Jaani koguduses, kus hakati välja andma oma lastelehte Jaanimardikas. PPK-de lapsi oli ca 230, õpetajaid 8, abilisi ca 10. Pühavaimu koguduses käis koos ca 220 last, jätkus töötegijaid ja rahagi, sest Tallinna Kultuurivalitsus toetas noorsootööd 10 000 rublaga. Kuid puudusid erialased oskused tööd teha, ruumid ja laagrite pidamise koht. Sama kehtis Tallinna Kaarli koguduses, kus lastetöö samuti alates 1988. aastast kasvas. Praostkonna noortetöö all mõeldi enamasti tegevusi pärast leeri ja töö oli organiseeritud Tallinna Jaani, Pühavaimu ja Kaarli kogudustes.²⁹⁹ Viljandi pr Kuurme märkis samal ajal nõnda:

„1988. aasta oli imeline. Ta läheb meie kodumaa ajalukku kui teine ärkamise aeg... Rõõmude ja pettumuste juures ... on ta meile tagasi annud hindamatu rikkuse: N. Liidus ja seega ka Eestimaal on taas väärtustatud usk ja kirik.“³⁰⁰

²⁹⁵ EELKKA.1.1.532. Kons ringkiri nr 5, 31.10.1988, 6–7.

²⁹⁶ EELKKA.1.4.318. Lääne-Harju praostk ar 1988.

²⁹⁷ Schihalejev, Kirikal, 2012, 29; Haamer 2003.

²⁹⁸ EELKKA. Tallinna praostk laste- ja noortetöö ar 1989. Mihkel Kukk (1957): Tallinna Kaarli I pihtk õp 1983–1992, Rapla ja Järvakandi õp al 1992. VL, <https://eelk.ee/et/kirik/meie-vaimulikud/vaimulike-leksikon/#K> (vaadatud 11.08.2021).

²⁹⁹ EELKKA. Tallinna praostk laste- ja noortetöö ar 1989, 1–3.

³⁰⁰ EELKKA. Viljandi praostk ar 1988, 1–2.

Tallinna Toomkoguduse õp Eerik Hiisjärv nentis samuti 1988. aastat kokku võttes:

„Möödunud aastal on tehtud pisut, mis oli jäänud tegemata 45 aasta kestel meie kodudes. See on ligi pool sajandit. ... Ma mõistan, et kõik sel aastal tehtu tahab olla taastamine kõige paremas mõttes.“³⁰¹

Suurem osa kirikliku noorsootöö taaselustamisest seisis aga veel ees. Omamoodi kummalisel või irooniliselt kombel sai selle organisatsioonilise taastamise avapauguks kahe lastega seotud nõukogude riikliku ühenduse loomine. 2. veebruaril 1988. aastal toimus Tallinnas V. I. Lenini nimelise Nõukogude Lastefondi Eesti osakonna ehk Eesti NSV Lastefondi asutamiskonverents, kus viibisid ka Eesti kirikute esindajad. Konverentsi delegaadid võtsid vastu põhikirja ja valisid juhatuse, mille liikmeteks valiti kõik kolm kohalolnud kirikute esindajat: õp Einar Soone (EELK), Joosep Tammo (EEKBKL) ja Üllas Tankler (EMK).³⁰² Teise samalaadse organisatsioonina asutati 2. oktoobril 1988. aastal Viljandis Eesti Lastekaitse Liit, mille loomisel tegid „tihedat koostööd“ partei- ja nõukogude organid ning usuühingud.³⁰³ Noori püüti uute oludega kurssi viia ning ristiusku ja EELK-d kui lähiajaloos ebaõiglaselt kannatanud rahvusliku identiteedi kandjat tutvustati näiteks 1988. aastal ajakirjas Pioneer. Teatati, et koos kooliaasta algusega algab sari piiblitlugudest ja loodeti, et tublid kooliõpetajad seletavad need noortele lahti.³⁰⁴

Pärast uute riiklike laste ja noorte organisatsioonide loomist kiriku õnnistusel sündisidki – omamoodi „riigipoolse sissejuhatuse“ järel – esimesed kiriklikud noorsootöö ühendused. 1988. aastal loodi Toompea Kaarli kirikus toimunud

³⁰¹ EELKKA. Tallinna Piiskopliku Toomkog ar 1988, 5–6. Erik Hiisjärv (varem Erich Hinrikson, 1913–1995): Haapsalu Jaani õp 1949–1975, Tallinna Piiskopliku Toomkog õp 1975–1990, Lääne pr 1968–1975, Tallinna pr 1976–1987, kons ass 1966–1980, peapiiskopi alaline asetäitja 1981–1990. VE, https://eelk.ee/elulood/hiisjarv_erik.html (vaadatud 11.08.2021).

³⁰² EELKKA.1.1.532. Kons ringkiri nr 3, 31.03.1988. Einar Soone (1947): Lüganuse ja Kiviõli õp 1973–1985, Tallinna Kaarli õp 1985–2012, Tallinna pr 1990–1993, kons ass 1990–1992, piiskop 1992–2017, EKN president 1993–2013, UI õppejõud ja pastoraalseminari juhataja. VL, <https://eelk.ee/et/kirik/meie-vaimulikud/vaimulike-leksikon/#S> (vaadatud 11.08.2021). Joosep Tammo (1950): EEKBKL-i vaimulik ja president. Kätlin Liimets. Joosep Tammo: vaimustun, kui mõtlen Jumala tööle ja armule. – EK, nr 13/14, 23.03.2016, <http://www.eestikirik.ee/joosep-tammo-vaimustun-kui-motlen-jumala-toole-ja-armule/> (vaadatud 11.08.2021). Üllas Tankler (1959): EMK pastor ja seminari õppejõud, <https://www.emkts.ee/index.php/et/oppejoud/63-uellas-tankler> (vaadatud 11.08.2021).

³⁰³ EELKKA.1.1.532. Kons ringkiri nr 5, 31.10.1988, 16–17. Liidu eestseisuse liikmeks valiti ass Jaak Salumäe.

³⁰⁴ Juudid, Piibel, ristusk ja kultuur. – *Pioneer* 9/1988, 8–9. Ajakiri ilmus aastatel 1940–1989 Eesti NSV Pioneeriorganisatsiooni häälekandjana ning seda kirjastas Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee. Burchard Lieberg. Aus dem Leben der Evangelisch-Lutherischen Kirche Estlands. – Kirche im Osten. Studien zur Osteuropäischen Kirchengeschichte und Kirchenkunde. Hrsg. Peter Hauptmann. Bd 33/1990. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1990, 126.

EELK noortekonverentsi „Tunnistamine ja teenimine“ järel EELK Noorsootöö Toimkond (NT).³⁰⁵ Konsistoorium kinnitas selle eestseisuse 1989. aastal koosseisus esimees aseõp Randar Tasmuth, aseesimees aseõp Heino Nurk, liikmed õp Peeter Kaldur, õp Jüri Vallsalu, aseõp Margit Nirgi, aseõp Üllar Kask, diakon Jaan Tammsalu, usuteaduse üliõpilane Paenurm, Sirje Kiivit ja Gustav Kutsar. Toimkond esitas konsistooriumile kiiresti mitu üldtaotlust töö korraldamiseks – taheti tõlkida kirjandust ja vastu võtta välisdelegatsioone, kuigi konkreetseid plaane veel ei olnud.³⁰⁶ Sama aasta ÕK-l esitati kavad diakoonia- ja pedagoogilise töö valdkonnas. Tallinnas taheti koos Soome spetsialistidega korraldada lastetöö seminar ja välja anti lastelehte. NT-l puudusid rahalised vahendid, aga tööks vajati leeriõpikuid ja paljundusmasinat. Sisulise töö kohta märgiti, et suurem osa noortest lahkub koguduste juurest pärast konfirmatsiooni. Seda olukorda pidid parandama vaimulikud, kellelt oodati noorteürituste korraldamist. Saag tegi ettepaneku luua palgaline noorsootöö juhi koht ning teda toetas Kuno Pajula, kelle arvates pidi juht kindlasti olema teoloog. Mainiti ka, et seoses lastetöö edenemise ja leeritöö laienemisega on kogudustes terav puudus ruumidest.³⁰⁷ Kokkuvõttes otsustas ÕK alustada ühenduse töö taastamisega.³⁰⁸ Nii oli hea algus kiriku juhtorganite poolt tehtud ja töö levis üle Eesti. Sama aasta veebruaris peeti Tartus noorteseminar, kus arutati piirkonna elu elavdamist ning Tartu Peetri koguduses hakkasid toimuma regulaarsed noorteõhtud. Märtsis toimus Ida- ja Lääne-Harju praostkondade ühine noortepäev ca 100 osalejaga ning mais kogunesid noored Harjumaal kirikliku noorsootöö organiseerimiseks. Saaremaal korraldati suvel esimene ühine leerilager, kus keskenduti erilisel piiblitugude, kirikulaulu ja kiriku ajaloo õppimisele.³⁰⁹ Valdavalt langeski kirikliku noorsootöö põhirõhk osaduse suurendamise kõrval konfirmeerimise ettevalmistamisele, sest leeriõpilaste teadmiste taset peeti väga madalaks.³¹⁰

1989. aastal öeldi, et on „taastatud laste kristlik kasvatamine meie maal“, pea kõikides kogudustes toimus laiaulatuslik lastetöö ning mõnel pool ka noortetöö.³¹¹ Koolides hakati andma uut õppeainet kultuurilugu ning vaimulikud tutvustasid

³⁰⁵ EELKKA. Tallinna Toompea Kaarli ar 1988, 5. Kasutati 1940. aastate nimekuju.

³⁰⁶ EELKKA.1.1.533. Kons ringkiri nr 1, 28.02.1989, 4–5. Nimetatud vaimulike, sh Gustav Kutsari andmed vt VL, <https://eelk.ee/et/kirik/meie-vaimulikud/vaimulike-leksikon/> (vaadatud 11.08.2021). Üllar Kask vt Üllar Bach. Heino Nurk on endine EELK õp. Sirje Kiivit (1941–2014): kirikliku lastetöö organiseerija, peapiiskop Jaan Kiivit *jun* abikaasa. Urmas **Viilma**. In memoriam Sirje Kiivit. – EK nr 49, 10.12.2014, <http://www.eestikirik.ee/in-memorial-sirje-kiivit/> (vaadatud 11.08.2021).

³⁰⁷ EELKKA.1.1.179. ÕK prot 21.–23.02.1989, p.4, 8–12. Kuno Pajula (varem Preis, 1924–2012): Tallinna Jaani õp 1957–1987, Tallinna abipr, pr kt ja pr 1972–1987, kons ass 1978–1987, peapiiskop 1987–1994. In memoriam Peapiiskop emeeritus Kuno Pajula. – EK nr 47/48, 28.11.2012, <http://www.eestikirik.ee/in-memorial-peapiiskop-emeeritus-kuno-pajula/> (vaadatud 11.08.2021).

³⁰⁸ EELKKA.1.1.533. Kons ringkiri nr 1, 28.02.1989, 8–10.

³⁰⁹ EELKKA.1.1.533. Kons ringkiri nr 2, 30.03.1989, 14–15.

³¹⁰ EELKKA. Tallinna praostk ar 1989, 7.

³¹¹ EELKKA.1.4.319. Lääne-Harju praostk ar 1989, 18–20.

Piiblit, kusjuures õpilaste huvi oli väga suur.³¹² 25. märtsil 1989 avati UI pedagoogiline osakond, mille eesmärgiks sai kõrgharidusega kirikliku noorsootöö ning usuõpetajate ettevalmistamine. Vajadus töötajate järele oli väga suur, kuid õppetöö korraldamine nõudis aega. Seepärast alustati 80 õpilasega esialgu aastaste kursustega nii Tallinnas kui ka Tartus. Viimase avamise salvestas Eesti Televisioon eraldi saatena.³¹³ Koolitustegevuse kõrval pääses otsekui paisu tagant välja kristliku kirjanduse levitamine ja kristliku ajakirjanduse sünd. Viljandi praostkonnas õeldi 1987. aastal, et huvi vaimuliku kirjanduse järele noorte seas järjest kasvab ja puudus on „kisendav“.³¹⁴ Kogudustes oli puudu Pühakirjastki: „Piiblit küsitakse nii sagedasti, et vastamine tüütab juba ära. Ootavad seda peamiselt noored.“³¹⁵ Seda puudujääki püüti võimalusi mööda korvata. Alates 1989. aastast hakkas taas ilmuma kuukiri Laste Sõber, alguses küll ajalehe „Eesti Kirik“ vaheleheana.³¹⁶ NT kirjastusosakond andis järjest enam välja kristlikku laste- ja noortekirjandust, abimaterjali PPK-de pidamiseks, laste adventikalendrit, ajakirju või noote. Endiselt nappis ruume, kus tööd teha. Kuna PPK-desse tulla soovijaid oli väga palju, siis võeti näiteks Põlvas 1989. aastal kasutusele kultuurimaja saalid. Ka kooridesse kogunes nii palju lapsi, et ühe planeeritu asemel tuli avada mitu laulurühma.³¹⁷ 1989. aasta oligi murranguline ja märgiline, sest kirik kuulutas Jumala sõna ja talitas ühiskonnas üsna vabalt. Seni ligi 45 aastat rangelt keelatud kirikliku noorsootöö tegemine avanes uue võimalusena. Järjest enam peeti LJT-sid ja PPK-sid, loodi laste- ja noortekoore ning koolid suunasid lapsi ja noori kirikutesse. Kuigi riiklik usualane seadusandlus ei olnud muutunud, „voogas töö käskudest ja keeldudest üle“.³¹⁸ Paremas olukorras uue elu korraldamisel olid need kogudused, kus nõukogude võimu ajal lastetööd salaja tehti – näiteks Keilas või Hageris.³¹⁹ Tänu neile oli ehk üleminek nõukogude keeluajast vaba lastetöö taastamise juurde ka veidi kergem. Aeg ja olud nõudsid aga kirikult kiiresti üha kvaliteetsema töö korraldamist, et tulijate suurenevate hulkadega toime tulla.³²⁰ Esmalt kasutati EELK noorsootöö töötajate koolitamiseks SELK poolt pakutud abi ning 1989. aasta märtsis ja aprillis korraldas Tallinna Püha-vaimu kogudus Sirje Kiiviti juhtimisel kaks Soome lektorite seminari. Sinna oodati osalema vaimulikke ja soovitavalt pedagoogilise ettevalmistusega koguduste

³¹² EELKKA.1.1.532. Kons ringkiri nr 5, 31.10.1988, 19–20.

³¹³ EELKKA.1.1.533. Kons ringkiri nr 2, 30.03.1989, 11–13. PÜ märgukirja järgi oli töö korraldamine äärmiselt puudulik ja kursusel puudus selge staatus. EELKKA. PÜ kirjavah 1989–1990. Kiri konsistooriumile 18.02.1990. Saard 2017, 55.

³¹⁴ EELKKA. Viljandi praostk ar 1987, 6.

³¹⁵ EELKKA. Viljandi praostk ar 1988, 7–8.

³¹⁶ Schihalejev, Kirikal, 2012, 34. Konsistooriumi otsusega pidi ilmuma 12 korda aastas. Nii EELKKA.1.1.533. Kons ringkiri nr 1, 20.03.1990.

³¹⁷ EELKKA.1.1.533. Kons ringkiri nr 4, 15.12.1989, 15–18.

³¹⁸ EELKKA. Viljandi praostk ar 1989, 9–10.

³¹⁹ Jutta Siirak. EELK pühapäevakoolid ja Pühapäevakooliühendus. – *Eesti Evangeelne Luterlik Kirik*, Tallinn: EELK Konsistoorium, 1992, 64.

³²⁰ Ringvee 2011, 43.

aktiviste, kes oleksid edaspidi valmis kiriklikku noorsootööd tegema.³²¹ Kuna kogudustes pidi tegutsema kohe ja aega ei olnud, tuli õpetajatel alustada koos lastega ja õpetamise kõrvalt ise õppida.³²² Kirikusisese tegevuse juures ilmnis ka julgus ennast selgelt identifitseerida ning defineerida riigi suhtes. Näiteks esitati Tallinna praostkonna PPK-de õpetajate poolt 1989. aasta lõpus Eesti NSV Hariduskomiteele, Eesti NSV Ministrite Nõukogule, Eesti NSV Ametiühingute Kesknõukogule ja UN-i volinikule taotlus tunnustada PPK-d ühiskonna hariduselu seadusliku osana ning arvestada nende õpetajate pedagoogilist staaži võrdsetel alustel üldhariduskoolide õpetajatega.³²³

Kujunenud olukorras oli ühise platvormi loomine koguduste töö ühtlustamiseks ja paremaks koordineerimiseks kiriku jaoks juba hädavajalik. 1990. aasta alguses oli praostkondades omaalgatuslikult loodud PPK-de ja usuõpetuse toimkondi ning surve „ülekirikliku koondise või toimkonna“ asutamiseks kasvas.³²⁴ 17. veebruaril samal aastal kogunes Tallinna Pühavaimu kirikusse 45 PPK-de õpetajat, kes arutasid üle-eestilise ühenduse loomise vajaduse, programmtoimkonna moodustamise ja täiskogu kokkukutsumise üle. Üksmeelselt toetati ühenduse loomist kristliku elu ja kasvatusedendamiseks EELK-s, valiti toimikond, kes pidi edaspidist tööd korraldama ning otsustati kokku kutsuda PPK-de õpetajate täiskogu.³²⁵ „Peale mõningaid kõhklusid“ kinnitas konsistoorium programmitoimikomisjoni ja nõustus algatusrühma ettepanekutega.³²⁶ Seega võis 1990. aasta 7. aprilliks kavandatud EELK PPK-de õpetajate üldkogu toimuda ja leidsi aset ning tegi otsused organisatsiooni loomise, töö korraldamise, PPK-de õpetajate ja usuõpetajate koolitamise korraldamise, kristliku kasvatusmetoodika väljatöötamise ja õppekirjandusega varustamise kohta.³²⁷ Ettekanded PPK-st Eesti Vabariigis ja sõjajärgses Eestis tegid õp Voldemar Ilja ja Kelement. Kõneleti UI pedagoogilise osakonna tööst ja koostööst SELK-ga, sõna võtsid praostkondade esindajad. Seejärel arutati läbi ja kinnitati ühehäälselt EELK Pühapäevakooli Õpetajate Ühenduse alused ning valiti ühenduse eestseisus.³²⁸ Esimeheks valiti õp Juta Siirak ja

³²¹ EELKKA. PÜ kirjavah 1989–1990. Teade peapiiskopile.

³²² Siirak 1992, 64.

³²³ EELKKA. PÜ kirjavah 1989–1990. Taotlus. 20.11.1989.

³²⁴ EELKKA. PÜ kirjavah 1989–1990. Õp. Põderi kiri konsistooriumile, nr 13, 16.02.1990.

³²⁵ EELKKA. PÜ kirjavah 1989–1990. Prot EELK PÜ loomiseks, 17.02.1990. Koosoleku juhataja Marje Põder esitas samal päeval kons-le taotluse otsuste kinnitamiseks. *Ibid*.

³²⁶ EELKKA.1.1.533. Kons ringkiri nr 1, 20.03.1990, 10–11. Komisjoni kuulusid Marianne Hapsal, Sirje Kiivit, õp Andres Põder, õp Einar Soone, õp Eenok Haamer, õp Jüri Vallsalu ja usuteaduse üliõpilane Kalle Rebane. Siirak 1992, 64.

³²⁷ Siirak 1992, 64; Juta **Siirak**. *Uus algus*. Tallinn: Canopus, 2011, 131–132.

³²⁸ EELKKA. PÜ kirjavah 1989–1990. Pühapäevakooli Õpetajate Ühenduse moodustamise koosoleku prot 07.04.1990. Voldemar Ilja (1922–2010): Petseri õp 1956–1967, Võnnu õp 1967–1978, Tallinna Nõmme Rahu õp 1978–1998. UI kirikuloo õppejõud, dekaan ja rektori kt. Eenok **Haamer**. In memoriam Voldemar Ilja. – EK, nr 51/52, 22.12.2010, <http://www.eestikirik.ee/in-memoriam-voldemar-ilja/> (vaadatud 11.08.2021).

sekretäriks Sirje Kiivit.³²⁹ Ametlikult organiseeritud kiriklik lastetöö ühendus oli sellega taastatud. Ühendus esitas juba 1990. aasta sügisel rahandusministeeriumile taotluse tagada PPK-de õpetajatele riigipoolne palk eeskätt koolides ja lasteaedades töötamiseks.³³⁰ 22. septembril 1990. aastal võttis korrigeeritud nimega Pühapäevakooliühenduse (PÜ) II üldkogu vastu oma põhikirja.³³¹ PÜ tekkeks andis tõuke väga kiire PPK-de levik üle Eesti aastatel 1988–1990 ja sellega kaasnenu suur vajadus töötajate koolitamise ja kogu töö organiseerimise järele. Tegevusi korraldati osalt nõukogudeaegsete illegaalsete PPK-de kasvandike poolt ja teisalt uute tulijate, peamiselt SELK abiga koolitatud EELK liikmete või SELK enda töötajate näol. PÜ struktuuri kuulusid üldkiriklikul tasandil üldkogu ja praostkondade esindajatest koosnenud PÜ nõukogu, seejärel praostkondade tasand kohaliku sekretäri juhtimisel ning koguduste tasand oma PPK-de laste ja õpetajatega. Üldkogu kinnitas nõukogu poolt pakutud töösuunad ja toimkonnad ning valis eestseisuse, mis juhtis ühenduse tegevust koos esimehe ja sekretäriaga.³³²

Kuna PPK-sid lisandus väga kiiresti, siis pandi proovile enamasti vaid kutsu-
muse ja entusiasmiga töötanud vabatahtlikud töötajad, kellest suurem osa oli erialase ettevalmistuseta. Kui aga EELK-l õnnestus 1989. ja 1990. aastal esimesed noorsootöö tegijad Soome õppima saata, kasvas töötajate professionaalsus ja olukord muutus paremaks.³³³ Sellele vaatamata ei jätkunud koolitatud inimesi kõikjale, sest alates 1940. aastast ei olnud enam uusi töötajaid ametisse seatud. Lisaks puudusid töövahendid ja -materjalid, mille osas samuti ulatasid kiiresti abikäe välismaised kirikud ja organisatsioonid.³³⁴ Laienenud töö tõi esile ka muid probleeme töötajate ja spetsialistide nappuse kõrval. Jätkus ruumipuudus, sest tihti käisid koos lastega tundides nende vanemad, kes olid ise kristlikust õpetusest ilma jäänud ja nüüd huviga kaasa õppisid. 1990. aastal käis näiteks Lääne-Harju praostkonna koguduste eesrindlikes PPK-des kokku 921 last, Virumaal oli neid samal ajal 387.³³⁵ Mõnel pool oli areng ja edenemine aeglasem, nagu näiteks Lääne praostkonnas. Kuid sealgi tõdeti, et lastest said ristiuse sõnumiviijad nendesse

³²⁹ Siirak 2011, 132. Juta Siirak (1929–2016): Harju-Madise ja Nõva õp 1982–1999, Tallinna Rootsi-Mihkli õp 1990–1992, Paldiski õp 1992–1994, Lääne-Harju abipr 1992–1998, pr kt 1993. Emeriitõpetaja Juta Siirak – 85. – *KJT*, 09.05.2014, <https://kjt.ee/2014/05/emeriit-opetaja-juta-siirak-85/> (vaadatud 11.08.2021).

³³⁰ EELKKA. PÜ kirjavah 1989–1990. EELK PÜ kiri Eesti Vabariigi Rahandusministeeriumile 12.09.1990.

³³¹ EELKKA. PÜ kirjavah 1989–1990. EELK PÜ põhikiri. Pühapäevakooli Õpetajate Ühenduse asemel sai nimekujuks PÜ. Siirak 2011, 143.

³³² PÜ struktuurist ja funktsioonist. PÜ eestseisus. – *Pühapäevakool* 2/1992, 25–26.

³³³ SELK tutvustas 1989. aasta sügisel EELK esimesele noorsootöö tegijate rühmale oma laste- ja noortetööd. 1990. aastal sõitis kaheks semestriks Soome koolitusele juba 25-inimeseline rühm. EELKKA.1.1.533. Kons ringkiri nr 4, 10.12.1990, 3; Schihalejev, Kirikal, 2012, 33. Kogumiku info viitab 1991. aastale, kuid õige on varasem aeg. 1989. aasta sügisel toimus Soomes I lühikursus EELK noorsootöö tegijatele ja 1990. aastal avati üheaastane EELK laste- ja noortetöö tegijate kursus Järvenpää Seurakuntaopistos.

³³⁴ Lieberg 1990, 127–128.

³³⁵ EELKKA.1.4.320. Lääne-Harju praostk ar 1990, 10.

kodusesse, kus kristlikud vanemad puudusid.³³⁶ Viru praostkonnas mainiti, et „... praegusel ajal näib sagedasem olevat, et lapsed kasvatavad usuliselt oma vanemaid, mitte aga vastupidi“.³³⁷ Tööpõld oli lai ja tegevusi tuli kohtadel edendada, sest nõudmist jätkus igal pool. Ometi kirjutas 1990. aastal Viljandi pr Kuurme, et kuigi head tööd tehakse mitmetes kogudustes, on LJT-sid ja noorterühmi vähe.³³⁸ Pärast PÜ loomist jõuti noorsootöö osas selleni, et 12.–13. juunini 1990. aastal toimunud EELK XXII korraline KK võttis vastu otsuse luua palgaline EELK noorsootöö sekretäri ametikoht. Vastavalt NT ettepanekule määras konsistooriumi täiskogu 26. juulil 1990. aastal toonase teoloogiatudengi Paenurme noorsootöö sekretäriks kuni toimkonna põhikirja ja kodukorra vastuvõtmiseni.³³⁹ Selleks ajaks olid esimest korda pärast vastava traditsiooni katkemist peetud ka kiriku-noorte päevad Viljandis.³⁴⁰ Üks etapp EELK kirikliku noorsootöö ajaloos oli 1991. aastaks läbitud ning XX sajandi alguses alustatud tööd võis taas jätkata endiste põhimõtete järgi taastatud organisatsioonide ja struktuuride kaudu selleks, et lapsi ja noori kiriku osadusse kaasata.

2.3.2.3. Kirikutevaheline koostöö

Pärast II maailmasõda edenes kirikute rahvusvaheline suhtlemine kiiresti. 1946. aastal loodi Maailma Pühapäevakoolide Liiduga koostööd tegev KMN-i noorteosakond ning kogu kiriklik noorsootöö vabas maailmas arenes ja laienes.³⁴¹ Põhjamaades tehti samal tööalal head koostööd, näiteks Norras peeti 1959. aastal esimene oikumeeniline PPK-de konverents.³⁴² 1960. aastatel tugevnes SELK ja Saksamaa protestantlike kirikute koostöö ning mh käsitleti ka admissiooni teemasid.³⁴³ Kuid samal ajal kärbus ja lõppes noorsootöö alane kirikutevaheline koostöö Eestis. Kõne alla ei tulnud enam kogu tööala enese funktsioneeriminegi, rääkimata siis selle raames hoitud rahvusvahelistest suhetest. Ennesõjaaegne vastav tegevus oli küll aktiivne ja kohalikku tööd edendav, aga selle jätkamine ei olnud enam võimalik. Vaid Välis-Eesti kirik võis vabalt kirikutevahelises koostöös osaleda. 1947. aastal Oslos peetud kristlike noorte maailmakonverentsil osales näiteks E.E.L.K. delegatsioon Kiviranna juhtimisel. Sinna oodati ka NSV Liidu esindajaid, kuid neid ei tulnud.³⁴⁴ 1960. aastatel nenditi nõukogude võimu poolt, et ELK liikus sellistes rahvusvahelistes ringkondades, kus ei pooldatud

³³⁶ EELKKA.1.4.407. Lääne praostk ar 1990, 7.

³³⁷ EELKKA. Viru praostk ar 1990, 2, 7.

³³⁸ EELKKA. Viljandi praostk ar 1990, 5.

³³⁹ EELKKA.1.1.533. Kons ringkiri nr 3, 10.09.1990, 10–11.

³⁴⁰ Kirikunoorte päevad al 1990, <http://lmy.pusa.ee/wordpress/kristlik-noortefestival-jape> (vaadatud 27.03.2021).

³⁴¹ Vilumaa 2009, 410.

³⁴² Kansanaho 1988, 216–220.

³⁴³ *Ibid.*, 287–288.

³⁴⁴ Stockholms-Tidningen. Lehekülg eestlastele, nr 174, 30.07.1947, 3, Eesti esindajad kristliku nooruse maailmakonverentsil.

„sensatsioonilisi muutusi“, ning KMN-i, LML-i ja teiste ühenduste esindajate külaskäikudes Eestisse ei nähtud ohtu.³⁴⁵ Vaatamata sellele toimus aga kirikus nii mõndagi. Välistele survemeetmetele ja piiratud tegevusvormidele vaatamata kristalliseerus samal ajal kirikute sisemine identiteet. See tõi reaktsioonina kaasa mitteametlike oikumeeniliste suhete arengu kirikute vahel, mis väljendus ka noorsootöös. Samuti ulatusid Eestisse mõningad ülemaailmsete kristlike noorte-liikumiste mõjud.³⁴⁶ 1970. aastate lõpuks olid EELK-s tekkinud pörandaalused sidemed Soome kristlike misjonäridega, kellega koostöös korraldati näiteks salajasi interkonnessionaalseid lastetöö tegijate õppepäevi.³⁴⁷ Soome Lastetöö Keskuse lektorid olid Eestis juba tuttavad ning Tallinna Pühavaimu kirikus jätkati 1988. aastal PPK-de õpetajate seminaridega.³⁴⁸ Mitmetel vaimulikel oli ka isiklik kirjavahetus ja suhted ametikaaslastega mujal maailmas, teavet hangiti raadio ja televisiooni kaudu ning nõnda püsiti kasvõi osaliselt rahvusvahelises infoväljas. Kirikutevahelised suhted arenesid edasi ka jäigal stagnatsioonialjal ning oikumeenilised ühisüritused hoogustusid 1980. aastatel. See oli nüüdsest lihtsamgi, sest endistest kirikunoortest olid kasvanud vaimulikud ja koguduste juhid.³⁴⁹ Samal ajal võisid EELK esindajad – küll UN-i järelevalve all – osaleda rahvusvahelistel noorte kohtumistel, kuivõrd lastetöö alal see veel võimalik ei olnud. Esialgu said maailmas oma kirikut esindada vaid mõned isikud³⁵⁰ ja peamiselt töötati kaasa kahes organisatsioonis – KMN-is ja Euroopa Oikumeenilises Noortenõukogus (EONN). Näiteks viibis oktoobris 1981. aastal Portugalis EONN-i XIII täiskogul „Jumala rahvas – meie osaduskond“ õp Georg Lillemäe,³⁵¹ samuti jaanuaris 1982. aastal Hollandis toimunud EONN-i seminar-konverentsil „Ilmutus“,³⁵² siis juba oktoobris samal aastal Austrias EONN-i XIV täiskogul „Kiriku prohvetlik ülesanne – väljakutse oikumeenilisele noorsootööle“. Lillemäe kõrval tutvus 1982. aastal ligi 70-aastane ass Hiisjärv Soomes Tampere kiriku noorsootöö kohaliku keskusega.³⁵³

Sagenesid ka teiste maade kristlike noorte külaskäigud Eestisse. Jaanuaris 1985. aastal käis konsistooriumis 23-liikmeline USA teoloogiaüliõpilaste rühm ning märtsis olid külas Taani diakoonia eriala üliõpilased, juunis taas noored

³⁴⁵ Vimmsaare 1969, 36–37.

³⁴⁶ Kurg 2004 b, 109–111.

³⁴⁷ Schihalejev, Kirikal, 2012, 28.

³⁴⁸ EELKKA. PÜ kirjavah 1989–1990. Teade peapiiskopile; Schihalejev, Kirikal, 2012, 33.

³⁴⁹ Kurg 2004 b, 111.

³⁵⁰ Ka Siirak meenutas sama: „... sääl [välismaal] käisid kindlad inimesed, kelle lojaalsuses julgeolekuorganid olid veendunud. Uute inimestega ei viitsitud ilmselt tegeleda, parem oli ikka saata sama(d) üks-kaks inimest. Sellega nõustus ka Konsistoorium.“. Siirak 2011, 111.

³⁵¹ EELKKA.1.1.531. Kons ringkiri nr 486, 26.11.1981. Georg Lillemäe (1953): EELK õp aastatel 1975–1993, seejärel Eesti Karismaatilise Osaduskiriku patriarh Benjamin Lillemäe. EK, nr 37, 30.09.2020. Katkematu traditsiooni edasikandjad, <http://www.eestikirik.ee/katkematu-traditsiooni-edasikandjad/> (vaadatud 11.08.2021).

³⁵² EELKKA.1.1.531. Kons ringkiri nr 487, 14.04.1982.

³⁵³ EELKKA.1.1.531. Kons ringkiri nr 488, 01.12.1982.

USA-st, LML-i delegatsioonis. 1985. aastal astus EELK EONN-i liikmeks ja kohalikuks esindajaks määrati Kaldur. Oktoobris käis ta koos Nirgiga Prantsusmaal EONN-i XVII assambleel.³⁵⁴ Järgmise aasta juunis toimetas Saksamaal sama ühenduse konverentsil taas Lillemäe ning juulikuus 1986. aastal olid Eestis külas USA noored, kes tutvusid Tallinna Jaani koguduse ja UI tööga.³⁵⁵ Kaldur ja Lillemäe osalesid aga Soomes noorte misjonikonverentsil.³⁵⁶ Juba järgmisel aastal käis Lillemäe EONN-i Ida-Euroopa Noortekonverentsil Saksa Demokraatlikus Vabariigis³⁵⁷ ning 1988. aasta suvel osalesid Kaldur ja õp Tiit Pädam EONN-i kokkutulekul Inglismaal,³⁵⁸ sügisel olid mõlemad aga samas Euroopa Luterliku Noortenõukogu kokkutulekul. Nurk ja Tasmuth osalesid samal ajal Odessas KMN-i noorteseminaril.³⁵⁹

Kui varem oli kirikutevahelise koostöö korraldamine ja hoidmine noorsootöö alal vaid vaimulike pärusmaa, siis aastatega kaasati enam esmalt nooremaid vaimulikke, üliõpilasi ja ilmikuid. 27.–29. oktoobrini 1988 toimus Tallinnas 195 saadikuga noortekonverents „Tunnistamine ja teenimine“, kus külalisteks olid KMN-i, EONN-i, Saksamaa, Soome, Rootsi, Austria, Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kiriku ja Läti kirikute esindajad. Muidugi ei puudunud ka UN-i töötajad. Kuulati ettekandeid ning arutati selle üle, kuidas hoida ja rakendada konfirmeeritud koguduse osaduses, parandada kristlikku kasvatustööd ja edendada usulist haridust. Konfirmatsiooni töörühm tegi üleskutse maailma noortele kristlastele: „Olge maailmale eeskujuks oma isikliku elu ning käitumisega iga päev Kristust tunnistades ja teenides.“³⁶⁰ 1989. aasta alguses arutas konsistooriumi presiidium EONN-i eksekutiivkomitee koosoleku korraldamist Tallinnas, mis määrati toimuma juba mõne nädala pärast, 19.–23. jaanuaril.³⁶¹ Kaldur ja Nurk osalesid aga samal aastal Itaalias EONN-i assambleel.³⁶² 1989. aastal elavnes noortevaheline välissuhtlus hüppeliselt, kogudusi külastati kaugemalt ja Eestist mindi ka välja, kuid esialgu pigem vaimulike, mitte veel otse kogudusenoorte delegatsioonidena.³⁶³ Tegevused arenesid mitmeti – juuni alguses peeti Tallinnas ülemaailmsed eesti noorte päevad, Tallinna Jaani kogudus kavandas koos

³⁵⁴ Tegemist on 1968. aastal loodud ühendusega Ecumenical Youth Council in Europe, mille nimetust on protokollides tõlgitud erinevalt. EELKKA.1.1.532. Kons ringkiri nr 493, 25.11.1985; Vilumaa 2009, 410.

³⁵⁵ EELKKA.1.1.532. Kons ringkiri nr 448, 21.08.1986.

³⁵⁶ EELKKA.1.1.532. Kons ringkiri nr 582, 08.12.1986.

³⁵⁷ EELKKA.1.1.532. Kons ringkiri nr 3, 31.03.1988.

³⁵⁸ EELKKA.1.1.532. Kons nr 4, 31.07.1988, 23–24. Tiit Pädam (1958): kons peasekr 1988–1992, 2002–2005, Tallinna vik-õp 1998–2018, Stockholmi õp al 2012, UI rektor 1998–2002. Porvoo ühisavalduse ekspertrühma liige 1989–1992. VL, <https://eelk.ee/et/kirik/meie-vaimulikud/vaimulike-leksikon/#P> (vaadatud 11.08.2021).

³⁵⁹ EELKKA.1.1.532. Kons ringkiri nr 5, 31.10.1988, 10, 15.

³⁶⁰ *Ibid.*, 22–25.

³⁶¹ EELKKA.1.1.533. Kons ringkiri nr 1, 28.02.1989, 4–5.

³⁶² EELKKA.1.1.533. Kons ringkiri nr 4, 15.12.1989, 14.

³⁶³ EELKKA.1.1.533. Kons ringkiri nr 3, 15.08.1989, 9–10.

soomlastega kirjanduse tõlkimist ja koolituste pidamist Tartus ja Tallinnas. Suure-Jaani kirikumuusika päevadel esines teiste seas Norra N.M.K.Ü. ja N.N.K.Ü. noortekoor, mille liikmed kohtusid kohaliku keskkooli noortega.³⁶⁴ Järjest enam käisid suuremad noorterühmad juba ise välismaal rahvusvahelistel kohtumistel³⁶⁵ ning loodi sõprusuhted Saksamaa, Rootsi ja Soome jt maade kirikute ja kogudustega.³⁶⁶

Olulised muutused kirikutevahelises koostöös kogu EELK arengu jaoks toimusid seoses SELK ja EELK sõpruskoguduste lepingu allakirjutamisega 9. märtsil 1989. aastal.³⁶⁷ See muutis kogu edaspidist suhtlemist ja hoogustas ka kogudustes toimuva kirikliku noorsootöö arengut eeskätt EELK-s, aga kindlasti ka Soomes. Samuti oli see tähtis tõuge üldkirikliku ja praostkondades toimuva erialase töö jaoks. Peagi saabus Soomest Eestisse kingitusena eestikeelne leeriohik³⁶⁸ ning alustati kiriku laste- ja noortetöö tegijate koolitustegevuste planeerimisega. 1990. aasta alguses kinnitaski konsistooriumi täiskogu kokku 25 inimese läkitamise EELK praostkondadest Soome Seurakuntaopistosse.³⁶⁹ Soomlaste poolt läbi viidud või SELK poolt toetatud erialaste koolituste mõju on võimatu alahinnata. Tänu neile lisandus EELK kogudustesse suur hulk väljaõppinud noorsootöö tegijaid, korraldajaid või kiriklike struktuuride juhte. Selle töö kõrval toetati või toetatakse EELK-d tänapäevani materiaalselt.³⁷⁰ 1990. aastal välisõidud sagenesid ja üha laiem ring kirikunoori osales rahvusvahelises koostöös KMN-i ja erinevate maade oikumeeniliste või luterlike organisatsioonidega.³⁷¹ 1991. aastaks laienesid kiriklikus noorsootöös rahvusvahelised suhted veelgi ning kirikutevahelise koostöö jaoks kaua suletud olnud maailm oli taas valla.

³⁶⁴ EELKKA.1.1.533. Kons ringkiri nr 3, 15.08.1989, 16–21.

³⁶⁵ EELKKA. Viljandi praostk ar 1990, 5.

³⁶⁶ EELKKA. Tallinna praostk laste- ja noortetöö ar 1989, 1–3.

³⁶⁷ EELKKA.1.1.533. Kons ringkiri nr 2, 30.03.1989, 2.

³⁶⁸ EELKKA.1.1.533. Kons ringkiri nr 4, 15.12.1989. Teade EELK õpetajatele. Kui varem sai vaimulikku kirjandust Eestisse saata vaid salakaubana, siis andis SELK murrangu perioodil EELK jaoks ise välja vajalikku kirjandust ning kandis sageli erinevad trükikulud. Saard 2004, 851–852, 861–862.

³⁶⁹ EELKKA.1.1.533. Kons ringkiri nr 1, 20.03.1990, 10–11. SELK võttis 1990. aasta sügisel EELK-st koolitamiseks vastu suurema rühma. EELKKA.1.1.533. Kons ringkiri nr 4, 10.12.1990, 3. Seurakuntaopisto eelkäija Luther-opisto võttis viimati Eesti õpilasi vastu 1939. aastal. Kristel Engman. Aspekte Soome Evangeelse Luterliku Kiriku rollist Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku Usuteaduse Instituudi õppetöös 1980. lõpus ja 1990. alguses. – *EELK Usuteaduse Instituut 70. Palvetame. Õpime. Kuulutame*. Toim. Signe Kalberg. EELK UI toimetised XXIV. Tallinn: EELK UI 2017, 63–68.

³⁷⁰ Näit Hedi Vilumaa. Aastatetagune koolitus avas tee laste- ja noortetöö arengule. – EK, 05.10.2005, <http://www.eestikirik.ee/aastatetagune-koolitus-avas-tee-laste-ja-noortetoo-arengule/> (vaadatud 28.12.2020); Lea Jürgenstein. Lastetöö koostööpartneril on juubel. – EK, 21.08.2008, <http://www.eestikirik.ee/lastetoo-koostoopartneril-on-juubel/> (vaadatud 28.12.2020).

³⁷¹ EELKKA.1.1.533. Kons ringkiri nr 3, 10.09.1990, 5–6.

2.3.3. Kokkuvõte

Osaduse, liikmesuse ja admissiooni ning kirikliku noorsootöö teemadel kõneleti 1940.–1991. aastani asjaolusid arvestades kokkuvõttes üllatavalt palju. Perioodi jooksul muudeti taas nii riigi kui ka kirikuseadusi. Agenda püsis jätkuvalt muutmata kujul, tehti vaid keeleline redaktsioon. Läbi okupatsioonide jõuti lõpuks kogu kirikliku töö vaba organiseerimiseni, mis osutus küll rõõmsaks, aga ka väga tõsiseks väljakutseks. Enne seda piirasid kiriku tegevust aga nõukogude seadused. 1945. aasta ajutine juhend ja UKPM 1977 keelasid koguduse liikmeannetuste tegemise, inimestele liikmekaartide väljastamise, fikseerisid rangelt kirikusse kuulujate vanusepiiri ning seadsid piirangud tegevustele. Mõlemal juhul sätestati alaline riigipoolne kontrolli õigus kiriku suhtes. Kirikuseadustest taaskestestati Saksa okupatsiooni ajal 1941. aastal PM 1935, mille legitiimsus kadus kiriku seadusandlusest lõplikult koos PK 1949 kinnitamisega. Välis-Eesti kirikus jäi samal ajal PM 1935 kehtima, seda täpsustati vajalike kordade ja käsiraamatutega. PK 1949 kehtis Eesti kirikus aga kuni 1991. aastani ja sätestas, et kiriku liige võis olla vaid täisealine konfirmeeritud inimene. Ristitud lapsed ja noored ei kuulunud selle järgi enam kiriku liikmeskonda ja juba niigi puuduliku koguduse armulauaosaduse kõrval lõhuti ka sõna- ja ristimisosadus. Samuti kadus kirikuseadusest vaba rahvakiriku põhimõte ja kirik allutati riigi kontrollile. Lühikest aega, aastatel 1950–1952 peetud diskussioonis püüti määratleda kiriku liikmesust seoses loodavate kiriklike talituste seadlustega. Esmalt kehtestatud KSD 1951 vahetati riigi survele välja KSD 1952 vastu. Kui esimene defineeris selgelt kiriku liikmed, siis teine seda enam ei teinud. Kohati farsiks muutunud, kuid sisult väga tõsisel diskussioonis pidi kirik leppima liikmesuse mõiste häägustumise ja lõpuks üldse selle väljalülitamisega oma seadlusest. KSD 1952 jäi koguduste eest salastatuna kehtima samuti kuni 1991. aastani. Kuigi ristimist peeti mõlema seadluse järgi üldise liikmesuse aluseks, ei omanud see ega ka varem esinenud diferentseeritud liikmesus KSD 1952 järgi enam tähtsust. Esile jäi mõte, et kiriku liikmeks tohib ja saab olla vaid täisealine konfirmeeritud kodanik. Konfirmatsiooniga seotud õpetuse nõue eemaldati seadlusest samuti. Vaatamata sellele, et kuni vaadeldava perioodi lõpuni kehtisid riigis kiriku jaoks vaenulikud seadused, oli kirikul võimalik oma tegevust jätkata. Muutunud ühiskondlik-poliitilised olud 1980. aastate lõpus lubasid seda ka vabamalt kujundada, isegi koostöös ateistliku riigiga.

Admissiooni korra määrasid KSD 1951, KSD 1952 ja Agenda 1897/Tõlge 1902 või selle keeleliselt uuendatud väljaanne Agenda 1951, mille järgi kehtis jätkuvalt astmelise admissiooni mudel *confirmatio est admissio*. Kuid 1970.–1980. aastatel hakati nimetatud traditsioonilise mudeli kõrval praktiseerima teist, ristimisel põhinevat täisadmissiooni mudelit *baptismus est admissio*. Seda võimaldasid peamiselt SELK, aga ka Saksamaa või Välis-Eesti kirikute kaudu Eestisse ulatunud mõjutused. Seetõttu muutusid järk-järgult armulauakäsitlus ning suhted pihi, armulaua, ristimise ja konfirmatsiooni vahel. Esile tõusid ideed armulaua küsimuse uuendamisest, koguduse kasvatamisest ja osaduse suurendamisest. Kehtivate riiklike piirangute kõrval välistas ka kiriku enda kehtiv

admissiooni kord täisadmissiooni mudeli kasutamise. Kõike seda arvestades keelas peapiiskop karistuse ähvardusel kogudustes levinud ristitud laste ja noorte armulaua osalemise praktika 1983. aastal ära. Sellele vaatamata sai mudelist *baptismus est admissio* nõukogudeaegses kirikus avatud sõna- ja sakramendi-osaduse loomise võimalikkuse hea näide ning seeme edaspidiseks admissiooni mudeli ja korra muutmiseks oli külvatud. Varem kogu vaba maailma mõjutanud LML raport 1963 poliitilist olukorda arvestades Eestis tähelepanu ei pälvinud, hilisemat Lima raportit 1982 teoloogid siin küll analüüsisid, kuid kiriklikku admissioonipraktikat see ei mõjutanud.

Kiriklik noorsootöö taastati vaatamata selle ära keelamisele ja kaotustele pärast esimest nõukogude okupatsiooni perioodi ning aastatel 1941–1944 suudeti saavutada küllalt hea organiseerituse tase. 1942. aastal loodi ajutine NT, 1943. aastal seati taas ametisse praostkondade noorsooõpetajad ja taasasutati 1935. aasta kodukorra alusel NK. Nõukogude ajal oli kiriklik töö alla 18-aastastega rangelt keelatud. Riik, tökohad, koolid ja kodudki piirasid laste ja noorte osalemist kirikuelus. Alates 1950. aastatest vähenesid laste ja noorte religioonialased teadmised märkimisväärselt ning riik kujundas ümber pühade pidamise või jäljendas kiriklike talitusi ateistlikus vaimus. Riigi tegevus oli süsteemne, jõuline ja kirikut halvustav ning lõhkus ulatuslikult kristlikku traditsiooni, kuid ei suutnud seda lõpetada või tühistada. Läbi aastakümnete tehti kirikus konspiratiivset lastetööd, mida juhendasid mh vennastekoguduse taustaga inimesed ning mis viis 1980. aastate lõpus vaatamata lastetööd keelava seaduse kehtimisele PPK-de rohkearvulise rajamiseni. Ka noored koondusid kiriku juurde konfessionaalses ja oikumeenilises ringis. Nii laste- kui ka noortetöö kaudu kanti edasi järjepidevust ja traditsioone, hoiti osaduse ja ühtsuse mõtet ning pandi alus vaimulike ja koguduse töötajate järelkasvule. Tänu sellele loodi eeldused noorsootöö edasise tulemusliku töö tagamiseks 1990. aastate alguses. Peaesmärgiks jäi ristitud laste ja noorte kasvatamine ja koguduste osadusse liitmine ning seda tööd toetava struktuuri, keskuste ja koolitussüsteemi taastamine võis alata. Väliskirikute abi oli seejuures märkimisväärne, kuid eraldi roll oli SELK-l – arvestades EELK noorsootöö tegijate koolitamist ning kogu tööala märkimisväärset finantseerimist. Kirikutevaheline koostöö hoogustus perioodi lõpus ning esmaste vaid ametlike väljasõitude järel avanes maailm peagi ka noorele kogudusele endale. Tõsisemalt kerkisid sel ajaetapil esile sekulariseerumise ja individualiseerimisega seotud küsimused. Neid märgati kirikus ning oldi tunnistajaks traditsioonilises luterluses toimunud suurtele muutustele näiteks koguduseliikmete arvu vähenemise näol. Sekulariseerumise kõrval mängis olulist rolli ka ateismi teadliku levitamine. Kuna nõukogude seaduste järgi ei olnud noorsoo religioosne kasvatamine ja õpetamine lubatud, langes rõhk peredes toimuvale religioossele sotsialisatsioonile, mille kaudu anti edasi kristlikku pärandit ja mille tähtsust kirikus ka rõhutati ning hinnata osati.

2.4. Ristitud laste ja noorte armulaua admissiooni korra muutmine ning kiriklik noorsootöö 1991–2005

2.4.1. Osadus, liikmesus ja admissioon

2.4.1.1. Osadus ja liikmesus perioodi kirikuseadustes ja agendas

Nõukogude võimu jõud oli 1990. aastate alguseks raugenud ning Moskva eesmärgid suure impeeriumi integreerumisel ei teostunud ei Eestis ega teistel NSV Liidu aladel. Rahvustluse ja sageli ka religiooni toel seisti vastu nõukogustamise ja venestamise survele. Eestlastele ei saanud omaseks nõukogude suurriiklik identiteet või mõte tugevneda sõjalis-poliitiliselt. Seevastu olid siin atraktiivsed majandusliku edu saavutamine ja parema elujärje kujundamine, mille saavutamiseks puudus Kremli nägemus. Poole sajandi pikkuse nõukogude okupatsiooni kestel suudeti Baltimaades hoida kultuurilist järjepidevust ning Eestiski kanti edasi Lääne kultuuri, mis oli siin sügavalt juurdunud. Taasiseseisvumise järel tuli aga arvestada juba globaliseerumise ja teiste Lääne ühiskonda mõjutanud teguritega.¹ Nagu eespool mainitud, oli 1991. aasta alguseks EELK arengus toimunud juba oluline murrang, sest 1980. aastate lõpus alanud nn usu- ehk kirikubuum tõi toonases ühiskonnas esile selged muutused kirikusse suhtumises.² Vaadeldava perioodi alguses suhtuti Eestis religiooni positiivselt, kiriku prestiiž oli kõrge ning kogudustel tuli vastata suurte rahvahulkade usulistele ootustele. Kuigi religiooni roll oli 1990. aastate algul Eestis väga oluline, kujunes siin XX sajandil selgelt välja sekulaarne ühiskond.³ Samal ajal pidid nii kirik kui ka riik iseseisvust kinnitades tegelema järjepidevuse taastamise ning uue seadusandluse koostamisega. Nagu varemgi, ei rakendatud ka nüüd Eestis riigikiriku mudelit ning kirik ja riik jäid lahutatuks. Veel enne Eesti Vabariigi iseseisvumise taastamist 20. augustil 1991 võttis EELK sama aasta juunis vastu oma uue põhikirja (PK 1991),⁴ mille järel kinnitati sama aasta lõpus kiriklike talituste seadus (KTS 1991).⁵ Mõlema koostamise juures sai esmaseks eeskujuks PM 1935, kuid arvestati ka hilisema seadusandlusega. Aastakümneid usuvaenulikus riigis tegutsenud kirik sai lõpuks ise otsustada oma seaduste koostamise üle ning taastada järjepidevuse endisaegse, 1917. aastal loodud E.E.L.K-ga. Kuid üleminekuajaks oli keeruline. Veel nõukogude aja lõpus korraldas riik EELK tegevust kodanikuühendustega

¹ Karjahärm, Sirk 2007, 756–757.

² Indrek **Pekko**. EELK areng 1991–2015 ehk mida tegi kirik siis, kui ühtäkki võis kõike teha. – *EELK 100* 2017, 57; Ringvee 2017, 54; Altnurme 2005, 80–83.

³ Ringvee 2011, 43.

⁴ EELK põhikiri. – EELK õigusaktid ja kirikuga seotud riiklikud õigusaktid. Koost. Mart Susi [*sine anno*]. [=PK 1991]. Otsus PK 1991 vastuvõtmise ja rakendamise kohta EELKKA. 1.1.112. XXIII KK prot 26.–27.06.1991, 43, 46; KT 1991, 1 Lisa.

⁵ EELK Kiriklike talituste seadus. – EELK õigusaktid ja kirikuga seotud riiklikud õigusaktid. Koost. Mart Susi [*sine anno*]. [=KTS 1991]; EELKKA.1.1.113. KK otsus 26.11.1991. KT 1991, 1, 10. Otsus tühistati seoses uue seadustiku vastuvõtmisega 18.10.2005; KT 2005, 5, 229.

võrdsetel alustel ning varasemast perioodist tuntud piirangud muutusid usuühenduste suhtes minimaalseteks.⁶ Nüüd, iseseisvumise protsessis, pidi ka EELK vastavalt kirikute ja riigi suhete reguleerimisele oma alusdokumendid riigi seadustega kooskõlla viima ning end registreerima 1993. aastal vastu võetud ja hiljem 2002. aastal uuendatud „Kirikute ja koguduste seaduse“ alusel.⁷ Riigikirikut Eestis ei kehtestatud ning riiklik seadus käsitles kirikuid juriidilise isikuna, sätestas üksikisiku usuvabaduse ja kirikute tegevuse riiklikud õiguslikud alused. Samuti taastas seadus kirikute õigused näiteks vara omamise ja liikmemaksude või annetuste vastuvõtmise osas. Koguduse liikmeks astumise iseseisev õigus anti 15-aastasele isikule, nooremad kuulusid oma vanemate kogudusse või määras nende kuuluvuse eestkostja.⁸ 2002. aastal kordas redigeeritud seadus samu põhimõtteid ning täpsustas ja laiendas usulise ühenduse tegutsemise alasid ja vara kasutamise piire. Alla 15-aastased võivad selle järgi kogudusse kuuluda vanema või eestkostja loal ning vähemalt 15-aastane isik võib iseseisvalt kogudusse astuda või sealt lahkuda. Lisaks kohaldatakse kirikute suhtes mittetulundusühingute seadust.⁹ Taolisi muudatusi arvestades kinnitati 2004. aastal uus põhikirj¹⁰ ning seejärel 2005. aastal ka uus kirikuseadustik (KSD 2005).¹¹

Vaadeldava perioodi kirikuseadustes oli oluliseks küsimuseks vaba rahvakiriku põhimõtete sõnastamine ja kiriku liikmeskonna määratlemine. Nii sätestaski PK 1991 § 2 varasemalt keelatud või piiratud liikmetega seotud tunnused. Põhikirja järgi kuulusid EELK-sse peale seniste liikmete ka need, kes:

„... käesolevas põhikirjas ja kirikus kehtivas agendas ettenähtud korras on koguduse liikmeks vastu võetud, samuti koguduste liikmete ristitud lapsed kuni 21 aasta vanuseks saamiseni.“¹²

Põhikirja järgi kuulusid koguduse täiskogusse kõik konfirmeeritud täisõiguslikud liikmed, kes tegid eelmisel aastal liikmeannetuse või tasusid liikmemaksu, käisid armulaua ja kelle õigusi ei piiratud kirikukari korras.¹³ Samamoodi kinnitas ka KTS 1991:

⁶ Ringvee 2011, 86, 186–189; Altnurme 2005, 83.

⁷ *Ibid.*, 87–99; Rohtmets 2018, 213–216; Arumäe 2016.

⁸ Väljavõte 10.3. Kirikute ja koguduste seadus I–IV. 20.05.1993. – EELK õigusaktid ja kirikuga seotud riiklikud õigusaktid. Koost. Mart Susi [*sine anno*].

⁹ RT I 2002, 24, 135.

¹⁰ PK 2004. Otsus vastuvõtmise ja rakendamise kohta 28.04.2004 vt EELKKA.1.1.143. XXVI KK VII ij prot 27.–28.04.2004, p. 19.2, 68 ja p. 20.2, 71; KT 2004, 3, 90–91.

¹¹ EELK kirikuseadustik. – EELK seaduste kogumik [*sine anno*]. [KSD 2005]. Otsus KSD 2005 vastuvõtmise ja rakendamise kohta vt EELKKA.1.1.148. XXVI KK erakorralise XII ij prot 18.10.2005, p. 4.1 ja 4.2, 5–6; KT 2005, 5, 229.

¹² PK 1991, § 2; KT, 1991, I Lisa.

¹³ *Ibid.*, § 138.

„Koguduse täieõiguslikuks liikmeks loetakse ristitud ja EELK-s konfirmeeritud või vastava korra järgi EELK-sse vastu võetud inimene, kes on kinnitanud oma kogudusse kuuluvust osasaamisega altarisakramendist ja iga-aastase liikmemaksu (-annetuse) tasumisega.“¹⁴

Korrates varasemaid seisukohti, öeldi täiendavalt, et need, kes ei ole oma kogudusse kuuluvust viimase kolme aasta jooksul kinnitanud, ei kuulu liikmete hulka ning neil ei ole õigust nõuda ühtegi kiriklikku talitust. Kuid oma õigused sai inimene taastada isikliku avalduse põhjal.¹⁵ Ristimist peeti kiriku osadusse vastuvõtmiseks olgu lapsena või täiskasvanuna. Vähemalt üks lapse eest hoolt kandev isik pidi olema koguduse täisõiguslik liige ning enne lapse ristimist soovitati vanematel end laulatada. Seevastu kõik ristivanemad pidid kuuluma kiriku täisõiguslike liikmete hulka või erandina olema mõne teise lasteristimist tunnustava konfessiooni liikmed. Täiskasvanu ristimisele pidi eelnema leeriõpetus ja teiste kristlike kirikute ristimist tunnustati piibellikul alusel.¹⁶ Lapsena ristitu võeti konfirmatsiooni kaudu vastu täisõiguslike koguduseliikmete hulka vanuses 15–21 eluaastat. Kui noort 21 aasta vanuseks saades ei konfirmeeritud, langes ta koguduse liikmete nimekirjast välja. Oma liikmestaatuse sai ta ennistada konfirmatsiooni kaudu, läbides enne leeriõppe.¹⁷

PK 2004 vaatles liikmesust juba laiemalt ja ütles:

„EELK liikmed on need, kes on ristimise kaudu või muul kirikuseaduses kirjeldatud viisil kiriku liikmeks vastu võetud. Iga EELK liige on ühtlasi selle koguduse liige, kus ta on ristitud või mille liikmeks ta avalduse põhjal on koguduse õpetaja poolt vastu võetud.“¹⁸

Eraldi märgiti liikmestaatusest loobumise kord¹⁹ ning koguduse täiskogusse kuulumise kriteeriumid jäid võrreldes eelmise põhikirjaga samaks.²⁰

Põhikirja kõrval täiendas EELK õigusreformi oluliselt kirikuelu täpsemalt kirjeldav KSD 2005, mis sisaldas uusi, seni normeerimata või kajastamata sätteid.²¹ Seadustiku eelnõu jõudis juba 2004. aasta lõpuks KK ette ja selle kinnitamiseni sooviti jõuda võimalikult kiiresti. Muu kõrval pidid selles muutuma liikmete staatus, õigused, kohustused ja kogudusse puutuv.²² Kui 1991. aastal peeti ristimist kiriku osadusse vastu võtmiseks, siis KSD 2005 lähtus ka liikmete

¹⁴ KTS 1991, § 2; KT, 1991, 1,10.

¹⁵ *Ibid.*, § 3.

¹⁶ *Ibid.*, § 4–9.

¹⁷ *Ibid.*, § 17–19.

¹⁸ PK 2004, § 7–8; KT 2004, 3, 90.

¹⁹ PK 2004, § 9.

²⁰ *Ibid.*, § 51.

²¹ Kirikuseadustiku eelnõu ja seletuskiri, i. Koostanud Illimar Toomet ja Veiko Vihuri 30.12.2004, <https://eelk.ee/et/kiriku-korraldus/seadusandlus/kirikuseadustik/> (vaadatud 30.03.2021).

²² *Ibid.*, i–iii.

arvestamisel esmalt ristimisest. See jäi konfirmatsiooniga seotuks ning sidus ristimise konkreetse kirikuga:

„EELK liikmeks võetakse vastu ristimise sakramendi kaudu. Kirikuseaduses kindlaksmääratud ikka jõudnud kiriku ristitud liige konfirmeeritakse.“²³

Ristitud ja konfirmeeritud kiriku liikmetel on õigus osa saada jumalateenistustest ja kiriklikest talitustest ning osaleda kiriku tegevuses. Lisaks on nad kohustatud elama ristimisel ja konfirmatsioonil antud tõotuste järgi, saama osa sõnast ja sakramendist ning täitma koguduse ees oma kohustused.²⁴ Nii kirikusse vastuvõtmise kui ka õiguste ja kohustuste juures reguleeriti veel hulk teisi liikmesusega seotud asjaolusid, nagu näiteks staatuse tõendamine, teise kiriku liikme õigused, tagasivõtmine jms.²⁵ Lapse ristimise puhul kehtib vähemalt ühe vanema ja ristivanemate kirikuga seotuse nõue ning täiskasvanu ristimine tuleb toimetada koos konfirmatsiooniga.²⁶ Viimane on võimalik alates 15. eluaastast ja sellele peab eelnema leeriõpe, mille nõuded kehtestab PN.²⁷ Korras puudub selge vastus ristimise ja konfirmatsiooni problemaatilise suhte osas juhul, kui näiteks ristitu leeri minna ei soovi.

Läbi aja väljendab kiriklikku korda nimetatud alusdokumentide kõrval ka agenda, mille muutmise üle oli kaua arutatud. Uue käsiraamatu valmimiseni ei jõutud ka vaadeldaval perioodil, kuigi EELK Konsistoorium seadis 1992. aastal ametisse EELK Liturgilise komisjoni (LK), mille eesmärgiks sai uue agenda koostamine ja mis tegeles edaspidi kõige kiriklikku liturgiasse puutuvaga.²⁸ Kehtiva agenda järgi ei olnud ristimisel liikmesuse suhtes endiselt peamist rolli, sest täisõigusliku liikmestaatuse kinnitas konfirmatsioon.

2.4.1.2. Admissiooni korrad ja mudelid kirikuseadustes ja agendas

Admissiooni kord kehtestati lisaks kirikuseadustele ka agenda kaudu. PK 1991 järgi oli armulaud EELK kohustuslik kiriklik talitus, mis kuulus täisõigusliku liikmesuse juurde ning selle täpsem korraldamine nähti ette eraldi seaduses KTS 1991.²⁹ See nimetas armulauda täpsemalt kristliku osaduse sakramendiks, millele pidi eelnema piht koos pattude tunnistamise ja absolutsiooni vastuvõtmisega.³⁰ Pihi ja armulaua omavaheline suhe oli küsimuse all olnud juba varemgi ja nende tugev sidumine tekitas seaduse koostamise ajal erinevaid arvamusi. Kui kohaliku

²³ KSD 2005, § 39.

²⁴ *Ibid.*, § 43.

²⁵ *Ibid.*, § 40–48.

²⁶ *Ibid.*, § 12, 1–7.

²⁷ *Ibid.*, § 15, 1, 3.

²⁸ EELKKA. LK 1992–1995. EELK LK reglement 26.02.1992.

²⁹ PK 1991, § 19–20; KT 1991, I Lisa.

³⁰ KTS 1991, § 10, 12, 14.

traditsiooni järgi ei tohtinud ilma pihtimata armulauale minna,³¹ siis Välis-Eesti kirikus soovitati toonase uuema nägemuse järgi käsitleda pihti ja armulauda eraldi.³² Esialgu jäi aga KTS 1991 harjumuspärase tava juurde ja alles hiljem muudeti sellekohaseid seisukohti.

PK 2004 vaatles armulauda samamoodi nagu varasem põhikiri, kuid KSD 2005 sätestas esimest korda Eesti luterliku kiriku ajaloos ristitud laste armulaua admissiooni korra.³³ See oli oluline muutus, sest andis võimaluse ja seadusliku aluse käsitleda kõiki ristitud avatud sõna- ja sakramendiosaduses. Esiteks loobuti senisest tavast siduda omavahel piht ja armulaud. Piht seisis küll eraldi talitusena seadustikus ja oli toimetatav era- või ühispihina, aga otsene side armulauaga puudus.³⁴ Armulauda käsitledes määras KSD 2005 esmalt, et seda võisid vastu võtta kõik EELK konfirmeeritud liikmed ja EELK-ga armulauaosaduses oleva kiriku õigustatud liikmed, välja arvatud seaduses sätestatud juhtudel.³⁵ Kuid seejärel esitati seisukoht ristitud laste ja noorte admissiooni osas:

„Ristitud laps võib armulauda vastu võtta koos vanema või hooldajaga. Täiskasvanud konfirmeerimata kirikuliikmele võib armulauda jagada üksnes põhjendatud hingehoidlikel kaalutlustel. Armulauast osasaamise eelduseks on teadlikkus Issanda söömaaja tähendusest.“³⁶

Lisaks öeldi, et teiste kirikute liikmed võivad armulaual osaleda siis, kui see on vajalik kaalukatel hingehoidlikel põhjustel ja uskudes, et vastu võetakse Kristuse tõelist ihu ja verd.³⁷ Nimetatud lõigete alusel ei ole aga üheselt selge, kas lisatingimused kehtivad ka laste puhul või kas teiste kirikute lapsed võivad ainult usu põhjal armulauast osa saada. Kokkuvõttes laiendas KSD 2005 admissiooni senist korda ja olemasolevale astmelise admissiooni korrale lisati täisadmissiooni kord. Nende järgi võib paralleelselt kasutada kahte mudelit – traditsioonilist astmelise admissiooni mudelit *confirmatio est admissio* ja täisadmissiooni mudelit *baptismus est admissio*. Kokkuvõttes ei esitatud selget ristimisel põhinevat admissiooni korda ning võeti kasutusele osalise admissiooni kord ning mudel *baptismus et confirmatio est admissio*. Admissioonile on seatud mitmed tingimused – ristimine, konfirmatsioon, armulaua mõistmine, saatjad. Mudel on nüüdisaja kirikutes, näiteks ka SELK-s levinud. Ristimise tähendus on selle korra ja mudeli järgi endiselt kitsendatud ning konfirmatsiooni roll on jätkuvalt ristimist täiendada.

Vaatamata taolisele KSD 2005 toodud olulisele muudatusele sõltub aga admissioon agenda järgi endiselt ainult konfirmatsioonist ning talituste korras

³¹ EELKKA. JK 1990-1995. Õp. H. Reinu ettepanekud 31.08.1991, 3.

³² *Ibid.*, õp. G. Piiri kiri J. Kiivitile 07.10.1991, 2.

³³ KSD 2005, § 13. Lastekaitse seaduse § 2 järgi on laps kuni 18-aastane inimene. RT 1992, 28, 370.

³⁴ KSD 2005 § 14, 1.

³⁵ *Ibid.*, § 13,2.

³⁶ *Ibid.*, § 13,3.

³⁷ *Ibid.*, § 13,4.

kehtib põhimõte, et konfirmatsioon annab õiguse osaleda esimest korda armulaulal. Ka leeriõpetus arvestas suures osas selle arusaamisega.³⁸ Agenda 1897/Tõlge 1902 sõnastuses kõlab konfirmatsiooni vormel nõnda:

„... teie tunnistuse ja töötuse peale võtan mina oma ameti poolest kui Ewangeliumi-Lutheruse kiriku kutsustud ja seatud sulane tema nimel teid tema täie õigusega liikmeteks vastu, et teil, nii kui siamaale Jumala sõnast, nõnda edaspidi ka täieline osa peab olema pühast õhtusöömaajast ja kõigist teistest armuannetest, õnnistustest ja õigustest, mis Issand oma kogudusele siin maa peal on annud...“³⁹

Samamoodi jätkab keeleliselt uuendatud agenda:

„... teie tunnistuse ja töötuse peale võtan mina oma ameti poolest kui Ewangeliumi-Luteri Usu Kiriku kutsustud ja seatud sulane tema nimel teid tema täisõiguslikeks liikmeiks vastu, et te nagu seni Jumala sõnast, nõnda ka edaspidi täielikult osa saate pühast õhtusöömaajast ja kõigist teistest armuandidest ja õnnistustest, mis Issand oma kogudusele siin maa peal on annud...“⁴⁰

Ilmneb, et agenda ei ole uute kirikuseadustega enam kooskõlas, sest liikmete teisiti käsitlemise puhul ei näe see ette ega võimalda admissiooni mudeli muutmist. Tekkinud olukorras, kus admissiooni kord kirikuseaduses muutus, võisid vaimulikud kasutada endiselt vana admissiooni korda. Viimane põhineb aga sellisel teoloogilisel alusel, mis ei toeta uue admissiooni korra ja mudeli *baptismus est admissio* või ka *baptismus et confirmatio est admissio* praktiseerimist. Kuna traditsioonilise konfirmatsiooni vormeli kasutamine on üldiselt levinud, raskendab see agenda konfirmatsioonil põhineva admissiooni mudeli vahetamist.

2.4.1.3. Diskussioonid kiriku seadusandlikes ja teoloogilistes juhtorganites

2.4.1.3.1. Diskussioonid kirikukogudel ja nende komisjonides

Seoses uute kirikuseaduste koostamisega toimus 1990. aastate alguses EELK-s osaduse, liikmesuse ja admissiooni küsimustes diskussioone nii KK-del kui ka EELK Juriidilises komisjonis (JK), hilisema nimetusega EELK Põhikirja komisjonis (PKK). Liikmesuse määratlemise protsess oli komplitseeritud ja problemaatiline, kuid kiriku jaoks paratamatult esmaselt oluline. Kuna osaduse ja liikmesuse teema oli seotud mh ristitud laste ja noorte armulaua admissiooniga ja alates 1991. aastast muutunud riiklikud olud võimaldasid kirikuelus osalejate ringi laiendada, siis seisid kiriku ees uued küsimused – kuidas liikmeid arvestada ja mis õigused neist kellelgi on. Samuti hakkasid muutuma teoloogilised arusaamad ristimise, konfirmatsiooni, pihi ja armulaua suhete osas, mistõttu laienes

³⁸ Peeter **Paenurm**. Kuidas jõuti seaduseni? Konverentsi „Lapsed armulaulal – seadusest ellu“ ettekanne 01.03.2007, 2. Kirjalik teade Hedi Vilumaale 07.04.2021.

³⁹ Agenda 1897/Tõlge 1902, 264–265.

⁴⁰ Agenda 1951, 239.

aegamööda võimalus käsitleda ja praktiseerida kõikide ristitute sõna- ja sakramendiosaduse ideed.

Juba 1991. aasta kevadel pidas JK põhimõttelisi arutelusid liikmesuse ja admissiooni üle. Käes oli „ajalooline võimalus seda määratleda“ ning seega küsiti, kes on koguduse liige – kas see, kes n-ö „kirjas“ ja ei käi armulaua või pigem see, kes ka armulaua osaleb. Viimast peeti väga oluliseks aspektiks kiriku liikmesuse juures. Edaspidi nimetatigi koguduse täisõiguslikuks liikmeks isikut, kes võttis osa armulauast, aga tasus ka liikmemaksu.⁴¹ Armulaua positsiooni peeti liikmesuse juures isegi nii kõrgeks, et komisjoni liige ass Andres Pöder kasutas koosolekul väidetavalt Lutherile viidates väljendit: „... see on siga, kes ei käi armulaua.“⁴² Seejuures ei toetatud armulaua jagamist ristitud lastele või noortele, sest puudus vastav admissiooni kord ning kehtis tava siduda tihedalt piht ja armulaud.⁴³ Need argumendid ei toetanud mudeli *baptismus est admissio* rakendamist korral. Siiski arutles komisjon KTS 1991 eelnõu juures pikemalt lapse ja täiskasvanu ristimise üle ning otsustas alandada konfirmatsiooni iga – senise 18.–21. eluaasta asemel 15.–21. eluaastale.⁴⁴ See oli oluline samm osaduse, liikmesuse ja admissiooni teemade edasisel kujundamisel.

Arutus liikmesuse üle ei edenenud aga kuigi ladusalt, ja kui 1991. aasta juunis arutas KK nii PK 1991 kui ka KTS 1991 eelnõusid, siis nähti EELK liikmetena üsna mitmesuguseid rühmi.⁴⁵ Soosaar tõi välja KTS 1991 eelnõus esinevad viis üksteisest erinevat liikme nimetust ning nõudis defineerimist takistavatele raskustele vaatamata täisõigusliku liikme täpset määratlemist.⁴⁶ Ka õp Otto Tallinn küsis sama:

„Kas ei peaks ütlema päris täpselt, kes on EELK liikmed? Kas ei peaks nõnda olema, et EELK liikmed on evangeelsed luteriusulised kodanikud või isikud ja nende ristitud lapsed kuni 21 aasta vanuseni. On ju iga organisatsiooni põhikirjas öeldud, kes sinna kuuluda saab.“⁴⁷

⁴¹ EELKKA. JK prot 1990–1995. JK prot 6/14, 26.04.1991, 2. Iseseisva EELK seadusandluse koostamise põhialuseks oli PM 1935, kuid arvestati ka seni kehtinud ELK või EELK seadustega. Nii EELKKA. JK prot 1990–1995. JK prot 24.07.1990, 1–2; prot 3, 28.08.1990, 9.

⁴² EELKKA. JK prot 1990–1995. JK prot 7/15, 08.05.1991, 4. Andres Pöder (1949): õp, pr, peapiiskop em, EKN president al 2013. UI õppejõud 1996–2004, LK liige 1992–2010, JK 2001–2004, õpetuskomisjoni liige al 2006, EELK ja EAÕK dialoogirühma liige al 2006, EELK põhikirja ja kirikuseadustiku muutmise ettevalmistamise ajutise komisjoni esimees al 2016. VL, <https://eelk.ee/et/kirik/meie-vaimulikud/vaimulike-leksikon/#P> (vaadatud 12.08.2021).

⁴³ EELKKA. JK prot 1990–1995. JK prot 8/16, 17.05.1991, 2.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ „EELK liikmeteks on peale nende seniste liikmete need, kes käesolevas põhikirjas ja agendas ettenähtud korras on koguduseliikmeiks vastu võetud, samuti koguduse liikmete ristitud lapsed kuni 21 aasta vanuseni.“ EELKKA. JK mat 1990–1995. PK 1991. Eelnõu § 2, 1.

⁴⁶ EELKKA. JK mat 1990–1995. A. Soosaare kiri JK-le, 19.10.1991, 1.

⁴⁷ EELKKA.1.1.112. XXIII KK I ij prot 26.–27.06.1991, 9. Otto Tallinn (1914–1995): Jõhvi ja Pühajõe õp 1953–1980, Tartu Peetri Maarja pihtk õp 1980–1995. VE, https://eelk.ee/elulood/tallinn_otto.html https://eelk.ee/elulood/tallinn_otto.html (vaadatud 12.08.2021).

Kaldur oli kriitiline, sest PK 1991 eelnõu § 2 sõnastusest ilmnes, nagu oleks EELK-s ristimine olnud kehtiv vaid 21 aastat ja pärast seda lõppenuks selle mõju ära. Täisõiguslike liikmete osa aktsepteerides rõhutas ta ristimise tähtsust: „Meie [Viru praostkonna sinod] seisukoht on, et EELK liikmeteks on EELK kogudustes ristitud isikud.“⁴⁸ Kuigi nimetatu toonasesse põhikirja kohe ei jõudnud, määratles hiljem nõnda liikmeid PK 2004. Ida-Harju praostkond soovis aga 18-aastased mittekonfirmeeritud noored liikmeskonnast kustutada⁴⁹ ning sama kinnitasid teisedki – kiriku liikmeks võis saada ainult konfirmatsiooni läbi ning lapsena ristitu, ent konfirmeerimata isik pidi oma liikmestaatusest ilma jääma.⁵⁰ Tartu praostkonnas öeldi vana traditsiooni järgides, et täisõiguslikuks liikmeks tuleb lugeda see, kes on lisaks armulaua osalemisele ja maksu tasumisele käinud jumalateenistustel, laulatatud ja kelle lapsed on ristitud.⁵¹ EELK uue põhikirja iseärasus liikmete arvestamisel äratas tähelepanu. Seda märgati Soomeski ning öeldi, et kuigi 1990. aastal oli EELK-s kirikumaksu tasujaid 63 900, oli ristitute arv tunduvalt kõrgem ning kasvas.⁵²

PK 1991 koostamise juures osalesid ka Välis-Eesti kiriku esindajaid. Näiteks õp Gustav Piir rõhutas ristimise tähendust kiriku osadusse võtmisel ning armulauast osasaamise esmast rolli liikmemaksu tasumise ees. Eraldi tõi ta välja eel- nõus esinenud probleemi ristimise ja konfirmatsiooni suhte kohta:

„Palun pidage meeles, et ristimine on sakrament ja konfirmatsioon, omaette, on riitus. Koos ristimisega sattub konfirmatsioon ristimis-sakramendi alla. Siit kasvabki välja teoloogiline vaidlus armulaua õiguse küsimustes – kas ristimine on külaldane armulauale tulekuks või on konfirmatsioon vajalik – muidugi usk on ka vajalik – (Augsburgi usutunnistuse 13. peatükk).“⁵³

Ristimise ja armulaua suhetele pöörati uut seadusandlust koostades varasemast tõepoolest enam tähelepanu. Ristimise puhul seati esikohale lasteristimine ning armulaua käimine tõsteti koguduse liikme kohustuste loetelus ettepoole liikmemaksu tasumisest. Samuti otsustati lubada laps ristimisele tuua siis, kui vähemalt üks vanematest on kiriku liige ning tunnustati teiste kirikute ristimist. Konfirmatsiooni juurde lisati aga samal ajal täiendus, et tegemist on ristimise kinnitamisega.⁵⁴

⁴⁸ EELKKA.1.1.112. XXIII KK I ij prot 26.–27.06.1991, 13; Ka EELKKA. JK mat 1990–1995. Viru praostk otsus 08.05.1991 ja avaldus Konsistooriumile.

⁴⁹ EELKKA. PK eelnõud 1990–1993. Põhikirja kohta saabunud märkused 31.01.1991.

⁵⁰ EELKKA. JK mat 1990–1995. Õp. H. Reinu ettepanekud 31.08.1991, 2–3.

⁵¹ EELKKA. JK mat 1990–1995. Tartu praostk õp konv prot 15.04.1991, 1–2.

⁵² Kotimaa, nr 52, 05.07.1991, 9, Viron luterilainen kirkko luopuu vanhasta kirkkojärjestyksestä.

⁵³ EELKKA. JK mat 1990–1995. Õp. G. Piiri kiri J. Kiivitile 07.10. 1991. Gustav Piir (1961): E.E.L.K. õp, Tallinna Püha Vaimu õp al 1995, Tallinna abipr ja pr 1993–2007, kons ass 2012–2015, UI prorektor 1995–1996, LK liige al 1992. VL, <https://eelk.ee/et/kirik/meie-vaimulikud/vaimulike-leksikon/#P> (vaadatud 12.08.2021).

⁵⁴ EELKKA. JK prot 1990–1995. JK prot 15/23, 21.10.1991, 3–4.

KK-I toimunud diskussioonis KTS 1991 üle esitas õp Reet Mägedi järelepärimise ristitud laste kiriku liikmeteks lugemise kohta väljaspool kehtivat nõuet kinnitada liikmestaatus armulaua käimise ja liikmemaksu tasumisega. Samuti uuris ta, mida KK arvab laste armulauale lubamisest.⁵⁵ Liikmesuse küsimus oli intrigeeriv ja ettepanekuid tehti mitmeid, mh tõusis küsimus ristimise ja konfirmatsiooni suhtest.⁵⁶ Kuigi ristitud laste ja noorte vanuse, samuti täisõiguslikuks liikmeks lugemise vanuse küsimus oli pikema arutluse all, jäeti Mägedi poolt tõstatatud admissiooni küsimus arutlusest välja: „... mitte sellepärast, et ta ei oleks tähtis, vaid vastupidi, ta on vägagi tähtis. ... ja vajab ettevalmistamist.“⁵⁷ KTS 1991 kinnitati ja selle § 2 määratles liikmed nõnda:

„Koguduse täieõiguslikuks liikmeks loetakse ristitud ja EELK-s konfirmeeritud või vastava korra järgi EELK-sse vastu võetud inimene, kes on kinnitanud oma kogudusse kuuluvust osasaamisega altarisakramendist ja iga-aastase liikmemakse (-annetuse) tasumisega.“⁵⁸

Ristimine ja konfirmatsioon olid tihedas seoses ning täiskasvanu ristimine oli võimalik alles pärast leeriõpetuse saamist ja koos konfirmatsiooniga. Võrreldes eelnõuga oli talituste kordi täiendatud ja selgemaks muudetud.⁵⁹ Seevastu ristimise ja armulaua osas ilmnis nüanss, mille üle otseselt varem ei arutletud. Mõlemal juhul märgiti, et need on kristliku osaduse väljendused: ristimise kaudu võetakse laps kiriku osadusse – kusjuures täiskasvanu puhul seda välja ei toodud – ning armulaua olla kristlikus osaduses.⁶⁰ Armulaud oli otseselt seotud pihiga, kuid täpsemalt ei öeldud seda, kes armulauast võib osa saada. Samuti puudus osalemise õiguse kohta märged konfirmatsiooni osa juures ning seega oli laste armulauale lubamine KTS 1991 järgi põhimõtteliselt ristimise alusel võimalik.⁶¹

PK 1991 muudeti mitmel korral,⁶² aga kui 1994. aastal arutas KK taas liikmesuse küsimusi, siis tunnistas selle liige ja JK esimees Vootele Hansen probleemi ulatuslikkust ja tõsidust. PK ja KTS 1991 defineerisid liikmeid väga erinevalt või siis puudulikult ning segaduse vältimiseks tegi Hansen ettepaneku siduda EELK liikmesus konkreetse koguduse liikmesusega. Ka Kalduri arvates oli „ebaselgusi kohutavalt palju“ ja ta palus komisjonil need lahendada. Hanseni sõnul oli aga selgelt tegemist teoloogilise tööga, mille pidid ette võtma vaimulikud:

⁵⁵ EELKKA.1.1.113. XXIII KK II ij mat 26.11.–17.12.1991. Reet Mägedi päring KK-le Kiriklike ametitalituste seaduse asjus.

⁵⁶ EELKKA.1.1.113. XXIII KK II ij prot 26.11.1991, 7–11. KTS 1991 kinnitati samal istungjärgul. *Ibid.*, 23.

⁵⁷ *Ibid.*, 19–20.

⁵⁸ EELKKA.1.1.113. XXIII KK II ij mat 26.11.–17.12.1991.

⁵⁹ *Ibid.*, II–III.

⁶⁰ *Ibid.*, § 4 lg 1; § 10.

⁶¹ *Ibid.*, II–V. Paenurm 2007, 1.

⁶² EELKKA.1.1.122. XXIV KK IX ij prot 21.–22.11.1995, p. 17, 36–37.

„Me võime küll öelda, et koguduse liige on see, kes on vastu võetud või on ristitud või on käinud leeris, või kui leeris ei ole käinud, siis 21. eluaastal langeb välja. Kuhu ta langeb, ma ei tea. Pealegi võiks taastada tema liikmeks-oleku pärast leeri tulles. Teine küsimus on see, et täieõiguslik või õigemini hääleõiguslik täiskogus, s.t need, kes on eelneval aruandeaastal käinud armulaul ja maksnud maksu. See on üks küsimuste ring. Ja kolmas on see küsimuste ring nagu meil ametitalituste seadus räägib, kes kolm viimast aastat ei ole käinud, ikkagi omavad teatud õigusi ja jällegi on see lahti kirjutamata. Ja nad kõik puudutavad tegelikult õpetuslikku osa. Siin me jääme lihtsalt kõhkleva, kuhu kukuvad inimesed, kes on 21 aastaseks saanud ja ei ole leeritatud, mis õigused on ikkagi nendel, kes ei ole mõnel aastal tasunud liikmeannetust ja käinud armulaul?“⁶³

Paraku ei tekkinud KK-I teemakohast edasist arutlust ning elnõu esimene lugemine lõppes.⁶⁴ 1995. aastal kordas Hansen KK ees sama terminite erinevuse probleemi ja küsis juurde:

„... mis saab ristitud lapsest, kes end ei konfirmeeri enne 21 aastaseks saamist või kehtestatud korras [kirikust] välja ei astu? Agendas korda ka ei ole. See küsimus on jäetud lahtiseks. Mis saab ristitud lapsest, kes on alla 16 aastane, kelle vanemad lahkuvad EELK-st? ... kas on väga oluline, et ristitud lapsel peavad olema just vanemad koguduse liikmed? Kas ei ole näiteks eestkostjad või hooldajad?“⁶⁵

Lisaks ilmnes veel muidki laste liikmeks-olekuga seotud küsimusi, nagu konfirmatsiooni soovituslik vanusepiir 15 eluaastat või laste ja vanemate suhe seoses liikmesusega. Neile ei andnud seletust ei agenda, PK ega KTS 1991, kuid need ootasid vastuseid. Hansen vaatles ka põhikirja ja agenda suhet ning nentis, et need ei ühildu enam liikmesuse osas, kuigi peavad olema vastavuses.⁶⁶ Aga selgi korral ei järgnenud ettekande liikmeid puudutavale osale arutlust ning teema jäi sisuliselt lahendamata.

1998. aastal asus KK poolt valitud PKK ette valmistama kiriku uue põhikirja elnõud.⁶⁷ Peagi jõuti liikmeid puudutava osani ning küsiti: mis on liikmete vanuse määramise alus ristitud laste puhul; kas muuta nende liikmesust määravat vanusepiiri kehtinud 21-aastaste asemel 18-aastasteni; kuidas käsitleda täieõiguslikku liikmestaatusi, kui ei ole mitu aastat liikmemaksu tasunud; kuhu tõmmata piir ja kas seda üldse fikseerida? Põderi arvates käsitleti liikmeskonda

⁶³ EELKKA.1.1.120. XXIV KK VII ij prot 30.11.–01.12.1994, 15–18. Vootele Hansen (1962): kiriku-, ühiskonna- ja poliitikategelane. Kauaaegne EELK KK-de liige, komisjonide juht või liige. Hansen, Vootele, http://entsyklopeedia.ee/artikkel/hansen_vootele1 (vaadatud 03.11.2021).

⁶⁴ EELKKA.1.1.120. XXIV KK VII ij prot 30.1.–01.12.1994, 15–18.

⁶⁵ EELKKA.1.1.122. XXIV KK IX ij prot 21.–22.11.1995, p. 17, 38.

⁶⁶ *Ibid.*, 37–40.

⁶⁷ EELKKA. PKK 1997–1998. Kutse PKK kogunemiseks 14.01.1998.

nagunii diferentseeritult ja liikme õigused võinuks määrata eriseaduses.⁶⁸ Arutluste lõpuks öeldi põhikirja eelnõus, et ristitud konfirmeerimata noor kaotab koguduse liikme staatuse 18-aastaselt.⁶⁹ Sellele vaatamata oli ristitud laste liikmeks lugemine laiemaks probleemiks ja seetõttu kõneleti sel teemal edasi. Pakuti, et uus nimetus „EELK liige“ haaraks ka ristitud lapsed, samal ajal kui nimetus „koguduse liige“ jätaaks nad välja. Lapsi liikmeskonnast välja arvestada ei peetud aga õigeks ja seetõttu küsiti nn „hingede“ (kõik ristitud) lugemise meetodika ja võimaluste järele. Tõdeti, et kuna inimestel puudub Eestis kohustus kuuluda elukohajärgsesse kogudusse, on liikmete arvestamine keeruline. Seetõttu otsustati, et liikme definitsioon antakse põhikirja üldsätetes märkusega, et EELK liige kuulub kogudusse. Liikmeks saamine pidi toimuma läbi ristimise põhikirja ja agenda korra alusel, laste jaoks eraldi kordi ei koostatud ja liikmete arvestuse korrale taheti põhikirjas viidata.⁷⁰ Väljend „EELK liige“ pidi tähendama küll kõiki ristitud, kuid põhikirja sooviti ikka tagasi panna liikme vanuse piirmäär. Samas otsustas komisjon, et põhikirja eelnõus ei mainita liikmete vastuvõtmise juures agenda korda. Kuid Põderi arvates tuli märkus „agendas ettenähtud korra järgi“ sisse jätta, sest see võimaldaks korrigeerida admissiooni. Tema arvates oleks muidu avanenud ristitud lastele põhjendamatult vaba ligipääs armulauale: „... siis ei tarvitse leeris, konfirmatsioonis käia, sa saad surmani armulauast osa võtta.“⁷¹ Vaatamata sellele, et PKK jäi tihti oma seisukohtade juurde ja tõrjus teiste poolt tehtud ettepanekuid, pidi see ometi aktsepteerima KK poolt muudetud põhikirja eelnõu teksti. Seepärast kõlas § 2 järgmiselt:

„EELK liikmed on peale tema seniste koguduste liikmete need, kes käesolevas põhikirjas ja kirikus kehtivas korras on koguduse liikmeks vastu võetud, samuti koguduste liikmete ristitud lapsed.“⁷²

Sellele vaatamata ei jõutud rahuldava tulemuseni, 2000. aastaks oli jõutud hoopis ummikseisu ning KK liikmete ja PKK vahel oli tekkinud nii suur vastuseis, et uus põhikirja jäi kinnitamata.⁷³ Liikmete vanuse märkimine oli selles oluline paljude jaoks. KK saadik õp Ants Leedjärv põhjendas 2001. aastal, miks peaks kiriku liikmeid lugema alates 21. eluaastast:

⁶⁸ EELKKA. PKK 1997–1998. PKK prot 2, 23.03.1998, 4.

⁶⁹ EELKKA. PKK 1997–1998. PKK prot 3, 04.05.1998, 3.

⁷⁰ EELKKA. PKK 1999. PKK prot 5/12, 02.09.1999, 1–4.

⁷¹ EELKKA. PKK 2000. PKK prot 1/19, 06.04.2000, 31–32.

⁷² EELKKA. PKK 2000. PK eelnõu 26.06.2000.

⁷³ EELKKA.1.1.134. XXV KK IX ij prot 21.11.2000, 19–22. Üheks oluliseks takistuseks oli vaimuliku ametikoha täitmise kord, kuid meelehärmi põhjustasid ka eelnõu koostamise ja menetlemise kord, üldine meelsus, vaimuliku-kesksus ja tsentraliseerimine põhikirjas. Vt EELKKA.1.1.135. XXV KK X ij prot 24.04.2001, 14.

„Kui puudub vanuseline piir, siis see süvendab väärarusaama, et lapsed kuuluvad kogudusse automaatselt, ilma konfirmeerimise vajaduseta. Olgu ikka iga 15 ja 21 aasta vahel selleks ajaks, mil tehakse otsus ja korraldatakse oma vahekord kogudusega.“⁷⁴

PKK kaalus seda ettepanekut oma koosolekul, kuid komisjoni liikme ass Luhametsa sõnul tähendas ristimine teoloogiliselt ka liikmeks olemist:

„... ega midagi teha ei ole, seda ristimist ära ei võta. Ja mis staatus talle siis jääks – ristitud mittekirikuliige, see on ka väga kummaline staatus.“⁷⁵

Samas oli piiskop Soone järgi vaja defineerida nimelise annetuse tegijad, täisõiguslikud liikmed ja „hinged“ ning väljendada selgelt, kes on kiriku liikmed:

„... kas see inimene, kes on ristitud, aga on ületanud 21 aasta vanuse – kas ta on hing või on ta kiriku liige?“⁷⁶

Komisjoni liige Erik Salumäe tuletas meelde, kuidas paari aasta eest otsustati, et kaks mõistet – „hing“ ja „EELK liige“ – on sama tähendusega. Teiseks arvas ta, et kirikus tulekski arvestada kõikide ristitute kui potentsiaalsete liikmetega. Lõpuks ei arvestatud Leedjärve kommentaari ning kehtima jäi aasta tagasi esitatud variant.⁷⁷

2002. aastal otsustas KK, et põhikirja eelnõu koostab hoopis väike vaimulike töörühm⁷⁸ ning see pidi kinnitatama 2004. aastal.⁷⁹ Uue eelnõu järgi pidi kiriku liikmeks saada ristimise kaudu ja EELK liige sai olla ainult koguduse liige.⁸⁰

⁷⁴ EELKKA. PKK 2001–2004. Ants Leedjärve kiri PKK-le 21.03.2001. Ants Leedjärv (1948): Kullamaa ja Piirsalu õp 1977–2012. VL, <https://eelk.ee/et/kirik/meie-vaimulikud/vaimulike-leksikon/#P> (vaadatud 12.08.2021).

⁷⁵ EELKKA. PKK 2001–2004. PKK prot 2/23, 27.03.2001, 5. Joel Luhamets (1952): EELK piiskop, Kuressaare ja Kaarma õp 1978–1989, Põltsamaa õp 1989–1997, Tartu Pauluse õp 1997–2017, Viljandi pr 1991–1997, Tartu pr 1997–2015, kons ass 1990–2015, E.E.L.K. kons ass 2008–2012. VL, <https://eelk.ee/et/kirik/meie-vaimulikud/vaimulike-leksikon/#L> (vaadatud 12.08.2021).

⁷⁶ EELKKA. PKK 2001–2004. PKK prot 2/23, 27.03.2001, 5.

⁷⁷ *Ibid.*, 5–6. Erik Salumäe (1970): õigusteadlane ja jurist, olnud EELK kons jurist, kantselei ülem ja kantsler. Sirje **Semm**. Erik Salumäe elus on kirik kogu aeg kohal olnud. – EK, nr 20, 13.05.2020, <http://www.eestikirik.ee/erik-salumae-elus-on-kirik-kogu-aeg-kohal-olnud/> (vaadatud 12.08.2021).

⁷⁸ EELKKA.1.1.138. XXVI KK II ij prot 23.04.2002, 45. Koostajad olid õp Illimar Toomet ja pr Veiko Vihuri. Illimar Toomet (1971): Muhu ja Põide õp 1994–2000, Märjamaa õp al 2000, EELK KK liige 2001–2013, JK liige 2001–2004, PK ja KSD muutmise komisjoni sekr al 2016. VL <https://eelk.ee/et/kirik/meie-vaimulikud/vaimulike-leksikon/#T> (vaadatud 04.11.2021). Veiko Vihuri (1968): Karja ja Saaremaa Jaani õp al 1992, Saarte pr 2003–2015. VL, <https://eelk.ee/et/kirik/meie-vaimulikud/vaimulike-leksikon/#V> (vaadatud 12.08.2021).

⁷⁹ EELKKA. PKK 2001–2004. E. Salumäe kiri ass-tele 26.03.2002.

⁸⁰ EELKKA. PKK 2001–2004. EELK põhikirja eelnõu. Kaaskiri 07.04.2003, 1–4, 11.

2003. aasta sügisel tutvustati KK-le eelnõud, mille järgi moodustasid kiriku liikmeskonna kõik ristitud:

„Kuigi põhikiri näeb ette koguduse täiskogu liikmetele teatud nõuded (vanusepiirang, konfirmatsioon, kirikumaksu tasumine, armulaua käimine vms), see ei tähenda, et täiskogu liikmed oleksid kuidagi suuremal või enamal määral kiriku kui Kristuse ihu liikmed kui teised ristitud liikmed. Teoloogiliselt ei ole korrektne kõneleda täisliikmetest ja muudest liikmetest. ... koguduse täiskogu liikmeks saab olla alates 15. eluaastast.“⁸¹

Nõnda püüti lahendada vana probleemi liikmete määratlemisel, kuid laiemat teoloogilist arutlust ei toimunud ja tulemus sõltus suuresti vaid põhikirja koostajate nägemusest. Liikmesust puudutavaid termineid kasutati jätkuvalt väga erinevalt ja segadus oli selles osas suur.⁸² Kuigi PK 2004 esitles kiriku liikmeid kui kõikide ristitute kogu, eksisteerisid selle kõrval endiselt konfirmatsioonil põhinev täisõiguslike liikmete, armulaua käijate või liikmemaksu tasunute kogud, mille üle peeti ka arvestust.

KSD 2005 eelnõu arutamine KK-l toimus kiires tempos ning põhjustas pingeid, mille maandamiseks vajati laiemat kandepinda.⁸³ Aega aga laiemaks aruteluks paraku ei leitud. Siiski tuli kõne alla laste armulaua admissioon, sest sellega seotud küsimusi ja kõhklusid oli palju. Pr Urmas Nagel arvas, et praktilises elus tekitaks segadust olukord, kui jumalateenistusel saaks osa lapsi sakramenti ja teised mitte. Selge ei olnud, milline pidi olema konkreetne õpetustase laste jaoks ja kuidas lapsi armulauale minekuks pidi ette valmistama. Nageli sõnul külvas segadust seegi, et lapsevanemad võisid admissiooni üle otsustada. Pr Veiko Vihuri ütles, et selle küsimuse üle vaieldi LK-s ning koguduste praktikas olid levinud mitmesugused tavad. Tema sõnul koostati eelnõu admissiooni osa lihtsalt SELK seadustiku järgi, kuid see vajanuks põhjalikku teoloogilist diskussiooni.⁸⁴ Aga ka selleks ei olnud KK-l aega, sest muudatusettepanekute esitamine oli piiratud, töö toimus eri menetluskorraga ja eelnõu lugemiseks peeti erakorraline koosolek. Põhjuseks oli asjaolu, et seadus taheti kindlasti enne seadusi menetlenud KK koosseisu volituste lõppu vastu võtta. Admissiooni teemat enam ei käsitletud, kuid räägiti ristimise ja konfirmatsiooni seosest. Eelnõu järgi saadi kiriku liikmeks küll ristimise läbi, kuid liikmesus seoti otseselt siiski konfirmeerimisega.⁸⁵ Kuigi kogu protsess toimus kiirustades, ilma pikema teoloogilise diskussioonita ning ristimise sisuline roll ja suhe konfirmatsiooniga jäi laiemalt läbi arutamata, seadustati ristitud laste ja noorte armulaua admissioon koos KSD 2005 vastuvõtmisega.

⁸¹ EELKKA.1.1.141. XXVI KK V ij prot 25.11.2003, 20–22.

⁸² EELKKA.1.1.143. XXVI KK VII ij prot 27.–28.04.2004, 68.

⁸³ EELKKA.1.1.146. XXVI KK X ij prot 26.–27.04.2005, 5 ja 21.

⁸⁴ *Ibid.*, 23. Sõnastus vt SELK Kirkkojärjestys. 2. ptk. § 11, <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1993/19931055> (vaadatud 18.07.2019); Meijer 2010, 53–54. Urmas Nagel (1960): Emmaste ja Käina õp 1993–2000, Räpina ja Mehikoorma õp al 2000, Võru abipr ja pr 2002–2015. VL, <https://eelk.ee/et/kirik/meie-vaimulikud/vaimulike-leksikon/#N> (vaadatud 12.08.2021).

⁸⁵ EELKKA.1.1.147. XXVI KK erakorralise XI ij prot 20.09.2005, 8.

2.4.1.3.2. Diskussioonid õpetajate konverentsidel

Osaduse, liikmesuse ja admissiooni teemasid käsitles KK ja selle komisjonide kõrval ka ÕK, mis kannab alates 2005. aastast nimetust EELK Vaimulike konverents (VK).⁸⁶ Juba 1989. aastal tegi ÕK KK-le ettepaneku taastada oma otsustusõigused õpetuse, liturgia ja kõikide kirikuelu käsitlemise osas,⁸⁷ ning positiivne vastus vormistati põhikirja tasandil 1991. aastal. 1993. aastal arutas konverents esmalt LK materjale, mis puudutasid ristimist, armulauda ja konfirmatsiooni. Viimast nähti kui vahendit armulauaõpetuse andmiseks ja usutunnistuse kinnitamiseks. Siiski kaaluti armulaua õiguse andmist ka lastele ning tõusis küsimus – kes töötab läbi ja valmistaks ette laste armulaua osalemise küsimuse.⁸⁸ Erilist vastukaja idee kohe ei äratanud, kuid oli fikseeritud ja aktualiseerus 1990. aastate keskpaigas. Osalt mõjutas seda kindlasti kiriku enda läbiproovitud admissiooni-praktika 1970. aastatel, aga teisalt ka tihedad kontaktid väliskirikutega, eelkõige SELK-ga, kus laste armulaua admissioon oli seadustatud juba pikemat aega ja kellega EELK kogudused suhtlesid aktiivselt.

Edaspidi arutas ÕK laste armulaua osalemise teemat 1997. ja 2001. aastal ning langetas juba esimesel korral otsuse admissiooni toetada. 1997. aastal käsitleti ÕK-l „Kiriklike talituste käsiraamatu“ materjale, mida LK kavandas 1993. aasta talituste kordade asemele. Neis soovitati mh sisse viia järgmised seisukohad: ristimise osas eristada lapse ja täiskasvanu ristimine, konfirmatsioonile lisada Püha Vaimuga kinnitamise ja üldise preesterluse aspektid ning konfirmeeritu arvata juriidiliselt koguduse täisõiguslike liikmete hulka. Viimase puhul nõudis peapiiskop Jaan Kiivit omalt poolt, et „konfirmatsioon peaks olema selgelt tooniandev“.⁸⁹ Armulaua üle arutledes jõuti aga küsimuseni, miks ei võiks lastele nende soovi alusel armulauda jagada, nagu tehakse näiteks Norras. Ka PÜ juht Siirak küsis sama. Tiit Salumäe sõnul oli asja aga varem arutatud ning võetud seisukoht, et laste armulaua admissiooniks tuleb välja töötada eraldi kord ja et selles küsimuses on veel vara hääletada. Sellele vaatamata pani ÕK hääletamisele valiku – kas töötada välja lastele armulaua andmise kord või mitte. Jürjo sõnul oli vaja esmalt täpsustada, kas lastele üldse on vaja armulauda anda ja kui on vaja, siis kas erikorra alusel. Salumäe sõnul oli aga laste armulauaõigus EELK põhikirja küsimus. Eeldusel, et lapsed saavad aru armulaua toimuvast, pandi laste armulaua admissiooni võimalik praktiseerimine hääletusele. Poolt oli 17 ja vastu 9 osalejat, erapooletuid ei märgitud. Teine hääletus toimus erikorra väljatöötamise üle ning poolt oli ainult 4 osalejat, vastu enamik. Kolmas hääletus viidi läbi veel puuduva admissiooni juhendi kohta ja selle koostamise poolt anti 15 ja

⁸⁶ Nimetus muutus põhikirja alusel: PK 1991 ÕK vs PK 2004 VK. EK, nr 4, 26.01.2005, Õpetajate konverentsi asemel Vaimulike konverents, <http://www.eestikirik.ee/opetajate-konverentsi-aseemel-vaimulike-konverents/> (vaadatud 18.03.2021).

⁸⁷ EELKKA.1.1.179. ÕK prot 21.–23.02.1989, p.4, 7–11.

⁸⁸ EELKKA.1.1.179. ÕK prot 5, 26.–27.01.1993, 5, 11.

⁸⁹ EELKKA.1.1.181. ÕK prot 21.–22.01.1997, 16–17.

vastu 10 häält.⁹⁰ Nõnda tegi ÕK esimest korda otsuse jagada EELK-s lastele armulauda ja jäi ootama vastavat tegevusjuhendit. Samas ei algatanud aga konverents kirikuseaduse muutmist, mis olnuks vajalik admissiooni korra kehtestamiseks.⁹¹ 2000. aastal tuli admissiooni teema veelkord ja riivamisi kõne alla seoses leeritöö korraldamisega. Kuna NK möönis, et kiriku leeritöö ei ole õnnestunud, siis kavandati selle teoloogiliste ja pedagoogiliste aluste koostamist koos ÕK liikmetega. Mh kerkis rühmatööde käigus üles küsimus leerikooli ülesandest – kas see on ettevalmistus armulauale minemiseks ja kas konfirmeerimata noort võib armulauale lubada. Sellele soovitas NK ÕK-l põhjalikumalt tähelepanu pöörata.⁹²

Kuna admissiooni teema muutus järjest aktuaalsemaks, võeti see 2001. aastal ÕK päevakorda. Ettekanded ühisnimetaja all „Armulaud ja laste probleem“ pidasid UI õppejõud Tasmuth ja TÜ usuteaduskonna õppejõud dr Anne Kull. Teema sõnastamise ja pealkirja üle avaldati kohapeal imestust ja isegi nõrdimust, aga Tasmuth vastas, et otsus tehti kiirustades. Lisaks tõdes ta, et admissiooniga seonduvaid vastamata küsimusi on väga palju, sest varasemalt EELK-s sellealane laiem diskussioon puudus.⁹³ Tasmuth vaatles oma ettekandes algkristliku armulauapraktika kujunemist UT valguses, nimetades mh osaduse mõtet ja *koinonia* printsiibi olulisust armulaua juures. Samuti käsitles ta armulaua seoseid pihi, kateheesi ja konfirmatsiooniga ning küsis, mida laps võidab või kaotab admissiooni käigus. Lähemalt analüüsis ta Pauluse vaateid ning tõdes, et armulauast osasaamine eeldab eelnevat õpetust ja pihti. Seega võinuks koguduses korraldada 12–13-aastastele pihi- ja armulauaõpetust ning seejärel tuleks leerikool teiste teemadega. Kuna ristitud lapsed osalesid Tasmuthi sõnul juba nagunii Kristuse ihus ja selle kaudu õndsusloos, siis ei olnud varasem admissioon tema arvates vajalik. Seda enam, et kui laps on eas, kus ta armulauast aru ei saa, sest siis ei jää ta ka millestki ilma. Ettekandja pidas sobivaks armulaual käijaks kristlikust perest pärit ja PPK-s käivat last, kes oskab armulauda seletada ja pihil käia. Admissiooni eeltingimustena nimetas ta lisaks ristimisele ja õpetusele veel usku, patutunnetust

⁹⁰ EELKKA.1.1.181. ÕK prot 21.–22.01.1997, 21–23, 33. Tiit Salumäe (1951): Haapsalu õp al 1975, Lääne abipr 1982–1992, pr 1992–2015, kons ass 1994–2015, E.E.L.K. kons ass 2012–2015. LK esimees al 1991. VL, <https://eelk.ee/et/kirik/meie-vaimulikud/vaimulike-leksikon/#S> (vaadatud 12.08.2021).

⁹¹ Paenurm 2007, 2.

⁹² EELKKA.1.1.184. ÕK prot 25.–26.01.2000, 5–6.

⁹³ EELKKA.1.1.185. ÕK prot 23.–24.01.2001, Päevakord ning II, 2–3. Protokollist selgus, et ÕK-le eelnes armulaua mõistmise üle peetud arutlus vaimulike listis, kuid selle kohta andmed puuduvad. Samal konverentsil arutati ka selle üle, kas moodustada ÕK doktriinikomisjon, mis töötaks koos ekspertidega läbi ÕK-le laekuvad õpetuslikud küsimused. Lõpuks valitigi see teoloogilise komisjoni nime all neljaks aastaks, teiste seas kuulusid sinna ka Tasmuth ja Kull. *Ibid.*, VI, 6–7. Nimetatud komisjon tegutses aastatel 2003–2005 ja ei ole teada, kas admissiooni teemat käsitleti. Vt EELKKA.1.3.1589. Teatmik seisuga aprill 2003. Tallinn: EELK, 2003, 10; EELKKA.1.3.1588. Teatmik seisuga aprill 2005. Tallinn: EELK, 2005, 10. Anne Kull (1959): TÜ usuteadusk süstemaatilise teoloogia õppejõud, al 2005 prof. Eesti Teadusinfosüsteem, https://www.etis.ee/CV/Anne_Kull/est (vaadatud 12.08.2021).

ja meeleparanduse vajaduse tundmist. Kui aga armulauale võetakse spetsiaalselt väljaõpetamata lapsed, vastutavad nende armulauast õige osasaamise eest Tasmuthi sõnul vaimulikud. Kogudustele soovitas ettekandja sellise lisakoolituse sisseviimist, mis pidi käsitlema mõisteid „lunastus“, „pääste“, „osadus“, „piht“, „meeleparandus“, „andetus“ jms.⁹⁴ Kull arutles protestantliku teoloogia probleemide üle seoses sakramentidega. Ta tegi ettepaneku laiendada armulaua konteksti ning vaadelda seda müüdi, rituaali ja praktika kompleksina ning kultuuri poolt autoriseeritud looduse-kontseptsioonina. Taoline loodusteoloogiast lähtuv õpetus armulauast oleks tema meelest adekvaatne ning kriitiline. Kull tõi välja ka oikumeenilise liikumise äärmusi vältivad suunad, mis puudutasid armulaua-käsituse muutmise vajadust ning mille järgi ei saanud armulauda pühitseda pelgalt psühholoogilise sündmusena või Kolgata mälestusteenistusena.⁹⁵

Pärast ettekandeid peeti toetavas õhkkonnas diskussioon⁹⁶ ning algasid sõnavõttud. Kuna ettekanded selgeid vastuseid praktika jaoks ei andnud, küsis Ilja otse, kas lapsed tohivad armulaual käia või mitte. Tasmuth ei pidanud aga võimalikuks üheselt vastata, sest tema eesmärgiks oli esitada ülevaade protsessist. Kalduri arvates võiks lapsed armulaual osaleda ja neid saaks kasvamise vältel õpetada, sest isegi konfirmeeritud ei teadvat tema arvates armulauast väga palju. Tasmuth oli sellega nõus, kuid nõudis pikemat põhjendust ja teema uurimist.⁹⁷ Jürjo tõi välja mitme tasandi vastuolud pihi, absolutsiooni ja armulaua osas ja küsis siis:

„Leeriõpetuses väidetakse, et ristimine on kristlaseks saamise sakrament, armulaud kristlaseks olemise sakrament. Kas laps ei olegi kristlane?“⁹⁸

Tasmuth esitas seepeale Pauluse nõude end enne armulauale minekut läbi katsuda. Teisalt oli armulaud koos lastega ettekandja jaoks mõeldav, aga mitte „läbimõtle-matu entusiasmiga“. Õp Thomas-Andreas Pöderi arvates võinuks kirikus laste ristimise kõrval kehtida ka nende admissiooni õigus. Aga tema jaoks puudus selgus selles osas, kuidas peaks laps mõistma armulaua tähendust Kristuse surma kontekstis. Nagel uuris, kas armulaud ja konfirmatsioon on seotud. Tasmuth vastas, et kuna „konfirmatsioon on nagu kodanikuõpetus“, siis tingimata mitte. Seepeale tähendas Salum irooniliselt:

⁹⁴ Tasmuth 2001, 1–5.

⁹⁵ Anne Kull. Armulauast Õpetajate Konverentsile 23.01.2001, 1–6. Kirjalik teade Hedi Vilumaale 29.04.2002.

⁹⁶ Paenurm 2007, 1.

⁹⁷ EELKKA.1.1.185. ÕK prot 23.–24.01.2001, II, 2.

⁹⁸ *Ibid.*

„Armulaud on sakrament, st. saladus, õpetust polegi vaja. Likvideerime ka konfirmatsiooni, sest seda pole vaja. Ja lubame lapsi ka armulauale.“⁹⁹

Kõneleti veel võimalusest võtta kasutusele mitu armulaua tõlgendust, nagu “olnud M. Lutheri ajal” ning Eenok Haamer rõhutas koguduse osaduse rolli:

“Kas lapski ei või olla armulaul Jumalaga osaduses nagu täiskasvanu. Kui vaderid vastutavad lapse eest ristimise puhul, siis miks mitte armulaua puhul.”¹⁰⁰

Praost em Valter Vaasa saatis seoses admissiooni küsimusega ÕK-le juba varem kirja, kus ütles:

“Olen selle vastu, et lastel, alacalistel, lubatakse osa võtta armulauast. Armulaulul seisva vanema kõrval võib ju olla ka koguni ristimata laps.”¹⁰¹

See seisukoht, nagu teisedki, võeti teadmiseks ning teema käsitlemine lõpetati otsuseid tegemata. Samas tõdeti, et ära kuluks teha veel mitu vastavat ettekannet.¹⁰² Järgmisel, 2002. aastal Sangastes peetud ÕK-l admissioonist enam eraldi ei räägitud, kuid tutvustasin seal vaimulikele oma teemakohast uurimust ning jagasin vaimulikele välja ankeedid küsitluse läbiviimiseks. Samas esitleti leeritöö kava valminud eelnõud, millega lõppes üks pikem konfirmatsiooni puudutav protsess.¹⁰³ Kahetsusväärsele moel jäi aga selle konverentsi protokoll koostamata ja ka edaspidi ei protokollitud enam teemakohaseid nüansse, vaatamata mõningasele kõne all olemisele.

2.4.1.3.3. Diskussioonid piiskoplikus nõukogus ja liturgilises komisjonis

Osaduse, liikmesuse ja admissiooni küsimusi arutasid ka PN ja LK. Kuna liikmete arvestamise kord põhjustas kirikus segadust, käsitles PN teemat 1990. aastate

⁹⁹ EELKKA.1.1.185. ÕK prot 23.–24.01.2001, II, 2. Thomas-Andreas Pöder (1976): TÜ ja UI õppejõud, EELK KK ja komisjonide liige; EELK ja EAÕK dialoogirühma liige ja tegev EKOE-s al 2006. VL, <https://eelk.ee/et/kirik/meie-vaimulikud/vaimulike-leksikon/#P> (vaadatud 12.08.2021).

¹⁰⁰ EELKKA.1.1.185. ÕK prot 23.–24.01.2001, II, 3.

¹⁰¹ EELKKA.1.1.185. ÕK prot 23.–24.01.2001. Õp Valter Vaasa kiri ÕK-le. Jaanuar 2001. Valter Vaasa (1915–2006): Helme ja Taagepera õp 1948–1996, Valga pr 1985–1986. Arvo **Lasting**. Praost Valter Vaasa 100. sünniaastapäevaks. – Helme Kihelkonnaleht, nr. 5, 01.05.2015, <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=helmekihelk20150501.2.9.11> (vaadatud 12.08.2021).

¹⁰² Paenurm 2007, 2.

¹⁰³ Vilumaa 2003, 88; Liina **Raudvassar**. Kõik on kutsutud ja kõigile jagatakse. – EK, nr 45, 02.11.2005, 4; Peeter **Paenurm**. Õpetajate konverents lahkas kuulutuskeskkonda. – EK, nr 4, 30.01.2002, <http://www.eestikirik.ee/opetajate-konverents-lahkas-kuulutuskeskkonda/> (vaadatud 06.04.2021).

alguses mitmel korral. 1995. aastal kõneles Salumäe kirikus levinud tavast jagada liikmed kirikumaksu tasunuteks, hääleõiguslikeks ja hingedeks. Viimaste hulka kuulusid kõik ristitud, kes moodustasid täieliku ristitute osaduskonna. Kuid praktikas ei kattunud maksumaksjate ja hääleõiguslike arvud ning seda peeti EELK puhul probleemiks ka mõnede teiste luterlike kirikute arvates. Vahe tulenes PK 1991 ja KTS 1991 arusaamadest, mille alusel oli täisõiguslik liige ainult see, kes tasus liikmemaksu ja käis vähemalt korra aastas armulaul. Praktikas toimusid liikmed aga erinevalt ega täitnud alati mõlemat nõuet. Olukorda püüti korrigeerida liikmekaartide väljastamisega täisõiguslikele liikmetele ning Salumäe soovis ka territoriaalprintsibi rakendamist, mis oleks võimaldanud täpsemat liikmete arvestust elukohajärgsetes kogudustes. Neile ettepanekutele vaadati pigem skeptiliselt, lahendada probleemi ei püütud ning jäadi harjumuspärase korra juurde.¹⁰⁴ Kuna teema oli tõsine, siis tõi PN-i liige – ja samas ka kogu EELK lastetöö juht – Siirak lastele ja noortele mõeldes veel sama aasta sügisel PN-i koosolekul liikmesuse küsimuse välja ja hoiatas, et kui „ristitud koguduse liikmeid ei kasvatata kogudusse, siis nad jäävad eemale“.¹⁰⁵ Tema mure jäi aga pelgaks tõdemuseks. Taaskord arutas PN liikmete arvestuse korda 2000. aastal, sest koguduste aruannetest selgus, et täisõiguslikke liikmeid oli rohkem kui maksumaksjaid ning et hinged jäävad aruannetes liikmete hulgast üldse välja. Paraku ei otsitud probleemile taas lahendust ning peapiiskop palus ettepanekud saata PPK-le.¹⁰⁶ Veel 2003. aastal diskuteeriti sisuliselt samal teemal ja jõuti isegi usklike kogu ja AU kommenteerimiseni, kuid lahtiseks jäänud põhiküsimusele ei vastatud ikka.¹⁰⁷

LK tegevus oli aktiivne ja tulemuslik ning järjest valmisid uue agenda ilmutmist ette valmistavad eelnõud või projektid.¹⁰⁸ Armulaua küsimustele pöörati üldiselt väga suurt tähelepanu, mh koguduse osaduse suurendamise võimalusele armulauda jagades.¹⁰⁹ Üle Eesti korraldati armulaua-seminare,¹¹⁰ jätkati pihi, konfirmatsiooni ja armulauaga seonduvate eelnõude väljatöötamist¹¹¹ ning tegeleti liikmesust puudutavate kordade koostamisega.¹¹² LK koostööpartneriteks olid seejuures SELK agendakomitee, LML, KMN, Missouri Sinodi liturgiline komisjon jt.¹¹³ 1997. aastal liikus LK pärast ÕK poolt tehtud otsuseid admissiooni küsimuste selgitamisega edasi. Algusest peale oldi seisukohal, et juba pikka aega

¹⁰⁴ EELKKA. PN 1993–1996. PN prot 1/5, 21.03.1995, p.4, 4.

¹⁰⁵ EELKKA. PN 1993–1996. PN prot 2/6, 07.11.1995, 2.

¹⁰⁶ EELKKA. PN 1997–2001. PN prot 08.05.2000, p.3.

¹⁰⁷ EELKKA. PN 2002–2004. PN prot 2, 21.10.2003, 2–5.

¹⁰⁸ EELKKA. LK mat 1992–1995. LK ar 1992.

¹⁰⁹ EELKKA. LK mat 1992–1995. Kons ringkiri. Juhised armulaua ainete, armulaua jagamise hügieeni ja armulauariistade korrashoiu kohta, 1-2.

¹¹⁰ EELKKA. LK mat 1992–1995. Ar liturgia-alase seminari kohta 05.07.1993.

¹¹¹ EELKKA. LK mat 1992–1995. LK esildis EELK Konsistooriumile 20.03.1994.

¹¹² EELKKA. LK mat 1992–1995. LK töökava 1995.

¹¹³ EELKKA. LK kirjavah 1996–2007. LK töökava 1996.

ei keelanud kirikuseadused põhimõtteliselt lastele armulaua jagamist.¹¹⁴ LK liige õp Tauno Teder esitas komisjonile lühikese ülevaate erinevate kirikute admis-sioonipraktikast, mille järel arvati, et seda võibki kasutada laste armulaua osale-mise juhendina. Eraldi rõhutas komisjon, et lapsevanem valib ise lapse armu-lauast osasaamise viisi. Teder pidi vormistama juhendi eelnõuna, mis taheti esitada KK-le kinnitamiseks.¹¹⁵ Kuu aja pärast oli töö valmis ja leiti, et laste puhul võiks armulaua jagamist kaaluda indiktsiooni ehk oblaadi veini sisse kastmise meetodil. Aga eelnõu KK-le esitamisega ei soovitud kiirustada ning see saadeti piiskoppidele ülevaatamiseks.¹¹⁶ Septembris tuli vastus – piiskop pooldas juhen-dit, kuid peapiiskop mitte. Sellele vaatamata otsustas komisjon, et selguse saa-miseks küsitakse konsistooriumilt veel piiskoppide lõplikku vastust.¹¹⁷ Lõpuks jäi aga eelnõu seisma ja sellega edasi ei tegeletud, sest peapiiskopil oli otsustav sõnaõigus.¹¹⁸

Paralleelselt laste armulaua osalemise juhiste väljatöötamisega tegeles LK ka laste- ja perejumalateenistuste kavade koostamisega. Juba varem toodi välja põhimõtted, millest olulisel kohal oli mh sisuline selgus, sõna ja sakramendi terviklikkus ning koguduse osaduse suurendamine. Viimase puhul rõhutati, et jumalateenistus peab olema kogudusekeskne ja liikmeid kaasav.¹¹⁹ Kuigi LK seisis üsna innukalt laste armulaua osalemise eest, et näidanud komisjon seda välja LJT-de korra koostamisel. Seda tutvustades öeldi, et teenistus on orien-teeritud lastele ning peetakse sõna- ja palveteenistuseks ilma armulauata. Pere-jumalateenistus oli seevastu armulauaga.¹²⁰ Võimalik, et nende kordade juures pöörati tähelepanu eeldusele, et lapsed võisid armulauale minna üksnes koos saatjaga. Märkida tuleb ka LK tööd konfirmatsiooni teemadel, sest valmistati ette vastava korra eelnõud. 1994. aastal arutati konfirmatsiooni olemuse üle koos SELK agendakomisjoni liikmetega, kelle arvates oli konfirmatsiooni puhul tegemist pigem eri-jumalateenistuse kui eraldi talitusega ning selle juures sooviti rõhutada eelkõige ristimise prioriteetsust konfirmatsiooni ees.¹²¹ Kuid LK vaatles teemat EELK-s harjutud viisil ja traditsiooniliselt. Ristimine, piht ja kon-firmatsioon olid omavahel seotud ning kaaluti isegi konfirmandidelt kirjaliku avalduse nõudmist enne leeripüha, et tagada nende-poolne n-ö lepingu täitmine

¹¹⁴ Paenurm 2007, 1.

¹¹⁵ EELKKA. LK Toimik 1. LK prot 2/38, 12.03.1997, p. 3. Tauno Teder (1972): Simuna ja Väike-Maarja õp 1993–2002, Häädemeeste, Tahkuranna ja Treimani h-õp ja õp al 2012, Pärnu abipr ja õiguskomisjoni liige al 2017. VL, <https://eelk.ee/et/kirik/meie-vaimulikud/vaimulikeleksikon/#T> (vaadatud 12.08.2021).

¹¹⁶ EELKKA. LK Toimik 1. LK prot 3/39, 02.04.1997, p. 2.

¹¹⁷ EELKKA. LK Toimik 1. LK prot 5/41, 10.09.1997, p. 2. Peapiiskop oli Jaan Kiivit *jun*, piiskop Einar Soone.

¹¹⁸ Paenurm 2007, 3.

¹¹⁹ EELKKA. LK kirjavah 1996–2007. Jumalateenistuste ja kiriklike talituste käsiraamat. Jumalateenistus armulauaga ehk missa. Eelnõu. Pärnu, 2003.

¹²⁰ EELKKA. LK Toimik 11. Lastejumalateenistus. Eelnõu, p.2.

¹²¹ EELKKA. LK Toimik 1. LK prot 7/19, 07.06.1994, p. 2.

koguduse liikmena.¹²² Lõpuks otsustas komisjon, et liikmeks kinnitamise juures piisab konfirmatsiooni korras sisalduvast küsimusest täisõiguslikuks liikmeks vastuvõtmise kohta ja selle selgest deklareerimisest.¹²³

Pärast ÕK peetud diskussiooni 2001. aasta kevadel tõusis ka LK-s taas esile laste armulaua osalemise küsimus.¹²⁴ Juba varasemalt ei võtnud ei ÕK ega teised kogud admissiooni teema suhtes juhtrolli, ei arendanud ega jätkanud teoloogilisi diskussioone. Lastele armulaua jagamise juhendi koostamise ülesanne jäeti ÕK poolt küll LK-le, kuid mingeid muid volitusi komisjonile ei antud. Vaatamata sellele, et ka piiskopid ei olnud seni astunud mingeid samme, püüdis komisjon ÕK-lt saadud positiivsele kogemusele toetudes edasi minna. Paenurm esitas komisjonile Tederi juhendi eelnõu uuendatud variandi, millele parandusi ja täiendusi ei tehtud. Komisjoni liige pr Tammsalu tunnistas, et on siiski lastele armulaua jagamise vastu. Tema arvates võis armulauale minna pärast pihtimist, mis omakorda eeldas õpetamist ja usu aluste tundmist. Sellele vaatamata otsustas komisjon, et eelnõu “Juhised laste armulaua osalemise kohta” esitatakse piiskoppidele seisukoha võtmiseks.¹²⁵ Sügisel korrigeeriti ja lühendati sama teksti ning esitati siis konsistooriumile edasiseks menetlemiseks.¹²⁶

Juhiste variante oli mitmeid ja nende sisus oli erinevusi. Tederi poolt 2001. aastal koostatud tekstis peeti armulauda osaduseks, pattude andeksandmiseks ja uue elu saladusest osasaamiseks ning koguduse tänusöömaajaks. Kuna ristitud lapsed olid kiriku liikmed, oli admissioon nende jaoks võimalik. Rõhutati admissiooni piibellikku ja kirikuloolisi argumente ning laste armulaua osalemist peeti võimalikuks juhul, kui neid eelnevalt õpetatakse ja kui nad osalevad armulaua koos konfirmeeritud saatjatega. Lapsed saanuks armulauda vastu võtta võrdselt koos täiskasvanutega ning LJT-l oleks võidud kasutada eraldi armulauaaliturgiat. Eelnõu lähtus katoliiklikust tavast tõsta esile esimest korda armulauale minek ja vähemalt kord aastas soovitati koguduses pidada vastav pidulik jumalateenistus. Eelnevalt tulnuks korraldada pühal osalejatele – nii lastele kui ka lapsevanematele ühine rühmaõpe, mille oleksid läbi viinud PPK-de õpetajad. Koguduse kuulutus ja õpetus pidi olema suunatud vanemate eeskuju rolli rõhutamisele laste armulauakasvatases. Vanemate panus oleks olnud ka koduste palvuste, ühise söömaaja või religioossete kingituste tegemine lapse esimese armulaua käimise tähistamiseks. Eelnõus lähtuti ka vanusest ja öeldi, et alla viie-aastaseid lapsi altari ääres ainult õnnistatakse. Seda pidi Tederi sõnastuses tegema tselebrant ehk juhtliturg ja kasutada võis ka apostlikku tervitust.¹²⁷

¹²² EELKKA. LK Toimik 1. LK prot 9/21, 25.10.1994, p. 4.

¹²³ EELKKA. LK Toimik 1. LK prot 10/22, 14.–15.11.1994, p. 1.

¹²⁴ EELKKA. LK kirjavah 1996–2007. Kutse LK koosolekule 09.05.2001.

¹²⁵ EELKKA. LK Toimik 1. LK prot 2/66, 14.05.2001, p. 3. Jaan Tammsalu (1960): Kuresaare ja Kaarma õp 1989–1992, Viljandi Jaani õp 1992–2004, Tallinna Jaani õp al 2004, Viljandi pr 1999–2004, Tallinna pr al 2007, kons ass 2001–2004. VL, <https://eelk.ee/et/kirik/meie-vaimulikud/vaimulike-leksikon/#T> (vaadatud 12.08.2021).

¹²⁶ EELKKA. LK Toimik 1. LK prot 3/67, 01.10.2001, p. 3.

¹²⁷ EELKKA.1.1.185. ÕK prot 23.–24.01.2001. Laste armulaud. Eelnõu.

Tederi poolt pakutud teksti järel ilmunud Paenurme redaktsioonis lubati lastel armulaua osaleda vaid vanemate soovi alusel ja toetuti samuti katoliiklikule esimese armulaua traditsioonile.¹²⁸ 1. oktoobril 2001. aastal koostatud kuue-punktiline eelnõu oli eelmistest konkreetsem ja selles öeldi, et kuna kirikusse kuuluvad kõik ristitud, siis on armulauaosadus ka ristitud lastele tähtis usuelu osa ning lapsed saavad armulaua vastu võtta kas armulauaande või õnnistust. Admissiooni eelduseks peeti ristimist ja armulauasakramendi tähenduse mõistmist. Eraldi nimetati, et EELK kirikuseadused ei keela lastele armulaua osalemist. Vaid vanemate soovil lastele armulaua andmisest ja igasugustest vanuselistest piirangutest loobuti. Laps võis altari ette minna koos konfirmeeritud saatjaga, kellelt vaimulik võis vajadusel küsida, mil viisil laps armulaua osaleb. Andide jagamisel soovitati kasutada indiktsiooni. Koguduse lastetöö pidi toetama kodude armulauakasvatust ja esimeseks armulauaks valmistujaile soovitati anda eraldi eakohane õpetus, mille juures pidid olema ka vanemad. Vähemalt kord aastas soovitati pidada pidulik jumalateenistus esimesele armulauale tulijaile ning sündmuse pidulikkust tuli rõhutada tervikuna.¹²⁹

Hiljem parandas ja täiendas LK juhendi eelnõud veel ning 2005. aastal pärast uue kirikuseadustiku vastuvõtmist valminud viimane versioon oli mõeldud kasutamiseks KSD 2005 § 13 lõiget 3 täiendava lisana.¹³⁰ Ristimine ja armulaua tähenduse mõistmine oli selle järgi endiselt admissiooni aluseks, rõhutati saatja rolli ja indiktsiooni kasutamist. Lapse õpetamise peavastutus asetati selgelt kodule ja seda pidi toetama kogudus oma lastetöö kaudu. Uue joonena toodi välja vaimuliku suur roll lapse esmase admissiooni puhul. Katoliikliku esimese armulaua matkimine taandus veidi, kuid siiski ei loobunud esimese armulaua pidulikkuse rõhutamise eest.¹³¹ Juhendi punktid kõlasid:

„1. Ristimine on armulaua andidest osasaamise eelduseks. Kui laps on ristitud ja ta mõistab armulauasakramendi tähendust, on tal õigus sakramenti vastu võtta.

2. Laps tuleb armulauale koos saatjaga – oma vanemate (vanema) või kellegi teise konfirmeeritud kirikuliikmega, kes kannab hoolt lapse kristliku kasvatuse eest. Vajadusel küsib armulaua jagaja last saatvalt täiskasvanult, kas lapsele antakse sakramenti või teda õnnistatakse.

3. Lapsele on parim viis armulauda jagada indiktsiooniga. Tähtis on, et ta saaks armulauast osa samal viisil kui teda saatvad täiskasvanud. Vajadusel võib täiskasvanu last armulaua vastuvõtmisel kaasa aidata.

4. Lapse armulaua tähenduses teadlikkuse eest vastutab lapsevanem või hool-daja. Kogudus toetab lastetöö näol vanemaid laste kristlikul kasvatamisel ja

¹²⁸ EELKKA. LK Toimik 34. Juhised laste armulaua osalemise kohta. Eelnõu 17.03.2001.

¹²⁹ EELKKA. LK Toimik 34. Juhised laste armulaua osalemise kohta. Eelnõu 01.10.2001.

¹³⁰ Paenurm 2007, 3.

¹³¹ EELKKA. LK Toimik 34. Juhised laste armulaua osalemise kohta. Eelnõu 01.10.2001, täiendatud 22.11.2005.

armulauaõpetuse andmisel. Lapse esmakordse armulauale lubamise otsustavad lapsevanem(ad) ja koguduse õpetaja üheskoos. Õpetajal on võimalik persoonalselt lapsega vestelda ja tema usulistes teadmistes selgust saada. Õpetaja lepib ka lapse vanemaga kokku, millal laps esimesele armulauale tuleb ja mis kujul ta armulauda vastu võtab.

5. Soovitavalt moodustatakse esimeseks armulauaks valmistujatest eraldi rühm, kus neile antakse eakohasel viisil sakramendiõpetust. Hea on rühma töösse kaasata ka vanemaid. On võimalik pidada ka pidulikke laste esimese armulaua jumalateenistusi. Oluline on silmas pidada, et esimene armulaud oleks lapsele pidulikuks sündmuseks.

6. Last, kellele armulauasakramenti ei jagata, õnnistab leiba jagav vaimulik ristimärgiga ja ütleb õnnistussõna või sobiva piiblisalmi. Laps, noor või täiskasvanu, kes armulauaande vastu ei võta, asetab selle märgiks parema käe rinnale.¹³²

Pärast KSD 2005 vastuvõtmist arutas LK hilissügisel veel eraldi juhendi väljaandmise üle, kuid otsustas siiski, et sellisel kujul juhtnööre enam ei vajata ning vaimulikud pidid ise juba olemasoleva juhendiga oma kogudustes praktikat kujundama. Salumäe sõnul oldi teemaga juba viis aastat hiljaks jäänud ja nüüd jäi üle ainult vanemaid õpetada, et nad lapsed armulauale kaasa võtaksid. Lastele karika andmises ei näinud ta sealjuures mingit probleemi. Vihuri arvas, et juhendi tekstis peab olema viide seadustikule ning et sellega võiks edasi tegeleda PN. Paenurme arvates pidi komisjon aga siiski midagi ka kohe ette võtma ja kiirelt reageerima, sest KSD 2005 ja laste admissiooni kord hakkas mõne päeva pärast kehtima. Pärast arutlust otsustati juhendiga edasi tegeleda ja sel teemal veel sõna võtta.¹³³ Koosolekule järgnenud nädalal ja KSD 2005 jõustumise järel kirjutaski Salumäe ajalehes Eesti Kirik jumalateenistusliku elu muudatusest – laste admissioonist. Ta lubas, et tulemas on täpsustavad nõuanded, kuidas lastele armulauda jagada ja selgitas olemasoleva juhendi järgi uue korra põhimõtteid. Esmalt öeldi aga välja kõige olulisem: „Tere tulemast kirikusse ja armulauale nii täiskasvanutele kui ka lastele.“¹³⁴

2.4.1.4. Admissioonipraktika praostkondades ja kogudustes

1991. aasta ja varasema perioodiga võrreldes oldi seaduslikult uues olukorras, sest lapsed loeti taas kiriku liikmeteks ja kiriklik noorsootöö oli lubatud. EELK tihenunud kontaktid välismaailmaga tõstsid aga praostkondades ja kogudustes üles vajaduse vastata ristitud laste ja noortega seonduvatele küsimustele ning positsioneerida nad kirikus osaduse, liikmesuse ja admissiooni osas. Näiteks

¹³² EELKKA. LK Toimik 34. Juhised laste armulaual osalemise kohta. Eelnõu 01.10.2001, täiendatud 22.11.2005.

¹³³ EELKKA. LK Toimik 1. LK prot 4/84, 24.11.2005, p. 5.

¹³⁴ Tiit Salumäe. Tulge, kõik on valmis. – EK, nr 49, 30.11.2005, <http://www.eestikirik.ee/tulge-koik-on-valmis/> (vaadatud 08.04.2021).

mõeldi Lääne-Harju praostkonna sinodil, mida teha nende paljude kirikut külastavate välismaalastega, kes tulid armulauale koos oma lastega. Otsustati, et lapsed tuleb õnnistada ning küsimus edasi saata agendakomisjonile. Samuti oli kõne all PPK laste ristimisega seonduv olukorras, kus vanemad ei olnud teemast huvitatud, ei leidunud ristivanemaid või „nõuti ristimist selleks, et lapsi viia imearsti juurde, kes ristimata inimesi vastu ei võtnud“.¹³⁵ Järva praostkonnas tõmmati seoseid noortetöö ja armulaua osalemise vahele ning kutsuti üles armulauda jagama igal pühapäeval.¹³⁶ 1992. aastal tegi Järva praostkonna PPK-de sekretär Ly Linnasmäe sinodil ettepaneku lubada armulauale PPK-de ristitud, kuid veel konfirmeerimata lapsed. Peapiiskop Pajula sõnul puudus selleks küll KK vastav otsus, aga otseselt ta vastu ei olnud ning viitas admissiooni soodustavale asjaolule – kasutada armulaua viinamarjamahla.¹³⁷ Ida-Harju praostkonnas arutati samal ajal liikmete arvestuse ja hingede üle nii, et peapiiskop käskis lõpuks kõik ristitud üle lugeda ja koguduse liikmeteks arvata.¹³⁸ 1994. aastal rõhutas aga pr Harri Rein, et koguduse liikmeks olemine ei tähenda „kartoteegilist kuulumist, vaid elamist Kristuses“.¹³⁹ PK 2004 ette valmistades tõusis Lääne-Harju praostkonnas arutus selle üle, et konfirmatsiooni tähendust kiriku liikmesuse juures ei väärtustata piisavalt ning küsiti, kas see taandub vaid liikme valimisõigusele.¹⁴⁰ Mida rohkem diskuteeriti aga osaduse, liikmesuse või admissiooni teemadel üldkiriklikult, seda vähem puudutati neid praostkondade sinoditel või kogudustes. Ühelt poolt olid vaimulikud kirikuseadusi ette valmistades diskussiooni kaasatud mitmel tasandil, kuid ehk oli põhjuseks seegi, et koguduste igapäevane töö ei jätnud arutlemiseks palju aega või ei nähtudki probleemi teoloogilist ulatust. Siiski tõusis admissiooni teema praostkondades ja kogudustes esile seoses kirikliku noorsootöö edenemise ja kirikutevaheliste kontaktide tihenemisega.

Admissiooni praktiseerimise uurimise seisukohast on oluline 2002. aastal vaimulike hulgas läbi viidud küsitlus¹⁴¹ ajal, mil ÕK ja LK olid laste armulaua osalemist mitmel korral käsitlenud, mõtte heaks kiitnud ning välja töötanud spetsiaalse juhendi. Selgus, et üldiselt oli teema EELK kogudustes tuntud, kuigi suuremale osale vaimulikest uus ja aktualiseerunud alles viimastel aastatel, koguduse tasandil 1990. aastate alguses ja 1997. aastal. Esmalt püüdsid vaimulikud

¹³⁵ EELKKA. Lääne-Harju praostk sinodi prot 26.05.1991, p. 3, 5.

¹³⁶ EELKKA. Järva praostk sinodi prot 17.05.1991, 2–4.

¹³⁷ EELKKA. Järva praostk sinodi prot 18.06.1992, 2. Linnasmäe töötas oma ametis järjepidevalt 10 aastat.

¹³⁸ EELKKA. Ida-Harju praostk sinodi prot 15.06.1992, 2.

¹³⁹ EELKKA. Ida-Harju praostk sinodi prot 24.05.1994, 2. Harri Rein (1926–2017): õp, Ida-Harju pr, UI kirikuloo dotsent, UI raamatukogu bibliotekaar ning juhataja, agendakomisjoni ja LK liige. Teade 03.01.2017, <https://eelk.ee/et/uudised/lahkunud-on-praost-emeeritus-harri-johannes-rein/> (vaadatud 12.08.2021).

¹⁴⁰ EELKKA. PK elnõud 1990–1993. Põhikirja projekti täiendused Lääne-Harjust. Jüri Vallsalu e-kiri Ülle Keelele 28.10.2003.

¹⁴¹ Vilumaa 2003, 88–99. Välja jagati 62 ankeeti, neist tagastati 35. *Ibid.*

end esile kerkinud küsimustega iseseisvalt kurssi viia teiste kirikute kogemusi uurides, kuid diskuteeriti ka kolleegide, koguduse liikmete, nõukogude ja juhatustega, samuti praostkonna tasandil ühtse praktika saavutamiseks. Vaid mõnel korral nimetati, et vaimulik oli kas ise oma lastele armulauda jaganud või ise lapsena 1970. aastatel armulauaal käinud ning jätkas seda tava oma pere ja lastega. Eeskujuks oli ka kogemus SELK jumalateenistustel osalemisest. Kui vastajad võisid vabalt kirjeldada, millistel alustel lapsed armulauale said tulla, siis toodi välja ristimine, lastesõbraliku piibelliku ja algkoguduse traditsiooni järgmine, kodu toetav roll ja pere osadus. Kui tuli valida rohkem või vähem tähtsate aspektide vahel, siis jäi ristimise koht küll samaks, kuid sellele järgnesid usk, eelneva õpetuse saamine, konfirmatsioon ja armulaua mõistmine. Takistavate asjaoludena nimetati, et kuna luterliku traditsiooni juurde kuulub armulauaõpetuse andmine ja isiklik usu tunnistamine, siis ei saa lastele armulauda anda, ka puudus toona vastav kirikuseadus. Lisaks öeldi, et admissioon on kehtiva konfirmatsiooniteoloogia ja -praktikaga vastuolus, lastele ei saa veini anda ja et lapsed võivad millestki ilma jäämata oodata kuni konfirmeerimiseni. Arvati ka, et admissiooni puudumisel ei kaotata midagi ja selle seadustamisel ei võideta midagi. Sidet laste, lastetöö tegijate ja vaimulike vahel peeti nõrgaks ning admissioonile eelneva armulauaõpetuse andmise kohta ei osatud enamasti vastata või loodeti PPK ja leerikooli peale. Ühel juhul said lapsed PPK-s õpetust, kuid kirikus neid armulauale ei lubatud. Üldiselt ei pööratud laste esimest korda armulauaal käimisele kogudustes tähelepanu – vastupidiselt juhendi soovitusetele. Armulauda püüti jagada kõikidele võrdselt, st et ka lastele anti veini karikast, kuigi esines ainult leiva andmist ja harva indiktsiooni. Vaatamata sellele, et küsitluses osales suhteliselt väike hulk kogudusi, peegeldati toonast suhtumist ja levinud praktikat üsna adekvaatselt. Tugeva konfirmatsioonitraditsiooniga EELK kogudustes esines küsitluse järgi soov kaasata avatud sõna- ja sakramendiosadusse kõik kiriku ristitud liikmed – olukorras, kus admissioon oli veel seadustamata.¹⁴²

Enne KSD 2005 § 13 jõustumist ilmus kirikulehes ajakohane artikkel, milles käsitleti laste armulauaal osalemise teema olulisemaid tahke. Tõdeti, et ka eelmine kirikuseadus ei keelanud admissiooni ning et vaimulikud praktiseerisid admissiooni erinevalt. Ometi astuti teoloogiliselt oluline samm, kogudused seisisid väljakutse ees ja said senisest suurema võimaluse oma liikmeid armulauale minemiseks ette valmistada. Samuti nähti uut olukorda kirikliku noorsootöö reformimise võimalusena, sest tööalal oleks võinud hakata tegelema mh ka armulauaõpetuse korraldamisega. Tuginedes 2002. aasta admissiooni-küsitlusele arvati, et koguduste admissioonipraktika jääb üldiselt samaks selle erinevusega, et laste armulauaal osalemine on seadustatud. Lahtiseks jäi aga konfirmatsiooni küsimus, sest leerikooli peeti endiselt koguduse liikmeks saamise ettevalmistamiseks. Kõigele vaatamata loodeti, et lapsena armulauaal käinu suundub positiivse armulaua kogemuse saamise järel hiljem leerikooli ning nõnda kindlustatakse koguduse järelkasv. Artiklit kommenteerisid kahe praostkonna esindajad. Esimesel juhul toetati vähesele kristlikule kasvatusetele viidates admissiooni asemel pigem laste

¹⁴² Vilumaa 2003, 88–99.

õnnistamist, mille kaudu saadakse piisav osaduse kogemus. Teisel juhul peeti vajalikuks ühiskonna laiemat informeerimist seadusemuudatusest ning lapsevanemate või hooldajate teavitamist uuest võimalusest, ning seega toetati admissooni praktiseerimist.¹⁴³

Pärast KSD 2005 kinnitamist oli kogu kiriku jaoks olemas seaduslik alus ristitud lapsed armulauale lubada, kuid see ei pruukinud muuta väljakujunenud standardeid. KSD 2005 jättis kogudustele praktiseerimiseks kaks viisi – armulauast võivad osa võtta kõik EELK konfirmeeritud liikmed ja ristitud lapsed koos vanema või hooldajaga eeldusel, et nad teavad armulaua tähendust.¹⁴⁴ Seadustiku säte ei kohustanud lapsi armulauale võtta, aga lubas neil minna. Admissiooni tingimuseks jäeti konfirmatsiooni kõrval mööndusega ristimine. Laiemat avalikku diskussiooni KSD 2005 kinnitamise eel praostkondades või kogudustes ei toimunud. Vaimulikud said LK poolt koostatud ja 2005. aasta lõpus redigeeritud teksti alusel iseseisvalt ja soovi järgi oma kogudustes admissioonipraktikat kujundada. Paraku ei leitud aga ühest ja ühist põhjendust laste armulaual osalemisele, teemaga kaasnes jätkuvalt hulk erinevaid probleeme ja lahendamata jäi peamine – konfirmatsiooni küsimus.¹⁴⁵

2.4.2. Kiriklik noorsootöö

2.4.2.1. Diskussioonid kiriku seadusandlikes ja teoloogilistes juhtorganites

Ligi 50 aastat nõukogude võimu poolt keelatud kiriklik noorsootöö legaliseeriti 1991. aastal koos iseseisva Eesti riiklike ja kiriklike seaduste muutmisega. Selleks ajaks oli ühiskond usuliselt elav ning Eesti Vabariigi iseseisvumise taastamine toetas religioossete ideede levikut. Usuliste ühenduste tegevust koordineeris tollal kultuuriministeerium ning seadusi koostades arutati Põhiseaduse Assamblees sedagi, kas usuõpetus ja religioosse hariduse saamine võiksid olla põhiseadusega fikseeritud.¹⁴⁶ Esmalt tundus, et EELK noorsootöö jaoks riigivõimu vahetus suuremaid muudatusi kaasa ei toonud, sest juba varem oli taastatud PPK-de tegevus, anti leeriopetust ja tegutseti koolides.¹⁴⁷ Ometi hakati aga nüüd ka vastloodud tööala organisatsioone seadustama ning 27. juunil 1991. aastal kiideti KK-l heaks PÜ põhikiri. KK tunnistas, et kirikliku lastetöö kujundamine ei ole ainult ühenduse, vaid kogu kiriku asi ning seetõttu arutati eraldi selle seotust kirikuga ning ühenduse liikmeskonna küsimusi. Leiti, et kui teiste maade kirikutes kuuluvad taolistesse ühendustesse nii üksikliikmed kui ka kogudused, siis ei saa siingi

¹⁴³ Raudvassar 2005, 4.

¹⁴⁴ KSD 2005 § 13,3.

¹⁴⁵ Paenurm 2007, 2–5.

¹⁴⁶ Põhiseadusesse nimetatud säte ei jõudnud. Ringvee 2011, 101.

¹⁴⁷ Ringvee 2011, 43–44. Noorsootöö õpik 1990. aastatel esinenud kiriklikku noorsootööd ei maini. Vt Valge 2013, 139–149.

kogudustest mööda minna. Seetõttu soovitati PÜ-l olla „stabiliseeriv jõud koguduse jaoks“ ning lugeda kogudused liikmeteks „kollektiivliikmetena“.¹⁴⁸ PÜ loomisest tuleb edaspidi veel lähemalt juttu.

Ka ÕK arutas kristliku kasvatuse küsimusi. 1992. aastal andis Siirak seal ülevaate lastetööst, tundis muret tuleviku pärast ning ütles, et „kirik algab lastest, sest usk omandatakse lapsepõlves“. Tegevuse arendamiseks oli aga vaja koolitatud töötajaid, sest PPK-de õpetajate üldine erialane haridustase oli madal. Samuti vajati kiiresti õppekirjandust ja -materjale.¹⁴⁹ Järgmiselgi aastal nõudis Siirak konverentsil tähelepanu koondamist lastetöö tegijate koolitamisele ja keskuse väljaarendamisele, palus koguduste toetust PÜ kulude katmiseks ja lastetöö teemade päevakorda võtmist järgmisel ÕK-l.¹⁵⁰ Otseselt need aga enam kõne alla ei tulnud ja konverentsi huvi suunati edaspidi hoopis leeritööle. KK-l käsitleti 1994. aastal LK eelnõu noorteuhi ametisse panemise kohta ning diskussiooni pidamata võeti see lihtsalt teadmiseks.¹⁵¹ Oluliseks organisatsiooniliseks sammuks oli aga samal aastal vastu võetud PÜ põhikirja kinnitamise seadlus, mis tulenes nõudest viia PÜ põhikiri kooskõlla riigi mittetulundusühingute seadusega ja registreerida ühendus siseministeeriumis.¹⁵²

1995. aastal tegi Siirak PN-i koosolekul ettekande PÜ tööst. Tema sõnul oli vaja visitatsioonidel enam tähelepanu pöörata laste- ja noortetööle, samuti kahtles ta koguduste vaimulike piisavas panustamises tööalasse. Ta kutsus üles kirikus tervikuna edendama peretööd, kaasama lapsi, noori ja leeritatuid koguduse töösse, ilma milleta kirik ei kesta. Peapiiskop Kiivit toetas ettekandjat sõnadega: „Koguduse ülesehitamine algab lastest ja noortest, sellele aga nii mõneski koguduses ei pöörata piisavalt tähelepanu.“¹⁵³ Seda tähelepanu aga vajati mujalgi, eriti kui NK ebapiisava teoloogilise kompetentsiga arendatud leeritööd puudutav tegevus jõudis 1995. aastal ÕK ette. Nimelt oli NK suhteliselt iseseisvalt ja hea tahtega asunud välja töötama EELK leeritöö aluseid, mille juures asetati töös põhirõhk „inimeste mõtlema õpetamisele“. Leeriaega peeti vajalikuks pikendada nii, et 14–15-aastased pidid leeris käima kuni kolm aastat, 16–18-aastased kuni aasta. Leerikool pidi olema nii katekumenaat, pihi- ja armulauakool, „sisseelamine kirikusse“ – kokkuvõttes „kirikutöö valdkond, milles võib-olla kõige enam on meie kätes inimeste elu ja õndsus“.¹⁵⁴ ÕK pidas seepeale vajalikuks moodustada leeritöö komisjoni, mis pidi järgmise konverentsi ajaks koostöös

¹⁴⁸ EELKKA.1.1.112. XXIII KK I ij prot 26.–27.06.1991, 23–24.

¹⁴⁹ EELKKA.1.1.179. ÕK IV täisk prot 28.–29.01.1992.

¹⁵⁰ EELKKA.1.1.179. ÕK prot 5, 26.–27.01.1993, 11.

¹⁵¹ EELKKA.1.1.118. XXIV KK V ij prot, 19.04.1994, 42–43. Noorsootöö juhi ametisse seadmine. Korra järgi võis ametisse seada vastava ettevalmistuse ja koguduse või organisatsiooni kutsega isiku. Ametisse seadmine toimus jumalateenistusel, kus anti töötuse ameti pidamise ja kogudusele eeskujuks olemise kohta. *Ibid.*, 206–210.

¹⁵² EELKKA.1.1.120. XXIV KK VII ij prot 30.11.–01.12.1994, 30.11.1994, p.11.

¹⁵³ EELKKA. PN 1993–1996. PN prot 2/6, 07.11.1995, 2–3.

¹⁵⁴ EELKKA.1.1.180. ÕK prot 23.–24.01.1996. Enn **Auksmann**. Leeritöö eesmärgid ja põhimõtted. Ettekanne ÕK 1996. Käsikiri lisatud protokollile.

NK leiritöö toimkonnaga esitama üldise leiritöö kava eelnõu.¹⁵⁵ Sellest plaanist hoiti kinni, sest 1996. aasta ÕK käsitles tööalaga seotud teemasid nagu näiteks noorsootöö võimalused koguduses ning leiritöö eesmärgid ja ülesehitus.¹⁵⁶ Paenurm soovis seal kokku kutsuda leerikava väljatöötamise töörühma ja muretses noorsootöö tegijate teoloogilise ettevalmistuse pärast. Teema ei olnud aga ilmselt suure osa vaimulike jaoks eriti oluline – seda näitas üsna ilmekalt hääletamise tulemus. Paenurme ettepaneku poolt anti 16 häält, kuid erapooletuid oli ligi sama palju, 12. Toetajate hulka kuulus seejuures vaid 9 täisõiguslikku ÕK liiget, 7 olid sõnaõiguslikud, st mitte täisõigustes vaimulikud ega teoloogid.¹⁵⁷ Sama konverentsi noorsootöö alastes ettekannetes kõneleti tervikliku kirikliku kasvatusarendamise vajadusest ning kutsuti üles laiendama noorte ja kiriku kokkupuutepinda.¹⁵⁸ Teisalt tuletati meelde, et NK Noortekonverents tegi 1993. aastal kogudustele, vaimulikele ja kirikuvalitsusele üleskutse parandada leerikursuste kvaliteeti ning kaasata leeriohvitserid koguduse töösse mh admissiooni kaudu:

„Peame tähtsaks anda leerilastele võimalus osaleda jumalateenistuste ettevalmistamisel ja läbiviimisel ning võtta jumalateenistusest ka täielikult osa, s.t. liikuda leerilaste juba enne konfirmatsiooni armulauaõiguse andmise suunas. ... Eesmärgiks pole mitte inimestele teatavat hulka teadmisi anda, vaid aidata neil nii kogudusega kui Issandaga kontakti leida.“¹⁵⁹

Paraku ei leidnud needki üleskutsed suuremat vastukaja ega kindlat väljendust, kuid koguduse osaduse ja admissiooni küsimused sõltusid just vaimulikest ja nendepoolsest töö organiseerimisest.

Samas jõudis 1997. aastal jõudis KK ette Viljandi praostkonna pöördumine:

„Jättes hooletusse kiriku lastetöö, lööme ühtlasi käega oma tulevikule. Alahindamata EELK Pühapäevakooliühenduse, Noorsootöö Keskuse ning kõikide koguduste senist tööd, peame... vajalikuks viia laste- ja noortetöö uuele tasemele. Selleks teeme ettepaneku kuulutada laste- ja noortetöö EELK lähiaastate prioriteediks.“¹⁶⁰

Tööala edenemise pidi tagama noorsootöö piisav finantseerimine kiriku allasutuste ja organisatsioonide eelarvete kaudu. Teoloogidest, pedagoogidest, psühholoogidest ja juristidest sooviti moodustada kiriku kasvatusprogrammi töörühm. Koostada tuli UI täienduskoolituse programmid koguduste noorsootöö tegijate koolitamiseks ning üldkiriklikult tuli toetada rahvusvahelisi noorsootöö projekte.

¹⁵⁵ EELKKA.1.1.180. ÕK prot 23.–24.01.1996. Peeter Paenurme ettepanek ÕK juhatusale 23.01.1996.

¹⁵⁶ EELKKA.1.1.180. ÕK prot 23.–24.01.1996. Kutse ÕK konverentsile 1996.

¹⁵⁷ EELKKA.1.1.180. ÕK prot 23.–24.01.1996, 6.

¹⁵⁸ EELKKA.1.1.180. ÕK prot 23.–24.01.1996. Meelis **Holsting**. Noorsootöö võimalused koguduses. Ettekanne ÕK 1996, 3–7. Käsikiri lisatud protokollile.

¹⁵⁹ Auksmann 1996.

¹⁶⁰ EELKKA. Viljandi praostk sinodi prot 02.04.1997, lisa 3.

KK diskussioonis pidas Luhamets noorsootöötajate toetamist ning ettepanekut kiriku tuleviku suhtes väga vajalikuks isegi siis, kui tulemused ei tule kiirelt kätte. Soone muretses aga vaimulike ja nende kvalifikatsiooni pärast ning tõi esile, et PÜ ja NK saavad EELK eelarvest suhteliselt suure rahalise toetuse. Pajula soovis näha rohkem peretöö edendamist, Põder toetas ettepaneku vastuvõtmist, Peeter Karma pidas aga vajalikuks prioriteedi piire laiendada:

„Kas me julgeme öelda, et Jumala sõna ja sakramentide valitsemine on prioriteet kirikus? Me ei tule selle pealegi. Samuti, milline osa koguduse töös oleks prioriteet, kõige tähtsam? Kui te siin kuulsite, et kiriku liikmete hulka kuuluvad ka kirikuliiikmete lapsed, siis on loomulik ilma prioriteediks kuulutamatagi, et nende lastega tegeletakse. Ja kui tegelevad asjalikud inimesed, siis tegeletakse hästi. ... Aidata kogudusi – see on prioriteet!“¹⁶¹

Edasises diskussioonis pidas Eenok Haamer pöördumist pigem ühekordseks kampaania algatamiseks. Piir ütles, et kui sinod on huvitatud noorsootööst, siis peavad kogudused oma soovitusel tegema. Pöördumine oli tema arvates eba-praktiline ja Tallinna praostkonna sinod ei pidanud teemat oluliseks. Põder aga lepitask neid, kellele väljend „prioriteet“ oli vastumeelne ning innustas KK-d:

„... prioriteet ei pea sugugi tähendama raha jagamist. Ta on nii intellektuaalsete jõudude kui inimressursside kasutamise programm teatud ajavahemikuks, kus tuleks mobiliseerida jõud. Kõiki asju korraga teha me ei suuda. Tuleb asjad teatud järjekorda panna. ... Ma arvan, et siin ei ole probleem mitte selles, et me teisi asju alahindame, vaid et kas seda on praegu vaja aktualiseerida.“¹⁶²

Pärast arutlust toimus hääletamine, mille tulemusel oli ettepaneku poolt 26 KK liiget, vastu üks ning erapooletuid koguni 14. Seega otsustas KK vaatamata oma liikmete leigele suhtumisele kuulutada noorsootöö EELK prioriteediks.¹⁶³

Mõne aasta möödudes veel edu ei nähtud. Kui PN-i koosolekul 1999. aastal arutati kiriku ühiskondliku positsiooni üle, siis mh ei olnud noorsootööga rahul, olgugi et see kiriku siseselt toimus.¹⁶⁴ 2000. aastal peetud ÕK-l nenditi, et ka leeritöö ei olnud õnnestunud. NK leeritöö toimkonna tööst ülevaate teinud õp Jaak Aus ütles, et olukorra parandamiseks plaanis toimkond koostada leeritöö teoloogilised ja pedagoogilised alused ÕK liikmete abiga. Konverentsi käigus arutati aga peamiselt leerikooli praktilise läbiviimise üle. Vähestest sisulistest

¹⁶¹ EELKKA.1.1.125. XII ij prot 29.04.1997, p.15, 39–44. Peeter Karma (1946–2021): Juuru ja Vahastu õp 1980–1988, al 1989 Torma ja Kodavere õp, Tartu abipr, ass, ÕK esimees. Joel **Luhamets**, Üllar **Salumets**. In memoriam Peeter Karma. – EK, nr 10, 10.03.2021, <http://www.eestikirik.ee/in-memorial-peeter-karma/> (vaadatud 11.11.2021).

¹⁶² EELKKA.1.1.125. XII ij prot 29.04.1997, p.15, 44.

¹⁶³ *Ibid.*

¹⁶⁴ EELKKA. PN 1997–2001. PN prot 08.11.1999.

küsimustest kerkis taas üles mh küsimus leerikooli seos admissiooniga, millest oli eespool juba juttu.¹⁶⁵ Kuid vastust sellele ei antud.

2001. aastal andis toimikond taas oma tegevusest ÕK-l aru ning tõdeti, et leeritöö kese oli kaldunud täiskasvanutele ning et noortega arvestati ainult nende kõrval. Arutelu käigus ilmnes soov koostada kaasaegne leeritöö ning juhatati tegema viljakamat leeritööd koguduse keskel. Ausi sõnul olid teadmised küll olulised, aga vajalik oli saavutada osadus: „... et koguduse liige tunneb, et ta on Issanda oma.“¹⁶⁶ Sama aasta PN-i koosolekul ütles Luhamets, et kiriku prioriteet on endiselt noorsootöö, kuid selle laienemises ei olnud enam kindlust. Seetõttu tundus positiivsena ettepanek hakata tegelema koolides usu- või usundiõpetuse andmisega.¹⁶⁷ Pr Tammsalu kinnitusel tegeles NK leeritöö toimikond leeritöö materjalide ja metoodika väljatöötamisega. Kava järgi pidi leeritöö kestma 60 tundi, peapiiskopi sõnul võinuks kaaluda ka kolmeaastast katseaega. Õp Arne Hiobi sõnul oli aga see kõik liiast ja mõelda tulnuks tuleviku kiriku kasvamisele või kahanemisele.¹⁶⁸ Lõpuks sai alates 1995. aastast koostatud kiriku üldine leeritöö kava valmis ning ilmus 2002. aastal eelnõuna, millele andis oma hinnangu ka EELK Õpetuskomisjon. Kuna aga leeritööd peeti kiriku jaoks väga oluliseks ja kava ei peetud piisavaks, ei nõustunud komisjon eelnõud esitatud kujul kinnitama.¹⁶⁹ Täienduste ja paranduste tegemise järel kiitis ÕK 2003. aastal dokumendi „Leeritöö EELK-s“ heaks ja soovitas seda kogudustes kasutada.¹⁷⁰ Kava järgi rõhutati teadmiste omandamise kõrval koguduse osadusse kasvamist.¹⁷¹

PN arutas 2003. aastal EELK Laste- ja Noorsootöö Ühenduse (LNÜ) asutamise ja põhikirja üle. Seni eraldi tegutsenud PÜ ja NK sooviti liita, peamise eesmärgiga taotleda riigilt ühtse organisatsioonina rahalist toetust. Uue ühenduse liikmeteks pidid olema nii kogudused kui ka üksikisikutest toetajaliikmed. Diskussioon tekkis liikmesuse ja õigusjärgluse üle, lisaks küsiti seda, milline on ühenduse side kirikuga. Põhikirja eelnõu saadeti praostidele tutvumiseks¹⁷² ning

¹⁶⁵ EELKKA.1.1.184. ÕK prot 25.–26.01.2000, 5–6. Jaak Aus (1968): Tallinna Kaarli õp al 2012. NK juhatuse liige 1991–2006 ja esimees, LNÜ juhatuse liige 2006–2010, olnud kristliku kasvatuse komisjoni liige. VL, <https://eelk.ee/et/kirik/meie-vaimulikud/vaimulike-leksikon/#A> (vaadatud 12.08.2021).

¹⁶⁶ EELKKA.1.1.185. ÕK prot 23.–24.01.2001, VII, 7–8. Vt ka Repo 2002, 122–123.

¹⁶⁷ EELKKA. PN 1997–2001. PN prot 17.10.2001, 3.

¹⁶⁸ *Ibid.*, 9–10. Arne Hiob (1961): Tallinna Jaani abiõp al 1993, kons ass 2001–2004. UI õppejõud al 1994. Õpetuskomisjoni, EELK ja EAÕK dialoogirühma liige al 2006. Kõrgkoolide õppejõud. VL, <https://eelk.ee/et/kirik/meie-vaimulikud/vaimulike-leksikon/#H> (vaadatud 12.08.2021).

¹⁶⁹ EELKKA. PN 1997–2001. PN prot 17.10.2001, Lisa 11. Leeritöö EELK-s. Eelnõu. Tallinn: EELK NK leeritöö toimikond, 2002.

¹⁷⁰ EELKKA.1.1.185. ÕK prot 21.–22.01.2003, 5–6.

¹⁷¹ Leeritöö EELK-s, p. 6.1. ja 6.3.1, <https://siseveeb.eelk.ee/et/kristlik-kasvatus/leeritoo-eelk-s/> (vaadatud 18.03.2021).

¹⁷² EELKKA. PN 2002–2004. PN prot 2, 21.10.2003, 9.

järgmisel aastal leidis LNÜ loomine, mis on kõne all edaspidi, ka aset. ÕK käsitles kiriklikku noorsootööd veel samal aastal Euroopa Liiduga ühinemise kontekstis ning seal arutati võimaluste üle teha erinevat koostööd ühiskonnas või kirikute vahel. Kardeti, et uutes oludes võib kirik sekulariseeruda või äärmustesse laskuda, kuid nähti võimalusi ka töö rikastamiseks, mh koostöös kohalike omavalitsustega.¹⁷³ Kui PN kinnitas 2004. aastal dokumendi „EELK visiooni, missiooni ja tegevuskava alused 2004–2010“,¹⁷⁴ siis mainiti selles kirikliku noorsootöö rolli osaduse loomise, õppe- ja kasvatustöö ning perekeskse töö edendamise juures. Kogu tegevus pidi edaspidi olema seotud riikliku noorsootööga ning välja töötatav kiriku arengukava nägi ette koguduste noorsootöö laiendamist.¹⁷⁵

2.4.2.2. Kirikliku noorsootöö areng

2.4.2.2.1. Üldkiriklik tegevus

1990. aastate esimene pool kujunes kirikliku noorsootöö taastamise ja ülesehitamise intensiivseks ja aktiivseks perioodiks. Ühelt poolt tuli suunata kirikusse tulvavat laste, noorte ja täiskasvanute voolu ning pakkuda vastavalt nende vajadustele tegevusi koguduste juures. Teisalt tuli koordineerida tööd ka kiriklikult ning üles ehitada noorsootöö struktuur ja keskused. 1991. aastal KK-I kinnitatud PÜ põhikirja järgi oli lastetöö ühenduse eesmärgiks kaasa aidata kristliku elu ja kasvatusle levitamisele, juhtides ja korraldades kirikus lastetööd eriti PPK-de ja perekasvatuse kaudu. Samuti taheti toetada kristliku kasvatamise edendamist väljaspool kirikut ning osaleda laiemas lapsi ja peresid puudutavas koostöös. Ühenduse kanda võeti oma ala koostöö korraldamine riigiga ja kirjastamine, usuõpetuse metoodika väljatöötamine, lastetöö tegijate koolitamine ja täiendõpe koos töötingimuste tagamisega, erialase välissuhtluse edendamine ja info jagamine. PÜ kuulus juriidilise isikuna EELK struktuuri ning tegi tihedat koostööd koguduste ja praostkondadega. Ühendust juhtisid üldkogu ja eestseisus.¹⁷⁶ Aasta lõpuks oli PÜ-l kokku 157 liiget – PPK-de õpetajad, vaimulikud või ühenduse töötajad. Ühenduse eestseisust juhtis Siirak, peasekretäriks oli 1992. aastal Marju Leets.¹⁷⁷ Viimase ülesannetes tegutsesid varem Sirje Kiivit ja Katrin Ridbeck,¹⁷⁸ Leetsi järel Ester Paenurm. Töömaht suurenes ning 1993. aastal oli ühenduses viis täistööajaga töötajat ja hulk lepingulisi töötajaid.¹⁷⁹ Õppe- ja kasvatustöö korraldamise kõrval oli üheks läbivaks teemaks keskuse väljaarendamine. Esmalt

¹⁷³ EELKKA.1.1.186. VK kirjavah 2004–2007. ÕK prot 2004, Lisa 6.

¹⁷⁴ EELKKA. PN 2002–2004. PN prot 2, 19.10.2004, 3.

¹⁷⁵ EELKKA. PN 2002–2004. EELK visiooni, missiooni ja tk alused 19.10.2004, 1–4.

¹⁷⁶ EELKKA.1.1.112. XXIII KK I ij mat 26.–27.06.1991. PÜ põhikiri.

¹⁷⁷ PÜ struktuurist ja funktsioonist. PÜ eestseisus. – *Pühapäevakool* 2/1992, 25–26.

¹⁷⁸ EELKKA. PÜ kirjavah 1989–1990. PÜ 1990./1991. aasta tegevuse ülevaade.

¹⁷⁹ EELKKA. NK 1990–1996. PÜ 1993. aasta tegevuse ar.

loodeti see rajada Tallinna Jaani Seegi kirikusse,¹⁸⁰ kuid lõpuks asuti konsis-tooriumi hoonetekompleksi Tallinnas, kus LNÜ tegutseb praeguse ajani.

Töötajate koolitamiseks korraldati alates 1990. aastate algusest UI-s teoloogia ja religioonipedagoogika kursusi¹⁸¹ ning koostööd tehti TÜ-ga.¹⁸² 1992. aastal USA luterlaste toetusega loodud Tartu Teoloogia Akadeemias avati kristliku noorsootöö ja religiooniõpetaja eriala.¹⁸³ Samal ajal laienesid kiiresti PÜ tööalad. SELK toetusega või oma jõududega koostati ja anti välja lastele, peredele ja kiriku töötajatele mõeldud kirjandust, PPK-de õppe- või abimaterjale ning ajakirju.¹⁸⁴ Üle Eesti korraldati ja viidi läbi töötajate õppe- ja piiblipäevi ehk suveseminare ning lasteüritusi. PPK-des käijate vanuseks arvestati 4–15 elu-aastat, vanemate noortega pidi edasi tegelema NK. Püüti kaasata vaimulikke, kes pidid kogudustes õpetajate koolitamisega süstemaatiliselt tegelema.¹⁸⁵ Teadlikult kavandati laste integreerimist kogudusse ning LK arutas PÜ palvet panna kokku LJT-de kord.¹⁸⁶ Lisaks oma kirikule rahastasid ühenduse tegevusi ka sõprus-kirikud Soomes, Saksamaal ja Rootsis.¹⁸⁷

1994. aastal kinnitati PÜ uus põhikiri, mille järgi võis ühenduse liikmeks olla iga EELK liige.¹⁸⁸ Samuti koostati PPK ja kristliku kasvatuse õpetaja ameti-astmete ja kvalifikatsiooni nõuded. Ametiastmetena nähti lastetöös ette PPK abi-õpetaja, kooli alg- ja vanema astme õpetaja, PPK juhataja, lastetöö diakon, praost-konna PPK sekretär, lastetöö teoloog ja usuõpetuse õpetaja. Iga astme juures kehtestati pädevuse piirid, õigused ja kohustused ning nõutavad tingimused.¹⁸⁹ 1995. aastal, kui PÜ oli tegutsenud viis aastat, ilmnes tõsine probleem ühenduse ja EELK vahelistes suhetes. Ühendus ootas kiriku juhtidelt suuremat huvi, tuge ja teoloogilist juhtimist ühiste eesmärkide täitmise osas ning esitas konsis-tooriumile 9-punktilise järelepärimise. Põhiküsimused aga olid:

¹⁸⁰ EELKKA. PÜ kirjavad 1989–1990. PÜ 1990./1991. aasta tegevuse ülevaade; Siirak 2011, 149–152.

¹⁸¹ Schihalejev, Kirikal, 2012, 33–34.

¹⁸² PÜ struktuurist ja funktsioonist. PÜ eestseisus. – *Pühapäevakool* 2/1992, 25–26.

¹⁸³ Riho **Altnurme**. Kirikuelu Eestis teisel iseseisvusajal. – *Eesti oikumeenia lugu* 2009, 211 [Altnurme 2009b]; Tartu Teoloogia Akadeemia ajaloost, <https://ui.eelk.ee/ui-tta1/ui-tta-ajalugu.html> (vaadatud 29.03.2021).

¹⁸⁴ Lasteajakiri *Laste Sõber* ilmus aastatel 1927–1940 ja 1989–2006. Välis-Eesti kirik andis sama ajakirja välja Rootsis aastatel 1957–1980 Koolmeistri toimetamisel. Täiskasvanuile mõeldud ajakirjadest *Pühapäevakool* ja *Kristlik Kasvatus* oli juttu eespool.

¹⁸⁵ PÜ struktuurist ja funktsioonist. PÜ eestseisus. – *Pühapäevakool* 2/1992, 25–26.

¹⁸⁶ EELKKA. LK mat 1992–1995. LK ar 1992.

¹⁸⁷ EELKKA.1.1.179. ÕK IV täisk prot 28.–29.01.1992.

¹⁸⁸ EELKKA.106.1.1. PÜ põhikiri.

¹⁸⁹ *Pühapäevakooli* ja kristliku kasvatuse õpetaja ametiastmed ja nõutav kvalifikatsioon. – *Pühapäevakool* 1/1994.

„Millega peaks PÜ tegelema? Kas ei peaks PÜ täitma EELK Konsistooriumi/ praostkondade tellimusi lastetöö osas? ... Sooviksime töötada kogu kirikule.“¹⁹⁰

Ei ole teada, kuidas kirjale reageeriti, kuid järgnevate aastate kavad sisaldasid tavapäraselt – töötati välja kristliku kasvatus metoodikat, kirjastati õppematerjale, korraldati praostkondade PPK-de õpetajate põhi- ja täiendkoolitusi, üle-eestilisi lastepäevi ja konverentse, hoiti välissuhteid.¹⁹¹ Kui 1997. aastal seati kogu EELK prioriteediks noorsootöö, oli PÜ-l 150 liiget,¹⁹² kuid 1999. aastal juba ca 50 võrra vähem. Kuigi keskus ja praostkonnad töötasid ikka endistviisi, põhjustas järjest enam muret PPK-des osalevate laste arvu kiire kahanemine, vabatahtlike nappus ning väljaantavate ajakirjade piiratud levik ja kasutamine.¹⁹³ Aastal 2000 – oma kümnendal tegevusaastal kutsus ühendus kõikidel kiriklikel tasanditel mõtlema sellele, kuidas motiveerida töötajaid, kellest sõltub laste kaasamine kirikus. Kogudustes enamasti vabatahtlikult tehtud lastetöö ei olnud senisel moel enam jätkusuutlik. Majanduslikku survet püüti leevendada PÜ ja NK ühendamisega. See oleks võimaldanud osaliselt kattuvate tööaladega keskustel paremini toime tulla, kuid kohe tulemuseni ei jõutud ning ühinemiseni kulus veel aastaid.¹⁹⁴ 2001. aastaks ei olnud muutunud palju ning majanduslikud ja töötajate tasustamise või motiveerimisega seotud probleemid pigem süvenesid.¹⁹⁵ Samal ajal oli PÜ-l ca 100 liiget, kes töötasid EELK-s lastetöö alal. Keskusel oli 4 põhikohaga töötajat ja vajaduse järgi teisi.¹⁹⁶ 2003. aastaks püsis ühenduse tegevus stabiilsena vaatamata koguduste lastetöös osalevate laste arvu vähenemisele. Mõnel pool pöördusid töö juurde tagasi endised PPK õpetajad ja kasvas huvi PÜ poolt välja antavate õppematerjalide vastu.¹⁹⁷ Läbi aastate juhtisid PÜ-d eestseisuse esimeestena Siirak aastatel 1990–1996, Marje Pöder 1996–1997, Urmas Viilma¹⁹⁸ 1997–1999, aseesimehena Lia Kaljuste¹⁹⁹ 1999–2002 ning Toomas Maarand²⁰⁰

¹⁹⁰ EELKKA.106.1.1. PÜ kiri Konsistooriumile nr 45, 11.09.1995.

¹⁹¹ EELKKA.106.1.1. PÜ tk 1995.

¹⁹² EELKKA.106.1.1. PÜ tk 1997.

¹⁹³ EELKKA.1.4.29. EELK ar 1999. Laste- ja noorsootöö, p. IV/5, 26–34; EELKKA.106.1.1. PÜ ar 1999, 4.

¹⁹⁴ EELKKA.1.4.30. EELK ar 2000. Laste- ja noorsootöö, p. IV/5, 26–33.

¹⁹⁵ EELKKA.1.4.31. EELK ar 2001. Laste- ja noorsootöö, p. IV/5, 16–17.

¹⁹⁶ EELKKA.106.1.1. PÜ ar 2001, 4.

¹⁹⁷ EELKKA 1.4.65. PÜ ar 1994–2003. PÜ ar 2003, 6.

¹⁹⁸ Urmas Viilma (1973): Pärnu-Jakobi õp 1998–2004, Tallinna Piiskopliku Toomkoguduse õp 2010–2015, peapiiskop al 2014. Olnud kons ass ja kantsler. KMN täitevkomitee liige 2013–2018, LML Ida- ja Kesk-Euroopa piirkonna asepresident ja nõukogu liige al 2017. VL, <https://eelk.ee/et/kirik/meie-vaimulikud/vaimulike-leksikon/#V> (vaadatud 12.08.2021).

¹⁹⁹ Lia Kaljuste pälvis 2011. aastal kauaaegse noorsootöö edendamise eest Valgetähe V klassi teenetemärgi, <https://www.president.ee/et/vabariik/teenetemargid/kavalerid> (vaadatud 27.03.2021).

²⁰⁰ Endine EELK vaimulik.

2001–2004. Nende kõrval töötasid igapäevaselt aseesimehed, peasekretärid või sekretärid koos eestseisuse liikmetega. Kogu tööd koordineeris konsistooriumi noorsootöö valdkonna assessor.

Kirikunoored organiseerusid 1991. aastal NT nime all. Järjepidevuse taastamiseks otsustati aga taasluua NK ja sellekohane otsus tehti noortekonverentsil „Konfirmatsioon ja traditsioon“ 13. aprillil 1991. aastal, mil NT volitused tühistati. Konsistooriumil paluti omakorda tühistada 1940. aasta otsus NK tegevuse lõpetamise kohta. See leidis aset 28. mail 1991. aastal ning samal ajal kinnitati ka Noorsootöö Nõukogu.²⁰¹ Augustis muudeti ja täiendati 1935. aastal vastu võetud E.E.L.K. NK kodukorda ning see nimetati ümber EELK NK põhikirjaks. Loodi koolitustoimikond, mis pidi koostöös SELK-ga korraldama keskuse töötajate väljaõpet.²⁰² NK põhikiri kinnitati KK-l 26. novembril 1991. aastal.²⁰³ Selle alusel oli NK kiriku noorsoo usulise äratuse ja kõlbelise kasvatuse organiseerija ja koordineerija. Keskuse eesmärgiks oli evangeeliumi kuulutamine, noorte koondamine ja noortetöö toetamine kogudustes. Noortes taheti kasvatada armastust kiriku ja kodumaa vastu. Nii nagu PÜ, nägi ka keskus oma ülesandeid väga laialt – see pidi toetama kodude kasvatustööd, hoidma suhteid kiriku, riigi ja välismaiste vastavate organisatsioonidega, korraldama koolitust ja täiendõpet, tegema isegi teadustööd noorsoo-alastes küsimustes. Samuti korraldama kongresse ja jumalateenistusi, asutama kristlikke turvakodusid, koole ja laagreid või koostama ja levitama noorsootöö alast kirjandust. NK tegevust juhtisid põhikirja järgi Noorsootöö Nõukogu ja juhatus, mille otsuseid viis ellu konsistooriumi poolt ametisse nimetatud usuteadusliku haridusega peasekretär. Lisaks töötasid keskuses teised kutsetöötajad või toimkonnad. NK tegevus oli tihedalt seotud konsistooriumi, praostkondade ja kogudustega.²⁰⁴

NT ja NK peasekretäriks oli aastatel 1991–1992 Paenurm, tema järel NK sekretäriks aastatel 1992–1997 Meelis Holsting ja aastatel 1997–2003 (osa ajast kt) Mariann Oviir. Esimeseks juhatuses esimeheks valiti Aus, kelle kõrval töötasid keskuses veel teisedki töötajad. Nii nagu PÜ-l, oli ka NK-l mure ruumidega. Tegevusi planeeriti 15–30-aastaste noortega selleks, et koondada ja ühtlustada kogudustes tehtavat tööd. Põhilised ettevõtmised 1991. aastal olid leeritöö konverentsi ja II kirikunoorte päevade korraldamine, viimasel osalesid külalised Soomest ja Saksamaalt. Ajalehe Eesti Kirik vahel hakkas ilmuma noorteleht, algas noorte lauliku koostamine ja leeritöö kavandamine. Koostööd tehti N.M.K.Ü-ga, aga ka EKN-i Noortenõukoguga, mille liikmeks astuti 10. septembril 1991. aastal.²⁰⁵ 1992. aastal peeti noortekonverents Tartus, kirikunoorte

²⁰¹ EELKKA. NK 1991–1995. NK ar 1991, 1.

²⁰² EELKKA. NK. Noorsootöö Nõukogu esildis konsistooriumi täiskogule 14.08.1991. Varem koondus NK alla nii laste- kui ka noortetöö ala. EELK NK tegevus suunati pigem noortele, PÜ tegeles lastega. Alles 2005. aastal liideti LNÜ nime all nii EELK laste- kui ka noortetöö.

²⁰³ EELKKA.1.1.113. XXIII KK II ij mat 26.11.–17.12.1991. NK põhikiri.

²⁰⁴ EELKKA. NK 1991–1995. Noorsootöö Nõukogu otsus ja NK põhikiri.

²⁰⁵ EELKKA. NK 1991–1995. NK ar 1991, 1–5.

päevad, koolitused UI-s, Soomes ja Rootsis.²⁰⁶ Tegevuste ja ettevõtmiste ulatus kasvas järgmisel aastal veelgi. Kuid nii nagu PÜ puhul, tunti ka NK poolt, et vaimulikepoolne huvi, toetus ja töö tähtsuse teadvustamine oli nõrk. Kuna laste ja noorte sidumist kogudusega peeti võimalikuks just PPK-de, leeritöö ja hilisema tegevuse organiseerimise kaudu, siis pidi iga koguduse õpetaja suhtuma noorsootöö tegijatesse kui lähematesse kaastöölistesse.²⁰⁷ Kurdeti „kroonilise rahapuuduse“ üle, mis ei võimaldanud palkasid maksta. Kuid õnneks toetas NK tegevust ka riik, eriannetustega toetasid mõned praostkonnad ja kogudused ning nõnda pääseti 1993. aastal sulgemisest. Samas jätkati juba tavaks saanud tegevustega, koolitati praostkondade noortepäevi, osaleti konverentsidel ja alustati erinoorsootööga,²⁰⁸ ning töö laienes jõudsalt.²⁰⁹

1999. aastal oli NK-l sidemeid ca 40 praostkondades töötava noortepäeviga, kes aitasid vabatahtlikena jõudumööda kaasa NK üldkiriklike tegevuste juures. Üleeestilist tööd koordineeris juhatusel kõrval nõukogu, kuhu kuulusid praostkondade esindajad. Suurte lootustega alustas eraldi leeritöö korraldamiseks moodustatud toimikond, mis seadis töö eesmärgiks mitte ainult teadmiste jagamise, vaid ka noorte koguduseliikmete kasvatamise ja kogudusega sidumise. Toimikonnas läbi kaasa 12 inimest ja neid nõustati nii EELK kui SELK poolt. Tunnistati, et senine leerikava koostamine oli süsteemitu ja tulemusetu ning töö võeti uuesti käsile. Eelleiritöö ehk ELE projekt kujunes PÜ ja NK koostöös viljakaks ning aitas edasi liikuda keskasutuste ühinemise suunas. Lisaks peeti kirikunoorde päevi, gospel-laager, kristliku draama festival, praostkondade noortepäevi, Taizé palvapäevi, arendati laagrikeskust. NK tutvustas oma tegemisi ka ÖK-l, töötas kaasa EKN-i ja riigi noorteprojektides. Kui aga keskus suutis end majandada, siis – nii nagu lastetöös – tekitas muret olukord, kus koguduste noortepäevid või NK projekti „Talu“ eestvedajad töötasid ilma palgata. Samuti oli igal pool vaatamata vajadusele probleemiks õppepäevade korraldamine, sest vabatahtlikel töötajatel ei olnud tihti oma põhikohaga kõrvalt koolitustel osalemise jaoks aega.²¹⁰ 2000. aastal töötas NK-s neli põhikohaga töötajat, lisaks vabatahtlikud. Kuid nõukogu aktiivsus vähenes ja sageli ei tulnud koosolekuteks kokku. Peasekretäri arvates oli tegemist praostide hoolimatusega töö suhtes ja inimese määramisel noorsootöö nõukokku. Keskuse tööde maht kasvas ja rohkem pöörati tähelepanu koguduste ja praostkondade noortetööle. Olulisemad teemad olid leeritöö, eelleiritöö, noortelaager „Talu“ arendamine, kirikunoorde päevad, noorte infomess „Teeviit“, projekt „12 kuud ja 12 praostkonda“, palvapäevad, Euroopa noorte kokkutulekud jm. Koostöös KML-iga koostati „Noore koguduse laulik“ ja

²⁰⁶ EELKKA. NK 1991–1995. NK ar 1992.

²⁰⁷ EELKKA. NK 1991–1995. Noortekonverentsi pöördumine Kirikuvalitsuse ja koguduste õpetajate poole 10.05.1993.

²⁰⁸ EELKKA. NK 1991–1995. NK ar 1993.

²⁰⁹ EELKKA. NK. NK ajakirjanduse veergudel. Mõned päevad NK 1000. päevast ajaloost.

²¹⁰ EELKKA.1.4.29. EELK ar 1999. Laste- ja noorsootöö, p. IV/5, 26–34.

EKN-iga oikumeeniline noortelaulik. Toreda kokkuvõtteks tööst kutsuti NK esindajad lastekaitsepäeval Vabariigi peaministri vastuvõtule.²¹¹

2003. aastal kaaluti PÜ ja NK ühendamist, kuid otsuseni veel ei jõutud. Kardeti, et ühisorganisatsioon suurendab bürokraatiat ja sisuline töö jääb tegemata. Positiivsete aspektidena nähti aga administratiivsete ja rahaliste ressursside kokkuvõtet ning võimalust tööd terviklikult arendada.²¹² 2004. aastal liitusid PÜ ja NK siiski parema töö korraldamise nimel LNÜ nime all ning EELK ja LNÜ vahel sõlmiti leping, mis määras ühised eesmärgid ning kirikliku noorsootöö alased ülesanded.²¹³ Üheks põhjuseks oli seegi, et kogudustes olid laste- ja noortetöö juhid sageli samad isikud.²¹⁴ LNÜ-d juhtisid alguses ühenduse juhatuse esimehed, kelleks olid 2004.–2005. aastal Maarand ja Tammsalu ning hiljem juba tegevjuhid.²¹⁵ Lepingu järgi oli ja on LNÜ põhitegevuseks noorsootöö terviklik korraldamine ja koordineerimine EELK-s, kristlik, kultuuriline, hariduslik ja heategevuslik töö ning laste ja noorte kristlik ning kõlbeline kasvatus. Ühendus analüüsib ka kogu vastava ala tegevusi, korraldab üldkiriklikke üritusi ja haldab töötajate andmeid. Ette nähti aktiivset koostööd praostkondade laste- ja noortetöö sekretäridega. Ühendus on EELK-ga otseselt seotud, esitab aruanded, saab rahalist tuge kiriku eelarvest, on partneriks erialaste teemade käsitlemisel. EELK esindaja LNÜ-s on konsistooriumi liige, kelle pädevusse on peapiiskopi otsusega määratud kõik noorsootöö valdkonna küsimused. LNÜ esindaja on omakorda liikme või eksperdina nende institutsioonide töö juures, mis kavandavad EELK kõigi töövaldkondade tegevust või kiriklikku noorsootööd.²¹⁶ 2005. aastal kuulus LNÜ-sse 54 kogudust. Peeti üle-eestilisi lastepäevi, kirikunoorde päevi, laste- ja noortetuhtide ideepäevi, suveseminar ja koolitusi jms. ning LNÜ oli „Eesti arvukama liikmeskonnaga kiriklik laste- ja noorsootöö ühendus“.²¹⁷ PÜ ja NK õnnestunud ühendamise järel hakati seadma uusi sihte ning koostama arengukava. Selles nimetati, et pooltes EELK kogudustes toimub järjepidev noorsootöö ning tavapärase tegevuse arendamise kõrval pöörati esimesi kordi konkreetset tähelepanu ka töö teoloogilisele küljele.²¹⁸ 2005. aastal tõdeti:

²¹¹ EELKKA.1.4.30. EELK ar 2000. Laste- ja noorsootöö, p. IV/5, 26–33.

²¹² Erle Iher. Moodustamisel on ühine laste- ja noorteorganisatsioon. – EK, nr 12, 26.03.2003, <http://www.eestikirik.ee/moodustamisel-on-uhine-laste-ja-noorteorganisatsioon/> (vaadatud 20.03.2021).

²¹³ KT 2004, 2, 31. EELK Laste- ja Noorsootöö Ühendusega sõlmitava lepingu eelnõu heakskiitmise seadlus.

²¹⁴ Schihalejev, Kirikal, 2012, 34.

²¹⁵ EELKKA.1.4.67. LNÜ ar 2006.

²¹⁶ KT 2004, 2, 31. EELK ja LNÜ leping 2004. Vt ka KT 2004, 2, 46. Ametisse kinnitati kristliku kasvatusel ja noorsootöö eest vastutava ass-i nõunik, soomlane Heikki Pietilä.

²¹⁷ EELKKA.1.4.67. LNÜ ar 2005.

²¹⁸ EELKKA.106.1.1. LNÜ missioon, visioon, väärtused ja arengukava aastani 2015, p. 8.

„EELK töö üldiselt ja eriti LNÜ on suurte väljakutsete ees: valdava osa noorte suhe kirikusse ja religiooni on ükskõikne. Samas on õigete töömeetodite puhul võimalik äratada positiivset tähelepanu. Suhted koolide ja lasteasutadega, noorteleeride arendamine ning ka suhete loomine erinevate ühiskondlike organisatsioonidega ja nende hoidmine on tulevikuski tähtsad küsimused, kuid õiged lahendused ei sünni üleöö.“²¹⁹

Tugevalt sekulariseerunud ühiskonnas oli LNÜ ees seisev ülesanne tõepoolest raske, ent sellele vaatamata töötati järgnevatel aastatel senist tegevust ja olukordi analüüsides lootuses edasi. Muu kõrval pöörati otseselt tähelepanu missiooni teemale.

Osaduse loomise ning õppe- ja kasvatustöö osas oli LNÜ-l jätkuvalt oluline roll, nagu näitas PN-i poolt 2004. aastal kinnitatud dokument „EELK visiooni, missiooni ja tegevuskava alused 2004–2010“.²²⁰ Noorsootöö alal oli oluline teadvustada erinevaid Jumala sõna kuulutamise võimalusi, algatada diskussiooni töö paremaks korraldamiseks ning leida uusi teid kuulutustöö tegemiseks ja rahva teenimiseks. Kiriku missiooniks peeti sõnakuulutust ja sakramentide jagamist, õpetus- ja kasvatustööd. Visioonis öeldi:

„EELK kannab endas ateistliku ja kirikuvastase võõrvõimu löödud vigastusi, mille parandamine nõuab sihiteadlikku, kannatlikku tööd ja kõigi tasandite ühiseid pingutusi alates kogudustest kuni kiriku keskvalitsuse ja üldkiriklike institutsioonideni välja.“²²¹

Tegevuskavas nähti ka ette liikmeskonna täpsemat määratlemist koos „ühtekuuluvustunde“ arendamise ja perekeskse töö edendamisega. Kiriklik noorsootöö pidi edaspidi olema seotud riikliku taseme vastava tööalaga, välja sooviti töötada kiriku arengukava ning laiendada tegevusi kogudustes.²²²

2.4.2.2.2. Tegevused praostkondades ja kogudustes

Nii nagu üldkiriklikul tasandil, püüti ka praostkondades ja kogudustes laste ja noortega seotud tööd paremini koordineerida. Selleks kujundati süsteem, kus praostkonna PPK ja noortetöö sekretär pidas ühendust koguduste ja üldkirikliku keskuse vahel. 1990. aastate alguses olid PPK-de sekretärid ametis igas praostkonnas ning sama püüti saavutada ka noortetöö osas. Lisaks neile töötas suur hulk koguduste PPK-de õpetajaid ja noortejuhte koos abilistega. Koguduste vaimulikud pidid juhendama tööd teoloogiliselt ning kindlustama selle edenemise koguduse eelarve kaudu majanduslikult. Viimase osas mõeldi näiteks Järva praostkonnas kohe 1991. aastal praostkondade ühise noorsootöö ja leeriopetuse kassa loomise

²¹⁹ EELKKA.1.4.67. LNÜ ar 2005.

²²⁰ EELKKA. PN 2002–04.11.2004. PN prot 2, 19.10.2004, 3.

²²¹ EELKKA. PN 2002–04.11.2004. EELK visiooni, missiooni ja tk alused 19.10.2004, 1–2.

²²² *Ibid.*, 3–4.

peale, et tegevusi kogudustes solidaarselt rahastada.²²³ Ka Lääne praostkonnas püüti tööd tsentraalselt korraldada ja PPK-de töö aktiviseerimiseks loodi vastav praostkonna nõukogu. Kogudused tegutsesid seal aga iseseisvalt ning nõukogu info sageli ei jõudnudki. Samas peeti vajalikuks omaaegsete noortetoimkondade eeskujul ka praostkonna noortenõukogu moodustamist, kuid see jäi venima. Noorte kaasatus või motiveerimine oli madal, nad käisid küll kirikukoorides laulmas, noortetööd aga eraldi ei toimunud.²²⁴ Töö jäigi kogudustes sageli taha-plaanile ning vastavaid aruandeid esitati harva.

Seevastu lastetöö arenes jõudsalt peamiselt PPK-de vormis ning laste arv koguduste juures kasvas 1990. aastate alguses igal pool. 1991. aastal käis näiteks Viljandi praostkonna PPK-des pea tuhat last, kokku 954. Õpetajaid oli praostkonnas 35, töötas palgaline praostkonna PPK sekretär. Kuna osalejate vanus oli vahemikus 4–16 eluaastat, siis said vanemad PPK õpilased juba leeriõpetust. Kirik pidi kiiresti muutunud oludes olema nii õpetav kui ise õppima, sest kasvas vastutustundega ja eetilises perspektiivis üles uut põlvkonda.²²⁵ Väga organiseeritult ja aktiivselt tegutses Viljandi Pauluse koguduse PPK, kus 1991. aastal käis koos 429 last. Kooli esimeseks õpetajaks oli Rein Õunpuu ning juhatajana töötas pikka aega Toivo Vilumaa. Koolis tegutses palgalisena õppealajuhataja, õpetajad ja metoodikud töötasid vabatahtlikena. Peeti regulaarseid koolitusi, mitmed töötajad olid kirikliku noorsootöö eriharidusega või pedagoogid. Lastetöö jaoks oli kasutada oma maja, kus toimusid tunnid terve nädala jooksul nii hommiku- kui õhtuvahetustes. Tänu heal tasemel tööle tulid inimesed kiriku juurde koos perelega, sest PPK-s jagati vaimulikku haridust laiemalt ning vaba aja sisukaks veetmiseks loodi mitmekesised võimalused. Kooli tegevus oli niivõrd populaarne, et kõikide soovijate mahutamiseks üüriti pühade ja pidude jaoks Ugala teatri, Viljandi maavalitsuse või Valuoja põhikooli saale. Ühe aasta ülestõusmispühade eel osteti aga Viljandi turult kõik saadaolevad 200 muna, et neid koos lastega värvida.²²⁶ Kogu luterlikus kirikus oli toona PPK-des lapsi 9042 ja õpetajaid 381.²²⁷ Juba järgmisel, 1992. aastal olid osalejate arvud tõusnud ja need jäid praeguse aja kõige kõrgemateks näitudeks, sest lapsi käis koos 11163 ning õpetajaid oli 543.²²⁸ Neist näiteks Lääne-Harju praostkonna PPK-des oli kokku

²²³ EELKKA. Järva praostk sinodi prot 17.05.1991, 2–4.

²²⁴ EELKKA. Lääne praostk prot 29.11.1991, 2.

²²⁵ EELKKA. Viljandi praostk sinodi prot 28.11.1991, 3–5.

²²⁶ Mari **Paenurm**. Väärt kogemused annavad julgust ka tänasesse. – EK, nr 48, 01.12.2009, <http://www.eestikirik.ee/vaart-kogemused-annavad-julgust-ka-tanasesse/> (vaadatud 15.03.2021). Rein Õunpuu (1952–2021): Viljandi PPK kauaaegne õpetaja, Karksi diak. *Ibid.* Toivo Vilumaa (1960): Viljandi PPK kauaaegne juhataja, Viljandi praostk sekr al 1992. EELK Viljandi praostkond, https://viljandi.praostkond.eelk.ee/sisu.php?lehe_id=11&alamlehe_id=28&alamlehe2_id=0 (vaadatud 30.07.2022).

²²⁷ EELKKA.1.4.23. EELK koguduste tegevus 1991.

²²⁸ EELKKA.1.4.23. EELK koguduste tegevus 1992, 6. Nende näitajatega jõuti peaaegu 1938. aasta tasemeni, millest oli juttu eespool seoses NK 10. aastapäeva pidamisega.

1270 last, 50 õpetajat ja 11 muusikaõpetajat²²⁹ ning suurimaks noorsootöö keskuseks oli Hageri.²³⁰ 1993. aastal oli lapsed 8387, õpetajaid 421 ja muusikaõpetajaid 93.²³¹ Kuid 1994. aastaks oli PPK-des käijate arv langenud juba 6982 osalejani ning õpetajaid töötas 469.²³² Järva praostkonnas kogunes samal ajal näiteks 710 last²³³ ja Saarte praostkonnas ca 600 last.²³⁴ Töö toimus selle nimel, et juhatada lapsed koguduste osadusse.²³⁵

Töö laienedes oli praostkondades ja kogudustes üle Eesti kiiresti vaja koolitada noorsootöö tegijaid, kes pidid olema nii PPK õpetuse tundjad ja andjad kui ka pedagoogiliselt tasemel. Mõnel pool suudeti regulaarne koolitamine väga hästi käivitada²³⁶ ja keskasutuste abiga toimus see edaspidi üle Eesti. Lisaks arutati praostkondades korduvalt seda, kuidas tasustada või motiveerida töötajaid, korraldada paremini nende koostööd vaimulikega ja rahastada tegevuste läbi viimist. Kõikjal vajati raha palkade maksmiseks, ruume ja töövahendeid.²³⁷ Suures osas jäi töö tegemine siiski vabatahtlikuks ning töötasu said praostkondade ja koguduste tööala juhid. Lastetöö jaoks kasutati koguduse hooneid, aga ka teisi sobivaid kohti. Sel pinnal tekkis mõnel pool vastuolusidki, sest näiteks Salum ei pidanud õigeks kirikliku noorsootöö läbiviimist nõukogulikus koolimajas. Ta nõudis rahvusliku õppekeskkonna kasutamist ja ütles, et „parem oleks lapsed üldse viia rehielamusse“.²³⁸

Alates 1990. aastate keskpaigast muutus traditsioonilise kristluse mõju järjest väiksemaks ning religioon individualiseerus järjest enam.²³⁹ Mõni aasta pärast kirikubuumi vähenes PPK-des käivate laste arv järjest. Noortetöö ei olnud selleks ajaks ikka veel edenenud ja võis mõnel pool olla veel „väga kaootiline“.²⁴⁰ 1993.–1994. aastal vabatahtlikult PPK tööd tegevad õpetajad kogunesid siiski endiselt regulaarselt ja tegid oma tööd tublisti, kuid kaebasid üha enam ajapuuduse,

²²⁹ EELKKA. Lääne-Harju praostk sinodi prot 12.05.1993, 3.

²³⁰ EELKKA. Lääne-Harju praostk ar 1992, 15.

²³¹ EELKKA. NK 1990–1996. EELK koguduste PPK ar 1993. Arvtabel.

²³² EELKKA.1.4.24. EELK koguduste tegevus 1994. aastal.

²³³ EELKKA. Järva praostk 28.05.1991–05.11.1995. Ülevaade PPK tööst Järva praostkonnas 1995.

²³⁴ EELKKA. Saarte praostk 07.10.1991–13.10.1996. Saarte praostk PPK koondar.

²³⁵ EELKKA. Saarte praostk 07.10.1976–05.06.1991. Saarte praostk sinodi prot 05.04.1991, p. 6.

²³⁶ EELKKA. Lääne-Harju praostk ar 1992, 15.

²³⁷ Vt näiteks EELKKA. Viljandi praostk sinodi prot 28.11.1991, 3–5; Lääne praostk prot 29.11.1991, 2; Pärnu praostk sinodi prot 1/36, 10.05.1991, 7. Tallinna praostk sinodil uuris Andra Veidemann, kuhu kadus praostkonnale riigi 1993. aasta eelarvest eraldatud suurem toetus noorsootööle ning järelepärimine tehti PÜ-le ja konsistooriumile. Nii EELKKA. Tallinna praostk sinodi prot 49, 28.02.1994, p. 5.3, 7–8.

²³⁸ EELKKA. Viljandi praost sinodi prot 28.11.1991, 3–5.

²³⁹ Ringvee 2011, 46–47.

²⁴⁰ EELKKA. Lääne praostk. 04.06.1991–05.12.1995. Lääne praostk ar 1994. Lisa. Noortetöö.

väheste õppevahendite ja koolitusvõimaluste puudumise üle.²⁴¹ Viimane omakorda jättis jälje ning väljendus PPK õpetajate teadmiste üldise madala tasemena, mille üle kaevati mitmel pool.²⁴² Aga järjest otsiti uusi meetodeid ja võimalusi tööd edendada, lootust pandi külades tehtavale tööle, laagrite korraldamisele, lastepühade pidamisele ja õpetajate õppereisidele välismaalegi.²⁴³ 1995. aastal arutati Ida-Harju praostkonna sinodil kirikliku noorsootöö näitajate langustrendi üle. Arvati, et ehk põhjustas seda usuõpetuse korraldamine koolides, kuid lõpuks ei nähtud neil siiski seost.²⁴⁴ Viru praostkonnas olid koolid usulise õpetuse suhtes hoopis tõrjuvad ning kiriklik laste- ja noortetöö kiratses. Ei jätkunud õpetajaid ega osatud teha täiendseminare, probleemiks olid ka küsimused, kas PPK õpetaja pidi olema koguduse liige või miks domineerisid „ilmalikud“ lapsed väheste kristlastest laste üle koguduste laagrites.²⁴⁵ Lääne-Harju praostkonnas oli PPK-des käivate laste arv 1995. aastal kahanenud võrreldes 1992. aastaga tublisti ning lapsi oli senise ligi 1300 asemel vaid ca 700.²⁴⁶ Viljandi praostkonnas oli lapsi 1996. aastal PPK-desse jäänud vaid 480, umbes pool 1991. aasta osalejatest.²⁴⁷ Samal ajal aga kasvas veidi Saarte praostkonnas koos käijate hulk, neid sai kokku ca 700. Tollal oli seal tööl palju erialase haridusega lastetöö tegijaid, kasutusel oli mitmesugust õppematerjali ning „ideaalilähedase varustusega“ olid PPK-d Kuressaares ja Kihelkonnal. Juurdumas oli ka laste- ja perejumalateenistuste traditsioon, kuigi sidet peredega peeti nõrgaks.²⁴⁸

Koos üldise osalejate arvu vähenemisega tõusis aastatega järjest enam esile koguduste probleem noorsootöö sisulise korraldamise osas. Vaimulikelt oodati vaadeldaval perioodil algusest peale teoloogilist tuge ja organisatsioonilist juhendamist PPK-de töös, lisaks pidid nad korraldama ja läbi viima LJT-sid. Kui PPK tunde pidasidki vabatahtlikud või palgalised töötegijad, siis vaimuliketa teenistusi pidada ei saanud.²⁴⁹ Ootused ja vajadused kiriklikku noorsootööd arendades olid vaimulike suhtes kõrged. Ometi ei suutnud nad strateegilises töös piisavalt osaleda ning tegelikkuses kujunes nende panus paljudel juhtudel nõrgaks. Sellele vaatamata püsis koguduse vaimuliku roll ja vastutus tööalal väga olulisel kohal.²⁵⁰ Nii kurtis näiteks Järva praostkonna noortetöö sekretär vaimulike ja koguduste

²⁴¹ EELKKA. Järva praostk 28.05.1991–05.11.1995. Ülevaade PPK tööst Järva praostkonnas 1994.

²⁴² EELKKA. Lääne-Harju praostk sinodi prot 12.05.1993, 3; EELKKA. Järva praostk 28.05.1991–05.11.1995. Ülevaade PPK tööst Järva praostkonnas 1995.

²⁴³ EELKKA. Järva praostk 28.05.1991–05.11.1995. Ülevaade PPK tööst Järva praostkonnas 1995.

²⁴⁴ EELKKA. Ida-Harju praostk sinodi prot 20.06.1995, 2.

²⁴⁵ EELKKA. Viru praostk sinodi prot 68, 16.03.1995, p. 4.

²⁴⁶ EELKKA. Lääne-Harju praostk sinodi prot 27.04.1995, 2.

²⁴⁷ EELKKA. Viljandi praostk sinodi prot 02.04.1997, lisa 3.

²⁴⁸ EELKKA. Saarte praostk sinodi prot 06.03.1996.

²⁴⁹ EELKKA. Viljandi praostk sinodi prot 28.11.1991, 3–5.

²⁵⁰ EELKKA. Lääne-Harju praostk sinodi prot 12.05.1993, 3.

vähese huvi üle, mistõttu jäid mitmel korral kavandatud tegevused ära,²⁵¹ või takistas tööd see, et vaimulikud ei edastanud sekretäri poolt saadetud infot koguduse töötajatele.²⁵² Ka Viljandi praostkonnas muretseti vaimulike ükskõiksuse või suutmatuse pärast tööd korraldada, mis viis paljude PPK õpetajate motivatsiooni languseni. Mitmed kogudused ei toetanud oma PPK-de tegevust kas üldse või piisavalt ning koostöö vaimulike ja lastetöö tegijate vahel ei olnud kiita.²⁵³ PN-i koosolekul tõi Luhamets teema esile 1995. aastal ning tuletas meelde, et vaimulikel on kohustus käivitada noorsootööd, korraldada kristliku laste- ja noortekirjanduse levitamist ning hoolitseda kirikliku osaduse püsimise eest.²⁵⁴

Et tekkinud probleemidest rääkida ja neile lahendust otsida, kohtusid 1995. aastal Tartu, Viljandi, Valga ja Võru praostkondade PPK-de, noorsootöö ja diakooniatöö sekretärid, PÜ ja EELK ametikandjad. Eesmärgiks seati koostöö arendamine Lõuna-Eesti praostkondade vahel. Tunnistati, et üksikult puudub praostkondadel raha töötajate palkade maksmiseks, kuid nelja praostkonna 56 kogudust võinuksid ühiselt töötajaid palgata. See pidi andma paremaid võimalused riigiga suhtlemisel, laagrite, kirjastamise või koolituste korraldamisel. PÜ esindaja sõnul puudusid tollal PPK sekretärid 4–5 praostkonnas ning regiooni sekretäri koht oleks olnud ühenduse poolt tervitatav. Kokkuvõttes peeti aga koordineerimistööd ühe inimese jaoks suurel alal liiga raskeks, samuti ei suudetud 56 kogudusele esitada ühist nägemust töötajate suhtes. Vastu võeti küll rida teese, mis edastati EELK Halduskomisjonile,²⁵⁵ kuid teadaolevalt need ei rakendunud.

Vaatamata raskustele tegutseti edasi. Viidi läbi vabatahtlike töötajate koolitusi ja täiendõpet ning töökavad näiteks Viljandi praostkonnas olid väga tihedad. Tihti saadi seal tegevustoetust tänu mitmele heale koostööpartnerile riigi või kiriku tasandil.²⁵⁶ 1996. aastal teatati Viru praostkonnast, et PPK-de laste arv langes pea poole võrra, töötajatel puudus erialane koolitus, täiendõppes ei osaletud ja 16 õpetajat loobus ametist vaatamata sellele, et PPK töö oli aruandja sõnul seal üks paremini organiseeritud tööalasid kogudustes üldse. Koos käis veel 398 last 28 õpetaja juhendamisel. Siiski ei suutnud vabatahtlikuna töötanud õpetajad töösse kaua panustada, kogudustel aga puudusid rahalised võimalused palka maksta. Süstemaatiline töö noortega puudus samal ajal kõikides kogudustes ja praostkonna tasandil, kuigi üksikuid kooskäimisi esines mitmel pool.²⁵⁷ Võru praostkonnas saadi aga madalseisust üle ja töö stabiliseerus – PPK-s käis koos 384 osalejat 24 õpetaja käe all ning rohkem rühmi tegutses Urvastes, Vastseliinas ja Räpinas. Peeti praostkonna lastepäev ja jõulupeod, koolitati töötajaid.

²⁵¹ EELKKA. Järva praostk 28.05.1991–05.11.1995. Noorsootöö sekr ar 1993.

²⁵² EELKKA. Järva praostk 28.05.1991–05.11.1995. Praostk noortetöö ar 1994.

²⁵³ EELKKA. Viljandi praostk sinodi prot 19.05.1994, 2.

²⁵⁴ EELKKA. PN 1993–1996. PN prot 2/6, 07.11.1995, 2–3.

²⁵⁵ EELKKA. Tartu praostk 08.04.1991–25.09.1995. Tartu, Valga, Viljandi ja Võru praostk töötajate koosoleku prot 09.05.1995.

²⁵⁶ EELKKA. Viljandi praostk sinodi prot 02.04.1997, lisa 3.

²⁵⁷ EELKKA. Viru praostk 16.01.1997–05.02.1998. Viru praostk ar 1996, 5.

Kogudustes peeti tavatundide kõrval laste- ja perejumalateenistusi, tehti väljasõite, näidendeid, matku ning peeti laagreid. Probleemiks oli aga jätkuvalt uute õpetajate leidmine ning vaimulike- ja kogudustepoolne napp toetus töötajatele.²⁵⁸

Kirikliku noorsootöö olud praostkondades ja kogudustes olid erinevad, kuid 1997. aastaks mõisteti kõikjal, et tööd tuleb tuleviku huvides parandada. Ida-Harju praostkonnas oli selleks ajaks PPK-de ja noorte tegevus soikunud või lakanud paljudes kogudustes. Põhjuseks peeti enamasti õpetajate ja juhtide puudumist. Siiski toimus lastetöö mõnel pool riiklikes lasteaedades, mõnes koolis anti usuõpetust, peeti teematunde või jõulujumalateenistusi ning edukamateks töökorraldajateks olid Jüri ja Jõelähtme kogudused.²⁵⁹ Lääne-Harjus käis koos veel vaid 462 last 11 õpetaja juhendamise all. Noortele ei toimunud enamikes kogudustes tegevusi või ei osalenud nad koguduse ühistel jumalateenistustel. Koolidega oli side nõrk ja lastetöös osalejate arv languses ning tundus, et senine töövorm on ammendunud: „... lapsed ootavad palju intensiivsemat koos olemist ja elamist, ka isetegemise lusti“.²⁶⁰ Tallinnas tõdeti samal ajal, et praostkonna lastetöö nõuab enam panustamist ja töö sisulist tugevdamist. Probleemiks sai seegi, et paljud lapsed sõitsid nädalavahetusel linnast välja ega saanud seetõttu kogudustes tegutseda. Noorsootöö koordineerimine praostkonna tasandil ei õnnestunud ning NK töö puudutas vaid üksikuid kogudusi.²⁶¹ Taolist üldist olukorda arvestades pöörduski Viljandi praostkonna sinod 1997. aastal KK poole üleskutsega pöörata tööalale tõsist tähelepanu ning KK kinnitas noorsootöö EELK-s prioriteediks, nagu juba varem näitasin. Järelkajad olid aga praostkondades ja kogudustes erinevad. Ida-Harju praostkonnas muretseti järgmisel aastal endiselt laste- ja eriti noortetöö pärast,²⁶² kuid saavutatud tasemel töö stabiliseerus ja püsis vähese kõikumisega kuni 2005. aastani.²⁶³ Järva praostkonnas märgiti 1998. aastal, et laste huvi kirikliku lastetöö vastu on kahanenud ning töötegijaidki on üha raskem leida. Samas peeti laagreid ja korraldati väljasõite, mis tööd taas elavdasid.²⁶⁴ Noortetöö seevastu oli tõusuteel, tegevusi oli mitmetes kogudustes ja peeti isegi praostkonna I noortelaager.²⁶⁵ Saaremaalgi laienes töö noortega, toimudes peamiselt Kuressaares ja Orissaares. Traditsiooniliste noortetundide kõrval tegutses näiteks draamaring, käidi jalgrattamatkal, peeti noortetöö konverents ja praostkonna laager, rühmajuhtide laager Saaremaal ja Saksamaal, peeti noorte jumalateenistusi, käidi Taizè reisil.²⁶⁶ 1999. aastaks vähenesid arvud veelgi ning

²⁵⁸ EELKKA. Võru praostk 17.01.1996–19.12.1999. Võru praostk lastetöö ar 1996, 1–4.

²⁵⁹ EELKKA. Ida-Harju praostk 09.01.1998–28.12.1999. Ida-Harju praostk ar 1997, 12–13.

²⁶⁰ EELKKA. Lääne-Harju praostk 18.06.1991–07.11.1995. Lääne-Harju praostk ar 1997, 11–13.

²⁶¹ EELKKA. Tallinna praostk sinodi koosoleku protokoll nr 57, 14.04.1997, p. 5.3, 7–8.

²⁶² EELKKA. Ida-Harju praostk sinodi prot 21.04.1999, 2.

²⁶³ EELKKA. Ida-Harju praostk sinodi prot 1/1, 25.04.2005, 2–3.

²⁶⁴ EELKKA. Järva praostk 16.02.1998–11.01.2000. Järva praostk PPK ar 1997–1998.

²⁶⁵ EELKKA. Järva praostk 16.02.1998–11.01.2000. Järva praostk noorsootöö ar 1998.

²⁶⁶ EELKKA. Saarte praostk 21.10.1997–10.12.1999. Saarte praostk noortetöö ar 1998.

Virumaal kaaluti kirikliku lastetöö viimist lasteaedadesse, et olukorda kuidagi päästa. Sisulised raskused tekkisid aga laste ja kiriku sidumisega, sest:

„Kristlane peab harjuma lapsepõlvest alates käima kirikus ja pühitsema hingamispäeva. ... Olukord on muutunud veel halvemaks. ... Milliseid uusi töövorme saaksime kasutusele võtta nii, et ei kaotaks laste iga hinna eest hoidmise nimel oma kiriklikku nägu.“²⁶⁷

Tartustki kostus läbi aastate sama ning 2000. aastal öeldi:

„... pühapäevakoolitöö ei ole kaugeltki nii aktiivne nagu uute võimaluste avanemise aegu. ... Siin seal püütakse noortetööd kogudustes elavdada. See ei lähe kergelt. Kõik kes seda proovivad teha, märkavad, kui palju on selleks vaja energiat ja kui visalt see edasi läheb.“²⁶⁸

2000. aastaks osales kogu EELK lastetöös kokku 3291 last 322 õpetaja juhendamisel. Jõudsamalt tegutseti Viljandi, Tartu ja Pärnu praostkondades.²⁶⁹ Järvamaa sinodil tõdeti, et lastelaagrid ja töö noortega läksid hästi korda, kuid töötajaid oli endisel vähe ja tagasi astus ka kauaaegne praostkonna PPK sekretär.²⁷⁰ 2002. aastal teatati Tallinna koguduste lastetöös osalenud laste arvu vähenemisest ning raskusi oli töötajate ja nende töö tasustamisega.²⁷¹ Tartu praostkonnas tõdeti, et noorsootööd tehakse enamasti „armastustööna“ ning tegijatel puudub erialane haridus ja ettevalmistus. Palgelised töötajad olid ametis vaid Tartu Pauluse koguduses.²⁷² Samal ajal oli PPK töö Viru praostkonnas ca 200 lapsega „madalseisus“ ning noortetöö „katastroofiline“, töötajaid ei leidunud.²⁷³ Vastupidiselt oldi aga Võrumaal veelgi vähema laste arvu, ca 170 osalejaga arvestades optimistlikud. Tegevusi oli erinevaid, kogudused toetasid oma PPK-sid, töötajatele korraldati õppepäevi ja neist osavõtt oli elav. Eraldi peeti väga viljakaks mõne koguduse kogemust vaimuliku ja lastetöö tegijate regulaarsetest kohtumistest.²⁷⁴ Saaremaal käis PPK-des 271 last, õpetajaid oli 19 ning kuigi leeritööle ja ühiste laagrite pidamisele pühendati suurt tähelepanu,²⁷⁵ nenditi

²⁶⁷ EELKKA. Viru praostk 15.02.2000–06.11.2003. Viru praostk ar 1999, 7–8.

²⁶⁸ EELKKA. Tartu praostk 03.02.2000–15.03.2003. Tartu praostk ar 2000, p. IV, 7.

²⁶⁹ EELKKA.1.1. Arvtabelid 2000.

²⁷⁰ EELKKA. Järva praostk. 10.01.2000–07.12.2001. Järva praostk sinodi prot 2/10, 05.09.2001, p.5.

²⁷¹ EELKKA. Tallinna praostk 04.02.2002–05.12.2003. Tallinna praostk sinodi prot 68, 25.11.2002, p. 5.

²⁷² EELKKA. Tartu praostk 03.02.2000–15.03.2003. Tartu praostk ar 2002, 8.

²⁷³ EELKKA. Viru praostk 15.02.2000–06.11.2003. Viru praostk ar 2002, 7.

²⁷⁴ EELKKA. Võru praostk 15.01.2002–17.12.2004. Võru praostk lastetöö ar 2002.

²⁷⁵ EELKKA. Saarte praostk 19.04.2004–11.12.2007. Saarte praostk ar 2003 kokkuvõte.

kokkuvõtteks, et ca 90% noortest seal kasvab üles ilma elementaarsete teadmisteta usuasjades.²⁷⁶

2004. aastal tunnistas peapiiskop Kiivit Järva praostkonna sinodil kiriklikku noorsootööd analüüsides, et 1990. aastate alguse „kirikubuumi“ ajal „seati rõõpad valesti maha“ ning et usuküsimustes valitseb suur individualism.²⁷⁷ Mujalgi öeldi, et lapsed ja noored on liiga hõivatud, et kiriklikus töös osaleda ning et vaimuliku ettevalmistusest jääb väheseks, et suuta noori kaasa tõmmata, sest töö nõuab sobivate isikute olemasolu.²⁷⁸ KK-l kõneles Kiivit koguduste tööst laste ja noortega juba kui „kiriku murelapsest“, sest kokku tegutses EELK-s 2003. aastal PPK-sid vaid 32% kogudustest ning märkimisväärselt puudusid need sageli just linnades. 17 koguduses ei toimunud tema sõnul ei laste- ega leeritööd, sh isegi ühe praosti koguduses. Praostkondades püüti traditsioonilist tööd uuendada ning rõhutati lastetöö tähtsust ja tulevikku suunatust, sest just laste kaudu leiti hea kontakt peredega ning loodi või taastati nende side kirikuga.²⁷⁹ Ometi oli probleeme küllaga, sest puudu jäi kiriklikust ühtsusest ja veenvusest õpetuse esitamisel ning liigselt panustati katuseorganisatsioonide arendamisele, mis ei suutnud lõpuks hoida piisavat sidet kogudustega ja takerdusid ennesõjaaegsete ideaalide taastamise juures.²⁸⁰ 2005. aastal jäi osalejaid EELK koguduste lastetöös võrreldes 2000. aastaga vähemaks ca 950 ning õpetajaid ca 50 võrra – kokku oli lapsi 2339 ja õpetajaid 273. Aktiivsem oli tegevus Viljandi, Tartu ja Saarte praostkondades.²⁸¹ Samal aastal peeti konverents „Ristimisel on tulevikku“, mille käigus uuriti, kuidas võiks parandada noorsootöö kvaliteeti. Ettekannetes kritiseeriti mh kiriku leeritööd, mille meetodid ei toetanud „kogudusse minemist“.²⁸² Käsitledes ristimist kui kiriku lastetöö lähtepunkti ja eesmärki, tõin samal konverentsil välja vajaduse süsteemse üldkirikliku õppe- ja kasvatusöö kavandamise järele, arvestades naaberkirikute positiivsete kogemuste ning oma- maiste ressursside ja oskustega kiriklikus noorsootöös.²⁸³ Kogu perioodi lõikes tuleb kiriklike olude kõrval tähelepanu pöörata ka riikliku noorsootöö arengule ning laste ja noorte vaba aja sisustamise korraldamisele laiemalt. Konkurents sel

²⁷⁶ EELKKA. Saarte praostk 19.04.2004–11.12.2007. Saarte praostk ar 2004 kokkuvõte.

²⁷⁷ EELKKA. Järva praostk. 09.01.2004–21.12.2005. Järva praostk sinodi prot 1/13, 13.05.2004, 3.

²⁷⁸ EELKKA. Tartu praostk 16.01.2004–09.11.2007. Tartu praostk ar 2004, p. IV, 9.

²⁷⁹ EELKKA.1.1.143. XXVI KK VII ij prot 27.–28.04.2004, p. 9, 40. Peapiiskopi ettekanne.

²⁸⁰ Pekko 2017, 60.

²⁸¹ EELKKA.1.1. Arvtabelid 2000–2008. PPK laste ja õp arv praostk lõikes 2005. Seda taset jäädgi hoidma teadaolevalt kuni 2008. aastani, tegusamad oldi Tallinna, Viljandi ja Saarte praostk-des. *Ibid*.

²⁸² Liina **Raudvassar**. „Minge siis, tehke jüngeriteks...“. – EK, nr 33, 17.08.2005, <http://www.eestikirik.ee/minge-siis-tehke-jungriteks/> (vaadatud 15.03.2021).

²⁸³ Hedi **Vilumaa**. „Laske lapsed minu juurde tulla...“. Ristimine kui kiriku lastetöö lähtepunkt ja eesmärk. Ettekanne Maarjapäeva konverentsil „Ristimisel on tulevikku“ Tartus, 15.08.2005. – *Uue elu allikale. EELK ristimise teema-aastad 2008–2009. Ettekandeid, kirjutisi ja artikleid*. Koost. Georg Glaase. Tallinn: EELK Konsistoorium, 2009.

alal kasvas võrreldes nõukogude ajaga ilmselt kordades ning kiriklikud noorsootöö alased tegevused olid vaid üheks osaks kogu pakutavas galeriis. Kiriku seisukohast ei ole laste ja noorte vaba aja sisustamise konkurentsiaspekti mulle teadaolevalt veel uuritud, kuid kindlasti avaldas see oma mõju kiriklikule noorsootööle, kus hakati mõtlema näiteks uute töövormide ja -meetodite kasutamisele.

2.4.2.2.3. Kirikutevaheline koostöö

Vaadeldaval perioodil süvenes kirikutevaheline koostöö nii rahvusvahelises kui ka oikumeenilises kontekstis. Nagu öeldud, elavnes tänu 1989. aastal sõlmitud EELK ja SELK sõpruskoguduste lepingule²⁸⁴ kahe maa kirikute läbikäimine. Soomlaste panus EELK kiriklikule noorsootööle töötajate koolitamise, kiriklike struktuuride loomise, tegevuste korraldamise ja läbiviimise või töö materiaalse kindlustamise osas oli märkimisväärne. Eriti tihedaks kujunes haridusalane koostöö alates 1990. aastate teisest poolest, mil panustati suuresti kiriku töötajate koolitamisega, aga ka usualase kirjanduse ja õppematerjalide koostamisele ja levitamisele. Üheks kandvaks aluseks taolisele rahvusvahelisele tööle oli mh keelesugulus ja eestlaste hea soome keele oskus, mis võimaldas kiiresti teha vajalikke suulisi või kirjalikke tõlkeid. Eestisse jõudis Soomest hulk õppematerjale ja -vahendeid, remondi- ja ehitustoetusi, sõiduvahendeid. EELK töötajate jaoks korraldati eri taseme koolitusi nii Eestis kui Soomes, lapsed ja noored osalesid vastastikku laagrites ja suurematel üritustel. EELK võttis vastu SELK laste- ja noorsootöö spetsialiste, kes pidid siin tööd arendama – olgu UI pedagoogilise osakonna loomisel või kogu instituudi juhtimisel, nagu Seppo Alaja seda tegi, või praostkondades ja kogudustes eraldi.²⁸⁵ 1992. aastal nimetas PÜ eestseisus, et väga palju on toetust saanud Soome, Rootsi, Norra ja Saksamaa kirikutelt, lisaks Välis-Eesti kirikult ja LML-ilt.²⁸⁶ Ka NK suhted olid tihedamad eeskätt SELK-ga, sest alates 1991. aastast käidi Soomes koolitustel ja osaleti erinevatel sündmustel või laagrites. Samuti kavandati ühiste noortejuhtide koolituste läbiviimist, et Eestis saaksid tööd jätkata juba kohalikud spetsialistid.²⁸⁷ Järgmisel aastal jätkusid NK esindajate noortejuhtide koolitused Soomes ja Rootsis ning ühendust hoiti Põhja-Elbe kirikuga Saksamaal.²⁸⁸ 1993. aastal osales PÜ esindus Norras peetud PPK töö konverentsil²⁸⁹ ja toimus suurprojekti „Laste pildipiibel“ lõpetamine ja raamatu pidulik üleandmine Tallinnas Hollandi PÜ ja SELK Lastetöö Keskuse esindajate poolt. PÜ-d toetas rahaliselt LML.²⁹⁰ Tihedad sidemed olid SELK Laste Keskusega, Raudaskylä kristliku õppekeskuse ning

²⁸⁴ EELKKA.1.1.533. Kons ringkiri nr 2, 30.03.1989, 2.

²⁸⁵ Engman 2017, 60–62. Seppo Alaja (1940–1992): SELK vaimulik ja Seurakuntaopisto õppejõud, UI rektor ja uuendaja 1992, <https://www.eelkui.ee/ylldinfo/ajalugu/> (vaadatud 12.08.2021).

²⁸⁶ Saateks. PÜ eestseisus. – *Pühapäevakool* 3/1992, 1.

²⁸⁷ EELKKA. NK 1991–1995. NK ar 1991, 4.

²⁸⁸ EELKKA. NK 1991–1995. NK ar 1992.

²⁸⁹ Lia **Kaljuste**. Pühapäevakoolitöö konverents Norras. – *Pühapäevakool* 4/1993, 22.

²⁹⁰ EELKKA.106.1.1. PÜ ar 1993, 1.

Järvenpää Lastetöö Instituudiga, samuti Hollandi PÜ, Taani Piibliseltsi ja Austria luterliku kiriku laste- ja noortetöö keskusega.²⁹¹

Kuna suhtlemine SELK-ga oli PÜ-l ja NK-l kõige laiem, siis tekkis 1994. aastaks olukord, kus osa EELK töötajaid nägi Soome meetodeid pääseteena kogu noorsootöö arendamiseks.²⁹² Teine osa väljendas aga muret Eesti PPK-de ilmalikustumise pärast ning kutsus üles lapsi kirikusse juhatama „pieteditunde ja tõsidusega“.²⁹³ Taolistes lahkavamustes ja esmalt tagasihoidlikult oma identiteedi järele küsides liiguti edasi. Teema oli tõsine, sest nõukogudejärgses majanduslikult nõrgas positsioonis olevas Eestis püüti mh ka kiriklikku noorsootööd arendada välisrahastuse toel. Sageli võeti või ka anti seda tehes üle Lääne kirikutes kasutatud mudelid, mille kopeerimine EELK-s ei õnnestunud alati hästi.²⁹⁴ See ei takistanud aga välissuhtluse edasist laienemist ja rahvusvaheliste ühenduste töös osalemist. Näiteks oli PÜ 1996. aastal Slovakkias loodud Euroopa Luterliku Pühapäevakooliühenduse üheks asutajaliikmeks.²⁹⁵ Põhiline partner oli muidugi SELK, kuid läbi aastate püsisid kontaktid Hollandi ja Šveitsi PÜ-ga, Austria luterliku kiriku laste- ja noortetöö keskusega, Rootsi kiriklike ühenduste ja kogudustega. Oma panuse siinsesse töösse andsid Saksamaal tegutsevad Gustav Adolf Werk ja Estlandhilfe.²⁹⁶ Eraldi on märgitud väga head koostööd Põhjamaade lastetöö keskustega kirjastamise osas.²⁹⁷ ELE projekti raames hoiti suhteid Läti, Leedu, Rootsi ja Soome luterlike kirikute noorsootöö organisatsioonidega ning EELK-d esindasid ühislaagrites mitmete koguduste noored.²⁹⁸ Valdavalt arendasid aga keskuste kaudu toimunud rahvusvahelist koostööd töötajad ise. Mitmel korral osalesid enamasti PÜ-s või NK-s töötanud mittetäieliku teoloogilise haridusega diakonid isegi noorsootöö teoloogide kokkusaamistel Soomes või mujal.²⁹⁹ Samal ajal kui PÜ-l ja NK-l olid välja kujunenud stabiilsed välissuhted Baltimaade, Põhjamaade, Euroopa ja USA luterlike kirikute laste- ja noortetöö ühendustega, korraldas NK veel koguduste noortele suunatud palverännakuid Eestist Taizèsse ning organiseeris osalemist Euroopa noorte kokkutulekul. Mõlemal juhul oli osavõtjate hulk läbi aastate väga suur ning sõitudele eelnesid EELK kogudustes peetud ettevalmistavad palvused ja noortetunnid.³⁰⁰ Vaadeldava perioodi lõpus, 2005. aastal tehti omamoodi vahekokkuvõte SELK ja EELK

²⁹¹ EELKKA 106.1.1. PÜ ar 1994, VII.

²⁹² EELKKA. Lääne praostk. 04.06.1991–05.12.1995. Lääne praostk ar 1994. Lisa. Noortetöö.

²⁹³ EELKKA. Ida-Harju praostk nõuk prot 10, 27.06.1994.

²⁹⁴ Ringvee 2011, 57.

²⁹⁵ EELKKA.1.4.67. LNÜ ar 2005, 16.

²⁹⁶ EELKKA 1.1. PÜ ar 1997, VII.

²⁹⁷ EELKKA 1.1. PÜ ar 1999, 4–5; PÜ ar 2001, 4.

²⁹⁸ EELKKA.1.4.30. EELK aruanne 2000. Laste- ja noorsootöö, p. IV/5, 26–33; EELKKA.1.4.29. EELK ar 1999. Laste- ja noorsootöö, p. IV/5, 26–34.

²⁹⁹ EELKKA 106.1.1. PÜ ar 2001, 4.

³⁰⁰ EELKKA.1.4.30. EELK ar 2000. Laste- ja noorsootöö, p. IV/5, 26–33. 2000. aastal sõitis Eestist Taizèsse kuus rühma, Barcelona noorte kokkutulekule aga 14 rühma ca 700 inimesega. *Ibid.*

suhetest – nimelt peeti esimene kahe maa sõpruskoguduste noorsootöö tegijate kohtumine. Kirikutevahelise koostöölepingu allkirjastamisest oli möödunud ligi 16 aastat ja ühiste eesmärkide nimel tehtav töö oli tulnud kasuks mõlemale poolele.³⁰¹ PÜ ja NK ühendamisel loodud LNÜ oli aga esindatud paljudes maailma maades – osaleti mitmesugustel koolitustel või projektides Suurbritannias, USA-s, kõikides Põhjamaades, Šveitsis ja Prantsusmaal.³⁰²

1991. aastal edenes jõudsalt ka oikumeeniline koostöö, kui moodustati EKN-i Noortenõukogu, kuhu kuulusid kõikide tolleaegsete EKN-i liikmeskirikute noorte esindajad. Seda tööd koordineeris ja korraldas EKN ning selle kaudu osaleti rahvusvahelises kristlike noorteühenduste võrgustikus. Kuigi töö oli algul sisukas, soikus see juba 1993. aasta lõpus peamiselt tugeva juhi või piisavate esindusõiguste puudumise tõttu. Pärast aastatepikkust pausi registreeriti ühendus 2003. aastal taas ning selle liikmeteks loeti EKN-i liikmeskirikute noorteorganisatsioonid, sh LNÜ. 2004. aastal kinnitati uus põhikiri ja tegevus jätkus 2004.–2005. aastal mitmekülgselt.³⁰³ NK ja LNÜ tegutsesid ka Euroopa oikumeenilises katusorganisatsioonis The European Fellowship³⁰⁴ ja Baltimaade oikumeenilises noortevõrgustikus BIEN.³⁰⁵ Algselt NK ja seejärel LNÜ ettevõtmised, nagu näiteks kirikunoorte päevad või ajakirja Pühapäevakool väljaandmine, muutusid aja jooksul oikumeeniliseks ühistegevuseks, kus LNÜ on vaid üks osapool teiste EKN-i kirikute kõrval.³⁰⁶ Nii püütakse paremini kasutada, jagada ja ühendada Eesti-siseseid ressursse, kuid samal ajal vajab tähelepanu EELK kirikliku noorsootöö eesmärkide täitmine oma koguduste juurdekasvu tagamiseks. Rahvusvahelisest koostööst kujunes mahu poolest pea eraldiseisev töövaldkond, mille kaudu edendati oluliselt kohalikke tegevusi ning rikastati siinset tööala teadmiste, meetodite ja vahenditega ka praktilisel tasandil. Kuid selle juures jäi vajaka süsteemsest lähenemisest ja teoloogilisest kompetentsist noorsootöö aluste ja teoloogia kujundamisel ning rakendamisel. Suhted ja koostöö võisid olla küllaltki juhuslikku laadi, sõltuda otsustajate või esindajate isiklikust teoloogilisest ja ka keelelisest pädevusest, suhetest jms. Kõik see ei aidanud aga alati kaasa tööala terviklikule arendamisele.

2.4.3. Kokkuvõte

1990. aastate algus tõi Eesti ajaloos taas kaasa suured ühiskondlikud ja poliitilised muutused. Vabanemisega ateistliku nõukogude korra alt kaasnes astumine vabasse globaliseerunud maailma. Kogu ühiskonda mõjutas üha laiemalt sekulariseerumine, individualiseerumine, mh religioossuse muutumine ning traditsioonilise

³⁰¹ EELKKA.1.4.67. LNÜ ar 2005, 6.

³⁰² *Ibid.*, 13–14.

³⁰³ Vilumaa 2009, 413–419.

³⁰⁴ EELKKA.1.4.30. EELK ar 2000. Laste- ja noorsootöö, p. IV/5, 26–33.

³⁰⁵ EELKKA.1.4.67. LNÜ ar 2004, 16. BIEN= Baltic Intercultural and Ecumenical Network.

³⁰⁶ EELKKA.1.4.67. LNÜ ar 2005, 13. Vt ka <https://jape.ee/ajalugu/> (vaadatud 29.03.2021).

kristluse marginaliseerumine. Kõik see puudutas ka Eesti luterlikku kirikut, kus toimusid aastatel 1991–2005 osaduse, liikmesuse, admissiooni ning kirikliku noorsootöö osas olulised muudatused. Ehk ei olnud kõiki neid faktoreid kohe võimalik arvestada, mistõttu nenditi nii mõndagi tagantjärele. Iseseisvunud riigis rajas kirik oma tegevuse taas rahvakiriklikule alusele ning kujundas vabas diskussioonis ja koostöös riigiga oma seadusandluse. Vaadeldaval perioodil kinnitati uued põhikirjad PK 1991 ja KSD 2004. Nendega koos anti välja eraldi seadluste kogud KTS 1991 ja KSD 2005. Endiselt kehtis perioodil Agenda 1897/Tõlge 1902 ja kasutuses oli selle keeleliselt uuendatud versioon Agenda 1951, kuid uue käsiraamatu koostamise nimel töötati edasi. Oluline põhimõtteline küsimus seadusi luues oli kiriku liikmesuse määratlemine. Seda tehes toetuti küll varasemale traditsioonile, ent rahuldavat tulemust ei leitud kaua, sest otsustamist mõjutasid nõukogude ajal juurdunud arusaamad. Endiselt kehtis arusaam diferentseeritud liikmesusest, mille järgi saadi ristimisega üldine ning konfirmatsiooni ja admissiooniga täisõiguslik liikmesus. Lisaks arvestati liikmesust veel mitmel moel, mis põhjustas segadust. Teoloogilisele küsimusele püüti vastust leida praktiliste vahenditega ja kuna see ei õnnestunud, lükati konkreetse otsuse tegemine järjest edasi. Samuti ei suudetud pikka aega otsuseni jõuda admissiooni suhtes. Kuna PK 1991 ei nimetanud, kes armulaua osaleda võivad, siis nähti selles ühte teoreetilist võimalust praktiseerida ristitud laste ja noorte armulaua admissiooni. Nii EELK varasem spontaanne täisadmissiooni mudeli kasutamine kui arenevad suhted välismaailmaga soodustasid admissiooni mudeli muutmist. Kõigele vaatamata ei esitanud aga ÕK KK-le admissiooni korra muutmise ettepanekut ning piirdus vaid otsuse tegemisega laste armulaua osalemise juhendi väljatöötamise kohta. 1997. aastal koostaski LK admissiooni juhendi eelnõu, kuid kuna peapiiskop seda ei toetanud, jäi kogu edasine menetlemine seisma. Alles 2001. aasta ÕK võttis küsimuse taas päevakorda, kuid selgi korral ei soovinud teemakohast juhtrolli enda kanda võtta keegi. Kuigi LK ei saanud juhendi koostamise osas volitusi, jätkati tööga omal initsiatiivil. Admissiooni juhendi täiendatud versioon valmis 2005. aastal ning see oli mõeldud kasutamiseks KSD 2005 admissiooni paragrahvi lisana. Eraldi aga juhendit välja ei antud ja kavandatud edasine töö koos täpsustatud nõuannete avaldamisega jäi tegemata. 2002. aastal läbi viidud küsitlus näitas, et vaimulike ja koguduste seas oli soov ristimis- ja armulauaosaduse liitmise järele olemas. PK 2004 ja KSD 2005 käsitavad liikmesust selgemalt ja seovad selle otse ristimisega, samuti võimaldatakse admissiooni ristimise ehk täisadmissiooni mudeli *baptismus est admissio* järgi. Selle kõrval kehtib aga endiselt arusaam konfirmatsioonil põhinevast täisõiguslikust liikmesusest ning traditsiooniline astmelise admissiooni kord ja mudel. Seega tekitab ristimise ja konfirmatsiooni suhe endiselt küsimusi. Tulemuseks on olukord, kus kirikuseaduste järgi kehtib EELK-s tänapäevani mitmesuguse admissiooni võimalusega diferentseeritud liikmesus ning võimalik on rakendada mitut admissiooni korda ja mudelit. Ristimist väärtustatakse küll ehk endisest enam, kuid konfirmatsiooni positsiooni ei ole muudetud. Viimase praktiseerimist toetab ja soodustab jätkuvalt kehtiv agenda, mis võimaldab järgida vaid astmelise admissiooni korda ja mudelit. Kui PK 2004 ja KSD 2005 määravad kehtiva admissiooni korra

ühtviisi, siis samal ajal kasutusel olnud Agenda 1897/Tölge 1902 ja Agenda 1951 admissiooni mudel satub sellega osaliselt vastuollu. Kirikuseaduse järgi võivad ristitud lapsed ja noored ka enne konfirmatsiooni armulaual käia, agenda järgi aga mitte.

Kirikliku noorsootöö taastamine ja jõuline areng perioodi esimesel poolel aitas kaasa osaduse, liikmesuse ja admissiooni mõtestamisele ning seejuures oli tööala kujundamise juures tugevaks argumendiks just ühise osaduse saavutamine. Kogu noorsootöö pidi olema kogudusekeskne ning kaasama lapsi ja noori koguduse avatud sõna- ja sakramendiosadusse. Sageli olid noorsootöö tegijad ise taolise osaduse loomise initsiaatorid. Siiski ei õnnestunud kogu tööalale seatud eesmäärke saavutada ja vaadeldava perioodi teisel poolel nähti suuremat tagasiminekut. Noorsootöös esinesid nii välised kui ka sisemised probleemid, mida põhjustasid laienev sekularism, ebapiisav ja läbi mõtlemata strateegia, teoloogiline eba-kompetentsus, töötajate puudumine või nende vähene motiveerimine, teiste maade meetodite otsene ülevõtmine jms. Samuti ei suutnud kirik uut tööala finantseerida ning suure osa tegevustest viisid läbi vabatahtlikud, keda ei osatud piisavalt koolitada või motiveerida. Tööd pärssis ka ühtse teoloogilise juhtliini puudumine ning tööala ja keskuste nõrk seotus. Samas toetasid edenemist laienenud ja mitmekülgne läbikäimine välismaailmaga. Teiste maade kirikutega sõlmitud suhete kõrval oli jätkuvalt suur tähtsus just SELK ja EELK koostööl, mis mõjutas ja kujundas arusaamu admissioonist üsna tugevalt.

2.5. Järellugu. Ristitud laste ja noorte armulaua admissiooni rakendamine ning avatud sõna- ja sakramendiosaduse perspektiiv

2.5.1. Diskussioonid admissiooni rakendamise üle ning kirikliku noorsootöö roll selle juures

Kuigi XXI sajandi esimese kümnendi usuline maastik oli mitmekesine ning kiriklik olukord erines nõukogude ja nõukogude-eelsest ajast, puudusid suuremal osal Eesti elanikkonnast tollal siiski isiklik side kogudustega, religioossed teadmised või üldse huvi teema vastu.¹ Soovitud rahvakiriku kuvandi asemel kandis kirik pigem vähemus- või misjonikiriku rolli, mida iseloomustavad kahanev liikmeskond ja ressursid, vähene ühiskondlik mõju ning teoloogiline konservatism. Ent kõigele vaatamata jätkub kirikul endiselt võimalusi kaasata liikmeid, kasvatada ressursse ning arendada oikumeenilist koostööd.² Uurimuses vaadeldud

¹ Ringvee 2011, 16. 2000. aasta rahvaloenduse järgi ei pidanud enamik Eesti elanikest ennast vaatamata ka 1980. aastate lõpu ja 1990. aastate usubuumile ühegi usulise ühenduse liikmeskonda kuuluvaks. *Ibid.*, 44; Eve **Telpt.** Kokkuvõtte uuringu „Elust, usust ja usuelust 2015“ tulemuste analüüs. – Kuhu lähed Maarjamaa? Quo vadis, Terra Mariana? Koost. Eerik Jõks. Tallinn: EKN, 2016, 67–68; Kilemit 2020, 153–159; Pekko 2017, 70–72.

² Ketola 2007, 67–68, 78–80.

perioodile järgnenud aastal oli EELK noorsootöös LNÜ kaudu kaasatud *ca* 2500 last või noort. Mõnedes praostkondades töötasid tööala koordinaatorid või sekretärid ning osades kogudustes palgalised noorsootöö tegijad. Kiriklikud töövormid olid välja kujunenud, jätkus suhtlemine sõpruskoguduste ja -kirikutega ning arendati oikumeenilist koostööd. Siiski tõdeti, et töö oli edukas vaid suuremates kogudustes ning töötajate koolitamise ja tasustamisega oli probleeme.³ Ometi sai just LNÜ-st admissioonidiskussiooni eestvedaja, sest ühendus oli vahendajaks koguduste ja perekondade vahel, keda värske kirikukuseadustiku admissiooni paragrahv otseselt puudutas. Lisaks sellele, et KSD 2005 § 13 lõige 3 avas ristitud lastele võimaluse armulauda saada, andis see ka uue võimaluse arendada koguduste noorsootööd ning integreerida kodud paremini kogudustega. Kuid vaatamata seadustamisele ei olnud admissiooni teema üheselt selge ega mõistetav. Laiemat üldist kiriklikku või avalikku debatti ei tõusnud – nii nagu sündis aastakümnete vältel mujal maailmas. Aga kuna üldine huvi pärast ristitud lastele armulaua osalemise seadusliku loa andmist kasvas, siis võttis LNÜ selle teema koguduste lastetöö tegijate suvepäevade kavas ja korraldas koos kirikuvallitsusega admissiooni-teemalise konverentsi. Lisaks anti välja toetavad ja suunavad materjalid lastele ja peredele.

Ristitud laste ja noorte armulaua osalemise küsimust ja laste jumalateenistusel osalemist käsitleti esmalt 2006. aastal 10.–12. augustini toimunud LNÜ XIV suveseminaril Lääne-Virumaal Mõdrikul. Peapiiskop Andres Põder rõhutas seal ristimise kaudu saadud Jumala kutse ning noorsootöö tegemise tähtsust. Ka kõneleti selge visiooni vajalikkusest tulemusliku töö tegemiseks, laste kaasmisest jumalateenistusel läbi aegade ning konstruktiivse lahenduse leidmisest laste Kristuse juurde toomisel. Oodatumaks päevakorra punktiks peeti seminaril aga laste armulaua osalemisega seotud küsimuste arutamist. Paneelvestlust „Laps armulaua“ vedas LNÜ juhatuse esimees Tammsalu ja seal osalesin ühe kõnelejana koos assessor Viilma, ÕK liikme Toometi ja Viru praostkonna praosti Avo Kiirega. Kuigi ristitud lastele armulaua jagamise paragrahv oli tolleks ajaks juba jõustunud, puudus ülevaade vastavast teooriast ja praktikast. Tammsalu arvates võis olla üldse tegemist ennatliku otsusega. Sellega ei olnud kõik sugugi nõus, näiteks Kiire sõnul ei kahandanud sakramendi mõju ja väärtust see, kas laps saab armulaua toimuvast aru või ei. Toomet vaatles armulauaosadusest välja jätmist kui suurimat karistust kirikus ning küsis, miks saavad sel juhul karistada lapsed. Siiski tunnistati, et teema praktiline käsitlemine ei ole piisava põhjalikkusega läbi mõeldud. Seminaril osalejatest oli üksjagu neid, kes oma lastega armulaua käisid, kuid suurem osa ütles, et nad oma lapsi armulauale kaasa ei võta. Kokkuvõttes ei

³ Vilumaa 2009, 411–412; EELK statistiline ar 2006. – Statistilise aruandluse kokkuvõtted 2003–2019, https://siseveeb.eelk.ee/arvuline/arvuline_a3_enne2008.php?aaa=2006 (vaadatud 04.07.2021). Järgmiste aastate jooksul noorsootöös osalejate hulk kasvas. Perioodil 2003–2019 saavutati EELK noorsootöös haripunkt 4496 osalejaga 2016. aastal, 2019. aastal oli tegevustes osalejaid kokku 3501. *Ibid.*

leitnud teemale head lahendust ning esile kerkinud väljakutsega lubas LNÜ koos partnerite abiga edasi tegeleda.⁴

Seepärast hakatigi juba üsna pea – sama aasta sügisel – koos kirikuvalitsusega ette valmistama järgmist projekti „Lapsed armulaul – seadusest ellu“. Noorsootöö tegijate poolne initsiatiiv käsitleda admissiooni teemat oli tähelepanuväärne. Kavas oli pidada ühepäevane konverents admissiooni tähenduse ja praktika selgitamiseks ning koostada ja anda välja kirikut ja jumalateenistuse korda tutvustav brošüür „Minu kodukirik“. Kogu projekti eesmärgiks oli selgitada admissiooni teoloogilisi aluseid ja leida lahendusi uuest kirikuseadustikust lähtunud praktilistele küsimustele. Projekti eelarve oli kokku 39 164 krooni, millest suurema osa tasus SELK. Konverents oli suunatud EELK vaimulikele ja kiriku töötajatele ning brošüür oli mõeldud laste ja kodude jaoks. Tõdeti, et teema käsitlemine on väga vajalik, sest enne KSD 2005 kinnitamist olid „jäänud lahti rääkimata sellest lähtuvad erinevad probleemid, ka ei ole kiriku töötajad ega lastevanemad saanud piisavalt informatsiooni seadusest tuleneva õiguse kohta.“⁵ Kuna EELK kauaaegsel partneril SELK-l oli admissiooni valdkonnas juba pikaajaline kogemus ning mitmed EELK noorsootöö tegijad või tööala juhid olid ise Soomes õppinud, siis oli loomulik koos nendega teemat käsitleda. Samuti vajati uut, lastele suunatud brošüüri, sest varem välja antud sarnane vihik oli juba läbi müüdud ning uue vastava kirjanduse järele oli kogudustes suur nõudmine. Kogu projekti koostamiseks kutsuti kokku toimkond ning 2006. aasta sügisel alustati tööd Tallinnas ja Helsingis. SELK poolt olid koostööpartneriteks kirikuvalitsus ja kiriklikud ühendused Poikien ja Tyttöjen Keskus, Nuorten Keskus, Seurakuntien Lapsityön Keskus ja Suomen Lähetysseura. Eesti tööühma kuulusid esialgse kava järgi Kerstin Kask UI-st, õp Kaido Soom TÜ usuteaduskonnast, õp Marko Tiitus LK-st ja VK juhatast, õp ass Viilma konsistooriumist, õp Tammsalu ning Lia Kaljuste, Mari-Ann Oviir ja Titta Hämäläinen LNÜ-st.⁶ Lisaks kaasati töösse ka mind kui teemat lähemalt uurinud vaimulikku.⁷ Konverents „Lapsed armulaul – seadusest ellu“ peeti 1. märtsil 2007. aastal EELK Nõmme Rahu kirikus ning see lähtus otseselt KSD 2005 § 13 lõikest 3. Avaettekande pidas Paenurm, kes tõi kuulajateni seaduse koostamise käigu. Tema sõnul ei sidunud KTS 1929 ja KTS 1991 konfirmatsiooni ja armulauda otse ega keelanud seega admissiooni veel

⁴ Liina **Raudvassar**. Lastest, noortest ja kirikust. – EK, nr 33, 16.08.2006, <http://www.eestikirik.ee/lastest-noortest-ja-kirikust/> (vaadatud 20.06.2021). Avo Kiir (1952) Iisaku ja Tudulinna õp al 1988, Viru abipr ja pr 1992–2011, kauaaegne EELK KK liige, ÕK esimees 2000–2003, JK liige 1997–2004. VL: <https://eelk.ee/et/kirik/meie-vaimulikud/vaimulikeleksikon/#K> (vaadatud 11.11.2021).

⁵ Projekti „Lapsed armulaul – seadusest ellu“ taotlusvorm SELK Välisabile. EELK LNÜ. Triin Salmu kirjalik teade Hedi Vilumaale 05.04.2021.

⁶ *Ibid*. Vaimulikud Kerstin Kask, Kaido Soom ja Marko Tiitus vt VL: <https://eelk.ee/et/kirik/meie-vaimulikud/vaimulikeleksikon/> (vaadatud 11.11.2021).

⁷ EELKKA.1.4.67. LNÜ ar 2007, 8. Konverentsi teemat avasin eelnevalt EELK ajalehes. Hedi **Vilumaa**. Eesti Kirik küsib. – EK, nr 7, 14.02.2007, <http://www.eestikirik.ee/eesti-kirik-kusib-14/> (vaadatud 14.12.2021).

leeritamata isikutele.⁸ Seejärel andsin ise ülevaate ristitud laste ja noorte armulaua admissiooni teoloogilisest ja ajaloolisest kujunemisest. Teemal „Laps armulaul – arengutee Soomes ja Skandinaavias“ kõneles SELK vaimulik Reijo Liimatainen ning praktilistes küsimustes andis nõu SELK lastetöö teoloog Tiina Kangasmaa. Ettekannete järel arutleti laste armulaul osalemisega seotud küsimuste üle veel rühmades. Paenurme eestvedamisel arutati koguduse jumalateenistusliku elu üle koos lastega, Tammsalu juhendas leeritöö mõtestamise arutelu seoses admissiooniga ning õp Katrin-Helena Melder korraldas pihi ja laste armulauaks ettevalmistamise kõnelust. Teoloogilist arutelu armulaua tähenduse mõistmisest ja sellega seotud väljakutsetest juhtisid SELK esindajad. Konverentsil osales 52 inimest ning päev oli „väga aktiivse loomuga“. Kokkuvõtteks tõdeti aga üksnes seda, et vaatamata admissiooni seadustamisele on EELK-s laste armulaul osalemise suhtes käibel mitmeid erinevaid seisukohti.⁹

Aastatel 2007–2008 andis LNÜ välja kolm lastele ja peredele suunatud kiriku elu tutvustavat brošüüri, millest kahes esitati selgelt ja konkreetselt KSD 2005 admissiooni ristimisel põhinev mudel. Vihikus „Mina usun. Katekismus lastele“ öeldi armulauda tutvustades, et see on koguduse ühine söömaaeg ning ristitud lapsed võivad koos vanematega sellest osa võtta.¹⁰ Admissiooni-konverentsi ettevalmistamise projektiga liidetud brošüür „Minu kodukirik“ juhatas lugejat oma kodukirikuga, kuid ei sisaldanud admissiooni teemal esitatud küsimusi ega viiteid.¹¹ Järgmisel aastal ilmunud väljaandes „Minu kogudus“ korraldi seisukohta, et armulauast kui koguduse ühisest söömaajast võivad koos vanematega osa võtta ka ristitud lapsed. Samas aga märgiti, et „õpetaja võib lapsi ka lihtsalt õnnistada“.¹² Armulauda käsitledes toodi välja selle sakramentaalne iseloom, patutunnistuse ja absolutsiooni, Jeesuse surma mälestamise ja ülestõusmise tunnustamise ning julguse ja lootuse aspektid koos Jumalaga eluteel käimiseks,¹³ samuti suhe paasasöömaajaga ning lunastuse meenutamise ja usu kinnitamise aspektid.¹⁴ Suures osas olid eeskujuks Soomes välja antud sarnased materjalid, mis kohandati siinsete oludega.

Järgnevatel aastatel admissiooni teemaga EELK-s enam otseselt ei tegeletud. 2007. aastal esitas Soom EELK täiskasvanute leeritöö arengustrateegia, mille järgi pidi kogu tegevusala kujundama kvaliteetne kiriklik noorsootöö.¹⁵ Aastatel 2008–2009 peeti ristimise teema-aastaid koondnimetusega „Uue elu allikale“ ning püüti „otsida ja kasutada uusi võimalusi ja abivahendeid ristimise õnnistuse

⁸ Paenurm, 2007, 1–5.

⁹ EELKKA.1.4.67. LNÜ ar 2007, 8–9; Konverentsi „Lapsed armulaul – seadusest ellu“ kava. EELK LNÜ. Triin Salmu kirjalik teade Hedi Vilumaale 05.04.2021. Katrin-Helena Melder vt VL: <https://eelk.ee/et/kirik/meie-vaimulikud/vaimulike-leksikon/> (vaadatud 11.11.2021).

¹⁰ Mina usun. Katekismus lastele. Tallinn: EELK LNÜ, 2007, 24.

¹¹ Minu kodukirik. Tallinn: EELK LNÜ, 2007, 12.

¹² Minu kogudus. Tallinn: EELK LNÜ, 2008, 14.

¹³ Mina usun. Katekismus lastele 2007, 24.

¹⁴ Minu kogudus 2008, 14.

¹⁵ Soom 2007, 196–197.

mõistmiseks ja sellest osa saamiseks“.¹⁶ Sama sakramendi üle arutles toona ka EKN-i teoloogiakomisjon, mis andis ülevaate ristimise mõistmisest eri konfessioonides.¹⁷ EELK teoloogiat ja praktikat kirjeldades ei esitatud selles seoseid laste ristimise ja armulaua admissiooni vahel, kuigi samal ajal kehtis KSD 2005 § 13 lõige 3. Selle asemel rõhutati usu tekkimiseks vajaliku õpetuse andmist lastele ja konfirmatsiooni vajalikkust.¹⁸ Suurema üksteisemõistmise saavutamiseks kirikute vahel peeti EKN-is vajalikuks ristimiseteemalise diskussiooni jätkumist ja laiema avalikkuse teavitamist.¹⁹ Seetõttu olid loomulikuks jätkuks 2012. aastal peetud EELK oikumeenilised kõnelused EAÕK-ga, mida varem ka mainisin. Kahe kiriku dialoogikomisjoni ühisavalduses „Euharistia ja jumalateenistus“ nimetati armulauda kõige lähedasemaks ja täielikumaks osaduseks Kristusega, kes ilmutab end sõnas ja armulauasakramendis. Armulauda käsitleti otseselt kiriku või koguduse juubeldava tänu- ja rõõmupeona ning armulauaga jumalateenistust nimetati kogu kristliku elu ja eetose lätteks.²⁰ Viiteid ristitud laste ja noorte armulaual osalemise kohta ei antud, kuigi mõlemas kirikus olid selleks kõik alused olemas.

Samal ajal seisis EELK noorsootöö tervikuna reorganiseerimise vajaduse ees, nagu varem märgitud. See tõi kaasa „tulise mõttevahetuse“ ja hulga küsimusi, sest senise ühe organisatsiooni asemele sooviti luua praostkondi ja kogudusi toetav ja tööala edendav noorsootöö talitus ning eraldi kristlik noorsoo-organisatsioon, kuhu võisid kuuluda kõik noored kiriku liikmed. Taolist jagunemist ei toetanud aga vaimulikud, sest loodaval noorteorganisatsioonil oleks edaspidi puudunud otsene seos ja suhe kogudustega. Tööala juhtide arvates pidid aga LNÜ probleemid seoses laste ja noorte kaasamise ning eelkõige ühenduse rahastamisega lahendatama organisatsiooniliste ümberkorraldustega.²¹ LNÜ üldkoosoleku otsusega muudeti 2010. aasta kevadel põhikirja senist liikmesuse korda. Sestpeale võib ühenduse liikmeks saada iga vähemalt 7-aastane isik, kes vähemalt 18-aastase liikmena peab olema EELK mõne koguduse täiskogu liige või EELK-ga armulauaosaduses oleva kiriku liige. Kui LNÜ liige 19-aastasena mõnda EELK kogudusse ei kuulu, arvatakse ta ühendusest välja. Ühenduse põhieesmärgid on

¹⁶ Andres **Põder**. Läkitus ristimise teema-aastateks. – Uue elu allikale. EELK ristimise teema-aastad 2008–2009. Ettekandeid, kirjutisi ja artikleid. Tallinn: EELK Konsistoorium, 2009, 5. Teema oli esil juba varem, vt näiteks Mari **Paenurm**. Ristimist peetakse oluliseks. – EK, nr 3, 17.01.2007, 6; Arne **Hio**. Laske lapsukesed minu juurde tulla ja ärge keelake neid mitte... – EK, nr 3, 17.01.2007, 6.

¹⁷ Ristimine EKN liikmeskirikutes. Kokkuvõte teoloogiakomisjoni ristimisteemalistest aruteludest aastatel 2008–2010. Tallinn: EKN, 2011, 5–8.

¹⁸ *Ibid.*, 20–22. Märgiti, et EAÕK-s järgneb lapse ristimisele salvimine ja esimene armulaua käimine ning ka Eesti Karismaatilises Kirikus on armulauaosadus ristimise jätkuks. *Ibid.*, 40, 42.

¹⁹ Samal teemal arutleti juba 2001. aastal, mil kaardistati EKN liikmeskirikute ristimispraktikaid. *Ibid.*, 53–58.

²⁰ Euharistia ja jumalateenistus. EAÕK ja EELK dialoogikomisjoni ühisavaldus. Tallinn: 27.08.2012, <https://eelk.ee/et/kiriku-korraldus/toovaldkonnad/valissuhted-ja-oikumeenia/lepingud-ja-deklaratsioonid/eaok-ja-eelk-uhisavaldus/> (vaadatud 09.06.2021).

²¹ Mari **Paenurm**. Muutused vajavad lahtirääkimist. – EK, nr 25, 02.06.2010, 2.

jäänud üldjoontes samaks võrreldes selle alusepanija, kunagise E.E.L.K. NK põhimõtetega, sest tegeletakse noorsootöö arendamisega, kristliku, kultuurilise, haridusliku ja heategevusliku töö ning laste ja noorte kristliku ning kõlbelise kasvatusena.²² LNÜ tööd juhivad üldkoosolek ja juhatus, kuid juhtimisstruktuuris puudub teoloogilise pädevuse nõue. Samas on ühendus seotud EELK seaduste, arengukava ja muude alusdokumentidega ning teeb koostööd konsistooriumi vastava valdkonna küsimusi reguleeriva liikmega.²³ Pärast 2007. aasta admissooni projekti ei ole LNÜ enam kiriku osaduse, liikmesuse või admissiooni teemadel sõna võtnud.

Ristitud laste ja noorte armulaua osalemise suhtes kehtib kirikuõiguslikult küll KSD 2005 § 13 sätestatu, kuid pädeb ka LNÜ konverentsil tõdetu – ristimise, liikmesuse, armulaua ja konfirmatsiooni seostamine ja mõtestamine on kogudustes erinev. Näiteks jagas 2013. aastal Lääne praostkond avalikkusele suunatud infot kirikus kehtivate tavade kohta ja mh öeldi:

„Armulauda võtavad vastu ainult konfirmeeritud kirikuliikmed. ... Lapsi, veel leeris käimata noori ja täiskasvanuidki õnnistatakse. ... Lapsed on kirikus privilegieeritud seisus! Vanemate kohus on õpetada lapsi kirikus käituma.“²⁴

2015. aastal kirjutas EELK ühe suurima, Tallinna Jaani koguduse õp Tammsalu:

„Nüüd on mindud teiste suurte kirikute sabas selleni, et kui laps teab armulaua tähendust ja vanem lubab talle armulauda jagada, siis me oleme vaimulikena kohustatud talle seda andma.“²⁵

Samal ajal vaatlus sama koguduse teine vaimulik teemat teisiti:

„Mina ei näe mingit probleemi. Ma küsin lapsega koos olevalt vanemalt, kas võib lapsele armulauda anda. Lapsele me jagame ainult leiba. Vanasti oli leer see, pärast mida lubati inimene ka armulauale, aga nüüd see pole enam määrav. Inimene peab olema ristitud ja mõistma armulaua tähendust, siis võib ta ka armulauale tulla.“²⁶

Admissiooni seega kas ei tunnustatud üldse või nähti selles pigem kirikukorra ja kohustuse täitmist kui teoloogilist avatud sõna- ja sakramendiosadust koguduses, jagades lastele sõnaosaduse kõrval ja isegi laiema vaate puhul armulauale siiski

²² EELK Laste- ja Noorsootöö Ühenduse põhikiri, p. 2–3, <http://lmy.pusa.ee/wordpress/meist-2/pohikiri> (vaadatud 04.07.2021).

²³ *Ibid.*, p.1. LNÜ juhatuse liikmete seas on hulk vaimulikke. Vt LNÜ juhatus, <http://lmy.pusa.ee/wordpress/meist-2/juhatus> (vaadatud 04.07.2021).

²⁴ Läänemaa kirikud. Churches in Läänemaa. Turismiinfo brošüür, 2013, 4.

²⁵ Jaan **Tammsalu**. Leer. August 2015, <https://www.tallinnajaani.ee/vaimuelu/vaimulikud-vastavad/30-leer.html> (vaadatud 08.04.2021).

²⁶ Eve **Kruus**. Lapsed ja kirik. August 2015, <https://www.tallinnajaani.ee/vaimuelu/vaimulikud-vastavad/28-lapsed-ja-kirik.html> (vaadatud 08.04.2021).

ainult ühte armulaua elementi. Samas said lapsed armulauast täiel määral osa näiteks 2016. aastal peetud Võru praostkonna lastelaagri avajumalateenistusel²⁷ ja KSD 2005 poolt sätestatud admissiooni korda praktiseeritakse mitmetes kogudustes.²⁸

2019. aastal korrigeeris KK vormiliselt KS 2005 § 13 lõiget 3, mis käsitles algselt koos nii ristitud laste kui ka täiskasvanute admissiooni. Muudatuste põhjendamise seletuskirjas toodi välja, et kui lõiked 3 ja 4 on ühendatud, siis esitatakse nii konfirmeerimata kirikuliikmetele kui ka teiste kirikute liikmetele samasugused nõuded.²⁹ Sisu selgemaks esitamiseks toodi uues versioonis KS 2005 § 13 lõige 3 ja 4 eraldi välja ning need kõlavad järgmiselt:

„(3) Ristitud laps võib armulauda vastu võtta koos vanema või hooldajaga.

(4) Täiskasvanud konfirmeerimata kirikuliige või mõne teise kiriku liige võib armulauast osa võtta juhul, kui see osutub vajalikuks hingehoidlikel põhjustel ning kui ta usub, et võtab armulaual vastu Kristuse tõelist ihu ja verd.“³⁰

KK-le tehtud kirikuseadustiku muudatusettepanekute järgi koostatud otsuste eelnõusid menetleti toona teemade ja plokkide kaupa, mis tähendas väiksemat tähelepanu pööramist eriküsimustele.³¹ KSD 2005 2. osa „Sõna ja sakrament: kiriku liturgia“ muutmise seaduse eelnõu esimese lugemise juures tundis õp Jaan Nuga muret admissiooni osas. Ta küsis, kas laste puhul loobutakse Kristuse ihu ja vere vastuvõtmise teadvustamise nõudest. Samuti uuris ta, millal saab lapsest noor. Istungjärku juhatanud assessor Tiitus vastas, laps peab armulauda vastu võtma väärikas seisundis, mille hulka kuulub ka teadlikkus sellisel määral nagu tema arenguastmelt eeldada saab. Admissiooni osas lasub tema sõnul vastutus laste vanematel ja koguduse õpetajal. Suuremat tähelepanu antud paragrahv ei tekitanud, muudatus kinnitati ja see jõustus 1. novembril 2020. aastal.³² Siiski

²⁷ Ave **Kägo**. Misjoninädal pakub lastele tegevusi. – EK Lisa Kae' üles!, nr 31, 10.08.2016, 3.

²⁸ Näiteks EELK Viljandi Jaani ja Rakvere Kolmainu kogudustes. Vt EELK Viljandi Jaani kogudus. Jumalateenistus, <https://viljandi.jaani.eelk.ee/jumalateenistus.php?x=jumalateenistus> ja EELK Rakvere Kolmainu kogudus. Armulaud, <https://www.kolmainu.ee/armulaud/> (vaadatud 20.07.2021). Samuti EELK Kõpu Peetri ja Suure-Jaani Johannese kogudustes, kus ise vaimulikuna teenin. Kuna nüüdisajal ei ole uuritud admissiooni praktiseerimist ning EELK kogudustel kas puudub kodulehekülg üldse või ei ole sel alati märgitud admissiooni tingimusi, siis puudub võimalus laiema üldistuse tegemiseks.

²⁹ Ülle Keele kirjalik teade Hedi Vilumaale 05.07.2021. EELK kirikuseadustiku muudatusettepanekud selgitustega.

³⁰ EELK kirikuseadustiku 2. osa „Sõna ja sakrament: kiriku liturgia“ muutmise seadus. XXX KK V ij 26.–27.11.2019, <https://siseveeb.eelk.ee/et/kiriku-korraldus/seadusandlus/kiriku-teataja/kirikukogu/> (vaadatud 09.06.2021).

³¹ Ülle Keele kirjalik teade Hedi Vilumaale 05.07.2021. XXX KK V ij protokoll 26.–27.11.2019, 4.

³² *Ibid.*, 11–13. Jaan Nuga (1974): mitmete kog õp al 1999, Harju-Jaani õp al 2014, Tartu praostk sekr 2001–2014, KK liige 2017–2021, kaitsevæ kaplan 2017–2021. VL: <https://eelk.ee/et/kirik/meie-vaimulikud/vaimulike-leksikon/> (vaadatud 11.11.2021).

ilmnes veel 2021. aastal, et admissiooni küsimus ei ole ikka üheselt arusaadav ja mõistetav. Järva praostkonna konverentsil arutati laste armulaua osalemist muudetud kirikuseaduse valguses ja tõdeti, et lapsed võivad armulauale tulla koos saatjaga. Kui aga noor leerikooli ei tule, siis „... tuleks talle öelda, et armulauale enam ei saa. Ent kuidas täpsemalt ja millal seda teha – oli küsimuseks“.³³ Mõnes koguduses ollakse endiselt seda meelt, et armulauasakramenti võib vastu võtta vaid konfirmeeritud koguduseliige, saades selleks ettevalmistuse leerikoolist. Leeritamata inimesed, sh lapsed võivad tulla armulaua ajal altari ette õnnistust vastu võtma. Kui aga vanemad on eraldi vaimulikuga kokku leppinud, saab ka laps söömaajast osa.³⁴ Ristimise, konfirmatsiooni ja admissiooni suhete kohta esineb versioon, kus koguduse liikmeks saamist arvestatakse küll alates ristimisest, kuid koguduse täisõiguslikuks liikmeks saadakse leeriohnnistamisel „esimese püha armulaua“ kaudu.³⁵ Liikmeks saamise aluseks peetakse endiselt nii ristimist kui ka leeriohnnistamist ning viimase järgi arvestatakse sageli ka admissiooni.³⁶ Levinud on arusaam, et inimene saab kiriku liikmeks leeri ja konfirmatsiooni kaudu, mis annab õiguse iseseisvalt armulaua käia.³⁷ Mõnel pool väidetakse, et leeris käimata inimesel ei ole õigust armulauda vastu võtta kirikukorra järgi, kuid ta võib vastu võtta õnnistuse. Sel alusel kutsutakse õnnistamisele ka lapsi, et nad oleksid armulaua osaduses ja õpiksid vanemate kõrval armulauda hindama. Siiski – sellest otseselt osa saamata.³⁸

Nii nagu kogudustes, esineb ka EELK kodulehel erinevates jaotustes admissiooni praktiseerimise kohta erineva sisuga infot, mis on ebaühtlane või vastandlik ega vasta kehtivale kirikuseadusele. Laste kristlikku kasvatust peetakse seal konfirmatsiooniks ettevalmistamiseks, leeris käimist käsitletakse täisikka jõudmise märgi ja koguduse liikmeks saamisena, kel alles siis õigus armulauale minna. Laste ja noorte alapeatükis ei räägita ristitud laste ja noorte armulaua osalemisest, kuid lapsi soovitatakse võtta jumalateenistusele kaasa „nii noorena ja nii sagedasti, kui iganes võimalik.“³⁹ Kogudusest kõneledes täpsustatakse, et koguduse liikmeks saab ristimise, aga täisõiguslikuks liikmeks konfirmatsiooni

³³ Kätlin Liimets. Järva praostkond pidas konverentsi. – EK, nr 6, 10.02.2021, 1.

³⁴ EELK Risti kogudus. Armulaud, <https://www.ristikirik.ee/armulaud/> (vaadatud 20.07.2021); EELK Pärnu Eliisabeti kogudus. Kuidas käituda kirikus? Väike juhtnõör. Jumalateenistus, <http://www.eliisabet.ee/index.php/jumalateenistus/puha-missa> (vaadatud 20.07.2021); EELK Järva-Jaani Johannese kogudus. Armulaud, https://jarva-jaani.eelk.ee/sisu.php?lehe_id=35&alamlehe_id=58&alamlehe2_id=0 (vaadatud 20.07.2021).

³⁵ EELK Haapsalu Püha Johannese kogudus. Kogudus, <https://haapsalu.eelk.ee/kogudus/> (vaadatud 20.07.2021).

³⁶ EELK Kuressaare Laurensiuse kogudus. Koguduse liikmeks, https://kuressaare.eelk.ee/koguduse_elu/koguduse-liikmeks (vaadatud 20.07.2021).

³⁷ EELK Tartu Ülikooli-Jaani kogudus. Leer, <https://jaanikirik.ee/leer/> (vaadatud 07.07.2021).

³⁸ EELK Tartu Pauluse kogudus. Jumalateenistus, <http://tartupauluse.ee/kogudus/teenistused> (vaadatud 07.07.2021).

³⁹ Lapsed ja noored. Kristlik perekonnaelu, <https://eelk.ee/et/kiriku-korraldus/toovaldkonnad/lapsed-ja-noored/> (vaadatud 07.07.2021).

kaudu.⁴⁰ Armulaua osas aga öeldakse, et iga ristitud ja konfirmeeritud kiriku liige võib armulaual osaleda, kui ta on teadlik selle tähendusest. Ristitud laps võib armulauale tulla koos vanemate või ristivanematega, kui talle on selgitatud armulaua tähendust.⁴¹

2.5.2. Osadus, liikmesus ja admissioon kirikukäsiraamatus

2009. aastal, kui 1902. aastal välja antud agenda ilmumisest oli möödunud üle 100 aasta, esitleti EELK-s „Eesti luterliku rahvakiriku esimest Eestimaal koostatud ja trükitud liturgiakäsiraamatut“.⁴² Kuigi uue agenda koostamise protsess algas juba 1920. aastatel, jõudis see KKR-i ilmumise näol viimaks 2009. ja 2010. aastal lõpule. Kaua kestnud töö hoogustus 1991. aastal, mil uutes poliitilistes oludes sooviti uuendada jumalateenistuse korda ning seejärel ilmusid mitmed juhendid ja korrad.⁴³ Eelnevalt vaatasid nii PN kui ka VK 2007. aastal üle EELK liturgiakomisjoni poolt koostatud materjali. Vaatamata VK vastu-seisule kinnitas PN 19. veebruaril 2008. aastal EELK-s kehtivateks nii agenda kui ka uue KKR-i. Kuna viimane arvestab oma kiriku tavade ja võimaluste kõrval teiste maade luterlaste ja anglikaanide jumalateenistust, roomakatoliku kiriku liturgiareformi ja oikumeenilist arengut, siis nimetati seda „erinevate traditsioonide ja ootuste ühiseks kokkuleppeks ja kompromissiks“.⁴⁴ Ometi on see praegu kasutusel ehk vaid kolmandikus EELK kogudustes – mujal on jumalateenistustliku elu aluseks kas 1951. aasta agenda või KKR-i ja agenda kombineeritud variandid.⁴⁵ Et aga kehtivale kirikuseadusele toetuv KKR mõistab osadust, liikmesust ja admissiooni agendast osaliselt ka erinevalt, siis levivad kogudusteski erinevad arusaamad. KKR-i talituste käsiraamatu järgi on kahe sakramendi kõrval ka „kõigi teiste talituste puhul küsimus Kristuse tõelises ligiolekus ja tegutsemises oma rahva keskel“.⁴⁶ Ristimise kaudu võetakse inimene kiriku osadusse. Last saadavad sel teekonnal ristivanemad, kes hoolitsevad tema

⁴⁰ Kogudus, <https://eelk.ee/et/kogudus/> (vaadatud 07.07.2021).

⁴¹ Armulaud, <https://eelk.ee/et/kiriklikud-talitused/armulaud/> (vaadatud 07.07.2021).

⁴² Kirikukäsiraamatu esitlus 17.03.2009, <https://siseveeb.eelk.ee/et/jumalateenistus-ja-muusika/kasiraamat/> (vaadatud 07.07.2021).

⁴³ Kaaskiri Kirikukäsiraamatu ehk agenda I osa eelnõule. EELK liturgiakomisjon, 2007, <https://siseveeb.eelk.ee/et/jumalateenistus-ja-muusika/kasiraamat/> (vaadatud 07.07.2021); Tiitus 2015, 61–64.

⁴⁴ Kirikukäsiraamatu esitlus 17.03.2009. VK ei andnud 2008. aastal käsiraamatu eelnõule selle kinnitamiseks vajalikke poolthääli. Sellele heideti mh ette eemaldumist luterlusest ja lähenemist roomakatoliku kiriku õpetusele, ka liigset objektivismi, kirikukesksust jm. Nii Tiitus 2015, 65; Petkūnas 2013, 600–607. Endine LK kannab alates 2005. aastast nime Liturgiakomisjon.

⁴⁵ Tiitus 2015, 65.

⁴⁶ Kirikukäsiraamat/agenda III. Talituste käsiraamat. Tallinn: EELK, 2009, 10, https://siseveeb.eelk.ee/doc/kasiraamat/talituste/_TK_Lk1_224.pdf (vaadatud 30.01.2022).

kristliku kasvatus eest, ning kogudus noorsootöö kaudu.⁴⁷ Ristimise korras öeldakse kas otse või kaudselt, et Issand ise liidab inimesi oma kiriku osadusse. Sellest soovitatakse rääkida talituse kõnes, sama mõte läbib hiljem palveid ja esineb kirikusse vastu võtmise tervituses.⁴⁸ Sama põhimõtte kehtib ka ristimisjumalateenistuse korras.⁴⁹ Ristimise ja konfirmatsiooni jumalateenistuse korra alguses väljendatakse eraldi Jumala tahet selle kohta, et inimesed elaksid Temaga osaduses.⁵⁰ Ristimise korras pööratakse endisest erinevalt eraldi tähelepanu ka sakramendis saadud koguduse liikme staatusele ning palutakse, et ristitu võiks kasvada koguduse või kiriku elava liikmena. Vastuvõtutervituses öeldakse kindlalt: „Pühas ristimises on N vastu võetud Kristuse Kiriku osadusse - - - koguduse liikmeks,“ ning selle eest tänatakse ja palutakse ka palvetes.⁵¹ Kuid ristimise ja konfirmatsiooni korras küsitakse juba täpsustavalt, kas konfirmeeritav tahab elada „evangeelse luterliku kiriku liikmena koguduse keskel“, ning pärast kinnitust antakse talle kõik koguduseliikme õigused ja ka kohustused.⁵² Konfirmatsiooni korra sissejuhatuses öeldakse, et kiriku usu äratamise ja kinnitamise ülesanne avaldub eriti selgelt leeritöös ja konfirmatsioonis. Viimane on tihedalt seotud ristimisega, on ristitu ja tema usu ning „koguduseosaduse“ kinnitamine. Konfirmatsiooniga tunnistab ühelt poolt ristitu omaks kristliku usu, kuid teisalt kinnitab Jumal teda käte pealepanemise ehk Püha Vaimu andmisega.⁵³ Kogu konfirmatsiooni korras aga tuletatakse meelde ristimisel saadud osadust ja palutakse jätkuva osaduses elamise pärast.⁵⁴ Varem nii laialdane osaduse rolli rõhutamise puudus.

Admissiooni praktiseerimist pakub KKR osalise admissiooni mudeli ja korra alusel. Ristimisjumalateenistuse kord sisaldab uudsena ka armulaua osa, kuid täpsemaid juhiseid selle juurde eraldi ei anta. Palves pärast armulauda tänatakse ja palutakse ristitu ning ühise armulauaosaduse eest.⁵⁵ Ristimise ja konfirmatsiooni korras liidetakse aga evangeelse luterliku kiriku liikmena elamine ja armulaua osalemine ühes küsimuses nii ristitavatele kui konfirmeeritavatele. Samuti öeldakse, et leeri ja konfirmatsiooniga saab kirikuliige õiguse mh osaleda iseseisvalt armulaul. Vaimulik esitab seal järgmise konfirmatsiooniküsimuse:

„Armsad konfirmeeritavad. Olete täna avalikult tunnistanud oma usku [sõnades, mida lugesid teie vanemad ja ristivanemad, kui teid lapsena ristiti]. Kas te tahate edasi elada ja kasvada selles usus, milles teid on ristitud ja mida olete tundma õppinud – elada evangeelse luterliku kiriku liikmena koguduse keskel

⁴⁷ Kirikukäsiraamat/agenda III. Talituste käsiraamat 2009, 15–16.

⁴⁸ *Ibid.*, 24–32.

⁴⁹ *Ibid.*, 33–39.

⁵⁰ *Ibid.*, 40.

⁵¹ *Ibid.*, 21–32. Sama kordub ka Ristimisjumalateenistuse korras. *Ibid.*, 33–39.

⁵² *Ibid.*, 45–47.

⁵³ *Ibid.*, 51.

⁵⁴ *Ibid.*, 55–62.

⁵⁵ *Ibid.*, 33–39.

ning kuulata Jumala sõna ja osa võtta pühast armulauast, kuulutada head sõnumit Jumalast sõna ja teoga ning teenida oma kaasinimesi Jeesuse Kristuse eeskujul?“⁵⁶

Seejärel annab käsiraamat konfirmandide eest palvetamiseks kaks varianti. Esimese järgi palutakse inimeste kinnitamist Jumala Püha Vaimuga traditsioonilise konfirmatsiooni eeskujul, teisel juhul rõhutatakse otseselt ristimist ning palutakse Püha Vaimu abi. Pärast seda antakse vastavalt ka läkitamise jaoks kaks varianti. Neist esimeses öeldakse:

„... Jumal on meie usu kinnituseks andnud oma Kirikule püha sõna, armulaua ja palve. Teil on nüüd kõik koguduseliikme õigused ja ka kohustused. [Täna-sest edasi saate te iseseisvalt armulauale tulla.] Meie kogudus palvetab teie eest, et Jumal saadaks teid teie teedel.“⁵⁷

Teises läkituse vormis rõhutatakse taas ristimist:

„... Jumal on ustav. Tema sõnast, palvest ja pühast armulauast saate uut jõudu oma ellu. Issand viigu teid lõpuni oma hea töö, mida ta pühas ristimises on alustanud.“⁵⁸

Nagu näha, esineb KKR-is ühelt poolt KSD 2005 § 13 täisadmissiooni tunnustav joon. Kuid selle kõrval püsib endiselt EELK-le omane agendapärane tõlgendus konfirmatsioonist kui koguduse täisõiguslikuks liikmeks vastuvõtmisest ja armulauaõiguse saamisest. Jätkuvalt on esil mõte sakramentaalsest ja ristimist täiendavast konfirmatsioonist. Selle juures rõhutatakse õnnistamise ja eestpalve osa ning keskne toiming on Püha Vaimu saamise palve ja Jumala poolt ristimises antud andide kinnitamine käte pealepanemise kaudu. See on aga tähenduslik, sest luterliku arusaama järgi saadakse Püha Vaim ristimise läbi, mis ei vaja kinnitamist.⁵⁹ Kuigi talituste käsiraamatus peetakse konfirmatsiooni tihedalt seotuks ristimisega, tõstatatakse usutunnistuse küsimuse juures ristimise pädevus uuesti:

„Pühas ristimises on Jeesus Kristus teid vastu võtnud oma Kiriku osadusse. ... Olete nüüd kogunenud siia altari juurde kinnitama oma usku ja paluma, et kõigeväeline Jumal kinnitaks teid oma Püha Vaimuga.“⁶⁰

Seejärel palutakse konfirmatsiooni palves ristitu kinnitamist ja pühitsemist Püha Vaimuga ning käte pealepanemisel inimese nime nimetades seda, et Jumal teda

⁵⁶ Kirikukäsiraamat/agenda III. Talituste käsiraamat 2009, 45.

⁵⁷ *Ibid.*, 47.

⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁹ Repo 2002, 127–133. Tasub meenutada, et juba 1963. aastal kutsus LML ristimise primaarsust konfirmatsiooni ees teadlikult hoidma ning soovitas loobuda kõikidest ristimise täiendamisele viitavatest märkidest. *Ibid.*

⁶⁰ Kirikukäsiraamat/agenda III. Talituste käsiraamat 2009, 56–57.

oma Püha Vaimuga kinnitaks.⁶¹ Ka konfirmatsiooni aastapäeva korras rõhutatakse leeripäeval saadud Püha Vaimu anni tähtsust ja palutakse seda lisaks, ning üksnes piduliku aastapäeva pidamise fakt näitab konfirmatsiooni suuremat rolli ristimise ees.⁶² Samas selgus juba 2002. aastal EELK leeritööd uurides, et vaimulike jaoks tähendab konfirmatsioon valdavalt ristimise kinnitamist. See aga nõrgendab ristimise tähendust ja näitab, et LML raport 1963 ei mõjuta kahetsusväärsel moel ikka veel siinset teoloogiat.⁶³

KKR-i jumalateenistuste käsiraamatu järgi võib koguduse korraline jumalateenistus toimuda nii missa kui peremissana. Vaade jumalateenistusele on laiem kui varem – seda nähakse avatuna, koguduse poolt üheskoos ette valmistatuna ja peetuna.⁶⁴ Üldise missa korra järgi valmistatakse end ühise pihiga ette sõna ja sakramendi vastuvõtmiseks, sakramendis saadakse osa Kristuse ohvrast ning kinnitatakse osadust taevase kirikuga ja omavahel.⁶⁵ Peremissat soovitatakse ette valmistada ja läbi viia koostöös laste, lapsevanemate ja koguduse lastetöö tegijatega. Tänu ja rõõmu kinnitamisega algav teenistuse kord suubub pigem tõsidusse, kui ühispihti peetakse sõnadega:

„Väikesed ja suured, taevase Isa lastena ja Jumala perekonnana oleme kogunenud siia jumalateenistusele, et kuulata Piiblist Jumala sõna ja sellest õppida, palvetada ja ülistada Jumalat. Oleme oodatud armulauale, Jumala pere söömaajale. Palvetagem nüüd üheskoos, et Jeesus ise tegutseks meie keskel, puhastaks meid patust ja kingiks südamesse tõelist rõõmu.“⁶⁶

Armulauapalves lauldakse mh tänu selle eest, et võidakse tulla armastava Jumala lauda, seadmise palvetes kõlavad pihiga seotud noodid südame kurjuse ja viha peletamisest ning palve lõpeb ühe variandina:

„Armas Jumal, me meenutame Sinu Poja Jeesuse Kristuse surma ja ülestõusmist, millega Ta avas meile tee Sinu juurde. Anna meile kõigile, kes sellest söömaajast osa võtame, armastuse Vaimu, mis meid ühendab Sinu perekonnaks. Juhi meid, nii et me saame kord olla kõik koos Sinu riigis ja seal igaveses rõõmus kiita Sind Jeesuse Kristuse läbi.“⁶⁷

⁶¹ Kirikukäsiraamat/agenda III. Talituste käsiraamat 2009, 58.

⁶² Kirikukäsiraamat/agenda IV. Pühitsemiste ja õnnistamiste käsiraamat. Tallinn: EELK, 2010, 115–117, https://siseveeb.eelk.ee/doc/kasiraamat/pyhitsemiste/Pyhitsemiste%20kasiraamat_lk1-176.pdf (vaadatud 30.01.2022).

⁶³ Soom 2007, 15, 84–85; Repo 2002, 127–133.

⁶⁴ Kirikukäsiraamat/agenda I. Jumalateenistuste käsiraamat. Tallinn: EELK, 2009, 14, 20, https://siseveeb.eelk.ee/doc/kasiraamat/jumalateenistuste/JK_704.pdf (vaadatud 30.01.2022).

⁶⁵ *Ibid.*, 22, 24–25. Osaduse kirjeldamiseks kasutatakse seal ladinakeelset mõistet *communio*.

⁶⁶ *Ibid.*, 431–433.

⁶⁷ *Ibid.*, 439–442.

LJT kord koostati sõnateenistusena, see sisaldab klassikalisi jumalateenistuse osasid ning lõpeb laste õnnistamisega eestpalvete ajal või teenistuse lõpus kollektiivselt või personaalselt.⁶⁸

Kuna jumalateenistuste käsiraamat ei mahutanud siiski kõiki vajalikke nüansse, siis kehtestas PN 2012. aastal lisaks sellele täiendava juhendi jumalateenistuste ja talituste jaoks. See pakub valikuvabadust ja liikumisruumi mitmekesise jumalateenistusliku elu kujundamiseks ning annab täpsemaid selgitusi mh armulaua kohta. Konfirmeeritute kõrval tuuakse välja ka ristitud laste armulaua osalemise õigus ning eraldi antakse juhised laste ja noorte admissiooniks. Armulaua jagaja peab vajadusel lapse saatjalt küsima, kas laps õnnistatakse või ta osaleb armulaul. Heaks viisiks peetakse seda, kui laps saab armulauda vanematega samal moel ning vanemad aitavad oma lapsel armulauda vastu võtta.⁶⁹ Üldisena nimetatakse, et armulauas tugevneb koguduse osadus. Ristimise kaudu kristliku kiriku osadusse võetu võtab pääste vastu usus ja lapse vanemad või risti-vanemad võtavad endale kohustuse kasvatada last kristlikus usus nii, et ta võiks kasvada kristliku kiriku elava liikmena. Kogudus peab omalt poolt noorsootöö ning leerikooli kaudu laste usulist kasvamist toetama ja neile eakohast ristimis-õpetust andma.⁷⁰

Uue juhendi väga põhjalikus konfirmatsiooni osas korratakse käsiraamatus esitatud põhimõtteid Püha Vaimuga kinnitamise kohta ning antakse õigus käia iseseisvalt armulaul. Rõhutatakse, et armulaud kuulub alati konfirmatsiooni juurde, et tugevdada konfirmatsiooni ja koguduse osaduse omavahelist seost. Soovitatakse hoiduda leerilaste tagasihoidlikust ristimisest enne leeripüha, et see ei jääks varju. Siiski pööratakse erilist tähelepanu just leeripüha enda kirjeldamisele. Konfirmatsiooni keskmesse jäävad usutunnistus, leerioõnnistamine ja eestpalve ning see tähendab kokkuvõtvalt usu kinnitamist Püha Vaimu läbi, kuivõrd ristimise põhitähenduseks on Kristuse poole pöördumine ja kurjast lahti ütlemine. Liikmesuse teemat ei puudutata otseselt ei ristimise ega konfirmatsiooni juures, kuigi viimase puhul tuuakse talituse lõpuosas välja ühe variandina koguduseliikme õiguste ja kohustuste andmine ja võtmine.⁷¹ Nii talituste käsiraamatus kui ka jumalateenistuste ja talituste juhendis ilmneb konfirmatsioonikäsituse laiem problemaatika seoses ristimise ja admissiooniga. Seega tuleb KKR-is, nagu agendaski, jätkuvalt kriitiliselt hinnata admissiooniga seotud teemaderinge. EELK konfirmatsioonikäsituse uurimistulemuse järgi on konfirmatsiooni juures oluline eestpalve ning et konfirmandidel tuleb aktiivsemalt osaleda jumalateenistustel ja koguduse elus.⁷² Sellegi teadmise puhul tuleb KKR-i ja agenda seisukohti jätkuvalt kriitiliselt vaadelda.

⁶⁸ Kirikukäsiraamat/agenda I. Jumalateenistuste käsiraamat 2009, 447–452.

⁶⁹ Jumalateenistuste ja talituste juhend. Tallinn: EELK 2013, 7–8, 38–42; Tiitus 2015, 67.

⁷⁰ Jumalateenistuste ja talituste juhend. Tallinn: EELK 2013, 117–120.

⁷¹ *Ibid.*, 125–131.

⁷² Soom 2007, 198.

2.5.3. Osadus, liikmesus ja admissioon EELK strateegiates

Mõeldes avatud sõna- ja sakramendiosadusele – kõikide ristitute ühisele osaduskonnale EELK-s – tuleb heita veel pilk kiriku arengukavadele ja strateegiatele, mis ilmusid eraldi dokumentidena alates 2008. aastast ning mis lühidalt kirjeldasid või kirjeldavad ühiseid eesmärke. Juba 2006. aastal koostati SELK abiga töövaldkondade sihte selgitav kogumik, mille eessõnas tõi toonane LML-i peasekretär Ishmael Noko välja mõtte osaduse kontseptsiooni erilisest tähendusest teiste seas Eesti kommunismijärgses ühiskonnas ning andis edasi LML-i soovi toetada osaduse kasvatamist EELK-s.⁷³ Samuti avaldati lootust, et kogudus kui patuste ja armusaanute osadus võiks kasvada, kaasates teiste seas teadlikult lapsi ja noori, kasvatades ja toetades kõiki kiriku liikmeid.⁷⁴

EELK arengukava 2008–2017⁷⁵ andis enne eesmärkide esitamist põhjaliku ülevaate kirikuelust ja olulistest seisukohtadest, mh osaduse, liikmesuse ja admissiooni käsitlemisest. EELK liikmeskonna moodustasid selle käsituse järgi kõik ristitud lapsed ja täiskasvanud koos teistest kirikutest korra kohaselt üle tulnutega, eristades nende seas liikmeannetuse teinud ja armulaua käinud täiskogu liikmeid. Üldkirikliku ja koguduste tasandil tehtava noorsootöö ühisosa nähti kujunevat läbi LNÜ liikmesuse, üldiste ja praostkondlike ühisürituste pidamise. Lastetöö traditsiooniliste vormidena nimetati PPK-sid ja LJT-sid, mille eesmärgiks on alates väikelapsest kristlike hoiakute ja väärtuste kujundamine ning koguduse osadusse kaasamine. Kuna osalejate arv kahanes, siis otsiti mitmel pool uusi viise valdkonna elavdamiseks. Noortetöö vormidest oli levinuim noorteõhtu ja noori kaasati koguduste tegemistesse. Leeri nimetati kogu elu läbivaks ristimisõpetuseks.⁷⁶ Samal ajal tunnistati raskusi töö edendamisel, mis tulenesid ühiskonna usulise kogemuse järjepidevuse katkemisest ja ilmnesis näiteks sellestki, et riik ei käsitlenud LNÜ-d noorsooühendusena. Ka peeti takistuseks killustumist erinevate organiseerijate vahel, võõraste mudelite kergekäelist ülevõtmist ning oma kiriku leeriõpiku puudumist. Ohuna märgiti olukorda, kus vanemad koguduseliikmed kujundavad noored enda sarnasteks osaduse saavutamise eesmärgil. Kuna suur osa lapsi ja noori oli ühiskonnas kiriklikult organiseerimata ning peretöö võimalused alakasutatud, siis loeti valdkonna arendamist taas igati võimalikuks. Eraldi märgiti vajadusena „luua kirikliku laste- ja noorsootöö kontseptsioon ja töötada välja valdkonna metodoloogilised alused“.⁷⁷ Kõigele vaatamata pidi EELK aastal 2017 olema arengukava visiooni järgi selline kirik, kus valitseks avatud ja kutsuv vaimulik õhkkond, toimiks koguduseliikmete osadus ning lapsed ja noored oleksid eakohaselt kiriku tegemistesse kaasatud. See pidi olema

⁷³ *Abiks kiriku kaastöölistele*. Toim. Ester Liinak. Tallinn: SA EELK Misjonikeskus, 2006, 5–6. Ishmael Noko. LML, <https://www.lutheranworld.org/sites/default/files/archives-section/LWF-GS-since-1947.pdf> (vaadatud 11.11.2021).

⁷⁴ *Ibid.*, 10, 12, 24–25.

⁷⁵ EELK Arengukava 2008–2017. Tallinn: EELK Konsistoorium, 2008.

⁷⁶ *Ibid.*, 13–14, 18–19, 27.

⁷⁷ *Ibid.*, 40–42.

hooliv, aktiivne ja ühendav – iseloomustavateks märksõnadeks teiste seas Kristuse-kesksus ja osadus koos sõna ja sakramendi jagamisega. Oluline roll arengukavas oligi osadusel, sest kirik pidi olema teadlik oma liikmetest, nende vajadusest, kasvatamisest, toetamisest ja kaasamisest jumalateenistuslikus elus.⁷⁸

2012. aastal arengukava muudeti ja täiendati, sest varasem fookusseerimata kava ei toiminud ja kiriku struktuur ei toetanud kava rakendamist. Uues dokumendis toodi välja kiriku võtme- ja tugivaldkonnad ning see põhimõte võeti üldjoontes kasutusele ka järgmise strateegia koostamisel. EELK peaesmärgist – Jumala sõna kuulutamisest ja sakramentide jagamisest – lähtuvate võtmevaldkondadena märgiti jumalateenistuslikku elu, noorsootööd ning diakooniatööd, mida vaadeldi misjoni perspektiivis. Neist kahe esimese strateegiliste eesmärkidena nähti koguduseliikmete vahelise osaduse suurendamist ning laste, noorte ja perede usulise arengu toetamist ning kristlike väärtuste kinnistumist.⁷⁹ 2018. aasta lõpus kinnitati tänaseni kehtiv kiriklik strateegia, mille põhiväärtused jäid samaks, kuid visiooni üheks aluseks sai 26.–27. mail 2017 toimunud kirikukongressi rahva-kiriklikke väärtusi kuulutav avaldus. Visioonis liiguti koguduse osaduse ning laste ja noorte kaasamise juurest pigem ühiskondliku poliitilises diskussioonis osalemise ja sotsiaalse vastutuse kandmise poole. Sihid seati kuni 2028. aastani ja nende järgi peaks mh tugevnema koguduseliikmete osadus ja ühtsus kiriku missiooni täitmisel. Uus strateegia nimetab ka, et kaasaegne noorsootöö toetab laste, noorte ja perede usut kasvamist, kristlike väärtuste kinnistumist ning kaasab noori kirikutöösse. Viimase saavutamiseks tuleb mh välja töötada noorsootöö teoloogilised alused ning noorte võimestamise tegevuskava. Kogu valdkonna eesmärgiks tuleb seada koguduse ülesehitamine.⁸⁰

Üldkiriku kõrval on oma arengukavad koostanud ka EELK allasutused. Nii peab näiteks EELK Misjonikeskus oma missiooniks olla kogudustele ja igale koguduseliikmele leeritootuse täitmise partneriks ning oma tegevuses lähtutakse talituste käsiraamatu konfirmatsiooni korras olevast küsimusest, öeldes:

„Iga EELK liige on andnud leeritootuse ehk jaatava vastuse küsimusele: „Kas te tahate edasi elada ja kasvada selles usus, milles teid on ristitud ja mida olete tundma õppinud – elada evangeelse luterliku kiriku liikmena koguduse keskel ning kuulata Jumala sõna ja osa võtta pühast armulauast, kuulutada head sõnumit Jumalast sõna ja teoga ning teenida oma kaasinimesi Jeesuse Kristuse eeskujul?““⁸¹

⁷⁸ EELK Arengukava 2008–2017, 2008, 33–35, 38.

⁷⁹ EELK muudetud arengukava 2008–2017. Koost. Marion Bobkov. Tallinn: EELK, 2012, 2–10, <https://eelk.ee/et/kiriku-korraldus/arengukava/> (vaadatud 22.07.2021).

⁸⁰ EELK – vaba rahvakirik. 2019–2028 arengukava, 3–9. Vt EELK arengukava 2019–2028 strateegia. <https://eelk.ee/et/kiriku-korraldus/arengukava/> (vaadatud 20.07.2021).

⁸¹ EELK misjonikeskus. Meist, <https://misjonikeskus.eelk.ee/meist/> (vaadatud 22.07.2021). Talituste käsiraamat 2009, 52.

EELK LNÜ strateegia järgi on ühendus toeks ja abiks EELK kogudustele ja nende noorsootöö tegijatele selleks, et Eesti lapsed ja noored saaksid Jumalat turvalises keskkonnas, oma vanusest lähtuvalt tundma õppida. Aastaks 2022 tahab LNÜ olla majanduslikult stabiilne noorteorganisatsioon, mis on kirikus arvestatav koostööpartner ja seisab EELK noorte huvide eest. Ühenduse põhiliseks tööks on lastetöö tegijate ja noortejuhtide koolitamine, koguduste toetamine, erialaste abimaterjalide väljaandmine ning sündmuste korraldamine ja läbiviimine.⁸² Oma liikmeskirikute, sh EELK noorsootööd koordineerib EKN, kus EKN3 nime all tegeletakse tööala oikumeenilise diskussiooni arendamise ja noortejuhtide pädevuse tõstmisega ning töötatakse selle nimel, et kiriklik noorsootöö oleks tunnustatud ühtsetel alustel riikliku noorsootööga.⁸³

2.5.4. Kokkuvõte

Aastaks 2006 olid Eesti olud ja kiriku roll ühiskonnas muutunud sedavõrd, et kirik kaotas oma mõjuvõimu, vähenesid selle liikmeskond ja ressursid. Ometi oli EELK-s võimalusi tegevuste arendamiseks ja neid ka kasutati. Üheks võimaluseks elavdada kiriklikku noorsootööd, peretööd ning kogu jumalateenistusslikku elu peeti ristitud laste ja noorte armulaua admissiooni praktiseerimist. Omamoodi admissiooniteoloogia ja -praktika uurimise ja tutvustamise juhtrolli kandis LNÜ koostöös SELK-ga. Ettevõtmine oli tugeva konfirmatsioonipraktikaga kirikus küll innustav, kuid lõplikke lahendusi ei leitud. Tõdemused, et teemat tasuks edasi uurida ning et EELK-s valitseb admissiooni osas mitmeid seisukohti, olid kõlanud ka varem. Vaatamata püüdlustele ei kujunenud välja ühtset arusaama admissioonist, rääkimata ühtsest admissioonipraktikast. Samuti ei leidnud juba seadustatud uus osalise admissiooni kord vaatamata võimalustele kajastamist lokaalsel oikumeenilisel tasandil.

Tänapäeva EELK kogudustes on admissiooni praktiseerimine ja arusaamad admissioonist erinevad. Kuigi kirikus kehtib osalise admissiooni kord, kasutatakse siiski erinevaid admissiooni mudeleid. Viimast võimaldavad kogudustes peamiselt vaimuliku vabal valikul kasutatavad jumalateenistuste ja talituste käsi-raamatud. Agenda 1897/Tõlge 1902 või Agenda 1951 järgi saab viljeleda ainult ühte mudelit *confirmatio est admissio*, käsiraamatu puhul on aga võimalik kasutada mudeleid *baptismus est admissio*, *baptismus et confirmatio est admissio* või ka seni traditsioonilist mudelit *confirmatio est admissio*. Lisaks võib kiriklikus praktikas esineda just lapsi silmas pidades erinevaid armulaua jagamise variante või roomakatoliku kiriku vastavat mõju. Vaatamata sellele, et admissiooni käsitlev lõige on kirikuseaduses fikseeritud ja seda on hiljem täpsustatud, ei ole 17 aastat pärast KSD 2005 vastuvõtmist admissiooni teema endiselt üheselt mõistetav ning vaimulikel ja kogudustel on keeruline vastata osadust, liikmesust

⁸² EELK LNÜ. Meist, <http://lny.pusa.ee/wordpress/meist-2> (vaadatud 22.07.2021).

⁸³ EKN Noortetöö, http://www.ekn.ee/inc.toovaldkond.php?lehe_id=6&alamlehe_id=7 (vaadatud 23.07.2021). Samuti EKN3. Meist, <http://ekn3.ee/platvorm/> (vaadatud 23.07.2021).

ja admissiooni puudutavatele küsimustele. Kirikuseadusi, agendat ja KKR-i läbi-
vad armulauakäsitused või nägemused osadusest, liikmesusest ja admissioonist
ei kattu. Kiriklikku praktikat ühendada püüdev ja kompromissina kavandatud uus
KKR esindab küll PK 2004 kontseptsiooni, kuid ei lahenda seda vastuolu, mis
ilmneb PK 2004 ja Agenda 1897/Tõlge 1902 või Agenda 1951 vahel näiteks
liikmesuse osas. Kui KKR toetab admissiooni ja võimaldab seda praktiseerida
enne konfirmatsiooni või selle kõrval, siis agendas puudub taoline mõte täiesti.
Viimati välja antud EELK jumalateenistuste ja talituste juhend annab admis-
siooni praktiseerimiseks küll täpsemad juhised ning suunab kogudusi arendama
noorsootööd, kuid üllataval kombel rõhutab see samal ajal tugevalt traditsiooni-
list konfirmatsiooni tava. Admissiooni teema valguses tuleb aga taolist luterliku
konfirmatsiooni teoloogiat kriitiliselt korrigeerida ja ümber mõtestada, sest
ristimise kaudu kingitud osadus ja armulauale pääsemine ei vaja eraldi kinnita-
mist. Tänapäeval vaadeldakse protestantlikes kirikutes konfirmatsiooni kui leeri-
kooli kokkuvõtvat palvet jumalateenistusel, kus kõikidele osalejatele jagatakse
Jumala sõna ja armulauasakramenti ristimise alusel. Avatud sõna- ja sakramendi-
osadus kehtib aga ka juba enne seda.

Taolist laiema nägemusega osaduse, avatud kiriku ning laste ja noorte kaasa-
mise põhimõtete rakendamist võimaldavad ka alates 2006. aastast välja töötatud
EELK eesmärgid ja strateegiad. Kirikliku noorsootöö sihiks on neis mh seatud
kogu tegevuse teoloogiliste aluste fikseerimine ning valdkonna arendamine
koguduse tervikliku ülesehitamise eesmärgil. Kuigi 2017. aasta EELK strateegias
rõhutatakse esmalt rahvakiriklike väärtuste kandmist ühiskonna teenimisel,
sisaldab see jätkuvalt ka koguduse osaduse tugevdamise mõtet koos kaasaegse
noorsootöö edendamisega. Sama ei kajastu aga selgelt EELK allasutuste kavades,
kus lähtutakse näiteks otseselt ainult konfirmatsiooni primaarsusest. Seega ei
kaasata tegevustes kõiki kiriku ristitud liikmeid ja liikmesus määratletakse pigem
konfirmatsiooni kui ristimise alusel. Tihti ei väljendatagi selgelt osaduse, liikme-
suse või admissiooniga seotud teemasid ning keskendutakse pigem praktilise töö
edendamisele või majandusliku toimetuleku kindlustamisele. Noorsootööd
korraldava LNU üheks põhiliseks probleemiks võib jätkuvalt pidada otseste
kandvate sidemete puudumist koguduste ja kiriku keskusega ning teoloogilise
baasi ja pädevuse nõrkust. Jääb siiski loota, et diskussioonid avatud sõna- ja
sakramendiosaduse, ristimise, konfirmatsiooni ja admissiooni teemadel EELK-s
ei taandu ning et *koinonia* põhimõtet kandvat vastutust tahetakse ja osatakse
rakendada.

KOKKUVÕTE

Käesolevas uurimuses tõstatan laiemat küsimust kõikide ristitute jaoks olulise avatud sõna- ja sakramendiosaduse ning sellega otseselt seotud küsimuse ristitud laste ja noorte armulaua osalemise ehk admissiooni kohta konkreetset Eesti luterlikus kirikus aastatel 1917–2005 koos vaatega kiriklikule noorsootööle. Töös esmalt välja toodud kontekstid raamistavad ja selgitavad teemat ning aitavad tänapäevases diskussioonis paremini mõista osaduse, liikmesuse ja admissiooni omavahelisi seoseid. Eesti luterlikus kirikus vaadeldud perioodil toimunud arutelu admissiooni üle on oma eel- ja järellooga tähelepanuväärne. Eemalt vaadates võib tunduda, et erinevalt Saksamaa või Soome protestantlikest kirikutest on Eestis mitmel korral justkui kerge viiega vahetatud admissiooni mudeleid ja isegi korda – saavutades seda, mida mujal ei ole alati jõutud või mis on sätestatud pika protsessi tulemusena. Kuid ometi on ka siin läbi käidud tõsine arutelu ning arusaamad admissioonist on joonistunud erinevatel aegadel välja rohkem või vähem selgelt. Vaatamata sellele, et nimetatud aja jooksul olid kiriklikud olud admissiooni süstemaatiliseks käsitlemiseks üsna heitlikud, on EELK-s võimalus nii *koinonia* printsiibi, avatud sõna- ja sakramendiosaduse idee kui ka admissiooni rakendamiseks.

Uurimuse esimeses peatükis esitatud kolme konteksti järgi on näha admissiooni käsitlemise dünaamika kiriku ajaloos ning Eesti luterlikku kirikut mõjutanud tugevalt Saksamaa ja Soome protestantlikes kirikutes. Eklesioloogiline kontekst näitab, kuidas Uues Testamendis ja varases kirikus praktiseeritud osadus loob aluse kõikide ristitute avatud sõna- ja sakramendiosadusele, mis põhineb ristimise ja armulaua samaväärsel osadusel Kristuses ja kogudusega. Luther küll väärtustas *koinonia* printsiipi, kuid tema mõtte ristimis- ja armulauaosaduse identsusest laiemalt ei levinud. Teisalt sidus ta armulaua osalemise koguduse osaduse personaalse ja juriidilise küljega, seadis armulaua osalejale tingimusi ning jättis avatud sõna- ja sakramendiosaduse võimalikkuse kõikide ristitute seas kahtluse alla. Samal ajal olid Jumala sõna ja armulauasakrament Lutheri jaoks koguduse osaduse peamisteks märkideks ning ristimise kaudu loodud pühade osadus pidi kiriku liikmete vanusest sõltumata ilmnema armulaua. Jumala sõna ja armulauasakramendi obligatoorsust rõhutab osaduse ja kiriku tunnusena ka Augsburgi usutunnistus, mis lisab aga nende kõrvale admissiooni tingimused. See tähendab, et avatud sõna- ja sakramendiosadus kõikidele ristitutele võrdselt ei kohaldu. Siiski rõhutati nii oikumeenilistes kui ka protestantlike kirikute XX sajandi teisel poolel peetud admissioonidiskussioonides *koinonia* põhimõtte rakendamise tähtsust ja vajadust. Selle järgi on admissiooni esmane eeldus ristimine ja kõik ristitud võivad armulaua osaleda. Samast mõttest lähtuvad Kirikute Maailmanõukogu nn Lima raport aastast 1982 ning Luterliku Maailmaliidu raport aastast 1963. Uurides admissiooni juures kiriku liikmesuse rolli, avalduvad seosed liikmesuse, kirikukäsituse, kiriku tüüpide ja armulauale pääsemise õiguse vahel. Uustestamentlik alus kiriku liikmesusele on ristimine, mida luterliku vaate järgi rakendatakse vanusest sõltumata. Protestantlikus kirikus jäid aga ristitud lapsed

ja noored kirikukäsituse muutudes aja jooksul koguduse armulauaosadusest välja, kuuludes küll jätkuvalt ristimisosadusse. Kuigi Luther käsitas liikmesust teoloogilise küsimusena ja nägi ka lapsi armulaual osalemas, kujutavad luterlikud usutunnistuskirjad ristimis- ja armulauaosadust pigem eraldiseisvatena. See vaade tõi kaasa Jumala sõna ja armulauasakramendi erineva kaaluga käsitlemise ning diferentseeritud liikmesuse probleemi, mille järgi eristatakse protestantlikus kirikus nn üldisi ja täisõiguslikke liikmeid. Seeläbi tekivad aga vastuolud ristimise, admissiooni ja konfirmatsiooni vahel, mis pärsivad tänapäevani *koinonia*-idee sisulist rakendamist. Kuna avatud sõna- ja sakramendiosadusse kuuluvad ka ristitud lapsed ja noored, siis tuleb selle printsiibi praktiseerimiseks protestantlikus kirikus selgitada ristimise, konfirmatsiooni ja admissiooni suhteid. Kirikulooline kontekst toob esile admissiooni rolli koguduse osaduse seisukohast ning näitab, kuidas armulauakäsitused on läbi aja mõjutanud admissiooni mudelite kasutamist ning kinnitamist kirikuseadustes ja agendades. Armulaua baaskäsitus fikseerib admissiooni ainsa tingimusena ristimise ja nn täisadmissiooni mudeli *baptismus est admissio*, mille järgi on ristitud laste ja noorte armulaua admissioon avatud sõna- ja sakramendiosaduses võimalik. Armulaua kõrvalkäsituste järgi on aga kiriku ajaloos tehtud admissiooni suhtes teisigi järeldusi. Nii on levinud admissioonile mitmeid eeltingimusi seadev astmelise admissiooni mudel *confirmatio est admissio* või osalise admissiooni mudel *baptismus et confirmatio est admissio*, mille järgi jagatakse armulauda nii ristimise kui ka konfirmatsiooni alusel. Baaskäsitusest väljapoole jäävaid armulaua aspekte ei või ega tule kõrvale heita, kuid nende võimalik domineerimine esmase üle tuleb kriitiliselt läbi kaaluda. Kuigi läänekirikus praktiseeriti täisadmissiooni väga pikka aega, ei arvestanud protestantlik kirik seda kirikuloolist fakti ning jätkas juba varem kinnitatud admissiooni mudeli *confirmatio est admissio* kasutamist. Alles XX sajandi keskpaigas hoogustunud admissioonidiskussioonid tõid kaotatud vaate täisadmissiooni mudelile taas esile. Saksamaa ja Soome protestantlike kirikute näitel on näha, kuidas erinevaid argumente kaaludes diskuteeriti teema üle kaua ning otsused ristitud laste ja noorte armulauale lubamise kohta tehti ettevaatlikult. Ühendada püüti kiriku ajalugu ja kaasaeg, väärtustada üheaegselt traditsiooni ja innovaatilisi püüdeid, ning admissiooni poolt ja vastu põhjendused tõid esile nii teema tõsiduse kui ka olulisuse kogu protestantliku kiriku jaoks. Admissiooni kordade ja mudelite vahetamine ei olnud kerge ning täisadmissiooni mudel ja kord ei ole sageli nüüdisajalgi kogudustes tuntud. Kuna tugeva konfirmatsiooni-traditsiooniga kirikutes tihti konfirmatsiooni korda muuta ei soovita, siis kasutatakse seal kompromissina osalise admissiooni mudelit. Nii tekib pinge erinevate admissiooni mudelite ja kordade vahel ning teemaga seotud põhiküsimustele vastamist sisuliselt välditakse. Saksamaa ja Soome protestantlike kirikute kogemused mõjutasid või mõjutavad otseselt admissiooni teema käsitlemist EELK-s. Kuigi eeskuju antakse esmalt osalise admissiooni mudeli ja korra näol, liigutakse tänapäeval eriti Soome luterlikus kirikus täisadmissiooni mudeli laiema kehtestamise poole, mille praktiseerimist on kirikutevahelises koostöös soovitatud juba pikka aega. Kirikliku noorsootöö kontekst viitab koguduse osaduse laiendamise ja kiriku ristitud noorliikmete vaimuliku kasvu toetamise võimalustele ja

vajadusele. Varasemalt sõnakeskse noorsootöö kaudu tutvustatakse tänapäeval sageli koguduse osadust tugevdavat admissioonipraktikat. Kogudusekeskne inklusiivne ja strateegiline vaade noorsootööle võimaldab kristluse marginaliseerumisele vaatamata kirikul oma tulevikku lootusega kujundada. Ajalooliselt oli XIX sajandil Saksamaa ja Soome protestantlikes kirikutes alanud või Inglismaalt mõjutusi saanud kiriklik noorsootöö selge sisu ja vormiga. Töö oli edukas, hästi korraldatud ja levis ka Venemaa evangeelses luterlikus kirikus, sh Eestis. Tööala leidis kindla koha kirikute struktuuris ning tänapäeval arendatakse seda Eesti luterlikku kirikut tugevalt mõjutanud Saksamaa ja Soome protestantlikes kirikutes suurema avatuse ja osaduse loomise või hoidmise nimel. Kokkuvõttes on kolme admissiooni arusaamu mõjutava konteksti järgi näha seda, kuidas *koinonia* printsiibil toimiv avatud sõna- ja sakramendiosadus toetab ristitud laste ja noorte armulaua admissiooni viljelemist. Samas esineb ka problemaatilisi ja lahendamata küsimusi, nagu näiteks Augsburgi usutunnistuse nägemus admissioonist, armulaua kõrvalkäsituste või levinud konfirmatsiooniteoloogia domineerimine.

Admissiooni käsitlemine Eesti luterlikus kirikus aastatel 1917–2005 koos vaatega kiriklikule noorsootööle on küllalt eripalgeline. Mitmel korral pidi kirik end muutunud ühiskondlik-poliitilises situatsioonis uuesti üles ehitama ja koguma. Kuigi traditsioonilise luterliku kiriku roll Eesti ühiskonnas püsis enne II maailmasõda suhteliselt kindlalt, tuli juba toona arvestada kasvava sekulariseerumise ja individualiseerumise mõjudega. Lisaks mõjutas kiriklikke olusid hilisem pealesunnitud ateism. Nõukogude okupatsiooni surve jagunes Eesti alal tegutsenud kirik kaheks kodu- ja välismaal ning kaua aega toimiti lahutatuna. Osaduse, liikmesuse ja admissiooniga seotud teemasid analüüsiti ja korrigeeriti aga erinevates oludes pidevalt, sest need puudutasid kiriku põhiolemust ja toimimist. Kas ja kuidas sõna ja armulauasakramenti avatult jagada, milliseid kiriku- või armulauakäsitusi, admissiooni mudeleid ja kordi kasutada või kuidas integreerida ristitud lapsed ja noored kogudusse – need küsimused olid ja on ajast aega esil. Juba XIX sajandil diskuteeriti Eesti alade luterlikus kirikus osaduse, liikmesuse ja admissiooni teemadel ning seisukohad fikseeriti kirikuseadustes ja agendades. Need määrasid kiriku üldise liikmesuse ristimise kaudu, nn täisliikmesuse ja admissiooni aga konfirmatsiooni kaudu. Kehtis astmelise admissiooni kord ja mudel ning admissioonile seatud tingimuste täitmist kontrolliti. Soov süvendada koguduse osadust ning parandada admissiooniks ettevalmistamist tõi kaasa ristitud laste ja noorte kirikliku organiseerimise. Oma mõju koguduse osaduse ja admissiooni suhtes avaldas vennastekoguduse lastetöö. Nii nagu Saksamaal, põimusid ka Eesti aladel XIX sajandil kiriklikus noorsootöös misjoneerivad, katehheetilised ja sotsiaalsed jooned. Õppetegevus oli liturgilis-katehheetiline ja laiemalt arenes lastejumalateenistuste pidamine, nii et sama sajandi lõpuks oli loodud tugev koordineeritud võrgustik. Süsteemne ja spetsialiseerunud töö tõi kaasa koguduseelu üldise elavnemise ning ärgitas küsima avatud sõna- ja sakramendiosaduse järele. Siiski peeti kinni vaid üldisest ristimisosadusest ning enne konfirmatsiooni armulauale ei lubatud, sest kinnitatud oli astmelise admissiooni kord ja mudel *confirmatio est admissio*. Osaduse, liikmesuse ja admissiooni teemad olid aga kõne all ning küsimus sõna- ja sakramendiosaduse järele esil.

Aastatel 1917–1940 püsis Eesti luterlikus kirikus kindlalt sama admissiooni kord ja mudel koos diferentseeritud liikmesuse põhimõttega. Mitmel korral küll vahetati või täiendati kirikuseadusi, kuid neis ei tehtud muudatusi admissiooni suhtes. Kuigi Agenda muutmine oli arutuse all, jäi see samaks ning seni kehtinud admissiooni mudel püsis. Osaduse, liikmesuse ja admissiooni teemad olid jätkuva tähelepanu all nii kiriku seadusandlikes kui ka teoloogilistes juhtkogudes. Rahva-kiriku idee järgi pidi kirik alates ristimisest oma kõikide liikmete vajadustega arvestama. See põhimõte toetas mh osaduse mõiste laiemat rakendamist ning kirikliku noorsootöö arendamist. Kuigi kõikide ristitute osadust peeti oluliseks, rõhutati kirikuseadustes täisõiguslike liikmete rolli. Ühtse osaduskonnana toimimise idee avaldus poolikuna, sest armulauale pääsesid vaid konfirmeeritud. Samas põhjustas üha enam rahulolematust konfirmatsioonikäsitlus ning koos sellega sattusid kriisi ka liikmesuse ja admissiooni küsimused. Tekkinud probleeme ei suudetud lahendada, sest konfirmatsiooni peeti jätkuvalt ristimise kinnitamise ja kiriku täisliikmeks tunnistamise aktiks. Kuna liikmesuse küsimus põhjustas kirikus üldist muret, siis nähti noorsootöö arendamises omamoodi pääseteed. Juba varasemalt välja kujunenud suhteliselt tugevale alusele rajati laienev ja toimiv tööala, mille eesmärgiks oli kasvatada kiriku usu- ja armulauaosaduses püsivaid liikmeid. Üldkiriklik, praostkondlik ja kogudustes tehtav töö oli süsteemne, aktiivne ja teoloogiliselt läbi mõeldud. 1940. aastaks oli rajatud funktsionaalne ülemaaline noorsootöö võrgustik, tihe oli koostöö väliskirikutega ning esile kerkinud admissiooni puudutavate teoloogiliste küsimuste lahendamisel oli perspektiivi. Eraldi vastavat diskussiooni Eesti luterlikus kirikus enne II maailmasõda küll ei peetud, kuid perioodi lõpus jõuti suuresti tänu noorsootöö arendamisele, laialdasele levikule ja kirikutevahelisele koostööle küsimuseni – milline kiriklik roll või õigus kirikus on ristitud lastel ja noortel. Oli näha, et astmelise admissiooni mudel *confirmatio est admissio* ei toetanud avatud sõna- ja sakramendiosadust kirikus, kuid edasine arutlus ei olnud 1940. aasta muutuste tõttu enam võimalik.

Vaatamata okupatsioonidele püsisid aastatel 1940–1991 osaduse, liikmesuse, admissiooni ning kirikliku noorsootööga seotud teemad üllatavalt sageli kõne all. Sel perioodil muudeti nii riigi- kui kirikuseadusi, kuid agendat redigeeriti vaid keeleliselt. Eesti luterliku kiriku tegevust piirasid oluliselt nõukogude seadused, mille järgi allus kirik alalisele riigipoolsele kontrollile. Kui Välis-Eesti kirik määratles end 1935. aasta kiriklike põhimääruste alusel, täiendas seadusi või redigeeris agendat vabalt, siis kodumaal ei olnud see võimalik. Kiriku uus, 1949. aasta põhikiri kehtis kuni 1991. aastani ning selle järgi loeti kiriku liikmeteks vaid täisealised konfirmeeritud. Ristitud lapsed ja noored olid küll formaalselt kiriku liikmed, kuid nende side kogudusega minimeeriti. Kiriklik noorsootöö keelustati ning kristliku kasvatuse andmise peavastutus jäi peredele. Seega sai juba varem puudulikuks osutunud armulauaosaduse kõrval kannatada ka sõna- ja ristimis-osadus. Aastatel 1950–1952 peetud diskussioonides sooviti küll kiriku liikmesuse kriteeriumid endistel alusel taastada, kuid seda ei lubatud. Kuni 1991. aastani kehtinud 1952. aasta kirikuseadustikus loobuti riigi surve kiriku liikme mõiste kasutamise. Täisealine inimene võis otsustada küll kirikuga seotuse üle, kuid võimalusi liikmeks saada piirati, näiteks oli keelatud leeriõpetuse andmine. Läbi

okupatsioonide kehtis jätkuvalt astmelise admissiooni kord ja mudel *confirmatio est admissio*. Sellele vaatamata hakati aga 1970.–1980. aastatel praktiseerima ristimisel põhinevat täisadmissiooni mudelit *baptismus est admissio* ning teostus avatud sõna- ja sakramendiosadus. Põhjusteks olid väliskirikutest – peamiselt Soomest – saadud mõjutused, mis muutsid arusaamu armulauast ja pihist ning ristimise, konfirmatsiooni ja armulaua suhetest. Kuid oma mõju avaldas ka konspiratiivne lastetöö, mida juhtisid vennastekoguduse taustaga inimesed. Spontaanselt esile kerkinud laste armulaual osalemise praktikale tõmbas vähemalt paberil kriipsu peale 1983. aastal välja antud peapiiskopi keeld, mis tulenes nii kehtivast nõukogude kui ka kiriku enda admissiooni korrast. Ometi oli taoline mudeli muutmine nõukogudeaegses kirikus avatud sõna- ja sakramendiosaduse loomise seisukohast oluline ja mõjutas edasist teemakäsitlust. Samal ajal jäid Eestis aga suurema tähelepanuta kogu maailma admissioonidiskussiooni mõjutanud eelnimetatud raportid aastatest 1963 ja 1982. Nõukogude esimese okupatsiooni keerises katkenud ja keelatud kiriklik noorsootöö taastus osaliselt aastatel 1941–1944, kuid seejärel keelas taas nõukogude võim rangelt kogu kirikliku tegevuse alla 18-aastastega ning töötas välja riiklikult soodustatud ateistlikud tavad lastele, noortele ja peredele. Kuigi riigi surve kirikule oli süsteemne ja jõuline, ei suudetud kristlikku traditsiooni lõhkuda. Riiklikust keelust hoolimata tehti kirikus tänu vabatahtlikele pühendunud eestvedajatele aastakümneid salaja lastetööd, samuti koondusid noored. Alles 1980. aastate lõpus võimaldasid muutunud ühiskondlik-poliitilised olud kirikul oma tegevust vabamalt kujundada ja seda isegi koostöös nõukogude võimuga. Kuigi samal ajal kehtis veel kiriklikku noorsootööd keelustav seadus, rajati toona hulgaliselt pühapäevakoole, laienes noortetöö ning omal ajal suletud organisatsioone ja keskusi hakati taastama. Selle juures oli suur roll eriti Soome luterlikul kirikul ja kirikutevahelisel koostööl. Noorsootöö areng juhatas selgelt küsimuseni ristitud laste ja noorte osast kirikus osadust, liikmesust ja admissiooni silmas pidades.

Olulised muutused osaduse, liikmesuse, admissiooni ning kirikliku noorsootöö osas toimusid aastatel 1991–2005, mil EELK ja Eesti Vabariik taas iseseisvusid. Kirikus kinnitati uued põhikirjad ning anti välja seadluste kogud, kuid kuni vaadeldava perioodi lõpuni jäi endiselt kehtima agenda oma uuemas redaktsioonis. Kirikus kujunes oluliseks liikmesuse määratlemine, kuid lihtsale küsimusele – kes on kiriku liige – ei leitud pikka aega rahuldavat vastust. Kuna teoloogilist otsust liikmete määratlemisel kiriku seadusandlikes kogudes või komisjonides ei tehtud, siis oli kasutusel mitmeid segadust põhjustavaid liikmete arvestamise viise. Ka admissiooni osas jäi ühtne seisukoht pikka aega formuleerimata, kuigi lastetöö juhid tõstatasid küsimuse perioodi jooksul korduvalt. Noorsootööst kujunes sel perioodil ka üks kanal avatud sõna- ja sakramendiosaduse ning admissiooni teemade käsitlemisel. Seevastu pädevust omanud Õpetajate konverents ei teinud kirikukogule admissiooni korra muutmise ettepanekut ning ristitud laste armulaual osalemise juhendi koostamise ülesanne anti lõpuks liturgilisele komisjonile. Töö juhendiga kestis suuresti tänu komisjoni liikmete endi huvile ja initsiatiivile aastatel 1997–2005, kuid juhendi kinnitamise protsess ei olnud ladus. Kuigi teemaga taheti veel edasi töötada, seda enam ei tehtud. Uued kirikuseadused

aastast 2004 ja 2005 sidusid liikmesuse otseselt küll ristimisega, kuid säilitasid selle kõrval endiselt mõtte konfirmatsioonil põhinevast täisõiguslikust liikmesusest. Kuna agenda ei võimalda liikmete nii vaba arvestamist ega admissiooni mudeli muutmist, siis osaliselt ei ole see uute kirikuseadustega enam kooskõlas. Admissiooni osas sätestas 2005. aasta kirikuseadustik küll ristitud laste ja noorte armulaua osalemise täisadmissiooni korra mudeli *baptismus est admissio* järgi, kuid selle kõrval jäi püsima senine astmelise admissiooni kord ja mudel *confirmatio est admissio*. Kokkuvõttes jõuti seega osalise admissiooni korra ja mudeli kehtestamiseni. Sellele aitasid kaasa nii osaduse, liikmesuse ja admissiooni teemade laiem käsitlemine, kirikliku noorsootöö arendamine kui ka välissuhete tihenemine. Seega kehtib EELK kirikuseaduste järgi diferentseeritud või ristimisel põhinev liikmesus, mille järgi on admissiooniks mitu võimalust ning üheaegselt saab rakendada mitut admissiooni korda ja mudelit. Kuigi ristimist väärtustatakse iseseisvana enam, püsib konfirmatsiooni roll endiselt ja seda ei ole oluliselt muudetud. Üheks põhjuseks on õiguslikult kehtiv agenda, mis võimaldab järgida vaid astmelise admissiooni korda ja mudelit, ning osaliselt sama joont järgiv kirikukäsiraamat. Nii on aga 1902. aasta agenda ja selle 1951. aasta redaktsiooni admissiooni mudel osaliselt vastuolus EELK 2004. aasta põhikirja ja 2005. aasta kirikuseadustikuga, sest kirikuseaduse järgi võivad ristitud lapsed ja noored ka enne konfirmatsiooni armulaua käia, agenda põhimõtte järgi aga mitte. Osaduse, liikmesuse ja admissiooni mõtestamist ning ühtse ristimis- ja armulauaosaduse rajamist toetas omakorda kirikliku noorsootöö kiire areng perioodi esimesel poolel. Kuigi kiriklik seadusandlus oli ristitud laste ja noorte suhtes tähelepanelik, ei täitunud tööalale seatud eesmärgid. Põhjusteks olid üldine sekulariseerumine, individualiseerumine ja religioossuse muutus, aga ka nõrk strateegia, teoloogiline ebakompetentsus ja juhtliini puudumine, tööala keskuste nõrk side kiriklike juhtorganitega, töötajate puudumine või nende vähenemine motiveerimine, välismaiste meetodite otsene konteksti mitteametav ülevõtmine ja finantseerimisraskused. Probleemidest hoolimata töötati aga kogudustes laste ja noortega edasi, toimus mitmekülgne kirikutevaheline koostöö, mh olid jätkuvalt olulised suhted Soome luterliku kirikuga. Need mõjutasid tugevalt nii kogu tööala arengut Eestis kui ka admissiooniga seotud temade käsitlemist eeskätt koolituste, õppe- ja kasvatus-töö materjalide või erinevate väljaannete kaudu. Just Soomes koolitati välja EELK esimesed noorsootöö tegijad, kellest said Eestis oma ala juhid koguduste, praostkondade või üldkiriku struktuurides ja kelle initsiatiivil toimus admissioonidiskussioon pärast osalise admissiooni korra kehtestamist.

Kuigi Eesti ühiskonda mõjutas aastaks 2006 juba laialdaselt kristluse marginaliseerumine, oldi tunnistajateks religioossete paradigmade muutumisele ning vähenesid otseselt ka EELK liikmeskond ja kiriku mitmed ressursid, leiti siiski võimalusi kiriklike tegevuste arendamiseks. Üheks kiriklikku elu elavdavaks teguriks peeti mh just ristitud laste ja noorte armulaua admissiooni praktiseerimist. Ristimise, osaduse, konfirmatsiooni ja armulauale pääsemise küsimused tõstatasid kirikus suures osas noorsootöö ja LNU kaudu ning tööala raames arutleti admissiooni küsimuste üle koos Soome luterliku kiriku teoloogide ja praktikutega. Tulemus oli tugeva konfirmatsioonitraditsiooniga kirikus siiski tagasihoidlik,

siduvaid otsuseid ei tehtud ja ühist arusaama admissioonist ei tekkinud. Ometi loodi noorsootöö toel kirikus pingestatud mõjuväli admissiooni ja koguduse osaduse suhtes, sest küsimuse all oli endiselt kõikide ristitud liikmete avatud sõna- ja sakramendiosaduse kujundamine ning teolooge ja vaimulikke kutsuti üles admissiooni teemat analüüsima. Tänapäeval on kirikliku noorsootöö roll admissiooni suhtes taandunud ning EELK kogudused kasutavad admissiooni praktiseerimisel erinevaid mudeleid omal valikul. Seda võimaldavad nii kirikuseadustes fikseeritud admissiooni kord kui ka kogudustes kasutatavad jumalateenistuste ja talituste käsiraamatud – agenda või kirikukäsiraamat. Agenda järgi saab viljeleda ainult ühte mudelit *confirmatio est admissio*, uus käsiraamat lubab aga kasutada isegi kolme mudelit: *baptismus est admissio*, *baptismus et confirmatio est admissio* või *confirmatio est admissio*. Kuigi kirikuseadused fikseerivad admissiooni korra, ja see on muudetud selgemaks, ei ole teema kogudustes üheselt mõistetav, sest kirikuseaduste, agenda ja kirikukäsiraamatu armulauakäsitused, arusaamad osadusest, liikmesusest ja admissioonist ei kattu ning põhjustavad vastuolusid. Probleemne on ka EELK jumalateenistuste ja talituste juhend seal esitatud konfirmatsiooniteoloogia tõttu. Seevastu EELK tegevuse eesmärgid ja strateegiad võimaldavad ja toetavad admissiooni rakendamist ning koos sellega avatud sõna- ja sakramendiosaduse loomist ja hoidmist, kuigi detailsemalt osaduse, liikmesuse või admissiooniga seotut ei mainita. Samas nimetatakse kirikliku noorsootöö teoloogiliste aluste ja sihtide seadmise vajadust ning kogu valdkonna arendamist kiriku tervikliku ülesehitamise eesmärgil. Ka uus rahvakiriklikku ideed väärtustav EELK strateegia sisaldab koguduse osaduse tugevdamise, sh tänapäevase noorsootöö edendamise mõtet.

Kokkuvõttes võib näha, et Eesti luterlikus kirikus kujunes vaadeldaval perioodil välja mitmeid erinevaid admissiooniga seotud arusaamu, mis väljenduvad erinevate admissiooni mudelite ja kordade kasutamises erinevatel motiividel. Tänu admissiooniga seotud teemade käsitlemisele on võimalus rakendada avatud sõna- ja sakramendiosaduse ideed ning praktiseerida *koinonia* põhimõtet. Kiriklikku tegevust raamistavad nii osalise admissiooni kord kui ka erinevad käsiraamatud, mis võimaldavad kasutada mitut admissiooni mudelit ning soovi korral järgida ka avatud sõna- ja sakramendiosaduse ideed. Siiski domineerib Eesti luterlikus kirikus jätkuvalt konfirmatsioonitraditsioon ning kuigi siin kehtib sisuliselt mh täisadmissiooni tunnustav seadus, puudub ühtne arusaam ristitud laste ja noorte armulauale pääsemise osas. Kiriklik noorsootöö kannab oma aluste ja ülesannete poolest laste ja noorte seas edasi kiriklikku teoloogiat. Tööalal on Eesti luterlikus kirikus olnud admissiooni toetav roll. Tänapäeval on jõutud selleni, et parema osaduse saavutamise nimel julgustatakse kogudusi ristitud lapsi ja noori armulauale kutsuma. Inklusiivse kogudusekeskse ja strateegilise noorsootöö kaudu on aga võimalik toetada avatud sõna- ja sakramendiosaduse ideed ning arvestada ristitud laste ja noorte armulaual osalemisega, pidades silmas elukestvat ristimis- ja armulauakasvatust.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Arhiivid

1. Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku Konsistooriumi arhiiv (EELKKA) Tallinnas

1.1. EELKKA.1. Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku Konsistoorium

Eestimaa ja Liivimaa provintsiaalsinodite protokollid

Protokoll der Estländischen Provinzial-Synode 1845–1860.

Protokoll der Estländischen Provinzial-Synode 1871–1880.

Eestimaa sinodite protokollid 1901–1918.

Protokolle der Livländischen Provinzial-Synode 1842–1860.

Protokolle der Livländischen Provinzial-Synode 1861–1880.

Protokolle der Livländischen Provinzial-Synode 1896–1913(1914).

Kirikukongressi protokoll

II kirikukongressi protokoll 10.–12.09.1919.

Kirikupäevade protokollid

13.–15.06.1922; 12.–14.06.1923; 18.–20.06.1924; 19.–21.06.1928; 18.–20.06.1929;

17.–19.06.1930; 09.–11.06.1931; 27.–29.06.1932; 26.–27.06.1933; 19.–20.06.1934.

Kirikukogude materjalid ja protokollid

Kirikukogude protokollid 1935–1943.

X Kirikukogu 30.–31.03.1943, peetud 12.05.1943.

XII Kirikukogu 30.11.1945–30.01.1946.

XIII Kirikukogu 23.–24.10.1949.

Peapiiskopkonna sinod 1950, 1951, 1952.

XIV Kirikukogu 28.10.1953.

XVI Kirikukogu 10.06.1981.

XVII Kirikukogu 30.05.1985.

Kirikukogu materjalid 12.10.1967.

XXIII kirikukogu I istungjärg 26.–27.06.1991.

XXIII kirikukogu II istungjärg 26.11.–17.12.1991.

XXIV Kirikukogu V istungjärg 30.03.–19.04.1994.

XXIV Kirikukogu VII istungjärg 30.11.–01.12.1994.

XXIV Kirikukogu IX istungjärg 21.–22.11.1995.

XXIV Kirikukogu XII istungjärg 29.04.1997.

XXV Kirikukogu IX istungjärg 21.11.2000.

XXV Kirikukogu X istungjärg 24.04.2001.

XXVI Kirikukogu II istungjärg 23.04.2002.

XXVI Kirikukogu V istungjärg 25.11.2003.

XXVI Kirikukogu VII istungjärg 27.–28.04.2004.

XXVI Kirikukogu X istungjärg 26.–27.04.2005.

XXVI Kirikukogu erakorraline XI istungjärg 20.09.2005.

XXVI Kirikukogu erakorraline XII istungjärg 18.10.2005.

Seadused

Evangeeliumi-luteriusu Kiriku Seadlus tavalistest kirikutalitustest. Vastu võetud ELK Peapiiskopkonna sinodil 01.08.1951. Kinnitatud ELK Konsistooriumi täiskogu poolt 02.08.1951. (KSD 1951)

Usühtingute tegevuse korraldamise ajutine juhend. Ärakiri.

EELK aruanded

Tegevuse aruanded ja arvtabelid 1999, 2000, 2001.

Arvtabelid 1991–1993.

PÜ aruanded 1991–2008, 1994–2003.

Konsistooriumi otsus ja protokollid

Konsistooriumi otsus 1935.

Konsistooriumi koosolekute protokollid 28.01.–12.12.1928, 16.01.–11.12.1929, 08.01.–27.12.1952.

Informatsioonikoosolekute protokollid

Konsistooriumi liikmete, praostide ja UKK õppejõudude informatsiooniliste koosolekute protokollid 1963–1965.

Konsistooriumi liikmete, praostide ja UI õppejõudude informatsiooniliste koosolekute protokollid 1970–1980, 1985–1988.

Konsistooriumi ringkirjad

Väljasaadetud ringkirjad 1936, 1939–1949, 1950–1966, 1967–1984, 1985–1988, 1989–1991.

Piiskopliku nõukogu materjalid

Toimik 4-10. Piiskopliku nõukogu materjalid. 20.08.1993–05.11.1996. (PN 1993–1996)

Toimik 4-10. Piiskopliku nõukogu materjalid (kirjavahetus, protokollid). 24.03.1997–17.10.2001. (PN 1997–2001)

Toimik 4-10. Piiskopliku Nõukogu materjalid (kirjavahetus, protokollid). 06.03.2002–04.11.2004. (PN 2002–2004)

(ÕK) UK protokollid ja materjalid 1920–1940

11.–12.10.1920; 24.–26.01.1923; 22.–24.01.1924; 20.–22.01.1925; 19.–21.01.1927; 17.–18.01.1928; 22.–24.01.1929; 20.–22.01.1931; 26.–28.01.1932; 23.–25.01.1933; 22.–24.01.1935; 26.–28.01.1937; 25.–27.01.1938; 24.–26.01.1939; 30.–31.01.1940.

II Eesti-Soome kirikuõpetajate konverents 23.–25.07.1935.

UK liikmete nimekirjad, kirjavahetus jm konverentsi ettevalmistavad materjalid 1943–1944.

UK konverentsi juhatuse koosolekute protokollid 01.1929–02.1944.

ÕK ja VK protokollid

1989–1995, 21.–27.01.1996, 25.–26.01.2000, 23.–24.01.2001, 21.–22.01.2003.
Kirjavahetus VK juhatusega, protokollid 2004–2007. (VK kirjavah 2004–2007)

Praostkondade ja koguduste aruanded 1921–1990

Järva praostkond 1921–1922, 1923–1924, 1925–1926, 1927–1928, 1929–1930, 1950–1951.

Ida-Harju praostkond 1940, 1941, 1942, 1949–1950.

Lääne praostkond 1941, 1942, 1949–1950, 1951, 1955, 1973, 1990.

Lääne-Harju praostkond 1942, 1945–1947, 1948–1950, 1954, 1955, 1959, 1961 1972, 1986.

Narva-Alutaguse praostkond 1940.

Pärnu praostkond 1974, 1976, 1977, 1985.

Saaremaa praostkond 1942.

Tallinna praostkond 1921–1923, 1927–1929, 1930–1931, 1933, 1935, 1936, 1937, 1939, 1940, 1979, 1980, 1988, 1989.

Valga praostkond 1925–1926, 1927–1929, 1931, 1934, 1937, 1938, 1940.

Viljandi praostkond 1921–1926, 1927–1929, 1931–1932, 1933–1934, 1935, 1939, 1940, 1987, 1988, 1989, 1990.

Viru praostkond 1921–1923, 1924, 1930–1932, 1931, 1933, 1934, 1935, 1936, 1938, 1939, 1940, 1958, 1990.

Konsistooriumi kirjavahetus praostkondadega

Ida-Harju praostkond 1974–1984; 09.07.1991–15.11.1995, 09.01.1998–28.12.1999.

Järva praostkond 28.05.1991–05.11.1995, 16.02.1998–11.01.2000, 10.01.2000–07.12.2001, 09.01.2004–21.12.2005.

Lääne praostkond 1961–1990; 04.06.1991–05.12.1995.

Lääne-Harju praostkond 05.06.1980–04.06.1991; 18.06.1991–07.11.1995, 03.03.1997–10.09.1997.

Pärnu praostkond 1961–1990, 12.02.1991–30.12.1996.

Saarte (Saaremaa) praostkond 1950–1976, 07.10.1991–13.10.1996, 21.10.1997–10.12.1999, 07.10.1976–05.06.1991, 19.04.2004–11.12.2007.

Tallinna praostkond 1960–1990, 30.01.1994–16.12.1994, 29.01.1997–28.12.1998, 04.02.2002–05.12.2003.

Tartu praostkond 1956–1990, 08.04.1991–25.09.1995, 03.02.2000–15.03.2003, 03.02.2000–15.03.2003, 16.01.2004–09.11.2007.

Viljandi praostkond 20.12.1991–10.02.2000.

Viru praostkond 1964–1991, 18.06.1994–18.12.1995, 16.01.1997–05.02.1998, 15.02.2000–06.11.2003.

Võru praostkond 17.01.1996–19.12.1999, 15.01.2002–17.12.2004.

Konsistooriumi kirjavahetus EELK Pühapäevakooliühendusega

Toimik 1–5. 17.04.1989–26.05.1990. (PÜ kirjavah 1989–1990)

Juriidiline komisjon

Juriidilise komisjoni materjalid. 26.07.1990–26.10.1995. (JK mat 1990–1995)

Juriidilise komisjoni koosoleku protokollid. 24.07.1990–18.05.1995. (JK prot 1990–1995)

Põhikirja eelnõud, parandusettepanekud, põhikirja redaktsioonid 1991 ja 1993. 24.07.1990–22.11.1993. (PK eelnõud 1990–1993)

Põhikirja komisjon

Põhikirjakomisjon 14.02.1997–30.12.1998. (PKK 1997–1998)

Põhikirjakomisjon. 04.01.1999–11.11.1999. (PKK 1999)

Põhikirjakomisjoni kirjavahetus, protokollid, toimik 3–11. 21.06.2000–29.12.2000. (PKK 2000)

Põhikirjakomisjoni kirjavahetus, protokollid, toimik 3–11. 08.01.2001–17.10.2004. (PKK 2001–2004)

Liturgiline komisjon

Liturgilise komisjoni materjalid 14.01.1992–22.11.1995. (LK mat 1992–1995)

LK koosolekute protokollid 16.05.1991–24.11.2005. (LK prot 1991–2005)

Kirjavahetus EELK Liturgilise komisjoniga 12.02.1996–18.06.2007. (LK kirjavah 1996–2007)

Toimik 1. EELK LK. LK koosolekute protokollid 16.05.1991–24.11.2005. (LK Toimik 1)

Toimik 11. EELK LK. Lastemissa ettevalmistamisega seotud eelnõud, kirjavahetus, laululehed ja muud materjalid. 1993–1998. (LK Toimik 11)

Toimik 34. EELK LK. (LK Toimik 34)

E.E.L.K. NK. protokollid, kavad, kokkuvõtted, kutsed, laululehed, aruanded, sh:

Tegevuskavad ja aruanded 1934–1939; 1935–1937.

Lutheri kursus. 05.–07.04.1934.

NK III. 11.01.–30.12.1938.

Aruanded koguduste pühapäevakoolide tegevuste kohta 1939.

E.E.L.K. koguduste noorte organisatsioone 02.04.1940.

EELK NK ja LNÜ

LNÜ aruanded 2004–2014.

NK.1.1A. EELK PÜ. EELK praostkondade pühapäevakoolitöö sekretäride aruanded, koolitused 1990–1996. (NK 1990–1996)

NK.

NK kirjavahetus 11.09.1991–04.12.1995. (NK 1991–1995)

1.2. EELKKA. 106. Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku Pühapäevakooliühendus
Aruanded 1991–2008.

1.3. EELKKA. Õpetaja Albert Soosaare isikufond
Albert Soosaare kirjavahetus Burchard Liebergiga (1969–1983).

2. Rahvusarhiiv (RA)

RA, ERA-R 1989. NSVL MN juures asuva Usuasjade Nõukogu Volinik ENSV-s.

RA, EAA.1187. Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Konsistoorium.

3. EELK Viljandi praostkonna arhiiv EELK Viljandi Pauluse kirikus
Saabunud kirjad 1950–1959.

Käsitirjad

Arumäe, August. Kateheetika. Pindi, 1961. Käsitiri autori valduses.

Auksmann, Enn. Leeritöö eesmärgid ja põhimõtted. Ettekanne ÕK 1996. Käsitiri ÕK prot 23.–24.01.1996 lisas.

Ettekannete kavasid ja kokkuvõtteid. E.E.L.K. NK. I Kirikuõpetajate Noorsootöö Kursus 16. ja 17. mail 1940. a. Tallinnas. Käsitiri EELK UI raamatukogus.

Grünberg, August. Kiriku ülesanded laste usulises kasvatusöös. TÜ usuteaduskonna magistriritöö. Pärnu: 1934. Käsitiri TÜ raamatukogus.

Haamer, Markus. Onu Martini pühapäevakool ehk lastetund. UI religioonipedagoogika kursuse lõputöö. Tallinn: 2003. Käsitiri EELK UI raamatukogus.

Holsting, Meelis. Noorsootöö võimalused koguduses. Ettekanne ÕK 1996. Käsitiri ÕK prot 23.–24.01.1996 lisas.

Kaljulaid, Kristina. Lastetöö alused ja praktika Eesti Evangeelses Luterlikus Kirikus. Bakalaureusetöö. Tartu: 2003. Käsitiri TÜ usuteaduskonnas.

Kark, Tõnis. EELK noorsootöö areng Eesti Vabariigis aastatel 1924–1940. Bakalaureusetöö. Tartu: 2005. Käsitiri TÜ usuteaduskonnas.

Konfirmatsiooniõpetuse kava. Esitatud E.E.L.K. Usuteadlaste Konverentsile Leerikavade Komisjonilt jaanuaris 1938. Tallinn: E.E.L.K. Usuteadlaste Konverentsi Leerikavade Komisjoni väljaanne, 1938. Käsitiri EELK UI raamatukogus.

Leeritõpetuse kava. Kavand. Tallinn: Usuteadlaste konverentsi leerikavade komisjoni väljaanne, 1936. Käsitiri EELK UI raamatukogus.

Muru, Jaan. Leeritõpetus ja konfirmatsioon Eestis. TÜ usuteaduskonna magistriritöö. Tartu: 1938. Käsitiri TÜ raamatukogus.

Niinemaa, Marju. Noorsoo organiseerimine Eesti Vabariigis 1936–1940. Magistriritöö. TÜ filosoofiateaduskond. Tartu: 2013. URL: http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/33687/Marju_Niinemaa_2013.pdf (vaadatud 01.08.2020).

Puumets-Sõber, Kaire. Eesti Evangeelne Luterlik Kirik 1970. aastatel. Magistriritöö. Tartu: 2017. Käsitiri TÜ usuteaduskonnas. (=Puumets-Sõber 2017a)

Riistan, Merle. Tartu ülikooli usuteaduskond ja Balti kubermangude luterlik kirik: suhted ja suhtumised 1860. aastate kiriklik teoloogilise publitsistika põhjal. Magistriritöö. Tartu: 2004. Käsitiri TÜ usuteaduskonnas.

Rohtmets, Priit. Eesti Evangeeliumi Luteri usu Kiriku välissuhted aastatel 1919–1940. Magistriritöö. Tartu: 2006. Käsitiri TÜ usuteaduskonnas.

- Siida**, Dagmar. Hernhuutlased ja nende mõju rahvaharidusele Eestis 18. sajandil. Bakalaureusetöö. Tartu: 2016. URL: http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/52820/Dagmar_Siida_2016.pdf (vaadatud 06.06.2022).
- Soosaar**, Albert. Kiriklise noorsooliikumise senine areng ja põhimõtted eriti silmas pidades Eesti olusid. TÜ auhinnatöö. Tartu, 1931. Käsikiri TÜ raamatukogus.
- Tasmuth**, Randar. Armulaud ja laste probleem. ÕK ettekanne 20.01.2001. Käsikiri EELKKA.
- Tiit**, Karl. Kiriklik noorsootöö Eestis I. Kirikliku noorsootöö areng Eestis iseseisva Noorsootöö Sekretariaadi loomiseni. TÜ usuteaduskonna magistratöö. Tartu: 1934. Käsikiri TÜ raamatukogus.
- Vaher**, Anna-Liisa. Usuteadlaste konverentsid Eesti Vabariigis 1921–1940. Bakalaureusetöö. Tartu: 2005. Käsikiri TÜ usuteaduskonnas.
- Vilumaa**, Hedi. Laste osalemine armulaul. Diplomitöö. Tallinn: 2003. Käsikiri EELK UI raamatukogus.
- Vilumaa**, Hedi. Laste osalemine armulaul: diskussiooni areng ja praktika kujunemine Saksamaa ja Soome protestantlikes kirikutes 1950–1990. Magistratöö. Tartu: 2007. Käsikiri TÜ usuteaduskonnas.
- Vööbus**, Arthur. Eesti kirikuloo peajooni. Tartu: 2011. Käsikiri. URL: https://kirikulugu.ee/wp-content/uploads/V%C3%B5%C3%B5bus_Eesti_kirikuloo_peajooni_A4.pdf (vaadatud 06.06.2022).

Perioodilised väljaanded

Loetelus on väljaanded, millele ei ole viidatud autori järgi.
 KT 1928–1933, 1935–1937, 1939–1940, 1991, 2004–2005.
 RT 1919, 1925, 1934, 1936, 1938, 1940.
 Eesti NSV Teataja 1940, 1944–1945.
 Eesti NSV ÜN ja Valitsuse Teataja 1977, 1989.
 RT 1992, 2002.

Ajakiri Eesti Kirik paguluses 1964, 1975, 1979.
 EK 1929, 1931–1934, 1936, 1938–1940, 2005, 2012, 2020.
 Eesti Päevaleht 1940.
 Eesti Sõna 1942, 1944.
 Herold 1932.
 KJT 2013, 2014, 2016, 2017, 2020, 2021.
 Kotimaa 1991.
 Maa Hääl. Maarahva Ajaleht 1938.
 Pioneer 1988.
 Päevaleht 1937–1939.
 Pühapäevakool 1992, 1994.
 Postimees 1938, 1940, 1944.
 Sakala 1887, 1936, 1944.
 Stockholms-Tidningen 1947.
 Uus Eesti 1936.

Publitseeritud allikad

Piibel. Vana Testament. Uus Testament. Tallinn: Eesti Piibliselts, 2018.

Kirikuseadused ja juhendid

Kirchen-Gesetz und Ordnung, So der Großmächtigste König und Herr, Herr Carl der Eilffte, Der Schweden, Gothen und Wenden König, etc. Im Jahr 1686 hat verassen und im Jahr 1687 im Druck ausgehen und publiciren lassen. Mit denen dazu gehörigen Verordnungen. Auff HöchstErmeldten Ihrer Königl. Maj.t gnädigsten Befehl ins Teutsche übersetzt. Stockholm: J. G. Eberdt, 1687. [KS 1686]

Gesetz für die Evangelisch-Lutherische Kirche in Russland. Instruction für die Geistlichkeit und die Behörden der Evangelisch-Lutherischen Kirche in Russland. Agende für die Evangelisch-Lutherischen Gemeinden im Russischen Reiche [*sine loco sine anno*]. [KS/Agenda 1832]

Kirriko Seädusse Ramatust mis iseäranis Ewangeli Lutterusse koggodustele keige Wennerigis 1832 aastal on antud. Ma rahwa teädmisseks, saksa kelest ma-kelesse ümberpantud. Riia linna Jakobi kirrikko ma rahwa koggodusse õppetajalt O.A.v. Jannau. Tartu: H.Laakmanni kirjade ning kulloga trükkitud, 1850. [KS 1832/Tõlge 1850]

Weneriigi Ewangeliumi-Lutheruse Usu Kiriku Seadus. (Seaduste Kogu XI. ande I. jao raamatu §/§ raamatu 252-898). Wenekeelsest alguskirjast tõlkinud J.Lõo, õigus-teaduse kandidaat. Jurjew: K.Sööti trükk ja kulu, 1899. [KS 1832/Tõlge 1899]

Eesti Evangeeliumi Luteri usu Kiriku Põhikiri. Tallinn: Eesti Evangeeliumi Luteri usu Konsistoorium, 1926. [PK 1926]

Eesti Ev. Luth. usu kiriku seadlused. KT 1933, 3. Lisa. Tallinn: J. Ratasseppa trükk. [KSD 1929]

Gemeinde- und Kirchen-Statut der Estländischen Ev.-Lutherischen Kirche in deutscher Übersetzung. Anhang: Richtlinien für Wahlen u.a. Als Manuskript gedruckt. Reval: Druck von H.Laakmann, 1929. [Gemeinde- und Kirchen-Statut 1929]

Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku (E.E.L.K.) põhimäärused. Eraväljaanne. Avaldatud Riigi Teatajas Nr 43, 1935. Maksvad 14. maist 1935. Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku Konsistooriumi väljaanne, 1935. [PM 1935]

Eesti NSV-s tegutseva Evangeeliumi Luteriusu Kiriku põhikiri. Evangeeliumi Luteriusu Kiriku seadused Eesti NSV-s. Tallinn: ELK Konsistoorium, 1951. [PK 1949]

EELK õigusaktid ja kirikuga seotud riiklikud õigusaktid. Seaduste kogumik. Koost. Mart Susi [*sine anno*].

EELK põhikiri. – EELK õigusaktid ja kirikuga seotud riiklikud õigusaktid. Koost. Mart Susi [*sine anno*]. [PK 1991]

EELK Kiriklike talituste seadus. – EELK õigusaktid ja kirikuga seotud riiklikud õigusaktid. Koost. Mart Susi [*sine anno*]. [KTS 1991]

EELK põhikiri. – EELK seaduste kogumik [*sine anno*]. [PK 2004]

EELK kirikuseadustik. – EELK seaduste kogumik [*sine anno*]. [KSD 2005]

Kentmann, Wilhelm. Kirik ja riik. Eesti Ew. Lutheruse usu kogudustele. Lisa: „Ew. Luth. usu koguduste omavalitsuse uus korraldus“ (äratrükk „Riigi Teatajast“). Tallinn: J. ja A. Paalmani trükikoda, 1919.

Kirikuõiguse käsiraamat. Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku (EELK) põhimäärused Konsistooriumi 1978. a. redaktsioonis ja Kirikuseadlusi ning muid korraldavaid norme 1933–1980. Koost. Arved H. Rossman. Stockholm: EELK Konsistoorium, 1981. [Kirikuõiguse käsiraamat 1981]

Agendad ja käsiraamatud

- Gesetz für die Evangelisch-Lutherische Kirche in Russland.** Instruction für die Geistlichkeit und die Behörden der Evangelisch-Lutherischen Kirche in Russland. Agende für die Evangelisch-Lutherischen Gemeinden im Russischen Reiche [*sine loco sine anno*]. [KS/Agenda 1832]
- Agende** für die Evangelisch-Lutherischen Gemeinden im Russischen Reiche. Revidirt im Auftrage der Livländischen Provinzial-Synode des Jahres 1883. II. Dorpat: H. Laakmann's Buch- und Steindruckerei, 1886. [Agenda 1885]
- Agenda** Ewangeliumi Lutheruse kogudustele Weneriigis. Läbi waadatud ja parandatud 1883. aasta Liiwimaa sinodi käsu peale. Tartu: H.Laakmanni raamatu- ja kivi-trükikoda, 1889. [Agenda 1885/Tõlge 1889]
- Agenda** ehk Käsiraamat Ewangeliumi-Lutheruse-usu kogudustele Wene riigis. I. ja II. jagu. Jurjew (Tartu): K.Mattiesen, 1902. [Agenda 1897/Tõlge 1902]
- Agenda** Evangeeliumi-Luteri Usu kogudustele Eestis. Kavand. Tallinn: Ühiselu trükk [*sine anno*]. (1929)
- Agenda** evangeeliumi-luteri usu kogudustele Eestis. Kavand. Tallinn: E.E.L.K., 1936.
- Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku Agenda.** Stockholm: EELK Komitee, 1951. [=Agenda 1951]
- Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku Agenda.** Stockholm: Eesti Vaimulik Raamat, 1979. [=Agenda 1979]
- Kirikukäsiraamat/agenda I.** Jumalateenistuste käsiraamat. Tallinn: EELK, 2009. URL: https://siseveeb.eelk.ee/doc/kasiraamat/jumalateenistuste/JK_704.pdf (vaadatud 30.01.2022).
- Kirikukäsiraamat/agenda III.** Talituste käsiraamat. Tallinn: EELK, 2009. URL: https://siseveeb.eelk.ee/doc/kasiraamat/talituste/_TK_Lk1_224.pdf (vaadatud 30.01.2022).
- Kirikukäsiraamat/agenda IV.** Pühitsemiste ja õnnistamiste käsiraamat. Tallinn: EELK, 2010. URL: https://siseveeb.eelk.ee/doc/kasiraamat/pyhitsemiste/Pyhitsemiste%20kasiraamat_lk1-176.pdf (vaadatud 30.01.2022).
- Jumalateenistuste ja talituste juhend.** Tallinn: EELK, 2013.

Muud publitseeritud allikad

I

- Augustinus Aurelius.** De Peccatorum Meritis Et Remissione, Et De Baptismo Parvulorum, Ad Marcellinum Libri tres. Liber primus, Caput 24. – *Patrologiae cursus completus*. Series Prima. Patrologiae Tomus XLIV, S.Aurelii Augustini opera omnia. Tomus decimus (pars prior). Jacques-Paul Migne. Paris: Près la Barrière D'Enfer, 1841.
- Augustinus Aurelius.** Pihtimused. Tallinn: Logos, 1993.
- Cyprianus.** Epistolae, LXIII: VIII. Operum. Pars I. – *Patrologiae cursus completus*. Series Prima. Patrologiae Tomus IV, S.Cypriani tomus unicus. Jacques-Paul Migne. Paris: Sirou, Près la Barrière D'Enfer, 1844.
- Cyprianus.** Epistola ad fortunatum. Ad Quirinum, Testimoniorum libri tres adversus Judaeos, XXV. Operum. Pars II. – *Patrologiae cursus completus*. Series Prima. Patrologiae Tomus IV, S.Cypriani tomus unicus. Jacques-Paul Migne. Paris: Sirou, Près la Barrière D'Enfer, 1844.
- Cyprianus.** Liber de Lapsis, IX. Operum. Pars II. – *Patrologiae cursus completus*. Series Prima. Patrologiae Tomus IV, S.Cypriani tomus unicus. Jacques-Paul Migne. Paris: Sirou, Près la Barrière D'Enfer, 1844.

- Cyprianus.** *On the Lord's Prayer*, 18. URL: [http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0200-0258,_Cyprianus_Carthaginensis,_Liber_de_Oratione_Dominica_\[Schaff\],_EN.pdf](http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0200-0258,_Cyprianus_Carthaginensis,_Liber_de_Oratione_Dominica_[Schaff],_EN.pdf) (vaadatud 20.08.2017).
- Denzinger,** Heinrich. *Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum. Compendium der Glaubensbekenntnisse und kirchlichen Lehrentscheidungen.* Hrsg. Peter Hünemann. 37. Aufl. Freiburg im Breisgau, Basel, Rom, Wien: Herder, 1991.
- Hippolytus.** 19. Canon. Über die Katechumenen, Tauf- und Meßordnung. – *Canones.* URL: <https://bkv.unifr.ch/de/works/238/versions/259/divisions/91900> (vaadatud 12.03.2020).
- S. Justinus Philosophus et Martyr.** *Apologia prima pro Christianis.* 66. – *Patrologiae cursus completus. Series Graeca. Patrologiae Graecae, Tomus VI.* Jacques-Paul Migne. Petit-Montrouge: Lutetiae Parisiorum, 1857.
- Kaheteistkümnepäevaste apostlikud õpetused.** – Apostlikud isad. Koost. Kalle Kasemaa. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2002.
- Luther,** Martin. *Dr. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe.* Bd. 26. Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger, 1909.
- Luther,** Martin. *Sermon vom hochwürdigen Sakrament des heiligen wahren Leichnams Christi und von der Bruderschaften.* – Martin Luther. *Deutsch-Deutsche Studienausgabe.* Bd 2. Wort und Sakrament. Hrsg. Dietrich Korsch und Johannes Schilling. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2015. URL: <http://www.theologische-buchhandlung.de/pdf/978-3-374-02881-8%20.pdf> (vaadatud 15.04.2020).
- Luther,** Martin. *Fastenpostille 1525: Das Euangelion auff den dritten Sonntag nach Epiphanie.* – Dr. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe. Bd. 17, II Abteilung. Weimar: H. Böhlau Nachfolger Hof-Buchdruckerei und Verlagsbuchhandlung G.m.b.H., 1927.
- Luther,** Martin. Käsiraamat. Doktor Martin Lutheri Väike Katekismus lihtsatele pastoreitele ja jutlustajatele. – Luterlikud usutunnistuskirjad. EELK Usuteaduse Instituudi õppekirjandus, 11. Toim. Randar Tasmuth. Tallinn: SA Ajaleht Eesti Kirik, EELK Usuteaduse Instituut, 2014. [Luther 2014a]
- Luther,** Martin. Suur Katekismus. – Luterlikud usutunnistuskirjad. EELK Usuteaduse Instituudi õppekirjandus, 11. Toim. Randar Tasmuth. Tallinn: SA Ajaleht Eesti Kirik, EELK Usuteaduse Instituut, 2014. [Luther 2014b]
- Luther,** Martin. Väike Katekismus. Tallinn: EELK Konsistoorium, 2004.
- Luther,** Martin. Valitud tööd. Koost. Urmas Petti. Tartu: Ilmamaa, 2012.
- Luterlikud usutunnistuskirjad.** EELK Usuteaduse Instituudi õppekirjandus, 11. Toim. Randar Tasmuth. Tallinn: SA Ajaleht Eesti Kirik, EELK Usuteaduse Instituut, 2014.
- Apostlik usutunnistus.** – Luterlikud usutunnistuskirjad. EELK Usuteaduse Instituudi õppekirjandus, 11. Toim. Randar Tasmuth. Tallinn: SA Ajaleht Eesti Kirik, EELK Usuteaduse Instituut, 2014.
- Augsburgi usutunnistus.** – Luterlikud usutunnistuskirjad. EELK Usuteaduse Instituudi õppekirjandus, 11. Toim. Randar Tasmuth. Tallinn: SA Ajaleht Eesti Kirik, EELK Usuteaduse Instituut, 2014.
- Augsburgi usutunnistuse apoloogia.** – Luterlikud usutunnistuskirjad. EELK Usuteaduse Instituudi õppekirjandus, 11. Toim. Randar Tasmuth. Tallinn: SA Ajaleht Eesti Kirik, EELK Usuteaduse Instituut, 2014.
- Athanasiose usutunnistus.** – Luterlikud usutunnistuskirjad. EELK Usuteaduse Instituudi õppekirjandus, 11. Toim. Randar Tasmuth. Tallinn: SA Ajaleht Eesti Kirik, EELK Usuteaduse Instituut, 2014.

Nikaia usutunnistus. – Luterlikud usutunnistuskirjad. EELK Usuteaduse Instituudi õppekirjandus, 11. Toim. Randar Tasmuth. Tallinn: SA Ajaleht Eesti Kirik, EELK Usuteaduse Instituut, 2014.

II

Aagedal, Olaf; Brottveit, Ånund; Witso Rafoss, Tore. Då barna opna nattverden. Ein studie av barnenattverd i Den norske kyrkja. KIFO Rapport 2019: 1. Oslo: KIFO, Institutt for kirke-, religions- og livssynsforskning, 2019. URL: <https://www.kifo.no/wp-content/uploads/2019/08/Rapport-barnenattverd-2019.pdf> (vaadatud 23.05.2022).

Das Abendmahl. Eine Orientierungshilfe zu Verständnis und Praxis des Abendmahls in der evangelischen Kirche. Hannover: EKD, 2002. URL: <https://www.ekd.de/23196.htm> (vaadatud 20.08.2021).

Das Abendmahl. EKD. Eine Orientierungshilfe zu Verständnis und Praxis des Abendmahls in der evangelischen Kirche. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2003.

Abendmahl mit Kinder. Entwicklung in den Evangelischen Kirchen in der Bundesrepublik Deutschland und in der Deutschen Demokratischen Republik. Dokumentation 1977–1982. Arbeitsgruppe Reinhard Hempelmann; Margitta Homann; Hans Bernhard Kaufmann. Comenius Institut, Dokumentation 4. Münster: Comenius-Institut, 1983.

Ajaloost. Kabina I laste laulupidu. URL: <https://luunja.ee/laulupeo-ajalugu> (vaadatud 28.07.2021).

Armulauaõpetusest ja -praktikast. I osa. Evangeelsete Kirikute Osadus Euroopas õpetuskõneluse tulemus. Tõlkinud Thomas-Andreas Pöder. – KJT, 08.12.2017. URL: <https://kjt.ee/2017/12/armulauaopetusest-ja-praktikast-1-osa/> (vaadatud 24.07.2022).

Armulauaõpetusest ja -praktikast. II osa. Evangeelsete Kirikute Osadus Euroopas õpetuskõneluse tulemus. Tõlkinud Thomas-Andreas Pöder. – KJT, 15.12.2017. URL: <https://kjt.ee/2017/12/armulauaopetusest-ja-praktikast-2-osa/> (vaadatud 24.07.2022).

Auf dem Weg zu einem lutherischen Verständnis von Communio. Beitrag einer Arbeitsgruppe zum Thema Ekklesiologie. P.1. – Die Kirche als Gemeinschaft. Lutherische Beiträge zur Ecclesiologie. LWB-Dokumentation 42. Hrsg. Heinrich Holze, Lutherischer Weltbund. Abteilung für Theologie und Studien, Referat für Theologie und Kirche. Genf: Kreuz Verlag, 1998.

Baptism, Eucharist and Ministry – Faith and Order Paper No. 111. 1982. URL: <https://www.oikoumene.org/en/resources/documents/commissions/faith-and-order/i-unity-the-church-and-its-mission/baptism-eucharist-and-ministry-faith-and-order-paper-no-111-the-lima-text?searchterm=lima+> (vaadatud 16.04.2020). [=Lima raport 1982]

Das Berneuchener Buch. Vom Anspruch des Evangeliums auf die Kirchen der Reformation. Hrsg. Berneuchener Konferenz. Schwerin i. Meckl.: Verlag Friedrich Bahn, 1926.

Canons of the Church of England. Canon B 15 A Of the admission to Holy Communion. URL: <https://www.churchofengland.org/more/policy-and-thinking/canons-church-england/section-b> (vaadatud 18.07.2019).

Children's Ministry. URL: <https://www.elca.org/Our-Work/Congregations-and-Synods/Childrens-Ministry> (vaadatud 06.07.2022).

Commission on Education. Report 1957–1963. Document No 16. Fourth Assembly of the Lutheran World Federation July 30 – August 11, 1963 Helsinki, Finland [*sine anno*]. [LML raport 1963]

- Die Diskussion über Taufe, Eucharistie und Amt 1982–1990.** Stellungnahmen, Auswirkungen, Weiterarbeiten. Hrsg. Ökumenischer Rat der Kirchenkommission für Glauben und Kirchenverfassung. Frankfurt am Main: Verlag O. Lembeck; Paderborn: Bonifatius Druck, 1990.
- EAÕK ja EELK ühisavaldus „Euharistia ja jumalateenistus”.** Tallinn: 2013. URL: <https://eelk.ee/et/kiriku-korraldus/toovaldkonnad/valissuhted-ja-oikumeenia/lepingud-ja-deklaratsioonid/eaok-ja-eelk-uhisavaldus/> (vaadatud 19.05.2020).
- EELK Arengukava 2008–2017.** Tallinn: EELK Konsistoorium, 2008.
- EELK. Armulaud.** URL: <https://eelk.ee/et/kiriklikud-talitused/armulaud/> (vaadatud 07.07.2021).
- EELK kirikukongressi avaldus.** 27.05.2017. URL: <https://eelk.ee/et/uudised/eelk-kiriku-kongress-vottis-vastu-avalduse-kiriku-rollist-uhiskonnas/> (vaadatud 29.04.2020).
- EELK. Kogudus.** URL: <https://eelk.ee/et/kogudus/> (vaadatud 07.07.2021).
- EELK. Lapsed ja noored.** Kristlik perekonnaelu. URL: <https://eelk.ee/et/kiriku-korraldus/toovaldkonnad/lapsed-ja-noored/> (vaadatud 07.07.2021).
- EELK Laste- ja Noorsootöö Ühenduse põhikiri.** URL: <http://lny.pusa.ee/wordpress/meist-2/pohikiri> (vaadatud 04.07.2021).
- EELK misjonikeskus. Meist.** URL: <https://misjonikeskus.eelk.ee/meist/> (vaadatud 22.07.2021).
- EELK muudetud arengukava 2008–2017.** Koost. Marion Bobkov. Tallinn: EELK, 2012. URL: <https://eelk.ee/et/kiriku-korraldus/arengukava/> (vaadatud 22.07.2021).
- EELK statistiline aruanne 2006.** – Statistilise aruandluse kokkuvõtted 2003–2019. URL: https://siseveeb.eelk.ee/arvuline/arvuline_a3_enne2008.php?aaa=2006 (vaadatud 04.07.2021).
- EELK teatmik** seisuga aprill 2003. Tallinn: EELK, 2003.
- EELK teatmik** seisuga aprill 2005. Tallinn: EELK, 2005.
- EELK – vaba rahvakirik. 2019–2028 arengukava.** URL: <https://eelk.ee/et/kiriku-korraldus/arengukava/> (vaadatud 20.07.2021).
- E.E.L.K. ja EELK ühinemisleping.** Tallinn: 13.11.2010; Toronto: 28.11.2010. URL: <https://eelk.ee/et/kiriku-korraldus/toovaldkonnad/valissuhted-ja-oikumeenia/lepingud-ja-deklaratsioonid/e-e-l-k-ja-eelk-uhinemisleping/> (vaadatud 23.11.2020).
- Eesti Evangeelse Vennastekoguduse põhikiri.** Tallinn: 2005. URL: <https://www.vennastekogudus.ee/pohikiri/> (vaadatud 09.06.2022).
- EKN Noortetöö.** URL: http://www.ekn.ee/inc.toovaldkond.php?lehe_id=6&alamlehe_id=7 (vaadatud 23.07.2021).
- EKN3. Meist.** URL: <http://ekn3.ee/platvorm/> (vaadatud 23.07.2021).
- Euharistia ja jumalateenistus.** EAÕK ja EELK dialoogikomisjoni ühisavaldus. Tallinn: 27.08.2012. URL: <https://eelk.ee/et/kiriku-korraldus/toovaldkonnad/valissuhted-ja-oikumeenia/lepingud-ja-deklaratsioonid/eaok-ja-eelk-uhisavaldus/> (vaadatud 09.06.2021).
- Evangelische Kinder- und Jugendarbeit im Perspektivenwechsel.** „Aufwachsen in schwieriger Zeit. – Kinder in Kirche und Gesellschaft“ Entwicklungen seit der EKD-Synode 1994 in Halle/Saale. Hrsg. Matthias Spenn, Rainer Brandt, Mike Corsa. Eine Veröffentlichung des Comenius-Instituts in Zusammenarbeit mit Arbeitsgemeinschaft der Evangelischen Jugend in der Bundesrepublik Deutschland e.V. (aej) und Studienzentrum für evangelische Jugendarbeit in Josefstal e.V. Münster: Comenius-Institut, 2005. URL: <http://d-nb.info/1054196826/34> (vaadatud 28.05.2020).
- Fira nattvard.** Brev från biskoparna till Svenska kyrkans präster och församlingar. Uppsala: Svenska kyrkan, Biskopsmötet, 2020. URL: <https://www.svenskakyrkan.se/biskopsbrev/biskopsbrev-om-nattvarden> (vaadatud 16.08.2021).

- Guidance on Celebrating the Eucharist with Children.** URL: <https://www.churchofengland.org/prayer-and-worship/worship-texts-and-resources/common-worship/holy-communion/additional-eucharistic-prayers/guidance-on-celebrating-the-eucharist-with-children> (vaadatud 18.07.2019).
- Das Herrenmahl.** Gemeinsame römisch-katholische und evangelisch-lutherische Kommission. Paderborn: Verlag Bonifacius-Druckerei, Frankfurt am Main: Verlag Otto Lembeck, 1978.
- Is My Child Ready to Receive Holy Communion?** URL: <https://www.faithlutheranchurch.com/faith-formation/first-communion.html> (vaadatud 06.07.2022).
- Kaaskiri Kirikukäsiraamatu ehk agenda I osa eelnõule.** EELK liturgiakomisjon, 2007. URL: <https://siseveeb.eelk.ee/et/jumalateenistus-ja-muusika/kasiraamat/> (vaadatud 07.07.2021).
- Kirche und Jugend.** Lebenslagen – Begegnungsfelder – Perspektiven. Eine Handreichung des Rates der EKD 2010. URL: <https://www.ekd.de/Kirche-und-Jugend-Einleitung-456.htm> (vaadatud 23.11.2019).
- Kirikuosadus – Church Communion – Communion Ecclésiale.** I osa. Evangeelsete Kirikute Osaduse Euroopas õpetuskõneluse tulemus. Vastuvõetud EKOE 8. täiskogul 2018. Saatesõna ja tõlkinud Thomas-Andreas Pöder. – KJT, 01.05.2020. URL: <https://kjt.ee/2020/05/kirikuosadus-church-communion-communion-ecclesiale/> (vaadatud 01.05.2020).
- Kirikuosadus – Church Communion – Communion Ecclésiale.** II osa. Evangeelsete Kirikute Osaduse Euroopas õpetuskõneluse tulemus. Vastuvõetud EKOE 8. täiskogul 2018. Saatesõna ja tõlkinud Thomas-Andreas Pöder. – KJT, 08.05.2020. URL: <https://kjt.ee/2020/05/kirikuosadus-church-communion-communion-ecclesiale-2-osa/> (vaadatud 08.05.2020).
- Kirikuosadus – Church Communion – Communion Ecclésiale.** III osa. Evangeelsete Kirikute Osaduse Euroopas õpetuskõneluse tulemus. Vastuvõetud EKOE 8. täiskogul 2018. Saatesõna ja tõlkinud Thomas-Andreas Pöder. – KJT, 15.05.2020. URL: <https://kjt.ee/2020/05/kirikuosadus-church-communion-communion-ecclesiale-3-osa/> (vaadatud 15.05.2020).
- Kirikuseadustiku eelnõu.** Koostanud Illimar Toomet ja Veiko Vihuri 30.12.2004. URL: <https://eelk.ee/et/kiriku-korraldus/seadusandlus/kirikuseadustik/> (vaadatud 30.03.2021).
- Kirikuseadustiku 2. osa „Sõna ja sakrament: kiriku liturgia“ muutmise seadus.** EELK XXX Kirikukogu V istungjärg 26.–27.11.2019. URL: <https://siseveeb.eelk.ee/et/kiriku-korraldus/seadusandlus/kiriku-teataja/kirikukogu/> (vaadatud 09.06.2021).
- Kirikukäsiraamatu esitlus 17. märtsil 2009.** URL: <https://siseveeb.eelk.ee/et/jumalateenistus-ja-muusika/kasiraamat/> (vaadatud 07.07.2021).
- Kirkon kasvatustoiminnan kokonaisohjelman lapsia koskeva ohjelmarunko.** Suomen Kirkon Seurakuntatoiminnan Keskusliitto, Kirkon Kasvatusasiain Keskus. 1980. Vammala: Vammalan Kirjapaino Oy, 1985.
- Konfliktist osaduseni.** Luterlaste ja katoliiklaste ühine reformatsiooni aastapäev aastal 2017. Luterlaste ja roomakatoliiklaste ühtsuse komisjoni raport. Tallinn: Eesti Evangeelne Luterlik Kirik ja Rooma-Katoliku Kirik Eestis, 2017.
- Kruus, Eve.** Lapsed ja kirik. August 2015. URL: <https://www.tallinnajaani.ee/vaimuelu/vaimulikud-vastavad/28-lapsed-ja-kirik.html> (vaadatud 08.04.2021).
- Laululeht „Laulud noortepühäl.“** Tallinn: E.E.L.K. NK kirjastus [*sine anno*].
- Leeritöö EELK-s.** URL: <https://siseveeb.eelk.ee/et/kristlik-kasvatus/leeritoo-eelk-s/> (vaadatud 18.03.2021).

- LNÜ juhatus.** URL: <http://lny.pusa.ee/wordpress/meist-2/juhatus> (vaadatud 04.07.2021).
- LNÜ. Kirikunoorte päevad alates 1990.** URL: <http://lny.pusa.ee/wordpress/kristlik-noortefestival-jape> (vaadatud 27.03.2021).
- LNÜ. Meist.** URL: <http://lny.pusa.ee/wordpress/meist-2> (vaadatud 22.07.2021).
- LWF Fourth Assembly 1963.** URL: <https://2017.lwfassembly.org/en/lwf/lwf-fourth-assembly-1963> (vaadatud 24.11.2019).
- Mina usun.** Katekismus lastele. Tallinn: EELK LNÜ, 2007.
- Minu kodukirik.** Tallinn: EELK LNÜ, 2007.
- Minu kogudus.** Tallinn: EELK LNÜ, 2008.
- Mitteilungen des livländischen Generalsuperintendenten über das Kirchenwesen im Jahre 1908.** Riga: Druck von W. F. Häcker, 1909.
- Mittheilungen des livländischen Generalsuperintendenten über das Kirchenwesen im Jahre 1902 für die Gemeinden.** Livländische Evangelisch-Lutherische Consistorio. Jurjew (Dorpat): Druck von C. Mattiesen, 1903.
- Noored Kristuse ees. VII Kirikunoorte Päevade mälestusvihik.** Tallinn: E.E.L.K. NK, 1938.
- Porvoo ühisavaldus.** Tallinn: EELK Konsistooriumi Kirjastusosakond, 1996.
- Religiooniüuringud.** [*sine loco sine anno*]. URL: <https://usuteaduskond.ut.ee/et/sisu/religiooniüuringud> (vaadatud 17.01.2022).
- Ristimine, armulaud ja vaimulik amet.** – Documenta Oecumenica. Kirik. Ühiskond. Misjon. Koost. Peeter Kaldur, Ingmar Kurg, Alar Laats, Tauno Teder, Veiko Vihuri. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, 2006.
- Ristimine EKN liikmeskirikutes.** Kokkuvõte teoloogiakomisjoni ristimisteemalistest aruteludest aastatel 2008–2010. Tallinn: EKN, 2011.
- SELK Kirkkojärjestys.** URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1993/19931055> (vaadatud 18.07.2019).
- SELK Kirkkojärjestys.** URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1993/19931055#O7L23P3> (vaadatud 27.03.2020).
- SELK noorsootöö strateegiad.** URL: <https://evl.fi/plus/hallinto-ja-talous/strategiat/kehittamisasiakirjat> (vaadatud 27.10.2021).
- Ta hoolitseb meie eest. Laste katekismus.** Juhani Järvelä, Heljä Petäjä, Anja Porio. Joensuu: Lasten Keskus OY, 1990.
- Tammsalu, Jaan.** Leer. August 2015. URL: <https://www.tallinnajaani.ee/vaimuelu/vaimulikud-vastavad/30-leer.html> (vaadatud 08.04.2021).
- Tartu Teoloogia Akadeemia ajaloost.** URL: <https://ui.eelk.ee/ui-tta1/ui-tta-ajalugu.html> (vaadatud 29.03.2021).
- Teilnahme von Kindern am Heiligen Abendmahl.** Eine Handreichung. – Abendmahl mit Kindern. Eine Handreichung der VELKD. Feiernde Gemeinde. Anregungen, Materialien, Texte. Hrsg. Ottfried Jordahn, Albert Mauder. Hamburg: Agentur des Rauhen Hauses, 1978.
- The Unity of the Church: Gift and Calling – The Canberra Statement.** 20.02.1991. URL: <https://www.oikoumene.org/en/resources/documents/commissions/faith-and-order/i-unity-the-church-and-its-mission/the-unity-of-the-church-gift-and-calling-the-canberra-statement> (vaadatud 16.04.2020).
- The Use of the Means of Grace.** A Statement on the Practice of Word and Sacrament. Adopted for Guidance and Practice. Evangelical Lutheran Church in America. URL: https://download.elca.org/ELCA%20Resource%20Repository/The_Use_Of_The_Means_Of_Grace.pdf (vaadatud 06.07.2022).

- Toompuu**, Tauno. Kristliku laste- ja noortetöö eesmärgid luterlikus kontekstis. Tartu Teoloogia Akadeemia lõputöö. Tartu: 2007. URL: <https://tartupastoraat.ee/ajaluguloputood> (vaadatud 29.12.2021).
- Uskontotiede**. [sine loco sine anno]. URL: <https://www2.helsinki.fi/fi/teologinientiedekunta/tutkimus/tieteenalat-ja-tutkijat/uskontotiede> (vaadatud 23.05.2022).
- Välissuhted ja oikumeenia**. URL: <https://eelk.ee/et/kiriku-korraldus/toovaldkonnad/valissuhted-ja-oikumeenia/> (vaadatud 16.04.2020).
- Zur Geschichte und Ordnung der Konfirmation in den lutherischen Kirchen**. Aus den Verhandlungen des Internationalen Seminars des Lutherischen Weltbundes in Loccum 1961 über Fragen der Konfirmation. Hrsg. Kurt Frör. München: Klaudius Verlag, 1962.
- VIII Kirikunoorte Päevad Paides 11.-13.VIII 1939**, <http://www.digar.ee/id/nlib-digar:361123> (vaadatud 08.08.2020).
- XVIII Bericht** über die Entwicklung der evangelischen Kindergottesdienste mit und ohne Gruppensystem in Rußland im Jahre 1902–1903. St. Petersburg: Schröder, 1904. (Bericht ev. KiGo 1902–1903)
- XIX Bericht** über die Entwicklung der evangelischen Kindergottesdienste mit und ohne Gruppensystem in Rußland im Jahre 1903–1904. St. Petersburg: Schröder, 1904. (Bericht ev. KiGo 1903–1904)
- XXIV Bericht** über die Entwicklung der evangelischen Kindergottesdienste mit und ohne Gruppensystem in Rußland für das Jahr 1908/9. St. Petersburg: Schröder, 1909. (Bericht ev. KiGo 1908–1909)
- XXV Bericht** über die Entwicklung der evangelischen Kindergottesdienste mit und ohne Gruppensystem in Rußland für die Jahre 1909/10 u. 1910/11. St. Petersburg: Schröder, 1912. (Bericht ev. KiGo 1909–1910; 1910–1911)

EELK koguduste veebimaterjalid

- EELK Haapsalu Püha Johannese kogudus. Kogudus. URL: <https://haapsalu.eelk.ee/kogudus/> (vaadatud 20.07.2021).
- EELK Järva-Jaani Johannese kogudus. Armulaud. URL: https://jarva-jaani.eelk.ee/sisu.php?lehe_id=35&alamlehe_id=58&alamlehe2_id=0 (vaadatud 20.07.2021).
- EELK Kuressaare Laurentsiuse kogudus. Koguduse liikmeks. URL: https://kuressaare.eelk.ee/koguduse_elu/koguduse-liikmeks (vaadatud 20.07.2021).
- EELK Pärnu Eliisabeti kogudus. Kuidas käituda kirikus? Väike juhtnõör. Jumalateenistus. URL: <http://www.eliisabet.ee/index.php/jumalateenistus/puha-missa> (vaadatud 20.07.2021).
- EELK Rakvere Kolmainu kogudus. Armulaud. URL: <https://www.kolmainu.ee/armulaud/> (vaadatud 20.07.2021).
- EELK Risti kogudus. Armulaud. URL: <https://www.ristikirik.ee/armulaud/> (vaadatud 20.07.2021).
- EELK Tartu Pauluse kogudus. Jumalateenistus. URL: <http://tartupauluse.ee/kogudus/teenistused> (vaadatud 07.07.2021).
- EELK Tartu Ülikooli-Jaani kogudus. Leer. URL: <https://jaanikirik.ee/leer/> (vaadatud 07.07.2021).
- EELK Viljandi Jaani kogudus. Jumalateenistus. URL: <https://viljandi.jaani.eelk.ee/jumalateenistus.php?x=jumalateenistus> (vaadatud 20.07.2021).

Mälestused

- Arumäe**, August. Hiiobi õnnistus. August Arumäe mälestused. Tallinn: Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Keele Sihtasutus, 2005.
- Audova**, Peep. Jumala nõder asi. Meenutusi EELK-st 1944–2006. – Eesti Evangeelne Luterlik Kirik 100. Kirik. Teoloogia. Mälestused. Koost. ja toim. Priit Rohtmets ja Atko Rimmel. EELK UI toimetised XXVI. Tallinn, Tartu: EELK Usuteaduse Instituut, Tartu Ülikool, 2017, 278–291.
- Haamer**, Eenok. In memoriam Voldemar Ilja. – EK, nr 51/52, 22.12.2010. URL: <http://www.eestikirik.ee/in-memorial-voldemar-ilja/> (vaadatud 11.08.2021).
- Haamer-Renter**, Maarja. Harri Haamer. – Isade õnnistus. 20 lugu Eesti vaimulikest. Koost. Anna Humal. Tartu: Johannes Esto Ühing 2015, 26–41.
- Mitu sõrme on Jumalal? Õpetajana koolis ja kirikus, vanglas ja vabaduses.** Koost. Edakai Simmermann. EKSA 2020.
- Muru**, Jaan. Ei ole ränduri käes juhtida oma sammu. Mälestused. – EK, 01.06.2010. URL: <http://www.eestikirik.ee/ei-ole-randuri-kaes-juhtida-oma-sammu-1-osa/> (vaadatud 30.12.2020).
- Rannut**, Priit. Mälestused. Tallinn: Johannes Esto Ühing, 2013.

Kirjandus

- Abiks kiriku kaastööliste.** Toim. Ester Liinak. Tallinn: SA EELK Misjonikeskus, 2006.
- Achelis**, Ernst Christian. Lehrbuch der praktischen Theologie. Zweiter Bd. Die Lehre vom Kultus, Homiletik, Katechetik. Lepizig: J.C.Hinrichs'sche Buchhandlung, 1911.
- Adam**, Gottfried. Kindergottesdienst. – Gemeindepädagogisches Kompendium: e. Leitf. für Lehramtstudenten. Hrsg. Gottfried Adam, Rainer Lachmann. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1987.
- Aejmelaesus**, Lars. Kristinuskon synty. Helsinki: Kirjapaja OY, 2000.
- Affolderbach**, Martin. Kirche und Gemeinde. – Kirchliche Jugendarbeit in Grundbegriffen. Stichworte zu einer ökumenischen Bilanz. Hrsg. Martin Affolderbach, Hermann Steinkamp. 1. Auflage. Düsseldorf: Patmos Verlag, München: Chr. Kaiser Verlag, 1985.
- Ahtiainen**, Anita; **Paananen**, Terhi; **Tirola**, Kaija; **Tirola**, Kari. Jyvämmällä messuun. Helsinki : Lasten Keskus, 2016.
- Alaja**, Seppo; **Kivimäki**, Salli; **Tolvanen**, Yrjö. Lapset ja ehtoollinen – eräiden luterilaisten kirkkojen käytäntö. – Lasten ehtoollinen. Opas seurakunnan työntekijöille. Toim. Seppo Alaja, Salli Kivimäki, Yrjö Tolvanen. Helsinki: Lasten Keskus, Poikien Keskus, Tyttöjen Keskus, 1979.
- Altnurme**, Lea. Kristlusest oma usuni. Uurimus muutustest eestlaste religioossuses 20. sajandi II poolel. Dissertationes Theologiae Universitatis Tartuensis 9. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005.
- Altnurme**, Lea. Asenduskristlus. – Kuhu lähed Maarjamaa? Quo vadis, Terra Mariana? Koost. Eerik Jõks. Tallinn: EKN, 2016, 152–164.
- Altnurme**, Lea. The History of the Marginalisation of Christianity in Estonia (1857–2017). – Old Religion, New Spirituality. Implications of Secularisation and Individualisation in Estonia. Ed. Riho Altnurme. Leiden: Brill, 2021, 3–28. [Altnurme 2021a]

- Altnurme**, Riho. Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kirik ja nõukogude riik 1944–1949. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001.
- Altnurme**, Riho. Kirikulugu ajaloolise teoloogia distsipliinina. – UA 2/2001, 97–107.
- Altnurme**, Riho. Sissejuhatus. – Eesti oikumeenia lugu. Toim. Riho Altnurme. Tartu, Tallinn: Tartu Ülikool, Eesti Kirikute Nõukogu, 2009, 11–16. [Altnurme 2009a]
- Altnurme**, Riho. Kirikuelu Eestis teisel iseseisvusajal. – Eesti oikumeenia lugu. Toim. Riho Altnurme. Tartu, Tallinn: Tartu Ülikool, Eesti Kirikute Nõukogu, 2009, 209–218. [Altnurme 2009b]
- Altnurme**, Riho. Eesti (luterliku) akadeemilise teoloogia aastasada. – Eesti Evangeelne Luterlik Kirik 100. Kirik. Teoloogia. Mälestused. Koost. ja toim. Priit Rohtmets ja Atko Rimmel. EELK UI toimetised XXVI. Tallinn, Tartu: EELK Usuteaduse Instituut, Tartu Ülikool, 2017, 90–108.
- Altnurme**, Riho. Conclusion. – Old Religion, New Spirituality. Implications of Secularisation and Individualisation in Estonia. Ed. Riho Altnurme. Leiden: Brill, 2021.
- Altnurme**, Riho; **Rimmel**, Atko. Kirikuelu okupatsioonide ajal. – Eesti oikumeenia lugu. Toim. Riho Altnurme. Tartu, Tallinn: Tartu Ülikool, Eesti Kirikute Nõukogu, 2009, 99–113.
- Andresen**, Andres. Luterlik territoriaalkirik Eestimaal 1710–1832. Riigivõimu mõju kirikuvalitsemisele, -instituutidele ja -õigusele. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2004.
- Arumäe**, Urmas. Kas reformitav kirikuõigus on mineviku, oleviku või tuleviku jaoks? – KJT, 30.09.2016. URL: <http://kjt.ee/2016/09/kas-reformitav-kirikuoigus-on-mineviku-oleviku-voi-tuleviku-jaoks/> (vaadatud 12.06.2020).
- Aunver**, Jakob. Eesti rahvakiriku ristitee. Stockholm: EELK Komitee, 1953.
- Aunver**, Jakob. Raskusi koguduse elus ja töös. Usuteadlaste jaanuari konverentsil 1927 peetud kõne. – EK, nr 4, 27.01.1927; EK, nr 5, 03.02.1927; EK, nr 6, 10.02.1927.
- Austad**, Torleiv. Kirchengemeinschaft in Einheit des Glaubens und des praktischen Handelns – Utopie oder Realität? – Darstellung und Grenzen der sichtbaren Einheit der Kirche. Veröffentlichungen der Luther-Akademie e.V. Ratzeburg. Bd. 4. Erlangen: Martin Luther-Verlag, 1982.
- Axt-Piscalar**, Christine. Die Bedeutung der Taufe für das ganze Leben des Christenmenschen. – Taufe und Kirchenzugehörigkeit. Zum theologischen Sinn der Taufe, ihrer ekklesiologischen und kirchenrechtlichen Bedeutung. VELKD. Hrsg. Christine Axt-Piscalar und Claas Cordemann. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2017, 19–45.
- Bartholomäus**, Wolfgang. Einführung in die Religionspädagogik. München: Kösel, 1983.
- Bartholomäus**, Wolfgang. Das katechetische Handeln der Kirche – katholische Entwicklung und Spezifika. – Gemeindepädagogisches Kompendium: e. Leitf. für Lehramtstudenten. Hrsg. Gottfried Adam, Rainer Lachmann. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1987.
- Berger**, Klaus. Theologiegeschichte des Urchristentums. Theologie des Neuen Testaments. Tübingen und Basel: Francke Verlag, 1995.
- Biemer**, Günter. Der Dienst der Kirche an der Jugend. Grundlegung und Praxisorientierung. Handbuch kirchlicher Jugendarbeit. Bd 1. Freiburg im Breisgau: Herder, 1985.
- Bonhoeffer**, Dietrich. Berlin 1932–1933. – Dietrich Bonhoeffer Werke. Bd 12. Hrsg. Eberhard Bethge, Ernst Feil, Christian Gremmels, Wolfgang Huber, Hans Pfeifer, Albrecht Schönherr, Heinz Eduard Tödt, Ilse Tödt. Gütersloh: Chr. Kaiser/Gütersloher Verlagshaus, 1997.

- Bonhoeffer**, Dietrich. *Sanctorum Communio*. Eine dogmatische Untersuchung zur Soziologie der Kirche. Hrsg. Joachim von Soosten. – Dietrich Bonhoeffer Werke. Bd 1. Hrsg. Eberhard Bethge, Ernst Feil, Christian Gremmels, Wolfgang Huber, Hans Pfeifer, Albrecht Schönherr, Heinz Eduard Tödt. Gütersloh: Chr. Kaiser/Gütersloher Verlagshaus, 2005.
- Bäumler**, Christof. Konzeption und Theorie kirchlicher Jugendarbeit. – Kirchliche Jugendarbeit in Grundbegriffen. Stichworte zu einer ökumenischen Bilanz. Hrsg. Martin Affolderbach, Hermann Steinkamp. 1. Auflage. Düsseldorf: Patmos Verlag, München: Chr. Kaiser Verlag, 1985.
- Christiansen**, Rolf. Erneuerung der Gemeinde aus dem Abendmahl. – Monatsschrift für Wissenschaft und Praxis in Kirche und Gesellschaft 3/1983.
- Coenzelmann, Hans**. Der erste Brief an die Korinther. Meyers Kommentar. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1969.
- Cornehl**, Peter. Hineinwachsen in Spannungen. Eine theologische Zwischenbilanz der Abendmahlsbewegung. – Monatsschrift für Wissenschaft und Praxis in Kirche und Gesellschaft 3/1983.
- Dalby**, Mark. *Infant Communion. The New Testament to the Reformation*. Joint liturgical studies, 56. Cambridge: Grove Books, 2003.
- Ederberg**, Friedrich Wilhelm. Sõna ja sakrament. Õndsaa Lutheruse katekismuse neljas ja viies peatükk. II trükk. Kuressaare: Kuressaare Nädalaleht, 1899.
- Ehrensperger**, Alfred. Liturgische Bewegungen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. 2005. URL: http://liturgiekommission.ch/customer/files/III_E_06_Bewegungen20.pdf (vaadatud 25.10.2021).
- Emeis**, Dieter; **Starck**, Rainer. Erstkommunion/Firmung; Konfirmation. – Typisch katholisch – typisch evangelisch. Ein Leitfaden für die Ökumene im Alltag. Hrsg. Michael Meyer-Blanck, Walter Fürst. Freiburg im Breisgau: CMZ-Verlag, Verlag Herder, 2003, 111–122.
- Engman**, Kristel. Intervjuu emeriitõpetaja Jukka Yrjöläga. – EK, nr 13-14, 23.03.2016. URL: <http://www.eestikirik.ee/intervjuu-emeritõpetaja-jukka-yrjolaga/> (vaadatud 31.07.2021).
- Engman**, Kristel. Aspekte Soome Evangeelse Luterliku Kiriku rollist Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku Usuteaduse Instituudi õppetöös 1980. lõpus ja 1990. alguses. – EELK Usuteaduse Instituut 70. Palvetame. Õpime. Kuulutame. Toim. Signe Kalberg. EELK UI toimetised XXIV. Tallinn: EELK UI, 2017, 60–73.
- Frör**, Kurt. Die Ordnung der Konfirmation in der lutherischen Kirche. – Zur Geschichte und Ordnung der Konfirmation in den Lutherischen Kirchen. Aus den Verhandlungen des Internationalen Seminars des Lutherischen Weltbundes in Loccum 1961 über Fragen der Konfirmation. Hrsg. Kurt Frör. München: Klaudius Verlag, 1962.
- Gerlach**, Heinz. Kinder beim Abendmahl. Argumente, Modelle, Gebete und neue Lieder. Kassel: Johannes Stauda Verlag, 1979.
- Grünberg**, August. Pühapäevakool. Juhatusi pühapäevakoolide asutamiseks. Pärnu: Pärnu praostkond, 1931.
- Grünberg**, August. Pühapäevakoolide korraldamine meie kogudusis. I–IV. – EK, nr 6, 04.02.1932; EK, nr 7, 11.02.1932; EK, nr 8, 18.02.1932; EK, nr 9, 25.02.1932. [Grünberg 1932a]
- Grünberg**, August. Kohutavad arvud. – Pühapäevakool 3/1932. [Grünberg 1932b]
- Grünberg**, August. Kirik ja lapsed. Kõne usuteadlaste konverentsil Tartus, 26.I 1933. Pärnu: H. Laane trükk, 1933. [Grünberg 1933a]

- Grünberg**, August. Kirik ja lapsed. Kõne usuteadlaste konverentsil Tartus 26. I 1933. – Pühapäevakool 3/1933. [Grünberg 1933b]
- Grünberg**, August. Lastetöö ülesanded Eesti kirikus. – EK, nr 1, 03.01.1935.
- Haamer**, Harri. Meie elu on taevas. Siberi mälestused. Tallinn: Logos, 2001.
- Haller**, Gustav. Leerija mälestuseraamat. Tallinn: Aug. Mickwizi trükikoda, 1913.
- Harnack**, Theodosius. Die kirchliche Verwaltung des heiligen Abendmahls. – Dorpater Zeitschrift für Theologie und Kirche. Zehnter Bd. Jahrgang 1868. I Heft. Dorpat: W. Gläfers Verlag, 1868. URL: <https://opacplus.bsb-muenchen.de/Vta2/bsb10786503/bsb:10673613?page=7> (vaadatud 02. 03. 2020).
- Harnack**, Theodosius. Beiträge zur Revision und Vervollständigung unserer Agende. – Dorpater Zeitschrift für Theologie und Kirche. Bd 13. Heft 1–4. Dorpat. W. Gläfers Verlag, 1871. URL: <http://dspace.ut.ee/handle/10062/3088> (vaadatud 03.03.2020).
- Hasselblatt**, Bruno. I üleeuroopaline pühapäevakoolide ja lastejumalateenistuste kongress Budapestis. – EK, nr 34, 27.08.1931; EK, nr 35, 03.09.1931.
- Hay**, David. Lapse spirituaalsus. – Töid religioonipedagoogikast. I. Toim. Pille Valk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2008.
- Heckel**, Ulrich. Die Taufe im Neuen Testament. – Taufe und Kirchenzugehörigkeit. Zum theologischen Sinn der Taufe, ihrer ekklesiologischen und kirchenrechtlichen Bedeutung. VELKD. Hrsg. Christine Axt-Piscalar und Claas Cordemann. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2017, 47–109.
- Heikkilä**, Markku; **Heininen**, Simo. Uusi Suomen kirkkohistoria. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura, 2017.
- Heikkinen**, Hilja . Pühapäevakool kutsub. – Pühapäevakool 6/1934.
- Heinilä**, Kimmo. Konfirmaatio ja vahvistaminen. Luterilaiset konfirmaatiokäytännöt ja -käsitteet vahvistamisen näkökulmasta reformaatiosta 2000-luvun alkuun. Akaateeminen väitöskirja. Helsingin yliopisto. Helsinki: Helsingin yliopisto, 2019. URL: <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/304904/Konfirma.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (vaadatud 13.01.2020).
- Heinilä**, Kimmo. Konfirmaatio kirkollisena toimituksena ja kirkon kasvatustön prosessina. – Crux 3/2020, 58–60.
- Heinrich**, Gerd; **Blaschke**, Klaus. Die Taufe. Das Brot und das Evangelium. Grundlinien für das kirchliche Handeln. Eine Handreichung des Ausschusses der Kirchenleitung für Fragen des gottesdienstlichen Lebens in der Nordelbischen Ev.-Luth. Kirche. Kiel: Lutherische Verlagsgesellschaft, 1992.
- Hempelmann**, Reinhard. Vergleichende Kommentierung anhand wichtiger Einzelfragen. – Abendmahl mit Kinder. Entwicklung in den Evangelischen Kirchen in der Bundesrepublik Deutschland und in der Deutschen Demokratischen Republik. Dokumentation 1977–1982. Arbeitsgruppe Reinhard Hempelmann; Margitta Homann; Hans Bernhard Kaufmann. Comenius Institut, Dokumentation 4. Münster: Comenius-Institut, 1983, 257–272jj.
- Hiltunen**, Petri. Aikuisten ateria? Keskustelu lasten ehtoollisesta Suomessa vuosina 1950–1980. Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran Julkaisuja 214. Helsinki: Suomalainen teologinen kirjallisuusseura, 1998.
- Hiob**, Arne. Laske lapsukesed minu juurde tulla ja ärge keelake neid mitte... – EK, nr 3, 17.01.2007.
- Hoburg**, Ralf. Protestantismus und Europa: Erwägungen für eine Kirche der Konfessionen; Geschichte, Modelle, Aufgaben. Berlin: Wichern-Verlag, 1999.

- Holm**, Nils, G. Teologiaa lasta varten. Uskonnonpsykologisia näkökohtia. – Lapsityön käsikirja. Toim. Leena Heinonen, Juha Luodeslampi, Leena Salmensaari. Helsinki: Kirjapaja, 2004.
- Holvandus**, Juune. Tahan alati teha midagi, mis oleks edukas ja ebatavaline. – EK, nr 20–21, 30.04.2008.
- Horn**, Cornelia B.; **Martens**, John W. „Let the little children come to me“: childhood and children in early Christianity. Washington: Catholic University of America Press, 2009.
- Hoyos**, Castrillón. Adoremus. Society for the Renewal of the Sacred Liturgy. On the Eucharist and the Pastoral Care of Children. 08.01.2005. URL: <https://adoremus.org/2007/12/on-the-eucharist-and-the-pastoral-care-of-children/> (vaadatud 23.09.2021).
- Huotari**, Voito. Elävä seurakunta. Seurakuntatyön käsikirja. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, 1992.
- Huovinen**, Eero. Fides Infantium. M. Lutherin käsitys lapsen uskosta. Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran Julkaisuja 175. Helsinki: Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura, 1991.
- Häkkinen**, Seppo. Kirkon kynnykset. Sitoutuminen ja kirkon jäsenyys. Mikkelin hiippakunnan synodaalikirja 1998. Helsinki: Mikkelin hiippakunnan tuomiokapituli, Kirjapaja, 1997.
- Häkkinen**, Seppo. Ihanne ja todellisuus. Jäsenyyteen sitoutuminen Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa 1960-luvulta 2000-luvulle. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 108. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus, 2010.
- Härle**, Wilfried. Dogmatik. Berlin, New York: De Gruyter, 1995.
- Iher**, Erle. Moodustamisel on ühine laste- ja noorteorganisatsioon. – EK, nr 12, 26.03.2003. URL: <http://www.eestikirik.ee/moodustamisel-on-uhine-laste-ja-noorte-organisatsioon/> (vaadatud 20.03.2021).
- Ilg**, Wolfgang; **Schweitzer**, Friedrich; **Simojoki**, Henrik. Confirmation Work in Germany. – Confirmation Work in Europe: Empirical Results, Experiences and Challenges. A Comparative Study in Seven Countries. Eds. Friedrich Schweitzer, Wolfgang Ilg, Henrik Simojoki. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2010.
- Iija**, Voldemar. Vennastekoguduse (herrnhutluse) ajalugu Eestimaal (Põhja-Eesti) 1730–1743. Tallinn: Logos, 1995.
- Iija**, Voldemar. Vennastekoguduse (herrnhutluse) ajalugu Liivimaal (Lõuna-Eesti) 1750–1765. IV. Tallinn: Logos, 2005.
- Jankko**, Eriikka. Jumalan lapsi-käsitteistön anti kirkon lapsikeskustelulle. – Erilaisista yhteisöistä elävä kirkko. Toim. Maarit Hytönen, Kimmo Ketola, Veli-Matti Salminen, Jussi Sohlberg, Leena Sorsa. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 124. Kuopio: Kirkon Tutkimuskeskus, 2016.
- Jankko**, Eriikka. Lapsi Suomen Evankelis-Luterilisessa Kirkossa. Akateeminen väitöskirja. Helsingin yliopisto. Helsinki: Helsingin yliopisto, 2019. URL: <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/305134/lapsisuo.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (vaadatud 31.12.2021).
- Jankko**, Eriikka. Kaste ja kasvatus lapsen käsitteen valossa. – Uskonto, katsumus ja kasvatus 1 (1)/2021, URL: <https://journal.fi/ukk/article/view/110893> (vaadatud 31.12.2021).
- Jeziorowski**, Jürgen. „Fest ohne Kinder“ – Abendmahl mit Kindern. Eine Handreichung der VELKD. Feierende Gemeinde. Anregungen, Materialien, Texte. Hrsg. Ottfried Jordahn, Albert Mauder. Hamburg: Agentur des Rauhen Hauses, 1978, 16–33.

- Jolkkonen, Jari.** Rippikoulu ja konfirmaatio luterilaisen kasteteologian näkökulmasta. – Rippikoulun käsikirja. Toim. Heli Aaltonen, Lassi Pruuki, Pekka Saarainen. Helsinki: Kirjapaja, 2004. [Jolkkonen 2004b]
- Jolkkonen, Jari.** Uskon ja rakkauden sakramentti. Opin ja käytännön yhteys Martti Lutherin ehtoollisteologiassa. Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja 242. Helsinki: Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura, 2004. [Jolkkonen 2004a]
- Juhkental, Julius.** Altarisakrament – kuninglik söömaaeg. – Önnistamispäewa mälestus. Tallinn: Kaarli Noorte Koondise väljaanne, 1939.
- Junttila, Juha.** Congregatio sanctorum. Traditionhistoriallinen tutkimus Confessio Augustanan ekklesiologisen perusilmaisun merkityssisällöstä. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 164. Jyväskylä: Suomalainen teologinen kirjallisuusseura, 1989.
- Jätkusuutlik lastetöö koguduses.** Oikumeeniline lastetöö käsiraamat. Toim. Olga Schihalejev ja Kaisa Kirikal. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu, 2012.
- Jürgenson, Ferdinand.** Leeri aeg. Referaat usuteadlaste konverentsil Tartus 21. jaanuaril 1931 a., I – EK, nr 5, 05.02.1931.
- Jürjo, Indrek.** Pagulus ja nõukogude Eesti. Vaateid KGB, EKP ja VEKSA arhiividokumentide põhjal. Tallinn: Umara, 1996.
- Jürgenstein, Lea.** Lastetöö koostööpartneril on juubel. – EK 21.08.2008. URL: <http://www.eestikirik.ee/lastetoo-koostoopartneril-on-juubel/> (vaadatud 28.12.2020).
- Jørgensen, Theodor.** Volkskirche und Taufe. Initialritus und Bad der Wiedertaufe. – Das Sakrament der heiligen Taufe. Veröffentlichungen der Luther-Akademie Ratzeburg. Bd 27. Hrsg. Joachim Heubach. Erlangen: Martin-Luther-Verlag, 1997.
- Kaartinen-Koutaniemi, Jaakko.** Ehtoollinen on lapsen aarre. – Pyhäkoululehti 2/2011.
- Kaldur, Peeter.** Luterlik Maailmaliit. – EK, nr 12, 21.03.2007.
- Kaldur, Peeter.** Lühike oikumeenilise liikumise ajalugu. – Documenta Oecumenica. Kirik. Ühiskond. Misjon. Koost. Peeter Kaldur, Ingmar Kurg, Alar Laats, Tauno Teder, Veiko Vihuri. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, 2006, 9–26.
- Kaldur, Peeter; Kurg, Ingmar; Altnurme, Riho.** Luterliku kiriku oikumeenilised suhted. – Eesti oikumeenia lugu. Toim. Riho Altnurme. Tartu-Tallinn: Tartu Ülikool ja Eesti Kirikute Nõukogu, 2009, 114–139.
- Kaljuste, Lia.** Pühapäevakoolitöö konverents Norras. – Pühapäevakool 4/1993.
- Kallas, Rudolf Gottfried.** Meie Issanda Jeesuse Kristuse Armulaud. Seitse raamatut pühast altari-saakramendist ning Lepitaja ohvrisurmast. Tartu: K. Mattiesen, 1891.
- Kallioniemi, Arto.** Uskonnonpedagogiikka lapsityön taustalla. – Lapsityön käsikirja. Toim. Leena Heinonen, Juha Luodeslampi, Leena Salmensaari. Helsinki: Kirjapaja, 2004.
- Kankainen, Kosti.** Tervitus Soome esimesest pühapäevakooli kogudusest. – Pühapäevakool 5/1932.
- Kansanaho, Erkki.** Kirkko ja lapset. Suomen Evankelis-luterilainen Pyhäkouluyhdistys 1888–1988. Helsinki: Lasten Keskus, 1988.
- Karhumäki, Heli.** Sinun edestäsi otettu. – Kotimaa nr 19, 12.05.2001.
- Karjahärm, Toomas; Sirk, Väino.** Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1997.
- Karjahärm, Toomas; Sirk, Väino.** Kohanemine ja vastupanu. Eesti haritlaskond 1940–1987. Eesti haritlaskonna ajalugu. 3. köide. Tallinn: Argo, 2007.
- Kask, Kerstin.** Takistused kogudusega liitumisel. – Kuhu lähed Maarjamaa? Quo vadis, Terra Mariana? Koost. Eerik Jõks. Tallinn: EKN, 2016.

- Kaunilt, meeldejäädvalt: nõukogulikke kombetalitusi.** Koost. Kalju Oja. Tallinn: Eesti Raamat, 1965.
- Kenntner**, Eberhard. Abendmahl mit Kindern. Versuch einer Grundlegung unter Berücksichtigung der geschichtlichen Wurzeln der gegenwärtigen Diskussion in Deutschland. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1980.
- Kenntner**, Eberhard. Kinderkommunion. – Theologische Realenzyklopädie, Bd XVIII. Hrsg. Gerhard Müller. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1989, 188–195.
- Kentmann**, Wilhelm. Piibel, kirik ja misjonitöö minewikus ja nüüd. Tallinn: Eesti Ew.-Lutheruse usu õpetajate seltsi kirjastus, 1921.
- Ketola**, Mikko. The Nationality Question in the Estonian Evangelical Lutheran Church, 1918–1939. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 183. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, 2000.
- Ketola**, Mikko. The Baltic Churches in the Process of Transformation and Consolidation of Democracy since 1985. – Kirchliche Zeitgeschichte. Contemporary Church History. 20. Jahrgang. Heft 1/2007, 66–80.
- Ketola**, Kimmo; **Salminen**, Veli-Matti; **Sohlberg**, Jussi; **Sorsa**, Leena. Johdanto: Hierarkioista verkostoihin – kirkon muuttuva yhteisöllisyys. – Erilaisista yhteisöistä elävä kirkko. Toim. Maarit Hytönen, Kimmo Ketola, Veli-Matti Salminen, Jussi Sohlberg, Leena Sorsa. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 124. Kuopio: Kirkon Tutkimuskeskus, Grano Oy, 2016.
- Kilemit**, Liina. Kristlike kogudustega liitumise põhjustest. Dissertationes Theologiae Universitatis Tartuensis 39. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2020.
- Kilemit**, Liina; **Kask**, Kerstin; **Švedko**, Timo. Kristlaseks saamine ja kristlaseks jäämine. – Kuhu lähed Maarjamaa? Quo vadis, Terra Mariana? Koost. Eerik Jõks. Tallinn: EKN, 2016.
- Kinnunen**, Saara. Lapsen usko. Miten tukea lapsen hengellistä kasvua? Helsinki: Uusi Tie, 2011.
- Kirkon kasvatus ja nuorisotyö.** Lapsi on Osallinen: Kirkon Varhaiskasvatuksen Kehittämisen Asiakirja. Helsinki: Kirkon kasvatus ja nuorisotyö, Kirkkohallitus, 2008.
- Koolmeister**, Richard. Kas armulaud lastele? – Eesti Kirik 3/1978, 88–91.
- Koolmeister**, Richard. Meie töö eesmärk – pühade osadus. – Pühapäevakool 5/1939.
- Kotila**, Heikki. Liturgian lähteillä. Johdatus jumalanpalveluksen historiaan ja teologiaan. Käytännöllisen teologian laitoksen julkaisuja 97. Helsinki: Helsingin yliopisto, käytännöllisen teologian laitos 2000.
- Kurg**, Ingmar. *Communio*-eklesioloogia – katoliiklaste ihalus osaduse järele. – UA 2/2018, 30–67.
- Kurg**, Ingmar. Oikumeenilise liikumise kaasajastamine Eesti kirikuelus 1910–1940. – UA 1/2004, 47–72. [=Kurg 2004 a]
- Kurg**, Ingmar. Kristlikud liikumised ja oikumeeniline suhtlemine Eestis. – Akadeemia 1/2004, 108–120. [=Kurg 2004 b]
- Kurg**, Ingmar. Vabakirikute oikumeenilised suhted. – Eesti oikumeenia lugu. Toim. Riho Altnurme. Tartu, Tallinn: Tartu Ülikool, Eesti Kirikute Nõukogu, 2009, 156–176.
- Kõige kaunimad ehted.** Lapsed antiikkirjanduses. Koost. ja toim. Kristi Viiding ja Maria-Kristiina Lotman. Vaba Akadeemia raamatukogu, 3. Tallinn: Postimees Kirjastus; Tartu: Academia Artium Liberalium, 2021.
- Kõpp**, Johan. Kiriku ylesandeid praegusel ajal. I. – UA 3–4/1939. URL: https://usuteadus.ee/wp-content/uploads/usuteadusline%20ajakiri/usuteaduslik_ajakiri_1939_XI_vihik_3_4.pdf (vaadatud 18.07.2020).

- Kõpp**, Johan. Kirikuvalitsemisõpetus. Tartu: Akadeemilise Kooperatiivi Kirjastus, 1940. [Kõpp 1940a]
- Kõpp**, Johan. Kiriku ylesandeid praegusel ajal. II. – UA 1–2/1940. URL: https://usuteadus.ee/wp-content/uploads/usuteadusline%20ajakiri/usuteaduslik_ajakiri_1940_XII_vihik_1_2.pdf (vaadatud 18.07.2020). [Kõpp 1940b]
- Kõpp**, Johan. Kristliku noorsootöö eesmärk, alus ja eeldusi. I Kirikuõpetajate noorsootöökursusel peetud loengu peamõtted. – EK, nr 22, 30.05.1940; nr 23, 06.06.1940; nr 24, 13.06.1940.
- Kõpp**, Johan. Saateks. – Pühapäevakool 12/1942.
- Kägo**, Ave. Misjoninädal pakub lastele tegevusi. – EK Lisa Kae' üles!, nr 31, 10.08.2016.
- Land**, Friedrich. Die Briefe an die Korinther. Das Neue Testament Deutsch. Bd 7. Göttingen und Zürich: Vandenhoeck & Ruprecht, 1986.
- Lange**, Dietz. Die Kirche als Institution. – Zwischen Vision und Realität: Lutherische Kirchen im Übergang. LWB-Dokumentation 47. Lutherischer Weltbund, Abteilung für Theologie und Studien. Hrsg. Wolfgang Greive. Stuttgart: Kreuz Verlag, 2003, 107–124.
- Lapset seurakuntalaisina**. Suomen evankelis-luterilainen kirkko, Ann-Mari Holländer, ja Suomen ev.lut. kirkko. Helsinki: Suomen ev.lut. kirkko, 2013.
- Launonen**, Pekka. Kasvattava ja palveleva kirkko – kristallinen lapsi- ja nuorisotyö historian murrosvaiheissa. – Johdatus kristilliseen kasvatukseen. Toim. Jouko Porkka. Helsinki: Lasten Keskus, 2008.
- Laur**, Mati; **Tannberg**, Tõnu; **Piirimäe**, Helmut. Eesti ajalugu. IV. Põhjasõjast pärisorjuse kaotamiseni. Toim. Mati Laur, peatoim. Sulev Vahre. Õpetatud Eesti Selts. Tartu: Ilmamaa, 2003.
- Leonhard**, Jörn. 1917 und die Revolution steigender Erwartungen. – Journal of Modern European History. Vol.15. 2/2017. DOI: <https://doi.org/10.17104/1611-8944-2017-2-157>.
- Leth-Nissen**, Karen Marie; **Krabbe Trolle**, Astrid. Dåb eller ej? Rapport om småbørnsforældres til- og fravalg af dåb. Publikationer fra Det Teologiske Fakultet 59. København: Det Teologiske Fakultet, Center for Kirkeforskning, Københavns Universitet, 2015. URL: <https://www.fkuv.dk/undersogelser-og-viden/udgivelser-og-rapporter/daab-eller-ej> (vaadatud 23.05.2022).
- Leuenberger**, Robert. Theologische Überlegungen zum Kinderabendmahl. – Abendmahl – auch für Kinder? Hrsg. Hans Eggenberger. Zürich: Theologischer Verlag, 1979.
- Lieberg**, Burchard. Aus der Estnischen Evangelisch-Lutherischen Kirche. – Kirche im Osten. Studien zur Osteuropäischen Kirchengeschichte und Kirchenkunde. Hrsg. Peter Hauptmann. Bd 24/1981. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1981.
- Lieberg**, Burchard. Aus der Estnischen Evangelisch-Lutherischen Kirche. – Kirche im Osten. Studien zur Osteuropäischen Kirchengeschichte und Kirchenkunde. Hrsg. Peter Hauptmann. Bd 26/1983. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1983.
- Lieberg**, Burchard. Aus dem Leben der Evangelisch-Lutherischen Kirche Estlands. – Kirche im Osten. Studien zur Osteuropäischen Kirchengeschichte und Kirchenkunde. Hrsg. Peter Hauptmann. Bd 33/1990. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1990.
- Liimets**, Kätlin. Järva praostkond pidas konverentsi. – EK, nr 6, 10.02.2021.
- Liiv**, Joosep. Peakooli õpetus. Tallinn: Eesti Kirjastus-Ühisus, 1923.
- Liiv**, Joosep. „Kirik ja lapsed.“ – Pühapäevakool 2/1940.
- Liiv**, Joosep. Ewangelisatsiooni vajadus meie kogudustes. Kõne Usuteadlaste konverentsil. – EK, nr 4, 29.01.1925, 26–27; EK, nr 5, 05.02.1925

- Lindfors**, Helena. Milloin minä saan? Lapsi kasvaa ehtoollisyhteyteen. – Pyhäkoululehti 10/2001.
- Lindfors**, Helena. Perinne elämäksi. – Johdatus kristilliseen kasvatukseen. Toim. Jouko Porkka. Helsinki: Lasten Keskus, 2008.
- Link**, Hans-Georg. Kanzel- und Abendmahlsgemeinschaft in Vereinbarungen und Erklärungen zwischen verschiedenen Kirchen. Eine Bestandsaufnahme. – Eucharistische Gastfreundschaft. Ein Plädoyer evangelischer und katholischer Theologen. Hrsg. Johannes Brosseder, Hans-Georg Link. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlagshaus, 2003, 111–130.
- Lipp**, Martin. Kodumaa kiriku ja hariduse lugu. Tõine raamat: Uuem aeg: Wene walituse algusest meie päiwini. Esimene anne: Esimesed sada aastat Wene kotka warju all. Eesti rahwa 75-aastase priiuse juubeli mälestuseks. Jurjew: Schnakenburgi trükk, 1898.
- Lutterbach**, Hubertus. Kinder und Christentum. Kulturgeschichtliche Perspektiven auf Schutz, Bildung und Partizipation von Kinder zwischen Antike und Gegenwart. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 2010.
- Luz**, Ulrich. Unterwegs zur Einheit: Gemeinschaft der Kirche im Neuen Testament. – Sie aber hielten fest an der Gemeinschaft. Einheit der Kirche als Protzess im Neuen Testament und heute. Hrsg. Christian Link, Ulrich Luz, Lukas Visser. Zürich: Benzinger Verlag AG, 1988.
- Läänemaa kirikud**. Churches in Läänemaa. Turismiinfo brošüür, 2013.
- Löwe**, Hartmut. Mit Kindern Abendmahl feiern. – Abendmahl mit Kinder. Entwicklung in den Evangelischen Kirchen in der Bundesrepublik Deutschland und in der Deutschen Demokratischen Republik. Dokumentation 1977–1982. Arbeitsgruppe Reinhard Hempelmann; Margitta Homann; Hans Bernhard Kaufmann. Comenius Institut, Dokumentation 4. Münster: Comenius-Institut, 1983, 13–17.
- Marshall**, Kathleen; **Parvis**, Paul. Lasta kunnioittaen. Lapsen oikeuksien sopimus kirkon näkökulmasta. Helsinki: Lasten Keskus, 2009.
- Meinhold**, Peter. Das Problem der Kirchengliedschaft aus lutherischer Sicht. – Das Problem der Kirchengliedschaft heute. Hrsg. Peter Meinhold. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1979.
- Meijer**, Tarja. Sallikaa lasten tulla? Lasten ehtoolliskäytäntö Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa 1980–2010. Ylemmän pastoraalitutkiminnon kehittämisraportti 2010. URL: <https://docplayer.fi/4863484-Sallikaa-lasten-tulla.html> (vaadatud 31.05.2020).
- Meyer**, Harding. „Koinonia/Communio“ und das Verständnis von „Kirchengemeinschaft“ im Luthertum, insbesondere in LWB. Historische und theologische Überlegungen. – Die Kirche als Gemeinschaft. Lutherische Beiträge zur Ekklesiologie. LWB-Dokumentation 42. Hrsg. Heinrich Holze, Lutherischer Weltbund. Abteilung für Theologie und Studien, Referat für Theologie und Kirche. Genf: Kreuz Verlag, 1998, 309–326.
- Michael**, J.P. Berneuchener Kreis. – Lexikon für Theologie und Kirche. II Aufl. Hrsg. Josef Höfer, Karl Rahner. Bd. 2. Freiburg: Verlag Herder, 1986.
- Mieltä messuun**. Laps et ja perheet kirkossa. Toim. Helena Lindfors. Helsinki, Lasten Keskus Oy, 2001.
- Mit Kinder Abendmahl feiern**. Grundsätze, Argumente, Beispiele. Hrsg. Günther Bezenberger, Johannes Beisheim. – Didaskalia, 27/1996.
- Montgomery**, Ingun. Das Verständnis der Kirche im 16. und frühen 20. Jahrhundert. – Die Kirche als Gemeinschaft. Lutherische Beiträge zur Ekklesiologie. LWB-Doku-

- mentation 42. Hrsg. Heinrich Holze, Lutherischer Weltbund. Abteilung für Theologie und Studien, Referat für Theologie und Kirche. Genf: Kreuz Verlag, 1998, 145–166.
- Morris**, Jeremy. Das Christentum im 20. Jahrhundert. Kirche zwischen Politik und Gesellschaft. Stuttgart: Verlag Kreuz, 2008.
- Murtonen**, Sari. Lapsuuden hengellinen musiikki ja kristillisyyteen kasvamine nuorten aikuisten kokemuksissa. – Uskonto lapsuuden kulttuureissa. Toim. Martin Ubani, Saila Poulter, Arto Kallioniemi. Helsinki: Lasten Keskus, 2015.
- Muru**, Jaan. Leeritöö korraldamisest. – EK, nr 47, 22.11.1934.
- Muru**, Jaan. Leeriõpilase käsiraamat. Tartu: Autori trükk, 1940. [=Muru 1940a]
- Muru**, Jaan. Eestipärasest leeriõpetusest. – UA 1–2/1940. URL: https://usuteadus.ee/wp-content/uploads/usuteadusline%20ajakiri/usuteaduslik_ajakiri_1940_XII_vihik_1_2.pdf (vaadatud 18.07.2020). [=Muru 1940b]
- Märtin**, Mati. 80 aastat tagasi valis Eesti kirik oma teise piiskopi. – EK, 25.06.2014. URL: <http://www.eestikirik.ee/80-aastat-tagasi-valis-eesti-kirik-oma-teise-piiskopi/> (vaadatud 08.08.2020).
- Neidhart**, Walter. Psychologische Überlegungen zum Kinderabendmahl. – Abendmahl – auch für Kinder? Hrsg. Hans Eggenberger. Zürich: Theologischer Verlag, 1979.
- Nel**, Malan. Youth Ministry. An Inclusive Missional Approach. HTS Religion & Society Series. Vol.1. Aosis, 2018, <https://books.aosis.co.za/index.php/ob/catalog/book/83> (vaadatud 20.07.2022).
- Neuner**, Peter. Die Weltmissionskonferenz 1910 in Edinburgh und das Bild von der Einheit der Kirche.“ – Münchener Theologische Zeitschrift 3/61, 2010. URL: <https://mthz.ub.uni-muenchen.de/MThZ/issue/view/262> (vaadatud 25.10.2021).
- Neuner**, Peter. Die Einheit der Kirche und die Gemeinschaft im Herrenmahl. – Offenheit und Identität der Kirche. Die Einladung zum Heiligen Abendmahl in der pluralistischen Gesellschaft. Veröffentlichungen der Luther-Akademie Sonderhausen-Ratzeburg e.V. Bd 4. Erlangen: Martin Luther-Verlag, 2007.
- Newey**, Edmund. Children of God. The Child as Source of Theological Anthropology, 2012. URL: <https://pb1lib.org/book/16680185/bbafa8?id=16680185&secret=bbafa8> (vaadatud 21.08.2018).
- Niemelä**, Kati. Hyvä rippikoulu. Rippikoulun laatu ja vaikuttavuus. Kirkon Tutkimuskeskus. Sarja A, Nro 79. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, 2002.
- Nieminen**, Juha. Nuorisossa tulevaisuus. Suomalaisen nuorisotyön historia. Helsinki: Lasten Keskus Oy, Nuoristutkimusseura r.y., 1995.
- Noorsootöö õpik**. Toim. Marit Valge. Tallinn: Archimedes, Euroopa Noored Eesti büroo, 2013.
- Norheim**, Bård Eirik Hallesby. Imitatio Christi: liminaalne noorte juhtimine ja kiriklik noortetöö Emmause näitel. – Kristuse täisea mõõtu mööda. Pühendusteos Jaan Kiivitile 65. sünnipäevaks. Toim. Arne Hiob, Urmas Nõmmik, Arho Tuhkru. EELK UI toimetised XIII. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, 2005, 204–220.
- Nuoret seurakuntalaisina**. Suomen evankelis-luterilainen kirkko, Ari Tähkäpää, ja Suomen ev.lut. kirkko. Helsinki: Suomen ev.lut. kirkko, 2013.
- Nõmmik**, Urmas. Saateks. – Uku Masing. Uskuda, elada. 59 kirja Kiivitile. Koost. Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa, 2006, 383–402.
- Nyman**, Helge. Erwägungen zur Theologie der Konfirmation in ihrer Beziehung zur Kindertaufe und zum Abendmahl. – Zur Geschichte und Ordnung der Konfirmation in den lutherischen Kirchen. Aus den Verhandlungen des Internationalen Seminars des Lutherischen Weltbundes in Loccum 1961 über Fragen der Konfirmation. Hrsg. Kurt Frör. München: Klaudius Verlag, 1962.

- Ojell**, Raija. Varhaiskasvatus seurakunnassa. – Tää olis keskellä. Lapsi seurakunnan varhaiskasvatuksessa. Toim. Seija Saarinen. Helsinki: Lasten Keskus, Kirjapaja, 2013.
- Osallistuva luterilaisuus**. Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 2012–2015: Tutkimus kirkosta ja suomalaisista. Toim. Kimmo Ketola, Maarit Hytönen, Veli-Matti Salminen, Jussi Sohlberg, Leena Sorsa. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 125. Kuopio: Grano Oy, 2016.
- Ottmar**, Georg. „Abendmahl mit Kinder.” – Lexikon der Religionspädagogik. Bd 1. Hrsg. Norbert Mette, Folkert Rickers. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 2001, 1–12.
- Ovi messuun**. Toim. Marjaana Kanerva, Helena Lindfors. Helsinki: Kirkkopalvelujen opintokeskus, 2008.
- Paenurm**, Mari. Väärt kogemused annavad julgust ka tänasesse. – EK, nr 48, 01.12.2009. URL: <http://www.eestikirik.ee/vaart-kogemused-annavad-julgust-ka-tanasesse/> (vaadatud 15.03.2021).
- Paenurm**, Mari. Ristimist peetakse oluliseks. – EK, nr 3, 17.01.2007.
- Paenurm**, Mari. Muutused vajavad lahtirääkimist. – EK, nr 25, 02.06.2010.
- Paenurm**, Peeter. EELK Liturgilise komisjoni tegevus 1991–2005. – UA 1/2005, 39–56.
- Paenurm**, Peeter. Õpetajate konverents lahkas kuulutuskeskkonda. – EK, nr 4, 30.01.2002. URL: <http://www.eestikirik.ee/opetajate-konverents-lahkas-kuulutuskeskkonda/> (vaadatud 06.04.2021).
- Paldrok**, Karl. Noorsootöö hooldajate õpetajate nõupidamine Tartus. – EK, nr 6, 04.02.1932.
- Palli**, Ilmar. Pastor ja astronoom Jumala üle ei vaidle. – Maaleht, 27.12.2009. URL: http://www.maaleht.ee/news/uudised/elu/pastor-ja-astronoom-jumala-ule-ei-vaidle.d?id=28064317&utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed%3A+maaleht+%28Maaleht.ee%29 (vaadatud 27.10.2020).
- Parsama**, Sirke. Lasten ehtoollinen. – Pyhäkoululehti 11/1994.
- Paul**, Toomas. Leeri likvideerimise lugu. – Looming 4/1996, 497–512.
- Paul**, Toomas. Sanctorum communionem. – UA 1/2001, 38–59.
- Paul**, Toomas. Vaba rahvakirik. – Sirp, 18.03.2005. URL: <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/vaba-rahvakirik/> (vaadatud 19.07.2020).
- Pawlas**, Andreas. Luterliku teoloogia uuendamisest Eestis. Alexander von Oettingeni 100. surma-aastapäevaks. – Eesti teoloogilise mõtlemise ajaloost. Sissejuhatavaid märkusi ja apokrüüfe. Koost. Riho Altnurme. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2006, 45–55.
- Pekko**, Indrek. EELK areng 1991–2015 ehk mida tegi kirik siis, kui ühtäkki võis kõike teha. – Eesti Evangeelne Luterlik Kirik 100. Kirik. Teoloogia. Mälestused. Koost. ja toim. Priit Rohtmets ja Atko Remmel. EELK UI toimetised XXVI. Tallinn, Tartu: EELK Usuteaduse Instituut, Tartu Ülikool, 2017, 57–73.
- Pesch**, Otto Hermann. Einheit der Kirche – Einheit der Menschheit. Eine theologische Besinnung. – Einheit der Kirche – Einheit der Menschheit. Perspektiven aus Theologie, Ethik und Völkerrecht. Hrsg. Otto Hermann Pesch. Freiburg: Herder, 1978.
- Pesonen**, Niilo. Valtio Kirkosta vapaakirkoksi? Viron evankelis-luterilaisen kirkon järjestysmuodon kehitys 1919–1925. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 191. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, 2004.
- Petkūnas**, Darius. Russian and Baltic Lutheran liturgy in the nineteenth and twentieth centuries. Monograph. Klaipėda: University of Klaipėda, Klaipėdos universiteto leidykla, 2013.
- Petti**, Urmas. Kirikulugu teoloogilise distsipliinina. – UA 2/2001, 108–117.

- Petti**, Urmas. Tartu teoloogide algatatud kiriklik-teoloogilised perioodilised väljaanded XIX sajandil. – Eesti teoloogilise mõtlemise ajaloost. Sissejuhatavaid märkusi ja apokrüüfe. Koost. Riho Altnurme. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2006, 38–44.
- Petti**, Urmas. Praktilise teoloogia suurkuju. – KJT, 06.01.2017. URL: <https://kjt.ee/2017/01/praktilise-teoloogia-suurkuju/> (vaadatud 02.03.2020).
- Peura**, Simo. Ekumeeninen spiritualiteetti. – Spiritualiteetin käsikirja. Toim. Seppo Häyrynen, Heikki Kotila, Osmo Vatanen. Helsinki, Kirjapaja Oy, 2003, 175–194.
- Plaat**, Jaanus. Kristlike usuliikumiste mõju eestlaste ja eestirootslaste rahvakunstile ja kultuurile. – Mäetagused 42, 2009, 7–32. DOI: <https://doi.org/10.7592/MT2009.42.plaat>.
- Plaggenborg**, Stefan. 1917, Russland und die Revolution. – Journal of Modern European History. Vol.15. 2/2017. DOI: <https://doi.org/10.17104/1611-8944-2017-2-163>.
- Plath**, Ulrike. Baltisaksa laste- ja noorsookirjandusest kuni 1840. aastateni. – Keel ja Kirjandus 8-9/2011, 698–715. URL: <https://keeljakirjandus.eki.ee/698-715.pdf> (vaadatud 29.02.2020).
- Puotinen**, Matti. Katekismuksen sisältö. Kirkon Tutkimuskeskus. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, 1998.
- Puumets-Sõber**, Kaire. Hääbumine ja uuenemine – EELK 1970. aastatel. – Eesti Evangeelne Luterlik Kirik 100. Kirik. Teoloogia. Mälestused. Koost. ja toim. Priit Rohtmets ja Atko Remmel. EELK UI toimetised XXVI. Tallinn, Tartu: EELK Usuteaduse Instituut, Tartu Ülikool, 2017, 30–46. (=Puumets-Sõber 2017b)
- Preul, Reiner**. Kirchentheorie: Wesen, Gestalt und Funktionen der Evangelischen Kirche. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1997.
- Pöder**, Andres. Läkitus ristimise teema-aastateks. – Uue elu allikale. EELK ristimise teema-aastad 2008–2009. Ettekandeid, kirjutisi ja artikleid. Tallinn: EELK Konsistoorium, 2009.
- Pöder**, Thomas-Andreas. Solidarische Toleranz. Kreuzestheologie und Sozialethik bei Alexander von Oettingen. Forschungen zur systematischen und ökumenischen Theologie, Bd 156. Göttingen; Bristol, CT, U.S.A.: Vandenhoeck und Ruprecht, 2016.
- Pöder**, Thomas-Andreas. Usukultuur evangeelses luterlikus vaatevinklis. Teoloogilise mõtte uurimusi ja arendusi. EELK UI toimetised XXVII. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, 2018.
- Pädam**, Tiit. Ühe maleva lugu. – Igavikust kantud maastik. Kirikuhoonetest ja inimestest Nõukogude Eestis. Koost. Tiit Pädam. Tallinn: Kirjastus TP, 2019, 107–119.
- Pöyhönen**, Timo. Miten luodaan yhteisöllistä messua? – Messusta yhteisöksi. Puheen- vuoroja ja käytäntöjä. Toim. Elina Vaittinen; Heikki Toivio. Vantaa: Karas-Sana, 2012, 25–27.
- Rahner**, Karl. Einheit der Kirche – Einheit der Menschheit. Eine theologische Besinnung. – Einheit der Kirche – Einheit der Menschheit. Perspektiven aus Theologie, Ethik und Völkerrecht. Hrsg. Otto Hermann Pesch. Freiburg: Herder, 1978.
- Raske**, Michael. Abendmahl, Eucharistie, Kommunion. – Lexikon der Religionspädagogik. Bd 1. Hrsg. Norbert Mette ja Folkert Rickers Folkert. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 2001.
- Raudvassar**, Liina. Kõik on kutsutud ja kõigile jagatakse. – EK, nr 45, 02.11.2005.
- Raudvassar**, Liina. „Minge siis, tehke jüngriteks...“. – EK, nr 33, 17.08.2005. URL: <http://www.eestikirik.ee/minge-siis-tehke-jungriteks/> (vaadatud 15.03.2021).
- Raudvassar**, Liina. Lastest, noortest ja kirikust. – EK, nr 33, 16.08.2006. URL: <http://www.eestikirik.ee/lastest-noortest-ja-kirikust/> (vaadatud 20.06.2021).

- Rommel**, Atko. Religioonivastane võitlus Eesti NSV-s aastail 1957–1990. Tähtsamad institutsioonid ja nende tegevus. *Dissertationes Theologiae Universitatis Tartuensis* 24. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2011.
- Rommel**, Atko. Religioonivastase võitluse korraldusest Nõukogude Eestis. – *Ajalooline Ajakiri* 3/2008, 245–280.
- Repo**, Hannele. Askel seurakuntaan. Virolaisen rippikoulunopettajien käsitykset rippikoulusta ja konfirmaatiosta. Käytännöllisen teologian laitoksen julkaisuja 103. Helsinki: Helsingin yliopisto, Käytännöllisen teologian laitos, 2002.
- Repo**, Matti. Ehtoollisen yhteys. – Messusta yhteisöksi. Puheenvuoroja ja käytäntöjä. Toim. Elina Vaittinen; Heikki Toivio. Vantaa: Karas-Sana, 2012, 96–99.
- Ringvee**, Ringo. Riik ja religioon nõukogudejärgses Eestis 1991–2008. *Dissertationes Theologiae Universitatis Tartuensis* 23. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2011.
- Ringvee**, Ringo. Eesti taasiseseisvumine ja kirikuelu. – Eesti Evangeelne Luterlik Kirik 100. Kirik. Teoloogia. Mälestused. Koost. ja toim. Priit Rohtmets ja Atko Rommel. EELK UI toimetised XXVI. Tallinn, Tartu: EELK Usuteaduse Instituut, Tartu Ülikool, 2017, 47–56.
- Rissanen**, Antero. Näkökohtia ehtoollisuudistuksen toteutuksesta seurakunnassa. – Lasten ehtoollinen. Opas seurakunnan työntekijöille. Toim. Seppo Alaja, Salli Kivimäki, Yrjö Tolvanen. Helsinki: Lasten Keskus, Poikien Keskus, Tyttöjen Keskus, 1979.
- Roebben**, Bert. International Developments in Youth Ministry Research: A Comparative Review. – *Religious Education*. Vol.107. 2/2012. 192–206. DOI: <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1080/00344087.2012.660424>.
- Rohtmets**, Priit. Teoloogilised voolud Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kirikus aastatel 1917–1934. *Dissertationes Theologiae Universitatis Tartuensis* 26. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2012.
- Rohtmets**, Priit. Eesti esimese iseseisvusperioodi luteri kiriku usuelu dünaamika. – Eesti Evangeelne Luterlik Kirik 100. Kirik. Teoloogia. Mälestused. Koost. ja toim. Priit Rohtmets ja Atko Rommel. EELK UI toimetised XXVI. Tallinn, Tartu: EELK Usuteaduse Instituut, Tartu Ülikool, 2017, 12–29.
- Rohtmets**, Priit. Riik ja usulised ühendused. Tallinn: Eesti Vabariigi Siseministeerium, 2018.
- Rohtmets**, Priit; **Salumäe**, Erik. Väitlus. Vaba rahvakiriku asutamisest 1917. aastal. – *Akadeemia* 9/2011, 1754–1759.
- Rohtmets**, Priit; **Salumäe**, Erik. Eesti evangeelse luterliku vaba rahvakiriku asutamisest. – *Akadeemia* 6/2011, 1135–1177.
- Rohtmets**, Priit; **Vihuri**, Veiko. Luterliku kiriku oikumeenilised suhted. – Eesti oikumeenia lugu. Toim. Riho Altnurme. Tartu-Tallinn: Tartu Ülikool ja Eesti Kirikute Nõukogu, 2009, 29–56.
- Rohtmets**, Priit; **Pekko**, Indrek; **Altnurme**, Riho. The Lutheran Church in Estonian Society: The Impact of Secularisation and Religious Change. – *Old Religion, New Spirituality. Implications of Secularisation and Individualisation in Estonia*. Ed. Riho Altnurme. Leiden: Brill, 2021, 29–44.
- Root**, Andrew. Bonhoeffer as Youth Worker. A Theological Vision for Discipleship and Life Together. Michigan: Baker Academic, 2014. URL: https://books.google.no/books?id=LbyYBAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=life+together+bonhoeffer&hl=no&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=life%20together%20bonhoeffer&f=false (vaadatud 31.05.2022).

- Rossing, Barbara.** Modelle der Koinonia im Neuen Testament und in der alten Kirche. – Die Kirche als Gemeinschaft. Lutherische Beiträge zur Ekklesiologie. LWB-Dokumentation 42. Hrsg. Heinrich Holze, Lutherischer Weltbund. Abteilung für Theologie und Studien, Referat für Theologie und Kirche. Genf: Kreuz Verlag, 1998, 61–74.
- Runnel, Pille; Tago, Kaidi.** Võsaleer – värvikas osa Eesti lähiminevikust. – Värat, nr 2, 05.07.2007.
- Saard, Riho.** Eesti rahvusest luterliku pastorkonna väljakujunemine ja vaba rahvakiriku projekti loomine, 1870–1917. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 184. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, 2000.
- Saard, Riho.** Kirikulugu ajaloolise teoloogia distsipliinina. – UA 2/2001, 118–127.
- Saard, Riho.** „Rõõmustame selle üle...“. Usulise ja teoloogilise kirjanduse saatmine Soomest Eestisse 1950.–1980. aastatel. – Akadeemia 4/2004, 844–869.
- Saard, Riho.** Väitlus. EELK süüd ja eestlaste võimuletulek kirikus. – Akadeemia 9/2011, 1745–1753.
- Saard, Riho.** „On küll kahju...“. Luteri kiriku vaimulike välissõitudest ja välismaa kirikutegelaste külaskäikudest Eesti NSVsse. – Akadeemia 7/2014, 1164–1205.
- Saard, Riho.** Usuteaduse Kõrgema Katsekomisjoni (Usuteaduse Instituudi) ajalugu: kronoloogia 1945–1992. – EELK Usuteaduse Instituut 70. Palvetame. Õpime. Kuulutame. Toim. Signe Kalberg. EELK UI toimetised XXIV. Tallinn: EELK UI 2017, 14–58.
- Saarinen, Risto.** Das Verständnis von Communio in den ökumenischen Gesprächen. – Die Kirche als Gemeinschaft. Lutherische Beiträge zur Ekklesiologie. LWB-Dokumentation 42. Hrsg. Heinrich Holze, Lutherischer Weltbund. Abteilung für Theologie und Studien, Referat für Theologie und Kirche. Genf: Kreuz Verlag, 1998, 261–288.
- Salmensaari, Leena.** Lapsityön teologiatalo. – Lapsityön käsikirja. Toim. Heinonen, Leena; Luodeslampi, Juha; Salmensaari, Leena. Helsinki: Kirjapaja, 2004.
- Salmi, Samuel.** „Yksi herra, yksi usko, yksi kaste“. Partisipaatioajatuksen tulkinat Faith and Order-liikkeen katedraaligeissa Lundista 1955 Budapestiin 1989. Helsinki: Vammalan Kirjapaino Oy, 1990.
- Salumaa, Elmar.** Altarisakramendi luterliku käsitluse küsimusi. – Evangeelium ja eetos. Koost. Thomas-Andreas Pöder. Tartu: Ilmamaa, 2008, 105–141. [Salumaa 2008c]
- Salumaa, Elmar.** Armulauaõpetuse piirjooni. – Eesti Evangeelne Luterlik Kirik. Tallinn: EELK Konsistoorium, 1982, 9–19.
- Salumaa, Elmar.** Kristliku osaduse kaks dimensiooni. – Evangeelium ja eetos. Koost. Thomas-Andreas Pöder. Tartu: Ilmamaa, 2008, 383–392. [Salumaa 2008a]
- Salumaa, Elmar.** Ristimisprobleem teoorias ja praktikas. – Evangeelium ja eetos. Koost. Thomas-Andreas Pöder. Tartu: Ilmamaa, 2008, 369–382. [Salumaa 2008b]
- Salumaa, Elmar.** Süstemaatilise teoloogia käsiraamat ehk „Dogmaatika märksõnades“. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, 2008. Salumaa [2008d]
- Salumäe, Tiit.** Tulge, kõik on valmis. – EK, nr 49, 30.11.2005. URL: <http://www.eestikirik.ee/tulge-koik-on-valmis/> (vaadatud 08.04.2021).
- Sariola, Yrjö.** Jumalanpalveluksen käsikirja. Helsinki: Kirjapaja Oy, 2001.
- Schihalejev, Olga.** Noored kui missioloogiline võimalus. Kirjeldav osa. – Kuhu lähed Maarjamaa? Quo vadis, Terra Mariana? Koost. Eerik Jõks. Tallinn: EKN, 2016.
- Schmidt-Clausen, Fritz.** Firmung. – Die Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft. Hrsg. Kurt Galling. 3. Aufl. II Bd. Tübingen: J. B. Mohr (Paul Siebeck), 1986.
- Schreiner, Peter.** Holistlik haridus – nüüdishariduse eesmärk. – Töid religiooni-pedagoogikast. I. Toim. Pille Valk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2008.

- Schäfer, Rolf.** Communio in der lutherischen Ekklesiologie. – Die Kirche als Gemeinschaft. Lutherische Beiträge zur Ekklesiologie. LWB-Dokumentation 42. Hrsg. Heinrich Holze, Lutherischer Weltbund. Abteilung für Theologie und Studien, Referat für Theologie und Kirche. Genf: Kreuz Verlag, 1998, 119–144.
- Schütte, Heinz.** Ziel: Kirchengemeinschaft. Zur ökumenischen Orientierung. Paderborn: Verlag Bonifatius-Druckerei, 1985.
- Schweitzer, Friedrich.** Laste õigus religioonile – kas väljakutse neutraalsele haridusele? – Töid religioonipedagoogikast. I. Toim. Pille Valk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2008.
- Schweitzer, Friedrich; Ilg, Wolfgang; Simojoki, Henrik.** Introduction. – Confirmation Work in Europe: Empirical Results, Experiences and Challenges. A Comparative Study in Seven Countries. Eds. Friedrich Schweitzer, Wolfgang Ilg, Henrik Simojoki. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2010.
- Schweitzer, Friedrich; Ilg, Wolfgang; Simojoki, Henrik.** Summary of the Results – Perspectives for the Future. – Confirmation Work in Europe: Empirical Results, Experiences and Challenges. A Comparative Study in Seven Countries. Eds. Friedrich Schweitzer, Wolfgang Ilg, Henrik Simojoki. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2010.
- Schwöbel, Christoph.** Die Suche nach Gemeinschaft. Gründe, Überlegungen und Empfehlungen. – Die Kirche als Gemeinschaft. Lutherische Beiträge zur Ekklesiologie. LWB-Dokumentation 42. Hrsg. Heinrich Holze, Lutherischer Weltbund. Abteilung für Theologie und Studien, Referat für Theologie und Kirche. Genf: Kreuz Verlag, 1998, 205–260.
- Senter, Mark H. III; Black, Wesley; Clark, Chap; Nel, Malan.** Four Views of Youth Ministry and the Church: Inclusive Congregational, Preparatory, Missional, Strategic. E-raamat. Grand Rapids: Zondervan, 2009.
- Seppälä, Jarkko.** *Opettava ja kasvattava kirkko*. Helsinki, Helsingin Yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, 1988.
- Seppälä, Jarkko.** Rippikoulun ja konfirmaation kehitys. – Kartalla. Rippikoulutyön käsi- kirja. Toim. Antero Rissanen. Helsinki: Kirkkohallitus, Kirkon kasvatusasiain keskus, 1998.
- Seppälä, Olli.** Jäsenyyden kahdet kasvot. Intervjuu Seppo Häkkineniga. – Kotimaa. Suola 3/2012.
- Siirak, Juta.** EELK pühapäevakoolid ja Pühapäevakooliühendus. – Eesti Evangeelne Luterlik Kirik. Tallinn: EELK Konsistoorium, 1992, 63–66.
- Siirak, Juta.** Uus algus. Tallinn: Canopus, 2011.
- Sild, Olaf; Salo, Vello.** Lühike Eesti kirikulugu. Tartu: 1995.
- Soom, Kaido.** Täiskasvanute leeritöö Eesti Evangeelses Luterlikus Kirikus ja selle arengustrateegia koostamine. Dissertationes Theologiae Universitatis Tartuensis 12. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2007.
- Soom, Kaido.** Praktiline usuteadus kiriku uuendajana. – KJT, 26.09.2014. URL: <https://kjt.ee/2014/09/praktiline-usuteadus-kiriku-uuendajana/> (vaadatud 30.11.2021).
- Soom, Kaido.** Kuhu lähed, praktiline teoloogia? – KJT, 19.11.2021. URL: <https://kjt.ee/2021/11/kuhu-lahed-praktiline-teoloogia/> (vaadatud 30.11.2021).
- Soom, Kaido; Jõks, Erik.** Eestimaa ristiusu süda – kristlaste analüüs EEU 2015 põhjal. – Kuhu lähed Maarjamaa? Quo vadis, Terra Mariana? Koost. Erik Jõks. Tallinn: EKN, 2016.
- Sper, Walter.** „Kommet her zu mir alle...“. Die Einladung zum Heiligen Abendmahl in der pluralistischen Gesellschaft. – Offenheit und Identität der Kirche. Die Einladung

- zum Heiligen Abendmahl in der pluralistischen Gesellschaft. Veröffentlichungen der Luther-Akademie Sonderhausen-Ratzburg e.V.. Bd 4. Erlangen: Martin Luther-Verlag, 2007.
- Sternfeldt**, Aleksander. Eesti ev.-lut. kiriku Noorsootöö Sekretariaadi tegevuse ülevaade kuni 31. detsembrini 1929. – Püha kohus. Eesti ev.-lut. usu kiriku Sisemisjoni Seltsi lendleht. Tallinn: Ehrenpreisi trükk, 1930.
- Sturm**, Wilhelm. Religionspädagogische Konzeptionen. – Religionspädagogisches Kompendium. Hrsg. Gottfried Adam, Rainer Lachmann. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1997.
- Talvik**, Merje. Tartu Maarja pühapäevakooli asutamisest 75 aastat. – EK, nr 7, 18.02.2009.
- Tamminen**, Kalevi. Kodin uskontokasvatus. – Johdatus uskontokasvatukseen. Koost. Kalevi Tamminen, Juha Vermasvuori, Hannele Niemi, Lassi Kontula. Helsinki: Helsingin Yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, 1987.
- Tapio**, Pentti. Mitä on ehtoollinen? Miksi se kuuluu myös lapsille? – Lasten ehtoollinen. Opas seurakunnan työntekijöille. Toim. Seppo Alaja, Salli Kivimäki, Yrjö Tolvanen. Helsinki: Lasten Keskus, Poikien Keskus, Tyttöjen Keskus, 1979.
- Taru**, Marti; **Pilve**, Eli; **Kaasik**, Peeter. Noorsootöö Eestis 19. sajandi keskpaigast kuni 21. sajandi esimese kümnendi lõpuni. Ajalooline ülevaade. Tallinn: Eesti Noorsootöö Keskus, 2015.
- Tavast**, Timo. Eikö lasten olekaan lupa tulla? – Pyhäkoululehti 10/2001.
- Tavast**, Timo. Pienimpien ehtoollinen. – CRUX 4/2001, 25–28.
- Telpt**, Eve. Kokkuvõte uuringu „Elust, usust ja usuelust 2015“ tulemuste analüüs. – Kuhu lähed Maarjamaa? Quo vadis, Terra Mariana? Koost. Eerik Jõks. Tallinn: EKN, 2016, 36–68.
- Theissen**, Gerd; **Merz**, Anette. Der historische Jesus. Ein Lehrbuch. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1997.
- Tiit**, Karl. Lastetööl seisab ees tõusuajastu. – EK, nr 17, 23.04.1936.
- Tiitus**, Marko. Liturgiauuendus XX sajandil. – Liturgika. Koost. Kaido Soom. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2015, 51–69.
- Toom**, Tarmo. Varakristlik teoloogia. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2022.
- Treiblüt**, Toivo. 70 aastat tagasi pühitseti Pelgulinna kirik. – EK, 23.12.2008. URL: <http://www.eestikirik.ee/70-aastat-tagasi-puhitseti-pelgulinna-kirik/> (vaadatud 28.07.2020).
- Tuomenvirta**, Leena. Tõnimistä ja tungosta ehtoollispöydässä. – Pyhäkoululehti 4-5/2001.
- Täheväli**, Aleksander. Ma ei või lapse surma näha. – Pühapäevakool 12/1942.
- Törmänen**, Outi; **Paasivaara**, Leena. Systemaattinen analyysi tutkimusmenetelmänä – sovellus tekstiaineistoon terveyshallintotieteellisessä tutkimuksessa. – Hallinnon Tutkimus. Vol.28. 5/2009. URL: <https://journal.fi/hallinnontutkimus/article/view/100515/58030> (vaadatud 16.07.2022).
- Tytöt ja pojat ehtoollisella**. Toim. Anita Ahtiainen. Helsinki: Lasten Keskus, 2012.
- Ubani**, Martin. Lapsen kokonaisvaltaisuus uskontokasvatuksessa. – Kokonaisvaltaisen kasvatus. Lapsi ja uskonto. Toim. Martin Ubani, Arto Kallioniemi, Juha Luodeslampi. Helsinki: Lasten Keskus, 2010.
- Undritz**, Adolf Oskar. Der Kindergottesdienst. Eine Jubiläumsschrift als Werbebüchlein für die heilige Sache dieser Reich Gottes Arbeit. Reval: Kluge & Ströhm, 1904.

- „...und wehret ihnen nicht!“** Ein ökumenisches Plädoyer für die Zylassung von Kindern zum Abendmahl. Hrsg. Geiko Müller-Fahrenholz. Frankfurt am Main: Verlag Otto Lembeck, 1981.
- Vaittinen**, Elina. Messuhyteisö kannattelee lapsiperheitä. – Messusta yhteisöksi. Puheen-
vuoroja ja käytäntöjä. Toim. Elina Vaittinen; Heikki Toivio. Vantaa: Karas-Sana,
2012, 28–30.
- Valk**, Pille. Eesti kooli religiooniõpetuse kontseptsioon. Dissertationes Theologiae Uni-
versitatis Tartuensis 6. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2002.
- Vandenhoeck**, Anne. Hingehoiu teoloogiline alus. – KJT, 04.04.2014. URL: <https://kjt.ee/2014/04/hingehoiu-teoloogiline-alus/> (vaadatud 08.11.2019).
- Veem**, Konrad. Kirikuliikme käsiraamat. Uppsala: EELK Stockholmi kogudus, 1966.
- Veem**, Konrad. Eesti vaba rahvakirik. Dokumentatsioon ja leksikon. II trükk. Stockholm:
Eesti Vaimulik Raamat, 1990.
- Vihuri**, Veiko. Hugo Bernhard Rahamägi, Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku teine
piiskop 1934–1939. Dissertationes Theologiae Universitatis Tartuensis 11. Tartu:
Tartu Ülikooli Kirjastus, 2007.
- Vihuri**, Veiko; **Pilli**, Toivo. Eesti kirikute osalemine oikumeenilistes initsiatiivides. –
Eesti oikumeenia lugu. Toim. Riho Altnurme. Tartu-Tallinn: Tartu Ülikool ja Eesti
Kirikute Nõukogu, 2009, 439–449.
- Viilma**, Urmas. EELK – rahvakiriku ajalugu ja tänapäev. 27.05.2017. URL: <https://eelk.ee/et/kirik/vabaduse-teetahised/eelk-100/juubelikongressi-ettekanded/eelk-rahvakiriku-ajalugu-ja-tanapaev-peapiiskop-urmas-viilma/> (vaadatud 22.04.2020).
- Vimmsaare**, Kuulo. Luterlus enne ja nüüd. Tallinn: Eesti Raamat, 1969.
- Vilumaa**, Hedi. „Laske lapsed minu juurde tulla...“. Ristimine kui kiriku lastetöö lähte-
punkt ja eesmärk. Ettekanne Maarjapäeva konverentsil „Ristimisel on tulevikku“
Tartus, 15.08.2005. – Uue elu allikale. EELK ristimise teema-aastad 2008–2009. Ette-
kandeid, kirjutisi ja artikleid. Koost. Georg Glaase. Tallinn: EELK Konsistoorium,
2009, 28–35.
- Vilumaa**, Hedi. Aastatetagune koolitus avas tee laste- ja noortetöö arengule. – EK
05.10.2005. URL: <http://www.eestikirik.ee/aastatetagune-koolitus-avas-tee-last-ja-noortetoo-arengule/> (vaadatud 28.12.2020).
- Vilumaa**, Hedi. Et kõik oksad oleksid haljad. I. – EK, nr 6, 07.02.2007.
- Vilumaa**, Hedi. Eesti kirik küsib. – EK, nr 7, 14.02.2007. URL: <http://www.eestikirik.ee/eesti-kirik-kusib-14/> (vaadatud 14.12.2021).
- Vilumaa**, Hedi. Noortetöö. – Eesti oikumeenia lugu. Toim. Riho Altnurme. Tartu-Tallinn:
Tartu Ülikool ja Eesti Kirikute Nõukogu, 2009, 408–420.
- Vilumaa**, Hedi. Ristitud laste armulaua admissiooni küsimus kirikuajaloolises perspek-
tiivis. – UA 1/2017, 24–45.
- Vischer**, Lukas. Schwierigkeiten bei der Befragung des Neuen Testaments. – Sie aber
hielten fest an der Gemeinschaft. Einheit der Kirche als Protzess im Neuen Testament
und heute. Hrsg. Christian Link; Ulrich Luz; Lukas Vischer. Zürich: Benzinger Verlag
AG, 1988.
- Võsa**, Aira. Vennastekoguduse mõju eestlaste eneseteadvusele: kolm palvekirja aastatest
1845–1846. – Ajalooline Ajakiri 3–4/2012, 239–268. URL: <https://ojs.utlib.ee/index.php/EAA/article/view/768/747> (vaadatud 06.06.2022).
- Völker**, Alexander. Für Euch gegeben. – Abendmahl mit Kinder. Entwicklung in den
Evangelischen Kirchen in der Bundesrepublik Deutschland und in der Deutschen
Demokratischen Republik. Dokumentation 1977–1982. Arbeitsgruppe Reinhard

- Hempelmann; Margitta Homann; Hans Bernhard Kaufmann. Comenius Institut, Dokumentation 4. Münster: Comenius-Institut, 1983, 18–26.
- de Wall, Heinrich.** Zu aktuellen Fragen des kirchlichen Mitgliedschaftsrechts. – Taufe und Kirchenzugehörigkeit. Zum theologischen Sinn der Taufe, ihrer ekklesiologischen und kirchenrechtlichen Bedeutung. VELKD. Hrsg. Christine Axt-Piscalar und Claas Cordemann. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2017, 139–148.
- Ware, Kallistos.** Õigeusu tee. Tallinn: EAÕK kirjastustoimkond, 2001.
- Werbick, Jürgen.** Kirche: ein ekklesiologischer Entwurf für Studium und Praxis. Freiburg im Breisgau, Basel, Wien: Herder, 1994.
- Wiberg Pedersen, Else Marie.** Wo in der Welt steht die Kirche? Über die Notae Ecclesiae. – Zwischen Vision und Realität: Lutherische Kirchen im Übergang. LWB-Dokumentation 47. Lutherischer Weltbund, Abteilung für Theologie und Studien. Hrsg. Wolfgang Greive. Stuttgart: Kreuz Verlag, 2003, 29–40.
- Wittram, Heinrich.** Einblicke in die baltische Kirchengeschichte. Bewährungsproben in einer Ostseeregion. Dokumente aus Theologie und Kirche. Hrsg. Stephan Bitter. Bd 9. Rheinbach: CMZ-Verlag, 2011.
- Zippert, Christian.** Unmut, Hoffnungen, Aufgaben. Die Hamburger „Denkzettel“ zum Abendmahl. – Monatsschrift für Wissenschaft und Praxis in Kirche und Gesellschaft 3/1983.
- Zorzin, Alejandro.** Luthers Verständnis der Kirche als Communio in seinen frühen Flugschriften. – Die Kirche als Gemeinschaft. Lutherische Beiträge zur Ekklesiologie. LWB-Dokumentation 42. Hrsg. Heinrich Holze, Lutherischer Weltbund. Abteilung für Theologie und Studien, Referat für Theologie und Kirche. Genf: Kreuz Verlag, 1998, 75–84.
- Zur Lehre und Praxis von Taufe und Abendmahl.** Hrsg. Horst Dickel, Herbert Kemler. – Didaskalia, 48/1997.
- Yrjölä, Jukka.** Uskon silta Suomenlahden yli. Suomalaisten kirkolliset suhteet Viroon vuosina 1918–1939. Academic Dissertation. Helsingin yliopiston teologinen tiedekunta. Helsinki: 2016.

Elektroonilised biograafilised leksikonid ja andmed

- BBLD.** URL: <https://bbld.de/GND1213381010> – Friedrich Wilhelm Ederberg, Paul Eberhard, Matthias Johann Eisen, Ferdinand Dietrich Nicolai Hörschelmann, Wilhelm Eugen Leonhard Kentmann, Karl Friedrich Rudolf Schilling, Adalbert Hugo Willigerode, Karl Gottlob Sonntag.
- VE.** URL: <https://eelk.ee/elulood/> – Gotthilft Traugott Hahn, Erik Hiisjärv, Burchard Johann Friedrich Lieberg, Raul Okk, Elmar Silvester Salumaa, Otto Tallinn.
- VL.** URL: <https://eelk.ee/et/kirik/meie-vaimulikud/vaimulike-leksikon/> – Jaak Aus, Üllar Bach, Eenok Haamer, Arne Hiob, Villu Jürjo, Peeter Kaldur, Kerstin Kask, Avo Kiir, Mihkel Kukk, Gustav Kutsar, Ants Leedjärv, Joel Luhamets, Katrin-Helena Melder, Urmas Nagel, Margit Nirgi, Jaan Nuga, Peeter Paenurm, Gustav Piir, Andres Pöder, Thomas-Andreas Pöder, Tiit Pädam, Tiit Salumäe, Kaido Soom, Einar Soone, Jaan Tammsalu, Randar Tasmuth, Tauno Teder, Marko Tiitus, Illimar Toomet, Jüri Vallsalu, Veiko Vihuri, Urmas Viilma.

Muud andmed

- Anne Kull.** Eesti Teadusinfosüsteem. URL: https://www.etis.ee/CV/Anne_Kull/est (vaadatud 12.08.2021).
- Arnold Friedrich Christiani.** – Kulmar, Tarmo; Petti, Urmas; Laats, Alar. Arnold Friedrich Christiani. Eesti teoloogiateaduse ajaloost. URL: <https://www.us.ut.ee/et/teaduskonnast/teoloogia-ajalugu> (vaadatud 28.07.2021).
- Boris Aareandi.** URL: Album Academicum Universitatis Tartuensis 1918–1944, <https://www.ra.ee/apps/andmed/index.php/matriikkel/view?id=10746> (vaadatud 12.08.2021).
- Erik Salumäe.** – Semm, Sirje. Erik Salumäe elus on kirik kogu aeg kohal olnud. – EK nr 20, 13.05.2020. URL: <http://www.eestikirik.ee/erik-salumae-elus-on-kirik-kogu-aeg-kohal-olnud/> (vaadatud 12.08.2021).
- Friedrich Adolf Philippi.** – Rohtmets, Priit; Petti, Urmas. Suurmehi ajaloost. Friedrich Adolf Philippi [*sine loco sine anno*]. URL: <https://www.us.ut.ee/et/teaduskonnast/378413> (vaadatud 28.07.2021).
- Harri Rein.** Teade 03.01.2017. URL: <https://eelk.ee/et/uudised/lahkunud-on-paost-emeeritus-harri-johannes-rein/> (vaadatud 12.08.2021).
- Heino Viks.** – Tooming, Ants. 100 aastat Kolga-Jaani õpetaja Heino Viksi sünnist. – EK nr 22, 11.05.2011. URL: <http://www.eestikirik.ee/100-aastat-kolga-jaani-opetaja-heino-viksi-sunnist/> (vaadatud 11.08.2021).
- Ishmael Noko.** LML. URL: <https://www.lutheranworld.org/sites/default/files/archives-section/LWF-GS-since-1947.pdf> (vaadatud 11.11.2021).
- Jaan Kiivit jun.** URL: http://entsyklopeedia.ee/artikkel/kiivit_jaan_noorem (vaadatud 12.08.2021).
- Jaan Varik.** – Nirgi, Margit. Jaan Varikut 100. sünniaastapäeval meenutades. – EK, nr 38, 03.10.2012. URL: <http://www.eestikirik.ee/jaan-varikut-100-sunni%C2%ADaasta%C2%ADpaeval-meenutades/> (vaadatud 10.8.2021).
- Joosep Tammo.** – Liimets, Kätlin. Joosep Tammo: vaimustun, kui mõtlen Jumala tööle ja armule. – EK nr 13/14, 23.03.2016. URL: <http://www.eestikirik.ee/joosep-tammo-vaimustun-kui-motlen-jumala-toole-ja-armule/> (vaadatud 11.08.2021).
- Juho Karm.** – Bender, Elve. Heino Juho Karm 100. – EK, 04.03.2009. URL: <http://www.eestikirik.ee/heino-juho-karm-100/> (vaadatud 28.07.2020).
- Lia Kaljuste.** URL: <https://www.president.ee/et/vabariik/teenetemargid/kavalerid> (vaadatud 27.03.2021).
- Martin Terasmaa.** – Vilumaa, Toivo. „Sina, Martin, peaksid olema peapiiskop, aga sind ei valita...“. – EK nr 43, 29.10.2008. URL: <http://www.eestikirik.ee/sina-martin-peaksid-olema-peapiiskop-aga-sind-ei-valita/comment-page-1/> (vaadatud 10.08.2021).
- Peeter Karma.** – Luhamets, Joel; Salumets, Üllar. In memoriam Peeter Karma. – EK, nr 10, 10.03.2021. URL: <http://www.eestikirik.ee/in-memoriām-peeter-karma/> (vaadatud 11.11.2021).
- Rein Õunpuu.** – Paenurm, Mari. Väärt kogemused annavad julgust ka tänasesse. – EK, nr 48, 01.12.2009, <http://www.eestikirik.ee/vaart-kogemused-annavad-julgust-ka-tanasesse/> (vaadatud 15.03.2021).
- Rudolf Kallas.** – Pöder, Thomas-Andreas. Meenutades Eesti suurt õpetajat – 100 aastat Rudolf Kallase surmast. – KJT, 19.04.2013. URL: <https://kjt.ee/2013/04/meenutades-estti-suurt-opetajat-rudolf-kallast-100-aastat-surmast/> (vaadatud 11.08.2021).
- Seppo Alaja.** URL: <https://www.eelkui.ee/yldinfo/ajalugu/> (vaadatud 12.08.2021).
- Sirje Kiivit.** – Viilma, Urmas. In memoriam Sirje Kiivit. – EK nr 49, 10.12.2014. URL: <http://www.eestikirik.ee/in-memoriām-sirje-kiivit/> (vaadatud 11.08.2021).

- Tarmo Soomere.** URL: <https://www.akadeemia.ee/member/soomere/> (vaadatud 11.08.2021).
- The International Association for the Study of Youth Ministry.** URL: <https://iasym.org/> (vaadatud 21.05.2022).
- Toivo Vilumaa.** URL: EELK Viljandi praostkond, https://viljandi.praostkond.eelk.ee/sisu.php?lehe_id=11&alamlehe_id=28&alamlehe2_id=0 (vaadatud 15.03.2021).
- Valter Vaasa. – Lasting,** Arvo. Praost Valter Vaasa 100. sünniaastapäevaks. – Helme Kihelkonnaleht, nr. 5, 01.05.2015. URL: <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=helmekihelk20150501.2.9.11> (vaadatud 12.08.2021).
- Vello Salum. – Beltadze,** Georgi. Suri Vello Salum. – Postimees, 30.11.2015. URL: <https://www.postimees.ee/3418899/suri-vello-salum> (vaadatud 11.08.2021).
- Vootele Hansen.** URL: http://entsyklopeedia.ee/artikkel/hansen_vootele1 (vaadatud 03.11.2021).
- Üllas Tankler.** URL: (<https://www.emkts.ee/index.php/et/oppejoud/63-uellas-tankler>) (vaadatud 11.08.2021).

Kirjalikud teated

- Kaljuste, Lia.** Kirjalik teade Hedi Vilumaale 31.10.2020.
- Keel, Ülle.** EELK kirikuseadustiku muudatustepanekud selgitustega. Kirjalik teade Hedi Vilumaale 05.07.2021.
- Keel, Ülle.** Kirikukogu XXX koosseisu V istungjärgu protokoll 26.–27.11.2019. Kirjalik teade Hedi Vilumaale 05.07.2021.
- Kull, Anne.** Armulauast Õpetajate Konverentsile 23.01.2001. Kirjalik teade Hedi Vilumaale 29.04.2002.
- Paenurm, Peeter.** Kuidas jõuti seaduseni? Konverentsi „Lapsed armulaua – seadusest ellu“ ettekanne 01.03. 2007. Kirjalik teade Hedi Vilumaale 07.04.2021.
- Salmu, Triin.** LNÜ konverentsi „Lapsed armulaua – seadusest ellu“ kava. Kirjalik teade Hedi Vilumaale 05.04.2021.
- Salmu, Triin.** Projekti „Lapsed armulaua – seadusest ellu“ taotlusvorm SELK Välisabile. Kirjalik teade Hedi Vilumaale 05.04.2021.

ZUSAMMENFASSUNG

Mit der Admissionsfrage haben die Theologen sich in ihren Gedanken schon Jahrhunderte beschäftigt. In dieser kirchengeschichtlichen, systematischen und praktischen Theologie-Forschung beleuchte ich die Kontexte der Admission des Abendmahls der getauften Kinder und Jugendlichen und die Vorstellungen von der Admission, die sich in der estnischen lutherischen Kirche in den Jahren 1917–2005 entwickelt haben und bis heute nachwirken. Der Zeitraum wurde so gewählt, dass dieser die Wahrnehmungen von der Gemeinschaft, Mitgliedschaft und Admission in der unabhängigen lutherischen Kirche Estlands sowie Diskussionen und Entscheidungen auf mehreren Ebenen umfasst.

Wenn man die Geschichte betrachtet, kann man sehen, dass die protestantische Kirche ihren getauften jungen Mitgliedern lange das Wort Gottes, jedoch kein Abendmahl mitgeteilt hat. Nicht verwirklicht ist aber das Prinzip der offenen Wort- und Sakramentsgemeinschaft – die gleichberechtigte Gemeinschaft aller Getauften in der Kirche, dessen Verwirklichung als Ziel der Kirchen auf der Grundlage der *Koinonia*-Idee des Neuen Testaments eingesetzt wurde und auch heute noch als ein Ziel betrachtet wird. Die Admissionsdiskussion wurde in den protestantischen Kirchen Europas in der Mitte des 20. Jahrhunderts relevant, ihre Wurzeln reichen jedoch weit zurück. Die lange und intensive Diskussion hat die mit dem Thema verbundenen Engpässe und Probleme aufgezeigt, jedoch auch die Notwendigkeit und die Möglichkeiten der Umsetzung der Idee der offenen Wort- und Sakramentsgemeinschaft bestätigt. Es ist klar, dass die kirchliche Mitgliedschaft auf der Grundlage der Taufe an sich untrennbar mit dem Abendmahl verbunden ist. Ebenfalls die Tatsache, dass die Wortgemeinschaft für alle zugänglich ist. Die Frage ist jedoch, unter welchen Bedingungen den Kirchenmitgliedern der Zugang zum Abendmahl gestattet wird und ob die Bedingungen für alle gleichermaßen gelten. In dieser Dissertation analysiere ich die Kontexte und Wahrnehmungen von der Admission in einer religiösen Tradition. Ich werde die Geschichte der mit dem Thema verbundenen Probleme, ihre heutige Behandlung und ihre Wahrnehmung beleuchten – zusammenfassend die Bildung der sich von der Lehre ergebenden Auffassung und das praktische Verhalten auf der Grundlage des Rechts. Zusammen mit der Entwicklung des theologischen Gedankens über Admission und mit der Bildung der entsprechenden Gesetzgebung der Kirche betrachte ich parallel auch die kirchliche Kinder- und Jugendarbeit. Letzteres ist in der lutherischen Praxis seit langem mit Fragen der Mitgliedschaft und der Vorbereitung der Admission in Verbindung gebracht gewesen, und das immer konkreter gewordene Arbeitsfeld ist zu eigenartigen Kennzeichen der Admission, aber auch zum Initiator geworden. Es kann Wahrnehmungen und Trends in Diskussionen über die Admission beeinflussen und Prozesse zum Austausch von Admissionsmodellen fördern, generieren, kritisieren oder beschleunigen. Der Kontakt zu getauften Kindern und Jugendlichen in der Kirche wirft zwangsläufig auch das Thema der Admission auf, und die Verbindung und die Beziehung der kirchlichen Kinder- und Jugend-

arbeit zur Admission ist wechselseitig. Daher kann es eine der Aufgaben in diesem Bereich sein, eine Tauf- und Abendmahlsgemeinschaft aufzubauen, aufrechtzuerhalten und zu praktizieren. Daneben stellt sich die umfassendere Frage der Umsetzung der Idee einer offenen Wort- und Sakramentsgemeinschaft, die die gleichberechtigte Teilhabe aller Getauften am Wort Gottes und am Sakrament des Abendmahls begründet und sichert. Zugleich kann die Admission sowohl innerhalb einer Kirche als auch zwischen Kirchen ein umstrittener Faktor sein, wenn darüber beispielsweise kein gemeinsames theologisches Verständnis erzielt wird, die getroffene Vereinbarung formal bleibt oder die Idee der Admission aufgrund starker Konfirmationspraktiken oder festgefahrener Abendmahlkonzepte nicht verwirklicht wird.

Die estnische lutherische Kirche hat sich mit den Fragen im Zusammenhang mit der Kirchengemeinschaft, Mitgliedschaft und Admission in einer viel kürzeren und begrenzteren Diskussion und unter sehr unterschiedlichen gesellschaftspolitischen Umständen, im Vergleich zu beispielsweise den protestantischen Kirchen in Deutschland und Finnland, befasst. Gleichzeitig haben diese Kirchen die Wahl der Admissionsmodelle in der estnischen lutherischen Kirche maßgeblich beeinflusst. Die Frage der Admission des Abendmahls betrifft das Wesen der evangelischen Kirche und bringt die wesentlichen Ansichten zu den beiden Sakramenten – Taufe und Abendmahl – und damit zur Gemeinschaft und Mitgliedschaft zum Ausdruck. Man kann fragen: In welcher Beziehung stehen Taufe und Abendmahl, und wie wurde sie im Laufe der Zeit interpretiert und praktiziert? Aus welchen Gründen wurde die Taufe mal als einzige Voraussetzung für die Admission angesehen, dann aber wiederum nur als eine der Voraussetzungen unter den anderen? Wer genau sind die Mitglieder der Kirche und auf welcher Grundlage, welche Rechte haben sie, wird die Mitgliedschaft nach der Taufe oder nach der Konfirmation gezählt? Welche Rolle neben der Mitgliedschaft spielen die Gemeinschaft, Mitgliedschaft, Konfirmation und Beichte sowie wie wurden unterschiedliche Admissionsmodelle im Allgemeinen in der westlichen Kirche, genauer gesehen in der protestantischen und der estnisch-lutherischen Kirche angewandt und auf welcher Grundlage die Ordnung der Admission festgelegt wurde? Welche Rolle spielt die kirchliche Kinder- und Jugendarbeit bzw. welchen Einfluss hat das Thema Admission? Auf solche und andere Fragen werde ich versuchen, hier Antworten zu finden, denn im Kontext der estnischen lutherischen Kirche wurde die offene Wort- und Sakramentsgemeinschaft, die Admissionskontexte, die Bildung von Verständigungen oder die Anwendung von Admissionsmodellen und Verfahren nicht näher untersucht. Ebenfalls ist die kirchliche Kinder- und Jugendarbeit diesbezüglich unerforscht.

Es gibt keinen umfassenden Überblick über das Thema und es muss geöffnet werden, da dies es uns ermöglicht, die Anwendung des *Koinonia*-Prinzips und der Admissionsmodelle im Laufe der Zeit zu beobachten, neue Informationen bereitzustellen und widersprüchliche Ansichten zur Admission zu korrigieren. Daher möchte ich in meiner Arbeit unter dem Aspekt der offenen Wort- und Sakramentsgemeinschaft folgendes analysieren: (1) die Admission im ekklesiologischen Kontext, im kirchenhistorischen Kontext und im Kontext der kirchlichen

Kinder- und Jugendarbeit und (2) die Wahrnehmungen der Admission in der estnischen lutherischen Kirche 1917–2005 in Bezug zur kirchlichen Kinder- und Jugendarbeit. Um die gegenwärtige Situation der Admission zu verstehen, untersuche ich zunächst die Beziehungen zwischen Gemeinschaft, Mitgliedschaft und Admission durch Kontexte; Ich betrachte die aktuelle Theorie und Praxis der Admission, einschließlich die Modelle der Rolle des Abendmahlskonzepts und der Admission; Ich frage nach den Grundlagen und der Entwicklung der evangelischen kirchlichen Kinder- und Jugendarbeit. Zweitens untersuche ich den Prozess der Behandlung der offenen Wort- und Sakramentsgemeinschaft und der Admission in der estnischen lutherischen Kirche während des betrachteten Zeitraums und wie sich die Wahrnehmung der Admission entwickelt hat. Dabei sind die jeweilige Vor- und Nachgeschichte sowie die Entwicklung der kirchlichen Kinder- und Jugendarbeit zu berücksichtigen. Ich behaupte, dass, obwohl die Idee der offenen Wort- und Sakramentsgemeinschaft die Praxis der Admission des Abendmahls getaufter Kinder und Jugendlicher voraussetzt und ermöglicht, dieses Prinzip in der estnischen lutherischen Kirche im betrachteten Zeitraum teilweise unterstützt oder befolgt wurde, wird die Wahl des Admissionsmodells und der Admissionsordnung hier von der geltenden Konfirmations-tradition beeinflusst und es gibt kein gemeinsames Verständnis über die Admission in der EELK. Da ich nach den Kontexten und den Wahrnehmungen der Admission frage, dreht sich meine Arbeit zum großen Teil um die Kirchengeschichte, aber auch die systematische und praktische Theologie. Daher verwende ich bei der Erstellung dieser diachronen Forschung eine vergleichende kritische und systematische Quellen- und Texten-Analyse. Eine Reihe von Archivmaterialien und Manuskripten, sowohl veröffentlicht als auch unveröffentlicht, stehen im Zusammenhang mit dieser Forschung, und stammen hauptsächlich aus den Archiven des EELK-Konsistoriums sowie aus dem Estnischen Nationalarchiv, der Bibliothek der Universität Tartu usw. Darüber hinaus habe ich periodische oder veröffentlichte Quellen, Sekundärliteratur und anderen Stoff verwendet.

Ich werde das Hauptthema der Doktorarbeit anhand von drei Kontexten – ekklesiologischen, kirchengeschichtlichen und kirchlicher Kinder- und Jugendarbeit – erläutern. Erstens erfordert der Zugang zum Abendmahl aller Getauften, die in der offenen Wort- und Sakramentsgemeinschaft leben, eine ekklesiologische Klarheit über die Gemeinschaft und Zugehörigkeit zur Kirche. Dann müssen heute die historische Praxis der Admission, die entsprechenden Argumente und Diskussionen berücksichtigt werden. Darüber hinaus ist die kirchliche Kinder- und Jugendarbeit einer der möglichen Einflüsse, um getaufte junge Mitglieder in das kirchliche Leben einzubeziehen und die Admissionsmodelle oder sogar Ordnung zu ändern und zu nutzen. Der ekklesiologische Kontext zeigt, wie das im Neuen Testament und in der Alten Kirche praktizierte Prinzip der *Koinonia* die Grundlage für eine offene Wort- und Sakramentsgemeinschaft aller Getauften bildet, die auf der gleichberechtigten Gemeinschaft von Taufe und vom Abendmahl in Christus und der Kirche basiert. Luther entdeckte wohl das Prinzip der *Koinonia* wieder, aber seine Idee einer identischen Tauf- und Abendmahls-

gemeinschaft verbreitete sich nicht. Gleichzeitig waren für Luther das Gottes Wort und das Abendmahlssakrament die Hauptzeichen der Gemeinschaft der Kirche, und die durch die Taufe geschaffene Gemeinschaft der Heiligen sollte sich beim Abendmahl unabhängig vom Alter der Kirchenmitglieder treffen. Die Verbindlichkeit des Wortes Gottes und des Abendmahlsakramentes wird als Zeichen der Gemeinschaft und der Kirche vom Augsburger Glaubensbekenntnis betont, das dazu die Bedingungen der Admission festlegt. Das bedeutet, dass die offene Wort- und Sakramentsgemeinschaft nicht für alle Getauften gleichermaßen gilt. In den Admissionsdiskussionen sowohl ökumenischer als auch protestantischer Kirchen in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts wurde jedoch die Notwendigkeit betont, das Prinzip der *Koinonia* anzuwenden. Die Taufe ist die erste Voraussetzung für die Admission, und alle Getauften können am Abendmahl teilnehmen, wie sowohl der Bericht von Lima des Ökumenischen Rates der Kirchen von 1982 als auch der Bericht des Lutherischen Weltbundes von 1963 bestätigen. Als neutestamentliche Grundlage der Kirchenmitgliedschaft gilt die Taufe, die nach lutherischer Auffassung altersunabhängig angewandt wird. In der evangelischen Kirche wurden jedoch getaufte Kinder und Jugendliche im Laufe der Zeit von der Abendmahlsgemeinschaft der Kirche ausgeschlossen, wobei sie wohl ein Teil der Taufgemeinschaft waren. Obwohl Luther die Mitgliedschaft als theologische Frage betrachtete und auch die Kinder als Teilnehmer am Abendmahl gesehen hat, sehen die lutherischen Glaubensbekenntnisse die Tauf- und Abendmahlsgemeinschaft als getrennt an. Diese Sichtweise führte zum Problem der unterschiedlichen Gewichtung vom Wort Gottes und vom Abendmahlsakrament und zum Problem der differenzierten Mitgliedschaft, wonach die sog. allgemeinen und ordentlichen Mitglieder in der evangelischen Kirche unterschieden werden. Dadurch ergeben sich jedoch Widersprüche zwischen Taufe, Admission und Konfirmation, die die volle Anwendung der Idee der *Koinonia* heute noch verhindern.

Da nach dem Prinzip der *Koinonia* auch getaufte Kinder und Jugendliche zur offenen Wort- und Sakramentsgemeinschaft gehören, muss zur Umsetzung dieser Idee in der evangelischen Kirche das Verhältnis von Taufe, Konfirmation und Admission geklärt werden. Der historische Kontext der Kirche hebt die Rolle der Admission in der Gemeinschaft der Kirche hervor und zeigt, wie die Abendmahlskonzepte im Laufe der Zeit die Verwendung und Bestätigung der Verfahren und Modelle der Admission in Kirchengesetzen und -agenden beeinflusst haben. Als alleinige Vollzugsbedingung der Admission wird vom Grundgedanken des Abendmahls das Modell *baptismus est admissio* der Taufe und sog. Volladmissionsmodell festgelegt, wonach die Admission von getauften Kindern und Jugendlichen in der offenen Wort- und Sakramentsgemeinschaft möglich ist. Allerdings sind nach den Nebenkonzerten des Abendmahls unterschiedliche Schlüsse über die Admission in der Kirchengeschichte gezogen worden. So gibt es in der Praxis neben dem Volladmissionsmodell das abgestufte Admissionsmodell *confirmatio est admissio*, wonach die Lehre und Konfirmation wichtige Rolle spielen, und das Modell der Teil-Admission *baptismus et confirmatio est admissio*, wonach das Abendmahl auf der Grundlage der Taufe oder der

Konfirmation geteilt wird. Aspekte des Abendmahls, die über das Grundkonzept hinausgehen, können und sollen nicht verworfen werden, jedoch sollten diese über das Grundkonzept nicht dominieren. Obwohl die christliche Kirche sehr lange eine Admission praktizierte, hat die evangelische Kirche diese historische Tatsache nicht berücksichtigt. Erst Mitte des 20. Jahrhunderts intensiver gewordenen Admissionsdiskussionen haben diese Ansicht wieder belebt. Allerdings war und ist es nicht einfach, die Reihenfolge und die Muster der Admission zu ändern, sowie das Muster und die Reihenfolge der Volladmission sind auch heute oft nicht bekannt. Da Kirchen mit einer starken Konfirmationstradition die Konfirmationsordnung oft nicht ändern wollen, wird dort das Modell der Teil-Admission als ein Kompromiss verwendet. Jedoch bleiben die Spannungen zwischen der Verwendung verschiedener Admissionsmodelle und -ordnungen aufrecht und die diesbezügliche Fragen bleiben unbeantwortet. Die Erfahrungen der evangelischen Kirchen in Deutschland und Finnland beeinflussten bzw. beeinflussen unmittelbar die Behandlung vom Thema Admission in der EELK. Obwohl ein Beispiel eher für das Modell und das Verfahren der Teil-Admission gegeben wird, bewegt man sich insbesondere in der finnischen lutherischen Kirche heute zu der Einführung eines Volladmissionsmodells. Die Notwendigkeit dieser Praxis wird seit langem in der zwischenkirchlichen Zusammenarbeit betont. Der Kontext der kirchlichen Kinder- und Jugendarbeit weist auf die Notwendigkeit hin, die kirchliche Gemeinschaft auszubauen und das geistliche Wachstum getaufter junger Mitglieder der Kirche zu unterstützen. Mit der früheren auf das Wort konzentrierten Kinder- und Jugendkirchenarbeit wird heute oft der Admissionspraxis verbunden, der die Gemeinschaft der Gemeinde stärkt. Trotz der Auswirkungen von Globalisierung, Säkularisierung, Individualisierung und Marginalisierung des Christentums sieht die Kirche heute doch Möglichkeiten, die Religiosität von Kindern und Jugendlichen zu fördern, beispielsweise durch den Aufbau einer inklusiven gemeindezentrierten und strategischen Kinder- und Jugendarbeit. Historisch wies die in den evangelischen Kirchen Deutschlands und Finnlands im 19. Jahrhundert begonnene oder von England beeinflusste kirchliche Kinder- und Jugendarbeit einen klaren Inhalt und eine klare Form auf. Die Arbeit war erfolgreich, gut organisiert und verbreitete sich in der Evangelisch-Lutherischen Kirche Russlands, einschließlich in Estland. Dieser Bereich hat seinen Platz in der Kirchenstruktur gefunden und wird heute in den evangelischen Kirchen Deutschlands und Finnlands fortgeführt, um mehr Offenheit und Gemeinschaft zu schaffen oder zu erhalten. Anhand der drei genannten Kontexte lässt sich die Dynamik der Admissionsbehandlung in der Kirchengeschichte und in den protestantischen Kirchen erkennen, die die estnische protestantische Kirche beeinflusst haben. Die ekklesiologische, kirchengeschichtliche und kirchliche Betrachtung der offenen Wort- und Sakramentsgemeinschaft im Bereich der kirchlichen Kinder- und Jugendarbeit breiter unterstützt vielmehr die Pflege der Admission des Abendmahls getaufter Kinder und Jugendlicher. Gleichzeitig gibt es problematische und ungelöste Fragen wie beispielsweise die Vision vom Augsburger Bekenntnis über die Admission, die Dominanz von Nebenkonzekten des Abendmahls oder der bekannten Konfirmationstheologie.

Die Behandlung der Admission in der estnischen lutherischen Kirche 1917–2005 mit Blick auf die kirchliche Kinder- und Jugendarbeit ist vielfältig. Mehrmals musste sich die Kirche in der veränderten gesellschaftspolitischen Situation neu aufbauen. Obwohl die traditionelle lutherische Kirche standhaft blieb, musste auch dort der Prozess der Säkularisierung und Individualisierung der Gesellschaft berücksichtigt werden. Zudem wurden die späteren kirchlichen Verhältnisse durch den erzwungenen Atheismus beeinflusst. Unter dem Druck der sowjetischen Besatzung wurde die in Estland tätige Kirche zweigeteilt und lange Zeit im In- und Ausland getrennt. Themen rund um die Gemeinschaft, Mitgliedschaft und Admission wurden ständig analysiert und an verschiedene Kontexte angepasst. Ob und wie das Wort- und Abendmahlsakrament offen geteilt werden kann, welche kirchlichen oder kommunalen Abendmahlkonzepte, Admissionsmodelle und -ordnungen anzuwenden sind oder wie man getaufte Kinder und Jugendliche in die Gemeinde integriert – diese Fragen waren und sind durch die Zeiten aktuell. In dieser Dissertation gehe ich von Kirchengesetzen, Agenden, Lehransichten, Diskussionen und Praktiken der estnischen lutherischen Kirche in Bezug zur Admission aus. Ich vergleiche das Thema Admission mit der kirchlichen Kinder- und Jugendarbeit und werde herausbringen, wie die Entwicklung des Arbeitsfeldes sowie die Zusammenarbeit zwischen den Kirchen die Wahrnehmung getaufter Kinder und Jugendlicher ihre Zulassung zum Abendmahl beeinflusst hat.

In den Kirchengesetzen und Agenden des 19. Jahrhunderts wurde die allgemeine Mitgliedschaft der Kirche durch die Taufe, die Vollmitgliedschaft und die Admission durch die Konfirmation bestimmt. Das Verfahren der abgestuften Admission und das Modell *confirmatio est admissio* waren in Kraft, die allgemeine Taufgemeinschaft wurde eingehalten, die Erfüllung der für die Admission festgelegten Bedingungen wurde überprüft sowie man wurde vor die Konfirmation zum Abendmahl nicht zugelassen. Der Wunsch, die Gemeinschaft der Gemeinde zu vertiefen und die Vorbereitung auf die Admission zu verbessern, führte zum kirchlichen Organisieren getaufter Kinder und Jugendlicher. Wie in Deutschland, waren auch in Estland im 19. Jahrhundert die missionarischen, katechetischen und sozialen Merkmale der kirchlichen Kinder- und Jugendarbeit miteinander verwoben. Die Bildungsaktivitäten waren liturgisch-katechetisch, und im weiteren Sinne entwickelte sich die Abhaltung von Kindergottesdiensten. Durch systematische und spezialisierte Arbeit wurde das kirchliche Leben wiederbelebt und die Themen Gemeinschaft, Mitgliedschaft und Admission diskutiert. In den Jahren 1917–1940 blieb das gleiche Verfahren und Admissionsmodell mit dem Prinzip der differenzierten Mitgliedschaft in der estnischen lutherischen Kirche fest. Obwohl die Kirchengesetze mehrmals geändert oder ergänzt wurden, wurden keine Änderungen an der Admission vorgenommen. Die Agenda blieb im Berichtszeitraum unverändert, wobei über die Veränderungen verhandelt wurde. Sowohl in den gesetzgebenden als auch in den theologischen Räten der Kirche wurde der Gemeinschaft, Mitgliedschaft und Admission weiterhin Aufmerksamkeit geschenkt. Nach der Idee der Volkskirche musste die Kirche die Bedürfnisse aller ihrer Mitglieder von der Taufe an berücksichtigen.

Dieses Prinzip unterstützte unter anderem die breitere Anwendung des Gemeinschaftsgedankens und die Entwicklung der kirchlichen Kinder- und Jugendarbeit. Um den Nachwuchs der Mitglieder zu sichern, wurde der Gemeinschaftsgedanke in der Kirche gestärkt, war aber unvollständig, da nur die Konfirmierten den Zugang zum Abendmahl hatten. Gleichzeitig sorgte die Wahrnehmung der Konfirmation für immer mehr Unzufriedenheit und damit sind auch die Mitgliedschafts- und Admissionsfragen in die Krise geraten. Die entstandenen Probleme konnten nicht gelöst werden, weil die Konfirmation weiterhin als ein Akt zur Bestätigung der Taufe und der Vollmitgliedschaft der Kirche angesehen wurde. Unter solchen Bedingungen entwickelte sich die kirchliche Kinder- und Jugendarbeit immer mehr, und in ihrer Entwicklung wurde eine Art Fluchtweg gesehen. Auf einem bereits in der Vergangenheit gewachsenen relativ starken Fundament wurde ein expandierender und funktionierender Arbeitsbereich mit dem Ziel aufgebaut, die in der Glaubens- und Abendmahlsgemeinschaft bleibenden Mitglieder der Kirche zu gewinnen. Die allgemeinkirchliche, propsteibezogene und Gemeindearbeit war systematisch, aktiv und theologisch durchdacht. Zu 1940 war ein funktionierendes überregionales Netz der Kinder- und Jugendarbeit aufgebaut, es bestand eine enge Zusammenarbeit mit ausländischen Kirchen und es bestanden Perspektiven zur Lösung theologischer Fragen bezüglich der Admission. Vor dem Zweiten Weltkrieg gab es in der estnischen lutherischen Kirche keine gesonderte Diskussion, aber am Ende der Periode stand dank der Kinder- und Jugendarbeit die Frage, welche kirchliche Rolle oder welches Recht die getauften Kinder und Jugendlichen in der Kirche haben. Es zeigte sich, dass das Modell *confirmatio est admissio* eine offene Wort- und Sakramentsgemeinschaft in der Kirche nicht unterstützte, aber 1940 war eine weitere Diskussion aus politischen Gründen nicht mehr möglich.

Allerdings blieben trotz der Besetzungen von 1940–1991 Fragen zu Gemeinschaft, Mitgliedschaft, Admission und kirchlicher Kinder- und Jugendarbeit sogar überraschend oft bestehen. Während dieser Zeit wurden sowohl staatliche als auch kirchliche Gesetze geändert, die Agenda jedoch wurde ausschließlich sprachlich redigiert. Die Aktivitäten der lutherischen Kirche wurden durch die sowjetische Gesetzgebung, die die Kirche unter ständige staatliche Kontrolle stellte, stark eingeschränkt. Die neue Kirchensatzung von 1949 galt bis 1991 und danach galten nur die volljährigen Konfirmierten als Mitglieder der Kirche. Die getauften Kinder und Jugendlichen waren formell allgemeine Mitglieder der Kirche, aber ihre Verbindung zur Gemeinde wurde minimiert. Die kirchliche Kinder- und Jugendarbeit wurde verboten, die Hauptverantwortung für die christliche Erziehung verblieb bei den Familien. So litt neben der bereits mangelhaften Abendmahlsgemeinschaft auch die Taufgemeinschaft. Diskussionen zwischen 1950 und 1952 versuchten, die Kriterien für die Kirchenmitgliedschaft nach den Statuten von 1935 wiederherzustellen, aber dies wurde nicht erlaubt. So verzichtete bereits das Kirchengesetzbuch von 1952 bewusst auf den Begriff Kirchenmitgliedschaft und blieb als solches bis 1991 in Kraft. Eine volljährige Person konnte sich wohl entscheiden, einer Kirche beizutreten, aber die Möglichkeiten, Mitglied zu werden, waren eingeschränkt, zum Beispiel war der Konfir-

mationsunterricht verboten. Die abgestufte Admission und Modell *confirmatio est admissio* galten weiterhin. Trotzdem wurde aber in den 1970er und 1980er Jahren begonnen, das Modell *baptismus est admissio* auf der Grundlage der Taufe zu praktizieren und den offenen Wort- und Sakramentsgemeinschaft umzusetzen. Die Gründe waren Einflüsse ausländischer Kirchen, hauptsächlich aus Finnland, die die Wahrnehmung des Abendmahls und der Beichte sowie der Beziehung zwischen Taufe, Konfirmation und Abendmahl veränderten. Die spontane Praxis endete mit dem Verbot des Erzbischofs im Jahr 1983, sowohl aufgrund des derzeitigen Sowjetregimes als auch wegen der kirchlichen Admissionsordnung. Eine solche Modelländerung war jedoch für die Schaffung einer offenen Wort- und Sakramentsgemeinschaft in der sowjetzeitigen Kirche von Bedeutung und beeinflusste die weitere Diskussion. Gleichzeitig wurden die oben erwähnten Berichte aus den Jahren 1963 und 1982, die die weltweite Admissionsdiskussion beeinflussten, in Estland weitgehend ohne größere Aufmerksamkeit. Die kirchliche Kinder- und Jugendarbeit wurde zwischen 1941 und 1944 teilweise wiederhergestellt, aber dann hat die Sowjetregierung streng alle kirchlichen Aktivitäten für Personen unter 18 Jahren verboten und entwickelte staatlich geförderte atheistische Traditionen für Kinder, Jugendliche und Familien. Obwohl der staatliche Druck auf die Kirche systematisch und energisch war, konnte die christliche Tradition nicht gebrochen werden. Jahrzehntelang wurde in der Kirche konspirative Kinderarbeit geleistet, auch junge Menschen sammelten sich. Erst Ende der 1980er Jahre ermöglichten die veränderten gesellschaftspolitischen Verhältnisse der Kirche eine freiere Gestaltung ihrer Aktivitäten, auch in Zusammenarbeit mit den sowjetischen Behörden. Trotz des Verbots der kirchlichen Kinder- und Jugendarbeit wurden zahlreiche Sonntagsschulen eingerichtet und die Jugendarbeit ausgebaut. Alle Getauften wurden wieder als allgemeine Mitglieder der Gemeinde angesehen und in seiner Zeit verbotene Strukturen wurden wiederhergestellt. Die finnische lutherische Kirche und die zwischenkirchliche Zusammenarbeit spielten dabei eine wichtige Rolle.

Bedeutende Veränderungen in der Gemeinschaft, Mitgliedschaft, Verwaltung und kirchlichen Kinder- und Jugendarbeit fanden in den Jahren 1991–2005 statt, als die EELK und die Republik Estland ihre Unabhängigkeit wiedererlangten. Die Kirche genehmigte neue Statuten und erließ separate Sammlungen von Verordnungen, die revidierte Agenda blieb jedoch bis zum Ende des zu betrachtenden Zeitraums in Kraft. Die Definition der Mitgliedschaft war wichtig, aber die Frage, wer ist ein Mitglied der Kirche, wurde lange nicht zufriedenstellend beantwortet. Es gab viele verwirrende Arten, die Mitglieder zu zählen, aber es wurde keine theologische Entscheidung bei der Definition von Mitgliedern in kirchlichen Gesetzgebungsorganen oder Kommissionen getroffen. Auch zur Admission wurde eine einstimmige Entscheidung eine lange Zeit nicht getroffen, obwohl insbesondere die Leiter der Kinderarbeit dieses Thema im Laufe der Zeit immer wieder zur Sprache brachten. Die Pfarrkonferenz schlug dem Kirchenrat jedoch keine Änderung der Admissionsordnung vor, und die Aufgabe, den Leitfaden für die Teilhabe getaufter Kinder am Abendmahl zu erarbeiten, wurde schließlich dem Liturgieausschuss übertragen. Wegen der Interesse und der

Initiative der Kommission selbst zwischen 1997 und 2005 war die Arbeit am Admissions-Leitfaden weitgehend langwierig und die Genehmigung vom Leitfaden verlief nicht reibungslos. Obwohl der Wunsch bestand, am Leitfaden weiter zu arbeiten, wurde es am Ende nicht getan. Die neuen Kirchengesetze von 2004 und 2005 knüpften die Mitgliedschaft direkt an die Taufe, behielten aber dennoch die Idee der Vollmitgliedschaft auf Grund der Konfirmation bei. So hat die Kirchenordnung von 2005 wohl für die Teilnahme getaufter Kinder und Jugendlicher am Abendmahl nach dem Modell der Volladmission *baptismus est admissio* vorgesehen, jedoch blieben die bisherige Ordnung und das Modell der abgestuften Admission bestehen. Abschließend wurden somit die Ordnung und das Modell für die Teil-Admission festgelegt. Dies wurde durch die breitere Abdeckung der Themen Gemeinschaft, Mitgliedschaft und Admission, die Entwicklung der kirchlichen Kinder- und Jugendarbeit und die Vertiefung der Auslandsbeziehungen ermöglicht. So gilt nach den Kirchengesetzen der EELK derzeit eine differenzierte bzw. taufgebundene Mitgliedschaft mit unterschiedlichen Admissionsmöglichkeiten, wobei mehrere Admissionsordnungen und -modelle gleichzeitig zur Anwendung kommen können. Obwohl die Taufe mehr bewertet wird, bleibt die Rolle der Konfirmation bestehen und hat sich nicht geändert. Ein Grund dafür ist die rechtskräftige Agenda, die nur eine Ordnung und Modell der abgestuften Admission zulässt. So steht das Admissionsmodell der Agenda von 1902 und ihrer Fassung von 1951 teilweise im Widerspruch zu den Statuten der EELK von 2004 und der Kirchenordnung von 2005 – laut Kirchenrecht können getaufte Kinder und Jugendliche vor der Konfirmation zum Abendmahl gehen, laut Agenda aber nicht. Auch behandelt Agenda die Mitglieder anders als die neue Kirchenordnung und sieht vor, dass das Admissionsmodell sich verändern kann. So gelten nach den Gesetzen der EELK gleichzeitig mehrere Admissionsordnungen und -modelle auf der Grundlage einer differenzierten Mitgliedschaft.

Die rasante Entwicklung der kirchlichen Kinder- und Jugendarbeit in der ersten Hälfte der Periode förderte auch das Verständnis von der Gemeinschaft, Mitgliedschaft und Admission und eine Etablierung einer einheitlichen Tauf- und Abendmahlsgemeinschaft. Obwohl die kirchliche Gesetzgebung den getauften Kindern und Jugendlichen im Allgemeinen die Aufmerksamkeit schenkte, wurden die für diesen Arbeitsbereich gesetzten Ziele nicht erreicht. Gründe dafür waren expandierender Säkularismus, unzureichende und unüberlegte Strategie, theologische Inkompetenz und fehlende Führung, schwache Kommunikation der Zentren des Arbeitsbereiches mit kirchlichen Leitungsgremien, Mangel an Mitarbeitern oder mangelnde Motivation der Mitarbeiter, direkte Übernahme ausländischer Methoden oder finanzielle Schwierigkeiten. Trotz der Probleme setzten die Gemeinden ihre Arbeit mit Kindern und Jugendlichen fort, und es gab eine vielfältige Zusammenarbeit zwischen den Kirchen, einschließlich wichtiger Beziehungen zur finnischen lutherischen Kirche. Diese haben die Entwicklung des gesamten Arbeitsbereiches in Estland sowie die Behandlung der Admissions-themen stark beeinflusst, vor allem durch Schulungen, Studien- und Unterrichtsmaterialien oder verschiedene Veröffentlichungen. Ausgerechnet in Finnland wurden die ersten Träger kirchlicher Kinder- und Jugendarbeit ausgebildet, die

in Estland in den Strukturen von Gemeinden, Pfarreien oder der Gesamtkirche zu Leitern ihres Fachbereiches wurden und auf deren Initiative nach der Gründung der Ordnung der abgestuften Admission eine Admissionsdiskussion stattfand.

Auch für die estnische Gesellschaft war bekannt die Marginalisierung des Christentums und die religiöser Paradigmenwechsel. Obwohl sowohl die Mitgliederzahl als auch die Ressourcen von der EELK zu 2006 abgenommen haben, und daneben wurden doch die Möglichkeiten zur Weiterentwicklung von Aktivitäten gefunden. Als einer der belebenden Faktoren für das kirchliche Leben galt die Praxis der Abendmahl-Admission, einschließlich gerade getaufter Kinder und Jugendlicher. Die Fragen der Taufe, Gemeinschaft, Konfirmation und der Zulassung zum Abendmahl wurden größtenteils durch die kirchliche Kinder- und Jugendarbeit und kirchliche Kinder- und Jugendorganisation LNÜ aufgeworfen, und die Fragen der Admission wurden mit der finnischen lutherischen Kirche erörtert. Das Ergebnis war jedoch in einer Kirche mit starker Konfirmations-tradition bescheiden, es wurden keine verbindlichen Beschlüsse gefasst und kein gemeinsames Verständnis über die Admission herausgebildet. Allerdings wurde durch die kirchliche Kinder- und Jugendarbeit ein angespannter Einflussbereich gegenüber der Admission und der kirchlichen Gemeinschaft geschaffen, da es immer noch um das offene Wort- und die Sakramentsgemeinschaft aller getauften Mitglieder ging und die Theologen und Geistlichen zur Analyse vom Thema Admission herangezogen wurden. Heute ist die Rolle der kirchlichen Kinder- und Jugendarbeit gegenüber der Admission eher zurückgegangen, und die Gemeinden der EELK praktizieren die Admission nach unterschiedlichen Modellen ihrer Wahl. Ermöglicht wird dies sowohl durch die in den Kirchengesetzen festgelegte Admissionsordnung als auch durch die in den Gemeinden verwendeten Handbücher für Gottesdienste und Handlungen – die Agenda oder das Kirchenhandbuch. Laut der Agenda kann nur ein Modell *confirmatio est admissio* kultiviert werden, aber das neue Handbuch lässt im Wesentlichen die Verwendung von drei Modellen zu: *baptismus et admissio*, *baptismus et confirmatio est admissio* oder *confirmatio est admissio*. Obwohl das Kirchenrecht die Admissionsordnung festlegt und dies verdeutlicht worden ist, ist die Thematik in den Gemeinden der EELK nicht eindeutig zu verstehen, da sich die Auffassungen vom Kirchenrecht, von der Agenda und vom Kirchenhandbuch nicht überschneiden und Widersprüche hervorrufen. Auch der Leitfaden der EELK Gottesdienste und Handlungen ist aufgrund der dort vorgestellten Konfirmationstheologie problematisch. Andererseits ermöglichen und unterstützen die Ziele und Strategien der Aktivitäten von der EELK die Umsetzung der Admission und die Schaffung und Aufrechterhaltung einer offenen Wort- und Sakramentsgemeinschaft, obwohl die Strategien die Ziele in Bezug zur Gemeinschaft, Mitgliedschaft oder Admission nicht im Detail erwähnen. Unter anderem nennen diese die Notwendigkeit, die theologischen Grundlagen und Ziele der kirchlichen Kinder- und Jugendarbeit festzusetzen und den gesamten Bereich mit dem Ziel des Aufbaus einer umfassenden Kirche zu entwickeln. Zur neuen Strategie von der EELK, die den volkskirchlichen Gedanken wertschätzt, gehört auch die Idee,

die Gemeinschaft der Gemeinde zu stärken, zusammen mit der Förderung einer modernen Kinder- und Jugendarbeit.

Zusammenfassend kann gesagt werden, dass die EELK hat einen günstigen Boden für die Anwendung der offenen Wort- und Sakramentsgemeinschaft und für die Anwendung des *Koinonia*-Prinzips geschaffen. Die Konfirmations-tradition aber hat in der estnischen lutherischen Kirche die Wahl des Admissionsmodells und der Admissionsordnung früher beeinflusst und beeinflusst noch immer. Obwohl es ein Gesetz gibt, das die Volladmission anerkennt, hat die Kirche kein gemeinsames Verständnis von der Zulassung getaufter Kinder und Jugendlicher zum Abendmahl. Es sieht eine Ordnung von der Teil-Admission vor, dass die Verwendung mehrerer Admissionsmodelle und die Idee einer offenen Wort- und Sakramentsgemeinschaft ermöglicht. Kirchliche Kinder- und Jugendarbeit kann die Idee einer offenen Wort- und Sakramentsgemeinschaft durch eine inklusive gemeindezentrierte und strategische Arbeit ermöglichen und die Teilnahme getaufter Kinder und Jugendlicher am Abendmahl berücksichtigen.

ELULOOKIRJELDUS

Nimi: Hedi Vilumaa
Sünniaeg: 12.06.1969
E-post: hedi.vilumaa@eelk.ee

Haridustee:

2008–2022 Tartu Ülikool, usuteaduskond, doktoriõpe, religiooniuuringud
2007 Tartu Ülikool, usuteaduskond, MA usuteadus (religiooniantropoloogia)
2002–2003 Philipps-Universität Marburg, Saksamaa, teoloogia; EELK Usuteaduse Instituut, pastoraalseminar
2003 EELK Usuteaduse Instituut, teoloogia
1991–1993 Helsingi Ülikool, religioonipedagoogika
1990–1992 Järvenpään Seurakuntaopisto, Soome, täiskasvanukoolitus, noorsootöö
1987 Tallinna 46. Keskkool, Johann Köleri nim Viljandi 4. Keskkool

Teenistuskäik:

2018– EELK Suure-Jaani Johannese kogudus, koguduse hooldajaõpetaja
2016– Järvamaa Kutsehariduskeskus, lektor
2008– SA Viljandi Haigla, kaplan
2007–2010 Tartu Teoloogia Akadeemia, lektor
2006–2010 EELK Tarvastu kogudus, koguduse hooldajaõpetaja
2004–2011 EELK Viljandi praostkond, abipraost, noorsootöö koordinaator
2003– EELK Kõpu Peetri kogudus, koguduse õpetaja
2002–2003 Kurhessen-Waldecki Maakirik Saksamaal, praktikant
1996–1999 Viljandi Kultuurikolledž, Kirikumuusika osakond, assistent
1995–2013 Halliste, Viljandi Valuoja ja Kõpu Põhikool, õpetaja
1989–2003 EELK Viljandi praostkond, vikaar, noorsootöö tegija, praktikant
1987–1990 Viljandi Maagümnaasium, õpetaja

Teaduslik ja arendustegevus

Peamised uurimisvaldkonnad:

Ühiskonnateadused ja kultuur – üldine, süstemaatiline ja praktiline kristlik teoloogia; kristliku kiriku ajalugu, lähiajalugu.

Doktoritööga seotud publikatsioonid:

Vilumaa, Hedi (2017). Ristitud laste armulaua admissiooni küsimus kirikuajaloolises perspektiivis. Usuteaduslik Ajakiri, 1 (71), 24–45.

Altnurme, R.; Rohtmets, P.; Vihuri, V.; Sõtšov, A.; Pilli, T.; Kurg, I.; Kaldur, P.; Altnurme, L.; Saard, R.; Aan, H.; Tiitus, M.; Soom, K.; Kilemit, L.; Jürjo, S.;

- Rommel, A.; Paas, M.; Vilumaa, H. (2009). Eesti oikumeenia lugu. Tartu-Tallinn: Tartu Ülikool /Eesti Kirikute Nõukogu, 408–420.
- Vilumaa, Hedi (2009). „Laske lapsed minu juurde tulla...“. Ristimine kui kiriku lastetöö lähtepunkt ja eesmärk. – Uue elu allikale. Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku teema-aastad 2008–2009: Ristimisel on tulevikku, Tartu, 15.08.2005. Toim. Glaase, Georg. Tallinn: EELK Konsistoorium, 28–35.
- Vilumaa, Hedi (2007). Eesti Kirik küsib. Eesti Kirik nr 7, 14.02.2007.
- Vilumaa, Hedi (2007). Et kõik oksad oleksid haljad I-II. Eesti Kirik nr 6–7, 07. ja 14.02.2007.

Saadud uurimistoetused ja stipendiumid:

2018	Dora Pluss doktorantide lühiajalise õpirände toetus, Helsingi Ülikool
2017	Pfalzi evangeelse kiriku stipendium, Leibnizi-nimeline Euroopa Ajaloo Instituut, Mainz, Saksamaa
2016	Herbert Kuurme mälestusfondi stipendium, Eesti Kirikute Nõukogu stipendium
2009	Eesti Kirikute Nõukogu stipendium

Ametialane ja ühiskondlik tegevus

2022–	Evangeelsete Kirikute Osadus Euroopas, nõukogu asendusliige
2021–	Ajalehe Eesti Kirik toimetuse kolleegiumi liige
2017–	EELK Konsistooriumi Kristliku kasvatus komisjoni liige
2010–2013	EELK Piiskopliku Nõukogu ja EELK Kirikukogu, liige
2009–2012	EELK Misjonikeskus, koolitaja
2008–2013	Viljandi Maavalitsus, maakonna strateegia koostamise töörühma liige
2006–2016	Tartu Ülikool, Tartu Teoloogia Akadeemia, retsensent, juhendaja
2004–2008	Euroopa Kirikute Konverentsi Keskkomitee, liige
2003–	Ühendus Naised Teoloogias liige, 2003–2013 esinaine, 2003–2019 juhatuse liige
2002–	Rahvusvahelised ja kohalikud konverentsid ja seminarid: korraldamine, ettekanded (teemad: kirik, kirikulugu, naiste ordinatsioon, lapsed ja armulaud, kiriklik noorsootöö, kristlikud sümbolid)
2002–2012	Viljandi Maavalitsuse haridus- ja kultuuriosakond, religiooniõpetuse ainevaldkonna juhataja
2001–	Eesti Religiooniõpetajate Liit, liige

CURRICULUM VITAE

Name: Hedi Vilumaa
Date of birth: 12.06.1969
E-mail: hedi.vilumaa@eelk.ee

Education:

2008–2022 University of Tartu, School of Theology and Religious Studies, Doctoral Studies
2007 University of Tartu, Faculty of Theology, MA Theology (Religious Anthropology)
2002–2003 Philipps-Universität Marburg, Germany, Theology; The Institute of Theology of the Estonian Evangelical Lutheran Church (EELC), Pastoral Seminary
2003 The Institute of Theology of the EELC, Theology
1991–1993 University of Helsinki, Religious Education
1990–1992 Järvenpään Seurakuntaopisto, Finland, Education of adults, youth work
1987 Tallinna 46. Keskkool, Johann Köleri nim Viljandi 4. Keskkool

Professional career:

2018– EELC, Suure-Jaani St. John's Church, Pastor
2016– Järvamaa Kutsehariduskeskus, Lecturer
2008– SA Viljandi Haigla, Chaplain
2007–2010 Tartu Academy of Theology, Lecturer
2006–2010 EELC, Tarvastu Church, Pastor
2004–2011 EELC, Deanery of Viljandi, Vice Dean, Coordinator of youth work
2003– EELC, Kõpu St. Peter's Church, Pastor
2002–2003 Evangelical Church of Kurhessen-Waldeck, Germany, Intern
1996–1999 Viljandi Kultuurikolledž, Development of Church Music, Assistant
1995–2013 Schools of Halliste, Viljandi Valuoja ja Kõpu, Teacher
1989–2003 EELC, Deanery of Viljandi, Vicar, youth work
1987–1990 Johann Köleri nim Viljandi 4. Keskkool, Teacher

Research and development work

Main fields of research:

Culture and Society – general, systematic and practical Christian theology;
History of the Christian church, Contemporary history.

Publications related to the theme of the doctoral theses:

- Vilumaa, Hedi (2017). Ristitud laste armulaua admissiooni küsimus kiriku-ajaloolises perspektiivis. *Usuteaduslik Ajakiri*, 71 (1), 24–45.
- Altnurme, R.; Rohtmets, P.; Vihuri, V.; Sõtšov, A.; Pilli, T.; Kurg, I.; Kaldur, P.; Altnurme, L.; Saard, R.; Aan, H.; Tiitus, M.; Soom, K.; Kilemit, L.; Jürjo, S.; Remmel, A.; Paas, M.; Vilumaa, H. (2009). *History of Estonian Ecumenism*. Tartu-Tallinn: University of Tartu / Estonian Council of Churches, 408–420.
- Vilumaa, Hedi (2009). „Laske lapsed minu juurde tulla...“. Ristimine kui kiriku lastetöö lähtepunkt ja eesmärk. *Uue elu allikale*. Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku teema-aastad 2008–2009: Ristimisel on tulevikku, Tartu, 15.08.2005. Toim. Glaase, Georg. Tallinn: EELK Konsistoorium, 28–35.
- Vilumaa, Hedi (2007). Eesti Kirik küsib. *Eesti Kirik* nr 7, 14.02.2007.
- Vilumaa, Hedi (2007). Et kõik oksad oleksid haljad I-II. *Eesti Kirik* nr 6–7, 07. ja 14.02.2007.

Research grants and scholarships

2018	Dora Plus PhD short study visit programme, University of Helsinki
2017	Evangelical Church of Pfalz, The Leibniz Institute of European History in Mainz, Germany
2016	Memorial Fund of Herbert Kuurme, Estonian Council of Churches
2009	Estonian Council of Churches

Other administrative and professional activities

2022–	Communion of Protestant Churches in Europe, proxy Member of Council
2021–	Editorial board, Eesti Kirik Newspaper, Member
2017–	Christian Education Committee, Consistory of EELC, Member
2010–2013	Episcopal Council and General Synod of Estonian Evangelical Lutheran Church, Member
2009–2012	Mission Centre of the EELC, Lecturer
2008–2013	County government office in Viljandi, Member of Strategy-work-group
2006–2016	University of Tartu, Tartu Academy of Theology, Reviewer, Mentor
2004–2008	The Conference of European Churches, Member of Governing Board
2003–	Association Women in Theology, Member, 2003–2013 Chair-woman, 2003–2019 Member of Board
2002–	International and local conferences, seminars: organization, presentation (Topics: Church, Church History, Women Ordination, Children and Eucharist, Youth work, Christian symbols)
2002–2012	County government office in Viljandi, Head of field Religious Education
2001–	Estonian Religious Teachers Union, Member

DISSERTATIONES THEOLOGIAE UNIVERSITATIS TARTUENSIS

1. **Tarmo Kulmar.** Die Theologie der Kraft-, Götter- und Seelenvorstellungen der ältesten Schicht der estnischen Urreligion. Tartu, 1994, Autorreferat, 45 S.
2. **Toomas Paul.** Die Geschichte der estnischen Bibelübersetzung, I Teil (XVI–XIX Jahrhundert). Tartu, 1994, Autorreferat, 27 S.
3. **Kalle Kasemaa.** Semitistik ja poeetikat. Tartu, 1997, 131 lk.
4. **Arne Hiob.** Uku Masingu religioonifilosoofia põhijooned. Tartu, 2000, 186 lk.
5. **Riho Altnurme.** Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kirik ja Nõukogude riik 1944–1949. Tartu, 2000, 326 lk.
6. **Pille Valk.** Eesti kooli religiooniõpetuse kontseptsioon. Tartu, 2003, 209 lk.
7. **Peeter Roosimaa.** Uue Testamendi eestikeelsetest tõlgetest ja tõlkimist toetavast eksegeesist. Tartu, 2004, 242 lk.
8. **Einike Pilli.** Terviklik elukestva õppe kontseptsioon Eesti protestantlike koguduste kontekstis. Tartu, 2005, 265 lk.
9. **Lea Altnurme.** Kristlusest oma usuni. Uurimus muutustest eestlaste religioossuses 20. sajandi II poolel. Tartu, 2005, 329 lk.
10. **Aira Võsa.** Johann Georg Gichtel – teosoofilise idee kandja varauusaegses Euroopas. Tartu, 2006, 311 lk.
11. **Veiko Vihuri.** Hugo Bernhard Rahamägi, Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku teine piiskop 1934–1939. Tartu, 2007, 364 lk.
12. **Kaido Soom.** Täiskasvanute leeritöö Eesti Evangeelses Luterlikus Kirikus ja selle arengustrateegia koostamine. Tartu, 2007, 242 lk.
13. **Meelis Friedenthal.** Tallinna Linnaarhiivi *Tractatus moralis de oculo*. Tartu, 2008, 206 lk.
14. **Andrei Sõtšov.** Eesti Õigeusu Piiskopkond Nõukogude religioonipoliitika mõjuväljas 1954–1964. Tartu, 2008, 208 lk.
15. **Jaan Lahe.** Gnosis und Judentum. Alttestamentliche und jüdische Motive in der gnostischen Literatur und das Ursprungsproblem der Gnosis. Tartu, 2009, 412 S.
16. **Roland Karo.** Eros & Mysticism. Are Mystical States of Consciousness Evolutionary Byproducts of Sexual Response? Tartu, 2009, 237 p.
17. **Olga Schihalejev.** Estonian young people, religion and religious diversity: personal views and the role of the school. Tartu, 2009, 256 p.
18. **Ingmar Kurg.** Oikumeenilise evangelisatsiooni perspektiiv Euroopa kontekstis: missioloogiline ja religioonisotsioloogiline uurimus. Tartu, 2010, 354 lk.
19. **Peeter Espak.** The God Enki in Sumerian Royal Ideology and Mythology. Tartu, 2010, 284 p.
20. **Piret Lotman.** Heinrich Stahli pastoraalne tegevus Rootsi Läänemere provintsides 17. sajandi esimesel poolel. Tartu, 2011, 180 lk.

21. **Kaarina Rein.** Arstiteadus rootsiaegses Tartu gümnaasiumis ja ülikoolis aastatel 1630–1656. Meditsiinalased disputatsioonid ja oratsioonid ning nende autorid. Tartu, 2011, 198 lk.
22. **Ain Riistan.** Ajalooline Jeesus: teaduse probleem religiooni kontekstis. Tartu, 2011, 301 lk.
23. **Ringo Ringvee.** Riik ja religioon nõukogudejärgses Eestis 1991–2008. Tartu, 2011, 234 lk.
24. **Atko Rimmel.** Religioonivastane võitlus Eesti NSV-s aastail 1957–1990. Tähtsamad institutsioonid ja nende tegevus. Tartu, 2011, 324 lk.
25. **Anu Põldsam.** Lazar Gulkowitsch – eine vergessene Stimme der Wissenschaft des Judentums. Tartu, 2011, 293 S.
26. **Priit Rohtmet.** Teoloogilised voolud Eesti evangeeliumi Luteri usu kirikus aastatel 1917–1934. Tartu, 2012, 488 lk.
27. **Maire Latvala.** Koguduslik hingehoid Eesti nelja konfessiooni näitel. Tartu, 2012, 309 lk.
28. **Raul Tiganik.** Sotsiaalne kontroll ja religioon. Tartu, 2013, 232 lk.
29. **Elo Süld.** Muhammad, der Gesandte Gottes, und Paulus, der Gesandte Christi. Ein Vergleich der Berufungs- und offenbarungsgeschichtlichen Vorstellungen mit Bezug auf die islamische sowie die biblische Tradition. Tartu, 2014, 301 S.
30. **Mart Jaanson.** Nikaia-Konstantinoopoli usutunnistuse ladinakeelse normteksti grammatiline, teoloogiline ja muusikaline liigendamine. Tartu, 2014, 371 lk.
31. **Erki Lind.** The Concept of the Body in Chinese and Indian Bodily Practices: Transformation, Perspective, and Ethics. Tartu, 2015, 371 p.
32. **Marko Uibu.** Religiosity as Cultural Toolbox: A Study of Estonian New Spirituality. Tartu, 2016, 258 p.
33. **Liina Eek.** Tänapäeva eestikeelsete õigeusklike kateheesist ja uskumustest. Tartu, 2017, 246 lk.
34. **Marju Lepajõe.** Pastorid ja kirjakultuur: kristliku humanismi variatsioonidest Eesti- ja Liivimaal XVII sajandi esimesel poolel. Tartu, 2017, 330 lk.
35. **Liidia Meel.** Interdisciplinary team based pastoral care model for Estonian healthcare institutions. Tartu, 2018, 192 p.
36. **Ege Lepa.** Eesti islamikogukonna dünaamika pärast taasiseseisvumist. Tartu, 2019, 207 lk.
37. **Andreas Johandi.** The god Asar/Asalluḫi in the early Mesopotamian pantheon. Tartu, 2019, 277 p.
38. **Indrek Peedu.** Positioning the Scholar: Issues of Epistemology and Methodology in the Evolutionary Study of Religion. Tartu, 2019, 247 p.
39. **Liina Kilemit.** Kristlike kogudustega liitumise põhjustest. Tartu, 2020, 186 lk.
40. **Tiina-Erika Friedenthal.** Võitlus ja väitlus teatri üle Eesti- ja Liivimaal 18. sajandi lõpus ja 19. sajandi alguses. Tartu, 2020, 472 lk.
41. **Triin Käpp.** Kristlik väärtuskasvatus kristlikes koolides ning kristlike koolide roll Eesti ühiskonnas 21. sajandi algul. Tartu, 2021, 205 lk.

42. **Silja Härm.** Eesti gümnaasiumiastme usundiõpetuse õpetajate professionaalsed valikud usundiõpetuse õpetamisel. Tartu, 2021, 183 lk.
43. **Helle Kaasik.** Sacred medicine from the forest: chemical, psychological and spiritual aspects of ayahuasca. Tartu, 2022, 170 p.